

НАУЧНО-СТРУЧНИ СКУП СА МЕЂУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ
Тара, 21–23. октобар 2014. године

**НАСИЉЕ У СРБИЈИ – УЗРОЦИ, ОБЛИЦИ,
ПОСЛЕДИЦЕ И ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ**

Том 1

ЗБОРНИК РАДОВА

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
ФОНДАЦИЈА „ХАНС ЗАЈДЕЛ“
Београд, 2014.

НАСИЉЕ У СРБИЈИ – УЗРОЦИ, ОБЛИЦИ, ПОСЛЕДИЦЕ И ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ
Том 1

Издавачи

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, Цара Душана 196, Београд
ФОНДАЦИЈА ХАНС ЗАЈДЕЛ, Јове Илића 50, Београд

За издаваче

проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ, декан Академије
LUTZ KOBER, руководилац Представништва Фондације „Ханс Зајдел” за Србију и за Црну Гору

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Председник

проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ, декан Академије

Чланови

LUTZ KOBER, руководилац Представништва Фондације „Ханс Зајдел” за Србију и за Црну Гору
АЛЕКСАНДАР НИКОЛИЋ, државни секретар у МУП Републике Србије
МИЛОСАВ МИЛИЧКОВИЋ, државни секретар у МУП Републике Србије
ИВАН РИСТИЋ, шеф Кабинета министра унутрашњих послова Републике Србије
МИЛОШ ОПАРНИЦА, помоћник министра и начелник Сектора
унутрашње контроле полиције, МУП Републике Србије
ЖЕЉКО КОЈИЋ, помоћник министра и начелник Сектора финансија,
људских ресурса и заједничких послова, МУП Републике Србије
проф. др ЗОРАН СТОЈАНОВИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду
проф. др ОЛИВЕРА ВУЧИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду, Уставни суд Републике Србије
академик проф. др МИОДРАГ СИМОВИЋ, Уставни суд БиХ
мр ДУШКО ПЕНА, директор Високе школа унутрашњих послова, Република Српска
др ГОРАН АМИЏИЋ, заменик начелника Управе за полицијско образовање, МУП Републике Српске
проф. др ШТЕФАН КОЧАН, Полицијска академија, Словачка
prof. dr WANG SHIQUAN, председник Кинеског криминалистичко-полицијског универзитета
проф. др ВИД ЈАКУЛИН, Правни факултет, Љубљана, Словенија
проф. др ГОРАЗД МЕШКО, декан Факултета за варностне веде, Словенија
prof. mr. sc. IVAN TOTI, декан Велеучилишта у Великој Горици, Хрватска
проф. др ОЛИВЕР БАЧАHOVIЋ, декан Факултета безбедности, Скопље, Македонија

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР

Председник

проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, продекан Академије за научноистраживачки рад

Чланови

проф. др ЉИЉАНА МАШКОВИЋ, шеф Катедре форензике, КПА
проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ, шеф Катедре правних наука, КПА
проф. др ДРАГАН РАНЂЕЛОВИЋ, шеф Катедре информатике, КПА
проф. др МИЛАН ЖАРКОВИЋ, шеф Катедре криминалистичких наука, КПА
проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ, шеф Катедре безбедносних наука, КПА
проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ, шеф Катедре полицијских наука, КПА
др ЈЕЛЕНА РАДОВИЋ СТОЈАНОВИЋ, шеф Катедре друштвених наука, КПА

СЕКРЕТАРИЈАТ

ЈЕЛЕНА ПАНЦА, Научноистраживачки центар, КПА
ИВАНА СТЕВАНОВИЋ, Научноистраживачки центар, КПА
ВУК КУЛИЋ, Научноистраживачки центар, КПА
ДУШАН БЛАГОЈЕВИЋ, Научноистраживачки центар, КПА

Рецензенти

проф. др МИЛАН ЖАРКОВИЋ, проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ, проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ,
проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, проф. др ДАРКО СИМОВИЋ, проф. др САША МИЈАЛКОВИЋ,
проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ, проф. др ОБРАД СТЕВАНОВИЋ, проф. др ДАРКО МАРИНКОВИЋ,
проф. др БИЉАНА СИМЕУНОВИЋ ПАТИЋ, проф. др ЖЕЉКО НИКАЧ,
проф. др ГОРАН БОШКОВИЋ, проф. др СРЕТЕН ЈУГОВИЋ, проф. др АЛЕКСАНДРА ЉУШТИНА,
проф. др РАДОМИР ЗЕКАВИЋА, проф. др ЗОРАН ЂУРЂЕВИЋ, проф. др НЕНАД РАДОВИЋ,
проф. др СЛАВИША ВУКОВИЋ, доц. др ТАЊА КЕСИЋ, доц. др АЛЕКСАНДАР БОШКОВИЋ,
доц. др РАДОСАВ РИСИМОВИЋ, доц. др ДАЛИБОР КЕКИЋ, доц. др ОЛИВЕР ЛАЈИЋ,
доц. др ИВАНА КРСТИЋ МИСТРИЋЕЛОВИЋ, доц. др ТИЈАНА ШУРЛАН,
доц. др НИКОЛА МИЛАШИНОВИЋ, доц. др ЗВОНИМИР ИВАНОВИЋ,
доц. др ВАЛЕНТИНА БАИЋ, др ЈЕЛЕНА РАДОВИЋ СТОЈАНОВИЋ, др ДАНИЈЕЛА СПАСИЋ,
др БОЈАН ЈАНКОВИЋ, мр БОЖИДАР ОТАШЕВИЋ, мр ЗОРАН КЕСИЋ, ИВАНА БОДРОЖИЋ,
ДРАГОСЛАВА МИЋОВИЋ

Главни и одговорни уредник

проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, продекан Академије за научноистраживачки рад

Уређује

Научноистраживачки центар Академије

Лектура

ДРАГОСЛАВА МИЋОВИЋ
РЕНАТА САМАРЦИЋ
ОЛИВЕРА ЈЕЗДИМИРОВИЋ
ЈЕЛЕНА ПАНЦА
ЈАСМИНА МИЛЕТИЋ

Техничко уређење

МИЛАН СРЕЋКОВИЋ

Тираж

500 примерака

Штампа

ЈП „Службени гласник“
Београд

ПРЕДГОВОР

Криминалистичко-полицијска академија и Фондација Ханс Зајдел, уз подршку Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, пети, јубиларни пут организују научно-стручни скуп са међународним учешћем „Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције“.

Зборник садржи 77 радова, чији су аутори еминентни стручњаци из области права, безбедности, криминалистике, полицијских наука, форензике, као и припадници националног система безбедности који учествују у едукацији припадника полиције, војске и других служби из Велике Британије, Италије, Словачке, Пољске, Белорусије, Албаније, Словеније, Хрватске, Македоније, Републике Српске, Федерације БиХ и Србије.

Радови су рецензирани од стране компетентних стручњака и садрже приказ савремених тенденција у развоју система полицијског образовања, савремених концепата безбедности и криминалистике, као и анализу активности правне државе у спречавању и сузбијању криминалитета, стања и кретања у овим областима, али и предлоге за њихово системско превазилажење у оквиру међународне полицијске сарадње.

Зборник представља добру теоријску основу како за свестрано сагледавање насиља у Србији тако и за даља истраживања, емпиријска и теоријска, која тек треба да следе.

Захваљујемо се ауторима и учесницима научно-стручног скупа са међународним учешћем „Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције“, Министарству унутрашњих послова Републике Србије, Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, као и Фондацији Ханс Зајдел на дугогодишњој и плодној сарадњи.

Београд, октобар 2014. године

Програмски и Организациони одбор

Садржај

Зоран Стојановић КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЈАМ НАСИЉА	1
Драган Симеуновић ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ – УЗРОЦИ, ОБЛИЦИ И ПЕРСПЕКТИВЕ	9
Станко Бејатовић ЕФИКАСНОСТ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА КАО ИНСТРУМЕНТ ПРЕВЕНЦИЈЕ НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА	18
Милан Шкулић НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ: НЕКИ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНСКЕ ИНКРИМИНАЦИЈЕ И СУДСКЕ ПРАКСЕ.....	34
Илија Бабић НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ И МЕРЕ ЗАШТИТЕ	51
Ђорђе Ђорђевић КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ	64
Јован Ђирић СПОРТ И НАСИЉЕ.....	75
Милан Жарковић, Тања Кесић, Ивана Бјеловук СПЕЦИФИЧНОСТИ КРИМИНАЛИСТИЧКОГ И КРИВИЧНОПРОЦЕСНОГ ПОСТУПАЊА У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ	82
Наташа Мрвић Петровић СПРЕЧАВАЊЕ НАСИЉА ИЗРИЦАЊЕМ МЕРЕ ЗАБРАНЕ ОКРИВЉЕНОМ ДА ПРИСТУПИ ОШТЕЂЕНОМ У ПРЕКРШАЈНОМ ПОСТУПКУ	97
Драгана Коларић УБИСТВО ПРИ БЕЗОБЗИРНОМ НАСИЛНИЧКОМ ПОНАШАЊУ	106
Axelle Reiter THE VICIOUS CIRCLE OF WAR AND PENALISATION: CAUSES OF WARTIME CRIMINALITY AND CONSEQUENCES OF THE INTERNATIONAL PUNISHMENT OF INDIVIDUALS FOR ACTS OF SYSTEMIC VIOLENCE	116
Kristina Pokupčić, Josip Pavliček, Želimir Radmilović BLOODSTAINS AS THE SOURCE OF INFORMATION IN CRIMINAL INVESTIGATION OF VIOLENT CRIMES	130
Горазд Мешко, Биљана Симеуновић Патић ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА МЛАДИХ: РЕЗУЛТАТИ ЕВРОПСКИХ ИСТРАЖИВАЊА И ПОУКЕ ЗА СРБИЈУ	142
Миодраг Н. Симовић, Марина М. Симовић НАЧЕЛО ЛЕГАЛИТЕТА И ЊЕГОВА ПРИМЈЕНА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У СУЂЕЊУ ЗА РАТНЕ ЗЛОЧИНЕ.....	153
Цане Мојаноски ИЗБОРНО НАСИЉЕ И УЛОГА ПОЛИЦИЈЕ У ИЗБОРНОМ ПРОЦЕСУ	165
Snezana Nikodinovska Stefanovska GENDER-BASED VIOLENCE: UNITED NATIONS RESPONSE	180

Божидар Бановић, Вељко Турањанин, Мирко Воштинић НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ – КРИВИЧНОПРАВНИ И КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ АСПЕКТИ.....	190
Jozef Metaňko THE PRIVATE SECURITY SERVICES IN SLOVAKIA TO ENSURE MUNICIPAL AND STATE PUBLIC ORDER.....	201
Обрад Стевановић, Саша Мијалковић ТЕРОРИСТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА НАСИЉА АЛБАНСКИХ ЕКСТРЕМИСТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ.....	210
Зоран Милановић, Радован Радовановић МЕНАџМЕНТ РИЗИКОМ КАО ПРОАКТИВНА ПОДРШКА ИНФОРМАЦИОНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ.....	222
Зоран Илић, Марија Маљковић „НАСИЉЕ НАД НАСИЛНИЦИМА“ КАО ЕЛЕМЕНТ ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ НА КРИМИНАЛИТЕТ.....	234
Слађана Јовановић ПРОБЛЕМИ КРИВИЧНОПРАВНЕ РЕАКЦИЈЕ НА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ.....	246
Бојан Јанковић, Саша Милојевић, Бобан Милојковић ЕДУКАЦИЈА НАВИЈАЧА И ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ У ЦИЉУ СУПРОТСТАВЉАЊА ФУДБАЛСКОМ ХУЛИГАНИЗМУ.....	256
Бојан Милисављевић ПРЕГЛЕД МЕЂУНАРОДНОПРАВНЕ РЕГУЛАТИВЕ У ОБЛАСТИ СПРЕЧАВАЊА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ.....	266
Зоран Ђурђевић, Ненад Радовић, Славиша Совтић УБИСТВА КОЈА СУ ИЗВРШИЛЕ ОРГАНИЗОВАНЕ КРИМИНАЛНЕ ГРУПЕ.....	277
Владан Јолчић, Вера Багањски ЕКОЛОШКО НАСИЉЕ – УЗРОЦИ, ОБЛИЦИ, ПОСЛЕДИЦЕ И ПОТРЕБА ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ.....	288
Радослав Гађиновић, Младен Бајагић ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ МОЋИ, СИЛЕ И НАСИЉА.....	301
Марјан Николовски, Фросина Ташевска Ременски, Борче Петревски ГРАЂАНИН – ЖРТВА КОРУПЦИЈСКОГ СИСТЕМА.....	311
Небојша Златић, Гордана Јекић Брадајић, Славица Радовановић НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ СА ОСВРТОМ НА ПРИРОДУ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ИЗВРШИОЦА И ЖРТВЕ.....	324
Jure Rejec, Nikola Dujovski TO WHAT EXTENT CAN ENHANCED RISK COMMUNICATION INFLUENCE THE REDUCTION OF VIOLENCE IN SCHOOLS – MACEDONIAN EXPERIENCE.....	333
Krunoslav Antoliš INSURGENCIES AND POTENTIAL IMPACTS ON SEE SECURITY.....	341
Ивана Радовић, Дарко Маринковић АНАЛИЗА ПРЕСУДА ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО ПОСРЕДОВАЊА У ВРШЕЊУ ПРОСТИТУЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	349
Божидар Оташевић ФУДБАЛСКИ НАВИЈАЧИ У СРБИЈИ И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА КЛУБУ.....	360
Зорица Мршевић РАЗУМЕВАЊЕ НАСИЉА: ЛУЦИФЕР МЕЂУ НАМА.....	368

КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЈАМ НАСИЉА

Проф. др Зоран Стојановић
Правни факултет, Универзитет у Београду

Сажетак: За разлику од других кривичних наука, као што је криминологија, кривично-правна теорија се није посебно бавила кривичним делима са елементом насиља. И сам појам насиља је споран. Доминира схватање да није ни могуће одредити га на уопштен начин тако да важи за сва кривична дела. Између осталог, то је последица и тога што су кривична дела са елементом насиља посматрана са кривичноправног аспекта хетерогена. С обзиром да се у криминологији и сам појам криминалитета претежно одређује полазећи од инкриминисаних понашања, криминолошка као и друга изучавања и истраживања криминалитета насиља би требало да воде рачуна о кривичноправном појму кривичних дела која чине ту врсту криминалитета. Појам насиља за потребе кривичног права није оправдано широко одредити и схватити. Појам насиља се не би могао изједначити ни са појмом силе. Осим оних у чијем законском опису је насиље изричито прописано као радња извршења, у кривична дела насиља треба сврстати и бројнија кривична дела која се врше употребом силе, па и претње. Такође, има оправдања да се у деликте насиља сврстају и она кривична дела чији законски опис не садржи насиље, силу или претњу, али чија је природа таква да се претежно врше неким актом насиља, односно нападом на нечији телесни интегритет.

Кључне речи: насиље, сила, претња, деликти насиља.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Појмовно одређење деликата насиља изазива бројне неодумице и спорна питања не само у кривичном праву, већ и у другим кривичним дисциплинама. Да би ова врста кривичних дела била предмет изучавања било које кривичне дисциплине, неопходно је да се пође од колико-толико прецизног појма насиља. Кривично право би требало да пружи основне елементе и оквири за одређивање тог појма. Иако би се тај појам могао одредити и без ослањања на кривично право, то у ову сврху не би било оправдано. Овде је реч пре свега о одређеној врсти кривичних дела чији битни елемент јесте насиље, а не о типу понашања, па је самим тим кривично право и најпозваније да да одговор на питање која су то кривична дела. Међутим, постављање таквог задатка кривичном праву не одговара до сада испољеном интересовању у науци кривичног права за изучавање појма насиља и кривичних дела са елементом насиља. Појмом насиља, као и деликтима насиља, много више су се бавиле неке друге дисциплине (пре свега криминологија) него кривично право. Штавише, није ретко (погрешно) уверење да то и није значајна кривичноправна тема, односно да сам појам насиља и није изворно кривичноправни појам. У сваком случају, ова тема у кривичном праву је потцењена за разлику од, на пример, криминологије, у којој јој се можда поклања и претерана пажња.¹ Не улазећи у објашњење зашто је то тако (један од разлога јесте и уверење да се не може одредити један општи појам насиља, те да то зависи од кривичног дела до кривичног дела), такво стање није оправдано, те овај рад представља настојање да се кривичноправном изучавању насиља да један макар мали допринос.

У кривичном праву би требало одредити не само појам насиља као радње извршења код оних кривичних дела код којих је она предвиђена, већ и појам и круг кривичних дела са елементом насиља (или: деликата насиља). Додатни проблем је тај што се одређивање појма насиља у ова два случаја разликује. У првом случају неопходно је прецизирати насиље као радњу

¹ Криминологија се, међутим, с правом бави и питањем откуда прецењивање и преувеличавање овог феномена нарочито од стране неких структура у друштву (полиције, политичара и медија, за разлику од правосудја и теорије у којој доминира реалније гледање на ову врсту криминалитета). Између осталог, указује се на изразиту дискрепанцију између полицијске и судске статистике у погледу деликата насиља (њиховог броја и правне квалификације). О томе, као и о негативним последицама тог приступа на плану криминалне политике вид. Р.-А. Albrecht, *Kriminologie*, 4. Auflage, München, 2010, стр. 362-376.

извршења одређених кривичних дела и разграничити је са радњом других кривичних дела од којих нека могу бити сврстана у деликте насиља (нпр. убиство) што нужно води ужему појму насиља, док је у другом случају оправдано поћи од ширег појма насиља у циљу одређивања круга насилничких кривичних дела. Приликом одређивања кривичноправног појма насиља, од извесне користи могло би да буде одређивање тог појма у другим наукама. Међутим, ни у друштвеним, а нити у правним наукама не постоји један јединствен појам насиља.²

Иако насиље представља појам који има значајне специфичности с обзиром на то о којем је кривичном делу реч, те његово значење није идентично у свакој кривичноправној норми,³ став да он ипак има једно опште језгро које важи за читаво кривично право није без основа, иако је он у супротности са скоро општеусвојеним схватањем у домаћој, па и страном кривичноправној литератури.⁴ Овај рад се бави тим општим карактеристикама, без улажења у специфичности тог појма које се јављају код појединих кривичних дела.

КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЈАМ НАСИЉА

Основно питање које се овде јавља јесте шта је „насиље“ *stricto sensu* као радња извршења не тако бројних кривичних дела код којих је то изричито унето у њихов законски опис.⁵ Потребно је, према томе, одредити значење појма насиље у оним случајевима када кривични закон у опису радње извршења одређеног кривичног дела користи тај израз. С обзиром на то да су бројна кривична дела у којима се у њиховом законском опису користи термин „сила“, као прво питање се намеће питање одређивања међусобног односа силе и насиља. У кривичном праву термин „насиље“ није често коришћен термин, нити он представља општи институт. Много чешће се користи термин „сила“. Као што је познато, сила и претња су облици принуде. Принуда је појам који је од значаја како за општи, тако и за посебни део кривичног права. За разлику од силе и претње, насиље није не само у нашој, него ни у страном кривичноправној литератури привлачило пажњу. Већ је речено да се теорија кривичног права недовољно бавила одређивањем кривичноправног појма насиља и његовим кривичноправним значајем. Последица тога јесте и то да је више питања у вези са одређивањем тог појма спорно.⁶ Тај се појам користи у кривичном праву приликом законског описа радње извршења релативно ретких кривичних дела, а једно кривично дело у КЗ Србије има га и у свом називу (насиље у породици).

Постоји схватање да се између појма насиља и појма силе, па и појма принуде, може ставити знак једнакости.⁷ То схватање није прихватљиво. То што законодавац у неким случајевима користи израз „насиље“, а не израз „сила“ није оправдано приписати његовој недоследности.⁸ И поред изразите сличности и делимичног подударанја (у оба случаја користи се физичка снага), постоји и више разлика између ова два појма. Прво, сила као облик принуде увек је

2 То констатује и Bock настојећи да дефиницију криминалитета насиља. M. Bock, *Kriminologie*, 3. Auflage, München, 2007, стр. 329.

3 То се односи и на друге појмове. Наиме, познато је да систематско и телеолошко тумачење истог израза код различитих кривичних дела може водити другачијем значењу.

4 Тако, на пример, Срзентић констатује да се „упоређивањем законских текстова у којима је насиље означено као елемент дела или квалификаторна околност може закључити да се појам насиља мора увек одређивати у контексту одређене кривичноправне одредбе“. Н. Срзентић у: *Коментар Кривичног закона СФРЈ*, Београд, 1978, стр. 444. Наводећи ово мишљење, Јаковљевић закључује: „Због тога је одређивање овог појма могуће само у вези са конкретним кривичним делом“. Д. Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Београд, 1997, стр. 238.

5 У КЗ Србије реч је о десетак кривичних дела.

6 Срзентић истиче да сагласност постоји „само у томе да се насиље може односити на лица или ствари и да насиље постоји увек када је употребљена физичка снага за савлађивање неког отпора“, а да је спорно више питања као што су да ли насиље може у неким случајевима да обухвати и претњу, да ли се свако онеспособљавање лица за отпор може сматрати насиљем, где престају границе насиља а где почиње принуда. *Ibid.*, стр. 444.

7 Лазаревић код радње извршења кривичног дела насиља у породици (члан 194. КЗ) истиче да „појам насиља треба узети у значењу примене принуде, односно онако како је оно одређено код кривичног дела принуде“. Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика*, друго издање, Београд, 2011, стр. 660.

8 Није сасвим без основа претпоставка да су на законодавца утицале две ствари када се осим силе, одлучио да у неким случајевима користи и појам насиља. Прво су одређени међународноправни документи, а друго је утицај криминологије. Иако је одређени утицај у том правцу вероватан, ипак то није главни разлог. Кривично право, па и кривични законодавац, одавно познају ова два појма и користе их независно један од другог. Пример за то је и српски КЗ из 1860. године.

усмерена на одређени циљ, а то је деловање на вољу пасивног субјекта. То код насиља као радње извршења није нужно. Штавише, насиље може бити само себи циљ.⁹ Дејство вршења насиља је у том погледу ирелевантно, па би и подела која постоји код силе на апсолутну и компулзивну, била неумесна. Даље, сам израз насиље има негативни призивок, тј. говори о нечему што је недозвољено, противправно. Сила, пак, представља термин који је сам по себи вредносно неутралан. Зато се код кривичних дела која се врше употребом силе она увек везује за постизање одређеног циља који јој даје противправан карактер. Осим тога, силу може представљати и најнезнатније коришћење физичке снаге, док је код насиља неопходна употреба осетније, знатније физичке снаге.¹⁰ Поготово ако би се прихватила нека савремена схватања појма силе која су дошла до изражаја у страној теорији и пракси (немачкој) где је дошло до тзв. дематеријализације тог појма у смислу одустајања од услова да је употребљена физичка снага, дошло би до још већег разилажења појма силе и насиља.¹¹ Ширење насиља на духовну, психичку димензију, па и на вербално насиље, у кривичном праву је још мање прихватљиво него што је то случај са појмом силе. Јер, код силе и у том случају остаје онај њен конститутивни елемент, а то је да с њоме делује на вољу принуђеног лица, док то код насиља није случај.¹² Ни дискусија о структуралном, институционализованом и системском насиљу није од неког већег значаја за кривично право. Само индивидуално насиље, тј. насиље које примењујући физичку снагу предузима појединац нападајући тако основна права и добра другог појединца, може бити схваћено као радња извршења одређеног кривичног дела.¹³

Нема сумње да појам силе не обухвата претњу. Код насиља се у том погледу јављају одређене дилеме. Иако би се могло тврдити да и претња може представљати облик насиља, ипак је прихватљивије становиште да у кривичном праву насиље као радњу извршења треба ограничити само на употребу силе, тј. физичке снаге.¹⁴ Појам насиља, сам по себи, не обухвата претњу. Став да претња сама по себи не представља насиље није у супротности са чињеницом да кроз примену насиља у конкретним случајевима често долази и до упућивања претње (изричито или прећутно) кроз примену самог акта насиља. Приликом примене насиља, тј. примене физичке снаге која представља напад на телесни интегритет неког лица, није ретко да се акт насиља у конкретном случају може схватити и као претња, а такође га често прате и неки други облици понашања који се граниче са насиљем.¹⁵ Другим речима, ужи појам насиља као битни елемент бића кривичног дела не обухвата претњу, док његов шири

9 Пошто се у италијанском кривичном праву не прави разлика између силе и насиља већ сила представља општи појам, уобичајена је њена подела на силу - средство и силу - циљ. Уп. F. Mantovani, *Diritto penale, Parte speciale I*, Quarta edizione, CEDAM, 2011, стр. 264. Са аспекта те поделе, сила у нашем кривичном праву је схваћена као средство, док насиље може бити и циљ и средство.

10 То је у старијој литератури било општеусвојено. Тако, на пример, Живановић каже да је сила „употреба значајније снаге“. Уп. Т. Живановић, *Основи кривичног права, Општи део*, друго издање, Београд, 1922, стр. 252. Пошто је, у међувремену, појам силе еволуирао, па се чак у једном делу иностране теорије и судске праксе (вид. горе) сасвим одустало од примене било какве физичке снаге, данас је усвојено да сила подразумева употребу било какве физичке снаге, или бар да она физички делује на пасивног субјекта, а код појма насиља нема никаквог разлога да се он проширује у том правцу.

11 Прихватање таквог екстензивног појма силе у нашем кривичном праву иначе није оправдано. Вид. З. Стојановић, О појму претње у кривичном праву, *НБП* бр. 2, 2013, стр. 13.

12 На пример, прављење галаме и буке на предавањима или испиту у мери да је професор био принуђен да прекине предавања или испите некако се и може подвести под широко схваћен појам силе код кривичног дела принуде, као што је то случај у немачкој судској пракси. Уп. G. Küpper, *Strafrecht, BT 1*, 3. Aufl., Berlin, 2007, стр. 67. Међутим, сматрати то насиљем било би могуће само у једном најширем ванправном смислу, али тврдити да је тиме учињено насиље према професору у кривичноправном смислу не би имало никаквог основа.

13 Критикујући нека широка одређења појма насиља код кривичног дела насиља у породици, Вуковић истиче да ни језик норме не дозвољава таква екстензивна тумачења и да „насиље у свом језичком значењу подразумева искључиво насилно понашање - примену силе, тј. искључиво физичко насиље (употребу физичке снаге)“. И. Вуковић, *Насиље у породици као кривично дело - поједини проблеми у примени права*. У: *Насије у породици*, Зборник радова, Београд, 2012, стр. 130.

14 И у немачкој судској пракси и теорији прихваћено је мишљење да насиље не обухвата и примену претње. Уп. Lackner/Kühl, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 27. Auflage, München, 2011, стр. 668.

15 Наводећи одређене примере у вези са кривичним делом насиља у породици, Шкулић указује на то да радња насиља у конкретном случају може обухватити и претњу усмерену на живот и телесни интегритет, као и да примену насиља често није лако разграничити у односу на друге алтернативно прописане радње извршења овог кривичног дела, што нарочито важи за однос са дрским или безобзирним понашањем. М. Шкулић, *Кривично дело насиља у породици*. У: *Насиље у породици*, Зборник радова, Београд, 2012, стр. 77.

појам као критеријум за одређивање круга деликата насиља, под одређеним условима, може да обухвати и она кривична дела која се врше употребом (квалификоване) претње. То значи да се нека кривична дела учињена употребом претње могу, под одређеним условима, сврстати у кривична дела насиља (вид. доле под 3).

Насиље као кривичноправни појам и као радњу извршења код кривичних дела код којих је оно садржано у законском опису треба одредити на следећи начин. То је употреба физичке снаге која представља напад на нечији телесни интегритет. Дакле, то мора бити (активна) радња, а не и пропуштање. Затим, вршење насиља подразумева употребу силе (а не и претње), која мора бити управљена на тело неког лица с тим што то мора бити осетнија, грубља примена физичке снаге.¹⁶ У појам насиља не улази и циљ којим се њиме хоће постићи. Насиље као радњу извршења представља примена само оне физичке снаге којом се напада на телесни интегритет. У вези са тим се јавља неколико сложених питања. Шта ако вршењем насиља буде нанета тешка телесна повреда? Ту су могућа три решења. Ако је код учиниоца постојао умишљај у односу на наношење тешке телесне повреде, постојаће кривично дело тешке телесне повреде из члана 121. КЗ. Уколико је постојао умишљај, а поседица не наступи, радиће се о покушају кривичног дела тешке телесне повреде. Најзад, ако је постојао нехат у односу на тешку телесну повреду која је нанета вршењем насиља, постојаће нехатни облик тог кривичног дела (члан 121. став 4). У том случају неће постојати стицај кривичних дела, већ само кривично дело тешке телесне повреде, тј. реч је о привидном идеалном стицају. Могуће је и да постоји кривично дело квалификовано тежом последицом ако је то код кривичног дела чија радња основног облика је вршење насиља (нпр. насиље у породици: члан 194. став 3). Овај проблем постаје још сложенији у случају да је вршењем насиља нанета лака телесна повреда. Насиље, само по себи, не обухвата и вршење лаких телесних повреда. С друге стране, ни наношење лаке телесне повреде не мора бити праћено вршењем насиља. Не само консумпција, него ни супсидијаритет, не искључује овде могућност постојања стицаја кривичних дела. То значи да би се могло радити о стицају кривичног дела лаке телесне повреде и оног кривичног дела чија је радња извршења вршење насиља. Ако је приликом вршења насиља нехатно нанета и лака телесна повреда, то би могла бити отежавајућа околност приликом одмеравања казне за кривично дело чија радња извршења се састоји у предузимању насиља. Најзад, ту је и питање односа вршења насиља и радње лишавања живота. Насиље као такво објективно може за последицу имати и смрт неког лица. Значи, иако би појам насиља могао да обухвати и радње лишавања живота то, свакако, не би била радња извршења неког кривичног дела чија радња се састоји у вршењу насиља, односно не би могло постојати то кривично дело. Међутим, до оваквог резултата се долази не зато што појам насиља не би могао да обухвати и радње лишавања живота, већ применом правила о стицају, односно привидном идеалном стицају. Као и код телесне повреде, а у овом случају тим пре, кривично дело чију радњу извршења представља вршење насиља супсидијарно је у односу на кривично дело убиства. То важи и за нехатно лишење живота, као и за кривично дело квалификовано смрћу као тежом последицом.

Оно што је речено за однос вршења насиља и лаке телесне повреде, тешке телесне повреде и смрти као последице вршења насиља не важи у односу на четири кривична дела код којих постоји квалификовани облик уколико је извршење основног облика праћено тешким насиљем (члан 136. став 2), односно тешким насиљима (члан 321. став 1, члан 419. став 5. и 423. став 3). У сва четири случаја тај тежи облик обухвата и наношење лаке и тешке телесне повреде, тј. неће се радити о стицају. Тежи облик кривичног дела из члана 136. став 2. не обухвата проузроковање смрти, тј. постојаће стицај са убиством, па и нехатним лишењем живота уколико је код учиниоца постојао нехат.¹⁷ Код остала три кривична дела, иако је њихова природа и врста сасвим другачија, систематским тумачењем долази се до сличног резултата. И код њих „тешка насиља“ не обухватају лишавање живота неког лица са умишљајем. Код кривичних дела из чл. 419. и 423. тешко је замислити лишавање живота неког лица са умишљајем, тј. извршење кривичног дела убиства,¹⁸ док је код кривичних дела наведених у члану 321. став

16 На пример, већ благо одгуривање неког лица може се сматрати употребом силе, али не и вршењем насиља.

17 Тако и Љ. Лазаревић, *оп. cit.*, стр. 527.

18 Ипак, могуће је да буде извршено убиство ради вршења тих кривичних дела у ком случају би се радило о тешком убиству.

1. то сасвим могуће, али се ни ту не би могло радити о стицају, јер је прописан најтежи облик у члану 321. став 2. Међутим, нехатно лишење живота не може бити у стицају са тим кривичним делима, с обзиром на то да је алтернативно прописан као тежи облик и проузроковање смрти једног или више лица у погледу којег важе правила о одговорности за кривично дело квалификовано тежом последицом. Питање стицаја нарочито је сложено код најтежег облика кривичног дела изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости (члан 317. став 3). Оно се разликује од претходних јер се не говори о „тешком“ насиљу, а и формулација да је „услед тих дела дошло до насиља“ указује на то да је овде реч о тежој последици у односу на коју треба да постоји нехат учиниоца. Систематским и телеолошким тумачењем долази се и до тога да овде, иако радња учиниоца стоји у одређеној вези са том тежом последицом, није он тај који непосредно предузима насиље. Овде би се за разлику од претходних случајева, ипак, могло радити о стицају не само са убиством (то је сасвим јасно, тим пре што је овде за одговорност за тежи облик довољно да се насиље може приписати нехату учиниоца), него и са тешком телесном повредом, и то како умишљајном, тако и нехатном.¹⁹

Уколико је то изричито прописано, појам насиља може да обухвати и насиље према стварима. Док у страном законодавству има и таквих кривичних дела, у КЗ Србије није ни код једног кривичног дела изричито прописано вршење насиља према стварима. Штавише, чини се да наш законодавац има резерве према ставу да се појам насиља може односити и на ствари, односно имовину.²⁰ Вршење насиља према држави или другим колективитетима као радња извршења није предвиђено ни код једног кривичног дела, а то не би било ни оправдано, јер се насиље може извршити само према представнику државе, односно члану колективитета.²¹

КЗ Србије у законском опису неколико кривичних дела користи и изведене појмове као што су „насилно“ и „насилничко“. Док „насилно“ означава употребу силе, атрибут „насилничко“ који се на неколико места користи уз именицу „понашање“ је у чврстој вези са појмом насиља, тј. реч је о понашању којим се врши насиље. Ту је реч о називу два кривична дела (чл. 344. и 344а) што и није од већег значаја, али у трећем случају то представља квалификаторну околност код тешког убиства (лишење живота „при безобзирном насилничком понашању“) где са аспекта постулата *lex certa* јављају озбиљне сумње у погледу оправданости таквог решења.

ОДРЕЂИВАЊЕ КРУГА КРИВИЧНИХ ДЕЛА НАСИЉА

Предмет овог рада јесте и питање која се кривична дела могу сврстати и кривична дела насиља, односно која су то кривична дела чије извршење подразумева предузимање онога што се може подвести под ужи или шири појам насиља. То нису само она малобројна кривична дела која у свом законском опису експлицитно садрже термин „насиље“. Очигледно је да кривичноправни појам насиља као радње извршења малобројних кривичних дела не може бити једини критеријум за одређивање круга кривичних дела која би се могла сматрати деликтима насиља. Свакако, ту треба сврстати и она кривична дела која се врше употребом силе или претње. Међутим, и већи број кривичних дела која у свом законском опису не садрже насиље, а ни силу или претњу, могла би се сврстати у ту категорију. То значи да се у кривичном праву може говорити о три врсте деликата насиља с обзиром на то шта представља њихову радњу извршења.

Иако друге кривичне дисциплине нису везане оквирима и стандардима које поставља кривично право, њихово сувише велико удаљавање и излажење из тих оквира ипак није пожељно. Шта је кривично дело, па и оно са елементом насиља, ипак је у крајњој линији питање на које одговор треба да да и кривично право.

Приликом одређивања кривичних дела насиља, у кривичном праву није могуће применити најважнији и основни критеријум који се у кривичном праву користи за ситематику

¹⁹ Да ће постјати стицај у овим случајевима, сматра и Љ. Лазаревић, *op. cit.*, стр. 922.

²⁰ Код кривичног дела насилничког понашања на спортској приредби или јавном скупу (члан 344а) КЗ прави разлику између вршења насиља и оштећења имовине, јер то прописује као две засебне алтернативно прописане радње извршења, тј. полази од тога да вршење насиља не обухвата и оштећење имовине.

²¹ У ранијем југословенском кривичном законодавству било је предвиђено кривично дело насиља из непријатељских побуда према СФРЈ (члан 123. КЗ СФРЈ) које се могло извршити само према неком лицу.

кривичних дела, њихову поделу и сврставање у одређене групе и категорије по сродности. То је заштитни објект. Наиме, кривична дела са елементом насиља управљена су против врло различитих заштитних објеката. Иако би из кривичноправног појма насиља *stricto sensu* произлазило да су то пре свега кривична дела против живота и тела, то ипак није тако. Овде је као критеријум узета радња извршења. Или, другачије речено, није врста објекта које се штити кривичним правом овде пресудна, већ облик, или модалитет напада на њега. Ипак, реч је о таквом облику напада на правна добра који је скоро увек кривичноправно релевантан. То је и једна од тачака везивања свих кривичних дела са елементом насиља. Она су проглашена кривичним делом зато што насиље представља такав облик и интензитет напада на неко правно добро који, по правилу,²² захтева кривичноправну интервенцију.

Основни проблем одређивања круга кривичних дела са елементом насиља произлази из чињенице да не би било оправдано ограничити их само на она малобројна кривична дела која изричито у свом законском опису садрже елемент насиља. Мада то није карактеристично за кривично право, овде треба поћи и од неких материјалних, а не само формалних критеријума. Пресудна је оцена да ли радња извршења неког кривичног дела предствља у једном суштинском смислу акт насиља. При томе, ипак треба узети у обзир сва законска обележја кривичног дела укључујући и последицу.

Полазећи од горе наведених критеријума, оправдано је, као што је речено, у категорију деликата насиља сврстати три врсте кривичних дела с обзиром на њихов законски опис.

Прво, то су она кривична дела која у свом законском опису (било основном, било квалификованом облику) експлицитно садрже израз „насиље“. Но, она су с једне стране малобројна, а с друге стране она и нису најтипичнија кривична дела насиља (осим кривичног дела насиља у породици). Вршење насиља је код њих увек (у КЗ Србије) алтернативно прописано са неком другом радњом извршења. Насиље може бити педвиђено и као тежа последица настала из основног облика (кривично дело из члана 317. став 3).

Друго, ту спадају и она кривична дела која у свом законском опису садрже силу или (квалификовану) претњу као начин извршења. Овде је укључена и претња, иако је већ истакнуто да појам насиља *stricto sensu* не укључује претњу. Између осталог, могућа је и претња насиљем, па и зато треба разликовати претњу и насиље. Зашто, ипак, кривична дела учињена употребом (квалификоване) претње треба укључити и деликте насиља? Пре свега, било би неприхватљиво да се прави разлика између једног истог кривичног дела с обзиром на то да ли је учињено употребом силе или претњом. На пример, у чему је суштинска разлика између силовања или разбојништва ако су учињени употребом силе, или претњом? Међутим, не треба свако кривично дело које се може извршити претњом сврстати у кривична дела насиља (нпр. кривично дело уцене). Овде је потребно да је реч о претњи одређеним тежим злом: непосредним нападом на живот или тело, претњи убиством или тешком телесном повредом, претњи да ће се употребити сила и сл.²³

Најзад, деликтима насиља треба сматрати и она кривична дела која у свом законском опису не садрже ни насиље, а ни силу или претњу, али је њихова радња извршења, по правилу, везана са чином насиља. Та категорија је најнепрецизнија, тако да у избору тих кривичних дела треба бити рестриктиван. То су, пре свега, кривична дела којима се напада на живот и тело (убиство, телесне повреде). Нека од њих, иако законски опис не садржи израз „насиље“, без сумње заслужују да буду сврстана у кривична дела насиља (нпр. кривично дело учествовања у тучи). Међутим, нека од тих кривичних дела могу се извршити и на ненасилан начин, тј. без примене онога што се у кривичном праву подразумева под појмом насиља *stricto sensu*. На пример, убиство извршено нечињењем не би се по том критеријуму могло сврстати у кривична дела насиља. Ни неки начини радње извршења убиства не захтевају примену силе, односно физичке снаге (нпр. убиство тровањем). Тешко се може прихватити мишљење да насилна смрт као последица (без обзира на који начин је проузрокована) даје основа да се свако

22 Изузетно, нека правна добра могу се од одређених облика насиља штитити и неким другим гранама права. На пример, за неке облике насиља којима се напада на јавни ред и мир довољна је прекршајноправна заштита.

23 Постоји и мишљење да сам појам насиља може да обухвати претњу под одређеним условом. При томе, тај услов није тежина зла којим се прети, већ континуираност претње. Уп. Н. Срзентић, *op. cit.*, стр. 444.

убиство сматра деликтом насиља. Иако у криминологији није спорно да се убиство сматра типичним кривичним делом насиља,²⁴ у кривичноправном смислу његова радња извршења није увек повезана са вршењем насиља. Да би се убиство без појмовних и термилолошких проблема и у кривичном праву могло сврстати у деликте насиља, радња извршења мора бити предузета на начин који представља лишавање живота употребом физичке снаге, а не на било који начин. Само у једном најширем смислу (који би се значајно разликовао од значења појма насиља код оних кривичних дела која га садрже у свом законском опису) могло би се тврдити да свако лишавање живота човека представља чин насиља. То веома отежава кривичноправно, па и криминолошко дефинисање појма деликата насиља. Ипак, и таква кривична дела треба сматрати деликтима насиља према принципу претежности, тј. ако се она по правилу врше употребом физичке снаге у оквиру напада на нечији живот или телесни интегритет (то се, свакако, односи на кривично дело убиства које је у том погледу овде наведено као пример). У категорију деликата насиља спадају и она кривична дела чијим се извршењем нападају нека општа или колективна добра, али која подразумевају акте насиља према појединцима (као што су нпр. кривично дело тероризма из члана 391. или геноцид из члана 370). У сваком случају, стоји констатација да бројна кривична дела могу у појединачном, конкретном случају добити карактер деликта насиља, иако се то не може видети из њиховог законског описа.²⁵

Остаје донекле спорно да ли се у деликте насиља могу сврстати и нека нехатна кривична дела. Ту се углавном мисли на нехатно лишење живота и нехатну тешку телесну повреду. Пошто појам насиља подразумева и субјективну компоненту у смислу да је учинилац свестан тога да чини насиље и да то хоће (или бар пристаје на то), нехатна кривична дела не би требало овде укључити. Посебан проблем у том погледу представљају кривична дела квалификована насиљем као тежом последицом. Иако је у односу на насиље као тежу последицу потребно да постоји нехат учиниоца, оправдано је сврстати их у деликте насиља. Ту је реч ипак о умишљајном (основном) делу, насиље као тежа последица је по правилу у тесној вези са природом и врстом радње извршења којом је проузроковано, а и израз насиље законодавац експлицитно уноси у законски опис дела као тежу последицу.

Спорно може бити и питање да ли и нека кривична дела која представљају напад на туђу ствар спадају у кривична дела насиља (нпр. уништење и оштећење туђе ствари из члана 212. КЗ). У теорији и пракси није спорно да се под појам силе могу подвести неки случајеви примене силе према стварима, али само уколико се тако утиче на вољу неког лица. Иако појам „насиља“ тамо где је употребљен у КЗ Србије не обухвата и насиље према стварима, нека од ових кривичних дела би ипак могла бити сматрана деликтима насиља. Наиме, могуће је да се у кривичном закону изричито пропише и насиље према стварима, а као што је речено, и сам појам силе може, у неким случајевима, да обухвати и примену силе према стварима.

Кривичноправно идентификовање деликата насиља нема за циљ одустајање од уобичајених, проверених и општеусвојених подела и систематизације кривичних дела у оквиру кривичног права и кривичног законодавства. Не постоји ниједан озбиљан разлог за одустајање од систематике кривичних дела у посебном делу кривичног права засноване на заштитном објекту и на идеју да је основна функција кривичног права његова заштитна функција. Између осталог, реч је о систематици која је у току више од једног века све време била у стању да integriше у себе нова кривична дела.²⁶

ЗАКЉУЧАК

Одређивање појма насиља у кривичноправном смислу има двоструки значај. Прво, одређивање појма насиља има значај за примену кривичног права. Појам насиља у ужем кривичноправном смислу није у нашој теорији и судској пракси довољно одређен, што има негативне последице код примене оних кривичних дела која то обележје садрже у свом за-

24 Вид. Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, десето издање, Београд, 2010, стр. 106.

25 У том смислу М. Вок, *op. cit.*, стр. 329.

26 Тако за немачки Кривични законик У. Sieber, *Strafrechtskodifikation, Sonderdruck aus: Rechtswissenschaft (RW)* 2012, стр. 385.

конском опису. Владајуће схватање да се не може дати општи појам насиља је само делимично прихватљив. Постоје одређене опште карактеристике које су заједничке за појам насиља код свих кривичних дела у чијем се законску опису користи тај појам. Али, код сваког кривичног дела тај појам може и мора бити прецизиран одређеним специфичностима које су условљене врстом и природом тог кривичног дела, односно његовим осталим законским обележјима.

Друго, и у кривичном праву насиље може бити критеријум за разликовање појединих група кривичних дела и њихову класификацију. Иако то није основни кривичноправни критеријум, већ онај који се заснива на заштитном објекту, он може бити користан и не би га ни у кривичном праву требало одбацити. Осим тога, то може бити оријентир и правни оквир за друге кривичне дисциплине које се баве изучавањем ових кривичних дела. Иако те дисциплине нису везане у том погледу кривичним правом, сувише велико удаљавање није пожељно. И у кривичном праву има основа да се појам деликата насиља схвати шире од самог појма насиља као радње одређених кривичних дела. Међутим, за кривично право није прихватљива присутна тенденција веома широког схватања овог појма, која је праћена и истовременим прецењивањем значаја ових кривичних дела, односно значаја и подобности појма насиља да буде повезујући фактор често веома хетерогених кривичних дела, ако се она посматрају са аспекта њиховог заштитног објекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Albrecht, P.-A.: *Kriminologie*, 4. Auflage, München, 2010.
2. Bock, M.: *Kriminologie*, 3. Auflage, München, 2007.
3. Игњатовић, Ђ.: *Криминологија*, десето издање, Београд, 2010.
4. Јаковљевић, Ј.: *Тероризам с гледишта кривичног права*, Београд, 1997.
5. Küpper, G.: *Strafrecht*, BT 1, 3. Aufl., Berlin, 2007
6. Lackner/Kühl, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 27. Auflage, München, 2011.
7. Лазаревић, Љ.: *Коментар Кривичног законика*, друго издање, Београд, 2011.
8. Mantovani, M.: *Diritto penale, Parte speciale I*, Quarta edizione, CEDAM, 2011.
9. Sieber, U.: *Strafrechtskodifikation*, Sonderdruck aus: *Rechtswissenschaft (RW)* 2012.
10. Срзентић, Н. у: *Коментар Кривичног закона СФРЈ*, Београд, 1978.
11. Стојановић, З.: О појму претње у кривичном праву, *НБП* бр. 2, 2013.
12. Шкулић, М.: Кривично дело насиља у породици. У: *Насије у породици*, Зборник радова, Београд, 2012.
13. Вуковић, И.: Насиље у породици као кривично дело - поједини проблеми у примени права. У: *Насиље у породици*, Зборник радова, Београд, 2012.
14. Живановић, Т.: *Основи кривичног права, Општи део*, друго издање, Београд, 1922.

ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ – УЗРОЦИ, ОБЛИЦИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Проф. др Драган Симеуновић
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
и Академија за националну безбедност

Сажетак: Узроци и основе политичког насиља које је присутно у савременој Србији су претежно идејно-идеолошке и политичко-организационе, а далеко мање су материјално-економске и интерперсоналне природе. Од основних облика насиља честа је претња силом стварним или претпостављеним политичким противницима или неким друштвеним групама које бивају стигматизоване са идеолошких позиција. Што се тиче принуде и притиска, пре се може рећи да им је држава Србија изложена него што их чини над својим грађанима, а и политичка убиства и агентати су скоро ишчезли из њеног политичког живота. Диверзије се догађају тек повремено на југу Србије. Такође, и политички мотивисано психичко или физичко злостављање у својим класичним формама није значајније присутно у понашању државе Србије, мада се психичко злостављање јавља у форми политизованог мобинга политичких губитника и њихових присталица у периодима након смена политичке власти. Од сложених облика политичког насиља присутни су повремени нереди политизованих навијачких група, као и масовне насилно-манифестне реакције екстремне деснице на неке јавне манифестације попут геј-параде. У перспективи су такође могући и економски мотивисани насилни политички протести, као и тероризам услед присуства екстремних групација на тлу Србије и у њеном непосредном окружењу, те етнички немири и побуне. Евидентан је изостанак капацитета политичких потенцијала који би сада или у ближој будућности довели до најсложенијих облика политичког насиља као што су герила, устанак и грађански рат.

Кључне речи: политичко насиље, Србија, узроци насиља, облици насиља, политизација мобинга, вахабизам, екстремна десница.

ОДРЕЂЕЊЕ ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА

СОЦИЈАЛНО И ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ

Насиље није проста употреба силе, већ је њен рад као облик људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила. Оно је делатност којом се неки чин, активност, радња или процес отпочињу, врше или заустављају, односно задржавају или разарају насупрот вољи и интенцији остварења интереса и задовољења потреба објекта насиља уколико је свестан, односно насупрот његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима, уколико се не ради о човеку¹.

Свако социјално насиље као практична делатност представља и тип комуникативног понашања, мада не и тако експлицитан тип општења као нпр. језик. Мада није најексплицитнији, сила је најопштији медиј комуникације, јер „силу у функцији поруке, или пак силу по себи, разумије и слијепец и странац и глупан и посвије мало дијете, дапаче: животиња, па по многим тврдњама и биљка“². Ако се социјално насиље одређује као облик интеракције, онда нема насиља без субјекта и објекта. И субјект и објект социјалног насиља као употребе и рада силе је човек, односно друштво и његове институције, а објект насиља уопште може бити хуманитет (појединац-друштво), природни ентитети и нежива материја. Вршење социјалног насиља је увек проузроковано постојањем различитих интереса између

1 Види више о појму, узроцима, врстама и облицима насиља у: Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989; Симеуновић, Драган, *Теорија политике*, први део, Наука и друштво, Београд, 1998; Симеуновић, Драган, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 99-105.

2 Пуховски, Жарко, „Сила као комуникацијска основа“, *Погледи*, 1/84, стр. 37.

субјекта и објекта насиља. Штавише, може се рећи да се социјално насиље увек врши ради остваривања одређених интереса.

Полазећи од тога да је свако насиље примена силе, **политичко насиље** се као једна од појавних варијанти укупног друштвеног насиља може најопштије одредити као директна или индиректна, латентна примена силе у сфери политике и политичког, односно као директна или индиректна, латентна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника. Као динамичка друштвена категорија, политичко насиље није ништа друго до врста политичког чина, односно активности. Док је друштвено насиље могуће означити као спој рационалног и ирационалног у одређеној сразмери, политичко насиље је телеолошка делатност, односно активност у којој свест и рационални моменат, треба да претежу над ирационалним. Будући да је политичко, оно је увек свесно и не може никад имати атрибут потпуно слепог деловања.

УЗРОЦИ И ОСНОВЕ НАСИЉА У ПОЛИТИЦИ

Постојећа доминантна виђења узрока политичког насиља могу се разврстати у две основне групе: **теорије условљености**, које имају заједничку хипотезу о насиљу као понашању које није у човековој природи, јер се по њима човек рађа без агресивности и тек временом одређени друштвени ставови и лична искуства условљавају код појединца настанак уверења о корисности насиља као средства остварења одређених интереса, и **теорије природности**, по којима је насиље дубоко усађено у гене човека, пре свега мушкараца.

Као социјални основи насиља, од примарног значаја слове: материјално-економски, идејно-идеолошки, алијенационо-интерперсонални и политичко-организациони. Као социјални и психолошки феномен, насиље има, поред рационалне, и своју ирационалну, нагонску страну која израња из особености људске природе или из условљености ситуационог реаговања на средину која окружује субјект насиља. То показују и подаци о његовом повећању у времену које следи након сваког већег, дакле обимнијег и интензивнијег, са насиљем повезаног друштвеног потреса.

Са друге стране, у свим друштвима се јавља као један од рационалних основа пораста насиља његова изразита присутност у медијима, пре свега на телевизији, у филму и у видео играма, као и у новим медијима³.

Природна основа сваког насиља је, према Хегелу, жудња као непревадана „жеља за поседовањем објекта“⁴. Како је уништење, мада најпростији, ипак сигуран доказ о потребом посредованом надмоћи, оно се узима и као доказ о поседовању објекта макар само у тренутку чина насиља.

Непревадавање жудње, као жеље за остварењем надмоћи, рађа конфликт и борбу, јер се све надмоћи међусобно искључују.

За разлику од рада као делатности која не тежи уништењу већ преображавању објекта, насиље преображава – уништава не само облик објекта него и њега самог. То је оно што одређује насиље као уништење због уништења, као тоталну негацију посебности и предметности објекта која наступа услед његове некорисне и противвољне деструкције. Насиље такође никада није ни утилитарна деструкција објекта каква је, на пример, потрошња, јер у својој основи не садржи сврсисходан прелаз из једне у другу предметност.

Ипак, узроке политичког насиља треба најпре тражити у друштвеним односима. Иако има своје основе и у човековој природи у виду потенције виолентног усмерења човекове природне агресивности, друштвени услови у конкретној човековој средини су ти који утичу да се та могућност развије, односно испољи и буде њима усмерена. Зато и можемо рећи да се основни подстицаји за политичко насиље налазе, пре свега, у ситуационој основи друштвеног живота, а не у људској природи, односно генима у којима су садржане само биолошке

³ Види: Dragan Simeunović, „Violence in the 'old' (paper press, television, web 1.0) media and the new media (electronic press, digital video, web 2.0) in Serbia“, *Review of International Affairs*, vol. 62, br. 1143, стр. 34-47.

⁴ Hegel, G. W. F., *Jenenser Realphilosophie*, I, Leipzig, 1931-1932, стр. 15.

претпоставке за чињење насиља, јер су, у ствари, социјални, економски и други услови неког друштва, односно неке друштвене средине, ти који закономерно рађају политичко насиље.

Политичко насиље је условљено и постојањем сукоба интереса између различитих етничких, религијских и политичких група, али и унутар њих самих. Политички интереси представљају из потреба изведене узроке политичког насиља које је, при том, увек далеко више мотивисано задовољењем друштвених, него природних потреба.

ВРСТЕ И ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА

Многобројност критеријума класификовања политичког насиља и разноврсност погледа на његово порекло и функцију условили су да настане и веома велики број типологија. Овде се само назначују неке, махом неспорне поделе, односно њима установљене **врсте** насиља⁵.

Према садржају могуће је одредити најмање две врсте насиља – физичко и психичко. Према начину вршења – директно и индиректно.

Међу видовима индиректног насиља посебна истраживачка пажња је посвећена тзв. структуралном насиљу чији је вршилац неутврдљив *in concreto* и кога треба схватити искучиво као насиље разноврсних структура друштва над појединцем.

Према носиоцима, односно према квантитативном обиму субјекта, разликује се индивидуално од колективног насиља. По времену трајања се тренутно насиље као чин разликује од дуготрајног насиља као активности и процеса. Према разложности као рационалној усмерености насиља према објекту над којим се изводи и рационалној примерености циљу, разликују се рационално и ирационално насиље. Као неопходна допуна овој подели често се узима и антиномија свесног и несвесног насиља. Институционализовано насиље се разликује од структуралног по томе што својом регулативом обухвата све у друштву. У пракси свих политичких система институционално насиље обухвата, додуше у врло различитим размерама, како правно утемељено спровођење моћи кроз вршење власти помоћу силе, тако и противправно задирање институција у различите области људског битисања посредством разних принудних мера.

Појавни **облици** политичког насиља су: претња силом, принуда, притисак, психофизичко злостављање, политичко убиство, атентат и диверзија (основни) и насилни протести, побуне, нереди, немири, тероризам, субверзија, репресија, терор, устанак и рат (сложени облици). Сложени облици насиља нису проста целина више основних, већ њихов међузависан, динамичан, често противуречан спој.

САВРЕМЕНА СРБИЈА И ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ

Узроци и основе политичког насиља које је присутно у савременој Србији су претежно идејно-идеолошке и политичко-организационе, а далеко мање су материјално-економске и интерперсоналне природе. Томе доприноси како велик број идеологија на политичкој сцени Србије које се уз то и преплићу често дајући чудне спојеве (што води ка оцени о постојању пре својеврсне идеолошке смеше него доминирања било које идеологије у савременој Србији), тако и постојање великог броја политичких организација и разних политизованих група које учествују у политици Србије на неформалан начин, а све заједно промовишу веома различите политичке ставове и идеје. Са неколико стотина регистрованих политичких странака, Србија је уз Румунију у европским размерама шампион погрешно схваћене плурализације, што рађа разноврсне последице, а између осталог и профилира политичко насиље.

Од основних облика политичког насиља честа је **претња силом** стварним или претпостављеним политичким противницима, па и неким друштвеним групама, попут Рома и припадника ЛГБТ популације, који се стигматизују са идеолошких позиција.

Као форма отвореног притиска и испољена намера и могућност актуализације рада силе, претња силом је облик индиректног насиља, дакле, врши се без директне употребе силе са

5 Види шире о томе у: Драган Симеуновић, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.

циљем реализације одговарајућих интереса кроз изазивање страха од повреда физичког интегритета и нарушавања идентитета уколико се ради о јединки или групи, или територијалног интегритета уколико се нпр. ради о држави као објекту насиља, као последицама у случају неизлажења у сусрет субјекту претње.

Претња силом у Србији представља потенцијално или стварно политичко насиље у зависности од интензитета, остварљивости претње, као и укупних угрожавајућих могућности онога који прети. Није свака претња силом насиље, већ само она која јесте, или изгледа ономе коме се прети, озбиљна и остварљива. Објекат притиска може претњу или притисак услед процене или сазнања о нивоу спремности и реалне могућности прерастања потенцијалног као индиректног у актуелно, односно директно, нпр, физичко насиље доживети као вид психичког, директног или индиректног насиља над собом. Уколико је објективно засновано и остварљиво, оно то увек и јесте. Ако се застрашујућа физичка димензија силе приказује и користи, односно употребљава тако да би се предочили сви могући последични ефекти њене употребе над објектом претње, или исти приказали као већи, онда је то већ активитет, рад силе, у њеном конкретном, а не само апстрактном облику.

Претња силом се може испољити било појединачно, било колективно у директној форми, или пак индиректно. Чест, па и могуће врло интензиван је доживљај претње и када неко можда није имао намеру да прети, већ само да вређа или жигоше, што је тешко утврдити, као, на пример, када се ради о више случајева објављивања листа „издајника српског народа“, са или без икаквог коментара.

Свака **принуда** као радња подразумева насиље као директну или индиректну употребу силе, нпр. путем разноврсних притисака и претње силом са циљем остварења интереса, интенције и воље субјекта који принуђује, обично супротних интересима, интенцијама, и посебно, увек супротних, вољи онога ко се принуђује. Већ сама природа државе подразумева нужност постојања извесног степена принуде, и држава Србија се не разликује по томе од осталих демократски устројених земаља.

Принуда као стање пак представља актуализовани моменат остварења интереса и интенција субјекта принуде путем стварне или намераване употребе силе која је, у ствари, и довела до тога да је објект насиља против своје воље привољен на вршење или невршење одговарајућих радњи које воде реализацији интереса и интенција онога који га принуђује. У Републици Србији не постоји изразито стање принуде које би се читовало у друштвеној атмосфери, пре свега у домену културе, науке или информисања.

Као субјекти принуде, у Републици Србији појављују се сви фактори који имају релевантну политичку моћ, посебно држава. Може се рећи да је принуда у Републици Србији нормативно регулисана тако да буде прихватљива као инструмент заштите друштва од разних облика и фактора његовог угрожавања.

Притисак се јавља као облик насиља онда када се рачуна са интересом онога на кога се притисак врши да очува своје идентитетне ресурсе моћи, у смислу очувања онога што има или онога што јесте, по цену одговарајућих уступака који воде остварењу притисака онога ко притисак врши, а да још увек битно не нарушава укупни интегритет (моћи) онога на кога се притисак врши. У свакодневном политичком животу свих земаља, па и Србије, притисак се често помиње, а још чешће, и без помињања догађа.

У савременој политичкој пракси, након периода баланса великих сила, обновљен је тренд претње силом и притисака као израза могућности и права држава да употребљавају сва средства да би заштитиле (читај реализовале) своје интересе чак и на тај начин што ће застрашењем натерати власти неке друге државе на одређено поступање. Данас велике државе отворено приморавају оне слабије државе чије им политичко понашање смета, да мењају не само свој политички поредак и економско уређење, већ и друштвена правила и вредносни систем. Увид у стање које се тиче корелације принуде и притиска са Србијом, дозвољава оцену да се пре може рећи да им је држава Србија била изложена у савременом периоду од стране неких делова међународне заједнице и њихових институција, него што она чини те облике политичког насиља над својим грађанима, те се на том плану Република Србија данас може свратити у демократскије средине.

Политичко убиство можемо дефинисати као идеолошки, односно политички мотивисану потпуну и трајну физичку елиминацију стварног, потенцијалног или претпостављеног политичког противника, као вид санкције због његовог политичког убеђења или делатности, али и као превентивно нелегално дело⁶. Иако су до скоро били не честа, већ малтене масовна појава у Републици Србији, политичка убиства и атентати су скоро ишчезли из њеног политичког живота. Ипак, они се као поуздано средство потпуне и трајне елиминације значајних политичких противника, били исти на власти или у опозицији, не дају сасвим искључити из прогностичке анализе профила насиља који ће бити присутан у Србији у ближој будућности. У прилог томе говори и чињеница да се на југу Србије годишње изврши неколико **диверзија** и напада из ватреног оружја на припаднике Војске Србије и жандармерије у циљу одржавања политичких тензија и зарад потврђивања континуитета сепаратистичких намера и активности.

Иако постоје различити подаци о степену присутности институционалног **психофизичког злостављања** у Србији, да се закључити да политички мотивисано психичко или физичко злостављање у својим класичним формама, пре свега у форми институционализоване тортуре, није значајније присутно у понашању државе Србије већ дуже времена. При том, под **тортуром** подразумевамо сваки акт којим се намерно изазивају јак бол или патња, физички или психички, било да то чини званично лице или да се то ради на његов наговор, како би се од лица подвргнутог тим поступцима или казнама, или од трећег лица добила обавештења или признања, како би се оно казнило за дело које је извршило или се сумња да је извршило, или, како би се оно или остала лица застрашила.

Ново-старо је у овом домену то да се психичко злостављање као индиректно и директно насиље повремено јавља у Републици Србији у форми политизације **мобинга**⁷, односно психичког злостављања политичких губитника и њихових присталица након смена политичке власти, и то као шира друштвена појава и са врло интензивном виолентном скалом. Политички мобинг заправо представља врсту мучења. **Мучење** је вид свесног интерперсоналног насиља (учествују најмање две особе) које обухвата низ болних и понижавајућих и (за разлику од чисто садистичког поступања) рационалних поступака систематског психофизичког злостављања којима се политички противник жели казнити, интензивно понизити или принудити на давање одређених информација.

Од сложених облика политичког насиља присутни су повремени **нереди** услед политизације навијачких група и реакције екстремне деснице на неке јавне манифестације попут геј-парада, чему увелико доприноси стварање напете атмосфере коју фабрикују неки медији и изванредан број политичких и невладиних организација. Као насилне **политичке нереди** можемо одредити оне форме интерног политичког протеста које се у Републици Србији испољавају кроз асоцијално и деструктивно политички мотивисано понашање групе актера, а које карактерише директна колективна употреба силе са претежно политичким инструменталним и симболичким садржајем, широком виолентно-појавном скалом и ограниченом могућношћу утицаја на измену владајуће политичке структуре, и, обично, без битног утицаја на промену друштвено-економског уређења, пре свега због недовољног степена организованости актера и времена њиховог трајања. Тек уношењем више степена организације нереди могу прерасти у више организационе форме масовног политичког насиља, као што су нпр. немири или устанак.

Интензитет нереди се по правилу увек појачава уколико му претходе провокације супротне стране, или уколико дође до заузимања ирационалног става од стране званичних политичких кругова или неког другог друштвеног ауторитета, на пример од стране неког из врха Српске православне цркве.

Иако често помињан и стављан на политички дневни ред, проблем **хулиганизма**⁸ није у Србији решен иако нас политичари уверавају у супротно. Један од разлога за то је свакако и присуство самих политичара у спорту и око њега, што више доприноси експресним

6 Оубиствима у Србији као о неополитичком феномену види: Симеуновић-Патић, Б., *Убиства у Београду криминолошка студија*. Београд, Војноиздавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2003.

7 Simeunović, Dragan, „Political dimension of mobbing in post-socialist society“, *Review of International Affairs*, vol. 63, бр. 1146, стр. 23-32, 2012.

8 Види: Марија Ђорић, *Хулиганизам, насиље и спорт*, Наука и друштво, Београд, 2013.

реакцијама навијачких група и њиховој раздражености, а поготово њиховој политизацији него стабилизацији и смиривању прилика на овом плану. Заправо, навијачи су сувише велик део активног гласачког тела да би се политичари одрекли утицаја на њих и близине са њима, као и свог присуства у значајним спортским друштвима, јер им то неспорно увећава популарност и доноси гласове, али то истовремено и знатно доприноси политизацији спорта и насилничком понашању дела навијачког корпуса. Тиме се ствара зачарани круг, тачније спортско-политички Гордијев чвор који је немогуће пресећи, из простог разлога што су они који држе мач одлуке истовремено и главни корисници такве ситуације.

У перспективи су у Србији могући економски мотивисани насилни **политички протести**, те етнички **немири** и **побуне**, док је евидентан изостанак капацитета политичких потенцијала који би сада или у ближој будућности довели до најсложенијих облика политичког насиља, као што су **герила**, **устанак** и **грађански рат**.

Побуне и немири су, и поред веома добрих превентивних мера, увек могући на југу Србије услед интензивирања активности албанских, у првом реду косовских екстремиста који тај део Србије означавају као још Косову неприпојени Север Косова.

Развој и успех сваког политичког протеста зависиће и од дате средине, односно друштвено-економског тренутка у којем ће се одвијати, од мотивационе и интересне основе протеста актера, односно базе из које се регрутују учесници, од односа система према протесту и његовом развоју (институционални третман), од интереса, могућности и спремности разних чинилаца да гуше, односно потпомажу развој протеста, од темпа којим се акција води и остварују циљеви итд.

Повољни услови за ширење размера политичког протеста у Србији, посебно нереда и немира, могу бити веома разноврсни и привидно контрадикторни: нпр. довољан ниво свести о свом положају, или, пак, низак ниво свести који омогућује манипулацију актерима немира, затим релативна класна, расна, национална или социјална хомогеност ојачана географском и језичком хомогеношћу или локационим груписањем као етничком изолацијом. Тек укрштање више повољних услова води у масовне и дуготрајне протесте.

Пример за то су **анархисти** у Србији који су имали више протестних акција којима су привукли знатну пажњу медија, али нису успели да омасове ни своје протесте, а ни своје редове. Кад је реч о идеолошки заснованом екстремизму, у Србији анархизам се да оцени као друштвено-незатна и медијски преувеличана опасност, не само с обзиром на мали број анархистичких организација и њихову малобројност, већ и стога што се не може све што је анархизам одмах третирати и као екстремизам. У сваком случају, реч је о појави без веће традиције у Србији, а уједно и без веће перспективе, са великим теоријским, а малим практичним потенцијалом насиља.

Економски мотивисани насилни политички протести су у Србији врло могући уколико се настави лош привредни развој који би узроковао даљи пад животног стандарда већине становништва, и нарочито уколико дође до даљих масовних отпуштања запослених, како у државном тако и у приватном сектору, односно уколико изостане ако не значајан, а оно бар довољан пораст новоотворених радних места.

Екстремизам у Србији има своје основе које су типичне за Балкан. Два најизразитија облика екстремизма на Балкану који имају велике потенцијале насиља су **религијски** и **идеолошки** фондиран екстремизам⁹.

Верско-политички екстремизам **хришћанске** провинијенције, било да се ради о католичкој варијанти на простору Балкана или о православној која претеже на простору Србије и Републике Српске, има за своје конеквенце пораст верске нетрпељивости, и самим тим, с обзиром на монорелигијску структурираност нација на Балкану, и националне нетрпељивости, која итекако може да доведе до насиља у више његових појавних облика, у шта смо се уверили и у недавно завршеним ратовима на просторима бивше Југославије. Ипак, он у садашњем, мирнодопском тренутку не тендира свом испољавању у форми тероризма из простог разлога што има довољно простора за агресивни јавни наступ, мада у до-

⁹ Симеуновић, Драган, „Одређење екстремизма из угла теорије политике“, *Српска политичка мисао*, бр. 2, стр. 11-29, 2009.

ста ограниченој, и у далеко више вербално претећој и негодујућој него у директно насилној форми. Садашњи режим Републике Србије у складу са преузетим међународним обавезама и зацртаном перспективом демократизације и „европеизације“ Србије енергично настоји да сузбије ову врсту екстремизма, при чему то чини ипак са доста такта због одржања традиционално добрих односа власти у Србији и Српске православне цркве која, мада не стоји иза православно-екстремистичких организација, ипак нерадо гледа на драстично обрачунавање са било којим својим верником, па макар и оним биготним, а спремним на екстремистичко политичко поступање, па и насиље. Неке од тих организација, иако су им вође мртве или затваране, а оне забрањене одлуком Уставног суда Републике Србије, делују и даље. Иако се тај ниво њихове садашње активности може оценити као пуко преживљавање, у стицају околности и нарочито у условима евентуалне радикализације политичких односа у времену неке кризе, могуће је брзо омасовљавање ових и њима сродних организација, као и њихово интензивно насилничко деловање на политичкој сцени. Њихова политичка оријентација се испољава кроз вигилантан однос према православљу и српству, политизацију светосавља и саборности, антиисламизам и донекле и антијудаизам, а такође и кроз антикатолицизам услед политизираних идентификације екстремног хрватског клерикализма и ушастства са целом хрватском нацијом. Сем на верском, пројектују своје циљеве и на етничком плану, због чега су често кадровски и акционо испреплетени са националистички оријентисаним партијама, организацијама и групама.

Мада су и у Србији и на Балкану уопште присутни облици верско-политичког екстремизма базирани на интерпретацији хришћанског и других верских учења, као главна опасност се већ дуго маркира **исламски фондиран екстремизам**.

Разлог томе лежи у неоспорној верској димензији не тако давно завршеног грађанског рата, доласку муџахедина на просторе Босне и Херцеговине и Косова ради учешћа у војним операцијама, снажном окретању и одржавању пажње међународне заједнице на исламистички фондиран екстремизам и тероризам некон терористичког напада на САД 11. септембра 2001, али и у евидентном порасту присутности неких опција практиковања ислама које су се попут **вахабизма** знале манифестовати и веома насилним поступцима са политичком, а не само екстремно-верском позадином.

У Србији постоје два подручја са значајним бројем исламских верника – Санџак и југ Србије. Због масовног одбијања да учествују у последњим пописима нико не зна њихов тачан број, али се процењује да их укупно узев у Републици Србији има преко пола милиона. Треба имати у виду и то да је према званичним подацима број Рома у Србији порастао у периоду од 2002. до 2011. за 37%, и да су многи од њих муслимани, док се у истом периоду смањио број припадника неких других етничких група, рецимо Срба за 5,6%, што доприноси смањењу диспрпорције између хришћанског и муслиманског становништва у Србији. Роми су сада званично по бројности трећа етничка група у Републици Србији, одмах иза Срба и Мађара, а све већи број њих постају вахабити, што је до пре једне деценије било раритетна појава. Њихов стални и велики прилив становништву Београда чини да се о главном граду Србије већ може говорити као о трећем пункту у Србији са веома бројним исламским становништвом.

Затварање очију пред чињеницама неће помоћи Републици Србији да се сачува од екстремизма и насиља. Сетимо се да је све до 2007. године негирано постојање вахабита у Србији, иако је пре тога било доста инцидената у верским објектима и на јавним окупљањима у Санџаку.

Тек по откривању вахабистичког терористичког кампа на планини Нинаји и оружаном сукобу снага безбедности Републике Србије са вахабитским екстремистима 20. априла 2007. године у којем је погинуо њихов лидер Исмаил Прентић, док су остали чланови те групе ухапшени и осуђени на вишегодишње казне затвора, доведена је у везу екстремистичка варијанта исповедања ислама са тероризмом. Циљеви групе су били уништење супарничких исламских верских објеката и убиство супарничких исламских вођа, пре свега муфтије Мухарема Зукорлића који је од вахабита означен као „амерички шпијун“, затим разарање амбасадe САД, као и Народног позоришта у Београду.

Вахабизам је у делу Санџака који припада Србији најраспрострањенији у његовим југозападним крајевима који се граниче са Босном и Херцеговином, као и Црном Гором. У овој области сударају се и стратешки интереси спољних сила, како великих тако и оних регионалних значаја, попут Турске, Саудијске Арабије и Ирана. Вахабити су нарочито присутни у Новом Пазару, Сјеници, Тутину, Пријепољу, Бродареву и Прибоју. Најекстремнији су у Новом Пазару, Сјеници и Тутину. Додатни безбедносни проблем је њихова тесна повезаност са центрима вахабизма у окружењу, пре свега у Босни и Херцеговини, санџачком делу Црне Горе и на Косову где их има у великом броју. Од исламских екстремиста са Косова, тачније од групе из јужног дела Косовске Митровице коју предводи Екрем Авдију, Прентићева група у Санџаку је добила огромне количине оружја. Екрем Авдију је иначе у току ратних операција на Косову командовао интернационалном муџахединском јединицом Абу Бекир Садик, која је од наших власти била разбијена, а он је био ухапшен па касније ослобођен.

Веза исламских екстремиста из Санџака са њиховим истомишљеницима из Босне и Херцеговине је многоструко потврђена разним манифестацијама, укључујући и насилне. Последња у низу је напад санџачког вахабита Мевлида Јашаревића на америчку амбасаду у Сарајеву, који је за то добио подршку од вахабита из Горње Маоче, малог али по бројним насељеним муџахединима и вахабитима врло познатог босанског села. Јашаревић је у западним медијима означаван као „терориста из Србије“, баш као што су Албанци са Косова и Македоније – чланови исламистичке терористичке групе која је ухапшена у САД¹⁰, а која је увежбавала убиство америчког председника и напад на војну базу у Њу Џерсију – означавани као „југословенски држављани“, иако Југославија као земља већ одавно није постојала.

Опасност од насиља у Санџаку се увећава услед све веће криминализације тога региона, и све тешње повезаности исламских екстремиста са иностраним картелима дроге.

Тзв. **homegrown тероризам**¹¹ који последњих година озбиљно угрожава западне земље је у тесној вези са Балканом¹², па су очи али и захтеви међународних фактора све више окренути према балканским земљама ради сагледавања и интензивирања њихових напора да прекину ту везу¹³. Велик број екстремиста и терориста који су у току последње деценије покушали или извели терористички напад у земљама Запада, или на други начин подупирали тероризам, је не само у вези са Балканом, већ све више и родом са Балкана. Захваљујући све већем броју Албанаца и Бошњака у редовима терориста, Ладенова идеја о белој Ал Каиди постаје стварност од које не само Запад, већ и ми итекако морамо да страхујемо. Од терористичког напада на САД 11. септембра 2011. године до данас није било ниједног значајнијег терористичког акта на тлу западних земаља који се на неки начин не би могао довести у везу са балканским земљама. Оне нису жариште исламистичког тероризма, али јесу његова логистичка база, и као такве представљају и потенцијално жариште.

Услед присуства екстремних верских групација на тлу Србије и у њеном непосредном окружењу, могућ је **тероризам** и у садашњости, а још више у будућности¹⁴. Преко 30 салафија Албанаца са југа Србије и преко 100 вахабита Бошњака из Санџака учествује у грађанском рату у Сирији, а ако се томе дода број од више стотина исламских добровољаца из земаља у непосредном окружењу Србије који са радикалним верским мотивом учествују у том рату, опасност по Србију од нагло растућег екстремизма и тероризма по њиховом повратку у регион је више него реална у скорој будућности. Они су будућа веза са екстремистичком популацијом у иностранству

10 Simeunović, Dragan, „Homegrown terrorism in the United States and in the EU“, *Review of International Affairs*, vol. 62, бр. 1141, стр. 5-18, 2011

11 Семеуновић, Драган, „Социјалне димензије homegrown („домаћег“) тероризма“, Зборник – Друштвени аспекти организованог криминала, Институт за међ. политику и привреду, ур. Александар Фатић и Божидар Бановић, Београд, 2011, стр. 323-345.

12 Семеуновић, Драган, „Проблеми појмовног одређења homegrown (домаћег) тероризма и његове идентификације на Балкану“, *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, Део 4. Парт 4/, прир., ед. Ђорђе Игњатовић, Правни факултет Универзитета у Београду, 2010, Београд, библиотека Crimen, стр. /141/-159.

13 Simeunović, Dragan, „Homegrown Terrorism as a Challenge for Homeland Security“, in: *Homeland Security Organization in Defence Against Terrorism*, edited by J.P.I.A.G Charvat, NATO, IOS Press, Amsterdam, 2012, стр. 167-177.

14 Dragan Simeunović and Adam Dolnik, „Security Threats of Violent Islamist Extremism and Terrorism for South Europe and Beyond“, in: *Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century*, Ed. Sh. Cross, S. Kentera, R. Craig Nation, London - New York, Palgrave Macmillan, 2013, стр. 87-114.

и расадник нових екстремиста у Србији. Сваки од њих представља, чак и као индивидуа, својеврсни извор насиља, и зато треба забранити повратак сваком од њих, а озбиљно размислити и о одузимању држављанства тим лицима због евентуалне међународне одговорности државе Србије за штету коју би они као наши држављани евентуално могли починити у Сирији или у некој трећој земљи по завршетку свог учешћа у грађанском рату у Сирији.

У превенцији се не сме ни претеривати, на пример не треба забрањивати исламским екстремистима да одлазе из земље будући да их осујећеност деловања у иностранству може довести до окретања према циљевима у Србији.

За сада наше безбедносне институције држе ситуацију под контролом и улажу немале напоре да Србија остане мирна и сигурна земља без политичког насиља ма које врсте.

ЕФИКАСНОСТ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА КАО ИНСТРУМЕНТ ПРЕВЕНЦИЈЕ НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Проф. др Станко Бејатовић
Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу

Сажетак: У раду је обрађена проблематика ефикасности кривичног поступка као инструмента за превенцију насилничког криминалитета. Нормативни основ за анализу предметног питања је позитивно кривичнопроцесно законодавство Србије (пре свега Законик о кривичном поступку). Посматрано у овом контексту, проблематика која представља предмет разматрања у раду сврстана је у три групе питања. Прва група питања посвећена је општим напоменама о ефикасности кривичног поступка (његовом појму, значају на пољу борбе против криминалитета и његовим факторима). Друга група питања посвећена је анализи одредаба Законика о кривичном поступку које су, по схватању аутора, превасходно у функцији нормативног фактора ефикасности кривичног поступка. Међу бројним институцијама овог карактера, то су пре свега: начело опортунитета кривичног гоњења, споразум о признању кривичног дела, скраћени кривични поступак, тужилачки концепт истраге и непосредна оптужница. Трећа група питања посвећена је анализи других фактора ефикасности кривичног поступка (сложеност и тежина конкретног кривичног предмета; организација правосуђа; међусобни односи и сарадња кривичнопроцесних субјеката и злоупотреба права). На крају рада дат је резимирани приказ закључака до којих се дошло у проучавању предметне проблематике, а у раду је изнесен и немали број предлога *de lege ferenda*.

Кључне речи: кривичнопроцесно законодавство, кривични поступак, ефикасност, кривични суд, јавни тужилац, кривичнопроцесни субјекти, споразум о признању кривичног дела, опортунитет кривичног гоњења, поједностављене форме поступања, фактори ефикасности, опортунитет, истрага.

ЕФИКАСНОСТ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА КАО МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ СТАНДАРД И ЊЕГОВ ДОПРИНОС ПРЕВЕНЦИЈИ НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА (ОПШТЕ НАПОМЕНЕ)

Проблематика ефикасности кривичног поступка уопште, већ дуго година, сасвим оправдано, предмет је интензивне расправе не само у круговима стручне јавности, већ и много шире.¹ Као резултат таквог свог значаја, захтев за ефикасношћу кривичног поступка постао је, слободно се може рећи, једна од важнијих особености савремене науке кривичног процесног права, а тиме и савременог кривичнопроцесног законодавства чија решења прате тенденције науке.² Међутим, практична реализација овог захтева мора да се усагласи са још једним неизоставним захтевом кривичног поступка – а то је да његова ефикасност не иде на уштрб законитости решења конкретне кривичне ствари и угрожавања загарантованих слобода и права учесника кривичног поступка што, мора се признати, није лако усагласити. Но, и поред свих тешкоћа, ова два захтева морају бити усаглашена. Једино у случају њихове усаглашености може се говорити о ефикасности кривичног поступка, како уопште, тако и у конкретној кривичној ствари. Ово због тога што ефикасност кривичног поступка обједињује

1 Види: Стојановић, З., Кривично законодавство и превенција криминалитета, Зборник радова *Кривично законодавство и превенције криминалитета*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2011, стр. 9–30; Бејатовић, С., Казнена политика и реформа кривичног процесног законодавства Србије, Зборник радова *Казнена политика као инструмент државне реакције на криминалитет*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Бања Лука, 2014, стр. 7–36; Бејатовић, С., Кривичнопроцесно законодавство као инструмент супростављања криминалитету, Зборник радова *Контрола криминалитета и европски стандарди: Стање у Србији*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2009, стр. 53–71.

2 Илић, Г., Кривичнопроцесно законодавство Србије и стандарди Европске уније, Зборник радова *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010, стр. 23–41; Бурђић, В., Кривичнопроцесни инструменти државне реакције на тешке облике криминалитета, Зборник радова *Тешки облици криминалитета и државна реакција*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Требиње, 2013, стр. 83–98.

две компоненте – законитост решења кривичне ствари и реализацију тог циља у што је могуће краћем временском интервалу, и са утрошком што је могуће мање средстава. Сходно томе, под ефикасношћу кривичног поступка подразумева се како његова квалитативна компонента (законитост вођења кривичног поступка и доношење правилне и законите судске одлуке), тако и његова квантитативна компонента (временски размак од покретања кривичног поступка па до доношења правноснажне судске одлуке). С обзиром на то, ефикасним кривичним поступком може се сматрати само онај поступак у коме је у реално кратком временском интервалу, од његовог покретања па до окончања, уз пуно поштовање законитости његовог вођења, донесена правилна и законита правноснажна судска одлука. Разлози за овако схваћену ефикасност кривичног поступка су бројни. Међу њима, од посебног значаја су два. Први се односи на неспорну чињеницу да је само ефикасан кривични поступак један од инструмената за успешну борбу против криминалитета уопште, а тиме и насилничког криминалитета, и да као такав одговара циљевима и генералне и специјалне превенције.³ Насупрот томе, неефикасна примена мера кривичне принуде супротна је циљевима и генералне и специјалне превенције. Она као таква, чак шта више и охрабрује потенцијалне извршиоце кривичних дела и изазива, сасвим оправдано, и незадовољство јавности, чиме ова проблематика још више добија на свом значају.⁴ Из ових, и не само из ових разлога, обавеза сваког друштва је да створи нормативне, као и све друге предуслове за што успешнију борбу против криминалитета, за што успешније остваривање циљева криминалне политике уопште, за што ефикаснији кривични поступак и за што ефикасније функционисање кривичног правосуђа. Законит кривични поступак не значи само такав поступак који „осигурава да нико невин не буде осуђен, а да се кривцу изрекне кривична санкција под условима које предвиђа кривични закон и на основу законито спроведеног поступка“⁵, него и такав поступак који то омогућава у најкраћем могућем трајању. И управо полазећи од тога, захтев да окривљеном буде суђено у најкраћем могућем року, који потиче још из времена просветитељства⁶, касније је преузет у савремено право и сврстан у једно од основних права грађана. Као такво, оно је потврђено сасвим оправдано и у међународним правним актима највећег ранга који третирају проблематику слобода и права грађана, у којима је право на суђење у разумном року сврстано у категорију њихових основних права.⁷

Имајући у виду изнесени значај ефикасности кривичног поступка на пољу превенције, не само насилничког, већ и криминалитета уопште, као прво се поставља питање фактора од којих зависи степен његове практичне реализације.

ФАКТОРИ ЕФИКАСНОСТИ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА (ОПШТЕ НАПОМЕНЕ)

У односу на изнесени значај ефикасности кривичног поступка уопште, једно не само од првих, већ и значајних питања у вези са овом проблематиком, јесте и питање фактора који утичу на његову ефикасност и субјеката од чије ефикасности рада зависи та ефикасност. У вези са факторима ефикасности кривичног поступка посебну пажњу заслужује и следећа чињеница. Наиме, полазећи од констатованог да ефикасност кривичног поступка обједињује две међусобно повезане компоненте (трајање кривичног поступка и законитост решења конкретне кривичне ствари), то су истоветни фактори и једне и друге компоненте. Односно, то

3 Бејатовић, С., Нови ЗКП Републике Србије и адекватност државне реакције на криминалитет, Збор. *Тежки облици криминалитета и државна реакција*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Требиње, 2013. год., стр. 31–53.

4 Види: Радуловић, Д., Ефикасност кривичног поступка и њен утицај на сузбијање криминалитета, Збор. *Реалне могућности кривичног законодавства у сузбијању криминалитета*, Удружење за кривично право и криминологију Југославије, Београд, 1997. год., стр. 187–201.

5 Чл. 1 Законика о кривичном поступку РС, *Сл. гласник РС*, бр.72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013).

6 Види: *Cesare Beccaria*, О злочинима и казнама, 1764.

7 Види чл. 6 тач. 1 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода и чл. 14. тач. 3ц Међународног пакта о грађанским и политичким правима.

су фактори који утичу на ефикасност кривичног поступка уопште.⁸ Сходно томе, на ефикасност кривичног поступка, посматраног као целина, утичу бројни фактори. Међу њима, следеће групе фактора су кључне, а то су: законска норма; сложеност и тежина конкретног кривичног предмета; организација правосуђа; међусобни односи и сарадња кривичнопроцесних субјеката и злоупотреба права.⁹

Када је реч о субјектима од чије ефикасности рада зависи и ефикасност кривичног поступка, то су, може се слободно рећи, посматрано у ширем смислу речи, субјекти кривичног поступка уопште. Међутим, и поред тачности овакве једне констатације, тачно је и то да од ефикасности рада два субјекта кривичног поступка (јавног тужилаштва и суда) у највећем могућем степену зависи и ефикасност кривичног поступка као целине. С обзиром на ово, када је реч о субјектима ефикасности кривичног поступка уопште онда посебну пажњу треба посветити управо овим субјектима.

ПОЈЕДИНИ ФАКТОРИ ЕФИКАСНОСТИ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

ЗАКОНСКА НОРМА КАО ФАКТОР ЕФИКАСНОСТИ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Један од не само изузетно значајних, већ и неизоставних фактора од утицаја на ефикасност борбе против насилничког, као и криминалитета уопште, јесте законска норма односно, посматрано са аспекта овог рада, норме кривичнопроцесног законодавства. И у теорији и у пракси неспорна је како њихова функционална повезаност тако и чињеница да од квалитета законске норме, њене адекватне примене у пракси, степена злоупотребе права, као и од организације и функционисања правосудних институција које примењују законску норму, у не малом обиму, зависи и степен ефикасности државе на пољу борбе против насилничког као и криминалитета уопште. Само у случају када конкретни законски текст одговара савременим захтевима борбе против криминалитета, ако његове норме налазе адекватну примену у пракси, ако се злоупотребе права своде на минималне случајеве или пак само на његове покушаје и ако је адекватна организација и функционисање органа који примењују ове законске прописе (суда, тужилаштва и полиције), онда је улога кривичног процесног законодавства у ефикасности кривичног поступања на пољу борбе против ове врсте криминалитета као и уопште не само већа већ и знатно успешнија и супротно.¹⁰ Оваква каузална повезаност између кривичнопроцесног законодавства и ефикасности кривичног поступања посебно долази до изражаја код тешких облика криминалитета у које спада у насилнички криминалитет, који је на жалост особеност не само наше државе већ и глобални проблем¹¹. Ово због тога што је управо код ових облика криминалитета неспорна нужност, неопходност и оправданост што ефикасније примене мера кривичне принуде, а предуслов за то је и ефикасан кривични поступак чија је претпоставка и постојање адекватног кривичнопроцесног законодавства.

Ако се прихвати основна хипотеза постављена у раду, да позитивно кривичнопроцесно законодавство (а пре свега Законик о кривичном поступку) стоји у каузалном односу са сте-

8 Види: Ђурђић, В., *Кривичнопроцесни инструменти државне реакције на тешке облике криминалитета*. Збор. *Тешки облици криминалитета и државна реакција*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Требиње, 2013. год, стр. 83–98; Бејатовић, С., *Казнена политика законодавца и реформа кривичног процесног законодавства*, Мон. *Казнена политика (Закон и пракса)*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 5–148.

9 Види: Збор. *Кривично законодавство, организација правосуђа и ефикасност поступања у кривичним стварима*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008.

10 Види: Стојановић, З., *Кривично законодавство и превенција криминалитета*, Збор. *Кривично законодавство и превенције криминалитета*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2011, стр. 9–30; Стојановић, З., *Кривично законодавство и тешки облици криминалитета*, Збор. *Тешки облици криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2004, стр. 33–44; Бејатовић, С., *Кривичнопроцесно законодавство и тешки облици криминалитета*, Збор. *Тешки облици криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2004, стр. 44–64; Игњатовић, Ђ., *Сузбијање најтежих облика криминалитета у условима транзиције и несигурности*, Збор. *Тешки облици криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2004, стр. 5–32.

11 Види: *Врињачко насиље*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013.

пенем ефикасности кривичног поступка, а тиме и ефикасности борбе против криминалитета, односно да је само адекватно – савремено кривичнопроцесно законодавство, законодавство усклађено са друштвеном стварношћу у функцији те ефикасности, онда се морају поставити, а потом и дати одговори, на два кључна питања.

Прво, које то предуслове мора да испуњава законски текст да би био у функцији ефикасне борбе против криминалитета?

Друго, да ли позитивно кривично процесно законодавство Србије испуњава те услове и уколико то није случај шта би требало предузети по том питању?

Када је реч о првом питању, треба констатовати пре свега следеће. Да би конкретне кривичнопроцесне норме биле у функцији криминалне политике, а тиме, посматрано са аспекта ове врсте криминалитета, и превенције насилничког криминалитета, треба да одговарају савременим захтевима борбе против криминалитета, да буду усклађене са релевантним међународним правним актима из ове области, да буду усклађене са нашом стварношћу и да буду применљиве. Нормативни систем кривичног процесног законодавства једне државе треба да буде применљив, друштвено рационалан и правичан. Субјекти задужени за њихову примену (пре свега судови, јавна тужилаштва и полиција) треба да примењују норму у мери која одговара законској интенцији и стварним потребама борбе против криминалитета. Свако одступање од тог доводи до несклада између нормативног и реалног, између оног што је законом прописано и оног што се дешава у практичној примени закона. Закон не треба да прописује оне институте и она решења која се у практичној примени не могу реализовати или нису друштвено оправдана. Са друге стране, органи који примењују закон не могу да у таквом степену дерогирају законска решења да их чине бесмисленим и претварају у декларативне одредбе. Између нормативног и апликативног аспекта законске норме мора да се успостави једна нормална и рационална еквиваленција, да и на једној и на другој страни постоји осећај вредности о стварним друштвеним потребама и криминално-политичким захтевима у прописивању појединих института и решења уопште и њиховој примени у пракси. Само је у таквом случају кривичнопроцесно законодавство конкретне државе у функцији жељеног степена превенције не само ове врсте криминалитета већ и сваког другог недовољног понашања. Превентивна функција законске норме уопште, а тиме и норми кривичног процесног права, није толико у њеној строгости колико у неминовности њене примене на свако лице у случајевима када су испуњени за то прописани законски услови. Уз то, да би законска норма по свом садржају била у овој функцији, треба да садржи висок степен прецизности одређивања појединих законских појмова (израза) као и јасне услове за примену одређених мера и института. Једном речју, прецизност садржаја кривичноправне норме уопште мора да буде изузетно висока¹².

Одговор на друго постављено питање – да ли позитивно кривично процесно законодавство Србије испуњава услове неопходне за ефикасну борбу против насилничког односно криминалитета уопште или их не испуњава, и ако не шта би требало предузети по том питању? – могуће је дати тек на основу извршене анализе одредаба позитивног текста Законика о кривичном поступку. Адекватност давања одговора на овако постављено питање захтева анализу не малог броја одредаба овог законског текста што природа, а и обим рада не дозвољавају. Међутим, став аутора рада је да и анализа мањег броја норми ЗКП може дати одговор на постављено питање. Ово посебно у случају ако се као параметар узму норме чији је основни рацио нормирања ефикасност кривичног поступка. Међу норме таквог карактера посебно спадају оне које се тичу поједностављених форми поступања у кривичним стварима. С обзиром на овакав њихов карактер, одговор на постављено питање дајемо на основу анализе управо норми које се тичу њих.

Појединачно посматрано, то су следеће норме.

1. Начело опортунитета кривичног гоњења и ефикасност кривичног поступка

¹² Бејатовић, С., Међународни правни стандарди у области кривичног процесног права и начин њихове имплементације у Законик о кривичном поступку, Збор. *Законодавни поступак и казнино законодавство*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2009, 114–116.

Једна од значајнијих новина које је донео процес реформе кривичног процесног законодавства јесте озакоњење начела опортунитета кривичног гоњења и код пунолетних учинилаца кривичних дела. Сасвим оправдано, у раду на реформи кривичног процесног законодавства Србије посебна пажња била је посвећена нормирању начела опортунитета кривичног гоњења и код пунолетних учинилаца кривичних дела. Ово превасходно због тога што је то један од важнијих инструмената ефикасности кривичног поступка. Међутим, када је реч о овом начелу, није мали број питања о којима се у стручној јавности водила и још увек се води дискусија око начина њиховог решавања. Међу њима се посебно истичу она која се тичу могућег обима примене начела, контроле одлуке јавног тужиоца о примени начела, услова под којима може да дође до одлагања кривичног гоњења и права оштећеног лица у примени начела сл.¹³ Међутим, и пред различитих приступа у решавању ових и не само ових питања везаних за начело опортунитета кривичног гоњења, треба и овде подсетити да ниједна стручна раправа (а њих је било више) није доводила нити доводи под знак питања његову криминално-политичку оправданост. Напротив. За веома кратко време након озакоњења могућности његове примене и код пунолетних учинилаца кривичних дела 2001. год.¹⁴, начело је показало своју пуну криминално-политичку оправданост и све интервенције су ишле у правцу изналагања решења за његову што адекватнију примену уз предвиђање механизма контроле исправности његове примене у конкретним случајевима.

Када је реч о разради овог начела у новом ЗКП, поред решења која треба поздравити¹⁵ присутна су и решења која је тешко помирити са његовом суштином – са криминално-политичким разлозима неопходности његовог озакоњења и његове практичне примене. Такав је случај пре свега са његова три решења. *Прво*, смањен је број могућих обавеза под којима може да дође до одлагања кривичног гоњења, а садржина једне обавезе је промењена. Прецизније, брисана је раније могућа обавеза осумњиченог „да положи возачки испит, обави додатну возачку обуку или заврши други одговарајући курс“. Затим, уместо обавезе „да се подвргне психосоцијалној терапији“ предвиђена је као могућа обавеза „подвргавање психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања“ (члан 283, став 1). Смањење обавеза које јавни тужилац може наложити осумњиченом у примени овог вида начела опортунитета кривичног гоњења може се оправдано ставити под знак питања. Ово тим пре што је једна од карактеристика овог законског текста и ширење овлашћења јавног тужиоца и његово преузимање једног дела судске надлежности. Даље, треба поздравити посебно истицање насилничког понашања код условног одлагања кривичног гоњења. Међутим, може се поставити и питање зашто се обавезивање осумњиченог да се подвргне психосоцијалном третману ограничава само на отклањање узрока насилничког понашања. Друго, за примену одлагања кривичног гоњења Законик не тражи сагласност суда. У вези са оваквим решењем новог Законика треба имати у виду и следеће. Изостављање сагласности – ангажовања суда у примени начела опортунитета је оправдано, али је неопходна контрола одлуке јавног тужиоца у његовој примени и треба је обезбедити. На пример, могућности преиспитивања такве одлуке од стране непосредно вишег или највишег јавног тужиоца, што је иначе углавном и присутно решење у компаративном кривичном процесном законодавству. Да ли овакву или неку другу адекватну контролу одлуке јавног тужиоца о кришћењу овог вида начела опортунитета кривичног гоњења обезбеђује нови ЗКП? Засигурно не. *Треће*, за одлагање кривичног гоњења више се не тражи пристанак оштећеног, што је био случај раније. У вези са овим

13 Види: Бејатовић, С. и др., *Опортунитет кривичног гоњења*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010; Киурски, Ј., *Опортунитет кривичног гоњења и досадашња искуства у његовој примени*, Збор. *Нова решења у кривичном процесном законодавству – Теоретски и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2011, стр. 156–172.

14 Бејатовић, С., *Опортунитет кривичног гоњења и нови ЗКП*, Збор. *Актуелна питања кривичног законодавства – Нормативни и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012, стр. 125–141.

15 Случај пре сврха са ширењем могућности примене начела опортунитета кривичног гоњења тако што је дата могућност јавном тужиоцу да „одложи кривично гоњење за кривична дела за која је предвиђена новчана казна или казна затвора до пет година (члан 283, став 1), и то без контроле суда и неовисно од пристанка оштећеног (Види: Бејатовић, С., *Опортунитет кривичног гоњења и нови ЗКП РС*, Збор. *Актуелна питања кривичног законодавства – Нормативни и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012, стр. 125–141).

његовим обележјем треба посебно указати на чињеницу погоршаног положаја оштећеног не само у случају коришћења начела опортунитета од стране јавног тужиоца већ и уопште, за шта чини се нема оправдања, посебно у случајевима када је он жртва насилничког понашања. Када је реч о положају оштећеног у случају коришћења начела опортунитета, код ове врсте криминалитета као и уопште, његов положај треба регулисати тако да и у том случају он може да заштити своје интересе, али без давања му могућности спречавања коришћења начела опортунитета од стране јавног тужиоца. Да ли тако нешто предвиђа нови ЗКП? Засигурно не.

2. Тужилачки концепт истраге као инструменат ефикасности кривичног поступка

У раду на реформи кривичног процесног законодавства Србије посебна пажња је посвећена питању концепта истраге. Наиме, у току целог рада на реформи једно од најактуелнијих питања јесте питање концепта истраге. И теорија и пракса скоро да су сагласни да од начина решавања овог питања зависи, у не малом степену, питање ефикасности не само истраге већ и ефикасности кривичног поступка као целине¹⁶ као једног од кључних циљева реформе уопште. Управо захваљујући таквом приступу једна од круцијалнијих особености процеса реформе кривичног процесног законодавства Србије јесте напуштање судског конца истраге у ЗКП из 2011. год. и озакоњење новог (по ставу законодавца) тужилачког концепта истраге. Међутим, у вези са овим обележјем новог ЗКП, посебно треба имати у виду чињеницу да тужилачки концепт истраге није безрезервно у функцији која се од њега очекује, у функцији ефикасности кривичног поступка. И код тужилачког концепта истраге отворена су бројна питања и од начина њиховог решавања зависи и остварење циљева тужилачког концепта истраге. Међу питањима овог карактера посебан значај имају она која се тичу органа који треба да спроводе истрагу и овлашћења активних субјеката истраге односно обима у ком их треба дати појединим субјектима истраге. Затим, ту је и питање: да ли су судски органи који спроводе истрагу довољно стручни из области криминалистике чије знање у овом поступку највише долази до изражаја? Потом, како и на који начин заштити слободу и права окривљеног лица у току истраге и др.¹⁷ У оквиру ових, и не само ових питања, питање ефикасности истраге је једно од њених актуелнијих питања уопште због тога што је добро познато и неспорно да је ефикасно спроведена истрага један од веома битних фактора ефикасности кривичног поступка као целине. Само у случајевима нормирања тужилачког концепта истраге на начелима својственим њему он је у функцији очекиваног. У противном тога нема. С обзиром на ово, као кључно се поставља питање: како нормативно разрадити тужилачки концепт истраге да би он био у функцији остваривања циља који се очекује од њега, а то је ефикасност уз пуно поштовање међународним актима и националним законодавством загарантованих слобода и права окривљеног и других учесника истражног поступка? Постизање овако постављеног циља могуће је под условом да је тужилачки концепт истраге нормативно разрађен уз пуно поштовање следећих принципа: јавни тужилац као једини овлашћени субјекат покретања истражног поступка; основана сумња као материјални услов покретања истраге; прецизирање услова под којима полиција може да се појави у својству активног субјекта истраге, као и врсте истражних радњи које она може предузети у таквом својству; предвиђање конкретних механизма који обезбеђују адекватну сарадњу јавног тужиоца и полиције у истрази; тачно и прецизно прописивање услова под којим и код којих доказних радњи као активни субјекат њиховог предузимања може да се појави суд; предвиђање инструмената за законито и ефикасно спровођење истраге као и начина поступања јавног тужиоца након окончања истраге и последица непридржавања тако предвиђених норми; заштита основних права оштећеног лица која произилазе из кривичног дела за које се

16 Радловић, Д., Концепција истраге у кривичном поступку у светлу новог кривичног процесног законодавства, Зборн. *Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства*, ОЕБС – Мисија у Србији, Београд, 2012, стр. 11–23.

17 Види: Бејатовић, С., Тужилачки концепт истраге као једно од обележја савременог кривичног процесног законодавства у земљама бивше СФРЈ и Србији, Зборн. *Право земаља у региону*, Институт за упоредно право, Београд, 2010, стр. 242–266; Радловић, Д., Концепција истраге у кривичном поступку у светлу новог кривичног процесног законодавства, Зборн. *Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства*, ОЕБС – Мисија у Србији, Београд, 2012, 11–23.

спроводи истрага; предвиђање механизма обезбеђења прикупљања доказа како на штету тако и у корист лица против којег се спроводи истрага.

С обзиром на изнесено мора се поставити питање: да ли је нови концепт истраге у ЗКП РС из 2011. год. разрађен у складу са жељеним степеном његове нормативне разраде, односно у складу са залагањем већинског дела стручне јавности Србија а и шире. Иоле озбиљнија анализа одредаба Законика о новом концепту истраге говори да није. Говори да Србија ЗКП из 2011. год. није добила тужилачку већ некакав концепт хибридне паралелне истраге. Није добила концепт истраге који је у функцији њене ефикасности као основног разлога напуштања судског концепта. Добили смо концепт истраге чије су одредбе у директној супротности са не малим бројем других одредаба не само ЗКП већ и КЗ. Добили смо истрагу без јасних разграничења овлашћења њених активних субјеката.

Ради илустрације оправданости изнесеног става о новом концепту истраге, наводимо само неколико примера.

Прво, један од општеприхваћених ставова, како теорије тако и праксе, када је реч о покретању кривичног поступка, јесте и став да он мора бити условљен испуњењем материјалног услова конкретизованог у постојању чињеница и околности конкретног кривичног догађаја које основано упућују на закључак, указују на то да је одређено, конкретно лице извршилац кривичног дела које му се ставља на терет – тј. постојањем основане, а не само основа сумње. Покретање и вођење кривичног поступка не може се заснивати на претпоставкама. Мора бити засновано на стварним, конкретним подацима. Питање је: да ли је само на основу основа сумње (као што је то случај сада) или и само на основу индиција могуће покретање кривичног поступка с обзиром на све његове импликације? Наше је, и не само наше, мишљење да није¹⁸. Ако се овоме дода и чињеница да се у смислу одредбе члана 7 тачка 1 кривични поступак сматра покренутим доношењем наредбе о спровођењу истраге питање постаје још актуелније, односно изнесени став још оправданији.

Друго, сходно члану 295 став 1 тачка 2 Законика могућност покретања истраге постоји и против „непознатог учиница када постоје основи сумње да је учињено кривично дело“. И ово решење је, чини се, више него оправдано, изложено критици. Оно као такво не само да нема оправдања, већ је и у директној супротности и са не малим бројем општеприхваћених решења у кривичном материјалном и процесном законодавству. Тако, на пример, у супротности је са одредбом члана 14, става 1 и 2 КЗ РС, из које јасно произлази да „нема кривичног дела без кривице“, а питање кривице могуће је посматрати само у контексту конкретног, а не неког непознатог лица. Или, оправдано се мора поставити и питање односа ове одредбе са чланом 286 став 1 Законика у коме је, сасвим исправно, прописано поступање полиције у тзв. предистражном поступку који обухвата и случајеве „када постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се години по службеној дужности, а учинилац кривичног дела је непознат и сл.“.

Треће, у ставу 1 члана 301 Законика прописано је да „осумњичени и његов бранилац могу самостално прикупљати доказе у корист одбране“. У вези са тако датим решењем постављају се три питања. Прво, да ли се на овај начин у нашем кривичном процесном законодавству уводи не тужилачки модел истраге, већ паралелна истрага? Да ли на овакав један начин положај лица против којег се спроводи истрага зависи од његовог материјалног статуса, односно да ли се на овакав један начин прави разлика међу лицима против којих се спроводи истрага према критеријуму њиховог имовног стања? Затим ту је и питање: да ли су докази које прикупе осумњичени и његов бранилац у функцији задатка истраге из става 2 члана 295 Законика, а тиме и у складу са основним разлогом преласка са судског на тужилачки концепт истраге (њена ефикасност)? У тужилачком концепту истраге морају да буду предвиђени механизми обезбеђења прикупљања доказа како на штету, тако и у корист лица против којег се спроводи истрага на начин који ће бити у складу са њеним задатком и њеном ефикасношћу. Да ли је то случај у конкретном? Мишљење аутора рада је да није.

18 Шкулић, М., Нови Законик о кривичном поступку: Очекивања од примене, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 33–68.

Четврто, у тужилачком концепту истраге основна, главна функција судије за истрагу (судије за претходни поступак) мора да буде одлучивање о питањима везаним за слободу и права окривљеног и других субјеката истраге. Предузимање појединих истражних радњи од стране суда треба да буде само изузетна могућност, само онда када се оправдано претпоставља да се та радња неће моћи поновити на главном претресу или да би њено извођење било скопчано са великим тешкоћама, а уз то неопходно ја да је она битна (неопходна) за правилно решење конкретне кривичне ствари схваћене у смислу доношења судске одлуке о истој. Једном речју, радње доказивања које се предузимају од стране суда у овом поступку не би смеле да буду у функцији остваривања основног задатка истраге. Не би смеле да буду у функцији доношења одлуке јавног тужиоца о подизању оптужнице или обустави поступка, што је случај у конкретном.

Пето, једна од неизоставних особености тужилачког концепта истраге треба да буде и такав положај оштећеног који ће му омогућити реализацију његових основних права која се јављају као последица кривичног дела поводом којег се води истрага. Иоле озбиљнија анализа релевантних одредаба Законика по овом питању показује да ова особеност тужилачког концепта истраге није испоштована. Члан 297 став 3 Законика као једина одредба по овом питању далеко је од жељеног. Он само обавезује јавног тужиоца да обавести оштећеног о покретању истраге и да му да поуку о правима која му припадају у смислу члана 50 став 1 Законика и ништа више.

3. Споразум о признању кривичног дела као инструменат ефикасности кривичног поступка

Реч је о институту чија се суштина огледа у претходном преговарању о признавању кривичног дела између тужиоца и окривљеног и његовог браниоца и накнадном прихватању или неприхватању од стране суда постигнутог споразума између ових субјеката. Полазећи од неспорног значаја института споразума као инструмента ефикасности кривичног поступка у Србији Законом о изменама и допунама ЗКП из 2009. године долази до његовог озакоњења као једне од доминантних форми поступања у кривичним стварима уопште.¹⁹ За релативно кратко време споразум је показао своју опуну оправданост и стално је присутан тренд ширења његове примене²⁰.

Посматрано с апекта ЗКП РС из 2011. год., више је новина у вези са споразумом. Не упуштајући се у приказ одредаба Законика о споразуму, јер би то превазишло дозвољени обим рада, чини се да се не мали број одредаба којима је нормативно разрађен споразум у ЗКП РС из 2011. год. озбиљно може ставити под знак питања. Односно, скоро да се може закључити да у његовој нормативној разради нису у потребној мери узети у обзир преовлађујући ставови наше, и не само наше, стручне јавности. Навешћемо само најдискутабилнија. *Прво*, иоле озбиљнија анализа радова посвећених проблематици споразума показује да је, сасвим оправдано, преовлађујуће мишљење да споразум треба да буде вид поједностављеног поступања који своју примену треба да нађе пре свега код кривичних дела која припадају групи тзв. лакшег и средњег криминалитета. Уосталом, то је случај и са другим формама поједностављеног поступања у кривичним стварима. У савременом кривичном процесном законодавству поједностављене форме поступања у кривичним стварима намењене су решавању лакших кривичних дела, кривичних дела која имају мањи степен друштвене опасности што само по себи намеће и мање ангажовање материјалних средстава и времена него у случајевима када се ради о тежим, а посебно најтежим кривичним делима. Поједностављене форме поступања у кривичним стварима треба да почивају на начелу сразмерности између процесне форме и предмета суђења, и то тако да у тој диференцијацији основна права процесних субјеката представљају граничну линију испод које се не сме ићи на упрошћавање процесне форме. С обзиром на ово, чини се да није у складу са природом спо-

¹⁹ Николић, Д., Споразум о признању кривичног дела, Збор. *Реформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2014, стр. 164–185.

²⁰ Види: Киурски, Ј., Споразум о признању кривичног дела (кривичног дела), Збор. *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспекти)*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012, стр. 166–180.

разума дозвољавање могућности његове примене и за најтежа кривична дела. Уз ово, оваквим једним решењем ствара се, сасвим непотребно, и могућност сумње у његову евентуалну злоупотребу, о чему се такође мора водити рачуна у његовом нормирању. Друго, решење по којем нема изричитог прописивања минимума испод којег не може да се предложи кривична санкција у понуђеном тексту споразума о признању кривичног дела такође озбиљно може да се доведе у питање. Поред изнесених аргумената који говоре у прилог оправданости постављања и оваквог једног питања, треба узети у обзир и општу сврху изрицања кривичне санкције. Потпуно је неспорно да се она постиже, поред осталог, само под условом адекватно изречене кривичне санкције. Да ли тако нешто гарантује решење по којем и за тешка кривична дела може да буде изречена и блага, зашто не рећи и најблажа, кривична санкција, што је могуће претпоставити, а што би било у складу са чланом 321 став 1 тачка 3 Законика? Став је аутора да коментар није потребан. Треће, уз изнесено, мора се поставити и питање адекватности заштите права оштећеног лица у поступку преговарања о споразуму о признању кривичног дела. Иоле детаљнија анализа положаја овог субјекта у поступку споразумевања о признању кривичног дела говори да је овим законским текстом његов положај чак и погоршан у односу на предходни ЗКП. Примера ради, наводимо само две чињенице. Прво, о рочишту на којем се одлучује о споразуму о признању кривичног дела оштећени се чак и не обавештава. Друго, оштећени није субјекат права на изјављивање жалбе против одлуке суда о споразуму. Једном речју, Законик не даје инструменте путем којих оштећено лице може успешно да брани своје интересе у поступку споразумевања о признању кривичног дела. Четврто, обавезан елемент текста споразума је, поред осталог, и споразум о врсти, мери или распону казне или друге кривичне санкције (члан 314, ст. 1 тач. 3). С обзиром на овакву формулацију може се закључити да се странке могу споразумети само о распону казне у оквиру законског распона кажњавања (нпр. казна од три до пет година затвора), а да се суду препусти да у оквиру „договореног распона“ изрекне конкретну меру казне одређене врсте. Оваква једна могућност пре свега није у складу са одредбом чл. 317 ЗКП, по којој суд пресудом прихвата споразум када утврди да су испуњени одређени услови. С обзиром на то, поставља се питање како суд може прихватити споразум у којем је у погледу кривичне санкције договорен само распон казне и која се казна у таквим случајевима изриче у осуђујућој пресуди. Поред тога, ако се прихвати (а то је могуће према чл. 314, ст. 1, тач. 3 ЗКП) да суд у случајевима када је у споразуму договорен само распон казне може слободно изрећи било коју меру казне у оквиру „договореног распона“, онда се мора поставити питање како суд може изрећи било коју казну, тј. одредити меру одређене врсте казне ако уопште није изводио доказе који се тичу прописаних околности као параметара одмеравања казне. Уместо било каквог коментара, мишљење аутора јесте да је таква једна могућност више него нелогична. Ако се по угледу на нека друга законска решења²¹ желела предвидети могућност да се странке договоре само о распону казне, а да се суду препусти да, у случају прихватања споразума, у оквиру тог распона изрекне конкретну меру казне, онда се морала прописати и обавеза суда да изведе доказе на основу којих ће утврдити чињенице од којих зависи конкретна мера казне. Пето, једно од решења ЗКП када је реч о споразуму о признавању кривичног дела, које се озбиљно може ставити под знак питања, јесте и решење по којем је предвиђена могућност улагања жалбе против пресуде којом је прихваћен споразум о признавању кривичног дела од стране јавног тужиоца, окривљеног и његовог браниоца. Више је аргумената који се могу истаћи против оправданости оваквог једног решења. Међу њима посебан значај имају три. Прво, споразум о признавању кривичног дела треба да буде институт који за резултат своје примене има ефикаснији кривични поступак. Да ли се оваквим једним решењем то постиже? Сигурно не. Напротив, доприноси се одуговлачењу поступка, и то без икакве потребе. Друго, разлози за могућност улагања жалбе не само да немају своје оправдање, већ могу и да говоре о неозбиљној припремљености главних субјеката преговарања и одлучивања о споразуму пре свега на рочишту на којем се одлучује о споразуму, што не би смело ни да се претпостави. Примера ради, у вези са овим мора се поставити питање: да ли је могуће да суд пресудом

21 Такав је случај пре свега са САД (Види: Бркић, С., Договорено признање (*plea bargaining*) у англоамеричком праву, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, XXXVII, 2003, бр. 1–2; Дамашка, М., Судбина англоамеричких процесних идеја у Италији, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, вол.13, 2006, бр. 1.

прихвати споразум а да нема довољно доказа за оправдану сумњу да је учињено кривично дело, да дело није кривично дело, да је наступила застарелост и сл.? Да ли у таквом случају суд поступа супротно чл. 324 Законика? Или, да ли се сме и замислити да тужилац са окривљеним понуди текст споразума а да не зна да ли се ради о кривичном делу или да је кривично гоњење застарело, односно да постоје и неке друге околности које се јављају касније као могући основ улагања жалбе? Затим, како је могуће и замислити да неко од субјеката права улагања жалбе на околности које представљају разлоге могућег улагања жалбе не зна на рочишту, а зна у тако кратком интервалу након завршетка рочишта на којем се одлучивало о споразуму? Поред ових, ту се могу поставити и друга питања оваквог карактера, али одговори су увек исти и указују на неоправданост оваквог нормирања права на улагање жалбе на пресуду о прихватању споразума. *Шесто*, један од елеманата текста споразума о признању кривичног дела може да буде и изјава окривљеног о прихватању испуњења обавезе под којом јавни тужилац има право, сходно начелу опортунитета кривичног гоњења, да одложи кривично гоњење, под условом да природа обавезе омогућава да се започне са њеним извршењем пре подношења споразума суду. И у вези са овим, иначе начелно посматрано сасвим оправданим елементом мора се поставити питање: које су последице неиспуњења преузетих обавеза од стране окривљеног? Овако постављено питање резултат је става законодавца да је за прихватање текста споразума од стране суда довољно да окривљени до подношења споразума о признању кривичног дела започне са испуњавањем обавезе (обавеза). Ако се овоме дода и чињеница да у споразуму о признању кривичног дела чији је саставни део и овај елемент, не мора да буде прецизиран ни крајњи рок извршења преузете обавезе (обавеза) што је иначе обавеза у случају одлагања кривичног гоњења као кључног вида начела опортунитета, онда постављено питање још више добија на својој актуелности.²²

4. *Скраћени кривични поступак и ефикасност кривичног поступка*

Када је реч о скраћеном кривичном поступку као традиционалном виду поједностављеног поступања и процесу реформе српског кривичног процесног законодавства, пре свега је видљив тренд сталног ширења поља примене одредаба о скраћеном кривичном поступку. Захваљујући таквом, сасвим исправном тренду, дошли смо до тога да се сада у поступку за кривична дела за која је као главна казна прописана новчана казна или казна затвора до осам година примењују одредбе о скраћеном кривичном поступку. За разлику од овог, које треба поздравити када је реч о обиму примене ових одредаба, присутне су две, чини се не само негативности, већ и контрадикторности. Прва дозвољава могућност да се одредбе о скраћеном поступку примењују и пред посебним одељењима Вишег суда у Београду. Друга је немогућност примене одредаба о скраћеном кривичном поступку код свих кривичних дела за која се кривично гоњење предузима по приватној тужби.²³ Веома је тешко ако не и немогуће наћи аргументе оправданости ова два решења.

5. *Непосредна оптужница*

Један од инструмената ефикасног кривичног поступка је и непосредна оптужница као један од видова поједностављених кривичних поступака. За разлику од ранијих решења, која су познавала два вида непосредне оптужнице, што је било у зависности од услова за њено подношење, садашњи ЗКП познаје само један вид непосредног оптужења. Његова примена могућа је код свих кривичних дела и то уз знатно поједностављенији начин оптужења, што свакако треба поздравити, јер је то, нема сумње, како у функцији ефикасности борбе против насилничког тако и криминалитета уопште.²⁴

22 Види: Бејатовић, С., Неколико разлога неопходности наставка рада на реформи кривичног процесног законодавства Србије, Збор. *Реформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2014, стр. 104–109.

23 Бугарски, Т., Посебни кривични поступци у новом ЗКП-у – скраћени кривични поступак и рочиште за изрицање кривичне санкције, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 212–228.

24 Сходно члану 331 став 5 ЗКП оптужница се може подићи и без спровођења истраге ако прикупљени подаци о кривичном делу и учиници пружају довољно основа за оптужење.

6. Друге нормативне могућности ефикасности кривичног поступка

Поред предње изнесених питања која представљају један од приоритета када јер реч о нормативној компоненти ефикасности кривичног поступка треба имати у виду и следеће. Предње изнесени институти и друга приказана решења веома су важни али не и једини инструменти за постизање жељеног степена ефикасности кривичног поступка посматрано са аспекта законске норме. Поред њих, ту су и бројна друга питања. Случај, на пример, са имунитетом сведока²⁵, побољшањем процесне дисциплине учесника кривичног поступка, могућности прибављања вештачења од стране кривичнопроцесних странака, механизма контроле оптужнице, системом правних лекова²⁶ и сл.²⁷ Своју актуелност ова питања налазе како у ставовима кривичнопроцесне науке о њима, тако и у решењима присутним у савременом компаративном кривичнопроцесном законодавству и резултатима постигнутим у њиховој практичној примени²⁸. С обзиром на ово, и ова питања, скупа са предње изнесеним, морају бити узета у обзир када је реч о законској норми као фактору ефикасности кривичног поступка уопште. Уз ово, у нормативној разради ових као и других питања Законика о кривичном поступку мора се обезбедити већи степен прецизности у одређивању појединих законских појмова (израза) и прописивање прецизнијих услова за примену појединих мера и института. Тек адекватним регулисањем свих ових питања наше кривичнопроцесно законодавство било би у функцији жељеног степена ефикасности кривичног поступка, што тренутно није случај.

СЛОЖЕНОСТ И ТЕЖИНА КОНКРЕТНОГ КРИВИЧНОГ ПРЕДМЕТА КАО ФАКТОР ЕФИКАСНОСТИ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Један од фактора који објективно посматрано утиче не само на дужину трајања кривичног поступка већ и на његову ефикасност уопште, и то посебно у конкретном случају, јесте и сложеност и тежина конкретног кривичног предмета. Овај фактор посебно долази до изражаја код тежих кривичних дела (пре свега кривичних дела организованог криминалитета и кривичних дела са елементима насиља уопште).²⁹ У не малом броју случајева решавање ових кривичних предмета захтева извођење обимног доказног материјала и активно учешће већег броја кривичнопроцесних субјеката, а што све и те како, из објективних разлога, утиче пре свега на дужину трајања кривичног поступка, а тиме и на његову ефикасност. С обзиром на све ово, у оцени ефикасности конкретне кривичне ствари обавезно, неизоставно се мора узети у обзир и овај фактор.

ОРГАНИЗАЦИЈА ПРАВОСУЂА КАО ФАКТОР ЕФИКАСНОСТИ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Један од изузетно важних фактора ефикасности кривичног поступка, и то посебно његове квантитативне компоненте, јесте организација правосуђа, организација институција које делују не само у кривичном већ и пре покретања кривичног поступка (тужилаштва, суда, полиције, адвокатуре), односно њихова кадровска оспособљеност, адекватна организова-

25 Види: Симовић, М., Поједностављене форме поступања у кривичном процесном законодавству БиХ, Збор. Поједностављене форме поступања у кривичним стварима и алтернативне кривичне санкције, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2009. год., стр. 254–281.

26 Систем правних лекова треба да задовољи два дијаметрално супротна друштвена интереса. Императив да се правним леком омогући исправљање судске одлуке и тиме осигура законитост, и захтев да се обезбеди правна сигурност човека свођењем на разумно време неизвесности окривљеног у погледу права државе на кажњавање (*ius puniendi*).

27 Види: Збор. Кривично законодавство, организација правосуђа и ефикасност поступања у кривичним стварима, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008.

28 Бејатовић, С., Неколико разлога неопходности наставка рада на реформи кривичног процесног законодавства Србије Збор. Реформа кривичног права, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2014, стр.104–109.

29 Види: Збор. Тежки облици криминалитета и државна реакција, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Требиње, 2013.

ност, материјално-техничка опремљеност и њихов положај у друштву. Иако поодавно изговорене и данас су, у овом контексту, оправдане и изузетно актуелне речи Енрика Ферија, који каже: „Закони вреде онолико колико вреде људи који су позвани да их примењују“. И поред несумњивог утицаја фактора организације и других институција правосуђа које делују у конкретном кривичном предмету, улога суда и јавног тужилаштва у односу на ову проблематику је најзначајнија. Ови субјекти, а посебно јавно тужилаштво на свом значају, посматрано са аспекта ефикасности кривичног поступка, посебно добијају извршеном реформом кривичнопроцесног законодавства. Ово због тога што се том реформом, односно ступањем на снагу ЗКП из 2011. год. радикално мења позиција ова два субјекта на пољу борбе против криминалитета омогућавајући им да употребом низа нових овлашћења (нпр. споразума о признању кривичног дела, већом применом начела опортунитета кривичног гоњења и сл.) радикално утичу пре свега на дужину трајања кривичног поступка, а тиме и на његову ефикасност као целину. Озакоњењем нових института (пре свега споразума о признању кривичног дела, проширењем могућности примене начела опортунитета кривичног гоњења, променом концепта истраге и сл.) ови субјекти, а посебно јавно тужилаштво, посебно су добили на своме значају. Слободно се може рећи да су они, посматрано са аспекта овог фактора ефикасности кривичног поступка, већ сада постали кључни. Од ефикасности њиховог деловања без сумње зависи, у највећој могућој мери, и ефикасност кривичног поступка као целине. С обзиром на ово, поставља се питање: које су то околности везане за организацију правосуђа, односно пре свега за ова два његова субјекта које су од директног утицаја на ефикасност кривичног поступка уопште? Бројне су како објективне тако и субјективне околности од непосредног значаја у вези са дејством овог фактора. Међу објективним околностима посебан значај имају: бројно стање носилаца правосудних функција, њихово материјално-техничко стање и конкретан број кривичних предмета у раду сваког носиоца правосудне функције. Не улазећи у конкретнију разраду ових, као ни других околности ове врсте, јер би то захтевало много више и простора и времена, треба истаћи да стање наведених објективних околности везаних за организацију правосуђа још увек није на нивоу потребном за деловање ових субјеката (пре свега са тужилаштвом) у складу са решењима, могућностима и захтевима извршене реформе кривичног законодавства уопште. Ово се пре свега односи на њихово бројно стање и њихову материјално-техничку и просторну опремљеност. Са постојећим бројем кадрова и њиховом оваквом материјално-техничком опремљеношћу, јавна тужилаштва нису у стању (из објективних разлога) да реализују овлашћења која им даје нови ЗКП, а то све за последицу има и незадовољавајући степен ефикасности њиховог рада³⁰.

Поред наведених објективних околности, на ефикасност кривичног поступка имају утицај и околности субјективне природе, изражене кроз стручност и ангажованост носилаца правосудне функције у раду. У данашњем систему поделе власти и решењима новог кривичнопроцесног законодавства у руке судије и тужиоца стављено је толико тога да се може рећи да све више они, а не законски текст, постају одлучујући фактори. Због овог, упоредо са стварањем објективних предуслова за ефикасан рад правосуђа неопходно је посветити посебну пажњу и стручности носилаца правосудних функција. Без претходне испуњености и једних и других предуслова нема успешног деловања на пољу борбе против насилничког, односно криминалитета уопште.

МЕЋУСОБНИ ОДНОСИ И САРАДЊА КРИВИЧНОПРОЦЕСНИХ СУБЈЕКТА КАО ФАКТОР ЕФИКАСНОСТИ СУПРОТСТАВЉАЊА НАСИЛНИЧКОМ КРИМИНАЛИТЕТУ

Међу факторе које утичу на ефикасност кривичног поступка спадају и међусобни односи и сарадња кривичнопроцесних субјеката. Односи и сарадња кривичнопроцесних субјеката, да би били у функцији ефикасног кривичног поступка, морају да буду обележје не само целог тока кривичног поступка већ она мора да буде присутна и у поступку који претходи кри-

30 Илић, Г., Положај јавног тужиоца према новом ЗКП, Збор. Актуелна питања кривичног законодавства (Нормативни и практични аспекти), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012, стр. 160–166.

вичном, с тим што конкретан вид тих односа и сарадње, зависи од фазе поступка. Тако, на пример, у истрази као посебној фази кривичног поступка мора да дође до изражаја професионалан и ангажован однос између јавног тужиоца, полиције и судије за претходни поступак.³¹ Затим, тај однос и сарадња морају да постоје и са браниоцем чијој још адекватној улози у поступку доприносе нови ЗКП. Слично овом, такав однос треба да буде и са полицијом, као и са другим процесним субјектима уколико долази до њиховог ангажовања. Једном речју, само професионални међусобни однос и активна сарадња кривичнопроцесних субјеката су у функцији брзе и квалитативно спроведене истраге, а на тај начин и у функцији ефикасности целог кривичног поступка, јер сасвим оправдано се каже „добра истрага значи добра пресуда“. Више је могућих начина практичне реализације жељеног степена активне сарадње процесних субјеката ове фазе поступка. Међу њима посебну пажњу треба посветити одржавању заједничких састанака с циљем конкретизације начина конкретне сарадње у законом предвиђеним оквирима, и то почевши од нивоа који покривају виши судови и тужилаштва па до републичког нивоа и едукација субјеката ове сарадње по овом питању. Или, након подизања оптужнице, па све до главног претреса, важно је активно праћење тока тог дела поступка и од стране јавног тужиоца и његово учешће у даљним процесним радњама у складу са Закоником. Даље, посматрано са аспекта овог фактора, посебну вредност имају међусобни однос и сарадња кривичнопроцесних субјеката на главном претресу. Без активног и професионалног међусобног односа и сарадње кривичнопроцесних субјеката на главном претресу не само да нема његовог трајања у границама нужним за објективно и потпуно расветљење и решење кривичне ствари, већ нема ни законите судске одлуке. ЗКП посебну и изричиту пажњу посвећује међусобном односу и сарадњи одређених кривичнопроцесних субјеката у практичној реализацији појединих врста посебних поступака, и то на тај начин што њихову судбину директно везује за ту сарадњу. Једном речју, цео кривични поступак, а то важи и за поступак, који предходни кривичном,³² мора да карактерише професионалан међусобни однос и активна сарадња процесних субјеката, с тим што она мора бити заснована искључиво и само на закону и подзаконским актима закљученим на основу закона. Свака друга сарадња била би не само незаконита већ и контрапродуктивна. У вези са овим фактором ефикасности кривичног поступка треба истаћи и чињеницу да је он на свом значају још више добио након озакоњења низа нових института у кривичном процесном законодавству Србије. Такав је случај пре свега са споразумом о признању кривичног дела, промењеним концептом истраге и сл. Ово због тога што практична реализација највећег броја нових и не само нових кривичнопроцесних института зависи пре свега од степена сарадње субјеката који су субјекти њихове практичне реализације. С обзиром на такав њен значај питањима међусобних односа и сарадње кривичнопроцесних субјеката мора бити посвећена посебна – већа пажња. Позитивно кривичнопроцесно законодавство даје добру нормативну основу за ту сарадњу. Међутим, она у пракси није на жељеном нивоу. Један од начина достизања жељеног степена међусобне сарадње процесних субјеката (пре свега полиције и јавног тужилаштва) јесте и одржавање заједничких састанака најмање свака два месеца и на њима анализирање уочених проблема међусобне сарадње и конкретизација мера конкретне сарадње, као и конкретизација последица непридржавања договореног.

ЗЛОУПОТРЕБА НОРМЕ И ЕФИКАСНОСТ СУПРОТСТАВЉАЊА КРИМИНАЛИТЕТУ

Један од следећих фактора, који утиче на конкретну ефикасност кривичног поступка, а тиме и ефикасност борбе против насилничког криминалитета јесте и злоупотреба права од стране појединих кривичнопроцесних субјеката. Имајући ово у виду, сасвим је нормал-

31 Бејаговић, С., Концепт истраге и нови ЗКП РС, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 131–144.

32 Овде се превасходно мисли на сарадњу јавног тужиоца са полицијом у предистражном поступку на чему посебно инсистира ЗКП. Види: Бановић, Б., Полиција и нова решења у Законнику о кривичном поступку, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 99–116.

но што је законодавац у члану 14 став 1 ЗКП нормирао начело забране злоупотребе права прописујући да је суд дужан да поступак спроведе без одуговлачења и да онемогући сваку злоупотребу права усмерену на одуговлачење поступка. У вези са оваквом одредбом члана 14 став 1 Законика поставља се питање: када постоји злоупотреба права? И поред тога што Законик користи термин „злоупотреба права“, он не даје његово појмовно одређење. То је препуштено теорији у којој нема јединственог приступа у одређивању тог појма. Не улазећи у приказ различитих схватања појма злоупотребе права,³³ јер би то прелазило природу овога рада, може се констатовати да злоупотреба права постоји у случају када се од стране овлашћених субјеката њихова, иначе законска овлашћења, иако формалноправно сагласна са законом, користе супротно духу и циљу норме. Посматрано у овом контексту, могуће су бројне злоупотребе права и то од стране свих процесних субјеката.³⁴ Тако на пример, међу онима који у таквом случају доводе до одуговлачења кривичног поступка и на тај начин директно утичу и на његову ефикасност од посебног значаја су: бројне инструктивне норме чије непоштовање увек није последица недостатка кадрова и њихове преоптерећености (такав је случај, на пример, кад јавни тужилац дуже времена не одбацује кривичну пријаву нити пак не иницира поступак. Слично је, на пример, и у случајевима када се пресуда писмено не израђује у за то одређеном року и слично). Предлагање извођења доказа иако се унапред зна да они немају никаквог значаја. „Чување“ доказа за поступак по правном леку, и поред тога што се добро зна да тај доказ у првостепеном поступку има значај за утврђивање истине. Злоупотребе везане за институт изузећа, као и могуће злоупотребе у вези са доследном применом појединих начела кривичног поступка (пре свега начела опортунитета кривичног гоњења) и слично.³⁵

Злоупотребу права као фактор ефикасности кривичног поступка није увек лако утврдити. Међутим, и поред тих тешкоћа злоупотреба права не сме да буде толерисана. Обавеза је суда да спречи злоупотребу права, али не путем спречавања законом прописаних права процесних субјеката већ применом законом прописаних мера које му стоје на располагању према субјектима који злоупотребљавају дато им право. Такав је случај пре свега са неприхватањем предлога извођења доказа који нису у функцији остваривања задатка кривичног поступка. Или, одређивање објективно нужног рока за предузимање одређене кривичнопроцесне радње (нпр. за обављање наложеног вештачења). Затим, у контексту овога је неопходно предвидети и конкретне мере као последице непоштовања инструктивних норми, што тренутно није случај.

Извршене анализе стања позитивног кривичнопроцесног законодавства Републике Србије и његовог доприноса ефикасности поступка против криминалитета уопште, а тиме и насилничког, показује да је његов не мали број решења, начелно посматрано, у функцији те ефикасности и да су као таква у складу и са најновијим тенденцијама у савременој науци кривичног процесног права и са решењима присутним у компаративном кривичнопроцесном законодавству. Међутим, ако се ова проблематика посматра са аспекта конкретне нормативне разраде низа начелно оправданих решења, долази се до сасвим другачијег закључка. Немали број начелно оправданих института и других решења није нормиран на начин који их ставља у функцију жељеног степена ефикасности кривичног поступка, а тиме и превенције криминалитета. Број таквих случајева није мали (случај нпр. са неким решењима везаним за споразум о признању кривичног дела, скраћени кривични поступак, начело опортунитета кривичног гоњења, систем правних лекова и сл.). Но, у вези са овим нужно је имати у виду још једну чињеницу. То је да нормативни систем кривичнопроцесног законодавства јесте само један од фактора ефикасности борбе против криминалитета. Поред норме, ту су и бројни други фактори од утицаја на адекватност њене примене. Само у случају њихове истовремене испуњености створена је основа за адекватну примену законске норме, а тиме и адекватно поступање надлежних државних органа на пољу борбе против криминалитета уопште, а тиме и насилничког, што на жалост још увек није ни приближно на нивоу жељеног.

33 Види: Ђурђић, В., Злоупотреба власти органа кривичног гоњења, *Зборник радова Правног факултета у Нишу, Тематски број „Злоупотреба права“*, 1996.

34 О злоупотреби права, посебно када се ради о јавном тужиоцу, види: Ђурђић, В., Злоупотреба власти органа кривичног гоњења, *Зборник радова Правног факултета у Нишу, Тематски број „Злоупотреба права“*, 1996.

35 Бејатовић, С., Неколико разлога неопходности наставка рада на реформи кривичног процесног законодавства Србије, *Збор. Репформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2014, стр. 104–109.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бановић, Б., Полиција и нова решења у ЗКП, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихва практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 99–116.
2. Бејатовић, С., Неколико разлога неопходности наставка рада на реформи кривичног процесног законодавства Србије Збор. *Реформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2014, стр. 104–109.
3. Бејатовић, С., Концепт истраге и нови ЗКП РС, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 131–144.
4. Бејатовић, С., Међународни правни стандарди у области кривичног процесног права и начин њихове имплементације у Законик о кривичном поступку, Збор. *Законодавни поступак и казнено законодавство*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2009, 114–116.
5. Бејатовић, С., Нови ЗКП РС и адекватност државне реакције на криминалитет, Збор. *Тешки облици криминалитета и државна реакција*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Требиње, 2013, стр. 31–53.
6. Бејатовић, С., Концепт истраге и нови ЗКП РС, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 131–144.
7. Бејатовић, С., Казнена политика законодавца и реформа кривичног процесног законодавства Србије, Мон. *Казнена политика (Закон и пракса)*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 5–120.
8. Бејатовић, С., Казнена политика и реформа кривичног процесног законодавства Србије, Збор. *Казнена политика као инструмент државне реакције на криминалитет*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Бања Лука, 2014, год., стр. 7–36.
9. Бркић, С., Договорено признање (*plea bargaining*) у англоамеричком праву, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, XXXVII, 2003, бр. 1–2.
10. Бугарски, Т., Посебни кривични поступци у новом ЗКП-у – скраћени кривични поступак и рочиште за изрицање кривичне санкције, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 212–228.
11. Дамашка, М., Судбина англоамеричких процесних идеја у Италији, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Загреб, вол. 13, 2006, бр. 1.
12. Илић, Г., Кривичнопроцесно законодавство Србије и стандарди Европске уније, Збор. *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010, стр. 35–47.
13. Калајђијев, Г., Убрзање поступка као један од циљева реформе кривичног поступка у Републици Македонији, Збор. *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима – Регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013, стр. 100–113.
14. Николић, Д., Споразум о признању кривичног дела, Збор. *Реформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2014, стр. 164–185.
15. Радисављевић, М., Искуства Тужилаштва за организовани криминал у примени института споразума о признању кривичног дела, Збор. *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима – Регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013, стр. 153–171.
16. Радуловић, Д., Концепција истраге у кривичном поступку у светлу новог кривичног процесног законодавства, Зборн. *Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства*, ОЕБС– Мисија у Србији; Београд, 2012, 11–23.

17. Стојановић, З., Кривично законодавство и тешки облици криминалитета, Збор. *Тешки облици криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2004, стр. 33–44.
18. Стојановић, З., Кривично законодавство и превенција криминалитета, Збор. *Кривично законодавство и превенције криминалитета*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2011. стр. 9–30.
19. Sieber, U., Die Zukunft des Europäischen Strafrechts, *Sonderdruck aus Band*, 121/2009, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 2009.
20. Сијерчић Чолић, Х., Специфични институти у развоју новог кривичног поступка у БиХ, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1/2010.
21. Tiedemann, K., Die Europaisierung des Strafrechts, u: Kreuzer, Scheuing, Sieber; Die Europaisierung der mitgliedstaatlichen Rechtsordnungen in der Europäischen Union, Baden-Baden, 1977.
22. Ђурђић, В., Кривичноправни инструменти државне реакција на тешке облике криминалитета, Збор. *Тешки облици криминалитета и државна реакција*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Требиње, 2013, стр. 99–116.
23. Ђурђић, В., Злоупотреба власти органа кривичног гоњења, Збор. *Злоупотреба права*, Правног факултета у Нишу, 1996. , стр. 124–143.
24. Ђурђић, В., Кривичнопроцесно законодавство као нормативна претпоставка ефикасности поступања у кривичним стварима, Збор. *Кривично законодавство, организација правосуђа и ефикасност поступања у кривичним стварима*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008, стр. 9–16.
25. Фишер, З., Државни тужилац као субјект скраћених и поједностављених кривичних поступака у Словенији, Збор. *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима – Регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013. год., стр. 86–99.
26. Fischer, T., Strafgesetzbuch und Nebengesetze, 56. Auflage, Verlag C. H. Beck, Munchen, 2009.
27. Шкулић, М., Концепција истраге у кривичном поступку, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1/2010.
28. Шкулић, М., Погрешна концепција Нацрта ЗКП Србије, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 2/2010.
29. Шкулић, М., Нови Законик о кривичном поступку – Очекивања од примене, Збор. *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 33–68.
30. Шкулић, М., Погрешна концепција и бројне правно-техничке грешке новог ЗКП – Шта даље и како реформисати реформу српског кривичног поступка, Збор. *Реформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца, Београд, 2014, стр. 23–65.

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ: НЕКИ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНСКЕ ИНКРИМИНАЦИЈЕ И СУДСКЕ ПРАКСЕ

Проф. др Милан Шкулић
Правни факултет, Универзитет у Београду

RATIO LEGIS КРИВИЧНОГ ДЕЛА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Уобичајено је да се кривично право сматра својеврсним *ultima ratio* нормативним механизмом у заштити одређених друштвених вредности, што значи да се кривичноправна заштита обезбеђује, с једне стране, само у односу на веома значајне вредности, те с друге стране, само када се такве вредности не могу уопште, или се не могу довољно ефикасно заштити другим, по правилу, мање „строгим“, односно репресивним или „озбиљним“ правним механизмима. То се често своди на оно познато правило да се „врапци не лове топом, већ праћком“, исто као што „орао не лови мушице“.

Неће се „посегнути“ за кривичним правом, односно то не би било оправдано ако се исти или сасвим сличан ефекат може постићи другим областима права.

Чувена је Толстојева мисао да су „све срећне породице срећне на сличан начин“, а да је „свака несрећна породица, несрећна на неки, за њу посебан начин“.

Веома су осетљива питања која се тичу породице и породичне интиме. Тешко је споља увек и на прави начин схватити „унутрашњост“ породице, односе између чланова породице и сво богатство разноликости, али и сличности срећних и мање срећних, а нарочито веома несрећних породица.

Нарочито је тешко применом кривичног права решавати породичне проблеме. Кривично право је у примени често веома „грубо“, а неко би можда рекао да је понекад чак и поприлично „брутално“, али је то некада и неопходно. Међутим, велико је питање када је примена кривичног права заиста нужна, а када би се исти, односно некада и далеко бољи ефекат пре могао постићи применом других, знатно „блажих“ метода решавања проблема.¹

Као што је већ објашњено, кривично право би морало бити примењено само у изразито *ultima ratio* смислу. Није сигурно да се у нашој стварности увек тако поступа и резонује, а чини се да је добар пример за то баш насиље у породици.

Зато се некада и чини да решавање веома осетљивих и крајње суптилних породичних проблема једноставном и често сасвим рутинском применом кривичног права скоро да подсећа на покушај вршења хируршке интервенције крајње неадекватним средствима, као када би, на пример, „неурохирург покушао да операцију на мозгу обави секиром“.

Да ли породица заслужује да се заштити нормама кривичног права? Наравно да заслужује, без обзира на то да ли се тиме прихвата познато социолошко-марксистичко схватање о породици као „основној ћелији друштва“, па штитећи његову основну ћелију ефикасно штитимо и само друштво, или се руководимо хришћанским моралом, или уопште религијским концептом, односно елементарним етичким захтевима.

Да ли члан породице треба да буде заштићен кривичним правом? Наравно да треба, и то не само у општем смислу, као што кривично право и иначе штити сваког грађанина, већ и посебно, када сам члан породице угрожава или повређује другог члана породице, јер никада ране нису тако болне као када их је нанео неко ко је иначе близак, или би бар требало да буде близак.

¹ Више о томе у: Милошевић, Н. (2012). Насиље у породици: са становишта кривичног законодавства и праксе. У С. Панов, М. Јањић Комар и М. Шкулић (ур.), *Насиље у породици: зборник радова са Научног скупа* (стр. 87–89). Београд: Правни факултет Универзитета. У уводу свог рада, судија Никола Милошевић истиче да не може да не примети да је уистину један од ређих припадника мушког пола који о кривичном делу насиља у породици дуже пише и говори како с позиције предавача у обуци и усавршавању које организује Правосудни центар за обуку и усавршавање јавних тужилаца, судија, адвоката, полицајаца, делимично и органа центара социјалне заштите тако и с позиције дугогодишњег судије. Судија Милошевић наводи и да је због својих иступања, неретко и сам понекад био изложен примедбама припадника неких невладиних организација које „желе да се прикажу као нека врста „заштитника“ жртава искључиво женског пола“, при чему су те критике у основи биле неконкретизоване и неаргументоване...

Наравно, у теорији се примећује и да је феномен различитих врста сукоба у породици постојао и раније. Увек је било спорова, сукоба, свађа, па чак и физичких обрачуна између различитих чланова породичног домаћинства и без тог свеобухватног појма насиља у породици. Судило се за лаке или тешке телесне повреде, угрожавање сигурности, насилничко понашање, увреду, убиство, тешко убиство, убиство на мах итд.²

Ако нас религија учи да „љубимо ближњег свог као себе самог“, онда су наши греси у религијском смислу знатно већи када неком ближњем нанесемо патњу, а ко нам је ближи од деце, родитеља, супружника итд., исто као што ни људи који нису верници, али имају одговарајући морални осећај и етичку утемељеност, без дилеме осећају да не смеју повређивати себи блиске, а ако и погреше, па то ипак и учине, свакако да због тога осећају кајање, односно грижу савести.

С обзиром на невероватно широку дефиницију члана породице у Породичном закону, као и на додуше нешто суженије, али и даље поприлично екстензивно дефинисање члана породице у Кривичном законнику, велико је питање да ли кривично дело насиља у породици објективно заслужује да се уопште и сматра кривичним делом против породице, односно кривичним делом којим се штити породица, као што се би то рутински могло закључити с обзиром на законску систематизацију, односно сврставање те инкриминације у групу кривичних дела против брака и породице (глава XIX КЗ Србије). Реч је, у ствари, о поприлично хетерогеном кривичном делу с обзиром на објект заштите, које се делом може сматрати кривичним делом против живота и тела, а делом кривичним делом против душевног спокојства, полне слободе итд.

Када би се „потезом пера“, једноставно и лако могао мењати Кривични законик и када би некоме ко би имао такву „моћ пера“ пало на памет да „у маху“ просто „избрише“ сада постојеће кривично дело насиља у породици, ништа се посебно драматично са становишта кривичноправне заштите чланова породице (па и тако широко дефинисаних као што је то учињено у Породичном закону) тада, нити од тада не би десило. Сваки, сада постојећи облик тог кривичног дела и иначе би био неко кривично дело, почев од било ког облика телесне повреде, угрожавања сигурности, чак убиства итд.

Зашто је онда уопште и било потребно уводити то кривично дело и да ли оно и даље треба да опстане у нашем кривичном законодавству? Уведено је можда и из одређених „помодних“ разлога, а вероватно и под утицајем разних експерата и „експерата“, па и својеврсних лобија, који су инсистирали на томе тврдећи да се само тако могу заштити жртве од насилника и сл. Када би заиста било тако, то би онда значило да су жртве породичног насиља, све до увођења тог кривичног дела у наше законодавство, биле апсолутно незаштићене кривичним правом. Али, то наравно није случај, јер, као што је објашњено, постоји читав низ кривичних дела која сасвим адекватно покривају сваки елемент инкриминације насиља у породици. Коначно, тог кривичног дела нема у многим европским државама, као, на пример, у Немачкој, што наравно не значи да тамо нема насиља у породици, да се насилници не кажњавају, нити да се жртве таквог насиља не штите, јер насиље у породици у основи и није кривичноправни појам. Више је реч о криминолошко-феноменолошком појму, слично ономе што важи када су у питању кривична дела с елементима насиља.

Наравно, сада када је насиље у породици већ и формално уведено у наше кривично законодавство као посебна инкриминација, не би било добро да се укида и аутор овог текста се свакако не залаже за то, али строги научни резон и објективан приступ предмету доктринарне анализе налажу да се ствари ипак поставе на своје место како у погледу објашњавања читавог низа нелогичности у садашњој инкриминацији тако и у погледу објашњења својеврсног „историјата“ тог кривичног дела у српском законодавству.

Као што је у више наврата то лепо објашњавао недавно преминули судија Врховног суда Србије у пензији Никола Милошевић, кривично дело насиља у породици је у изворном обли-

2 Ђурковић, М. (2012). *Насиље деце над родитељима: последица реформе породичног законодавства*. У С. Панов, М. Јањић Комар и М. Шкулић (ур.), *Насиље у породици: зборник радова са Научног скупа* (стр. 48–64). Београд: Правни факултет Универзитета.

ку у српски КЗ ушло „путем амандмана“³, а не према регуларној, односно редовној процедури, која, по правилу, ипак подразумева значајно виши ниво квалитета у формулисању конкретне инкриминације.⁴

Судија Никола Милошевић веома аргументовано указује на многобројне озбиљне практичне проблеме садашње инкриминације насиља у породици, а када на те проблеме указује човек који је, као судија највишег суда, читав свој радни век провео бавећи се кривичним правом, онда то има своју значајну тежину, те се може свести и на ону познату Његошеву мисао да „ко на брду ак` и мало стоји, више види него онај под брдом“.

Није далеко од памети да је основни *ratio legis* формалног увођења насиља у породици у наше кривично законодавство слање својеврсне „поруке“, слично као што и данас многи који се залажу за забрану баш сваког телесног кажњавања деце (а екстремнији чак траже да то буде кривично дело) инсистирају на томе да би законодавац на тај начин овом нашем „незрелом“ и „недораслом“ српском друштву упутио неку врсту „поруке“, односно „подуке“ и сл.

Није задатак права уопште, а нарочито не кривичног права, да упућује „поруке“, нити да „едукује“ грађане, већ су циљ права његова доследна примена и регулисање односа на које се конкретна грана права односи. Када је реч о кривичном праву, његов основни циљ је адекватна заштита највиших друштвених вредности, што се конкретно тиче одговарајућег објекта кривичноправне заштите, односно заштићеног објекта, попут живота, тела, здравља итд.

Иако би сваки објект заштите, када је реч о кривичном делу насиља у породици, и иначе био заштићен чак и да формално нема тог кривичног дела, јер се, на пример, живот штити кривичним делом убиства, телесни интегритет инкриминацијама које се односе на телесне повреде и сл., сада када ово кривично дело већ релативно дуго постоји, потребно је да се и даље задржи као посебно кривично дело у корпусу нашег кривичног законодавства, јер би заиста било потпуно погрешно схваћено, а нарочито злонамерно коментарисано, када би се то кривично дело брисало из Кривичног законика. То би дало прилику за тврдњу да се насиље у породици више не санкционише, што, наравно, не би било тачно, јер би, на пример, супружник/супружница који/која је нанео/нанела телесну повреду супрузи/супружнику и тада био/била кривично гоњен(а), али не за насиље у породици, већ, на пример, за тешку телесну повреду и сл. Ипак, у нашим условима такав радикалан захват би се лоше схватио, те би био прилика за низ крајње малициозних коментара, иако у том погледу постоје веома значајни узорци у упоредном кривичном законодавству. Јер, као што је објашњено, многе „старе“ европске државе уопште немају посебно кривично дело насиља у породици.

Без обзира на то што посебно кривично дело насиља у породици код нас деценијама није постојало, то никако није значило да некада није било таквог облика насиља, нити да се насилници/насилнице нису кривично гонили и санкционисали, али за друга, (од)увек постојећа (класична) кривична дела.

Насиље у породици је изузетно штетна друштвена појава. То кривично дело у принципу непосредно погађа члана породице који је жртва другог члана породице, али угрожава и породицу као такву, те руши одређене устаљене породичне вредности које су од великог друштвеног значаја. Посебно су малигни облици насиља у породици који се испољавају према деци и малолетним лицима уопште и ту је неопходан посебно пажљив приступ у кривичном поступку. У тим случајевима, пре свега, треба водити рачуна о томе да таква жртва не претрпи и додатне штетне последице.

Некада и неадекватна правна регулатива може изазвати одређене контраефекте, па је и то разлог да се у овом раду укаже на неке нелогичности у нашем Кривичном законнику, а посебно у Породичном закону, нарочито у вези с одређивањем појма члана породице у том закону који је екстремно преширок, а у пракси непримењив и апсурдан, као што ни мере заштите

3 Више о томе: Милошевић, Н. (2012), *op. cit.*, стр. 88–89.

4 Судија Никола Милошевић је то редовно истицао на предавањима која је последњих година, у организацији Правосудне академије (некада Правосудног центра) Републике Србије, држао судијама за малолетнике, јавним тужиоцима за малолетнике, адвокатима који обављају функцију браниоца за малолетнике, као и полицајцима за малолетнике.

од насиља у породици предвиђене Породичним законом нису адекватно формулисане, па се због тога у пракси, по правилу, своде на „мртво слово на папиру“.

Проблеми постоје у пракси и када је реч о квалификавању насиља у породици, што је посебно важно с обзиром на питање да ли мора постојати континуирано стање угрожавања или је довољна и једна експресна радња, па да постоји насиље у породици као свршено кривично дело.⁵

Аутор се залаже за далеко опрезнији и рационалнији приступ, јер није свака радња увек насиље у породици, а и иначе, све радње које улазе у биће тог кривичног дела већ саме по себи представљају друга кривична дела, тако да се таквим радњама свакако улази у зону кажњивости, само је некада питање да ли је реч о кривичном делу за које се гони по службеној дужности или о прекршају, односно о кривичном делу за које се гони по приватној тужби. На пример, за једног савесног носиоца јавнотужилачке функције мора бити важно поступање у складу с начелом легалитета официјелног кривичног гоњења, али се у томе не сме испољавати брзоплетост, те кривично гоњење покретати на темељу „климавих“ доказа, јер то онда доводи до обуставе кривичног поступка или одбијајуће, односно ослобађајуће пресуде, уз стварање трошкова и одређену дискредитацију стручности јавне оптужбе. Исто, али у нешто другачијем контексту важи и за било ког савесног судију кривичара, суоченог у свом професионалном поступању с проблематиком насиља у породици.

Начелно се сматра да је увек боље проблеме те врсте решавати, ако је то икако могуће, без брзоплетог кривичног прогона, посебно на плану превенције, а аутор се и овде залаже за ширу примену начела опортунитета кривичног гоњења, наравно када је то оправдано, а посебно имајући у виду интересе оштећеног. Иако, начелно, пракса не иде у правцу да се опортунитет (условљени, тј. одлагање кривичног гоњења) примењује када су у питању кривична дела с елементима насиља, аутор сматра да се неки облици насиља у породици могу сасвим адекватно решавати на такав начин, те да се мерама које се у виду услова постављају осумњиченом, како би он њиховим испуњењем заслужио да не буде кривично гоњен, често могу постићи бољи ефекти него класичним кривичним гоњењем и класичном кривичном санкцијом. Обрнуто, тамо где је заиста реч о неспорном насиљу у породици, а нарочито ако су жртве малолетна лица или је у питању висок степен насиља и бруталности, учинилац кривичног дела мора бити адекватно санкционисан, а жртва на одговарајући начин заштићена.

Заштита жртва насиља, па и насиља у породици, најефектније се може остварити бољим правилима кривичног поступка и адекватнијом праксом службених актера тог поступка. Важно је и да, на пример, оштећена која је силована или пребијена не буде „поново силована“ и да не добије поново „батине“, јер безброј пута мора објашњавати шта јој се и како догодило, виšekратно се саслушава, непотребно се суочава с окривљеним, приговара јој се да је сама крива што није била опрезнија и сл., што све представља тзв. секундарну, односно накнадну виктимизацију када се жртва додатно трауматизује и приморава да психолошки поновно проживи зло које ју је већ задесило када је према њој учињено кривично дело.

Посебно је значајна и ефикасна забрана контакта између насилника/насилнице и његове/њене жртве. Простор за то треба тражити у одређеним законским механизмима из Законика о кривичном поступку (забрана напуштања боравишта и друга ограничења), као и у Кривичном законнику, који у том погледу, након последњих измена и допуна, пружа неке нове могућности, мада ни оне, нажалост, нису сасвим правно-технички дотеране и у потпуности ефикасно примењиве.

МЕСТО КРИВИЧНОГ ДЕЛА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У ЗАКОНСКОЈ СИСТЕМАТИЦИ

Насиље у породици је сврстано у главу XIX Кривичног законика, која се односи на кривична дела против брака и породице. Таква систематика је на први поглед логична, мада, када се мало пажљивије анализирају елементи конкретног кривичног дела, може се уочити да његов објект заштите,⁶ односно *заштићени објект*, није породица као таква, већ *члан породице*.

5 Више о томе: Милошевић, Н. (2012), *op. cit.*, стр. 90–91.

6 Код нас се традиционално користио термин *заштитни објект* као превод немачког термина *Schutzobjekt*, док се у новије време, као бољи термин употребљава израз *објект заштите*, јер је у питању објект који се штити, а не

Члан породице се штити тим кривичним делом врло широко и обухватно. Заштићена су следећа добра члана породице: 1) *живот и телесни интегритет* и 2) *душевни живот*. С обзиром на те облике заштите, насиље у породици представља својеврсни *хибрид*, који се у делу у којем се односи на заштиту живота и телесног интегритета може сврстати у кривична дела против живота и тела, док би се у делу у којем се односи на заштиту душевног живота, угрожавањем спокојства или душевног стања, могло сврстати у групу кривичних дела против слобода и права човека и грађанина ако би те радње биле схваћене као посебна врста мучења и злостављања.

Претходно објашњена хибридна природа насиља у породици, те чињеница да је *породица* основни „амбијент“ у којем се врши тај облик насиља, представљају разлоге због којих је то кривично дело сврстано у групу кривичних дела против брака и породице, мада се инкриминацијом из члана 194 Кривичног законика Србије не напада или угрожава породица као таква већ њен члан, који се (што ће касније бити посебно објашњено) схвата прилично широко и у нормативном смислу регулише претерано екстензивно.

Међутим, тим се кривичним делом посредно увек напада и породица, али само када она заиста реално постоји у конкретном случају, што може бити од значаја не само у односу на проблематику законске систематике, те сврставања тог кривичног дела у одређену групу кривичних дела већ и из одређених практичних разлога, а посебно када је реч о потреби диференцијације тог кривичног дела од неких других дела, чије су радње извршења или последице и иначе обухваћене појмом насиља у породици у члану 194 КЗ.

ОСНОВНИ ОБЛИК, БИТНИ ЕЛЕМЕНТИ И ТЕЖИ ОБЛИЦИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Кривично дело насиља у породици има основни облик и три тежа облика, као и један посебан облик.⁷ Основни облик се састоји у *угрожавању* следећих, алтернативно прописаних вредности члана своје породице: 1) спокојства, 2) телесног интегритета или 3) душевног стања, што се чини неком од следећих, алтернативно прописаних радњи: 1) применом насиља, 2) нападом на живот или тело или 3) дрским или безобзирним понашањем.

Насиље неспорно није „идеалан“ кривичноправни појам. Кривично право традиционално радије барата изразима као што су „сила“ и „претња“, односно одређени облици принуде и сл. Насиље је у основи више криминолошки појам, а у оквиру те науке се често говори и о неким типичним облицима насиља, као што су физичко, емоционално, сексуално, чак и економско итд. Наравно да се насиље не може тако широко, па и неодређено схватити у кривичноправном смислу, где се под насиљем у основи полази од његовог *језичког значења*, које подразумева искључиво насилно понашање – примену силе, тј. искључиво физичко насиље и употребу физичке снаге, тако да „примена насиља и претња да ће се напасти на живот или тело не обухватају отуда некакво психолошко, емоционално или економско условљавање других, јер то не допушта језик норме“.⁸

У нашој кривичноправној теорији (Игор Вуковић) с правом се износи став да треба размислити о замени угрожавања дрским или безобзирним понашањем – „угрожавањем злостављањем“, или је, пак, потребно задржавање само безобзирног понашања, с обзиром на то да дрскост није појам који је уопште примењив на породичне односе и који одликују свакодневна комуникација и емоционалност, што значи да је дрско понашање редовно могуће према лицима која или уопште не познајемо или их не познајемо довољно, при чему је и суштински дрско понашање као начин деловања у породичним констелацијама недовољно друштвено опасно да би било инкриминисано.⁹

објект који штити, а то тако звучи када се говори о *заштитном објекту*, што је добро објаснио професор Зоран Стојановић. Нама, у том погледу, звучи адекватно и термин *заштићени објект*, али је, у сваком случају, овде реч о чисто теоријском питању.

7 Стојановић, З. (2012). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник, стр. 474.

8 Вуковић, И. (2012). Насиље у породици као кривично дело: поједини проблеми у примени права. У С. Панов, М. Јањић Комар и М. Шкулић (ур.), *Насиље у породици: зборник радова са Научног скупа* (стр. 126–139). Београд: Правни факултет Универзитета.

9 *Ibid.*

На први поглед није сасвим јасно да ли угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице *представља радњу или последицу* тог кривичног дела. Аутор сматра да је неспорно реч о последици кривичног дела,¹⁰ јер сам законодавац алтернативно утврђујући посебне радње којима се могу угрожавати спокојство, телесни интегритет или душевно стање, те облике угрожавања одређује као последицу тог кривичног дела.

Наиме, није логично да се радњом извршења кривичног дела проузрокује друга радња, већ је овде обрнут случај – потребно је да се одређеном радњом угрози спокојство члана своје породице. То питање је веома важно и с обзиром на дефиницију из члана 112, става 30, по којој се када је радња кривичног дела одређена трајним глаголом сматра да је кривично дело учињено ако је радња извршена једном или више пута. Постоји и супротно схватање, па тако неки аутори тврде да радња кривичног дела насиља у породици или у породичној заједници (члан 22 КЗ ЦГ),¹¹ *угрожавање* спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице, док примену насиља, дрско или безобзирно понашање означавају као *начине извршења* тог кривичног дела.¹² Аутор сматра да такав став није оправдан, те да је супротно правној али и фактичкој логици да радња која је по дефиницији последица, као што је насиље, буде само начин извршења друге радње, а да се, притом, не одређује и последица те радње. Могло би се прихватити да дрско или безобзирно понашање не мора имати посебну последицу, већ да је дело свршено не када је угрожено спокојство, већ када је испољено такво понашање, али се то не чини оправданим са становишта карактера те инкриминације. Међутим, цитирани аутори ипак нису доследни, те иако су (као што је претходно објашњено и поткрепљено цитатом) првобитно угрожавање одређених вредности одредили као радњу извршења тог кривичног дела, они непосредно, већ на следећој страници свог коментара тврде супротно, тј. да је угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице или породичне заједнице *последица* тог кривичног дела.¹³ У питању је озбиљна контрадикција, јер у том случају (што ће у даљем тексту бити посебно објашњено, док ће у фусноти бити наведени и неки могући изузеци) не може иста радња истовремено бити и радња извршења кривичног дела и последица истог тог кривичног дела, те је и то још један аргумент за неприхватање тог становишта.

Такође, у Коментару КЗ Србије професора Љ. Лазаревића наводи се да је радња основног облика кривичног дела насиља у породици угрожавање спокојства, телесног или душевног стања члана породице, те да је у питању последица радња, која садржајно може бити различита, али се мора тумачити у контексту одређених начина извршења, који укључују: примену насиља, претњу да ће се напасти на живот или тело, те дрско или безобзирно понашање.¹⁴ Међутим, већ на истој страници тог коментара, на којој се релевантно угрожавање првобитно означава као радња извршења основног облика кривичног дела насиља у породици, накнадно се констатује да последицу тог кривичног дела представља угрожавање спокојства, телесног интегритета и душевног мира, „тако да је дело извршено предузимањем радњи наведених у ставу 1“.¹⁵ Таква констатација је потпуно нелогична, јер је *немогуће да одређена активност у конкретном случају*, тј. у погледу тог кривичног дела, *у исто време буде и радња и последица*.¹⁶ Поред тога, цитирани аутор чак и сам на том месту говори о „радњама“ из члана

10 Упоредити: Стојановић, З. (2012), *op. cit.*, стр. 474.

11 У питању је Кривични законик Црне Горе, али како је у њему то кривично дело уређено слично као у Србији, тај пример, те став из литературе, сасвим се легитимно могу користити и када се анализира нормативно решење садржано у КЗ Србије.

12 Lazarević, Lj., Vučković B., Vučković, V., (2007). *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*. Cetinje: Obod, str. 561.

13 *Ibid.*, str. 562.

14 Лазаревић, Љ. (2006). *Коментар Кривичног законика Републике Србије*. Београд: Савремена администрација, стр. 550.

15 *Ibid.*

16 Тако нешто би, додуше, било у одређеној мери замисливо у чисто формалном кривичноправном смислу, као када је, на пример, реч о убиству ако би се сматрало да је лишавање живота радња, а да је и то што је неко лишен живота последица кривичног дела убиства, што ни у овом примеру није баш сасвим тако, јер је, у ствари, последица смрт човека, а конкретна радња се заиста може описати у општем смислу као лишавање живота. Међутим, у стварности се увек подразумевају одређене конкретне радње које би се подвеле под такав општи појам, као када је, на пример, човек погођен из ватреног оружја, убоден ножем и томе слично. То значи да само тамо где законодавац врло широко и уопштено означава радњу извршења (када су радње сувише разноврсне да би

194, става 1, где очигледно мисли на радње које претходно дефинише као начине извршења радње угрожавања, тако да и сам упада у контрадикцију. Да је остао доследан, онда не само што не би угрожавање истовремено означавао и као радњу и као последицу већ када говори о угрожавању као последици, не би тврдио да таква „последница“ може настати због различитих, алтернативно прописаних радњи (радње из члана 194, става 1). Наиме, када би угрожавање заиста била радња извршења основног облика насиља у породици (члан 194, став 1), онда би ту, у контексту наведеног објашњења цитираног аутора, било речи о једнини, тј. једној јединој могућој радњи која се може предузети на различите начине, а не о множини могућих радњи, као што упадајући сам себи у реч наводи цитирани аутор.¹⁷

Да је законодавац, без посебног означавања могућих радњи извршења, основни облик кривичног дела насиља у породици дефинисао само као „угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице“, тада би с обзиром на одредбу члана 112, става 30 КЗ, по правилу, била довољна једна радња, па да у питању буде свршено кривично дело насиља у породици. Овако је потпуно обрнуто – по правилу је потребно више од једне радње да би се могло сматрати да је наступила последица у виду угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице. Све би било много јасније и мање подложно „креативном“ тумачењу да је законодавац, на пример, користио формулацију „проузрокује угрожавање...“, „доведе до угрожавања...“, „изазове...“ или неко слично одређење које јасно одређује шта укључују алтернативно прописане радње, а шта је последица тих радњи. Међутим, невезано за то, аутор сматра да је угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице неспорно последица тог кривичног дела, а не његова радња.

Потребно је наступање конкретне опасности за члана породице, што, с обзиром на природу тог кривичног дела, по правилу подразумева одређено континуирано стање, које се протеже у одређеном периоду и огледа се у редовном понављању насиља, претњи или напада на живот или тело, односно у понављању дрског или безобзирног понашања. Фактичко је питање о којем је периоду реч, али он свакако мора имати одређену дужину која је у сразмери с бројем радњи. Што је већи број радњи које се понављају у краћем периоду утемељенија је процена да је већ наступила последица кривичног дела и обрнуто – ако је реч о укупно две такве радње или другом, релативно малом броју радњи у дужем периоду (на пример, шест месеци или дуже), тада се, по правилу, не би могло сматрати да је услед тога наступила последица у виду релевантног угрожавања. Иначе, у нашој теорији се истиче и да је „спорно да ли је за постојање кривичног дела насиља у породици довољно да је радња извршења предузета само једном или је, пак, потребно њено виšekратно понављање“.¹⁸ Као што ће то детаљније бити објашњено у даљем тексту, овде проблем у основи постоји с радњом извршења дефинисаном у *трајном облику*, у погледу које је довољан, према самом ставу законодавца (члан 112, став 30 КЗ), и један изолован чин, па да постоји свршено кривично дело, али, и поред тога, не може се априорно једна једина радња увек третирати као радња којом се извршава то кривично дело, јер, по правилу, у највећем броју случајева таква радња неће бити довољна да проузрокује угрожавање спокојства члана породице. Слично томе се у нашој кривичноправној теорији аргументовано указује и да начелно треба поћи „од тога да насиље у породици подразумева вршење насилничких аката у континуитету“.¹⁹

С обзиром на то да угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања подразумева наступање конкретне опасности у односу на пасивног субјекта, веома је важан

се чак и у егземпларном смислу набрајале, или када би то било сувише сложено и непотребно), таква радња може да буде у формалном смислу идентична последици кривичног дела, као, на пример, лишавање живота и смрт, тешко телесно повређивање и тешка телесна повреда и томе слично. Међутим, када као у случају дела из члана 194, става 1 законодавац тачно конкретизује одређене радње и таксативно их наводи (примена насиља, релевантна претња итд.), те посебно означава стање које услед таквих радњи треба да настане да би кривично дело било свршено, онда је ту реч о односу радње и последице, а оно што се дефинише као последица не може истовремено бити и радња тог кривичног дела.

17 Лазаревић, Љ. (2006), *op. cit.*, стр. 550.

18 Делић, Н. (2012). Кривичноправни аспект насиља у породици. У С. Панов, М. Јањић Комар и М. Шкулић (ур.), *Насиље у породици: зборник радова са Научног скупа* (стр. 108–125). Београд: Правни факултет Универзитета.

19 Вуковић, И. (2012), *op. cit.*, стр. 129.

и субјективан осећај пасивног субјекта тог кривичног дела, тако да суд у сваком конкретном случају, а то важи и за јавног тужиоца када одлучује о томе да ли ће кривично гонити лице, тј. када цени да ли постоји кривично дело, мора проценити да ли је са становишта конкретног лица као потенцијалног пасивног субјекта у питању радња која је проузроковала релевантну последицу. У том ће погледу понекад бити потребна и одређена вештачења у односу на психичко стање пасивног субјекта, те процена о томе колико то његово стање, а нарочито степен емотивности, сигурности у себе, рањивости или, обрнуто, отпорности на стресове и томе слично, утичу на могућност да је у односу на њега, услед неке од алтернативно прописаних радњи, наступила последица у виду угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања. У судској пракси за сада преовлађује став да није неопходно утврђивати да ли се пасивни субјект заиста осетио угроженим, те да угрожавање треба процењивати објективно с обзиром на предузету радњу (ОСБ Кж. 1506/03).²⁰

Залажући се за избегавање сувише радикалног реаговања на само једну „инцидентну“ ситуацију која би се (о)лако третирао као кривично дело насиља у породици, судија Никола Милошевић то питање повезује и с проблематиком изрицања *краткотрајних казни затвора* и, уопште, сувише *оштром реакцијом*, која често може бити изразито контрапродуктивна за саму породицу, па то истиче следећим примерима из судске праксе:²¹ „Или случај примене закона који не разрешава, већ продубљује неке истакнуте дилеме. Наиме, Општински суд у П., супруга који уопште не пије а враћа се с неке прославе пијан, на супругино пребацавање „види на шта личиш, није те срамота од људи, комшија, свога детета“ и који јој одговара да ћути, да не виче или да ће је убити, док сину од четрнаест година, који је стао на страну мајке, говори „да ћути, да би боље било да гледа своја посла, да учи, или ће се и њему налити крви“, осуђује на четири + три месеца затвора стицај, па шест месеци затвора. Потврђена је пресуда коју је изрекао Окружни суд (имам све бројеве предмета), није било жалбе.

Потпуно слична ситуација, инцидентна: супруг дошао пијан, само што је сина ошамарио и оване пошла крв из носа. Општински суд у П. огласио га је кривим, па насиље у породици за супругу и сина, три + четири месеца затвора, јединствена казна шест месеци затвора. Потврда другостепеног суда. На захтев за испитивање законитости правноснажне пресуде ВСС (све бројеве предмета, такође, имам) налази се да је реч о једном делу, а не о стицају, изриче казну од пет месеци затвора, налази да постоје само олакшавајуће околности: осуђени примерног понашања, неосуђиван, живе и даље заједно и сложено, јер су, после тог догађаја, видно побољшани односи. А шта ће бити после издржаних кратких казни затвора, како ће се ти осуђени понашати у породици, у друштву. Зна се да се с осуђенима за та кривична дела (уопште насилничког криминалитета) у нашим затворима не ради посебно, они су с осталом осуђеничком популацијом, по кривичним делима или прекршајима.“

Иако аутор прихвата да се угроженост у већини ситуација може оцењивати и потпуно објективно, без узимања у обзир субјективног осећаја пасивног субјекта, мишљења је да то није и не мора бити правило, већ да се када суд то сматра потребним, угроженост може утврђивати субјективно, на основу процене осећаја угрожености пасивног субјекта, што заправо зависи од његовог личног доживљаја одређене ситуације. У ствари, угроженост би по логици ствари и подразумевала одређено психичко стање пасивног субјекта и његов лични доживљај радње коју је предузео учинилац, а ту је нужно реч о субјективном односу. Међутим, из начелних разлога, а нарочито с обзиром на то да би се у обрнутом случају ипак морала предузети и одређена вештачења (а експертизација у кривичном правосуђу је и иначе сувише узела маха), у већини случајева се то стање може с обзиром на карактер радње претпоставити, али то не мора увек бити случај и суд може, супротно томе, угроженост утврђивати са становишта субјективног осећаја пасивног субјекта. То ће посебно бити оправдано када радње извршења немају неки изразитији интензитет или када се то показује као потребно због одређеног посебног стања пасивног субјекта, као када је, на пример, реч о трудној жени или о младој особи (која, притом, није малолетно лице јер би тада у питању био тежи облик из члана 194, става 3), односно ако је у питању старо лице и томе слично.

20 Стојановић, З. (2012), *op. cit.*, стр. 475.

21 Милошевић, Н. (2012), *op. cit.*, стр. 89–90.

Нарочито није могуће замислити ситуацију када би само један, потпуно изолован случај дрског или безобзирног понашања био сасвим довољан за наступање последице у виду угрожавања заштићених вредности. То важи и за претњу да ће се напасти на живот или тело, која нема потребан степен озбиљности, што је, такође, ствар фактичке процене. С друге стране, могуће је и да само једна радња насиља које има екстремнији облик у конкретном случају или један случај претње која је нарочито брутална буду довољни за наступање последице. То је ствар фактичке процене, али када је реч о основном облику, тада би, по правилу, морало постојати више радњи извршења да би се могло говорити о наступању последице у виду угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања. На пример, учинилац може поразбијати све ствари по кући, бацати ствари кроз прозор и томе слично, што се може квалификовати као насиље или дрско, односно безобзирно понашање, али и као комбинација тих радњи, те да та радња, иако једна и без континуитета, буде таквог интензитета да проузрокује угрожавање спокојства.

Насиље би, на пример, постојало у екстремном облику када би учинилац пасивног субјекта држао тако да виси с неког високог спрата или с било ког спрата уопште, што се може комбиновати и с претњом да ће га пустити, односно бацити, а таква претња се ту фактички и мора подразумевати. Из тих се примера може видети и да често није лако диференцирати алтернативно прописане радње, што посебно важи за однос примене насиља и дрског или безобзирног понашања, али је могуће и да претња има облике других, алтернативно прописаних радњи, нарочито када је она јасна по значењу, али се изражава на одређен, имплицитан начин као у претходно наведеном примеру када се пасивни субјект држи тако да виси са спрата, што практично, иако је ту свакако реч о насиљу, обухвата и претњу која је усмерена ка животу и телесном интегритету пасивног субјекта.

Само угрожавање као глагол дефинисан у трајном облику логички подразумева одређено перманентно стање, што значи да је, по правилу, потребан извештај *континуитет понашања* која доводе до угрожавања. Та, језичка особеност да глаголи у трајном облику нужно подразумевају одређено трајање, протезање у времену и понављање, јесте и била разлог да законодавац у члану 112, ставу 30 утврди правило да, када се радња извршења кривичног дела тако дефинише, није потребно више радњи, већ је довољно „ако је радња извршена једном или више пута“. Тиме се практично, за потребе кривичног права, одступа од уобичајеног језичког и логичког значења.

Међутим, како у члану 194, ставу 1, када је у питању угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице, *уопште није реч о радњи извршења кривичног дела, већ о његовој последици*, која настаје предузимањем одређених, алтернативно прописаних радњи, као што су насиље, претња да ће се напасти на живот или тело, односно испољавање дрског или безобзирног понашања, потребно је, обрнуто, применити потпуно супротан резон од оног који се установљава у члану 112, ставу 30 у односу на радњу извршења у глаголском облику. У том случају се примењују уобичајена језичка и логичка правила која су иначе, у овој ситуацији и потпуно у складу с карактером и „духом“ основног облика кривичног дела насиља у породици (члан 194, став 1 КЗ). То значи да, као што је претходно већ објашњавано и да би до угрожавања заиста и дошло, мора, по правилу, бити речи о више радњи извршења предузетих у одређеном континуитету, тако да је тиме створено одговарајуће стање угрожености, које, сходно томе, мора и трајати одређено време. Из тога произилази да ту, по правилу, у питању мора бити вишекратно деловање, тј. вршење више радњи, док се само у врло ретким ситуацијама кривично дело насиља у породици може извршити једном, изолованом, тј. једнократном радњом.

Основни облик тог кривичног дела је свршен када дође до релевантног угрожавања, а уколико угрожавање није наступило, у питању ће бити покушај за који се, с обзиром на прописану казну (затвор од три месеца до три године),²² извршилац не кажњава.

22 За основни облик тог кривичног дела је некада била прописана новчана казна или затвор до једне године, а Законом о изменама и допунама Кривичног законика (члан 60, став 1), прописана је тежа казна, тј. казна затвора од три месеца до три године, што с обзиром на читав низ модалитета у којима се основни облик насиља у породици може извршити, те могуће конкретне случајева у пракси, није сасвим оправдано, а нарочито је такво поопштравање

Први тежи облик насиља у породици је установљен према *модалном критеријуму*, тј. с обзиром на средство извршења, и он постоји ако је при извршењу основног облика коришћено неко од следећих, алтернативно прописаних средстава: 1) оружје, 2) опасно оруђе или 3) друго средство које је подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши.

Други тежи облик се установљава алтернативно с обзиром на: 1) тежу последицу кривичног дела – ако је наступила тешка телесна повреда, те 2) узраст пасивног субјекта – уколико је основни облик кривичног дела учињен према малолетном лицу. Према општим правилима, потребно је да учинилац основни облик предузима умишљајно, а да тешка телесна повреда наступи из нехата. Када је реч о чињењу кривичног дела према малолетном лицу, потребно је да учинилац има умишљај у односу на малолетно лице, тако да буде свестан да је у питању лице које није навршило осамнаест година, те да хоће да дело учини у односу на то лице, или да је свестан да у односу на малолетно лице може учинити то дело, па на њега пристаје.

Најтежи облик кривичног дела насиља у породици постоји када наступи тежа последица у односу на члана породице. Потребно је да због неке од радњи основног облика тог кривичног дела наступи смрт пасивног субјекта, а до ње мора доћи услед нехата учиниоца.

КРШЕЊЕ МЕРА ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ КАО ПОСЕБАН ОБЛИК КРИВИЧНОГ ДЕЛА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Посебан облик насиља у породици се састоји у кршењу мера заштите од насиља у породици које је суд одредио на основу закона. Тај облик је прилично дискутабилан како са становишта законске систематике тако и због низа практичних разлога а, пре свега, оних који се односе на конкретне доказне проблеме.²³ Одређене мере заштите од насиља у породици се могу изрећи у парничном поступку, а на основу правила Породичног закона, али нема логике да се њихово кршење тако санкционише, тим пре што би кршењем таквих мера у највећем броју случајева, и иначе у највећем броју случајева, у питању био основни облик кривичног дела насиља у породици (члан 194, став 1). И иначе је веома дискутабилна могућност примене мера заштите од насиља у породици у оквиру породичног законодавства. Наиме, када се одређена вредност штити кривичним правом, које се начелно сматра најефектнијим обликом правне заштите резервисаним за заштиту најзначајнијих друштвених вредности (*ultima ratio*), која је сврха да се иста та вредност додатно и паралелно штити потпуно другом граном права, која начелно није репресивног карактера, а да се таква заштита, притом, због великог броја недоречености прописа породичног законодавства, не може постићи ни иоле консеквентно? Тиме се само компромитује идеја о потреби заштите од насиља у породици.

Према члану 10 Породичног закона забрањено је насиље у породици, а према члану 10, ставу 2 тог закона, свако има, у складу са законом, право на заштиту од насиља у породици. Ово је пример апсурдне регулативе, јер када је одређено понашање прописано као кривично дело, онда се његова забрањеност подразумева и бесмислено је другим законом посебно утврђивати да је реч о забрањеној радњи. Колико је то бесмислено може се најбоље видети ако замислимо ситуацију када се неким посебним законом утврђује правило да је *убиство забрањено*.

Према члану 197, ставу 1 ПЗ, насиље у породици, у смислу тог закона, јесте понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Потом се у члану 197, ставу 2 наводе радње које се нарочито сматрају насиљем у породици, а које укључују: 1) наношење или покушај наношења телесне повреде; 2) изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу; 3) присиљавање на сексуални однос; 4) навођење на сексуални однос или сексуални однос с лицем које није навршило четрнаесту годину живота или немоћним лицем;

спорно у контексту неспорно лошег ефекта краткотрајних казни затвора, које се данас у већини савремених држава консеквентно избегавају како у прописивању тако и у изрицању.

²³ Судија Никола Милошевић у том погледу истиче: „Јасно је да је реч о мерама заштите прописаним Породичним законом, те да кривично законодавство и правосудје треба да се додатно „активирају“, да узме у руке „врџућ кромпир“, да санкционишу и исправљају нешто што неки други закон и његова примена у пракси нису успели. Више о томе: Милошевић, Н. (2012), *op. cit.*, стр. 95–96.

5) ограничавање слободе кретања или комуницирања с трећим лицима; 6) вређање, као и 7) свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање. Веома је чудно овакво дефинисање,²⁴ јер већина од набројаних радњи, тј. практично све, у одређеним комбинацијама представљају кривична дела, као што је то случај са силовањем, телесном повредом, противправним лишењем слободе итд. С обзиром на то да је реч о кривичним делима, не би било могуће да парнични суд у грађанском поступку утврђује постојање таквих кривичних дела, односно да утврђује кривицу, већ би се морао водити кривични поступак, па би тада, практично, парнични поступак морао да мирује до окончања кривичног поступка, односно био би условљен његовим исходом. Вероватно је законодавац ту имао другачију интенцију, али је у сваком случају реч о потпуно нереалној норми, која ни најмање није усклађена с другим елементима правног система, те је у пракси очигледно непримењива, или се бар не може применити на правно ваљан начин.

Под члановима породице који могу бити активни или пасивни актери насиља у породици, у смислу Породичног закона (члан 194, став 2), сматрају се: 1) супружници или бивши супружници; 2) деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство; 3) лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству; 4) ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери, те коначно 5) још један невероватно широк круг лица, а то су лица која су међусобно била или су још у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству. Овај последњи, потенцијално „бескрајан“ број чланова породице биће посебно коментарисан у даљем тексту.

Против члана породице који врши насиље суд може одредити једну меру или више мера заштите од насиља у породици, којом или којима се привремено забрањује или ограничава одржавање личних односа с другим чланом породице (члан 198, став 1 ПЗ). Према члану 198, ставу 2 ПЗ, мере заштите од насиља у породици укључују одређене налоге и забране: 1) издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине, односно закупа непокретности; 2) издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине, односно закупа непокретности; 3) забрану приближавања члану породице на одређеној удаљености; 4) забрану приступа у простор око места становања или места рада члана породице, и 5) забрану даљег узнемиравања члана породице. Према члану 198, ставу 3 ПЗ, мера заштите од насиља у породици може трајати највише годину дана, а време проведено у притвору, као и свако лишење слободе у вези с кривичним делом, односно прекршајем урачунава се у време трајања мере заштите од насиља у породици (члан 198, став 4). Наведене мере имају у великој мери добар *ratio legis*, али је добар део њих супротан другим, позитивноправним прописима, те не само да у пракси нису лако оствариве већ су скопчане с низом веома озбиљних практичних проблема који се иоле ваљано не могу решавати коришћењем кривичног законодавства, а што је олако учињено прописивањем посебног облика кривичног дела насиља у породици (члан 194, став 5 КЗ). У породичноправној литератури је примећена и „атипичност породичноправне санкције насиља у породици из аспекта грађанског права“, што се манифестује тиме што погађа личност насилника,²⁵ док је „грађанскоправна санкција увек имовинске природе, јер увек погађа имовину (имовинску масу) субјекта, а никада личност“.²⁶

ЧЛАН ПОРОДИЦЕ КАО ПАСИВНИ СУБЈЕКТ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ И ЕКСТРЕМНО ПРЕШИРОКО ДЕФИНИСАЊЕ ЧЛАНА ПОРОДИЦЕ У ПОРОДИЧНОМ ЗАКОНУ

Понекад се од права, а нарочито од кривичног права, исувише очекује, или се оно у тој мери оптерећује да се тиме доводи у питање његова ефикасна примена. Чак ни правници, а камоли

24 Више о томе: Панов, М. (2012). *Насиље у породици: позитивноправни контрапунктови*. У С. Панов, М. Јањић Комар и М. Шкулић (ур.), *Насиље у породици* (стр. 218–235). Београд: Правни факултет Универзитета.

25 Станковић, М. (2012). *Насиље у породици као узрок искључења из права на нужни део*. У С. Панов, М. Јањић Комар и М. Шкулић (ур.), *Насиље у породици* (стр. 248–267). Београд: Правни факултет Универзитета.

26 Стојановић, Д., Антић, О. (2004). *Увод у грађанско право*. Београд: Правни факултет, стр. 8. тзд

правни лаици, понекад не увиђају да не мора баш све да буде кривично дело, а да неке, олако написане правне норме могу у пракси изазивати велике проблеме. Занимљив је случај с кривичним делом насиља у породици у смислу ко се може сматрати чланом породице. Према Породичном закону, а он има значаја (односно, имао је значај) и у односу на питање ко може учинити кривично дело насиља у породици, те ко може да буде жртва тог кривичног дела, у ту категорију се убраја врло широк круг лица.²⁷ То, наравно, није остало непримеђено у нашој породичноправној литератури, па тако, на пример, Слободан Панов истиче: „Врло је занимљиво регулисано и питање члана породице у ПЗС. Нећемо понављати ту законску дефиницију, само ћемо издвојити „контрапунктове“ – субверзивне елементе у хабитусу, тј. *занимљивости*. Најпре постављамо питање (а читалац нека сам одговори): да ли се сматра чланом породице у овом, анализаном институту и „субјект интегратије“, *ad hoc* сексуални сарадник, профитабилно оријентисан или непрофитно „организован“? Да ли је, рецимо, у педагошки исправној форми хиперболе интонирано питање проститут или проститутка члан породице?“²⁸

Чланови породице су и лица која су била или јесу у међусобној сексуалној или у емотивној вези, чак и када никада нису живела заједно. Ово је невероватно ширење појма члана породице, које је у пракси скоро непримењиво, а повезано је с озбиљним апсурдима. Тако су, на пример, за сва времена (п)остали чланови породице ђаци који су током срећних школских дана једно друго симпатисали или се волели и тако били у емотивној вези, иако никада нису имали и сексуалну везу, а камоли да су живели заједно. Ствар се још више компликује када схватимо да, иако је законодавац очигледно мислио на „топла“ осећања, типа љубави, наклоности и томе слично, емоције могу постојати било као позитивне било као негативне. И када између двоје људи постоји емотивна веза заснована на узајамној мржњи, они су, сходно правилима нашег Породичног закона, чланови породице. Прилично апсурдно, а неко би рекао и перверзно, али могући су и апсурднији примери.

Још је апсурднија ситуација с људима који су било када били у сексуалној вези, без обзира на то да ли су међу њима постојале и емоције и да ли су икада живели заједно. Свако ко је био иоле промискуитетнији проширио је своју „породицу“ за сва времена. Проститутка и њена „муштерија“, који су на „тржишној основи“ били у сексуалној вези, наравно без икаквих емоција, остају једно другом заувек чланови породице. Ако би такви „чланови породице“ било када у будућности, дакле и више деценија након ступања у „породичне односе“, применом насиља, дрским понашањем или другим радњама утврђеним у Кривичном законнику угрозили спокојство, телесни интегритет или душевно стање „члана своје породице“, они не само да би могли већ би, ако би за то било довољно доказа, и морали бити кривично гоњени. Гонио би их јавни тужилац, јер је реч о кривичном делу за које се гони по службеној дужности и воља оштећеног уопште није од значаја, иако би се, иначе, да нису у питању „чланови породице“, за већину радњи које се убрајају у основни облик тог кривичног дела, гонило само по приватној тужби.

Добро је што се Законом о изменама и допунама Кривичног законика рационално сужава појам члана породице, па се искључује и небулозна могућност да алтернативним постојањем емотивне или сексуалне везе настане „породични“ однос. То не значи да Кривични законик више неће штитити лица која су била у брачној или ванбрачној заједници, а која више не живе заједно, односно лица која су било када и у било ком контексту имала емотивну или сексуалну везу а никада нису живела у истом породичном домаћинству, али тада не би било речи о насиљу у породици већ о неком другом кривичном делу, с тим што увек може постојати и прекршај за који се гони по службеној дужности.

Законом о изменама и допунама Кривичног законика (члан 25), члан породице (члан 112, став 28 КЗ) је дефинисан тако да се под њим сматрају: супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храњеник. Члановима породице се сматрају и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

27 То питање је данас ипак конкретно решено у КЗ и више нема потребе за било каквом супсидијарном применом Породичног закона у односу на одређивање члана породице.

28 Панов, М. (2012), *op.cit.*, стр. 227.

ПРОБЛЕМ ТЕЛЕСНОГ КАЖЊАВАЊА ДЕЦЕ ИЛИ ПИТАЊЕ ДА ЛИ ЈЕ БАТИНА ИЗАШЛА ИЗ РАЈА

Недавно је једна невладина организација иницирала криминализовање сваког телесног кажњавања деце, укључујући и родитељско „васпитно“ телесно санкционисање. Да не би био погрешно схваћен, аутор овог текста истиче да њега, док је био дете, родитељи никада нису телесно кажњавали, а да ни он сам не кажњава тако своју децу нити му пада на памет да то чини убудуће. Међутим, није спорно да постоје различити родитељски „васпитни стилови“.

Наш народ познаје једну прилично несимпатичну пословицу која каже да је „батина изашла из раја“ и, иако о томе не постоје егзактна истраживања, велики број родитеља у пракси поступа у складу с том пословицом. Како би на то могао да реагује правни систем? Да ли све такве родитеље треба једним потезом „законодавчевог пера“ претворити у криминалце?

Да ли би прописивање неког новог кривичног дела, којим би се инкриминисало свако телесно кажњавање деце, укључујући и одговарајуће „васпитно деловање“ родитеља, био најбољи начин за адекватну заштиту деце?

Одговори на ова питања нису једноставни и можда би за почетак требало поћи од чињенице да се код нас врло често одређени проблеми покушавају решавати кривичним законодавством, које није за то увек најпогодније, исто као што ни иначе репресија сама по себи често није довољно ефикасна.

Овде се може применити одређена аналогија с војном силом, што се лепо илуструје једном Наполеоновом констатацијом по којој се „бајонетом може свашта учинити, али се на њему не може седети“. Слично томе, свашта може постати кривично дело, али се тиме неки проблеми не могу ефикасно решавати.

Ако би родитељ у Србији свом детету нанео телесну повреду, он би тиме и сада, дакле без било какве нове инкриминације, учинио одређено кривично дело. Зависно од степена и тежине повреде и других релевантних околности, у питању би било или неко кривично дело против живота и тела или насиље у породици итд.

Чињеница да је родитељ учинио кривично дело према свом детету могла би бити и основ да се он лиши родитељског права.

Шта би то, у ствари, онда требало да буде додатно „криминализовано“? Остало би једино да се свако телесно кажњавање деце од стране родитеља, дакле и оно које не производи релевантне телесне повреде, имплицитно забрани, тако што би се прописало да ако родитељ примени према детету било какву телесну казну, самим тим чини кривично дело.

У упоредном праву таква решења постоје у неким скандинавским државама, док већина европских држава има слична законска решења, као што је случај и код нас, мада, истини за вољу, ни многе иначе, веома напредне правне државе, попут, на пример, Немачке, у свом законодавству уопште немају кривично дело насиља у породици.

Иако многи савремени правни системи не одобравају телесно кажњавање деце, они у том погледу испољавају извесну меру нужне толеранције, па ако родитељ „не претера“, он тиме што је своје дете „лако“ ударио по стражњици или га повукао за уво, по правилу, ипак не чини кривично дело. У том је погледу веома важан и доминантан национални менталитет, па се тако, на пример, у скандинавским државама релативно често догађало да за таква кривична дела одговарају „гастарбајтери“, ненавикнути на „нов свет“ и његова правила. Зато се догађало да им се деца одузимају и смештају у друге породице, што је по правилу било веома трауматично не само за родитеље већ и за такву децу, која углавном нису била пресрећна због такве „државне бриге“ за њихово добро.

Овде се намећу и друга питања. Ако би свако телесно кажњавање деце постало кривично дело, онда би један велики број српских родитеља неминовно био криминализован, док би им деца коначно могла бити и одузимана, те смештана у домове и у друге породице.

Тешко је замислити да би неко дете, макар га његов родитељ (наравно, ако се то уклапа у објашњену категорију „родитељског васпитног стила“) и телесно кажњавао, било задовољно да се нађе у другој породици или у некаквом дому. Такво дете вероватно не би било срећно ни да његов „грешни“ родитељ допадне затвора, а не треба заборавити да је кривично гоњење,

а нарочито кривично санкционисање, често скопчано и с губитком посла, што онда значи да би се тиме довело у питање издржавање баш тог детета кога држава тако енергично „штити“. Или је, можда, Србија тако богата, па ће се потребна средства обезбедити из државног буџета.

Није спорно да „батина ипак није изашла из раја“, или да је она, можда, из раја „прогнана“ јер је лоша. Није у реду да се телесно кажњавају ни домаће животиње, а камоли деца, али реалност је да велики број родитеља примењује неке, релативно благе облике телесног кажњавања своје деце, а да то и сама деца прихватају као део одређених породичних „правила игре“. С друге стране, има родитеља који никада на дете нису „подигли руку“, али су га својеврсним „испирањем мозга“ и уопште, разноврсним облицима психичких притисака, више малтретирали него да су га „класично“ истукли.

Проблеми неадекватног васпитног утицаја на дете и уопште неодговарајућег понашања родитеља према деци, било да је реч о физичком кажњавању, било да је у питању психичка пресија, првенствено се морају решавати на плану општекултурног и васпитног деловања, али и адекватни(ји)м одредбама породичног законодавства, јер кривично право нема одговарајуће механизме за њихово решавање, па би олако уплитање кривичног законодавства само створило нове и врло озбиљне проблеме. Наравно, ако би родитељ нанео телесну повреду детету или га злостављао, односно применио други облик насиља, било физичког, било психичког, којим улази у „зону кажњивости“, такво понашање би и сада представљало кривично дело и у том погледу није потребна било каква модификација или допуна нашег Кривичног законика.

Већ је претходно истицана чувена мисао Толстоја, који је веома лепо описао породичну (не) срећу, када је рекао да „све срећне породице личе једна на другу, а да је свака несрећна породица несрећна на свој начин“. Кривично законодавство не може створити савршену породицу, а олаким, често и крајње неуким уплитањем те врло озбиљне гране законодавства у решавање породичних односа могу се произвести врло озбиљни контраефекти. Још је давно речено да је „пут до пакла поплочан најбољим намерама“.

ЗАШТИТА ДЕЦЕ И УОПШТЕ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА ОД НАСИЉА

Деци и малолетницима традиционално се поклања значајна пажња у многобројним радovima кривичноправне и криминолошке оријентације.²⁹ Када је реч о кривичном процесном праву, посебна правила се огледају у стварању посебног типа поступка који се води када постоји основана сумња да је малолетник учинио кривично дело.³⁰ Већина аутора првенствено је усредсређена на проблеме дечије и малолетничке делинквенције, док се далеко ређе анализирају специфичности које се односе на дете као жртву кривичних дела с елементима насиља. Такав став није оправдан јер су проблеми деце – жртава злостављања, односно кривичних дела с елементима насиља не само веома изражени и важни већ је та проблематика суштински чврсто повезана и с делинквенцијом младих. Наиме, велики број истраживања показује да деца која су била жртве злостављања стичу многобројне фрустрације и имају емотивне ожиљке, што често делује као снажан импулс у правцу развијања њихове сопствене агресивности и склоности ка злостављању других. Коначно, многи аутори сматрају агresiју иманентном особином човека, при чему се друштвеним нормама деструктивно понашање само ограничава.³¹ Стога већина криминолога и издваја као посебну категорију *агресивни криминалитет* или *насилнички криминалитет*.³² Веома је важно да се у кривичној процедури спречи додатна фрустрација злостављане деце због деловања механизма секундарне виктимизације. Поред тога, не треба заборавити да квалитетна решења кривичног поступка у односу на поступање с децом – жртвама насиља битно утичу и на ефикасно санирање свих последица које преживљено зло оставља у душама жртава, а што може имати драстичне по-

29 Више о томе: Gallihier, J. E. (1989). *Criminology: Human Rights, Criminal Law and Crime*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, str. 33–34.

30 Више о томе: Лазин, Ђ. (1996). *Посебни и помоћни кривични поступци*. Београд: Култура, стр. 49–51.

31 Више о томе: Nettler, G. (1978). *Explaining Crime*. New York: McGraw-Hill, str. 307.

32 Seelig, E. (1956). *Traité de Criminologie*. Paris: Presses Universitaires de France, str. 96–98. Више о томе: Ignjatović, Ђ. (2010). *Kriminologija*. Београд: Правни факултет Универзитета, стр. 105–107.

следице у свим аспектима њихових животних активности. Препознавање насиља над децом као посебног друштвеног феномена датира из новијег доба када се зачињу и модерни концепти друштвене и правне заштите малолетника.³³

Насиље према деци (физичко, психичко, сексуално) представља најтежи вид испољавања породичног насиља и насиља уопште, с обзиром на физичке и психичке особине жртава, однос поверења, емоционалну повезаност и дужност чувања и васпитања оних којима су деца поверена. Примена насиља према деци помиње се још код старих Грка и Римљана, па и раније, што значи да је тај облик криминалитета постојао у давној прошлости.³⁴ Дете може бити жртва насиља у читавом низу ситуација. Према својим последицама свакако су најпогубније сексуалне злоупотребе детета. Такво дете је изложено тешким психичким траумама. Посебно су тешке злоупотребе када су њихови актери лица у које је дете претходно имало велико и скоро неограничено поверење, те се чак уздало у њихову заштиту. Може се без икакве дилеме тврдити да сексуалне злоупотребе и физичко насиље у односу на дете највишег степена тежине, уз проузроковање најдеструктивнијих психичких последица, постоје уколико таква недела потичу од самих родитеља или старалаца детета.³⁵ Тада су и последице секундарне виктимизације посебно изражене, а и кривичнопроцесни положај детета знатно се компликује. Када је у питању дете као жртва силовања,³⁶ у односу на њега важе све, већ претходно изнете констатације. Међутим, треба истаћи да се све штетне последице таквог кривичног дела чак знатно мултипликују када је реч о тако младој жртви. Поред тога, било које кривично дело с елементима насиља увек изазива знатно теже последице уколико је жртва дете, а тежина тих последица, нажалост, може се још и потенцирати уколико не постоје одговарајући кривичнопроцесни механизми за спречавање секундарне виктимизације током одвијања кривичне процедуре.

Дете је једна од најосетљивијих жртава насиља, односно злостављања. У неким законодавствима се та врста жртава сврстава у посебну категорију „немоћних“ жртава кривичних дела. На пример, израелско кривично законодавство такве жртве дефинише на следећи начин:³⁷ „Свако ко је, с обзиром на свој узраст, болест, физичку или менталну онеспособљеност, интелектуалну неспособност или било који други фактор, неспособан да преузме одговорност за сопствене дневне потребе, здравље или безбедност.“³⁸ Према једној од актуелних законских дефиниција злостављања детета, оно представља „свако чињење или нечињење које доводи у опасност или погоршава физичко или емоционално здравље детета и његовог развоја“.³⁹ Злостављање деце се може испољити у облику физичког напада, психичког напада, емоционалне депривације, небриге о детету или сексуалне експлоатације.⁴⁰ Практично сва савремена законодавства теже ка увођењу посебних нормативних правила када су у питању злостављана деца и њихова улога у кривичној процедури. Такође, сви савремени полицијски, тужилачки и правосудни системи уводе у своју праксу посебна правила за поступање с децом – жртвама кривичних дела с елементима насиља, односно жртвама злостављања.⁴¹ Поред тога, у многим законодавствима се намеће стриктна законска обавеза лекарима и другим здравственим радницима, социјалним радницима, учитељима, као и полицијцима, да пријаве сваки случај злостављања детета. На пример, према Кривичном закону Калифорније,⁴² обавезно се

33 Obretković, M. (1999). Multidisciplinarni model zaštite dece – žrtava nasilja. *Temida*, 2(3/4), 3–10.

34 Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V. (1998). *Kriminologija*. Niš: Studentski kulturni centar, str. 130.

35 Више о томе: Barry, R. J. (1985) Incest the last Taboo. *International Criminal Police Review*, 40(389), 147–158.

36 Када је реч о силовању, класични кривичноправни приступ се огледа, између осталог, у полазној основи да једино женско лице може бити силовано (силовање мушкараца, сходно томе, решава се другачијим инкриминацијама), док данас у савременом кривичном праву доминира другачији поглед, при чему се приликом дефинисања жртве силовања користе *роднонеутрални термини*. Више о томе: Bonnie, R. J., Coughlin, A. M., Jeffries, J. C., Low, P. W. (1997). *Criminal Law*. Westbury, NY: The Foundation Press, str. 270–271.

37 *Penal Act*. (1977). Article 1: Injures to Minors and the Helpless.

38 Israel Police Care for the Victims of Crime. (2000). *Innovation Exchange*, (8), str. 16.

39 Gilbert, J. N. (1980). *Criminal Investigation*. Columbus: Charles E. Merrill Publishing, str. 386.

40 Younger, E. Y. (1976). *Child Abuse: The Problem of The Abused and Neglected Child*. Sacramento: California Department of Justice, Attorney General's Criminal Law Division and Crime Prevention Unit, str. 8–18.

41 Schultz, D. O., Beckman, E. (1992). *Principles of American Law Enforcement and Criminal Justice*. Placerville, CA: Custom Publishing Company, str. 223.

42 *California Penal Code*. Section 11161.5.

пријављују следећи случајеви: 1) деца која су претрпела повреде за које је вероватније да су последица намерног наношења него случајног догађаја; 2) деца која су сексуално злостављана; 3) деца која су подвргавана неправичној физичкој патњи или психичком злостављању; 4) деца која су повређена или у погледу којих је дозвољено да их повреде они који су законски одговорни за бригу о њима, и 5) деца коју су они који су законски одговорни за бригу о њима довели у ситуацију да буде повређено њихово здравље или добробит, или ако су таква лица дозволила да се деца нађу у таквој ситуацији.⁴³

Ако се помало афористичком, али свакако поучном метафором истиче да је *дете отац човека*, неопходно је такву личност у развоју адекватно и доследно заштитити како *примарно* тако и *секундарно*, како се већ проживљено зло не би поново доживљавало због неприлагођене кривичне процедуре и погрешног приступа субјеката те процедуре. *Ожиљци на души детета и младог човека* и иначе тешко зарастају. Последице насиља у односу на децу, а нарочито погубне последице сексуалних злоупотреба деце, често су фаталне за њихов психички развој. Искуство, нажалост, показује да деца која су била жртве таквих бескрупулозних аката често, када одрасту, и сами постају насилници, понекад и веома брутални, вероватно подсвесно покушавајући да из себе истисну стравично зло које им се подмукло акумулирало током дуготрајне виктимизације. Стога, та виктимизација не само да се не сме у кривичном поступку поново потенцирати у секундарном облику већ основна сврха тог поступка мора бити усмерена у правцу стварања неопходних услова за санирање психофизичких последица виктимизације детета актима насиља.

КРИВИЧНО ГОЊЕЊЕ ПО СЛУЖБЕНОЈ ДУЖНОСТИ И НЕЗАВИСНО ОД СТАВА ОШТЕЋЕНОГ ЗА СВАКИ ОБЛИК НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Каже се понекад да је „пут до пакла поплочан најбољим намерама“. Ако су намере и биле добре када је прописано да се за сваки облик насиља у породици гони по службеној дужности и потпуно независно од става самог оштећеног, то у пракси понекад заиста може довести и до изузетно негативних последица.

Ако се чланови породице обострано вређају или један другоме наносе лаке телесне повреде, јавни тужилац, у складу с начелом легалитета официјелног кривичног гоњења,⁴⁴ свакако би био дужан да их „обоје“ гони, а суд би их у највећем броју случајева и осудио уколико би било довољно доказа, што би се могло десити и независно од тога да ли би се они појавили као сведоци или позвали на законску могућност ускраћивања сведочења. То је погрешно и често може да бити неправично.

Какав је интерес чланова породице да истовремено буду и *учиниоци* и *пасивни субјекти кривичног дела*? Било би далеко боље да се за основни и практично најлакши облик тог кривичног дела гони по предлогу оштећеног, осим када је оштећени малолетно лице.⁴⁵

43 Gilbert, J. N. (1980), *op.cit.*, str. 386.

44 Више о томе: М.Шкулић, *Кривично процесно право*, шесто издање, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2013., стр. 48 – 49.

45 Више о томе: Милошевић, Н. (2012), *op.cit.*, стр. 92–93. Судија Никола Милошевић своје ставове илуструје следећим примерима из судске праксе: „Први случај: супруг, пекарски радник, са супругом и две ћерке од три и шест година живи у изнајмљеном стану, довршеној згради једног београдског приградског насеља. Газдарица живи у уличној згради. Он долази у рано јутро у свој стан када избаци последњу фуруну, око пет часова, увек га чека распремљен кревет, нешто да поједе, умије се (нема купатила), а конкретно јутро ништа од тога. Он почиње да виче, пробуде се супруга и старије дете, супруга виче на њега у стану, потом из дворишта, вика, нема физичког контакта, млађе дете и даље спава. Али, пробуди се газдарица, не може да спава, зове полицију, газдарица и супруга говоре да је било страшно, одведоше га, па кривична пријава у складу с чланом 194, ставом 1 КЗ, па истражни судија саслушава, одреди притвор. Почеше годишњи одмори, продужи се притвор преко месец дана. Мене случајно сретне судски вештак – који је одређен да вештачи „спокојство, душевно стање“ чланова породице и пита шта да се ради. Супруга говори да је то био само један случај, да неће да сведочи (привилеговани сведок, Н. М.), жели да очува породицу, а и чињеница је да је супруг без прихода, дакле и породица, газдарица отказала стан. Морам да признам да се кроз нека „убеђивања“ дошло до одустајања јавног тужиоца од кривичног гоњења, а шта ће бити ако би приликом годишњег прегледа више тужилаштво „наишло“ баш на тај предмет. Јер, кривично гоњење се предузима по службеној дужности. Или случај описан у једном Билтену судске праксе (Окружни суд у Београду, број 76/2007). Првостепеном и другостепеном пресудом је закључено да су супруг и супруга криви због кривичног

ЗАКЉУЧАК

Насиље у породици је стара и изузетно ружна појава, која је у пракси свакако постојала и пре него што је пре свега неколико година у наше кривично законодавство унето посебно кривично дело те врсте. Свака радња која је сада обухваћена насиљем у породици и иначе би била кривично дело.

Многе демократске и правне државе (попут, на пример, Немачке, али и многих других, континенталних европских земаља), уопште не познају посебно кривично дело насиља у породици. То не значи да тамо породичног насиља нема и да се у тим земљама енергично не штите породица и чланови породице. Тамо насиље у породици постоји у криминолошко-феноменолошком, али не и у формалном кривичноправном смислу.

Насиље у породици ипак треба да остане у нашем кривичноправном систему као посебно кривично дело, јер би се вероватно схватило као лоша „порука“ ако би се такво кривично дело формално елиминисало из Кривичног законика.⁴⁶ Међутим, не треба га непотребно компромитовати претераним ширењем појма члана породице, јер се онда практично не штити породица које у таквим случајевима и нема, нити се штити „члан породице“, јер он објективно не постоји.

Заштита жртава насиља, па и насиља у породици, најефектније се може остварити бољим правилима кривичног поступка и адекватнијом праксом службених актера тог поступка.

Посебно је значајна ефикасна забрана контакта између насилника/насилнице и његове/њене жртве. Важно је и да, на пример, оштећена која је силована или пребијена не буде „поново силована“ и не добије поново „батине“, јер безброј пута мора објашњавати шта јој се и како догодило, виšekратно се саслушава, непотребно се суочава с окривљеним, приговара јој се да је сама крива што није била опрезнија и сл., што све представља тзв. секундарну, односно накнадну виктимизацију када се жртва додатно трауматизује и приморава да психолошки поновно проживи зло које ју је већ задесило када је према њој учињено кривично дело.

дела из члана 194, става 1, односно 2 КЗ и обома је изречена условна осуда, утврђена казна затвора. А реч је била о томе да је супруг, који има седамдесет година, инвалид, воли кафану, попије, дође кући, а супруга његових година лежи. Он замахује штапом према њој, пита је зар није на Лешћу (гробље), тамо је зове умрла мајка, па свађа, вика. У другим ситуацијама док он лежи после кафане, супруга према њему замахује ножем, прети да ће га одробијати, опет свађа, вика, несносно за суседе. Јасно, наступају полиција, јавни тужилац и поменуте правоснажне пресуде. А питамо се кога и како кривично законодавство треба да штити? Породицу, њене чланове, када, како? Да ли је то већ уобичајени начин поступања, тако годинама ти супружници функционишу, да ли је требало ићи на кривични прогон, да ли је требало покренути сву ту „машинерију“ због њиховог навикнутог живота и понашања? Није ли то, евентуално, био прекршај из члана 6 Закона о јавном реду и миру? И много сличних питања, као да ли ће условна осуда ишта променити у њиховом породичном функционисању које је постало манир, начин живота?“

⁴⁶ Друга је и „дуга“ тема да ли уопште циљ законодавства било које врсте, па и кривичног, треба тражити у *слању поруке...*

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ И МЕРЕ ЗАШТИТЕ

Проф. др Илија Бабић¹

Факултет за европске правно-политичке студије у Новом Саду
Универзитет „Едуконс“

Сажетак: Породични закон (ПЗ) је први пут у правни систем Републике Србије увео институт заштите од насиља у породици. Поједине материјалноправне и процесноправне одредбе ПЗ овај институт регулишу употребом неодређених правних стандарда. Са циљем да конкретизује ове уопштене правне стандарде, аутор кроз призму судске праксе, синтетички, критички и догматскоправно тумачи, анализира и објашњава појмове насиља у породици и мере заштите од насиља.

Кључне речи: насиље у породици; мере заштите од насиља; продужавање мере заштите; угрожавање телесног интегритета.

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ

1. Појам насиља

Породични закон (ПЗ)² насиље у породици одређује уопштеним стандардом понашања једног члана породице према другим члановима породице. Члан 197 став 1 ПЗ прописује: „Насиље у породици, у смислу овог закона, јесте понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице.“ Из уопштених појмова – понашање, угрожавање – није јасно на какав начин се насиље чини и да ли се чини умишљајем или настаје било којим обликом непажње. Стога је ове изразе потребно тумачити.³ У грађанском праву, чији део је и породично право, уобичајено се употребљава појам „људска радња“, а не „понашање“.⁴ Израз „људска радња“ је плеоназам. Реч људска је сувишна, јер радњу може учинити само човек.

Радња је остварење воље која се изражава у спољњем свету и разликује се од догађаја који не зависи од воље човека.⁵ Насиље у породици причињава се недозвољеним радњама. Овим радњама крше се норме породичног (дела грађанског права) или других грана права (на пример, казненог, управног). Оне се могу испољити као чињење и нечињење. Чињењем или нечињењем или њиховом комбинацијом може се учинити насиље које има за последицу породичноправну одговорност (део грађанскоправне одговорности), али некада и казнену одговорност.

На основу систематског тумачења Породичног закона и Закона о облигационим односима (ЗОО)⁶ може се оценити да насиље у породици настаје ако су се кумулативно стекле следеће претпоставке: 1) да један члан породице предузима чињење или нечињење, 2) да је радња учињена намерно или грубом непажњом, 3) да између радње једног члана породице и повређивања личног добра другог члана породице мора постојати узрочно последична веза

¹ E mail: babic.ilija@yahoo.com

² „Службени гласник РС“, бр. 18/05 и 72/11 – други закон.

³ Тумаче се само нејасне одредбе правних текстова. Ако су одредбе прописа или уговора јасне „примењују се онако како гласе“ (члан 99 став 1 ЗОО). У том смислу је Валтазар Божић формулисао законачку (правничку) изреку у члану 994: „Што свако једнако разумије, томе тумача не треба“.

⁴ Паунд Р., *Јуриспруденција*, књига II, Службени лист СРЈ, ЦИД, Подгорица, Београд – Подгорица, 2000, стр. 607–613; Гамс А., *Увод у грађанско право*, Научна књига, Београд, 1972, стр. 131; Водинелић В. В., *Грађанско право – Увод у грађанско право* и Општи део грађанског права, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник, Београд, 2012, стр. 422; Стојановић Д. Д., *Увод у грађанско право*, Београд, 2000, страна 406; Ковачевић К. Р., Лазић М., *Увод у грађанско право*, Пунта, Ниш, 2008, стр. 94–97; Klarić P. Vedriš M., *Грађанско право*, Narodne novine, Zagreb 2009, стр. 90; Попов Д., *Грађанско право*, Службени гласник, Београд, 2001, стр. 185. и 186.

⁵ Паунд Р., н. д., стр. 609; Бабић И., *Грађанско право – Књига I. Увод у грађанско право*, Службени гласник и Факултет за европске правно-политичке студије, Београд–Нови Сад, 2011, стр. 117.

⁶ „Службени лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85, 45/89 и 57/89 и „Службени лист СРЈ“, број 31/93.

и 4) да се овом радњом повређује или угрожава неко лично добро другог члана породице као што је телесни интегритет, душевно здравље или његово спокојство.⁷

Члан 197 став 2 ПЗ наводи случајеве чињења којима се врши насиље према другом члану породице. Насиље у породици може настати и нечињењем – члану породице се не даје храна, вода, лекови или се болесни члан породице не води у здравствену установу и сличним радњама нечињења.

Један део правне теорије истиче да се насиље у породици може учинити само намерно (казнено право ове ситуације обухвата умишљајем и евентуалним умишљајем).⁸ У грађанском праву, чији део је и породично право, важи правило *Culpa lata dolo equiparatur* (груба непажња изједначена је са намером). Сходно томе, насиље у породици може се извршити и радњама које представљају грубу непажњу – чињењем или нечињењем на начин како то не би учинио ниједан просечни члан породице.

Између чињења или нечињења и угрожавања телесног интегритета, душевног здравља или спокојства другог члана породице мора постојати узрочно-последична веза.⁹

У више судских одлука изражен је став да насиље у породици настаје радњама које се континуирано понављају.¹⁰ Радња једног члана породице према другом члану породице, која је се не понавља и представља изузетак у његовом понашању, по правилу, нема својства насиља у породици.¹¹ У појединим правним ситуацијама довољна је и једна радња угрожавања телесног интегритета, душевног здравља или спокојства другог члана породице.¹² Тако се оправдано истиче да је довољан и један акт насиља који се састоји у озбиљној претњи убиством, или телесној повреди или повреди сексуалне слободе и достојанства.¹³ Суд, у сваком поједином случају, мора оценити да ли само једно понашање члана породице представља насиље у породици. Насиље несумњиво постоји ако је је на тај начин почињено кривично дело насиља у породици из члана 194 Кривичног законика, а о томе је донесена правоснажна кривична пресуда којом је члан породице проглашен кривим.

7 Позиви ванбрачној супрузи - мајци детета према којој је претходно ванбрачни супруг извршио насиље у породици, због чега му је изречена мера заштите од насиља у породици а који су имали за последицу да је она променила мобилни телефон могу представљати понашање противно мерама заштите од насиља у породици. (Решење Апелационог суда у Београду, Гж.2 8/2010 од 19.1.2010. године, *ParagrafLex*, приступљено дана 12. 03. 2012.)

8 Комар М. Ј, Кораћ Ј. Поњавић З., *Породично право*, Номос, 1995, стр. 226; Љубојевић Н., *Заштита детета од злостављања и занемаривања у породици*, Нови Сад, 2008, стр. 50.

9 Видети о узрочној вези у Грађанском праву: Радишић Ј., *Облигационо право* – општи део, Номос, Београд, 2000, стр. 205-213; Салма Ј., *Облигационо право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2009, стр. 525-533; Бабић И., *Облигационо право* – општи део, Факултет за европске правно-политичке студије и Службени гласник, Београд, 2009, стр. 199-203.

10 Испуњени су услови за изрицање мере заштите од насиља у породици издавањем налога за исељење члана породице из породичног стана, без обзира на његово право својине на истом, када је он својим понашањем у дужем временском периоду у континуитету угрожавао другог члана породице, не само душевно здравље и спокојство, већ и његов телесни интегритет (Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 3235/2008 од 18.12.2008. године, *ParagrafLex*, приступљено дана 12.03.2012.)

Суд је овлашћен да изда меру заштите од насиља у породици када је насиље над чланом породице извршено радњама којима се константно угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице и када се такво дрско, злонамерно и безобзирно понашање понавља, па је стога сврха издатих мера заштите да спрече, односно да доведу до престанка таквог понашања које представља насиље у породици. (Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 744/2009 од 1.4.2009. године, *ParagrafLex*, приступљено дана 12. 03. 2012. године)

11 Уколико се ради само о инциденту, а не о моделу понашања, суд неће изрећи мере заштите од насиља у породици (Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж.2. 782/2010 од 6.12.2010, *ParagrafLex*, приступљено дана 12.03.2012.)

У ситуацији када родитељ који врши родитељско право отежава контакт између другог родитеља и детета, једна свађа бивших супружника и један акт понашања који одступа од стандарда уобичајеног пристojног комуницирања, не представља насиље у породици, већ изоловани догађај (Пресуда Апелационог суда у Новом Саду пословни број Гж 2-331/11 од 25.05.2011. године, ревизија одбијена пресудом Врховног касационог суда Рев 977/11 од 26.10.2011. године, *Билтен Апелационог суда у Новом Саду*, број 5/2013)

12 Да би се неко понашање квалификовало као насиље у породици, није неопходан одређени континуитет (трајност и виšekратност таквог понашања), већ је у одређеним ситуацијама довољан и један акт понашања који има карактер насиља у породици (Пресуда Округног суда у Новом Саду, Гж. 2816/2008 од 21.05.2008) - *Билтен судске праксе Округног суда у Новом Саду*, бр. 14/2008, Интермех, Београд.

13 Панов С., *Породично право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, стр. 721-722.

Наиме, у парничном поступку против учиниоца кривичног дела, суд је у погледу постојања кривичног дела и кривичне одговорности учиниоца везан за правоснажну пресуду кривичног суда којом се оптужени оглашава кривим (члан 13 ЗПП). Казнена санкција није, међутим, претпоставка за парнични суд да утврди насиље у породици и предузме мере заштите угроженог или повређеног члана породице.¹⁴

Случајеве насиља у породици члан 197 став 2 ПЗ наводи примера ради. Осим примера насиља у породици, наведених у члану 197 став 2 ПЗ, било која радња (чињење или нечињење) која угрожава или повређује телесни интегритет, душевно здравље или само спокојство другог члана породице, може имати карактер насиља у породици. Ови заштићени објекти (права на личним добрима) морају бити повређени да би се нека радња могла окарактерисати као насиље у породици.¹⁵ Употреба правних стандарда у породичном праву омогућава суду да као насиље у породици окарактерише и друге радње којима се угрожавају права на личним добрима члана породице а које омогућава савремена техника – као што је узнемиравање путем мобилног телефона, фејсбука, разних сајтова итд.¹⁶ Супротно томе, у казненом праву нико се не може огласити кривим за дело које, пре него што је учињено, законом или другим прописом заснованим на закону није било предвиђено као кажњиво, нити му се може изрећи казна која за то дело није била предвиђена (члан 34 став 1 Устава Србије). У кривичном праву (најзначајнијем делу казног права) начело законитости је једно од основних начела¹⁷ изражено у члану 1 Кривичног законика.¹⁸

2. Најчешће радње насиља у породици

Најчешће радње насиља у породици, наведене у Породичном закону, одређене су употребом правних стандарда које ће, у сваком појединој правној ситуацији, конкретизовати судска пракса. Осим случајева који су именовани у ПЗ, омогућено је судовима да се као насиље окарактеришу и друге радње – неименовани облици.¹⁹ Према одредбама Националне стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима (Национална стратегија)²⁰ насиље у породици укључује различите облике и манифестације и то: физичко, сексуално, психичко и економско. Суд не суди на основу Националне стратегије него на основу Устава, закона и других општих аката, када је то предвиђено законом, општеприхваћених правила међународног права и потврђених међународних уговора (члан 142 став 2 Устава Републике Србије). Појмови коришћени у Националној стратегији омогућавају судовима да правне стандарде употребљене у члану 197 ПЗ поузданије протумаће и конкретизују.

14 Прекомерно и безразложно брутално кажњавање деце не представља васпитавање деце, већ радњу кривичног дела из члана 118а Кривичног закона Републике Србије (Пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 2049/2004 од 14.9.2004. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012).

Услов за остварење кривичног дела насиље у породици је континуитет насиља којим учинилац угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице (Пресуда Окружног суда у Зрењанину, К. 120/2005 од 2.6.2006. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012)

Радња насиље у породици може се састојати и у томе што окривљени приморава своје малолетне сестриће, са којима живи у породичном домаћинству, да конзумирају алкохол (Пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 2204/2006 од 29.8.2006. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012. године)

15 Без обзира што између брачних другова постоје проблеми у погледу виђања и сусрета са малолетном децом, нема места усвајању предлога тужиље - мајке за изрицање мере заштите од насиља, ако није дошло до угрожавања спокојства малолетног детета нити његовог душевног здравља (Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Гж. 1749/2010 од 23.2.2010, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012)

16 Позиви ванбрачној супрузи - мајци детета према којој је претходно ванбрачни супруг извршио насиље у породици, због чега му је изречена мера заштите од насиља у породици а који су имали за последицу да је она променила мобилни телефон могу представљати понашање противно мерама заштите од насиља у породици (Решење Апелационог суда у Београду, Гж.2 8/2010 од 19.1.2010).

17 Стојановић З., *Кривично право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013, страна 23.

18 „Службени гласник РС“, бр. 85/05, 88/05

19 Петрушић Н., *Породичноправна заштита од насиља у породици у праву Републике Србије, Зборник „Ново породично законодавство“*, Правни факултет у Крагујевцу, 2006, стр. 27.

20 “Службени гласник РС”, бр. 27/2011.

Члан 197 став 2 ПЗ наводи, примера ради, радње које се сматрају насиљем у породици. **Наношење или покушај наношења телесне повреде** (члан 197 став 2 тачка 1 ПЗ) може, а не мора бити и кривично дело тешке телесне повреде из члана 121 КЗ или лаке телесне повреде из члана 122 КЗ. Покушај је започињање наношења телесне повреде тј. кад телесна повреда није извршена (в. члан 30 КЗ). Национална стратегија ове радње групише у физичко насиље и наводи и друге које имају ово обележје као што су: гурање, одгуривање, повлачење за косу, ударање, ударање ногама, угризе, давлeње, убоде, физичко мучење, непружање неопходне неге и помоћи женама са инвалидитетом, премлаћивање и убиство, али не искључује и друге манифестације.

Обележје насиља у породици има изазивање **страха код члана породице или њему блиском лицу претњом убиством или претњом да ће му бити нанесена телесна повреда** (члан 197 став 2 тачка 2 ПЗ). Национална стратегија као *психичко (ментално, емотивно) насиље* сматра: омаловажавање, вређање, игнорисање, коришћење привилегија, псовке, исмевање, подругивање, приговарање, претње и принуде (са употребом или без употребе оруђа и оружја којима се могу изазвати телесне повреде), застрашивање, изолацију, презир, малтретирање, окривљавање, манипулације децом, вербалне нападе, али не искључује и друге радње.

Претња је релевантна ако код члана породице или њему блиског лица изазове страх. Ако је претња дата у шали и не изазива страх, не представља насиље у породици. Члан породице који прети другом члану породице да ће напасти на живот или тело тог лица или њему блиског лица чини и кривично дело угрожавања сигурности из члана 138 КЗ. Насиље у породици, сходно томе, јесте и претња коју упућује супруга љубавници свога супруга или претња супруга упућена љубавнику своје супруге, јер су љубавници блиска лица, као и претња коју родитељи упућују девојци свог сина или момку њихове кћерке.

Присиљавање на сексуални однос (члан 197 став 2 тачка 3 ПЗ) је насиље у породици које се може испољити у физичкој принуди или психичкој принуди да се савлада отпор члана породице. Овај облик насиља може бити учињен и према супругу/супрузи, а постоји и када није извршена обљуба. У случају да један члан породице принуди другог на обљубу или са њом изједначен чин, употребом силе или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица, чини кривично дело силовања из члана 178 КЗ. Пунолетно лице које изврши обљубу или са њом изједначен полни чин са малолетним сродником по крви у правој линији или са малолетним братом, односно сестром и када није употребио никакву силу врши кривично дело родоскрвњења из члана 197 КЗ.

Тежак облик насиља у породици јесте сексуално злостављање деце.

У члану 197 став 2 тачка 4 прописано је да се насиљем у породици сматра **навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем**. Овај вид насиља може бити у виду сексуалног вагиналног, оралног или аналног сексуалног односа. Навођење на сексуални однос врши се путем провакативног наметања сексуалног модела понашања које не одговара узрасту детета.²¹ Ко изврши обљубу или са њом изједначен чин са дететом чини кривично дело обљубе са дететом из члана 180 КЗ. Према одредбама члана 112 став 8 КЗ дететом се сматра лице које није навршило 14 година.

Насиље према члану породице јесте и навођења на сексуални однос и када до њега није дошло. Обљуба над немоћним лицем је кривично дело из члана 179 КЗ које може бити извршено не само обљубом него и са њом изједначеним чином (као што је анални или орални секс). Као немоћно лице сматра се лице које је душевно болесно, које је заосталог душевног развоја или има другу душевну поремећеност, лице које је немоћно или ако се налази у каквом другом стању услед кога оно није способно за отпор (дрогирано је, пијано, у дубоком сну итд).

Национална стратегија ове и друге случајеве групише у *сексуално насиље*. Ово насиље представља сваку сексуалну активност без пристанка, што укључује: сексуално задиркивање, непожељне коментаре, нежељене сексуалне предлоге, присилу на учешће или гледање порнографије, нежељено додиривање, болни и понижавајући сексуални чин, присилан сексуални однос, силовање и инцест. Поједини појмови као што су: сексуално задиркивање,

21 В. Костић М., *Насиље у породици – две методе судске заштите у Зборнику Новине у породичном законодавству*, Правни факултет Ниш, Ниш, 2006, стр. 241.

непожељни коментари и нежељено додиривање одређени су прешироко. Сходно томе, тешко је понекад одредити границу између насиља и уобичајних начина удварања.

Ограничење слободе кретања или комуницирања са трећим лицима (члан 197 став 2 тачка 5 ПЗ) сама по себи није чињеница која представља насиље у породици, него зависи од конкретне ситуације (да ли су у питању деца или ванбрачни другови или други чланови породице). Тако су родитељи, вршећи родитељско право (старање, чување и подизање, васпитавање и образовање) дужни да забране ноћне изласке (нарочито после 24 часа) детету које је млађе од 16 година, комуникације са продавцима дроге или другим лицима која врше кривична дела итд.

Насиље у породици је **вређање, али и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање** (члан 197 став 2 тачка 6 ПЗ). Тако, насиље чини када се члан породице вређа или се о њему износи штогод из личног и породичног живота што може шкодити његовој части и угледу. Увреда се може учинити изговореним (увредљивим) речима, разним покретима али и реално (пљувањем, шамарањем итд). Кривично дело увреде регулисано је чланом 170 ПЗ, а гони се по приватној тужби. Клевету из члана 171 КЗ (која се гони по приватној тужби) чини онај ко за другог износи или проноси штогод неистинито што може шкодити његовој части и угледу. Изношење личних и породичних прилика инкриминисано је чланом 172 КЗ и гони се по приватној тужби. Насиље у породици може бити учињено и повредом угледа члана породице због расне, верске, националне или друге припадности, а то представља кривично дело из члана 174 КЗ.

Свако друго безобзирно и злонамерно понашање може, с обзиром на учесталост и последице, представљати насиље у породици као што је економско насиље. Према одредбама Националне стратегије *економско насиље* представља: неједнаку доступност заједничким средствима, ускраћивање, односно контролисање приступа новцу, спречавање запошљавања или образовања и стручног напредовања, ускраћивање права на власништво, присиљавање на одрицање власништва или тражење власништва од којег се жртва насиља одрекла, односно намеравала да се одрекне, продају ствари без сагласности власника/це – продају под принудом, али не искључује и друге манифестације.

3. Појам члана породице

Појам члана породице, наведен у члану 197 став 1 ПЗ, конкретизован је у ставу 3 овог члана, таксативним набрајањем лица која имају то својство, али и употребом (у члану 197 став 3 тачка 5 ПЗ) правног стандарда који има у виду шири круг лица. Одређивањем широког круга лица која се сматрају члановима породице у смислу Породичног закона омогућава се лицима која су њиме обухваћена да се и парничним тужбама штите од насиља.²²

Члан 197 став 3 тачка 4 ПЗ чланом породице сматра не само **супружнике него и бивше супружнике**. Статус супружника лица различитог пола стичу кад, после датих изјава воље да желе закључење брака, матичар прогласи да је брак закључен (вид, члан 302 став 4 ПЗ). Брак престаје смрћу супружника, проглашењем несталог супружника за умрлог, поништењем и разводом брака. Брак престаје поништењем и разводом на дан правоснажности пресуде о поништењу односно разводу (в. члан 30 ПЗ). Бивши супружници су чланови породице независно од чињенице када је и на који начин брак између њих престао.

Својство члана породице има лице које је у било којем облику сродства са другим чланом породице према коме насиље чини, независно од чињенице да ли живе заједно. Највећи значај у том смислу има крвно сродство. Чланови породице су, у сваком случају (независно од тога да ли живе заједно), сродници у правој линији (нисходне и усходне) и побочној линији без обзира на то у којем су степену сродства (**сви крвни сродници**). Такође, чланови породице су лица у **тазбинском сродству у било ком степену сродства** (а не само тазбински сродници у првом степену праве линије, између којих постоји сметња за закључење брака – члан 21 ПЗ). Усвојењем (адоптивним сродством) се између усвојеника и његових потомака и усвојитеља и њихових сродника заснивају једнака права и дужности као између детета и родитеља односно других сродника – члан 104 ПЗ. Стога се **лица у адоптивном сродству** чланови породице, као

²² Ковачек С. Г., *Породично право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2009, стр. 45.

и код крвног сродства, и то у правој линији и побочном сродству, у било ком степену. Ова врста сродства обухвата и непотпуно усвојење засновано по раније важећем Закону о браку и породичним односима (в. чл 151–187). Наиме, ступањем на снагу Породичног закона, непотпуна усвојења нису промењена (конвертована) у потпуна. Она су и даље наставила да производе правно дејство док не престану на један од начина одређених чл. 177–187 ЗБПО. Непотпуним усвојењем заснива се између усвојиоца с једне стране и усвојеника и његових потомака с друге стране, однос сродства, као и друга права и дужности која по закону постоје између родитеља и деце. На основу овог усвојења не настаје између усвојеника и сродника усвојиоца однос сродства ни права ни дужности која се по том односу заснивају (члан 174 ПЗ)..

Лица које везује однос хранитељства уврштена су у чланове породице између којих може доћи до насиља. Хранитељство се заснива одлуком органа старатељства ако је дете без родитељског старања и кад је дете под родитељским старањем, али има сметње у психо-физичком развоју или је дете са поремећајима у понашању. Однос хранитељства везује храненика и хранитеља (члан 111 до 118 ПЗ). Хранитељ може бити само лице за које је утврђено да има лична својства на основу којих се може закључити да ће се старати о детету у његовом најбољем интересу. Он, наиме, мора имати лична својства као и усвојитељ (упореди члан 117 ПЗ са чланом 100 ПЗ), а храненик мора бити подобан за заснивање хранењаштва (члан 112 до 116 ПЗ).

У правној науци је аргументовано истакнуто да су штићеник и старалац неоправдано изостављени из круга лица који се уврштавају у чланове породице у смислу одредаба члана 197 ПЗ. Наиме, за стараоца може бити постављено лице које није члан породице према наведеним критеријима, а односи између штићеника и стараоца подложни су испољавању насиља.²³ Старатељ, исто као ни хранитељ, не морају становати са штићеником односно хранеником и то не може бити аргумент за изостављање старатеља и штићеника из лица која се сматрају чланом породице.

Својство члана породице имају и лица која нису у крвном, адоптивном или тазбинском сродству **ако живе или су живела у породичном домаћинству**. Постоји заједничко домаћинство и кад више лица живе у више кућа али заједно привређују, припремају храну итд.

Члан породичног домаћинства је **ванбрачни друг или бивши ванбрачни друг**. Породични закон штити законску ванбрачну заједницу. Ванбрачна је она заједница која је трајнија заједница живота жене и мушкарца, између којих нема брачних сметњи (члан 4 ПЗ). Она фактички настаје и фактички престаје.²⁴

Чланови породице су, према одредбама члана 197 став 3 тачка 5 и следећа лица: 1) **лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези** (у овој тачки није одређено да су то лица различитог пола, тако да се она примењује и на лица истог пола) и 2) **лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству**.

МЕРЕ ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

1. Појам

За насиље у породици сазнаје се накнадно, а жртве насиља су најчешће жене и деца. Насиљу доприноси незапосленост, брзо сиромашење или богаћење, заједнички живот више генерација у једној породици, алкохолизам, употреба опојних средстава, криза мушкости или женскости итд.²⁵ Независно од тога да ли се према члану породице који врши насиље води кривични поступак или је он окончан, према њему се могу применити породично

²³ Цвејић Ј. О., *Породично право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2009, стр. 397.

²⁴ Суд је овлашћен да изда меру заштите од насиља у породици, и када је насиље извршено према ванбрачном детету и бившем ванбрачном партнеру, јер се према Породичном закону ванбрачно дете и бивши ванбрачни партнер сматрају члановима породице (Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 2665/2007 од 18.10.2007. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03. 2012.)

²⁵ Драшкић М., *Породично право и права детета*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2007, стр. 61.

правне мере заштите одређене у члану 198 ПЗ. Поступак у спору за заштиту од насиља у породици покреће се тужбом. Покренути поступак је нарочито хитан,²⁶ суд у овом поступку није везан границама тужбеног захтева, а жалба не задржава извршење пресуде о одређивању или продужењу мера заштите од насиља у породици (в. члан 283–289 ПЗ).

Једна или више мера заштите одређује се против члана породице који врши насиље. Мере су привремене (могу трајати највише годину дана), а састоје се у забранама или ограничавању одржавања личних односа са другим чланом породице. Овим мерама се може привремено ограничити право својине у јавном интересу члана породице који врши насиље. Мере заштите одређене су таксативно и суд не може одредити неку другу меру која није предвиђена чланом 198 став 2 ПЗ.

2. Поједине мере заштите

Материјалноправне и процесноправне одредбе Породичног закона имају за циљ да спрече понављање или настављање насиља које се већ догодило. Ове одредбе стога делују и превентивно.²⁷

Суд може пресудом одредити меру заштите од насиља тако што ће **лицу које врши насиље наложити исељење из породичног стана или куће**. Мера заштите односи се само на лице које врши насиље, а не и на чланове његове породице.²⁸ Пресудом суд може наложити, лицу које врши насиље, а које је власник породичног стана или куће, или је њихов закупцац или закуподавац, **да трпи усељење у ове објекте**, члана породице према коме врши насиље. На тај начин право својине није одузето оно је само ограничено правом становања (*habitatio*) члана породице према коме се врши насиље највише на годину дана.

Право становања установљено је првенствено за дете и родитеља који врши родитељско право (члан 194 ПЗ), кад немају право својине на усељивом стану, а проширено је и на члана породице одређеног у члану 197 став 3 ПЗ. Када је право становања утврђено пресудом за дете и родитеља који врши родитељско право (члан 194 ПЗ) оно траје до пунолетства детета, независно од тога да ли је учињено насиље према детету или родитељу који врши родитељско право. Ово ограничење права својине, институтом права становања, у односу на друге чланове породице, може трајати највише годину дана.

Један родитељ сам врши родитељско право (кад је жив други родитељ) када само он живи са дететом, а суд још није донео одлуку о вршењу родитељског права или на основу одлуке суда којом је одређено да он врши родитељско право (члан 77 ПЗ).

Дете и родитељ стичу право становања: 1) ако је дете малолетно, 2) ако један родитељ над дететом самостално врши родитељско право, 3) да родитељ који не врши родитељско право има усељив стан или усељив посебан део стамбене зграде, 4) ако дете и родитељ немају право својине на усељивом стану или делу зграде, 5) да родитељ који сам врши родитељско право постави такав захтев и 6) ако захтев за конституисање права становања усвоји суд.

О захтеву за конституисање права становања одлучује суд и пресудом у брачном спору (члан 226 став 1 ПЗ). По правилу пресудом у брачном спору суд одлучује и о вршењу родитељског права. Уколико је суд раније одлучио о вршењу родитељског права, а захтев за конституисање права становања није био поднесен или је одбијен, захтев се може поднети и доцније, ако су за то испуњени и остали услови.

Право становања (*habitatio*) овлашћује свог имаоца да ради становања употребљава туђу стамбену зграду или њен део намењен за становање. Ималац права становања није овлашћен да употребљава остале делове непокретности и покретне ствари изузев када су

26 Против члана породице који изврши насиље у породици суд може одредити меру заштите у поступку који је хитан само ако су утврђени сви релевантни докази за доношење одговарајуће одлуке. (Решење Округног суда у Новом Саду, Гж. 4375/2006 од 2.8.2006. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012.)

27 Драшкић М., н. д., стр. 61, 62.

28 Насиље у породици је понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље и спокојство другог члана породице. Ако суд у поступку утврди да такво понашање постоји онда се само према том члану породице изричу мере заштите од насиља у породици. (Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 3250/2008 од 4.12.2008. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012.)

намењени за становање или имају својство припатка.²⁹ Припадак дели судбину главне ствари (ако није другачије одређено) тако да се право становања на стамбеној згради или стану протеже и на припатке.

Предмет права становања је стамбена зграда или део зграде намењен за становање. Дете и родитељ као имаоци права становања овлашћен је да употребљава стамбену зграду или њен посебан део само за становање, али на такав начин да се очува садржина (супстанца) послужне ствари. Ималоци права становања овлашћени су да стамбену зграду или стан као њен посебан део држе као непосредни и несамостални држаоци и да је употребљавају у сврху становања, због чега је искључена могућност да на њој стичу плодове. Право становања, али ни право вршења становања, не може се правним послом пренети на друго лице с обзиром да је то врста права употребе.

Ако је основано право становања стамбене зграде, за дете и родитеља који самостално врши родитељско право (имаоци права становања), са овлашћењем да употребљавају све делове зграде који су за становање, тако да је у целости уживају, уз обавезу да очувају намену стамбене зграде и њен садржај (супстанцу), постоји плодуживање. Имаоци права становања које је, у овом случају, основано (одлуком суда) као плодуживање, имају право на све плодове и друге користи који пристичу из ствари (на пример, може издати у закуп део стамбене зграде). Ако право становања није основано као плодуживање имаоци права становања нису овлашћени да убирају плодове и друге користи ствари, а право становања могу вршити само лично.³⁰

Оснивањем права становања не престаје право својине другог родитеља на стамбеној згради или њеном делу намењеном за становање. Са циљем заштите права детета и родитеља, други други родитељ као власник није овлашћен да располаже оним деловима непокретности који су предмет права становања. Други родитељ као власник стана односно куће задржава право располагања: 1. оним непокретностима који нису намењени за становање, 2. стамбеним деловима који нису предмет становања. Он, међутим, не може располагати ни овим непокретностима ако би на тај начин спречио остваривање права становања.

Други родитељ као власник непокретности има право да надгледа све своје непокретности, ако му није изречена мера заштите забрана приступа у простор око места становања. На тај начин ће бити у могућности да спречи да ималац права становања користи део стамбене зграде ради стицања плодова (тако што је издаје у закуп трећим лицима), да се предмет права становања користи ненамески или да ималац права становања или трећа лица задиру у супстанцу ствари. Право да надгледа непокретности њихов други родитељ (власник) има независно од околности да ли је основано право становања на делу стамбене зграде или је основано право становања као плодуживање на целој стамбеној згради. Ималац права становања односно чланови његовог домаћинства нису овлашћени да власнику онемогуће или отежају потребно надгледање целе његове непокретности.

Захтев за конституисање права становања суд ће одбити уколико на основу изведених доказа оцени да би његово усвајање представљало очигледну неправду за родитеља који је власник стана или посебног дела зграде. Правни стандард „очигледне неправде“ суд ће конкретизовати у сваком поједином случају.

Ако је лице које врши насиље купац стана, мора се иселити по одлуци суда, он је дужан да и даље плаћа закупнину закупавацу. Уколико власник стана или куће односно закупавац као члан породице (члан 197 став 3 ПЗ) врши насиље суд ће му наложити исељење из стана или куће, тако да лице према коме се врши насиље остане у стану или кући или ће наложити уселење тих лица у кућу или стан. Када суд налаже члану породице уселење у туђи стан или кућу, из кога се иселио због насиља у породици, суд ће изреком пресуде наложити члану породице који врши насиље да се уздржи од предузимања радњи којима би онемогућио уселење тужиоца. Поред ове мере суд ће заједно са њом, често изрећи и меру забране приближавања члану породице према коме се врши насиље.

29 Бабић И., *Грађанско право* – Књига 2. Стварно право, Службени гласник, Факултет за европске правно-политичке студије, Београд–Нови Сад, стр. 244.

30 Лазић М., *Личне службености*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2000, стр. 5.

Да би се избегло насиље у породици суд може превентивно наложити **забрану лицу које врши насиље или би, с обзиром на упућене претње, могло да изврши насиље, да се приближи на одређеној удаљености члану породице**. Судском пресудом одређује се удаљеност, почевши од лица према коме се врши насиље, до које лице које врши насиље може да се приближи. Истиче се да „Суд мора у својој одлуци да одреди у метрима дистанцу између насилника и жртве“.³¹ Да ли се ова пресуда поштује било би тешко проверавати у пракси, нарочито у великим градовима или у малим местима. Поред ове формулације, изреком пресуде требало би одредити **да се члан породице који врши насиље не сме приближавати кући, стану, обданишту, радном месту** итд. члана породице, тако да буде у њеном видокругу.³²

Ако члан породице који врши насиље и онај према коме се врши насиље станују или раде у истом месту, суд неће налагати лицу које врши насиље такву меру заштите јер би тиме ускратио његово право на рад (члан 60 Устава Србије). Може се, међутим, наложити пресудом да незапослено лице које врши насиље не може засновати радни однос у близини објеката у којима већ ради члан породице према коме се врши насиље.

Суд може у пресуди наложити туженом – лицу које врши насиље - **да престане са даљим узнемиравањем члана породице на било који начин** наведен у члану 197 став 2 ПЗ (а не само на начин како је то чинио до подношења тужбе за заштиту од насиља).³³

3. Трајање мере заштите

Судском пресудом одређена мера заштите од насиља у породици према лицу које врши насиље може трајати најдуже годину дана.³⁴ Члан 199 ПЗ прописује да се мера заштите може продужавати³⁵ све док не престану разлози због којих је она била одређена.³⁶ У време трајања мере заштите од насиља урачунава се време које је члан породице, који врши насиље, провео у притвору или затвору у вези са кривичним делом односно прекршајем – вид. Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 85/05, 72/09 и 31/11).

Мера заштите од насиља у породици чије је трајање суд одредио може престати и пре истека трајања ако су престали разлози због којих је мера била одређена. Тужбу за престанак мере заштите од насиља у породици може поднети члан породице против кога је мера одређена (члан 284 став 3 ПЗ). Овај поступак је, такође, по закону хитан (в. члан 285 ПЗ).

4. Поступак у спору за заштиту од насиља у породици

Породични закон увео је у правни систем мере породичноправне заштите од насиља у породици. Ове мере изриче суд у посебно спроведеном парничном поступку.³⁷ Ради заштите

31 Панов С., *Породично право*, други део, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, страна 741.

32 Исто.

33 **Вређање супружника, претња убиством, употреба грубих речи и претњи који изазива интензиван страх** представља насиље у породици које прати изрицање мере забраном даљег узнемиравања члана породице. (Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж 2 36/2010 од 19.1.2010, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012.)

34 **У ситуацији када је изречена привремена мера пре доношења пресуде, законски рок од годину дана колико** може да траје изречена мера заштите од насиља у породици се рачуна од момента доношења решења којим је изречена привремена мера. (Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 849/2006 од 8.6.2006. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012.)

35 Понашање супружника којим је угрозио душевно здравље и спокојство своје супруге (изазивањем страха, претњом убиством, избацивањем из куће) и њен телесни интегритет наношењем телесних повреда представља насиље у породици и основ за одређивање мере заштите од насиља у породици, прописаних чланом 198 став 2 тачка 1), 2) и 5) Породичног закона са роком трајања који прописује став 3 овог члана и могућношћу да се одређене мере заштите и по истеку тог рока могу продужити под условима из члана 199. овог закона. (Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 1058/2009 од 16.4.2009. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012.)

36 **Мере заштите од насиља у породици могу трајати најдуже годину дана, па уколико је мерама заштите** од насиља у породици одређеним по предлогу за одређивање привремене мере у току поступка остварена њихова сврха, нема места и усвајању тужбеног захтева за одређивање мере заштите од насиља у породици у истом поступку а по истеку трајања мере заштите од насиља у породици одређених по предлогу за одређивање привремене мере. (Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, пословни број Гж 2700/12 од 20.11.2012, *Билтен Апелационог суда у Новом Саду*, број 5/2013.)

37 Драшкић М., н. д., стр., 63.

од насиља у породици покреће се парнични поступак тужбом (члан 284 ПЗ и 191 ЗПП). Парнични поступак суд не покреће по службеној дужности – *ne procedat iudex ex officio*. И када јавни тужилац или орган старатељства (као државни органи) покрећу поступак тужбом за заштиту од насиља у породици имају положај странке (тужиоца) у поступку.

Одређивање мере заштите од насиља у породици и продужење мере заштите од насиља у породици, тужбом могу захтевати: 1) члан породице (члан 197 став 3 ПЗ) према коме је насиље извршено, 2) законски заступник члана породице према коме је насиље извршено, ако је члан породице малолетан или је над њиме продужено родитељско право (члан 85 ПЗ) или је лишен пословне способности (члан 146 и 147 ПЗ), 3) јавни тужилац по службеној дужности и орган старатељства по службеној дужности.

Јавни тужилац или орган старатељства о потреби да поднесе тужбу ради заштите од насиља члана породице сазнаје на основу обавештења које му доставе дечје, здравствене и образовне установе или установе социјалне заштите, правосудни и други државни органи, удружења и грађани (в. члан 263 став 3 ПЗ и члан 264 став 3 ПЗ).

У спору за заштиту од насиља у породици (члан 197 и члан 198 ПЗ) за суђење је опште месно надлежан суд на чијем подручју тужени има пребивалиште. Ако тужени нема пребивалиште у Републици Србији нити у некој другој држави, опште месно надлежан је суд на чијем подручју тужени има боравиште. Ако тужени поред пребивалишта има и боравиште у неком другом месту, а према околностима може да се претпостави да ће ту дуже време да борави, опште месно надлежан је и суд боравишта туженог (члан 39 Закона о парничном поступку – ЗПП). Уместо суда на чијем подручју тужени има пребивалиште (општа месна надлежност), тужилац може изабрати посебну надлежност (избрана надлежност) према пребивалишту, односно боравишту члана породице према коме је насиље извршено. На тај начин је побољшан процесни положај жртве породичног насиља која може бирати којем ће основном суду поднети тужбу – према свом пребивалишту (боравишту) или пребивалишту (боравишту) туженог.³⁸

Пребивалиште је место у коме се грађанин настани са намером да у њему стално живи, односно место у коме се налази центар његових животних активности, професионалних, економских, социјалних и других веза које доказују његову трајну повезаност с местом у коме се настанио. Боравиште је место у коме грађанин привремено борави ван места свог пребивалишта дуже од 90 дана (в. члан 3 Закона о пребивалишту и боравишту грађана).

Орган старатељства овлашћен је да по службеној дужности тужбом покрене поступак у спору за заштиту од насиља у породици (члан 284 став 2 ПЗ). У том случају у тужби мора навести одређени захтев у погледу главне ствари и споредних тражења, чињенице на којима заснива захтев, доказе којима се утврђују ове чињенице, као и друге податке које мора имати сваки поднесак (члан 192 став 1, а у вези са чланом 98 ЗПП).

Када орган старатељства није поднео тужбу за заштиту од насиља у породици, дужан је, на тражење основног суда, пред којим се води поступак у спору за заштиту од насиља у породици, да суду пружи помоћ у прибављању доказа потребних за доношење одлуке. Такође, суд може затражити од органа старатељства да изнесе своје мишљење о сврсисходности одређене мере заштите од насиља у породици (члан 198 ПЗ).

Поступак у вези са породичним односима хитан је, а поступак у спору за заштиту од насиља у породици нарочито су хитни.³⁹

Суд заказује рочиште чим прими тужбу за заштиту од насиља у породици, јер се тужба не доставља туженом на одговор. Овај спор је по закону нарочито хитан, те суд не одржава припремно рочиште (члан 302 ЗПП). Прво рочиште за главну расправу суд заказује тако да се одржи у року од осам дана од дана када је тужба примљена у суду, а почиње излагањем

38 Цвејић Ј. О., н. д., стр. 399.

39 Обавеза поступања са нарочитом хитношћу поводом захтева за заштиту од насиља у породици, не овлашћује суд да због хитности може пропустити извођење свих релевантних доказа за одлуку у овој правној ствари. (Решење Окружног суда у Новом Саду, Гж. 4375/06 од 02.08.2006) - *Билтен судске праксе Окружног суда у Новом Саду*, бр. 10/2006, Интермех, Београд.) Против члана породице који изврши насиље у породици суд може одредити меру заштите у поступку који је хитан само ако су утврђени сви релевантни докази за доношење одговарајуће одлуке. (Решење Окружног суда у Новом Саду, Гж. 4375/2006 од 2.8.2006. године, *Paragraf Lex*, приступљено дана 12.03.2012.)

тужбе, после чега тужени износи одговор на тужбу (члан 312 став 1 ЗПП). Поступак ће суд спровести највише на два рочишта.

Начело диспозиције у парничном поступку одређено је у члану 3 ЗПП. У складу са овим начелом суд одлучује у границама захтева који су постављени у парничном поступку. Са својим захтевима у поступку странке могу слободно да располажу. Тако се странке могу одрећи свог захтева, признати захтев противне странке и са другом странком закључити судско поравнање. Ипак, суд неће да дозволи располагања странака која су у супротности са принудним прописима, јавним поретком, правилима морала и добрим обичајима.

Супротно начелу диспозиције у парничном поступку, суд није везан границама тужбеног захтева постављеним у спору за заштиту од насиља у породици. Суд може, поред предложене мере за заштиту од насиља у породици, одредити још једну меру или одредити меру која није предложена у тужби. Другу меру суд може одредити ако претходно, извођењем доказа, оцени да се њоме најбоље постиже заштита члана породице од насиља.

Да би се по тужби могло поступати тужилац је у тужби, у складу са чланом 192 став 1, а у вези са чланом 98 став 2 ЗПП, дужан да предложи одређену меру заштите од насиља у породици предвиђену чланом 198 став 2 ПЗ. Чланом 287 Породични закон предвиђа одступање од начела диспозиције – суд није везан предложеном мером заштите од насиља у породици.

После закључења главне расправе судија, по правилу, одмах доноси и објављује пресуду (в. члан 352 ЗПП). Суд мора писмено израдити пресуду у року од осам дана од дана објављивања (члан 354 ЗПП). Странка може да изјави жалбу против пресуде донете у првом степену у општем року од 15 дана од дана достављања преписа пресуде (члан 367 став 1 ЗПП).

Жалба се подноси суду који је изрекао првостепену пресуду у довољном броју примерака за суд и противну странку. Примерак благовремене, потпуне и дозвољене жалбе првостепени суд ће да достави противној странци која може у року од 15 дана од дана достављања да поднесе том суду одговор на жалбу. Одговор на жалбу првостепени суд ће да достави подносиоцу жалбе. По пријему одговора на жалбу или по протеку рока за одговор на жалбу првостепени суд ће жалбу и одговор на жалбу, са списима предмета да достави другостепеном суду у року од осам дана (в. о поступку по жалби члан 377–386. ЗПП).

Према општем правилу, благовремено изјављена жалба против пресуде има суспензивно дејство – спречава да пресуда постане правоснажна у делу којим се побија жалбом (члан 367 став 2 ЗПП). Тиме се спречава и наступање извршности кондемпнаторне пресуде у делу којим се побија жалбом.

Супротно томе, у спору за заштиту од насиља у породици, жалба има несуспензивно дејство – не задржава извршење пресуде о одређивању или продужењу мере заштите од насиља у породици. О жалби против првостепене пресуде одлучује месно надлежни виши суд – деволутивни правни лек.⁴⁰

Другостепени суд је дужан да донесе одлуку по жалби у року од 15 дана од дана када му је достављена жалба. Овим ставом није одређено у ком року је овај суд дужан да врати списе првостепеном суду. На ову процесну ситуацију примењују се опште одредбе – другостепени суд је дужан да врати списе првостепеном суду у року од 30 дана од дана доношења одлуке (члан 397 ЗПП).

5. Евиденција и документација о насиљу у породици

Породични закон је наметнуо дужност органу старатељства да води евиденцију и документацију о члановима породичног домаћинства над којима је насиље извршено и о лицима која су насиље извршила. На тај начин је омогућено праћење учесталости насиља у породицама, а посебно праћење лица које чини насиље. У случају поновљеног насиља, евиденција и документација о насиљу у породици значајна је помоћ органу старатељства да предложи, а суду да изрекне одговарајућу меру заштите од насиља у породици.⁴¹

40 Приликом одређивања мере заштите од насиља у породици суд није везан границама тужбеног захтева и предложеном мером, али мора водити рачуна да она буде делотворна и сврсисходна. (Пресуда Врховног касационог суда, Рев. 2844/2010 од 26.5.2010. од године, Paragraph Lex, приступљено дана 12.03.2012.)

41 Цвејић Ј. О., *н. д.*, стр. 402.

Суд ће органима старатељства, из овог става, доставити правоснажну пресуду. Пребивалиште је место у коме се грађанин настани са намером да у њему стално живи, односно место у коме се налази центар његових животних активности, професионалних, економских, социјалних и других веза које доказују његову трајну повезаност с местом у коме се настанио. Боравиште је место у коме грађанин привремено борави ван места свог пребивалишта дуже од 90 дана (вид. члан 3. Закона о пребивалишту и боравишту грађана).

Министар рада, запошљавања и социјалне политике донео је Правилник о евиденцији и документацији о лицима према којима је извршено насиље у породици и о лицима против којих је одређена мера заштите од насиља у породици.⁴²

Правилником је уређен начин вођења евиденције и документације о лицима према којима је извршено насиље у породици и о лицима против којих је одређена мера заштите од насиља у породици.

За вођење евиденције и документације о лицима према којима је извршено насиље у породици и о лицима против којих је одређена мера заштите од насиља у породици, месно су надлежни: 1) орган старатељства на чијој територији има пребивалиште, односно боравиште члан породице према коме је насиље извршено, и 2) орган старатељства на чијој територији има пребивалиште, односно боравиште лице против кога је одређена мера заштите од насиља у породици.

Евиденција и документација о лицима према којима је извршено насиље у породици и о лицима против којих је одређена мера заштите од насиља у породици, води се на основу података из судске пресуде којом је одређена мера заштите од насиља у породици.

Карактер документације у смислу Правилника имају: 1) пресуда у спору за заштиту од насиља у породици; 2) евиденциони картон о лицу према коме је извршено насиље у породици; 3) евиденциони картон о лицу против кога је одређена мера заштите од насиља у породици и 4) уверење.

У евиденцију о лицима према којима је извршено насиље у породици уписују се: 1) његови лични основни подаци, 2) подаци о овлашћеном подносиоцу тужбе за одређивање мере заштите од насиља у породици, 3) подаци о суду и судској пресуди којом је одређена мера заштите од насиља у породици, 4) подаци о члану породице који је извршио насиље у породици, 5) подаци о одређеној мери заштите од насиља у породици.

Такође, евиденција се води и о лицима против којих је одређена мера заштите од насиља у породици. У евиденцију се уписују: 1) лични основни подаци лица против кога је одређена мера заштите од насиља у породици; 2) подаци о овлашћеном подносиоцу тужбе за одређивање мере заштите од насиља у породици, 3) подаци о врсти насиља које је извршено према члану породице, 4) подаци о члану породице према коме је извршено насиље у породици, 5) подаци о одређеној мери заштите од насиља у породици (в. члан 1–8 Правилника).

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабић И., *Грађанско право* – Књига 2. Стварно право, Службени гласник, Факултет за европске правно-политичке студије, Београд – Нови Сад.
2. Бабић И., *Грађанско право* – Књига 1. Увод у грађанско право, Службени гласник и Факултет за европске правно-политичке студије, Београд – Нови Сад, 2011.
3. Бабић И., *Облигационо право* – општи део, Факултет за европске правно-политичке студије и Службени гласник, Београд, 2009.
4. Водинелић В. В., *Грађанско право* – Увод у грађанско право и Општи део грађанског права, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник, Београд, 2012.
5. Гамс А., *Увод у грађанско право*, Научна књига, Београд, 1972.
6. Драшкић М., *Породично право и права детета*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2007.
7. Klarić P. Vedriš M., *Грађанско право*, Narodne novine, Zagreb 2009.

42 „Службени гласник РС“, број 56/2005 од 30. 6. 2005. од 30. 6. 2005.

8. Ковачевић К. Р., Лазић М., *Увод у грађанско право*, Пунта, Ниш, 2008.
9. Ковачек С. Г., *Породично право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, стр. 2009.
10. Комар М. Ј, Кораћ Ј. Поњавић З., *Породично право*, Номос, 1995.
11. Костић М., *Насиље у породици – две методе судске заштите у Зборнику Новине у породичном законодавству*, Правни факултет Ниш, Ниш, 2006.
12. Љубојевић Н., *Заштита детета од злостављања и занемаривања у породици*, Нови Сад, 2008.
13. Панов С., *Породично право*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008.
14. Паунд Р., *Јуриспруденција*, књига II, Службени лист СРЈ, ЦИД, Подгорица, Београд – Подгорица, 2000.
15. Петрушић Н., *Породичноправна заштита од насиља у породици у праву Републике Србије*, Зборник „Ново породично законодавство“, Правни факултет у Крагујевцу, 2006.
16. Попов Д., *Грађанско право*, Службени гласник, Београд, 2001.
17. Радишић Ј., *Облигационо право – општи део*, Номос, Београд, 2000.
18. Салма Ј., *Облигационо право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2009.
19. Стојановић Д. Д., *Увод у грађанско право*, Београд, 2000.
20. Стојановић З., *Кривично право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013.
21. Цвејић Ј. О., *Породично право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2009.

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ¹

Проф. др Ђорђе Ђорђевић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Насиље у породици представља значајан друштвени феномен и озбиљан проблем у многим савременим друштвима, па и у нашем. Због тога се у последње време улажу велики напори у супротстављању овом облику насиља кроз различите облике заштите међу којима посебно место имају и мере кривичноправне заштите. Иако се заштита од различитих облика насиља остварује бројним одредбама кривичног законодавства Кривични законик Србије познаје и два посебна кривична дела која се односе управо на ову врсту насиља, а то су насиље у породици и убиство члана породице. Код ових дела једно од основних обележја је сте својство пасивног субјекта, а то је да је члан породице учиниоца дела.

Ове инкриминације имају за циљ да пруже кривичноправну заштиту члановима породице од различитих облика насиља које поједини чланови врше и тиме допринесу заштити односа у породици. Предвиђањем ових посебних инкриминација истакнут је њихов посебан значај и унеколико постројена казнена политика законодавца у односу на ова кривична дела и пружена појачана кривичноправна заштита у овој области. Тиме је и са криминално-политичког аспекта учињен позитиван искорак на плану сузбијања оваквих насилничких понашања у нашем савременом друштву.

Кључне речи: насиље у породици, кривичноправна заштита, Кривични законик, члан породице, тешко убиство.

КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЈАМ НАСИЉА

У нашем кривичном законодавству постоје многе инкриминација које у себи садрже елемент насиља, али сам појам насиља није у тексту тих одредаба дефинисан нити је одређено у чему све насиље може да се састоји. Број таквих инкриминација у нашем кривичном законодавству је велики, а оне су по свом карактеру веома разноврсне. Поједини видови насиља представљају сами по себи кривична дела, као што су на пример, убиство, телесне повреде, разни случајеви злостављања, принуда, насилничко понашање и др. Другу групу кривичних дела са елементом насиља представљају она дела код којих је насиље начин извршења кривичног дела (тероризам, разбојништво, разбојничка крађа, силовање, противстајање) и представља саставни део сложеног бића кривичног дела. У трећу групу спадала би кривична дела којих су у питању све врсте насиља, али према одређеним лицима, као што је то случај код кривичних дела угрожавања лица под међународном заштитом или насиље у породици, које нас на овом месту највише занима.

С обзиром да наше кривично законодавство не даје дефиницију појма насиље, то се за одређивање овог појма морамо ослонити на теорију. У теорији, међутим, постоје различита схватања о појму насиља и његовој садржини. Шта више, према неким схватањима појам насиља не мора бити исти код свих дела која садрже насиље и његову садржину треба одређивати у контексту одређене кривичноправне одредбе.³ Ипак, већина теоретичара је сагласна око постојања основних елемената које неко понашање треба да испуни да би се могло сматрати насиљем. Ти елементи односе се на то шта се насиљем напада, у чему се оно састоји

1 Овај рад је резултат реализовања научноистраживачких пројеката које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Казнена реакција у Србији као кључни елемент правне државе* (бр. 179051), који реализује Правни факултет у Београду 2011–2014 (руководилац пројекта проф. др Ђорђе Игњатовић) и *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција* (бр. 179045), који реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2011–2014 (руководилац пројекта проф. др Саша Мијалковић), као и научноистраживачког пројекта *Положај и улога полиције у демократској држави* који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2012–2014.

2 Редовни професор, djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

3 *Коментар Кривичног закона РС* (група аутора), изд. Савремене администрације, Београд, 1995, стр. 450.

и које су његове последице. Већина аутора полази од становишта да се насиље може односити на лица или на ствари.⁴ Међутим, постоји и мишљење да насиље може бити управљено само према човеку, а не и према имовини, односно да је и у том случају оштећење имовине само начин вршења насиља према одређеном лицу.⁵

Кад је у питању насиље које се врши према лицу оно се може појавити као физичко или психичко насиље. Под физичким насиљем подразумева се деловање на физички интегритет неког лица,⁶ „употреба физичке или психичке принуде која још није имала за последицу лаку телесну повреду“,⁷ „повређивање телесног интегритета другог лица употребом физичке снаге или одузимање слободе кретања или слободе на несметано одлучује о својим поступцима“,⁸ и сл. Психичко насиље се манифестује кроз психичко малтретирање, наношење психичких патњи, претње, изазивање осећања страха⁹ и сл. И један и други вид насиља морају бити одређеног, јачег интензитета да би се сматрало да постоји насиље у кривичноправном смислу. Кад је у питању претња обично се инсистира на томе да се она врши у континуитету.¹⁰ Насиље може бити извршено и путем примене хипнозе или омамљујућих средстава,¹¹ што би представљало комбинацију физичког и психичког насиља.

Када се говори о појавним облицима насиља, односно у чему се све оно може састојати, често се наводе злостављање и отмица. Појам злостављања није законски ближе одређен. Овај појам није објашњен код кривичног дела злостављања и мучења (чл. 137), које Законик предвиђа као кривично дело против слободе и права грађана, а исто тако није објашњен ни код других кривичних дела код којих се овај појам појављује (кривична дела убиства на мах, тешке телесне повреде на мах, запуштања и злостављања малолетног лица, изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, насилничког понашања, повреде парламентарна и злостављање потчињеног и млађег). У теорији се појам злостављања различито дефинише, на пример као „предузимање одређених радњи које код пасивног субјекта проузрокују одређене телесне или душевне патње слабијег интензитета, а које не представљају лаку телесну повреду“¹² „наношење физичког или психичког бола (малолетном) лицу, при чему не сме да дође до наношења телесних повреда или нарушавања здравља тог лица“,¹³ „наношење другог физичке или психичке патње, непријатности или бола које нема за последицу телесну повреду“,¹⁴ „свака радња која изазива физички или психички бол“,¹⁵ делатност којом се другом лицу наноси физички или психички бол, патња, nelaгодност или страх већег интензитета, али која нема карактер обичне лаке телесне повреде,¹⁶ и др. При томе се обично као примери наводе туча, шамарање, ограничавање кретања, повлачење за косу, излагање превеликој топлоти или хладноћи, мучење, наношење психичких патњи, изгладњивање, затварање, психичко малтретирање, изазивање страха, стално подсећање на нешто непријатно и др, при чему треба имати у виду да конкретни облици злостављања у извесним приликама зависе од природе кривичног дела код кога се врши злостављање, као и од чињенице ко је пасивни

4 Лазаревић Љ: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1981, стр. 26; Јаковљевић Д: *Тероризам са гледишта кривичног права*, Београд, 1997, стр. 238; Коментар *Кривичног закона РС* (група аутора), изд. Савремене администрације, Београд, 1995, стр. 450.

5 Стојановић З, Делић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2013, стр. 297.

6 Таховић Ј: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1961, стр. 24.

7 Лазаревић Љ: *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2006, стр. 851.

8 Стојановић З, Делић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2013, стр. 297.

9 Јовановић Љ., Јовашевић Д: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1995, стр. 26.

10 Коментар *Кривичног закона РС* (група аутора), изд. Савремене администрације, Београд, 1995, стр. 451; Лазаревић Љ.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1981, стр. 26.

11 Јовановић Љ., Јовашевић Д: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1995, стр. 26; Коментар *Кривичног закона РС* (група аутора), изд. Савремене администрације, Београд, 1995, стр. 451; Јаковљевић Д: *Тероризам са гледишта кривичног права*, Београд, 1997, стр. 238.

12 Стојановић З: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006, стр. 377.

13 Мрвић Петровић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011, стр. 152.

14 Ђорђевић М, Ђорђевић Ђ: *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Београд, 2014, стр. 142.

15 Симић И, Петровић М: *Кривични закон Србије, практична примена*, Београд, 2004, стр. 128.

16 Ђурђић В, Јовашевић Д: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2010, стр. 47.

субјект, јер исте радње учињене према некој категорији лица (на пример, малолетном лицу) могу представљати злостављање, а према другој не.¹⁷

Отмица се састоји у противправном лишењу слободе другог лица у циљу изнуђивања имовинске користи или неког другог чињења или нечињења.¹⁸ Циљ отмице је, дакле, у ствари изнуда или принуда.¹⁹ И злостављање и отмица у себи дакле садрже елементе и физичког и психичког насиља.

Насиље према стварима (покретним и непокретним) састоји се у уништењу имовине веће вредности,²⁰ и оно може бити учињено на веома различите начине и различитим средствима, ако што су рушење, паљење, ломљење, подметање експлозива, и сл.

Као последице насиља обично се јављају смрт, телесне повреде, нарушавање физичког или психичког здравља, повреде достојанства личности, лишење или ограничење слободе, материјална штета и др.

КРИВИЧНОПРАВНИ ПОЈАМ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Међутим, иако смо констатовали да наше кривично законодавство не даје кривично-правни појам насиља, појам насиља у породици, као специфичног вида насиља, дат је у члану 194 Кривичног законика у коме је прописано кривично дело насиља у породици. Под овим појмом, према овој одредби, подразумева се угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем. Дакле, код ове врсте насиља ради се углавном о насиљу према лицима, а као садржина самог насиља има се у виду „свака делатност којом се непосредно, блиско и стварно угрожава телесни и душевни интегритет субјекта“²¹.

Овако одређен појам насиља у породици у КЗ у потпуности се уклапа у појам насиља у породици одређеног Породичним законом Републике Србије који насиље у породици дефинише као „понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице“ (члан 197, став 1 Породичног закона).²² Код овог облика насиља ради се углавном о насиљу према лицима. Међутим, може се поставити и питање насиља према стварима као радње насиља у породици. Такав вид насиља (на пример бацање, ломљење или разбијање ствари у домаћинству од стране члана породице) могао би се, у одређеним случајевима, сматрати као насиље у породици у његовом кривичноправном смислу, али само уколико се таквим насиљем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана породице.²³

Породични закон је, међутим, поред горе наведене дефиниције појма насиља у породици у истој одредби прописао и да ће се као насиље у породици сматрати нарочито следеће радње: 1) наношење или покушај наношења телесне повреде; 2) изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу; 3) присиљавање на сексуални однос; 4) навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем; 5) ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима; 6) вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање.²⁴ Оваквим набрајањем Породични закон није исцрпео листу могућих радњи насиља у породици, већ је само навео неке од њих које ће се „нарочито сматрати“ оваквим радњама, што би значило да то могу бити и друге радње којима се „угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице“ које нису изричито наведене. Карактеристично је то да све изричито наведене радње које дакле представљају радње насиља у породици у породичноправном смислу, па самим тим и у кривичноправном, већ

17 Мрвић Петровић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011, стр. 152

18 Лазаревић Љ: *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2006, стр. 418.

19 Стојановић З, Делић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2013, стр. 44.

20 Лазаревић Љ: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1981, стр. 27.

21 Ђурђић В, Јовашевић Д.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2010, стр. 83.

22 *Службени гласник РС*, бр. 18/2005 и 72/2011 – др. закон

23 Јовановић С: *Правна заштита од насиља у породици*, Београд, 2010, стр. 173.

24 Драшкић М: *Породично право и право детета*, Београд, 2005, стр. 57.

представљају радње, поред кривичног дела насиља у породици, и других кривичних дела из КЗ,²⁵ као што су: лака и тешка телесна повреда, угрожавање сигурности, силовање, обљуба са дететом, обљуба над немоћним лицем, противправно лишење слободе, увреда, принуда. У том смислу се у теорији често поставља питање оправданости инкриминисања насиља у породици као посебног кривичног дела, имајући у виду околност да су готово све радње којима се ово дело може извршити већ покривене другим инкриминацијама у КЗ.²⁶

ПОЈАМ ЧЛАНА ПОРОДИЦЕ

Иако је кривично дело насиља у породици уведено у наше кривично законодавство још Кривичним законом Србије 2002. године, а кривично дело убиства члана породице Кривичним закоником из 2005. године, одредба о појму члана породице унета у КЗ тек изменама и допунама КЗ из септембра 2009. Ово је представљало крупан недостатак, јер је један од основних елемената код ових кривичних дела управо својство пасивног субјекта, а то је да је члан породице учиниоца дела. До поменутих измена и допуна из 2009. КЗ је имао само одредбу по којој се као чланови породице сматрају и бивши супружници и њихова деца као и њихови родитељи. У том смислу увођење одредбе о појму члана породице у члан 112 КЗ (значајење израза у овом Законику) представља значајну новину, мада постоји схватање да је она и даље екстензивна, непрецизна и недовољно јасна.²⁷

Кривичним закоником Србије (члан 112, став 28) појам члана породице одређен је тако да се чланом породице сматрају „супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храненик. Члановима породице сматрају се и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника, ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.“

Кривични законик је овом одредбом чланове породице практично разврстао у три групе. У прву групу спадају супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, затим ванбрачни партнери и њихова деца, као и усвојилац и усвојеник, хранилац и храненик. Ово представља најужу групу чланова породице који по правилу и живе у заједничком домаћинству, али то не мора бити случај јер Законик то изричито не тражи, односно ова лица сматраће се чланом породице и ако не живе у заједничком домаћинству. Другу групу чине браћа и сестре, њихови супружници и деца, као и бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника. За припаднике ове групе, за разлику од прве, тражи се да живе у заједничком домаћинству да би се сматрали члановима породице у смислу члана 112 КЗ. На крају трећу групу чланова породице чине лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству. Припаднике ове групе дакле повезује чињеница да имају или да ће имати заједничко дете без обзира што не живе и никада нису живели заједно.

У овако одређеном појму члана породице приметно је постојање већег броја нелогичности и непрецизности које могу створити проблеме код примене ове одредбе у пракси. Као прво, одредба не помиње унук, па није јасно да ли се они сматрају члановима породице. Законик помиње само супружнике и њихову децу, и претке у правој линији. То би значило да ако унук убије деда то (под одређеним условима) може да буде убиство члана породице, а ако деда убије унука не може, јер унук није члан породице. Пошто то вероватно није била интенција законодавца боље би било да у одредби стоји да су чланови породице супружници и њихови потомци и преци у правој линији крвног сродства. Приговор да су сви односи сагледани симетрично у међусобном односу чланова породице отпада, јер онда не би било

25 Шкулић М: Насиље у породици, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012, стр. 123.

26 Стојановић З: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006, стр. 474; Шкулић М: Насиље у породици, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012, стр. 121;

27 Делић Н: Кривично дело насиља у породици (члан 194 КЗС): законски појам, доктринарни ставови и судска пракса, у публикацији *Насилнички криминал: етиологија, феноменологија, превенција*, издање Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2010, стр. 97.

потребно помињати децу (већ само претке), а такође ни усвојеника и храњеника (већ само усвојица и храниоца).

Према овој одредби као чланови породице сматрају се и ванбрачни партнери. Без обзира што израз „ванбрачни партнери“ Породични закон третира као синоним за израз „лица која живе у трајној ванбрачној заједници“ (члан 4, став 1) није јасно зашто КЗ у овој одредби (и ни у једној другој) користи израз ванбрачни партнери, а на другим местима лица која живе у трајној ванбрачној заједници (на пример, у чл. 331, 332 и 333). Осим тога у одредби се помињу и деца ванбрачних партнера, али не и њихови преци. С обзиром да је трајна ванбрачна заједница у нашем праву углавном изједначена са брачном, односно да ванбрачни партнери имају права и дужности супружника (члан 4, став 2 Породичног закона) онда ју је требало изједначити и у овој одредби.

Као недостатак ове одредбе могло би се окарактерисати и изостављање односа старатеља и стараника који често може бити ближи од односа храниоца и храњеника, па и усвојиоца и усвојеника који се у овој одредби помињу. Приметна је и термилошка неусклађеност јер КЗ користи термине усвојилац и хранилац, док Породични закон говори о усвојитељу и хранитељу.

Из горе изнетих разлога чини нам се да би краћа, а много прецизнија и логичнија одредба о овој групи чланова породице могла да гласи: супружници и ванбрачни партнери (лица која живе у трајној ванбрачној заједници), њихови потомци и преци у правој линији крвног сродства, усвојитељ и усвојеник, старатељ и стараник и хранитељ и храњеник.²⁸

Извесне нејасноће постоје и кад је у питању друга група лица која се могу сматрати члановима породице само ако живе у заједничком домаћинству е. Законик наводи браћу и сестре и њихове супружнике и децу. Помињање деце браће и сестара, а изостављање браће и сестара родитеља доводи до исте нелогичне ситуације као и у првој групи кад је у питању однос предака и потомака. По оваквој одредби би, дакле, убиство братанца (сестрића, синовца и сл) могло да буде убиство члана породице, а убиство тетке (ујака, стрица) не, јер нису чланови породице. Аргументација је иста као и кад су питању поменути случајеви из прве групе, па би далеко боља формулација била: браћа, сестре, њихови супружници и деца, као и браћа и сестре родитеља. Члановима породице сматраће се и бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству. Овде би се могло размишљати о проширењу ове одредбе и на бивше ванбрачне partnere, њихову децу и родитеље, мада је о томе тешко говорити у ситуацији када се као услов тражи живот у заједничком домаћинству (могу ли бивши ванбрачни партнери живети у заједничком домаћинству?).²⁹

Трећа група лица која се сматрају члановима породице изазива најмање дилема, јер код њих није од значаја околност да живе у заједничком домаћинству, већ само чињеница да имају (или да је на путу) заједничко дете. Ипак и овде се могу појавити спорне ситуације везане за доказивање или оспоравање очинства, могуће прекиде трудноће и др.

Стиче се утисак да КЗ код ове одредбе о појму члана породице не придаје довољан значај околности живота у заједничком домаћинству, јер није узео у обзир друге блиске сроднике који често живе у заједничком домаћинству, а понекад се налазе и у односу зависности, и који као такви могу бити изложени насиљу од стране појединог члана такве заједнице. С друге стране одредба је проширена у односу на лица која спадају у наведени круг, али која не живе у заједничком домаћинству и која са другим члановима овако схваћеног круга породице немају никакве везе, па чак се и не познају (на пример, деца ванбрачног партнера која не живе у заједничком домаћинству).³⁰

Међутим, овако схваћен појам члана породице у КЗ не одговара овом појму одређеном у Породичном закону који се управо и бави регулисањем односа у браку и породици. Према том закону (члан 197, ст. 3) као чланови породице сматрају се: 1) супружници или бивши супружници; 2) деца, родитељи и остали крвни сродници, лица у тазбинском или адоп-

28 Ђорђевић Ђ: Убиство члана породице, *Правни живот* бр. 9/2012, стр. 183.

29 Јовановић С: Насиље у породици у Србији: учиниоци, жртве и друштвена реакција, *Ревиија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012, стр. 257.

30 Ђорђевић Ђ: Убиство члана породице, *Правни живот* бр. 9/2012, стр. 184.

тивном сродству, односно лица која везује хранитељство; 3) лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству; 4) ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери; 5) лица која су била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у заједничком домаћинству. Оваква дефиниција појма чланова породице одговара проблематици која се регулише тим законом, док је са гледишта кривичног права она преширока,³¹ тако да обухвата и велики број лица која би са гледишта кривичног права тешко могла бити обухваћена инкриминацијом убиства члана своје породице. Међутим, већи број лица обухваћен овом дефиницијом може се и са гледишта овог кривичног дела као и других облика насиља у породици сматрати чланом породице, јер одговарају кривичноправном појму датом у КЗ. Иначе, приметна је интенција и у кривичноправној литератури да се што шири круг лица укључи у овај појам због њихове све чешће угрожености овим облицима насиља.³² Ипак, неусаглашеност око дефинисања овог појма у Кривичном законнику и у Породичном закону може да створи одређене проблеме у пракси.³³

КРИВИЧНА ДЕЛА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У КЗ СРБИЈЕ

Кривични законик Србије садржи бројна кривична дела којима се штите физички и психички интегритет и спокојство чланова породице као и усклађеност њихових међусобних односа од различитих облика насиља. Ради се о кривичним делима против живота и тела (убиства, телесне повреде), против слобода и права човека и грађанина (угрожавање сигурности, принуда), против части и угледа (увреда), против полне слободе (силовање, обљуба над немоћним лицем, обљуба са дететом), против брака и породице (запуштање и злостављање малолетног лица) и др. Сва та кривична дела са елементима насиља могу бити учињена против члана породице учиниоца, али и против других пасивних субјеката. Међутим, када говоримо о кривичноправној заштити од насиља у породици онда у првом реду мислимо на она кривична дела код којих пасивни субјект може бити само члан породице учиниоца, а то су кривично дело насиља у породици и кривично дело убиства члана породице.

Кривично дело насиља у породици (чл. 194 КЗ) поред основног има три тежа и један посебан облик. Они обухватају један широк оквир криминалних делатности којима се нарушавају односи у породици и угрожавају или повређују поједини чланови породице.

Основни облик овог дела састоји се у угрожавању спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице које се врши применом насиља, претњом да ће се напасти на живот или тело, или дрским и безобзирним понашањем.

У вези са одређивањем радње овог кривичног дела као прво поставља се питање да ли су наведени облици радњи у правом смислу радње извршења кривичног дела или су то само начини извршења дела,³⁴ док је радња угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана своје породице (што је истовремено и последица овог дела).³⁵ Прво схватање се чини исправнијим јер су наведене делатности у реалном смислу радње којима се проузрокују последице овог кривичног дела (угрожавања).³⁶ Друго схватање, да су у питању начини извршења, а да је угрожавање радња, мање је прихватљиво јер би се у том случају радило о последично одређеној радњи (проузроковање последице), а у таквом случају се као радње сматрају оне делатности којима се таква последица производи, а то су управо оне радње које у бићу кривичног дела наведене као делатности (начини) проузроковања последице овог кривичног дела.

Прихватајући наведену аргументацију може се констатовати да код овог кривичног дела постоје три облика радње: примена насиља, претња да ће се напасти на живот или тело, и

31 Шкулић М: Насиље у породици, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012, стр. 134–135; Милошевић Н: Насиље у породици, *Правни живот* бр. 9/2005, стр. 1051.

32 Јовановић С: Право на живот и заштита од насиља у породици, *Правни живот* бр. 9/2004, стр. 147.

33 Стојановић З, Делић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2013, стр. 111.

34 Јовановић С: *Правна заштита од насиља у породици*, Београд, 2010, стр. 170.

35 Стојановић З: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006, стр. 474.

36 У том смислу, Шкулић М: Насиље у породици, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012, стр. 125.

дрско и безобзирно понашање. Поменуто радње постављене су алтернативно тако да је за постојање овог кривичног дела довољно да је извршена само једна од њих.

Примена насиља наведена је као прва радња овог кривичног дела. О појму насиља, и посебно насиља у породици у нашем кривичном законодавству већ је било говора у ранијем излагању.

Други облик радње овог кривичног дела је претња да ће се напасти на живот или тело. Претња је стављање у изглед неком лицу извесног зла чије наступање зависи од воље лица које прети, без обзира на то да ли је ова претња реално остварива и да ли онај који прети има стварну намеру да је оствари, али која оном коме се прети изгледа као реална или остварива.³⁷ Претња код овог кривичног дела може бити само она која је управљена на живот или тело тј. претња убиством или наношењем телесне повреде.

Дрско и безобзирно понашање је понашање које у знатној мери одступа од уобичајених правила понашања.³⁸ Дрско понашање као радња код овог кривичног дела састоји се у предузимању радњи којима се грубо и противно коректном понашању према другима нарушава спокојство другог лица,³⁹ а безобзирно понашање у предузимању радњи при чијем се вршењу не води рачуна да се тиме другом не причини какво зло или каква непријатност које други није дужан да трпи.

Поставља се питање да ли је за постојање овог кривичног дела довољно да је радња, а тиме и угрожавање члана своје породице, учињено само једном или је потребно да је понављањем радњи проузроковано једно трајно стање угрожавања.⁴⁰ Прво схватање је прихватљивије јер се несумњиво и само једним насилничким поступањем може угрозити спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана породице. Међутим, понављање оваквих поступака не чини нова кривична дела већ представља једно кривично дело које обухвата сва појединачна чињења чији број односно обим суд може и треба да узме у обзир при одмеравању казне.⁴¹ У питању је кривично дело које по својој конструкцији представља кривично дело са индиферентним бројем чињења и проузроковања за чије постојање није од значаја да ли је радња извршена једном или више пута, тако да у случају поновљених радњи постоји само привидни стицај.⁴² У прилог овом схватању иде и одредба чл. 112, т. 30 КЗ, према којој употреба трајног глагола (у овом случају „угрожава“) значи да радња кривичног дела може бити учињена једном или више пута.

Последица овог кривичног дела јесте угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана породице, под чиме се има у виду изазивање конкретне или апстрактне опасности за ова лична добра члана породице према коме се ово кривично дело врши.

Пасивни субјект овог кривичног дела је члан породице извршиоца овог кривичног дела. О самом појму члана породице већ је било говора у ранијем излагању. У погледу виности потребан је умишљај.

Тежи облик овог кривичног дела постоји ако је при извршењу дела из ст. 1 коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши.⁴³

Други тежи облик овог кривичног дела постоји ако је услед основног или првог тежег облика овог дела наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља члана породице или ако је дело учињено према малолетном лицу. Појам тешке телесне повреде (обичне тешке или особито тешке), онако како је одређен у члану 121 ст. 1 и 2 КЗ, обухвата и нарушавање здравља због чега је посебно навођење нарушавања здравља као теже последице непотребно. Законодавац код овог као и код неких других кривичних дела то ипак чини вероватно зато да би нагласио да се и овај облик телесне повреде има у виду као тежа последица.

37 Ђорђевић, М, Ђорђевић Ђ: *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Београд, 2014, стр. 63.

38 Стојановић З, Делић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2013, стр. 297.

39 Симић И., Петровић М: *Кривични закон Србије, практична примена*, Београд, 2004, стр. 273.

40 Стојановић З: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006, стр. 474.

41 Ђорђевић Ђ: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011, стр. 84.

42 Ђорђевић М., Ђорђевић Ђ: *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Београд, 2014, стр. 75.

43 О појмовима оружја, оруђа и другог средства подобног да тело тешко повреди или здравље тешко наруши види, Ђорђевић Ђ: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011, стр. 25–26.

С обзиром да је у питању кривично дело квалификовано тежом последицом она треба да је наступила услед нехата учиниоца. Овај тежи облик дела постоји и ако је дело учињено према малолетном лицу. Под малолетним лицем, у смислу чл. 112 т. 10 КЗ подразумева се лице које није навршило 18 година. Оваква конструкција тежег облика кривичног дела представља кривично дело квалификовано посебном околношћу, при чему се у овом случају малолетство пасивног субјекта појављује као квалификаторна околност. С обзиром на то умишљај учиниоца треба да обухвати и ову околност, што значи да учинилац треба да је знао да је лице према коме чини кривично дело малолетно.

Најтежи облик овог кривичног дела постоји ако је услед неког од раније наведених облика овог дела наступила смрт члана породице. Пошто је и овде у питању кривично дело квалификовано тежом последицом у погледу виности у односу на ту последицу потребно је да се њено наступање може приписати нехату учинилаца.

Кривичним закоником предвиђен је, поред основног и наведених тежих облика овог кривичног дела, и један посебан облик који се односи на обезбеђивање и остваривање посебних мера заштите од насиља у породици које су предвиђене Породичним законом (члан 198 Породичног закона). Наиме, овим законом су у циљу заштите чланова породице од насиља које према њима врши неки члан те породице предвиђене извесне посебне мере заштите чијом применом треба да се у неким случајевима и под одређеним условима спречи или онемогући вршење оваквог насиља. То су следеће мере: 1) издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности; 2) издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине односно закупа непокретности; 3) забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености; 4) забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице; 5) забрана даљег узнемиравања члана породице.⁴⁴

Овај облик кривичног дела састоји се у кршењу неке од ових мера или више њих које је суд у смислу Породичног закона одредио учиниоцу за одређено време. Одредбама овог облика кривичног дела насиља у породици обезбеђује се и кривичноправна заштита примене породичноправних мера заштите од насиља у породици.⁴⁵ По самој природи ствари ово кривично дело се врши само са умишљајем. Иако је код овог облика кривичног дела радња одређена тренутним глаголом („ко прекрши“), због чега би свако поновно кршење исте мере у одређеном року и према истом лицу могло представљати ново кривично дело, чини се да би у оваквом случају с обзиром на природу овог кривичног дела било боље узети да постоји једно дело, а не стицај, при чему би број кршења изречене мере требало узети при одмеравању казне. Због тога би при изменама Кривичног законика код ове одредбе било целисходно израз „прекрши“ заменити изразом „крши“ што би с обзиром на употребу трајног глагола значило једном или више пута прекрши поменуту забрану, наравно само ако се то кршење односи на исту забрану, према истом лицу и у истом року који је за ову забрану одредио суд.⁴⁶

Кривично дело насиља у породици представља једну сложену конструкцију. То може да ствара различите проблеме у погледу постојања јединственог кривичног дела и стицаја у појединим ситуацијама које могу да настану у вези са насиљем у породици. Једна од таквих ситуација је поновљено вршење аката насиља према истом члану породице. Ту је могуће разликовање два случаја. У првом случају учинилац понавља вршење исте радње насиља према истом члану породице. У том случају треба узети да постоји једно кривично дело (привидни стицај), јер је ово кривично дело по својој конструкцији кривично дело са индиферентним бројем чињења и проузроковања о чему је раније већ било излагано. У другом случају ради се о поновљеном вршењу различитих радњи извршења према истом члану породице. За решење оваквог случаја треба узети у обзир да је кривично дело насиља у породици дело чије биће садржи више алтернативно постављених радњи (кривична дела са мешовитом радњом

44 Драшкић М: *Породично право и право детета*, Београд, 2005, стр. 57.

45 Јовановић С: *Насиље у породици у Србији: учиниоци, жртве и друштвена реакција*, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012, стр. 255.

46 Ђорђевић Ђ: *Кривична дела насиља у породици*, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 3/2007, стр. 130.

односно мешовитим бићем)⁴⁷ од којих је за постојање кривичног дело довољно да је извршено само једно од њих, али ако је извршено више ових различитих радњи опет може постојати једно кривично дело ако за то постоје потребни услови. Код овог дела ти услови су да су све радње учињене према истом члану породице и да је њима произведена једна последица. Ако нису испуњени ови услови постојаће стицај.

У случајевима наступања тежих последица код овог кривичног дела могу настати и одређене спорне ситуације. КЗ је предвидео два облика овог дела квалификованог тежом последицом, при чему је последица код основног облика дела угрожавање, а код његових квалификованих облика тешка телесна повреда (или тешко нарушавање здравља) и смрт члана породице. Законик није предвидео случај наступања лаке телесне повреде услед насиља у породици. Разлог за ово је у томе што се тежа последица приписује нехату учиниоца, а лака телесна повреда није кажњива као нехатно кривично дело. Ипак, ако је она наступила суд може то узети у обзир као отежавајућу околност при осуди за основни облик дела насиља у породици. Међутим, ако су телесне повреде или смрт члана породице проузроковани са умишљајем учиниоца постојаће само ово кривично дело (које у овом случају консумира насиље у породици) ако се насиље састојало у извршењу овог дела, а стицај овог дела са делом насиља у породици само ако су поред телесне повреде или убиства извршене и друге радње које се могу квалификовати као насиље у породици.

Спорне ситуације у вези са стицајем такође могу да настану и када се радње кривичног дела насиље у породици подударају са радњама других кривичних дела која су обухваћена инкриминацијом насиља у породици. У таквим случајевима постојаће увек само једно кривично дело и то по правилу дело које је посебан случај оног другог (привидни стицај по основу специјалитета)⁴⁸, а то је дело насиља у породици. Међутим, ако је друго дело о коме је реч теже од дела насиља у породици постојаће то друго кривично дело (привидни стицај по основу консумпције)⁴⁹. Стицај ће постојати само ако су посебним радњама остварени елементи једног, а другим радњама елементи другог кривичног дела.

Проблем може да представља и могућност стицаја дела из става 5 члана 194 КЗ (кршење мера заштите од насиља у породици) са неким од облика насиља у породици (предвиђених у ст. 1–4 члана 194 КЗ). До овакве ситуације долази ако учинилац прекрши меру заштите од насиља у породици и при том изврши неки од облика насиља у породици предвиђених у чл. 194 ст. 1–4 КЗ. Пошто се у оваквим случајевима кршење мере заштите појављује као претходна фаза у реализацији дела насиља из ст. 1–4, то би у оваквим случајевима требало узети да постоји само дело из ст. 1–4 поменутог члана, а да је дело из ст. 5 њиме обухваћено (привидни стицај по основу супсидијаритета)⁵⁰. Ипак то не значи да суд при одмеравању казне за учињено дело не може узети у обзир да је учинилац при извршењу дела прекршио меру заштите која му је раније изречена и третирати то као отежавајућу околност.⁵¹

Проблем се такође може појавити код овог кривичног дела када се насиље које чини члан породице односи на више лица – чланова породице.⁵² Уобичајено је у кривичном праву да кривична дела управљена против одређеног лица имају лични карактер и представљају посебна кривична дела када се врше према више лица (телесне повреде, принуда, противправно лишење слободе, увреда, силовање и др.), те ако се она чине према више лица постоји онолико кривичних дела колико има лица према којима је дело учињено. То би, по правилу, требало да буде случај и код овог кривичног дела ако је дело учињено према више чланова породице. Ипак, код овог кривичног дела ствар је у извесном смислу, тј. у неким случајевима, нешто другачија утолико што је дело управљено на припаднике породице узете заједно тако да дело више има карактер дела против породице, а не против члана породице, па се насилничко деловање члана породице појављује као јединствен акт управљен против породице као

47 Ђорђевић М., Ђорђевић Ђ: *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Београд, 2014, стр. 37.

48 Лазин Ђ: *Привидни идеални стицај кривичних дела*, Београд, 1982, стр. 86. и сл.

49 Лазин Ђ: *Привидни идеални стицај кривичних дела*, Београд, 1982, стр. 81.

50 Лазин Ђ: *Привидни идеални стицај кривичних дела*, Београд, 1982, стр. 69.

51 Ђорђевић Ђ: *Кривична дела насиља у породици, Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 3/2007, стр. 128.

52 Стојановић З: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006, стр. 476.

целине.⁵³ Иако би и у таквим случајевима требало узети да постоји онолико кривичних дела колико је лица према којима је остварена последица, ипак би се у изузетним случајевима могло узети да постоји једно кривично дело, нарочито ако се не може поуздано утврдити на која лица се насилничко понашање односило и која су се од тих лица могла сматрати угроженим.

Кривично дело убиства члана породице (члан 114, став 10 КЗ) представља један од облика кривичног дела тешког убиства. Као такво оно има све елементе убиства, а од обичног убиства се разликује по неким додатним елементима, односно квалификаторним околностима које убиство чине тешким. Ти елементи су: објект и субјект овог кривичног дела, односно њихов међусобни однос и посебна околност при којој је до овог убиства дошло.

Субјект овог кривичног дела у законској инкриминацији није изричито наведен, па то дакле може бити свако лице. Ипак, из описа самог кривичног дела види се да то може бити само лице које је члан исте породице као и лице које је овим делом лишено живота, тако да долази у обзир сав онај широк круг лица која су наведена као могући објект овог кривичног дела.

Радња овог кривичног дела је лишење живота члана породице. Она је одређена последично, ⁵⁴ то јест као изазивање одређене последице која је у овом случају смрт члана породице. Код овако одређене радње извршења као радња се може сматрати свака делатност (чињење или нечињење) којом се може проузроковати одређена последица, тако да се као радња могу сматрати све оне делатности које се могу појављивати као радње извршења код обичног убиства.⁵⁵

Међутим, код овог кривичног дела самом лишавању живота мора да претходи и злостављање, што значи да и радње злостављања улазе у састав овог кривичног дела. Ово обележје дела није сасвим прецизно одређено, па се поставља питање како схватити израз „којег је претходно злостављао“.⁵⁶ Чини се да је смисао ове одредбе да је у питању убиство у току злостављања или у континуитету са злостављањем, или бар непосредно после злостављања на истом месту и у истој прилици. Убиство извршено после неког ранијег злостављања, дакле када постоји временска дистанца између злостављања и убиства, не би одговарало смислу ове инкриминације.⁵⁷ Има мишљења да за постојање овог облика тешког убиства не би било довољно постојање једнократног злостављања, у једној прилици, већ је потребно да оно буде континуирано, систематско.⁵⁸ Проблем може да представља и ситуација када је учинилац жртву раније у више махова систематски злостављао, а затим је убио без злостављања у тој прилици, што би више указивало на стицај убиства и кривичног дела злостављања и мучења или стицај убиства и насиља у породици, али има и мишљења да се и овде ради о кривичном делу убиства члана породице.⁵⁹

Сам појам злостављања није дефинисан у одредби о овом кривичном делу. О овом појму већ је било речи у претходним излагањима о кривичноправном појму насиља.

Ово кривично дело може се извршити само са умишљајем, који може бити како директни, тако и евентуални. Облик кривице је овде веома значајан јер представља главни кључ за разграничење овог кривичног дела од најтежег облика кривичног дела насиља у породици код кога је последица такође смрт члана породице, али се она може приписати само нехату учиниоца.

* * *

Поменуте инкриминације унете су у наше кривично законодавство иако нису биле нужне, јер су сви овим инкриминацијама обухваћени видови насиља већ били покривени постојећим одредбама позитивног кривичног законодавства.⁶⁰ Међутим, законодавац је свакако посматрао насиље у породици као посебну и специфичну врсту насиља, не по радњама

53 Стојановић З: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006, стр. 476.

54 Мрвић Петровић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011, стр. 17.

55 Ђорђевић Ђ: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011, стр. 10.

56 Лазаревић Љ: *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2006, стр. 357.

57 Коларић Д: *Кривично дело убиства*, Београд, 2008, стр. 250.

58 Стојановић З, Делић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2013, стр. 15.

59 Мрвић Петровић Н: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011, стр. 39.

60 Шкулић М: *Насиље у породици, Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012, стр. 121.

и начинима на који се оно врши, већ пре свега по томе где се оно догађа и ко су његови извршиоци и његове жртве. Предвиђањем ових посебних инкриминација истакнут је њихов посебан значај и унеколико измењена казнена политика законодавца у односу на ова кривична дела и тако пружена појачана кривичноправна заштита у овој области. Тиме је и са криминално-политичког аспекта учињен позитиван искорак на плану сузбијања оваквих насилничких понашања у нашем савременом друштву. Ово је значајно утолико пре што и према Уставу породица ужива посебну заштиту.⁶¹

Ти разлози обавезују и на што доследнију и правилнију примену ових одредаба у пракси. Међутим, иако ове инкриминације имају своје оправдање, да би оне могле да се правилно примене у пракси и да тиме остваре своју сврху неопходно је извршити одређене измене, како у самим одредбама о овим кривичним делима, у смислу прецизирања појединих њихових елемената, тако и у одредби којом је одређен појам члана породице који је од одлучујућег значаја за постојање ових кривичних дела.

ЛИТЕРАТУРА

1. Делић, Н.: Кривично дело насиља у породици (члан 194. КЗС): законски појам, доктринарни ставови и судска пракса, у публикацији *Насилнички криминал: етиологија, феноменологија, превенција*, издање Институт за криминологија и социологија истраживања, Београд, 2010.
2. Драшкић, М.: *Породично право и право детета*, Београд, 2005.
3. Ђорђевић, Ђ.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011.
4. Ђорђевић, Ђ.: Кривична дела насиља у породици, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 3/2007.
5. Ђорђевић, Ђ.: Убиство члана породице, *Правни живот* бр. 9/2012.
6. Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ.: *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Београд, 2014.
7. Ђурђић, В., Јовашевић, Д.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2010.
8. Јаковљевић, Д.: *Тероризам са гледишта кривичног права*, Београд, 1997.
9. Јовановић, Љ., Јовашевић, Д.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1995.
10. Коларић, Д.: *Кривично дело убиства*, Београд, 2008.
11. *Коментар Кривичног закона РС* (група аутора), изд. Савремене администрације, Београд, 1995.
12. Јовановић, С.: Право на живот и заштита од насиља у породици, *Правни живот* бр. 9/2004.
13. Јовановић, С.: *Правна заштита од насиља у породици*, Београд, 2010.
14. Јовановић, С.: Насиље у породици у Србији: учиниоци, жртве и друштвена реакција, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012.
15. Лазаревић, Љ.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1981.
16. Лазаревић, Љ.: *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2006.
17. Лазин, Ђ.: *Привидни идеални стицај кривичних дела*, Београд, 1982.
18. Милошевић, Н.: Насиље у породици, *Правни живот* бр. 9/2005.
19. Мрвић Петровић, Н.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2011.
20. Симић, И., Петровић, М.: *Кривични закон Србије, практична примена*, Београд, 2004.
21. Стојановић, З., Делић, Н.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 2013.
22. Стојановић, З.: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2006.
23. Таховић, Ј.: *Кривично право, посебни део*, Београд, 1961.
24. Шкулић, М.: Насиље у породици, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 1–2/2012.

61 Члан 66 Устава Републике Србије.

СПОРТ И НАСИЉЕ

Др Јован Ђирић

Институт за упоредно право, Београд

Сажетак: Веза између спорта и насиља није нешто што се појавило јуче и што је карактеристично само за Србију. На почетку, аутор овог текста подсећа на један занимљив догађај који се одиграо у Византији за време Јустинијана. Тај догађај је познат под називом Побуна Ника. Било је то такмичење, коњске трке двоколица, када су избиле велике демонстрације и побуна навијача. Те демонстрације су се убрзо претвориле у прави мали грађански рат у којем је страдало на хиљаде људи. Аутор сматра да у Србији постоји законски оквир, али да то није довољно за успешну борбу против насиља на спортским стадионима. Аутор такође сматра да не постоје политичка воља и спремност за борбу против хулиганизма навијача. Политичари понекад покушавају да злоупотребе групе навијача за своје свакодневне политичке циљеве. За једног просечног, младог човека припадност једној навијачкој групи је врло често начин за изналагање сопственог идентитета. На крају, али не као најмање важно, агресивност је нешто што је по природи ствари повезано са спортом. Конрад Лоренц је имао обичај да каже да је спорт замена за рат, а и Џорџ Орвел је тврдио слично. Аутор на крају закључује да је феномен насиља на спортским такмичењима један врло сложен феномен који завређује стална истраживања у области права, социологије и психологије.

Кључне речи: Побуна Ника, законски оквир, недостатак политичке воље, политичке злоупотребе, Конрад Лоренц, замена за рат.

Хајде да на самом почетку замислимо екипу „плавих“ и екипу „зелених“ и утакмицу, тј. такмичење између њих. Хајде да, такође, замислимо и велики ривалитет између те две екипе и препун стадион и навијаче, као и да је претходни владар у држави у којој се одиграва то такмичење навијао за „зелене“, а да нови владар навија за „плаве“. Хајде да замислимо да на такмичењу избију велики нереди и да гледаоци-навијачи убрзо изађу са стадиона, те да се нереди пренесу на улице града, да дође до великих материјалних оштећења и да многе јавне грађевине, чак и цркве, буду демолиране, те да се у једном тренутку чак учини да ће доћи и до револуционарне смене власти.¹

Свима нам је лако да замислимо једну такву ситуацију. Једино је питање где ту ситуацију сместити данас, тј. у које друштвене оквире: у Енглеску, Италију, Немачку или, можда, Србију.² Но, ова наша имагинарна прича, иако се чини апсолутно карактеристичном за данашње време, првобитно се догодила у Јустинијановој Византији у VI веку. Због тога неки истраживачи савременог навијачког хулиганизма с правом констатују да та појава – појава навијачког насиља уопште, није од јуче и да многобројни аналитичари уопште нису у праву када покушавају да читаву проблематику сагледају само из аспекта савремених спортских, фудбалских дешавања. Треба, дакле, имати у виду догађај када је једна побуна навијача на коњским тркама у Византији у VI веку готово довела до свргавања Јустинијана с власти.³ Неки аутори те догађаје, у историјској науци познате као Побуна (устанак) Ника, сврставају уз битку на Маратону, битку на Ватерлоу, битку код Лепанта, битку за Атлантик, односно Стаљинградску битку, дакле, међу најзначајније битке у историји, битке које су измениле токове историје.⁴

1 О свему томе видети и на: http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopedia_romana/circusmaximus/nika.html

2 Занимљиво је, у том смислу, да се земље као што су, на пример, Француска и нарочито Шпаније, земље у којима је фудбал веома популаран, земље „ватреног“, медитеранског темперамента, ипак не повезују с проблемом навијачког хулиганизма, као што је то случај с неким другим земљама. Насиље у предграђима Париза је појавило пре неколико година, али се ипак није повезивало са спортом (фудбалом), што све може бити основ и повод за најразличитија криминолошка разматрања.

3 Оташевић, Б., Протић, А. (2012). „Вандали у зидинама“ – хулиганизам у Србији. *Безбедност*, 54(1), 55–86.

4 Weir, W. (2001). *50 Battles that Changed the World: The Conflicts that Most Influenced the Course the History*. Franklin Lakes, NJ: Career Press. Књига у целости доступна на интернет адреси: http://www.watchmenfaithministries.com/images/50_battles-that_changed_the.world.pdf

Тумачење тог догађаја у том контексту је можда претерано. Но било како било, тек период 531–532. године, када се одиграла позната Побуна Ника, имао је у себи све елементе онога што се данас назива навијачки вандализам – хулиганизам. У то време су трке двоколица биле изузетно популарне и закупљале пажњу десетина хиљада гледалаца. Постојала су четири тима: „плави“, „зелени“, „бели“ и „црвени“, који су се разликовали по бојама одора у које су цокеји били одевени. Два тима су била популарнија и боља од друга два: „плави“ и „зелени“. Догодило се, међутим, да су након једне трке двоколица, крајем 531. године, избили немири у којима је неколико лица изгубило живот. Када су се ствари делимично стишале, власти су ухапсиле више навијача и једне и друге екипе, а Јустинијан, који је и сам био познат као навијач „плавих“, наредио је да се изврши смртна казна над појединим навијачима и „плавих“ и „зелених“. Након тога, почетком јануара 532. године, одржана је још једна трка двоколица и тада су на препуном хиподрому навијачи и „плавих“ и „зелених“ заједнички, сложено узвикивали и скандирали „ника, ника“, што на старогрчком значи „побеђуј!“, а што би у данашњем смислу значило „хоћемо победу!“. У ствари, био је то позив на свеопшту побуну.⁵ Побуна је након тога заиста и уследила и пренела се и изван простора хиподрома, на улице града, па је чак порушена и стара црква Аја Софија.⁶ У једном тренутку се чинило да ће Јустинијан бити свргнут с власти, за шта се и сам спремао. Али, тада је на сцену ступила његова жена Теодора, преузела конце у своје руке и наредила контраудар, па су снаге лојалне Јустинијану потиснуле све побуњенике натраг у простор хиподрома где је извршен масован покољ побуњеника, тадашњих навијача – хулигана.⁷ Тако је Јустинијан задржао власт, црква Аја Софија је изграђена још монументалнија, док су сва та дешавања остала упамћена као практично први случај спортског насиља и навијачког вандализма.

Може се, дакле, констатовати да су насиље и агресивност нешто што није од јуче, што је на неки начин иманентно спорту, нарочито фудбалу. У том смислу, на пример, многи истраживачи и аналитичари догађај од пре двадесетак година – нереди на утакмици одржаној 13. маја 1990. године на стадиону Максимир између ФК „Црвена Звезда“ и ФК „Динамо“, третирају као симбол распада СФРЈ и свих ратних догађања на просторима бивше СФРЈ. Када се тако нешто констатује имају се у виду и пристрасности и „подгревања“ читаве ситуације у тадашњим медијима и на телевизији у Србији и Хрватској.⁸ Иако, дакле, спорт и насиље готово одувек иду „руку под руку“, вероватно поучена ужасним искуствима из ратова деведесетих година прошлог века на простору бивше СФРЈ, наша спортска, политичка и општедруштвена јавност изузетно негативно и бурно реагује на сваки облик насиља на спортским догађајима и поводом њих, те се о томе обично врло много пише и дискутује, тако да се такви догађаји налазе у средишту јавности знатно више и дуже него што би објективно било потребно.

Овде, наиме, треба рећи и то да је младима неопходна својеврсна потреба за друштвеном моћи и популарношћу,⁹ што се понекад остварује и насилничким понашањем на утакмицама и уопште, а нарочито медијском пажњом која се поклања таквом понашању.

Као што претерано писање о корупцији на неки начин подстиче саму корупцију, према мишљењу многих,¹⁰ тако и претерано писање о криминалитету уопште и насиљу, а нарочито

5 Овај догађај је у историји познат под именом Побуна Ника. Видети о томе и на интернет адреси: http://hr.wikipedia.org/wiki/Pobuna_Nika

6 Црква Аја Софија какву данас познајемо сазирана је након тих догађаја, на рушевинама старе цркве, што све речито говори о жестини побуне, сукоба, онога што бисмо данас назвали навијачки вандализам. О томе на интернет адреси: [http://sh.wikipedia.org/wiki/Nika_\(ustanak\)](http://sh.wikipedia.org/wiki/Nika_(ustanak))

7 Према неким изворима, страдало је тридесетак, а према другим чак педесетак хиљада људи, протестаната, побуњеника. О томе видети на адреси: http://hr.wikipedia.org/wiki/Pobuna_Nika

8 Šuput, D. (2011). Sistem sporta u državama bivše SFRJ. U B. Knežić i J. Čirić (ur.), *20 godina od razbijanja SFRJ* (str. 306–307). Beograd: Institut za uporedno pravo.

9 У питању је необјављена докторска теза Оливере Павићевић, одбрањена на Факултету политичких наука у Београду у априлу 2008. године, под називом *Негативни друштвени јунак*. Ауторка у својој тези показује како се, између осталог, и медијском промоцијом створио нови тип „негативног друштвеног јунака“, који служи за углед и пример другима, нарочито младима, и како су тај тип новог, негативног друштвеног јунака и дух новог времена утицали на јачање криминалног понашања међу младима.

10 Nenadić, N. (2007). *Pojam i uzroci korupcije*. U G. Plić (prir.), *Korupcija: osnovni pojmovi i mehanizmi za borbu* (str. 115). Beograd: Pravni fakultet.

о навијачком насиљу, промовише и подстиче само насиље као такво. У том смислу се чини да је новинар листа „Политика“ Иван Цветковић више него у праву када поводом навијачких изгреда и нереда на утакмици између ФК „Нови Пазар“ и ФК „Црвена Звезда“, одржаној у априлу 2014. године, каже следеће: „Изгреди на трибинама су данима тема која се у јавности осветљава са свих страна и на њих се често подсећа, а лепа случајеви које дају навијачи (а има и таквих) више су необични догађаји, који брзо оду у заборав, него примери које просто тражимо да се понове.“¹¹ Све што је негативно данас има медијску прођу, док се све супротно, све што је позитивно, налази у запећку. У вези с тим неки аутори истичу и да су насилнички испади енглеских навијачких група добили велики публицитет у европским државама и да је то представљало својеврстан нехатан маркетинг насиља на спортским приредбама, а што је све утицало на преливање проблема у друге европске земље, као што су Италија, Белгија, Грчка, Немачка, Југославија и др.¹² Све то, наравно, не значи да су медији измислили негативности, криминалитет, па и насиље на утакмицама, али...

Када се каже то „али“, у једној одређеној мери се мисли и на одређену политичку инструментализацију навијача и навијачких група. Наравно, овде се поново треба присетити већ помињаних догађаја са стадиона Максимир,¹³ с тим што битно другачије није ни оно што се догађало 5. октобра 2000. године, када су навијачи слављени као „борци за демократију“. Проблем је, међутим, настао убрзо када је те и такве „борце за демократију“ требало „реформисати“ и објаснити им да оно што су јуче радили од тог тренутка више не сме да се ради.¹⁴ Додатни проблем је, такође, и тај што се поједине од тих и таквих навијачких група могу користити и злоупотребљавати да би се морално и политички дисквалификовали политички противници и неистомишљеници. Навијачким групама, односно групама хулигана, дају се обележја не само спортских клубова него и одређених, противничких политичких партија и онда се снимају како руше, ломе, демолирају по граду. Таква медијско-политичка порука, посматрано на кратке стазе, заиста је више него ефектна и ефикасна, али, на дуге стазе, она има потпун контраефекат и представља промоцију насиља, осим што, наравно, доводи до тога да су „наши хулигани“ добри и корисни, па их ипак треба заштити од кривичног прогона.

Готово би се могло рећи да када се једном „пусти дух из боце“, односно када се једанпут некоме „прогледа кроз прсте“ јер то (нама) може бити у одређеном смислу и у одређеној мери корисно, онда се касније ништа не може постићи чак ни када се јасно и гласно поручи да ће реакција државе бити „језива“, као што је то, поводом насиља на улицама Београда током својевремене геј-параде, изјавио један високи политички званичник.¹⁵ Посебан је проблем, у ствари, у томе што тада за све бивају криви навијачи – хулигани и млади а никако старији, поготово не представници политичке елите, те се тиме поистовећују млади, спорт и насиље,¹⁶ што у одређеном смислу понекад можда може бити и донекле тачно, али никако није оправдање за репресиван, ретрибутивистички приступ решавању проблема насиља у спорту и насиља уопште. Нажалост, врло често је реч управо о томе.

Тако се, дакле, догађа да све што се везује за феномен навијања, навијача, навијачког насиља и навијачких група врло често постаје извор многобројних неразумевања, те, у вези с тим, и неких додатних манипулација. Најшира јавност, а првенствено политичари, могу захтевати забрану одређених навијачких група или само делова тих навијачких група. Проблем је, међутим, врло једноставан, али истовремено и сложен: како забранити нешто што у ствари не постоји? Навијачке групе нису неке формалне групе, удружења грађана која су формално регистрована, с одговарајућим статутом, програмом, чланством. Пошто формално не постоје, оне се формално не могу ни забранити, те се на њих не могу применити било каква формална правила овог или оног закона. Не можете забранити нешто што заправо не постоји. То је

11 У чланку *Товљење мржње у листу „Политика“* од 21. априла 2014. године, стр. 32.

12 Šurup, D. (2011). *Problemi u primeni propisa namenjenih borbi protiv nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama*. *NBP*, 16(2), 87–103.

13 Видео снимак интервјуа *Делије на Максимиру* налази се на веб страници <http://www.youtube.com/watch?v=JCorjy-X5jO> (Цитирано према: Šurup, D. (2011), *op. cit.*, стр. 307.)

14 Ćirić, J. (2008). *Kriminalitet u Srbiji: spoljni faktori i prevencija*. U L. Kron (prir.), *Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta* (str. 76). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

15 Ђирић, Ј. (2011). *Правна наука у Србији данас*. *Српска политичка мисао*, 18(2), 235–262.

16 Николић, З. (2009). *Спорт, млади и насиље*. *Теме*, 33(3), 853–864.

нешто што најшира, лаичка јавност не разуме и не прихвата, већ доживљава као неспособност државе, као показатељ корумпираности правосуђа, односно као политичку злонамерност појединаца из правосуђа. С друге стране, законописци су скинули сваку одговорност са себе, јер су они, ето, донели законе, а то што се ти закони не примењују, крив је неко други – правосуђе које би требало да примењује те законе. Или, другим речима, закони су добри, али се не примењују.¹⁷ Право је питање, међутим, зашто се закони не примењују – да ли је то због тога што их је у ствари немогуће применити, јер је право један холистички систем¹⁸ и не састоји се само од онога што пише у закону, већ и од тога да ли постоји изграђена и разрађена читава логистичка шема друштвених институција и односа који су подршка примени једног закона. Узалуд је на пример сам законски текст, ако не постоји довољно развијена инспекцијска служба која треба да се стара о томе да ли се и колико један закон поштује и да ли се, на пример, поштује одредба о обавезном издавању фискалних рачуна. Без одговарајуће логистике, закон, као и читава идеја владавине права не само да остају „мртво слово на папиру“ већ, самим тим, тј. чињеницом да се не поштују и не примењују, бивају и компромитовани.¹⁹ То је посебно карактеристично за наше одговарајуће казнене одредбе које имају за циљ спречавање насиља на спортским приредбама. Тачно је да је строга, уједначена и брза судска правда, тј. казнена политика судова значајан фактор превенције, али треба истаћи и то да се у једној Енглеској, где су постигнути добри резултати у борби против навијачког хулиганизма, целокупан законски оквир који уређује борбу против насиља у спорту често мењао, допуњавао, изграђивао током више од две деценије (резултат, дакле, није дошао одмах ни преко ноћи). Осим тога, у Енглеској су веома значајне мере биле и оне које су подразумевале вишегодишње спровођење јавних кампања против насиља у спорту и увођење едукативних садржаја у енглеским школама о фер-плеју и другим, позитивним вредностима у спорту.²⁰ Насупрот томе, у Србији нема таквих мера едукативне и сличне природе. Осим тога, протекло је више од десет година откако је донет Закон о спречавању насиља у спорту, али одговарајући подзаконски акти, веома значајни за спровођење заштитне мере забране присуствовања спортским приредбама осуђеним насилницима, још нису донети.²¹ Питање је, у ствари, да ли ће, када одговарајући правни акт с тим у вези буде донесен, све то моћи да се примењује. Ко је тај који ће водити евиденцију насилника и где ће насилници бити чувани, држани за време спортске приредбе и за време које спортске приредбе? У једном великом граду какав је Београд сваког дана се одржи мноштво различитих спортских приредби од оних нижеразредних до оних европског нивоа.²² Како спречити некога да присуствује неком нижеразредном спортском догађају? Можда се тако нешто још и може постићи и спровести ако и када се игра фудбалски дерби између ФК „Црвена Звезда“ и „Партизан“, али је то готово немогуће постићи када су у питању нижеразредне утакмице, на пример, „београдске зоне“ омладинаца. Ово је заиста један од примера када се с правом каже да недостатак институционалних и кадровских капацитета, као и објективне тешкоће, спречавају спровођење неких, можда и сасвим добрих идеја које постоје у појединим законима.

Осим тога, Србија се као друштво суочава и са својеврсним конзервативизмом правосуђа, те његовом неспремношћу да у пракси примењује одговарајуће новоуведене мере и законске институте.²³ Један од таквих примера је и тзв. кривична одговорност правних лица. Због чега је тај институт уопште уведен ако се до сада, колико је познато, никада није применио у

17 Legradić, R. (1968). *Sociologija prava*. Beograd: Naučna knjiga, str. 75–77.

18 Митровић, Д. (2004). Холизам и право. *Архив за правне и друштвене науке*, 90(1–2), 55–77.

19 Faupel, R. (2009). Rule of Law: nothing purely abstract and no matter for Sunday speeches only. *Strani pravni život*, (2), 7–26.

20 Šuput, D. (2011), *op. cit.*

21 *Ibid.*

22 Насилницима, навијачима хулиганима само такмичење и резултат на такмичењима обично и нису у првом плану, већ им је у првом плану да направе „спектакл за памћење“, спектакл с бакљама, петардама, димним бомбама, или пак, у најгорој варијанти, спектакл с преврнутим аутомобилима и полупаним излозима.

23 Један од таквих примера је непримењивање (нове) санкције новчане казне у дневним износима. О томе, на пример, видети у: Nadrljanski, S., Milić-Žabljac, S., Gazivoda, A. (2012). Novčana kazna u teoriji i praksi. U *Kaznena politika: (raskol između zakona i njegove primene)* (str. 417). Banja Luka: Ministarstvo pravde Republike Srpske : Službeni glasnik Republike Srpske, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Istočno Sarajevo: Grad Istočno Sarajevo.

пракси ни у једној ситуацији?²⁴ Пример навијача хулигана је врло добар пример за примену мере кривичне одговорности правних лица. Наиме, и спортски клубови, као удружења грађана, имају статус правних лица, те би се и њима могле изрицати кривичне санкције због недолечног понашања њихових навијача. Међутим, осим што се неким клубовима понекад изриче казнена мера играња следеће утакмице или утакмица пред празним трибинама, ништа више од тога код нас никада није било примењено: ни одузимање бодова, ни прелазак у нижи ранг такмичења. За тако нешто у Србији никада није било довољно ни храбрости, ни политичке воље. Уосталом, када се једном догодило да је једном навијачу – Урошу Мишићу, изречена нешто строжија затворска казна због тога што је једном полицајцу нанео тешке телесне повреде, заправо покушао убиство, убрзо су цео Београд, па и Србија били облепљени плакатима „Правда за Уроша“, па су се пред тако добро организованом, читај опасном групацијом, повукли и сама држава и политичари. Што је најважније, у тој синтагми „правда за Уроша“ има доста и истине. Јер, заиста није баш правда да клубови и руководства клубова не сносе никакву одговорност што дозвољавају, у ствари чак подстичу навијаче и помажу им да организују бакљаде и друге сличне спектакле, а да једину одговорност и кривичне санкције сноси један млад човек, који је у доброј мери заблудео и којим су манипулисали медији, клубови и политичари, примењујући ону стару максиму „хлеба и игара“.

С правом се, дакле, може констатовати да је овде реч о недостатку политичке воље да се проблем стварно реши и да се с једним проблемом какав је насиље у спорту заиста обрачуна. Једноставно, политичари зазиру и од клубова и од навијача, употребљавајући њихову младост и „залуђеност“ за одговарајуће политичке циљеве: да, на пример, компромитују неку другу, супротну политичку опцију. Навијачке групе могу да се „самоорганизују“ и да хулиганским, деструктивним понашањем дискредитују сваку идеју и идеологију. Ако је, на пример, реч о социјалним, економским, класним протестима, на тим протестима се могу појавити, односно у њих се могу инфилтрирати „неидентификоване“ навијачке групе и испровоцирати сукобе већих размера, у којима ће настати велика материјална штета, а саме идеје бити компромитоване. Такође, хулиганске навијачке групе може (зло)употребљавати тренутна опозиција, а све ради компромитације актуелне власти. На пример, треба показати грађанима да власт не може да одржи мир и ред, тј. да безбедност грађана није на завидном нивоу, из чега се, наравно, могу извучити одговарајући политички закључци и стицати адекватни политички поени. Слично се може постићи са сваком политичком и идеолошком иницијативом, па тако, на пример, и када је реч о геј и антигеј покретима и лобијима. Навијачи–хулигани су ту да држави буду алиби за сопствену немоћ, или пак, да би компромитовали различите идеје и били друга врста алибија за најрепресивније, у суштини антидемократске мере, када ће у „исти кош“ бити стављени сви који протестују због неких, можда и сасвим оправданих разлога и они којима су вандализам и навијачко насиље сами себи циљ.

Наравно, сама по себи се намећу питања каква је то структура личности којој су вандализам и насиље сами себи циљ, како и зашто су млади често склони таквом понашању. Могуће је, наравно, дати читав низ различитих социолошких, психолошких и политиколошких одговора у вези с тим феноменом и поводом њега. Један од одговора може бити постајање врло сложеног проблема идентитета и идентификације појединца и читавих група у данашње време. С правом би се могло рећи да модернизација, затим вртоглави развој савремене технологије, глобализација, транзиција, индивидуализација и сл. младог човека суочавају с многобројним изазовима и готово нерешивим проблемима.²⁵ Упркос развијености савремених друштвених мрежа, или можда баш због тога, тек изгледа да се просечан, млад човек данас осећа усамљенијим и фрустриранијим него у време када није било ни мобилних телефона, ни фејсбука, ни сличних ствари. Када са свима комуницираш, онда заправо ни са ким не комуницираш искрено ни суштински, или када те сви гледају, у ствари те врло често нико и не види. Другим речима, поставља се следеће питање: с ким или с чим да се

24 Можда због тога да бисмо у формалном смислу испунили обавезе у вези с препорукама које су нам дали међународне организације и званичници. О тим препорукама може се видети и у препорукама GRECO у вези с евалуацијом стања борбе против корупције у Србији. О томе видети на интернет адреси www.coe.int/t/dg1/evaluations/index_en.asp

25 Стојадиновић, М. (2011). Изазови формирања идентитета у савременом друштву. *Политичка ревија*, 10(3), 69–82.

идентификује просечан, млад човек? С оцем који је остао без посла или с професором који је и у материјалном и у сваком другом погледу деградиран?

Сваки човек, а нарочито млад, осећа сасвим природну потребу да се идентификује и пронађе сопствени идентитет. Питање „ко сам ја?“ само је по себи сложено и на њега се може одговорити на различите начине и на различитим нивоима. На једном нивоу, одговор може бити ја сам Србин, али и Београђанин, односно Дорђолац или Вождовчанин. Међутим, ту је и одређење типа Звездаш – Партизановац. Потреба да се буде део једне шире групе навијача „Звезде“ или „Партизана“ део је, дакле, потраге за сопственим идентитетом, што понекад подразумева и потребу да се са супротним табором на овај или онај начин зарати, како је то, на пример, описивано у легендарном, данас већ класичном роману, бестселеру Ференца Молнара *Дечаџи Павлове улице*.²⁶ Групе и групне идентификације и како се овај или онај члан групе намеће осталима као вођа представљају слику великог друштва, „света одраслих“ у малом, док је, заправо, у одрастању сваког дечака све то готово незаобилазна фаза која се понекад може манифестовати у врло грубом, изразито агресивном облику. У том смислу се не треба много ишчуђавати насиљу и агресивности навијача на појединим спортским приредбама. Нарочито када се има у виду да су, према мишљењу неких, спорт и агресивност по много чему у ствари врло комплементарне појаве.

Спорт данас више није само игра, нарочито уколико је врхунски, већ је то једна мукотрпна делатност која захтева много физичке снаге.²⁷ А физичка снага подразумева и агресивност као такву. У сваком случају, да би се правилно разумео однос спорта и агресивности, требало би имати у виду запажање Џорџа Орвела да „озбиљан (читај професионалан) спорт нема никакве везе с витештвом, те да је то, у ствари, „рат без пуцања“.²⁸ Такав начин размишљања о спорту није усамљен. Напротив, у том смислу треба поменути и аустријског психолога, антрополога и социјалног истраживача Конрада Лоренца, који је говорио да је боље да се националистичко-патриотске страсти и агресивност иживе на спортском терену, него на бојном пољу.²⁹ Лоренц је тврдио да је агресивност иманентна човеку као таквом и да просто мора да избије на површину, да се иживи, а ту се спорт (он је нарочито истицао фудбал) појављује као нешто што је врло погодно као супституција за рат, агресивност и насиље.

Када успех по сваку цену постане императив и клуба и родитеља, тада „сналажљивост“ по сваку цену и агресивност као таква постају пожељан идеал и модел понашања, те спорт на тај наич постаје чиста гладијаторска борба.³⁰

Није, дакле, агресивност нешто потпуно супротно спорту. Напротив, она подстиче спортисте да буду бољи и успешнији, те у том смислу, на пример, новинари често употребљавају фразу да је једна екипа деловала успавано, што ће рећи недовољно борбено и агресивно. Проблем се, међутим, јавља када та бенигна агресивност прерасте у малигну, када се пренесе изван стадиона, тј. изван спортских терена, било на трибине, било на градске улице и тргове. Превише бенигне агресивности се претвара полако али сигурно у малигне облике агресивности, у хулиганско навијање које, на неки начин, постаје заштитни знак великих спортских догађаја, фудбалских утакмица и првенстава у свету и код нас.

Једно од питања које се поставља јесте и да ли се вишак агресивности може позитивно каналисати тренинзима и активним бављењем спортом. Неки истраживачи у том смислу говоре о позитивној повезаности пожељних карактеристика личности и интензитета бављења спортом.³¹ То би, заправо, говорило да се спорт може искористити као успешно терапеутско средство у различитим ресоцијализаторско-пеналним третманима. Иако код нас нема егзак-

26 Старији су често спремни да за младе насилнике делинквенте употребе синтагму „васпитала их улица“, што све звучи далеко озбиљније и опасније од романтичне приче из романа *Дечаџи Павлове улице*. Али, како год то звучало, место улице као такве у одрастању, васпитавању и идентификацији младих људи не треба потцењивати већ темељно и свестрано анализирати.

27 Božović, R. (2008). *Slobodno vrijeme i igra. Sociologija*, 50(1), 97–109. Доступно и на интернет адреси: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/1_1/06/show_htrr

28 <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/nasilje-u-fudbalu/Politichari-i-huligani-neporeciva-veza.html>

29 Lorenc, K. (1970). *O agresivnosti*. Beograd: „Vuk Karadžić“, str. 75–77.

30 Николић, З. (2009), *op. cit.*

31 Wolf, B. (1998). *Uticaj bavljenja sportom na redukciju kriminogenih faktora*. U D. Radovanović (ur.), *Psihologija kriminala* 4 (str. 155–157). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

тних емпиријских истраживања која би показала да ли је и колико спорт успешно средство за преваспитавање нарочито младих делинквената, делује сасвим логично рећи да спорт може имати врло велики значај у процесима моралног васпитавања младих уопште.³² Јер, бавећи се спортом, млади науче и да губе и да добијају и да су и победе и порази саставни део живота, као што науче и да прихватају да им узори буду личности које се по свему, нарочито у моралном смислу, могу позитивно окарактерисати.

Све у свему, може се констатовати да је тема спорта и насиља изузетно занимљива и вишезначна, те да подстиче различита и многобројна размишљања и психолога и социолога и правника, али и политичара. У том смислу се чини да се може донети неколико, односно пет основних закључака. Први је да је појава насилничког понашања навијача на спортским догађајима карактеристична за готово све европске стадионе и да никако није од јуче. Напротив. Друго, иако постоје одговарајући општи законодавни оквири, они код нас углавном и узев сами за себе не дају одговарајуће резултате у заустављању ширења насиља на спортским стадионима, пре свега зато што се поменути закони, који нису праћени адекватним подзаконским актима, не могу успешно спроводити у пракси. Треће, практично не постоје воља и решеност политичара у Србији да се том проблему озбиљно стане на пут, јер од навијача, с једне стране, сви зазиру, а с друге стране, политичари их понекад искоришћавају и злоупотребљавају у политичке сврхе управо зарад својих интереса. Четврто, припадност појединим навијачким групама је често израз потраге за идентитетом и идентификацијом, која представља саставну етапу одрастања младих. Пето, сама агресивност је као таква у принципу иманентна спорту, те се лако може „преливати“ са спортских терена на трибине, али и изван стадиона на градске улице. Све то треба сагледавати у свеукупности и међусобном садејству кад год се покрене то опште, интригантно питање које се и овде поставило – спорт и насиље.

32 Ćirić, J. (2002). *Nasilje, sport, prevencija*. U D. Radovanović (ur.), *Delikti nasilja: krivično-pravni i kriminološki aspekt*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

СПЕЦИФИЧНОСТИ КРИМИНАЛИСТИЧКОГ И КРИВИЧНОПРОЦЕСНОГ ПОСТУПАЊА У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ¹

Проф. др Милан Жарковић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Доц. др Тања Кесић³

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Др Ивана Бјеловук⁴

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Разноврсност узрока, облика, околности и начина испољавања, директних и индиректних последица и ефеката насиља у породици подразумева озбиљно и континуирано трагање за одговорима појединаца и заједнице који ће допринети ефикаснијем спречавању и сузбијању те изразито штетне појаве. Овде се имају у виду и одговори који се очекују од државних органа као актера криминалистичког и кривичнопроцесног поступања уопште, па и поводом догађаја који изазивају сумњу о постојању неког од облика манифестовања кривичног дела насиља у породици. Међу многобројним изазовима и препрекама на путу утврђивања истине могу се наћи и оне које су последица суздржаности жртава насиља у породици, и то како у време његовог дешавања, тако и током и након његове драстичне екскалације у мери да га више није било могуће прикривати, па и у покренутом кривичном поступку, а које произилазе из неадекватног реаговања у склопу тзв. мера првог захвата, али и оне које проистичу из својерсног оклевања, односно недовољне агилности полицијских службеника и органа поступка у примени криминалистичких мера и радњи и доказних радњи у случајевима насиља у породици. Посебну пажњу заслужују аспекти криминалистичког и кривичнопроцесног поступања који, уз стриктну примену прописа, подразумевају професионалну стручност, посвећеност и одговарајућу примену криминалистичко-тактичких и криминалистичко-техничких метода и средстава у свим фазама поступка, а у вези с постојањем сумње о извршењу кривичног дела насиља у породици.

Кључне речи: насиље у породици, криминалистичко поступање, кривичнопроцесно поступање, доказивање, фотографија.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Уз многобројне друге, насиље у породици захтева и адекватне одговоре државних органа који дефинишу мере и радње усмерене ка његовом спречавању и сузбијању и који те мере и радње спроводе у различитим областима, па и у оквиру криминалистичког и кривичнопроцесног поступања.⁵ Пре свега се мисли на активности законодавног органа и других субјеката у чијој је надлежности доношење општих правних аката (влада, министарства), а потом и на поступање полицијских службеника и носилаца правосудних функција (јавних тужилаца, њихових заменика и судија), одговорних за поступање у случајевима насиља у породици, односно за спровођење овлашћења, дужности и препорука у вези с таквим случајевима. Већ де-

1 Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“. Пројекат финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије (број 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014).

2 mizarko@yubc.net

3 tkesic8@gmail.com

4 ivana.bjelovuk@kpa.edu.rs

5 Заједничка карактеристика свих друштвених заједница оптерећених насиљем у породици је избегавање суочавања с тим проблемом организованим напорима државе. Шпире у: Кесић, Т., Жарковић, М., Аранделовић, М. (2004). *Primena fotografije u dokazivanju krivičnog dela nasilja u porodici. Expertus forensis*, 2(3), 369.

сетак година уназад ти и други органи и институције Републике Србије, али и субјекти из тзв. невладиног сектора, посвећују значајну пажњу, показују искрену спремност и предузимају разноврсне мере које имају за циљ успешније супротстављање насиљу у породици у свим облицима и видовима његовог испољавања. С обзиром на то да је доношење највиших правних аката у њеној надлежности, Народна скупштина Републике Србије, поред осталог, дефинише и прецизира и кључне аспекте, нормативне оквире и механизме супротстављања свим друштвено негативним појавама, па тако и криминалитету. Посматрано кроз призму нормативног оквира супротстављања насиљу у породици, одредбе којима се то чини су садржане, пре свега, у Уставу Републике Србије⁶, Закону о забрани дискриминације⁷, Закону о равноправности полова⁸, Породичном закону⁹ и Закону о социјалној заштити¹⁰. Указивање на неке од специфичности криминалистичког и кривичнопроцесног поступања у случајевима насиља у породици подразумева и представљање одредаба садржаних у законима који дефинишу нормативни основ и оквир за поступање полиције, јавног тужилаштва и судова у кривичноправним стварима (Кривични законик¹¹, Законик о кривичном поступку¹² и Закон о полицији¹³). Уз наведено, а на местима и у мери у којој то буде неопходно, биће указано и на међународне правне и политичке документе који наглашавају значај разумевања равноправности међу људима, потребу и механизме подстицања њеног оживотворења, развијања, заштите и унапређења у различитим сферама живота, а посебно на оне који садрже смернице, препоруке и обавезујуће норме од значаја за поступање надлежних државних органа у случајевима насиља у породици.¹⁴

НОРМАТИВНИ ОСНОВ И ОКВИР ЗА ПОСТУПАЊЕ У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Устав Републике Србије, поред осталог, прокламује да су пред уставом и законом сви једнаки, да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације (члан 21), да је људско достојанство неприкосновено, да су сви дужни да га поштују и штите (члан 23), да су физички и психички интегритет неповредиви (члан 25), да је сваки облик трговине људима забрањен, да је забрањен принудан рад, да се сексуално или економско искоришћавање лица које је у неповољном положају сматра принудним радом (члан 26), да свако има право на личну слободу и безбедност (члан 27), право на рехабилитацију и накнаду материјалне или нематеријалне штете проузроковане незаконитим или неправилним радом државних или других органа (члан 35), да јемчи мирно уживање својине и других имовинских права стечених на основу закона (члан 58), да свако има право да слободно одлучи о закључењу и раскидању брака, да се брак закључује на основу слободно датог пристанка мушкарца и жене пред државним органом, да закључење, трајање и раскид брака почивају на равноправности мушкарца и жене, да је ванбрачна заједница изједначена с браком (члан 62), да су деца заштићена од психичког, физичког, економског и сваког другог искоришћавања или злоупотребавања (члан 64), да породица, мајка, самохрани родитељ и дете уживају посебну заштиту (члан 66), да свако има право на заштиту свог физичког и психичког здравља (члан 68), да грађани и породице ... имају право на социјалну заштиту (члан 69).

Закон о забрани дискриминације, поред осталог, забрањује физичко и друго насиље, експлоатацију, изражавање мржње, омаловажавање, уцењивање и узнемиравање с обзиром на пол (члан 20). У оквиру одредбе означене као „насиље у породици“, Закон о равноправности полова прокламује да сви чланови породице имају једнако право на заштиту од насиља у

6 Службени гласник РС, број 98/2006.

7 Службени гласник РС, број 22/2009.

8 Службени гласник РС, број 104/2009.

9 Службени гласник РС, бр. 18/2005 и 72/2011 – др. закон.

10 Службени гласник РС, број 24/2011.

11 Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

12 Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013 и 45/2013.

13 Службени гласник РС, бр. 101/2005 и 63/2009 – одлука УС.

14 *Ka boljoj zaštiti žrtava nasilja u porodici – odgovor pravosuđa.* (2012). Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, str. 9.

породици, као и то да се дискриминацијом не сматрају посебне мере и програми намењени: жртвама насиља у породици којима се обезбеђује социјална, правна и друга помоћ и накнада с циљем заштите од насиља у породици и отклањања и ублажавања последица насиља; збрињавању жртава насиља с циљем спречавања насиља и остваривања њиховог права на живот без насиља (сигурне куће и др.); извршиоцима насиља у породици с циљем спречавања даљег насиља (члан 29).

Законом о социјалној заштити, у делу у коме дефинише и разврстава услуге социјалне заштите, законодавац издваја и интензивне услуге подршке породици која је у кризи, саветовање и подршку у случајевима насиља, породичну терапију, медијацију и СОС телефоне (члан 40). Међу корисницима права и услуга социјалне заштите издвојена су малолетна лица и пунолетна лица до навршених двадесет шест година када су им, услед породичних и других животних околности, угрожени здравље, безбедност и развој, односно ако је извесно да без подршке система социјалне заштите не могу да достигну оптималан ниво развоја, а поред осталог, и за случај да постоји опасност да ће постати жртва, или ако су већ жртва злостављања, занемаривања, насиља и експлоатације, односно трговине људима. Уз испуњење законом предвиђених услова, и лице с навршених двадесет шест година може бити корисник права и услуга социјалне заштите. То важи и за случај самозанемаривања, занемаривања, злостављања, експлоатације и насиља у породици, односно ако је особа с навршених двадесет шест година жртва трговине људима (члан 41).

У оквиру основних одредби, тачније у члану 10 Породичног закона, истакнуто је да је насиље у породици забрањено, као и то да свако има, у складу са законом, право на заштиту од насиља у породици. У оквиру одредбе под називом „заштита од насиља у породици“ (члан 197), насиље у породици је одређено као понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Насиљем у породици нарочито се сматра: наношење или покушај наношења телесне повреде; изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу; присиљавање на сексуални однос; навођење на сексуални однос или сексуални однос с лицем које није навршило четрнаесту годину или немоћним лицем; ограничавање слободе кретања или комуницирања с трећим лицима; вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање. Сагласно наведеној одредби члановима породице се сматрају: супружници или бивши супружници; деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство; лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству; ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери; лица која су међусобно била или су и даље у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

Кривично дело насиља у породици из члана 194 Кривичног законика предвиђа одговорност оног ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице¹⁵. За учињено је предвиђена казна затвора од три месеца до три године (став 1). Уколико је при извршењу дела из става 1 коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година (став 2). За случај да је услед дела из ст. 1 и 2 наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља или да су учињена према малолетном лицу, учинилац ће се казнити затвором од две године до десет година (став 3). Уколико је у случају дела из ст. 1, 2 и 3 наступила смрт члана породице, извршиоцу се може изрећи казна затвора од три године до петнаест година (став 4). Ризику од кажњавања казном затвора од

15 Чланом породице се сматрају: супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храњеник. Члановима породице се сматрају и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству (став 28, члана 112 КЗ). Видљиво је да приликом дефинисања круга лица који се сматрају чланом породице, а везано за случај насиља у породици, Кривични законик и Породични закон не поступају на исти начин.

три месеца до три године и новчаном казном излаже се онај ко прекрши мере заштите од насиља у породици које му је суд одредио на основу закона (члан 5).

Посматрано кроз призму ефикасног супротстављања насиљу у породици у сфери кривичноправне реакције, од посебног значаја је чињеница да је за гоњење учинилаца било ког од облика кривичног дела насиље у породици надлежан јавни тужилац. Тиме се врло јасно показује став да насиље у породици више није приватни проблем чланова породице, већ опасан облик насиља за чије је сузбијање заинтересовано читаво друштво. Уз низ правила чији је циљ да нико невин не буде осуђен, а да се учиниоцу кривичног дела изрекне кривична санкција под условима које прописује кривични закон, на основу законито и правично спроведеног поступка, као врло значајне за поступање поводом сумње о извршењу кривичног дела насиља у породици, односно у поступку који је тим поводом покренут, могу се издвојити одредбе Закона о кривичном поступку (у даљем тексту ЗКП), којима се дефинишу основи и правила иницирања, покретања и вођења кривичног поступка, предузимања конкретних радњи предистражног и кривичног поступка (како неформалних, тј. опште оперативних, тако и формалних, тј. доказних), а уз њих и оне које су у функцији заштите сведока и других учесника у кривичном поступку.

Уз низ особености, криминалистичко и кривичнопроцесно поступање полиције у случајевима насиља у породици подразумева уважавање општих правила обављања законом утврђених полицијских и других послова. У вези с наведеним су и одредбе Закона о полицији (у даљем тексту ЗП), којима се предвиђа да полиција¹⁶ обавља законом утврђене полицијске и друге послове, пружа подршку владавини права у демократском друштву и одговорна је за остваривање безбедности, у складу са законом (став 2, члана 1 ЗП). То подразумева заснованост полицијског поступања на начелима професионализма, сарадње, законитости у раду и сразмерности у примени полицијских овлашћења, на принципу супсидијарности (с најмањим штетним последица), као и обавезу полиције да свима пружа једнаку заштиту безбедности, права и слобода (члан 11 ЗП). У обављању својих послова, полицијски службеник мора да служи заједници и штити сва лица од незаконитих деловања, а обавезан је да увек поступа професионално, одговорно и хумано и да поштује људско достојанство, углед и част сваког лица и друга његова права и слободе (члан 13 ЗП). То подразумева и дужност овлашћеног службеног лица да се, пре примене полицијског овлашћења, увери да су испуњени сви законски услови за примену овлашћења, као и његову одговорност за ту процену (члан 31 ЗП). Поступање поводом сложених и разноврсних облика испољавања насиља у породици подразумева и ангажовање у складу с одредбом члана 6 ЗП, којом је, поред осталог, предвиђено да полиција, поступајући у складу са законом, другим прописом и према професионалним смерницама које упутством даје министар, сарађује с органима територијалне аутономије и локалне самоуправе у предузимању мера ради остваривања безбедности људи и имовине, као и с другим органима и установама, невладиним и другим организацијама, мањинским и другим организованим групама и самоорганизованим појединцима ради развијања партнерства у спречавању или откривању деликата и њихових учинилаца и остваривања других безбедносних циљева.

У склопу активности усмерених ка дефинисању и изградњи адекватних одговора на случајеве насиља у породици значајне су и одредбе Националне стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима¹⁷ (у даљем тексту

16 Иако је ступањем на снагу Закона о полицији ван снаге стављен Закон о унутрашњим пословима, који је за означавање организационих јединица Министарства унутрашњих послова користио одредницу органи унутрашњих послова, тај израз је, упркос изменама, присутан у одредбама многобројних закона који су на снази, па и у Законику о кривичном поступку. Исто важи и за изразе овлашћена службена лица, односно овлашћено службено лице полиције и овлашћено службено лице органа унутрашњих послова. Сагласно постојећем стању, у тексту који следи поменути изрази наводиће се онако како су присутни у пропису који се користи као нормативни извор.

17 Као што њени аутори и наглашавају, назив Стратегије указује на то да је њен предмет превасходно, мада не искључиво, насиље над женама у породици. Такво опредељење своје оправдање налази и у чињеници да је насиље у породици најзаступљенији облик насиља над женама, док је, с друге стране, тачно и то да су жене најчешће жртве насиља у породици. *Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у*

Стратегија), коју је усвојила Влада Републике Србије¹⁸, као и оне из Општег протокола о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима¹⁹. Ради стварања услова за доследну примену Општег протокола и остваривања ефикасне међусекторске сарадње министарства у чијој су надлежности унутрашњи послови, социјална заштита, здравље и правда су преузели обавезу да донесу посебне протоколе о поступању у случајевима насиља над женама у породици и у партнерским односима. Уз Посебан протокол Министарства здравља Републике Србије за заштиту и поступање са женама које су жртве насиља, који је донет 2009. године, донети су и Посебан протокол о поступању полицијских службеника у случајевима насиља над женама у породици и у партнерским односима (фебруар 2013), Посебан протокол о поступању центара за социјални рад – органа старатељства у случајевима насиља у породици и над женама у партнерским односима (март 2013) и Посебан протокол за правосуђе у случајевима насиља над женама у породици и партнерским односима (јануар 2014).

ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ, ПРИНЦИПИ, ЦИЉЕВИ, ПРАВИЛА И ПРОЦЕДУРЕ ПОСТУПАЊЕ ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

У поглављу VI Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици²⁰, тачније у члану 49 под насловом „истрага, судски поступак, процедурално право и заштитне мере“, наглашена је обавеза држава чланица да предузимају неопходне законодавне, односно друге мере, како би се обезбедило да се истраге и судски поступци за све видове насиља обухваћене Конвенцијом проводе без неоправданог одгађања и у оквиру делотворних истрага и судских поступака. Посебно је наглашена обавеза надлежних органа унутрашњих послова да одмах одговоре на све видове насиља, као и да ти одговори укључе и одговарајућу и непосредну заштиту жртава, употребу превентивних оперативних мера и прикупљање доказа (члан 55). У контексту тог документа и других релевантних докумената, може се рећи да поступање полицијских службеника у случајевима насиља у породици подразумева проактивно деловање и уважавање општих принципа ангажовања у случајевима те врсте. У суштини, ти принципи се могу изразити и на следећи начин: насиље у породици је озбиљан деликт; насилници морају да одговарају за своје поступке; насиље у породици захтева снажне и ефикасне одговоре државних органа; полиција ће сарађивати с другим институцијама како би спречила/смањила насиље у породици. Обавеза полиције је да раном и адекватном интервенцијом допринесе прекидању циклуса насиља у породици, повећању нивоа безбедности и подршке жртвама, али и смањењу трауме и секундарне виктимизације жртава у свим фазама интервенције полиције.²¹ Адекватност поступања полиције у случајевима насиља у породици подразумева и усмереност ка охрабривању грађана, укључујући и жртве, да пријаве случајеве породичног насиља, као и посвећеност повећању ефикасности откривања случајева насиља у породици и кривичног прогона насилника.²²

породици и у партнерским односима. (2011). Београд: Министарство рада и социјалне политике, Управа за родну равноправност, Пројекат „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“, стр. 9.

¹⁸ *Службени гласник РС*, број 27/2011.

¹⁹ Општи протокол је усвојен на седници Владе Републике Србије одржаној 24. новембра 2011. године и представља реализацију првог корака у спровођењу треће стратешке области Стратегије (Унапређивање мултисекторске сарадње и подизање капацитета институција).

²⁰ Документ Комитета министара (КМ) Савета Европе од 7. априла 2011. године.

²¹ Услед негативног реаговања институција и појединаца на виктимизацију у контактима с органима задуженим за формалну контролу криминала и социјалном средином уопште, као и у медијском „разлагању“ догађаја, последице примарне виктимизације се најчешће драматизују, уместо да бивају ублажене. Видети у: Симеуновић Патић, Б. (2012). Фактори родно заснованог насиља, последице виктимизације, потребе и заштита жртава. У Г. Милошевић (ур.), *Родна равноправност и родно засновано насиље* (стр. 66). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

²² Шире у: Жарковић, М. (2012). Родно засновано насиље и поступање полицијских службеника. У Г. Милошевић (ур.), *Родна равноправност и родно засновано насиље* (стр. 137–143). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

До сада представљена истраживања показују да је тзв. „тамна бројка“ насиља у породици веома велика. Истраживањима је утврђено и то да се жртве насиља у породици у Републици Србији најчешће обраћају полицији, здравственим установама и центрима за социјални рада. Међу разлозима непријављивања насиља полицији од посебног значаја за дефинисање праваца и изналажење начина унапређења постојећег стања су непостојање поверења међу жртвама насиља да полиција може да помогне, односно ранија искуства да полиција не жели да се меша у насиље у породици.²³ На уму треба имати податак да су жртве насиља које нису биле задовољне интервенцијом полиције (57 % оних које су се обратиле полицији) као разлоге незадовољства наводиле и инертност и недовољну заинтересованост полиције да реагује, односно неефикасност интервенције и недовољну обученост за рад са жртвама насиља.²⁴

Логично питање је шта урадити да одговор полиције на насиље у породици буде адекватнији. Притом, на уму треба имати и то да се од полиције, с обзиром на надлежност и овлашћења која има, али и због низа других разлога, с правом очекује да буде један од кључних актера у супротстављању насиљу у породици,²⁵ као и то да су неодржива становишта да полиција не би смела да се меша у приватне ствари, односно да полицијска акција нема много смисла јер пар то обично сам разреши. Насиље је извршено и полицијски службеник мора да интервенише. Ово и стога што је у случајевима насиља у породици врло често присутан образац по којем се насиље наставља и ескалира.²⁶

Пријаве насиља у породици треба да имају својеврстан приоритет у поступању полиције и то увек, па чак и када је особа која је позвала телефоном прекинула везу уз тврдњу да је све ипак у реду и да је потреба за интервенцијом престала, као и када позиве упућују комшије или деца жртве.²⁷ Уз уважавање потребе неодложног упућивања полицијских службеника на место догађаја, иницијални разговор треба искористити за постављање питања која ће полицијском службенику омогућити да формира што потпунију и квалитетнију прелиминарну слику о насиљу које се пријављује и да на њега благовремено и адекватно реагује.²⁸ Посматрано кроз призму поступања које има за циљ доказивање насиља у породици, снимање комуникације која се остварује преко телефона дежурне службе полиције може бити од великог значаја. Ово и због накнадне провере адекватности поступања полицијског службеника који је примио телефонску дојаву о насиљу у породици.²⁹

Без обзира на већ стечено искуство и суштински управо полазећи од њега, особености сваког конкретног случаја насиља у породици јесу разлог за нужни опрез и предузимање мера предострожности од стране полицијских службеника који су изашли на место догађаја. Приступ месту на коме се насиље одвија може да подразумева и примену овлашћења полицијских службеника да, сагласно одредбама чл. 158 и 159 ЗКП, уђу у туђи стан и остале просторије и да изврше њихово претресање, односно да изврше претресање лица.

Током прелиминарног увида у ситуацију на месту догађаја, полицијски службеници треба да изврше прецизније одређење врсте насиља о коме је у конкретном случају реч, као и процену ситуације и присутних, односно могућих ризика за полицијске службенике и друга

23 Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима. (2011), *op. cit.*, стр. 12.

24 *Ibid.*, стр. 15 и 16.

25 О обавези полиције и јавног тужилаштва да зауставе насиље и осигурају безбедност и заштиту права жртве, говори се и у: *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима.* (2012). Београд: Министарство рада и социјалне политике, Управа за родну равноправност, стр. 22.

26 Шире у: Пантелић, Н. (2006). Активности полицијских службеника у супротстављању насиљу у породици. *Безбедност*, 48(5), 789–804.

27 Препорука је да у дежурној служби раде и полицијски службеници обучени за поступање у случајевима насиља у породици који би преузимали позиве те врсте.

28 Шире у: Жарковић, М. (2012), *op. cit.*, стр. 142–143.

29 Уз спонтане исказе жртва или сведока који могу веома верно да одсликавају ситуацију пријавиоца и његов однос према догађају, односно емотивно стање, и то кроз избор речи, интонацију гласа, усплахиреност, плач, јецање и слично, ови снимци могу садржати и гласове и исказе који ће, не само омогућити идентификацију осумњиченог и користити се као доказ против њега, већ и послужити као потврда о дешавањима током ескалације насиља – нпр. вику, претње, разбијање намештаја, пуцање и сл. Шире у: *Domestic Violence Handbook for Police and Crown Prosecutors in Alberta.* (2008). Edmonton, Alberta: Alberta Justice Communications, стр. 49.

присутна лица и имовину. Адекватно поступање, које је, између осталог, и сегмент, односно претпоставка каснијег криминалистичког и кривичнопроцесног поступања, подразумева синхронизован наступ полицијских службеника и укључује: успостављање што квалитетније вербалне комуникације (уз избегавање коментара и изражавања личних ставова о инциденту);³⁰ успостављање и одржавање емотивне контроле и контроле понашања присутних лица; иницирање и омогућавање пружања неопходне медицинске и друге неодложне помоћи; утврђивање чињеничног стања и сачињавање што потпуније и аутентичније документације о свему, па и о изговореним речима присутних актера (жртва, очевидаца, извршиоца); проналажење и очување доказа од значаја за утврђивање чињеничног стања и евентуално вођење одговарајућег поступка (прекршајног, кривичног).

Криминалистичко поступање присутних полицијских службеника подразумева идентификацију присутних лица и проналажење и идентификацију особе која је пријавила догађај, односно свих особа које имају сазнања од значаја за остваривање што потпунијег увида у све битне елементе пријављеног догађаја и обезбеђење доказа о релевантним чињеницама (комшије, чланови породице, службена лица која су прва дошла на место догађаја, медицинско особље, посматрачи и свако друго лице које је по чувењу или на неки други начин упућено у конкретан догађај или у нека друга збивања која су претходила његовом дешавању). Посебна пажња се мора посветити деци која су претрпела насиље или су била сведоци његовог дешавања.³¹

Сврсисходно вођење разговора је могуће само у условима максималне приватности, уз примену тактике примерене саговорнику и околностима случаја и усмеравање ка утврђивању евентуалне историје насиља у породици (учесталости и озбиљности инцидента, доказима о њима и њиховим последицама), односно свих детаља који ће омогућити стицање потпуније представе о релевантним чињеницама и околностима (нпр., о ранијим повредама, укључујући и оне које се не могу лако уочити јер су зарасле или сакривене одећом, о актуелним повредама жртве и оним које се могу пронаћи на насилнику – полицијски службеник може да их погледа, опише и фотографише, и у складу са законом дефинисаним могућностима иницирати/извршити увиђај над лицем).³² Пожељно је да фотографисање лица с повредама обави стручно лице – криминалистички техничар, с обзиром на чињеницу да је у неким случајевима фотографисања повреда потребно користити посебне светлосне изворе и филтере. Обично се примењује УВ фотографија, тј. фотографисање уз коришћење светла које је у опсегу ван видљивог дела спектра електромагнетних таласа (таласне дужине од око 350 nm) и филтера који пропушта само ту врсту светлости.³³ Фотодокументација и сам поступак фотографисања треба да задовољавају стандард ISO 17020 који је предвиђен за криминалистичко поступање на месту догађаја.

Током разговора полицијски службеник се не сме упуштати у преурањено изношење става о томе које су опције законски могућих начина поступања према учиниоцу примењиве у конкретном случају, нити је дозвољено да инсистира на изјашњавању жртве о њеној спремности да учествује у прекршајном/кривичном поступку који ће евентуално бити покренут. Притом, важно је да полицијског службеника не завара речено и да све време прати и невербалне сигнале које шаљу насилник, жртва и остале особе с којима разговара. То стога што жртва, након смиривања ситуације, неретко изјављује да јој повреде није нанео насилник, да је имала незгуду или да је она изазвала инцидент својим понашањем. Разлози повлачења жртве су и следећи: страх да ће насилник, у случају да она активно доприноси интервенцији

30 *Handbook on Effective Police Responses to Violence against Women*. (2010). Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, str. 50.

31 Шире о криминалистичко-техничким методама за идентификацију лица видети у: Маšković, Lj. (2010). *Kriminalistička tehnika*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

32 Пошто се у појединим случајевима, с обзиром на механизам повређивања и локацију повреда, крвни подливи неће одмах појавити, већ тек после неког времена, па и неколико дана након повређивања, жртву треба посаветовати да накнадно контактира с полицијом и/или надлежном здравственом институцијом која ће фотографисати повреде које ће временом постати видљивије. *Domestic Violence Handbook for Police and Crown Prosecutors in Alberta*. (2008), *op. cit.*, str.61–63.

33 О детаљнијим поступцима коришћења УВ фотографије видети на: http://www.ultravioletcameras.com/pdf/Ultraviolet_Photoğrafy_with_Film_App_Note.pdf доступан 15.4.2014.

полиције, бити још насилнији (поготово ако буде лишен слободе); оне не желе да деца буду сведоци хапшења, нити да насилник изгуби посао због хапшења; уверење да је насиље њена „кривица“ и да је она нешто морала да учини да спречи насиље које трпи и др.³⁴

У склопу утврђивања испуњености законом предвиђених услова за лишење слободе, полицијски службеник не би требало да доводи жртву у ситуацију да сама одлучује о томе хоће ли насилник бити ухапшен. Одлука се не сме везивати ни за следеће околности: брачни статус/заједнички живот насилника и жртве; обећање насилника да ће престати с насиљем; оптуживање жртве да је испровоцирала или изазвала насиље; утисак да ће жртва променити став о конкретном догађају и да неће сарађивати у току покренутог кривичног поступка; друштвена, политичка, социоекономска и професионална позиција насилника или жртве.³⁵

Ради што потпунијег разјашњења конкретног догађаја и проналажења и фиксирања доказа који могу допринети формирању одлуке о даљем поступању, односно формирању одлуке о подношењу кривичне пријаве, поступање на месту догађаја подразумева и: утврђивање постојања карактеристичног понашања жртве;³⁶ утврђивање контекста односа између насилника и жртве који може бити од значаја за утврђивање чињеничног стања и предузимање адекватних мера према њима (то никако не сме укључивати испитивање жртве због чега је до тог момента била у вези и зашто сада жели да изађе из ње,³⁷ као ни осуђивање жртве или згражавање над њеним поступцима/изјавама, а посебно не покушај помирења, односно стајање на страну насилника); утврђивање знакова насилног понашања који су препознати, тј. утврђени; утврђивање околности под којима је жртва нападнута и начина на који је нападнута (физички, сексуално, уз употребу физичке снаге, оружја, оруђа и сл.); утврђивање доминатног насилника (уколико их има више); утврђивање да ли је током/услед напада неко повређен (имати на уму разлике између повреда које настају током напада, односно одбране при међусобном повређивању); утврђивање да ли међу присутнима неко показује измењено психолошко стање (висок ниво стреса, стање шока, депресије); прецизирање врсте и локације повреда, њиховог броја, старости и њихово описивање, а уз сагласност жртва/насилника и фотографисање; фиксирање затечене ситуације на месту догађаја описивањем, односно фотографисањем и видео снимањем (нпр., преврнут намештај, уништена имовина и сл.);³⁸ проналажење и одузимање оружја, оруђа или других средстава извршења; прикупљање било ког другог доказа, укључујући и различите снимке, медицинске записе, поцепану и/или крвљу упрљану одећу, доказе о присуству учиниоца на месту на коме му је приступ забрањен (није био овлашћен да му приступи, па је провалио или сл.); иницирање телесног прегледа оштећених/жртава који ће обавити лекар специјалиста судске медицине (или други лекар уз примену процедура клиничког судскомедицинског прегледа); иницирање претресања ради прибављања материјалних доказа који би се могли користити током покренутог прекршајног/кривичног поступка.³⁹

У случајевима физичког насиља праћеног телесним повређивањем, медицинско особље може да има више задатака, укључујући и давање савета у погледу мера предострожности и за-

34 Пантелић, Н., *op. cit.*, стр. 800.

35 *Handbook on Effective Police Responses to Violence against Women*. (2010), *op. cit.*, стр.45; *Domestic Violence Police Response Protocol Armstrong County, Pennsylvania*. (2004). The Office of the District Attorney of Armstrong County in Conjunction with the Armstrong County Violence Against Women task force, стр.7.

36 Својеврсни сигнали могу бити и: узнемиреност, избегавање теме, минимизирање, испољавање ставова да је насиље „заслужено“; испољавање страха од понашања насилника и страха за сопствену безбедност; страх од одузимања деце, страх да насилник не угрози децу, став да су деци „потребна оба родитеља“; страх за друге укућане или чланове породице; показивање стида и кривице, преузимање одговорности за насиље; указивање на економску зависност, изолацију и недостатак подршке шире породице; страх од полиције и других ауторитета. *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима*. (2012). Београд: Министарство рада и социјалне политике, Управа за родну равноправност, стр. 23

37 LaWall, B. (2010). *Domestic Violence Protocol*. Tucson: Pima County Domestic Violence Task Force, стр.50.

38 Шире о методама фиксирања затеченог стања на месту догађаја видети у: Жарковић, М., Бјеловук, И., Кесић, Т. (2012). *Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

39 Детаљније о поступању лекара и класификацији повреда видети на: <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/savsl0/KLASIFIKACIJA%20I%20KVALIFIKACIJA%20POVREDA.doc> доступан 20. априла 2014.

штите присутних лица од инфицирања заразним болестима (ХИВ/AIDS, хепатитис) пружање прве помоћи, третман физичких повреда, пружање примарне психолошке подршке жртвама. Уз наведено, то особље може пружити помоћ у избору адекватних метода проналажења, прикупљања и документовања доказног материјала.

У случају процене да ће се против насилника водити кривични поступак,⁴⁰ већ у фази поступања на месту догађаја треба утврдити чињенице о личним и породичним приликама жртве и насилника, о њиховој етничкој припадности, инвалидитету, социоекономском статусу или занимању, ранијој осуђивности, али и о другим околностима од значаја за оцене:⁴¹ да ли је последица насиља и психолошка штета (страх и губитак контроле жртве над сопственим животом); да ли ће брак/заједнички живот утицати на учешће жртве у поступку и промену става о оправданости кривичног прогона насилника (на поступање не би требало да утичу процене да жртва неће сарађивати, односно да ће порицати да се насиље десило); да ли ће се тиме жртва изложити додатном ризику за сопствену безбедност, односно суочити с ризицима за безбедност њој блиских лица; исходишта претходних насиља и мера које су државни органи предузимали тим поводом; постоји ли основ за процену постојања ризика од одмазде осумњиченог; страхује ли жртва од даљег насиља и на основу чега; верује ли жртва да ће се насилник придржавати установљених обавеза; да ли осумњичени има историју конзумирања алкохола или дроге, односно менталне болести.

Као што је већ наглашено, поступање полицијских службеника у случајевима породичног насиља подразумева и трагање за доказним материјалом. Докази о извршеном насиљу могу бити материјалне и нематеријалне природе. Када је реч о доказима материјалне природе, нема сумње да ће прибављени докази бити прихватљиви и уверљиви само ако су стручно пронађени, фиксирани, обрађени, транспортовани и сачувани. Доказни кредибилитет пронађених предмета и трагова подразумева и то да се затечено и прелиминарним претраживањем утврђено стање документује наративним описивањем, видео и фотографским снимцима (по принципу од општег ка посебном), као и употребом мернографичке методе.⁴²

Када се наиђе на доказ, он се најпре фиксира у стању у коме је пронађен, затим се тумачи његов значај у датим условима, а потом се изузима и пакује поштујући сва правила криминалистичке тактике и технике која су у функцији спречавања њихове контаминације и умањења доказног кредибилитета. То се посебно мора поштовати при поступању с предметима, односно траговима за које се претпоставља да су биолошког порекла, односно да садрже супстанце које омогућавају ДНК анализу и који се везују за жртву, односно насилника. Све време службена лица морају носити рукавице (водећи рачуна о томе да се не контаминирају са спољашње стране), заштитне маске на лицу ради спречавања евентуалне контаминације трага (нпр., ненамерним кијањем, кашљањем...), користити паковања и руковати њима на начин који гарантује интегритет доказа (обавезно раздвајање оних који припадају жртви, односно насилнику, стављање влажних предмета у папирне кесе или коверте, претходно сушење оних који су веома мокри).⁴³ Доследност и усаглашеност поступања с материјалним доказима су нужне не само када је реч о поступању на месту кривичног догађаја у фази фиксирања затеченог стања већ и у свим каснијим фазама, како оним које се спроводе на месту догађаја, тако и накнадним.⁴⁴

Утврђивању чињеничног стања у случајевима породичног насиља доприноси цео спектар различитих материјалних доказа. Међу онима који се чешће сусрећу су и: посекотине, огреботине, крвни подливи, преломи костију, поломљени нокти, праменови ишчупане косе, поцепана одећа, текстуалне поруке, фотографије и видео и звучни записи садржани у мобил-

40 Полицијски службеник треба да обавести жртву да ће одлуку о покретању поступка донети други органи, тј. јавни тужилац ако је у питању кривични поступак, односно да ће одлуку у поднетој прекршајној пријави донети судија за прекршаје.

41 *Ibid.*, стр. 54.

42 Žarković, M., Bjelovuk, I., Nešić, L. (2010). Naučni dokazi i uloga veštaka u krivičnom postupku – evropski standardi kvaliteta. U Ž. Nikač (ur.), *Suzbijanje kriminala i evropske integracije* (str. 235–244). Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, Fondacija „Hans Zajdel“.

43 *Handbook on Effective Police Responses to Violence against Women*. (2010), *op. cit.*, стр.56.

44 Жарковић, М., Бјеловук, И., Кесић, Т. (2012), *op. cit.*, стр. 114.

ним телефонима и на другим електронским уређајима,⁴⁵ дневници, писма, белешке, оружје, разно оруђе и други предмети, испретуран и поломљен намештај. Од значаја могу бити и медицински извештаји о претходним повредама жртава, односно насилника, о медицинском збрињавању и лечењу од болести зависности, изводи из казних евиденција, евиденција догађаја, подаци о претходно регистрованим позивима полицији и интервенцијама које су тим поводом предузимане.⁴⁶

Од веома великог значаја за утврђивање чињеничног стања могу бити и искази различитих категорија лица (жртава, осумњичених лица⁴⁷, очевидаца, чланова породице, комшија, пријатеља и сл.). Разговор са жртвама насиља умногоме може допринети утврђивању чињеничног стања и обезбеђењу доказа, а тај разговор морају да одликују стрпљење, брижност, поверење и саосећајност. Разговор са жртвом никада не би требало водити у присуству нападача. Без обзира на локацију, од полицијских службеника се очекује да такве разговоре воде на начин којим исказује поштовање интегритета жртве и улива јој додатно самопоуздање, односно уважава њену забринутост и потребу да дискутује о свим, за њу релевантним питањима, укључујући и личну безбедности и безбедност осталих чланова породице, посебно деце.

Треба имати на уму и деликатност положаја злостављане особе која због низа разлога може да не показује очекивану „кооперативност“ при вођењу разговора, да ускраћује давање информација или мења исказ. Томе свакако могу допринети страх од насилника, преплављеност осећањем повређености, утучености, мање вредности, немоћи, стида, сопствене одговорности за оно што се десило и сл., али и неповерење узроковано непрофесионалним понашањем полицијских службеника (нестрпљивост, недостатак емпатије, грубост), економска зависност од насилника, страх за децу и њихову будућност и сл. Жене често оклевају и због страха да њихова приватност и достојанство неће бити адекватно заштићени од стране полицијских службеника, нити у кривичном поступку.⁴⁸ Један од фактора који утичу на некооперативност жртве у кривичном поступку јесте претходни период од тренутка подношења кривичне пријаве до покретања кривичног поступка и заказивања главног претреса, због чега жртва губи наду да ће јој правосудни систем пружити неопходну заштиту. У таквим ситуацијама тужилаштво је суочено с дилемом да ли да покреће и даље води поступак или да одустане од кривичног гоњења услед недостатка доказа. Нарочити значај те дилеме потврђује чињеница да је жртва уједно и најзначајнији сведок и да врло често једина може да говори о извесним догађајима, односно о примењеним облицима насиља.

Разговор треба пажљиво припремити и испланирати, а на почетку разговора жртву треба питати да ли се осећа добро и да ли је спремна да разговара. Успостављање поверења подразумева комуникацију у складу с претходно детаљно разрађеним планом и уз уважавање ситуације и осећања жртве. Препоручује се да службено лице, након представљања, саопшти жртви да је ту због тога што је спремно да јој помогне, а не да би судило и оптужило било кога, а потом и да је замоли да му сваки пут када процени да га можда није на прави начин разумела скрене пажњу на то, да интервенише ако не разуме нешто што оно каже и да је спремно да свако питање постави изнова. Истовремено ће замолити жртву: да сигнализира ако у било ком тренутку осети непријатност; да без устручавања, својим речима говори о свему, па и ономе за шта сматра да је полицији већ познато; да инсистира на детаљима, јер није оно било

45 Претресање уређаја за аутоматску обраду података и опреме на којој се чувају или се могу чувати електронски записи предузима се на основу наредбе суда и, према потреби, уз помоћ стручног лица (став 3 ЗКП).

46 *Handbook on Effective Police Responses to Violence against Women*. (2010), *op. cit.*, str.54–55.

47 Сагласно одредби члана 289, става 3 ЗКП, јавни тужилац може саслушавати осумњиченог, присуствовати саслушавању или саслушавање поверити полицији. Ако осумњичени пристане да да исказ, орган који обавља саслушавање поступаће у складу с одредбама тог законика о саслушавању окривљеног под условом да је осумњичени пристао да буде саслушан и да је свој исказ током саслушавања дао у присуству браниоца. Записник о том саслушавању се не издваја из списка и може се користити као доказ у кривичном поступку (став 4, члана 289 ЗКП).

48 Жртве могу избегавати упуштање у кривични поступак и због осећања незаштићености, несигурности и страха од будућег насиља, емотивне и економске везаности за партнера, срамоте, стида, као и због наде да ће насиље престати, односно да се више неће поновити. Lukić, M., Jovanović, S. (2001). *Drugo je porodica: nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 88–120.

не месту на ком се насиље одвијало, нити је упознато са ситуацијом која је насиљу претходила; да ако у нешто није сигурна то и нагласи.

Препоручује се да уверите жртву да ћете је пажљиво саслушати и да то заиста и радите (јер то и за њу и за вас може бити веома значајан разговор). Покажите жртви да би вам било значајно да чујете шта она зна о догађају. Не прекидајте је, подстичите је када престане да говори, било питањима, било одобравањем праћеним ишчекивајућим гестовима и речицама и сл.⁴⁹ Пре завршетка разговора, уз захвалност за показану спремност да учествује у разговору, ако је то потребно, жртву треба замолити да поједине околности о којима је већ било говора појасни, прецизира и сл. Обавезно је и позивање жртве да се без устручавања изјасни о свему што сматра битним, а о чему или није било говора или је можда остало недоречено, а што је, према њеном мишљењу, од значаја за њу и њој блиска лица. На крају, жртви треба предочити да је без преке потребе полицијски службеници неће позивати, али и то да она с њима у сваком случају може контактирати, било непосредно, било позивањем телефона дежурне службе, као и током следећих корака који ће бити предузети поводом насиља које је над њом вршено. Ово и због чињеница да је жртва насиља у породици суочена с ризиком поновљеног или већег злостављања након пријављивања кривичног дела, с обзиром на то да жртва и насилник неретко настављају да и током самог поступка живе заједно. С тим у вези је и проблем на који указују јавни тужиоци, а који се испољава тиме што жртве насиља у великом броју изјављују да се не придружују кривичном гоњењу и што одбијају да сведоче или мењају своје, раније дате исказе. Приметна је и појава да жртве насиља које се нису придружиле кривичном гоњењу избегавају да приме позив и не долазе на главни претрес, односно да користе законско право да не сведоче пред судом.⁵⁰

Приликом разговора с децом и малолетницима (у даљем тексту децом) нужно је уважавање њихове рањивости и других особености условљених њиховим узрастом и чињеницом да су насилници, односно жртве њима блиска лица. Уважавајте последице срамоте и страха (укључујући и страх да се насилнику не деси нешто непријатно – уверите дете да је ухапшени родитељ добро и да је с њим све у реду).⁵¹ Не критикујте родитеље и остале чланове породице. Прихватите да дете нешто не жели или не може да каже. С тим у вези на уму треба имати и да је дете, које је сведок и жртва насиља у породици које се одвија већ неко време, не само уплашено већ и збуњено таквим понашањем насилника, као и то да и само изналази специфичне начине прилагођавања таквој ситуацији. По правилу, прилагођавање подразумева и чување тајне о искуству злостављања у кући, уз очекивање да ће њему блиска особа с тим престати. Ставови деце и њихова осећања су под утицајем више чинилаца, укључујући и: њихово виђење тога ко је одговоран за насиље (нпр., дете криви себе или криви жртву); њихов осећај сигурности у вези с могућим исходом поступања полиције (нпр., како ћемо обезбеђивати новац за храну ако одведу тату, ко ће се играти са мном ако ме одвоје од родитеља, ко ће се бринути о мојим љубимцима ако одемо у склониште и сл.).⁵²

Специфичности поступања у припреми и вођењу разговора с децом и малолетницима нису само ствар тактичког избора, већ су условљене и одредбама важећег законодавства. Одредбама Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичној одговорности малолетних лица (чл. 60 и 151) прописано је да у преткривичном поступку прикупљање обавештења од деце и малолетника, без обзира на то да ли се појављују у својству учинилаца кривичних дела или оштећених, обавља полицајац за малолетнике (овлашћено службено лице које је стекло посебна знања из области права детета, преступништва малолетника и кривичноправне заштите малолетних лица) и то обавезно у присуству родитеља, усвојиоца или стараоца.⁵³ Истовремено, чланом 38 ЗП предвиђена је могућност да полицијска овлашћења у

49 *Handbook on Effective Police Responses to Violence against Women*. (2010), *op. cit.*, str.59–63.

50 *Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима*. (2011), *op. cit.*, стр. 27.

51 *Handbook on Effective Police Responses to Violence against Women*. (2010), *op. cit.*, 64–65.

52 *Шире у: A Handbook for Police Responding to Domestic Violence*. (2002). London: Centre for Children, Families in the Justice System, www.lfcc.on.ca/pubs.htm.

53 Једнако важна претпоставка успешне комуникације је доказана способност полицијског службеника да својим понашањем и опхођењем саговорника ослобађа страха, задобија његово поверење и мотивише га да говори

поступању с малолетним лицима примени и друго овлашћено службено лице ако због околности случаја не може да поступа овлашћено службено лице посебно оспособљено за рад с малолетницима. Истом одредбом је наглашено да се полицијска овлашћења према малолетном лицу примењују у присуству родитеља или старатеља тог лица, односно, у случају да су они недоступни, у присуству представника органа старатељства (изузев када због посебних околности или неодложности поступања то није могуће). Присуство представника органа старатељства уместо родитеља треба обезбедити и у случајевима када би присуство родитеља било штетно за малолетника (укључује и случајеве насиља у породици), или би их оно толико иритирало да би у великој мери угрозило извршење полицијског задатка. Када присуство органа старатељства није могуће обезбедити, треба обезбедити присуство другог пословно способног лица с искуством у раду с малолетницима, које није запослено у полицији или умешано у случај (став 5, члан 38).

ДОКУМЕНТОВАЊЕ КРИМИНАЛИСТИЧКИ И КРИВИЧНОПРОЦЕСНО РЕЛЕВАНТНИХ ЧИЊЕНИЦА У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Документација сачињена поводом поступања у случају насиља у породици по правилу је од кључног значаја при одлучивању о различитим аспектима поступања у конкретној ствари. Квалитетно фиксирање чињеница и околности релевантних за поступање у конкретном случају је нужно, како у ситуацији када је интервенција завршена упозорењем, тако и за случај да је она резултирала хапшењем насилника. У случају да конкретни догађај, пријављен као насиље у породици, има елементе кривичног дела, обавезно је и подношење кривичне пријаве, односно достављање записника о њеном пријему надлежном јавном тужиоцу. Наводе из кривичне пријаве полицијски службеници могу поткрепити на различите начине, па и достављањем предмета, скица, фотографија, прибављених извештаја, списка о предузетим мерама и радњама, службених белешки, изјава и других материјала који могу бити корисни за успешно вођење поступка (став 9, члан 288 ЗКП).

Наративно описивање, тј. сачињавање различитих писмена (службених белешки, извештаја, записника, потврда), представља незаобилазан начин документовања чињеница и околности утврђених у вези с конкретним случајем насиља у породици. На тај начин се формира и документација о мерама и радњама које су предузели или иницирали надлежни органи. У писаним документима се наводе подаци о просторним, временским и другим релевантним параметрима и условима одвијања насиља у породици, о мерама и радњама службених лица, о лицима погођеним насиљем, насилницима и другим лицима чије је присуство утврђено, о битним елементима њихових исказа, као и о пронађеним и фиксираним материјалним доказима. Примерено особеностима конкретног случаја, у документовању насиља могу се применити и следеће методе фиксирања релевантних чињеница и околности: фотографисање, видео снимање, скицирање и изузимање/изливање.

Снимање, у техници статичне фотографије,⁵⁴ треба извршити, независно од тога да ли се у конкретном случају планира или се већ реализује, као видео снимање. Ово стога што, иако видео снимак има низ предности у односу на фотографију, за доказивање појединих чињеница (нпр., позиције и величине повреда) од значаја може бити само квалитетно снимљена размерна фотографија. Јако је битно да се ток, поступак и циљеви фотографисања опишу у службеној белешци (шта је, којом техником, којим редоследом, при којим параметрима и у којим условима фотографисано, односно шта се желело представити на свакој фотографији). С друге стране, мернографичка метода се може користити за приказивање распореда појединих просторија на месту на коме се насиље одвијало, а потом и координата локација на којима

истину (то никако не укључује давање обећања која се не могу испунити). Шире у: Жарковић, М., Ивановић, З. (2013). *Криминалистичка тактика*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 141–145.

54 Посматрано из аспекта успешности, издвајају се четири основне технике фотографија у случајевима насиља у породици – колорна фотографија, фотографија из алтернативног светлосног извора (светлосни извор уског опсега), рефлективна ултраљубичаста фотографија и инфрацрвена фотографија. Коришћењем ултраљубичасте и инфрацрвене технике могу се добити слике невидљиве људском оку. Kesić, T., Žarković, M., Arandelović, M. (2004), *op. cit.*, 374.

су пронађени предмети које је насилник користио приликом повређивања жртве, као и за представљање делова тела жртве на којима се налазе видљиве повреде и други трагови. Све то с циљем да формирана документација пружи, односно илуструје што обухватније и детаљније одговоре на златна питања криминалистике (шта, где, када, како, чим...). У новије време за фиксирање затеченог стања на месту догађаја у свету се користи и сферна фотографија. Она подразумева фотографисање места догађаја дигиталним фото-апаратом са специјалном додатном опремом, уз обавезну употребу статива из неколико праваца (најчешће шест), а с једне стајне тачке. Добијене фотографије се касније, применом адекватних компјутерских апликација, увезују у једну фотографију и омогућавају виртуелно кретање по месту догађаја. Та техника се такође може применити у случајевима деликата насиља у породици.

Адекватност криминалистичког и кривичнопроцесног поступања у случајевима насиља у породици подразумева да се од добијања првих информација, током предузимања мера првог захвата, па све до окончања поступка чињенични опис формира тако да буде обухватан, темељан, неутралан и објективан, прецизан, концизан, јасан и добро организован. Сагласно томе, а с обзиром на чињеницу да је појединачном применом појединих документационих техника немогуће потпуно и адекватно фиксирати утврђено стање, симултана примена већег броја метода фиксирања је нужна. Документација мора бити сачињена уз поштовање начела усаглашености, објективности и свеобухватности, а посебну погодност у оживотворењу поменутих начела пружа могућност примене компјутерске технологије у процесу фиксирања ситуације места догађаја и израде мултимедијске документације.⁵⁵ Свеобухватности и једнообразности документације, а тиме и њеном квалитету, умногоме могу допринети стандардизовани обрасци (формулари), посебно припремљени и прилагођени специфичним обележјима испољавања насиља у породици.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Тиме што је гоњење за насиље у породици поверила јавном тужиоцу, држава је показала решеност да се насилници санкционишу. Уколико се током криминалистичког и кривичнопроцесног поступања поводом конкретног случаја на адекватан начин не предузму све, законом дозвољене мере, усмерене ка његовом расветљавању и доказивању, та решеност може бити доведена у питање. Претпоставке за сврсисходно поступање су значајним делом условљене стандардизацијом поступања полицијских службеника у случајевима насиља у породици, њиховом едукацијом и формирањем специјализованих тимова за хитну реакцију. С тим у вези на уму треба имати и чињеницу да подношење кривичне пријаве јавном тужиоцу не води, само по себи, решењу проблема.⁵⁶

С обзиром на особености дела, његових актера и с њим повезаних лица, у склопу криминалистичког и кривичнопроцесног поступања нарочиту пажњу треба посветити проналажењу и фиксирању материјалних доказа о извршеном насиљу, односно формирању доказне грађе која се неће базирати само на исказима жртава и других лица (посебно не оних који су, сагласно одредби члана 94 ЗКП, ослобођени дужности сведочења).⁵⁷ О значају тако конципираног приступа у спровођењу криминалистичких и кривичнопроцесних радњи поводом насиља у породици сведоче и одредбе члана 55 Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, у којима је истакнуто да ће државе чланице осигурати да истраге, односно судски поступци за психичко насиље, прогањање, физичко

55 Шире о мултимедијској увиђајној документацији видети у: Жарковић, М., Бјеловук, И., Кесић, Т. (2008). Мултимедијска увиђајна документација и њезин доказни значај. *Вјештак*, 28(1), 307–322.

56 Поред осталог, то и због тога што ће, ако и док за то постоје оправдани разлози, полиција предузимањем одговарајућих мера заштитити жртву и друго лице које је дало или може дати податке важне за кривични поступак, или лице које је с наведеним лицима у вези ако им прети опасност од учиниоца кривичног дела или других лица (став 1, члана 73 ЗП).

57 О значају који се придаје исказу сведока, али и о бојазни да очекивања у погледу спремности било ког лица које је позвано у својству сведока да уопште да исказ, односно да да потпун и истинит исказ неће бити испуњена говоре бројне одредбе ЗКП. Шире у: Žarković, M., Kesić, T., Garotić, S. (2011). Process and outprocess witness protection measures in criminal proceedings. In G. Milošević (Eds.), *International scientific conference „Archibald Reis Days“* (pp. 443–452). Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies.

насиље, сексуално насиље (укључујући и силовање), принудни брак, генитално сакаћење жена, принудни абортус и принудну стерилизацију не зависе у потпуности од извештаја, односно пријаве коју је поднела жртва, као и то да поступак може да се настави чак и ако жртва повуче своју изјаву, односно пријаву. Међународна пракса такође снажно сугерише да кривично гоњење учинилаца насиља у породици треба спроводити уколико постоји довољно доказа, а жртва насиља повуче кривичну пријаву или одустане од ње.⁵⁸ Ради премошћивања тог проблема, у законима неких држава је уведена обавеза доношења интерних правила неодустајања од гоњења – *no drop policy*. Та правила претпостављају додатне активности тужилаштва у случајевима неспремности жртве за сарадњу,⁵⁹ па и инсистирање на доказима као што су: испитивање сведока о стању у којем се жртва налазила непосредно пре и након инцидента, давање исказа о претходном насиљу између оштећене и окривљеног, медицинска и документација центара за социјални рад, мишљење стручњака центара за социјални рад који су били у непосредном контакту са жртвом, подаци о разводу брака итд.⁶⁰ И одредбе ЗКП пружају многобројне, па и сасвим нове могућности за обезбеђивање материјалних доказа уопште, укључујући и случајеве насиља у породици. Тако се, нпр., први пут пружа могућност вршења увиђаја лица (окривљеног и других лица). Увиђај окривљеног предузеће се и без његовог пристанка ако је потребно да се утврде чињенице важне за поступак, док се увиђај других лица може предузети без њиховог пристанка само ако се мора утврдити да ли се на њиховом телу налази одређени траг или последица кривичног дела (члан 134 ЗКП). Ако су испуњени закоником предвиђени услови, од окривљеног и других лица се могу узети узорци ради анализе. Узимању узорака биолошког порекла и предузимању других медицинских радњи, које су по правилу медицинске науке неопходне ради анализе и утврђивања чињеница у поступку, може се приступити и без пристанка окривљеног, изузев ако би због тога наступила каква штета по његово здравље. Ако је потребно утврдити постојање трага или последице кривичног дела на другом лицу, узимању узорака биолошког порекла и предузимању других медицинских радњи може се приступити и без пристанка лица, изузев ако би наступила каква штета по његово здравље (ст. 1 и 2, члана 141 ЗКП). Узимање узорака и предузимање других медицинских радњи по наредби јавног тужиоца или суда предузима здравствени радник. Наводећи да орган поступка који врши увиђај може затражити помоћ стручног лица форензичке, саобраћајне, медицинске или друге струке, које ће, према потреби, предузети и проналажење, обезбеђивање или описивање трагова, извршити потребна мерења и снимања, сачинити скице, узети потребне узорке ради анализе или прикупити друге податке, законодавац потенцира нужност поштовања професионалних стандарда из различитих области. Извршеним изменама законодавац је, истичући могућност да се поједине активности усмерене ка обезбеђењу доказа могу предузимати и без пристанка лица над којима се те радње могу извршити, знатно проширио нормативни основ за утврђивање чињеница у различитим, па и врло деликатним кривичним стварима међу којима су, свакако, и поједини облици насиља у породици. На практичарима је да тако постављене норме доследно примењују у свим случајевима, па и поводом постојања сумње о извршењу кривичног дела насиља у породици.

ЛИТЕРАТУРА

1. *A Handbook for Police Responding to Domestic Violence*. (2002). London: Centre for Children, Families in the Justice System. www.lfcc.on.ca/pubs.htm dostupan 20. 4. 2014.
2. *Domestic Violence Police Response Protocol Armstrong County, Pennsylvania*. (2004). the Office of the District Attorney of Armstrong County in Conjunction with the Armstrong County Violence Against Women task force.

58 *Борба против сексуалног и родно заснованог насиља*. (2011). Београд: Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике, стр. 4.

59 Шипе у: Hann, L. E. (2003). *Mandatory Arrest and No-Drop Policies: Victim Empowerment in Domestic Violence Cases*. *Third World Law Journal*, 23(1), 159–191.

60 Lukić, M., Jovanović, S. (2003). *Nasilje u porodici: nova inkriminacija*. Београд: Autonomni ženski centar, str. 11.

3. *Domestic Violence Handbook for Police and Crown Prosecutors in Alberta*. (2008). Edmonton, Alberta: Alberta Justice Communications.
4. Жарковић, М. (2012). Родно засновано насиље и поступање полицијских службеника. У Г. Милошевић (ур.), *Родна равноправност и родно засновано насиље* (стр. 137–143). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
5. Žarković, M., Bjelovuk, I., Kesić, T.: *Multimedijska uviđajna dokumentacija i njezin dokazni značaj*, Vještak, Vol.28, br.1, 2008, str. 307-322.
6. Жарковић, М., Бјеловук, И., Кесић, Т. (2012). *Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
7. Žarković, M., Bjelovuk, I., Nešić, L. (2010). Научни докази и улога вештака у кривичном поступку – европски стандарди квалитета. У Ž. Никач (ур.), *Suzbijanje kriminala i evropske integracije* (стр. 235–244). Београд: Криминалистичко-полицијска академија, Фондација „Hans Zajdel“.
8. Жарковић, М., Ивановић, З. (2013). *Криминалистичка тактика*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
9. Žarković, M., Kesić, T., Garotić, C. (2011). Process and outprocess witness protection measures in criminal proceedings. У G. Milošević (ur.), *International scientific conference „Archibald Reis Days“* (стр. 443–452). Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies.
10. *Ka boljoj zaštiti žrtava nasilja u porodici: odgovor pravosuđa*. (2012). Београд: Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије.
11. Kesić, T., Žarković, M., Arandelović, M. (2004). Примена фотографије у доказивању кривичног дела насиља у породици. *Expertus forensis*, 2(3), 369.
12. LaWall, B. (2010). *Domestic Violence Protocol*. Tucson: Pima County Domestic Violence Task Force.
13. Lukić, M., Jovanović, S. (2001). *Drugo je porodica: nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
14. Lukić, M., Jovanović, S. (2003). *Nasilje u porodici: nova inkriminacija*. Београд: Аутономни женски центар.
15. Маšković, Lj. (2010). *Kriminalistička tehnika*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
16. Пантелић, Н. (2006). Активности полицијских службеника у супротстављању насиљу у породици. *Безбедност*, 48(5), 789–804.
17. Симеуновић Патић, Б. (2012). Фактори родно заснованог насиља, последице виктимизације, потребе и заштита жртава. У Г. Милошевић (ур.), *Родна равноправност и родно засновано насиље* (стр. 66). Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
18. *Handbook on Effective Police Responses to Violence against Women*. (2010). Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.
19. Hann, L. E. (2003). Mandatory Arrest and No-Drop Policies: Victim Empowerment in Domestic Violence Cases. *Third World Law Journal*, 23(1), 159–191.
20. <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/savslo/KLASIFIKACIJA%20I%20KVALIFIKACIJA%20POVREDA.doc> доступан 20.4.2014.
21. http://www.ultravioletcameras.com/pdf/Ultraviolet_Photography_with_Film_App_Note.pdf доступан 15.4.2014.

СПРЕЧАВАЊЕ НАСИЉА ИЗРИЦАЊЕМ МЕРЕ ЗАБРАНЕ ОКРИВЉЕНОМ ДА ПРИСТУПИ ОШТЕЋЕНОМ У ПРЕКРШАЈНОМ ПОСТУПКУ

Проф. др Наташа Мрвић Петровић
Институт за упоредно право, Београд

Сажетак: У раду се анализирају нова решења Закона о прекршајима, усвојеног 25. јула 2013. године, који је почео да се примењује од 1. марта 2014. године. Осим заштитне мере забране приступа оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја, предвиђена је и истоимена процесна мера која траје током прекршајног поступка. Аутор анализира услове за изрицање обе мере, њихову правну природу и пореди те мере из прекршајног права са сличним из области породичног и кривичног права. У раду се препоручује на који начин употпунити правну регулативу како би се постигло делотворно извршење мера намењених заштити оштећеног у случајевима насиља.

Кључне речи: насиље, Србија, прекршаји, оштећени, забрана приступа, казнене санкције, заштитне мере.

УВОД

Прекршаји у чијем се бићу препознају елементи насиља представљају квантитативно лакша понашања од сличних кривичних дела која те прекршаје у својим обележјима конзумирају. У пракси се јасно уочава да у истим животним околностима учинилац, делујући насилно, чини и прекршај, а потом и кривично дело ако у вршењу насиља није спречен на време. Према томе, кажњавање за прекршај представља први облик државне реакције на насиље, којом се истовремено постижу значајни циљеви превенције будућег криминалног понашања насилника. Иако и резултати криминолошких истраживања упозоравају на значај ефикасне примене прекршајноправног механизма у превенцији будућих тежих облика насиља (нарочито насиља у породици и насиља на јавном месту и спортским приредбама), ипак се у доктрини, законодавству и пракси сва пажња усмерава на кривично законодавство, док су прекршаји, као предмет научног изучавања и легислативног уређења, потцењени. Због тога је потребно размотрити у којој је мери могуће применом прекршајног законодавства постићи делотворност превенције насиља. С обзиром на то да је од 1. марта 2014. године почео да се примењује нови Закон о прекршајима¹, било је важно анализирати нова законска решења намењена појачаној заштити жртава прекршаја с елементом насиља.

За потребе овог рада, под насиљем се подразумева само оно које долази до изражаја у односима између појединаца (интерперсонално), будући да дефиниција насиља, према стратегијским документима Светске здравствене организације и организација Црвени крст и Црвени полумесец, шире подразумева и насиље усмерено према себи, према другима и колективу, изражено у облику физичког, психичког, сексуалног насиља или небриге². При томе је анализа одредаба из прекршајног законодавства усмерена ка заштити оштећеног као учесника у прекршајном судском поступку. Да би била делотворна у пракси, таква правна заштита (која је увек ограниченог ефекта већ самим тим што је накнадна) требало би да је уско повезана с различитим програмима које спроводе органи социјалног старања на локалном нивоу и тзв. невладине организације с циљем помоћи жртвама насиља. У друштвеним условима који постоје у Србији још није конципирана целовита стратегија заштите жртава криминалитета, нити је, осим у погледу збрињавања и помоћи жртвама породичног насиља, развијена сарадња између надлежних државних органа, локалне заједнице и невладиних организација. Те околности сигурно умању евентуалне позитивне ефекте на заштиту жртава казнутих деликата који би се могли остварити применом норми казненог законодавства.

¹ *Службени гласник РС*, број 65/13.

² *Strategy on Violence Prevention, Mitigation and Response 2011-2020*. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), dostupno na: <https://www.ifrc.org/PageFiles/132439/strategy-violence-report-en.pdf>, str. 5 (23. 2. 2014).

ПОВЕЗАНОСТ ПРЕКРШАЈНЕ И КРИВИЧНОПРАВНЕ РЕАКЦИЈЕ

Сваки међуљудски однос у коме до изражаја дође насиље може да доведе до активирања прекршајноправне интервенције којом се спречава прогресија насиља и тако радњу извршења будућег кривичног дела „зауставља“ у ранијој фази припремања или покушаја. На тај начин се постиже кажњавање учиниоца, чак и онда када би то, према одредбама кривичног законодавства, било тешко постићи у тако раним стадијумима извршења ако као самостална кривична дела нису предвиђене одређене припремне радње или покушај. Прва препрека насиљу су прекршајне одредбе којима се предвиђају прекршаји против јавног реда и мира, који су, историјски, најпре настали као посебна врста „полицајних деликата“ и који имају највећих сличности с истоименом групом кривичних дела предвиђеној у глави XXXI Кривичног законика Републике Србије (даље КЗ)³.

Разлика између прекршаја и кривичних дела против јавног реда и мира је само квантитативна и испољава се претежно у чињеници да су прекршаји формални деликти, за разлику од кривичних дела. Резултати истраживања прекршајноправне реакције на насиље у породици указују на проблеме с којима се суочила судска пракса у очигледном настојању да се заштитни објект норме (јавни ред и мир) допуни тако да обухвати и интересе жртве, као и да омогући примену норме у ситуацијама када није настала последица предвиђена као објективно обележје бића конкретних прекршаја против јавног реда и мира⁴. У досадашњим криминолошким истраживањима такође је упозорено на негативну праксу да се за прекршај против јавног реда и мира као један од учинилаца означава и оштећени (жртва).⁵

Квантитативна разлика између прекршаја и кривичних дела које повезују објективна обележја њихових бића доводи до тзв. вишеструке кажњивости. Забрана *ne bis in idem* спречавана је применом правила урачунавања санкције изречене за прекршај у каснију осуду за кривично дело којим је тај прекршај конзумиран, према правилима предвиђеним како у Кривичном законнику, тако и у Закону о прекршајима⁶. Међутим, уважавање јудикатуре Европског суда за људска права утицало је на то да је у ЗП из 2013. године другачије и потпуније предвиђена забрана суђења два пута у истој ствари. Према члану 8 ЗП нису дозвољени накнадно покретање или наставак и довршење прекршајног поступка после окончаног кривичног или поступка за привредни преступ ако је у питању прекршај који произилази из истог чињеничног основа. Случај из праксе Европског суда за људска права *Армандо Марести против Хрватске* (представка 55759/07, пресуда од 25. јуна 2009), у коме је Хрватска проглашена одговорном за кршење члана 4 Протокола 7 уз Европску конвенцију о људским правима и основним слободама, упозорава на могућност да се вишеструка кажњивост за казнене деликте протумачи као поступак којим се крши начело забране поновног суђења у истој ствари.⁷ За прекршајне судове је та пресуда важна како због генералне сличности правних система Србије и Хрватске, тако и због чињенице да се у обе земље за прекршаје могу изрицати казне затвора. Армандо Марести је поводом истог догађаја, када је у пијаном стању реметио јавни ред и мир свађом и тучом на јавном месту (при чему је тешко телесно повре-

3 Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

4 Резултати истраживања су објављени у извештају „Истраживање прекршаја с елементом насиља у породици“, који је саставила С. Бркић 2004. година. (Бркић. С. (2006). *Истраживање прекршаја с елементом насиља у породици*. Београд: Удружење судија за прекршаје Републике Србије)

5 Јовановић, С. (2010). *Правна заштита од насиља и породици*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 253–254.

6 Мрвић-Петровић, Н. (2010). *Кривично право: општи део*. Београд: Правни факултет Универзитета Унион, *Службени гласник*, стр. 20.

7 На исти начин се Европски суд за људска права изјаснио и у случају „Сергеј Золотукхин против Русије“, представка 14939/03, пресуда од 10. фебруара 2009, у којој је најпре наглашено да се забрањује казнено гоњење или суђење за друго дело у мери у којој оно произилази из истоврсних чињеница или чињеница које су у бити исте. Према томе, утврђено чињенично стање на коме се темељи објективни идентитет јавноправних казних деликата, међусобно сличних по објективним обележјима, може бити основ за изрицање санкције само у једном, и то најпре покренутом казненом поступку према истом окривљеном, што искључује могућност накнадног вођења другог казненог поступка и суђења том лицу пред другим судом за други деликт са сличним обележјем проистекао из истог догађаја.

дио пролазника), осуђен најпре на казну затвора од четрдесет дана за прекршај против јавног реда и мира, а потом и за кривично дело тешке телесне повреде. Поводом његове представке, Европски суд за људска права је установио да је прекршена забрана поновног суђења у истој ствари, одбацујући приговоре Хрватске да су прекршаји лакша дела од кривичних и да је у питању било кажњавање за два различита деликта са сличним обележјима. Суд је проценио да се Конвенција односи и на прекршајни и на кривични поступак, јер је било речи о „сфери казненог поступка“. До тог уверења суд је дошао процењујући природу прекршајног дела у конкретном случају. Установио је да то што је реч о лакшем деликту не доводи у питање казнену природу тог дела, јер Конвенција не везује нужно степен тежине дела за оцену да ли је у питању казнено дело. Друго, изречена казна која се везује за губитак слободе указује на то да је она била резултат претходне оптужбе за казнено дело. Зато је суд заузео становиште да је Марести неоправдано два пута кажњен за исто дело.

И да не постоји потреба уважавања ставова из јудикатуре Европског суда за људска права јасно је да би начело *ne bis in idem* морало да се поштује у свим случајевима када конкретни прекршај, са свим својим обележјима, може бити апсорбован бићем одговарајућег кривичног дела или привредног преступа. Међутим, пресуда у случају Марести показује да различитост бића истом приликом извршеног прекршаја и кривичног дела није била препрека да суд заузме став о повреди начела забране поновног суђења у истој ствари. Због тога је установљено ново правило у члану 8, које је разрађено у процесним одредбама, према којима се онемогућавају покретање и вођење прекршајног поступка ако је у међувремену у истој ствари започео кривични поступак. То, ново правило одговара прекршајној судској пракси у којој је прихваћено да се прекршајни поступак не може накнадно водити ни када је јавни тужилац, на основу својих квазисудских овлашћења, одбацио кривичну пријаву пошто је окривљени испунио наложене му обавезе.⁸ Међутим, ЗП рачуна с „чистим“ ситуацијама када прекршајну или кривичну пријаву подноси надлежни државни орган (уобичајено полиција), а не оштећени. Пошто оштећени не може да утиче на избор казненог поступка у коме ће окривљени бити оптужен за деликт (што је овлашћење јавног тужиоца), поставља се питање на који ће се начин штитити интереси оштећеног ако се прекршајни поступак не поведе зато што је поднета кривична пријава, а јавни тужилац накнадно одбаци такву пријаву. Како се види, у том случају прети опасност да изостане могућност било какве казненоправне заштите интереса оштећеног. То је још један разлог више да се подстакне примена заштите у склопу породичног права, па и ванправних механизма мирнења и поравнања оштећених и насилника ако је реч о лакшим деликтима.

ПОЛОЖАЈ ОШТЕЋЕНОГ И ИЗРИЦАЊЕ ЗАШТИТНИХ МЕРА

Појам оштећеног је одређен у члану 126, ставу 1 ЗП и то посредно, преко чињенице да је неко његово лично или имовинско право повређено или угрожено прекршајем. Процесни положај оштећеног у прекршајном поступку зависи од тога да ли је прекршајни поступак покренут на основу његовог захтева или на захтев овлашћеног државног органа. Ако је оштећени једини овлашћени подносилац захтева за покретање прекршајног поступка, он може користити сва права која му припадају по том основу (изузев оних које би подносилац имао као државни орган). Оштећени истовремено може да остварује и имовинскоправни захтев. Међутим, ако је прекршајни поступак покренут на захтев државног органа као овлашћеног подносиоца, процесни положај оштећеног се своди на споредног умешача на страни оптужбе (тзв. супсидијарни тужилац), с правом да као приватни тужилац подноси доказе, ставља предлоге и истиче имовинскоправни захтев за накнаду штете или повраћај ствари. У том случају нема право жалбе на пресуду, осим у погледу одлуке о трошковима.

Правни положај оштећеног у прекршајном поступку је ојачан утолико што је у члану 126, ставу 3, тачки 4 предвиђено да може тражити изрицање мере забране приступа окривљеног

⁸ Правни став број 1, донет на трећој седници Вишег прекршајног суда, одржаној 30. новембра 2011. године, и пресуда Вишег прекршајног суда, Прж. број 422/12. (*Правни ставови и одлуке Вишег прекршајног суда.* (2012). Београд: Удружење судија прекршајних судова Републике Србије, стр. 68–69).

оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја. Реч је о мери коју суд може одредити на захтев оштећеног у току прекршајног поступка. *Ratio legis* је да се изрицањем једне такве процесне мере спречи да окривљени током прекршајног поступка настави да врши или понови прекршај којим угрожава оштећеног.

Меру је оправдано применити ако из врсте прекршаја и околности под којима је учињен произилази да се оштећени оправдано може сматрати угроженим понашањем окривљеног (на пример, у случајевима насиља у породици или других прекршаја против јавног реда и мира). У члану 126, ставу 5 је предвиђено само да мера може трајати док трају разлози за њено изрицање, а најдуже до правноснажног окончања поступка. Законом нису опредељени посебни услови и начин на који би оштећени поднео свој захтев, па би у том смислу било оправдано применити аналогију са ставом 2, члана 61, у коме је предвиђено да заштитну меру приступа оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја суд изриче на писмени предлог подносиоца захтева за покретање прекршајног поступка или на усмени захтев оштећеног, истакнут при саслушању у прекршајном поступку. Међутим, процесна мера забране приступа оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја разликује се од истоимене заштитне мере предвиђене у члану 61 по томе што се заштитна мера изриче постериорно, уз одлуку о казни или опомени. Ти услови морају постојати у време извршења прекршаја и протезати се за будуће. За разлику од тога, процесна мера се примењује само за период трајања прекршајног поступка до његове правноснажности (у сврхе брзе заштите оштећеног). По природи ствари, оштећени мора доказати своје тврдње да учинилац у датим околностима може поновити прекршај или наставити да угрожава оштећеног.

На решење којим се изриче привремена забрана приступа дозвољена је жалба у року од три дана од дана достављања, која не одлаже извршење решења (став 5). Што се тиче садржине тог процесног решења, сходно би се примењивала одредба из члана 61, става 3, по којој одлука суда којом је изречена забрана приступа мора да садржи период у ком се извршава (с тим што се назначавача да се односи на период до правноснажности одлуке), податке о лицима којима учинилац не сме приступати, наводе објеката којима не сме приступити и у које време, као и места или локација у оквиру којих се учиниоцу забрањује приступ.

Друга заштитна мера, која по својој правној природи одговара мери безбедности из члана 89а КЗ, јесте заштитна мера забране приступа оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја (члан 61). Уведена је Законом о прекршајима⁹ из 2005. године. Садашњим законом су те одредбе разрађене и усаглашене са сличним одредбама из Кривичног законика (мера безбедности забране приближавања и комуникације с оштећеним из члана 89а). За разлику од мере безбедности из члана 89а КЗ, заштитна мера има шири домашај јер омогућава да се забрани приступ оштећеном, одређеним објектима, као и месту на коме је прекршај извршен.

Услови из члана 61, става 1 опредељују разлоге за изрицање мере, а то су опасност учиниоца и прогноза да ће поновити извршени прекршај или наставити да угрожава оштећеног. Пошто мера укључује могућност забране приступа објекту или месту прекршаја, као и оштећеном лицу, понашање учиниоца може представљати опасност за ширу околину или се односити само на оштећеног (дефинисано у члану 126, ставу 1).

Опасност за оштећеног треба разумети као угроженост његовог живота, телесног интегритета, слободе или сигурности. Чињеница да је осуђени претходно извршио прекршај према оштећеном и врста тог прекршаја основ су за процену постојања угрожености, тј. опасности за добра оштећеног, док мотиви извршења и околности под којима је извршен деликт (нарочито однос учиниоца и жртве) опредељују закључак суда да та опасност траје и после осуде учиниоца и да се обнавља радњама којима он покушава да успостави комуникацију с оштећеним или да му се приближи. Осећај угрожености код оштећеног могу изазвати претње, праћење, посматрање, досађивање посетама, телефонским позивима, електронском поштом и слични начини узнемиравања. За изрицање забране није довољно да је постојао само субјективни осећај угрожености код оштећеног, него је потребно да се објективно утврди постојање опасности за оштећеног која траје и будуће. Докази о таквој опасности за

9 Службени гласник РС, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.

оштећеног могу бити садржани у исказима оштећеног или сведока, лекарском уверењу или другој, медицинској документацији, писмима, електронској пошти и сличним изворима.

Пошто се опасно стање учиниоца најпре може установити према околностима под којима је претходни прекршај учињен, у члану 61, ставу 2 је предвиђено да се заштитна мера изриче или на писани предлог подносиоца захтева за покретање прекршајног поступка или на усмени захтев оштећеног истакнут при саслушању у прекршајном поступку. У суштини, таквом одредбом је требало омогућити што брже изрицање забране приступа како учинилац не би био у прилици да понови извршење прекршаја. Забрана из члана 61 изрећи ће се под условима из става 1 само ако опасност од понављања прекршаја постоји и у време изрицања мере и ако ће трајати и убудуће.

Заштитна мера се изриче факултативно као допунска санкција и то за све прекршаје (у складу с чланом 52, ставом 3). Судском одлуком се мора одредити садржај забране, пошто забране подразумевају ограничење слободе кретања учиниоца, а задиру и у нека друга права (право на уживање имовине, на пример, ако се спречава боравак у заједничком стану). Трајање мере безбедности је временски ограничено на период од најдуже годину дана, рачунајући од дана извршности судске одлуке (став 5).

Ради боље заштите оштећеног у случајевима насиља у породици, у члану 61, ставу 4 је предвиђено да изречена мера забране приступа оштећеном укључује и меру забране приступа заједничком стану или домаћинству током периода за који важи забрана.

Да би се омогућило извршење изречене забране, суд је у обавези, према члану 61, ставу 6, да обавести оштећеног, полицију и орган старатељства.

У члану 62 је садржана препорука законодавцу да у материјалном пропису којим је предвиђен прекршај за који се има изрећи заштитна мера предвиди кршење забране приступа као нарочит прекршај. На тај начин је прихваћено правно-технички једино исправно решење које би омогућило накнадно кажњавање онога ко крши заштитну меру, за разлику од одредбе члана 89а ЗП која је практично непримењива.

У којој мери прописивање те две заштитне мере (једне процесне, а друге уз осуду) може помоћи заштити оштећеног од насиља? То ће зависити од тога на који се начин предвиђа њихово извршење. ЗП предвиђа обавезу суда да о изрицању мере обавести полицију, орган старатељства и оштећеног, али не садржи одредбе којима се регулише извршење, него у том погледу у члану 310 упућује на примену Закона о извршењу кривичних санкција¹⁰ (ЗИКС). Међутим, у ЗИКС, упркос његовим досадашњим изменама, нема ниједне одредбе која би се односила на извршење мере безбедности из члана 89а КЗ, нити заштитне мере забране приступа оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја, иако та заштитна мера у прекршајном законодавству постоји од 2005. године, док је мера безбедности сличне садржине у кривично законодавство уведена новелом из 2009. године. Ако се има у виду да су и мере правне заштите у случајевима насиља у породици предвиђене у члану 198 Породичног закона¹¹ практично неизвршиве, јер се не зна ко је задужен за њихово извршење¹², онда остаје утисак о фрагментарном регулисању забране присуства оштећеном кроз одредбе прекршајног, кривичног и породичног законодавства, без међусобне везе и уз очигледан пропуст (већ годинама присутан у законодавству) да се уреди начин њиховог извршења. Као да се законодавац задовољи тиме да потенцијалним насилницима запрети прописивањем и изрицањем забране, иако се она неће моћи извршити. Због тога, ни одредбама ЗП предвиђене заштитне мере (с назнакама могућег начина извршења) неће моћи да се примењују у пракси.

Проблем не би био решен чак и да постоји могућност извршења мера забране приступа оштећеном, јер би се, у том случају, отворила питања кумулације различитих мера забране приласка и контакта с оштећеним и одређивања приоритета при њиховом извршењу. Могуће је замислити ситуације када би подношењем тужбе надлежном грађанском суду

10 *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.

11 *Службени гласник РС*, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон.

12 *Nasilje u porodici*. (2009). Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, USAID, str 14. У истом истраживању је изнето да ни поштрење казни у кривичном законодавству, као ни забрана ублажавања казне нису битније допринели смањењу насиља у породици.

оштећени постигао да у његову корист буде изречена мера забране приступа, уз истовремено покретање кривичног или прекршајног поступка у коме би опет могао да захтева одређивање сличне процесне мере, а потом и да предложи изрицање мере безбедности или заштитне мере у склопу осуде. Очигледно, период забране приласка оштећеном могао би да траје дуго. Међусобни однос тих мера није регулисан, осим што је у члану 198, ставу 2 Породичног закона предвиђено да ће се притвор или друго лишење слободе које буде одређено у кривичном или прекршајном поступку урачунати у трајање мера заштите од насиља у породици које се изричу према одредбама тог закона. Због тога би било добро да су у процесном делу ЗП још детаљније формулисани услови под којима су могући изрицање и опозивање процесне мере забране приласка оштећеном и њен однос према мерама које је други надлежни суд изрекао истом лицу у односу на истог оштећеног у грађанском поступку. То је утолико потребније што забрана приласка оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја по својој правној природи није права мера безбедности или заштитна мера, којима је својствено да остварују сврхе специјалне превенције и заштиту друштва, него је заправо реч о посебној мери опреза којом се учинилац у неком периоду ставља под надзор како не би поновио извршење деликта.

ДРУГИ ИНСТИТУТИ КОЈИМА СЕ ПОСТИЖЕ ЕФИКАСНИЈА РЕАКЦИЈА НА НАСИЉЕ

Благовремену заштиту оштећених у случајевима насиља може потпомоћи брза реакција надлежних органа у спречавању прекршаја. Због тога су од практичног значаја одредбе о могућности привођења осумњиченог за извршење прекршаја, спреченог на тај начин да настави прекршај (члан 190), задржавање лица како би се спречило да даље врши прекршаје (члан 191) и превентивно одређено задржавање лица које под утицајем алкохола и других омамљујућих средстава изврши прекршај (члан 193). Све те мере привођења и задржавања, иако несумњиво имају превентиван карактер, ретко се одређују наредбом суда, него их, по правилу, примењују овлашћени полицијски службеници. Евентуални ефекат на заштиту оштећеног могу да имају само у мери у којој се после тога редовније покреће прекршајни поступак према насилнику, па се тиме ствара могућност да оштећени тражи да се окривљеном одреди процесна мера забране приближавања. С друге стране, управо за теже прекршаје из области јавног реда и мира, ако постоји оправдана сумња да ће учинилац поновити или наставити да врши прекршај или да ће избећи извршење прекршајне санкције, постоји могућност извршења осуђујуће пресуде пре њене правноснажности (члан 308). У склопу те осуде је могуће да окривљеном буде изречена и заштитна мера забране приступа оштећеном, објекту или месту извршења прекршаја, па је и то један од начина на који се, убрзаним окончањем прекршајног поступка, може постићи заштита оштећеног.

Својевремено су с циљем унапређења заштите од насиља у породици били препоручени увођење заштитних мера обавезног психијатријског лечења (у установи и на слободи), као и обавезан третман за насилнике у породици.¹³ Сада је Законом о прекршајима у члану 60 уведена мера обавезног психијатријског лечења на слободи, што би, уз меру обавезног лечења зависника од алкохола и психоактивних супстанци (члан 59), требало да отклони услове који подстичу учиниоца да изврши нов прекршај. Међутим, у погледу мере обавезног психијатријског лечења на слободи изостала је разрада процесних услова под којима би ту меру било могуће изрећи као самосталну прекршајну санкцију неурачунљивом учиниоцу прекршаја.¹⁴ Тако се неминовно намеће закључак да је већ сада извесно да би ЗП који је недавно ступио на снагу требало да се мења.

13 Mrvic-Petrović, N. (2003). *Potrebe izmena prekršajnog zakonodavstva sa aspekta sprečavanja nasilja u porodici. Temida*, 6(2), 13–14.

14 Mrvic-Petrović, N. (2014). *Komentar novog zakona o prekršajima sa specijalnim prilogom: najznačajnije novine u Zakonu kroz odgovore na pitanja*. Beograd: Paragraf Co, Paragraf lex, str. 56.

ЗАКЉУЧАК

У Србији се насиље и даље не сагледава као реалан феномен који има своје изворе у социјалним условима и психичким предиспозицијама учинилаца. Тек би се на основу таквог приступа било могуће заложити за ефикасније решавање тог значајног социјалног и здравственог проблема и то првенствено у васпитној и образовној сфери и делатности социјалне заштите (центра за социјални рад) у локалној заједници на примени програма неформалног мирења и поравнања насилника и оштећених, у оквиру којих би било могуће упутити насилника на третман, а оштећеном пружити подршку и заштиту. У једном таквом моделу казненоправна заштита би заиста могла да буде предузета само *ultima ratio*, при чему би прекршајно кажњавање могло да представља снажну баријеру насиљу као први, ефикасни казнени одговор државе којим се онемогућава појава тежих казних делата. Међутим, када се говори о спречавању насиља, сва пажња друштва се усмерава на казнену реакцију која је, по природи ствари, постериорна и не може бити делотворна у остварењу тог задатка. Због тога се веома често и *ad hoc* мења казнено законодавство, при чему се недовољно међусобно усклађују одредбе прекршајног и кривичног права, као и материјалног, процесног и извршног права. Невоља је што се при томе не води рачуна о потпунијој заштити жртава и оштећених, нити о условима у којима би требало применити законска решења.

Стиче се утисак да је законодавцу, да би изашао у сусрет очекивањима јавног мњења да се реагује на злочине насиља, најважније да пропише неку меру, забрану и оштрију казну, иако је очигледно да ће те одредбе остати „мртво слово на папиру“. То важи за заштитне мере предвиђене у прекршајном законодавству, па се зато може очекивати да ће и ново право, установљено у корист оштећеног у тачки 4, ст. 3 и 4, члана 126, остати да фигурира више као правна могућност, а не као стварни начин да се омогући брзо спречавање насиља (посебно у породици). Зато би законодавац требало да преиспита постојећа решења којима непотребно дуплира механизме реаговања на насиље у виду мера забране приступа и комуникације с оштећеним у породичном и казненом законодавству, при чему њихов међусобни однос није регулисан. Поред тога, крајње је време да се у закону који уређује извршење кривичних санкција пропише начин извршења мера безбедности из члана 89а КЗ и заштитне мере из члана 61 ЗП. Уместо скувих и неефикасних метода – провера кршења забране приласка у виду повремених посета службених лица месту становања оштећеног, потребно је сагледати чињеницу да се у иностранству већ од краја XX века у такве сврхе успешно користи електронски надзор, тј. мобилна телефонија у комбинацији с уређајем за глобално позиционирање, тако да се аутоматски активира одговарајући предајник који се налази у стану жртве чим се учинилац нађе у забрањеној зони, при чему се минијатурном видео-камером обезбеђују докази о кретању осуђеног и поступцима којима крши забрану приласка оштећеном.¹⁵

Осим што би законодавац изменама и допунама Закона о прекршајима требало да омогући изрицање заштитне мере обавезног психијатријског лечења као самосталне прекршајне санкције неурачунљивом лицу, било би корисно ако би се постојећи систем заштитних мера употпунио и мером обавезног психосоцијалног третмана за учиниоце прекршаја с елементом насиља. Наиме, резултати истраживања из области социјалне психологије показују да се током социјализације личности развија склоност ка насиљу и усвајају обрасци насилничког понашања, па се, према томе, психолошким третманом може постићи промена утолико што ће та особа научити да контролише свој бес и насилне импулсе.¹⁶ Томе у прилог говоре и искуства из немачке примењене криминологије, у којој је управо у сврху спречавања насиља развијен посебан модел проучавања личности учиниоца применом методе испитивања појединачне криминалне каријере (*MIVEA – Methode der ideltypischen-vergleichenden Einzelfallanalyse*) у настојању да се истраже психолошки и психопатолошки (ређе и психијатријски) узроци

15 Mrvić-Petrović, N. (2010) *Alternativne krivične sankcije i postupci*. Beograd: Medija centar Odbrana, str. 94.

16 Такви програми се подједнако показују успешним и када се примењују у посебним затворским јединицама, као што показује пример из израелског затворског система (Enosh, G., Buchbinder, E., Smith, L. N., Shafir, O. (2013). From the 'Greenhouse' to Reality: Challenges Faced by Graduates of In-Prison Batterers Intervention Program. *Journal for Interpersonal Violence*, 28, 910–937), као и када се практикују у виду активности социјалних служби на спречавању породичног насиља (Gerhart, J. I., Ronan, G. F., Russ, E., Seymour, B. (2013). The Moderating effects of Cluster B Personality Traits on Violence Reduction Training: A Mixed-Model Analysis. *Journal for Interpersonal Violence*, 28, 45–61).

извршења деликата насиља.¹⁷ Такође, и почетни позитивни резултати остварени у пилот програму добровољне примене психосоцијалног третмана насилника у Крагујевцу у оквиру пројекта „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“, који је 2011. године реализовала Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Републике Србије, указују на то да би било целисходно увести заштитне мере психосоцијалног третмана у прекршајно законодавство.¹⁸

Да би се омогућила делотворна примена постојећих казних санкција с циљем спречавања насиља, законодавац би такође требало да има у виду да према постојећим одредбама ЗП, КЗ и Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама¹⁹ није могуће успешно извршити ни меру безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама из члана 89б КЗ, као ни истоимену заштитну меру из члана 63 ЗП, па би о томе требало водити рачуна при изменама и допунама тих закона. Не треба посебно истицати да ЗИКС не садржи ниједну одредбу која би регулисала начин извршења тих мера, упркос њиховом практичном значају.²⁰

Потребно је, на крају, указати на то да оштрије кажњавање и шири спектар заштитних мера не смеју да буду сами себи сврха – формална правна реакција има смисла једино уколико се тиме постиже боља заштита оних који су насиљем непосредно погођени, док се превентивни ефекти узгредно остварују. Зато би реформе казненог законодавства у већој мери требало да уваже побољшање положаја жртава казних дела, како то и налажу стандарди из докумената Организације уједињених нација и европских регионалних организација.²¹ Као што се види, новим Законом о прекршајима на том путу су учињени почетни кораци – мали, али значајни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Breneselović, L. (2012). German Applied Criminology: a Modern Concept of Criminal Career Investigation for the Purposes of Justice System. U E. Balica, P. Décarpes (ur.), *Violence and Crime in Europe, Social Interventions and Research Methods* (str. 61–72). Bucharest: Universitatea din București.
2. Бркић. С. (2006). *Истраживање прекршаја с елементом насиља у породици*. Београд: Удружење судија за прекршаје Републике Србије.
3. Gerhart, J. I., Ronan, G. F., Russ, E., Seymour, B. (2013). The Moderating effects of Cluster B Personality Traits on Violence Reduction Training: A Mixed-Model Analysis. *Journal for Interpersonal Violence*, 28, 45–61.
4. Enosh, G., Buchbinder, E., Smith, L. N., Shafir, O. (2013). From the 'Greenhouse' to Reality: Challenges Faced by Graduates of In-Prison Batterers Intervention Program. *Journal for Interpersonal Violence*, 28, 910–937.
5. Jovanović, S. (2010). *Pravna zaštita od nasilja u porodici*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
6. Mrvić-Petrović, N. (2010) *Alternativne krivične sankcije i postupci*. Београд: Медија центар Одбрана.
7. Мрвић-Петровић, Н. (2010). *Кривично право: општи део*. Београд: Правни факултет Универзитета Унион, Службени гласник.

17 Више у: Breneselović, L. (2012). German Applied Criminology: a Modern Concept of Criminal Career Investigation for the Purposes of Justice System. U E. Balica, P. Décarpes (ur.), *Violence and Crime in Europe, Social Interventions and Research Methods* (str. 61–72). Bucharest: Universitatea din București.

18 Доступно на интернет страници Центра за социјални рад „Солидарност“, http://www.solidarnost.org.rs/?page_id=502 (24. 3. 2014).

19 Службени гласник РС, бр. 67/2003, 101/200 – др. закон, 90/2007, 72/2009 – др. закон и 111/2009.

20 Видети: Mrvić-Petrović, N. (2013). Nedostaci zakonske regulative kao razlog nedelotvorne primene zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama. *Pravni život*, 62(9), 623–632.

21 Видети: Mrvić-Petrović, N. (2013). Prilagođavanje krivičnog zakonodavstva Republike Srbije evropskim standardima zaštite prava žrtava krivičnih dela. U L. Kron, A. Jugović (ur.), *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima* (str. 81–92). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

8. Mrvić-Petrović, N. (2014). *Komentar novog zakona o prekršajima sa specijalnim prilogom: najznačajnije novine u Zakonu kroz odgovore na pitanja*. Beograd: Paragraf Co, Paragraf lex.
9. Mrvić-Petrović, N. (2013). Nedostaci zakonske regulative kao razlog nedelotvorne primene zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama. *Pravni život*, 62(9), 623–632.
10. Mrvić-Petrović, N. (2013). Prilagođavanje krivičnog zakonodavstva Republike Srbije evropskim standardima zaštite prava žrtava krivičnih dela. U L. Kron, A. Jugović (ur.), *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima* (str. 81–92). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
11. Mrvić-Petrović, N. (2003). Potrebe izmena prekršajnog zakonodavstva sa aspekta sprečavanja nasilja u porodici. *Temida*, 6(2), 13–14.
12. *Nasilje u porodici*. (2009). Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, USAID.
13. *Правни ставови и одлуке Вишег прекршајног суда*. (2012). Београд: Удружење судија прекршајних судова Републике Србије.
14. *Strategy on Violence Prevention, Mitigation and Response 2011-2020*. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), dostupno na: <https://www.ifrc.org/PageFiles/132439/strategy-violence-report-en.pdf>, str. 5 (23. 2. 2014).

ЗАКОНСКИ ПРОПИСИ

1. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.
2. Породични закон, *Службени гласник РС*, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон.
3. Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.
4. Закон о прекршајима, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.
5. Закон о прекршајима, *Службени гласник РС*, број 65/13.
6. Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, *Службени гласник РС*, бр. 67/2003, 101/200 – др. закон, 90/2007, 72/2009 – др. закон и 111/2009.

УБИСТВО ПРИ БЕЗОБЗИРНОМ НАСИЛНИЧКОМ ПОНАШАЊУ

Проф. др Драгана Коларић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду се анализира одредба која се односи на убиство при безобзирном насилничком понашању (члан 114. тачка 2. Кривичног законика Србије).¹ У првом делу рада, који је уједно посвећен и уводним напоменама, аутор покреће питање оправданости постојања ове инкриминације у кривичном законодавству Републике Србије. У другом делу, аутор настоји да утврди, упоредном анализом, постоје ли у другим земљама слична решења. У трећем делу, уједно и централном, заступљен је правно-догматски приступ решењу из члана 114 тачка 2. На крају, износи се случајеви из судске праксе и указује се на бројно стање и кретање овог кривичног дела у односу на остала кривична дела убиства, што представља подлогу за доношење закључака *de lege ferenda*.

Кључне речи: кривично дело, убиство, насилничко понашање, безобзирност, Кривични законик.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Убиство при безобзирном насилничком понашању ушло је на врата кривичног законодавства 1977. године. Поставља се питање који је био *ratio legis* за увођење овог кривичног дела и да ли је оно оправдало своје постојање?

Као образложење, које иде у прилог овом специфичном облику тешког убиства, наведена је појачана заштита грађана од безобзирних насилничких понашања, јер је седамдесетих година у нашој земљи забележен пораст насилничких ексцеса, који су били праћени тешким телесним повредама жртава, а нису изостали ни случајеви у којима је насилничко понашање довело до наступања смрти грађана.² Константовано је да постојеће инкриминације нису довољне да би се зауставио пораст кривичних дела убиства која су вршена без озбиљнијег повода, разлога и мотива. Практика је показала да постоје прилике где се убиство врши из чисте обести, као последица кабадахијског понашања учиниоца, једноставно тако што то некоме одговара. У таквим ситуацијама, ако не би постојала квалификаторна околност „при безобзирном насилничком понашању“, суд је могао да примени само одредбу о обичном убиству.

Са друге стране, имамо чињеницу да је примена ове квалификације изузетно ретка у судској пракси, што одмах усмерава пажњу на питање о потреби постојања овакве одредбе у Кривичном законнику Србије.³ При томе имамо у виду да су неке земље бивше СФРЈ, које су појуриле 1977. године да своје кривичне законе обогате новом инкриминацијом, у налету доношења нових кривичних кодекса, одустале од убиства при безобзирном насилничком понашању као тежег облика убиства.⁴

Поред чињенице да примена ове одредбе у пракси није толико честа, неретко се поставља и питање шта је то код овог облика тешког убиства квалитативно различито од обичног убиства? Такође, везујући ову инкриминацију за одредбу члана 344. Кривичног законика Србије, законодавац додатно компликује ситуацију, јер је и само насилничко понашање непрецизно одређено, и у судској пракси постоји проблем разграничења са неким прекршајима против јавног реда и мира.

1 Овај рад резултат је реализовања научноистраживачког пројекта „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“ (бр. 179045) и „Ефекти примењене физичке активности на локомоторни, метаболички, психосоцијални и васпитни статус популације Републике Србије“ (III47015).

2 З. Томић, Нека спорна питања код кривичног дела убиства при безобзирном насилничком понашању, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву*, бр. XXXIII/1985, Сарајево, стр. 175.

3 „Сл. Гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009 и 121/2012.

4 Нпр. Хрватска и Словенија.

УБИСТВО ПРИ БЕЗОБЗИРНОМ НАСИЛНИЧКОМ ПОНАШАЊУ
У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Кривични законик Црне Горе, Македоније, Србије и Кривични закон Републике Српске и даље познају убиство при безобзирном насилничком понашању.

Што се тиче западноевропских земаља, таквог облика тешког убиства нема. У државама Источне Европе оно је углавном присутно под велом хулиганских побуда. То су побуде чију спољну страну карактерише неиспровоцирани напад на жртву, одсуство повода за напад и убиство. Мотив извршења дела, изражен у умишљајним радњама које грубо нарушавају јавни ред и мир и одражавају јавно непоштовање друштва, је обавезно обележје бића кривичног дела и мора се утврђивати у сваком случају да би се применила ова одредба.⁵

Руски законодавац га је предвидео у одредбама Кривичног законика Руске Федерације када га је усвајао 24. маја 1996. године.⁶ Код њих се зове *убиство из хулиганских побуда*.

Према *Кривичном законнику Руске федерације*, обично убиство је умишљајно проузроковање смрти другог лица које није праћено квалификованим околностима наведеним у ст. 2. члана 105. и привилегујућим околностима наведеним у члановима 106, 107. и 108. Тешко, квалификовано убиство је убиство два или више лица; лица или њему блиских лица у вези са остваривањем његове службене дужности или испуњавањем друштвене обавезе (дуга); лица, за које је учинилац знао да се налази у беспомоћном стању, као и извршено заједно са отмицом лица или узимањем талаца; жене за коју је учинилац знао да је бременита; извршено са нарочитом свирепости; извршено на општеопасан начин; извршено од стране групе лица, групе лица уз претходни договор или од организоване групе; из користољубивих побуда или по наруџбини, као и ако је извршено заједно са разбојништвом, уценом или бандитизмом; из хулиганских побуда; извршено са циљем да се прикрије друго кривично дело или олакша његово извршење, и извршено заједно са силовањем или другим насилним радњама сексуалног карактера; из мотива националне, расне, религиозне нетрпељивости или мржње или крвне освете; у циљу искоришћавања органа или ткива жртве, и као последњи облик наводи се лишење живота извршено више пута.

Убиство из хулиганских побуда одликује јавно омаловажавање друштва и општеприхваћених моралних норми, када окривљени, у жељи да себе издигне изнад осталих, отворено изазива друштвени поредак и показује циничан и презрив однос према социјалном окружењу (нпр. умишљајно извршење убиства без неког очигледног повода или због небитног, мизерног повода...⁷).

*Кривични закон Републике Српске*⁸ у члану 149. регулише тешко убиство. Казна затвора од најмање десет година или казна дуготрајног затвора предвиђена је за лишавање живота на нарочито свиреп или крајње подмукао начин, лишавање живота из користољубља, ради извршења или прикривања другог кривичног дела, из безобзирне освете, мржње или из других нарочито ниских побуда, лишавање живота при безобзирном насилничком понашању, лишавање живота другог лица којим се са умишљајем доводи у опасност живота још неког лица, умишљајно лишавање живота два или више лица, а не ради се о убиству на мах, убиству детета при порођају или убиству учињеном под особито олакшавајућим околностима (члан 148. став 2), лишавање живота детета, малолетног лица или женског лица за које зна да је бременито, лишавање живота судије или јавног тужиоца у вези са вршењем њихове судијске или тужилачке дужности, или лишавање живота службеног или војног лица при вршењу послова безбедности или дужности чувања јавног реда, хватања учиниоца кривичног дела или чувања лица лишеног слободе.

5 З. Томић, *op. cit.*, стр. 173.

6 *Комментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации с постатейными материалами и судебной практикой*, под общей редакцией С. И. Никулина, Москва, 2000, стр. 310.

7 В. А. И. Рарог, *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва: Проспект, 2013, стр. 245.

8 „Службени гласник РС“, бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13.

*Кривични законик Црне Горе*⁹ у одредби члана 144. тачка 2. предвиђа убиство при безобзирном насилничком понашању. Дело је забрањено затвором најмање десет или казном затвора од четрдесет година.

*Кривични законик Македоније*¹⁰ у члану 123. став 2. тачка 2. садржи инкриминацију тешког убиства при безобзирном насилничком понашању. Наиме, затвором од најмање десет година или доживотним затвором казниће се лице које лиши живота другог при безобзирном насилничком понашању.¹¹

УБИСТВО ПРИ БЕЗОБЗИРНОМ НАСИЛНИЧКОМ ПОНАШАЊУ У КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ СРБИЈЕ

Кривични законик Србије, у тачки 2. члана 114, изразом „ко другог лиши живота при безобзирном насилничком понашању“ не одређује ни појам безобзирности, ни појам насилничког понашања. Из тих разлога, овај облик тешког убиства је веома споран како у кривичноправној теорији, тако и у судској пракси. Квалifikаторну околност чини непрецизно одређена формулација – чињеница да се убиство врши при безобзирном насилничком понашању. Дакле, за постојање овог кривичног дела неопходно је да су испуњена три квалifikаторна обележја.¹² То су: да постоји „насилничко понашање“ на страни учиниоца кривичног дела; да је реч о „безобзирном“ насилничком понашању и да је неко лице лишено живота „при“ таквом понашању.

Насилничко понашање је, у најширем значењу, физичко или психичко малтретирање другог лица.¹³ Начини физичког или психичког малтретирања могу бити различити. Према мишљењу које постоји у нашој кривичноправној теорији, тај појам треба тумачити, уз одређена ограничења, онако како је одређен код кривичног дела насилничког понашања из члана 344. Кривичног законика Србије.¹⁴ Појам насилничког понашања одређен у одредби члана 344. се не поклапа у целини са појмом насилничког понашања код тешког убиства при безобзирном насилничком понашању. Према члану 344, насилничко понашање се састоји у грубом вређању или злостављању другог, вршењу насиља према другом, изазивању туче или дрском или безобзирном понашању којим се значајније угрожава спокојство грађана или теже ремети јавни ред и мир. Кривични законик Србије је одустао од ранијег решења кривичног дела насилничког понашања у оном сегменту који је захтевао склоност ка таквом понашању. Због тога је беспредметна расправа да ли је и за убиство при безобзирном насилничком понашању потребно утврдити такву склоност. Чим за постојање кривичног дела из члана 344. није потребно утврђивати да ли се учинилац раније силецијски понашао, да ли његов пређашњи живот указује на насилничко понашање, онда такву околност не треба утврђивати ни код тешког убиства.

За разлику од бића кривичног дела насилничког понашања, код убиства при безобзирном насилничком понашању се тражи безобзирност. У том смислу треба одредити и убиство при безобзирном насилничком понашању које се врши из обести и ничим није претходно изазвано. Учиниоца на тај начин изражава своју охолост, силецијски карактер личности и омаловажава туђе животе. Убиство при насилничком понашању захтева „безобзирно“, а не обично насилничко понашање. Чини нам се да је то суштина теже квалifikације. Тражи се, дакле, грубо насиље тј. посебно велики интензитет насиља који превазилази уобичајену и редовну меру безобзирности. Безобзирност се у теорији, углавном, на сличан начин одређује. Не постоји баш потпуна униформност, али су одређења доста блиска. Тако, З. Стојановић истиче да се безобзирност иначе испољава и у томе што учинилац показује крајњу равно-

9 „Сл. Лист РЦГ“, бр. 70/03 од 25.12.2003, 13/04 од 26.02.2004, 47/06 од 25.07.2006, 40/08 од 27.06.2008, 25/10 од 05.05.2010, 32/11 од 01.07.2011).

10 „Службен весник на Република Македонија“ бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7 /08 , 139/08 , 114/09 година, 51/11, 135/11, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013.

11 Законодавац у Македонији користи формулацију „друг ке лиши од живот при вршење на семејно насилство“.

12 Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2006, стр. 348.

13 *Ibidem*.

14 З. Стојановић, Н. Делић, *Кривично право - посебни део*, Београд, 2013, стр. 10.

душност према туђим добрима, што дело врши из обести, из рушилачких нагона и што за вршење убиства жртва не даје никакав повод.¹⁵ Љ. Лазаревић износи гледиште да у оцени да ли се насилничко понашање може сматрати посебно безобзирним, посебан значај могу имати околности под којима се врши, интензитет насиља, употребљена средства и начини, и сл.¹⁶ В. Камбовски тврди да квалифицирано убиство постоји, не при обичном, већ при безобзирном насилничком понашању. Безобзирност (неуравнотежење, невођење рачуна о жртви, елементарно непоштовање људског у њој) је виши квалификатив, то је безобзирност при насиљу, насиље које је по интензитету над другим насиљем.¹⁷

Поставља се питање, да ли постоји „обзирно“ насилничко понашање? Није ли свако насилничко понашање карактеристично по својој безобзирности и грубости? Изгледа да је законодавац хтео да нагласи да се ради о вишем степену насиља, које превазилази редовно насиље. Значај судске праксе код утврђивања услова за постојање овог кривичног дела је велики, јер је законска формулација превише уопштена. Да ли се у конкретном случају ради о безобзирном насилничком понашању процењује суд на основу свих околности конкретног случаја. *Врховни суд Србије (Кж. 1362/88)* тражи да облици насиља објективно превазилазе уобичајену меру насиља која је иначе честа приликом извршења кривичног дела убиства, тако да прави разлику између насилничког и безобзирног насилничког понашања. Тако је суд заузео став да није реч о безобзирном понашању када је учинилац грубо малтретирао и вређао већи број гостију, али је према неким био љубазан, чак их је и нудио пићем. Наравно, одмах се намеће питање да ли је „редовно“ насиље довољна квалификаторна околност, посебно ако се тумачи у складу са одредбом члана 344. КЗС. Наиме, насилничко понашање је свршено када је значајније угрожено спокојство грађана или када је теже поремећен јавни ред и мир. Ремећење јавног реда и мира и угрожавање спокојства грађана је последица и код неких прекршаја предвиђених у члану 6. Закона о јавном реду и миру.¹⁸ Из тих разлога, неретко се појављује проблем разграничења између кривичног дела насилничко понашање и појединих прекршаја. Наравно, код кривичног дела се тражи да је „значајније“ угрожено спокојство грађана или да је „теже“ поремећен јавни ред и мир. Да ли је у питању значајније угрожавање спокојства грађана процењује се према броју лица која су тим догађајем обухваћена и интензитету неспокојства које је изазвано. Постоји ли теже ремећење јавног реда и мира утврђује се према природи насилничког понашања, простору којим је оно обухваћено и околностима под којима се врши.¹⁹ Према пресуди *Вишег суда у Београду (Кж.1 бр. 13/14)* и *Првог основног суда у Београду (К.бр. 2376/13)*, окривљени је значајно угрозио спокојство грађана и теже реметио јавни ред и мир тако што се својим возилом зауставио испред градског аутобуса којим је управљао оштећени, изашао из возила, те отворио гепек, извадио секиру, пришао делу аутобуса где се налази оштећени и секиром ударао по стаклу док га није разбио, опсовао оца и мајку оштећеном, након чега се удаљио.

Раније се за постајање кривичног дела насилничко понашање „тражила склоност ка таквом понашању“. Од тога се одустало²⁰, чиме је још више дошао до изражаја проблем разграничења са сродним прекршајима. Да би превазишао постојеће проблеме (разграничење са неким прекршајима против јавног реда и мира и неким кривичним делима из Кривичног законика), законодавац у Црној Гори је 2006. године изменио законски опис кривичног дела насилничко

15 З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2012, стр. 396.

16 Љ. Лазаревић, *Кривично право-посебни део*, Београд, 1995, стр. 211.

17 Цитирано према: З. Томић, *Нека спорна питања код кривичног дела убиства при безобзирном...*, *op. cit.*, стр. 184.

18 Члан 6. Закона о јавном реду и миру: Ко свађом или виком ремети јавни ред и мир или угрожава безбедност грађана - казниће се новчаном казном до 20.000 динара или казном затвора до 20 дана. Ко угрожава сигурност другог лица претњом да ће напасти на живот или тело тог или њему блиског лица - казниће се новчаном казном до 25.000 динара или казном затвора до 30 дана. Ко вређањем или злоупотребом другог, вршењем насиља над другим, изазивањем туче или учествовањем у њој, угрожава спокојство грађана или ремети јавни ред и мир - казниће се новчаном казном до 30.000 динара или казном затвора до 60 дана. Кад се прекршај из ст. 1. до 3. овог члана изврши у групи - казниће се казном затвора до 60 дана. Види: „*Сл. гласник РС*“, бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - др. закон и 85/2005 - др. Закон.

19 Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, *op. cit.*, стр. 852.

20 Како З. Стојановић наводи од тога се одустало јер захтевање тог услова значи посредно кажњавање због одређеног начина живота, односно због одређених особина личности. Види: З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика Црне Горе*, Подгорица, 2010, стр. 774.

понашање. Сада, дело чини лице које грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче или дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство грађана или ремети јавни ред и мир уколико је то извршено у групи или је неком лицу нанесена лака телесна повреда или је дошло до тешког понижавања грађана. После измена, за постојање кривичног дела насилничког понашања се захтева да је остварен један од три услова: да је дело извршено у групи, или је неком лицу при извршењу нанесена лака телесна повреда, или је дошло до тешког понижавања грађана. Постојање „групе“ подразумева најмање три лица која заједнички остварују ово кривично дело. Лака телесна повреда мора бити нанета за време вршења кривичног дела. Није релевантно да ли је нанета лицу према коме је предузета радња насилничког понашања, или према неком другом лицу. „Тешко понижавање грађана“ значи да је дошло до таквог понижавања грађана које је по интензитету посебно изражено, што ће се процењивати с обзиром на то како је дело учињено, према коме, под којим околностима и др., а имајући у виду и постојећа схватања средине о томе шта се сматра понижавајућим чином.²¹ У вези са ова три услова се као спорно питање јавља да ли се ту ради о некој врсти последице, или је у питању објективни услов инкриминације. Додавање тих услова у биће кривичног дела (односно њихово пребацивање из ранијег квалификованог облика) има за циљ сужавање криминалне зоне и јасније разграничење са прекршајима против јавног реда и мира. Стога има више разлога да се узме да су у питању објективни услови инкриминације. Зато, у односу на њих није потребан умишљај учиниоца.²²

Последњи услов за постојање убиства при безобзирном насилничком понашању се односи на захтев да је дело учињено „при“ безобзирном насилничком понашању. То значи да убиство мора бити извршено у контексту безобзирног насилничког понашања, да се ради о једном истом догађају који је временски повезан.²³ Дакле, лишавању живота треба да претходи насилничко понашање учиниоца дела. Није неопходно да постоји истовременост у смислу да се и у самом моменту лишавања живота учинилац безобзирно понаша. Ако учинилац најпре изврши убиство, а после тога се бахато понаша према другима, нема квалификаторне околности. За постојање дела није битно које је лице лишено живота. То може бити оно лице према коме се учинилац насилнички понашао, али и неко друго лице које се затекло на месту догађаја.²⁴

Правно-догматски посматрано, споран је покушај овог облика тешког убиства и поред тога што, у теорији, постоји јединствен став да је могућ покушај убиства при безобзирном насилничком понашању. Код свих облика тешких убиства покушај, осим умишљаја, треба да обухвати и квалификаторну околност. Према томе, покушај дела из тачке 2. постоји када учинилац под раније наведеним околностима (да постоји „насилничко понашање“ на страни учиниоца кривичног дела и да је реч о „безобзирном“ насилничком понашању) предузима радњу извршења усмерену на умишљајно лишавање живота, али таква последица није остварена. На страну остављамо проблем који постоји код свих квалификованих убиства и односи се на утврђивање субјективног елемента. Овде је тешко утврдити, због коришћења тако паушалних појмова, да ли су остварене квалификаторне околности које су садржане у синтагми „безобзирно насилничко понашање“. Из тих разлога и судови ретко прибегавају конструкцији покушаја убиства при безобзирном насилничком понашању. Тако је нпр. Апелациони суд у Крагујевцу (КЖ. 1-3549/12) иако постоје околности које указују да би се дело могло квалификовати као покушај убиства при безобзирном насилничком понашању, донео одлуку да се ради о стицају кривичног дела насилничко понашање и кривичног дела недозвољено држање оружја и експлозивних материја. Наиме, окривљени је дана 31.3.2009. године око 23 сата у кафани чији је власник, у стању урачунљивости и са умишљајем, вршењем насиља према другом и изазивањем туче значајније угрозио спокојство грађана и теже реметио јавни ред и мир, при чему је другим лицима нанео лаке телесне повреде, којом приликом је неовлашћено набавио, држао и носио ватрено оружје, на тај начин што је после краћег вербалног дуела са гостом локала оштећеним око плаћања рачуна за попијено пиће, изашао из кафане, отишао до своје куће где је узео пиштољ марке „Взор“ калибра 7,65 мм који

21 З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика Црне Горе*, *op. cit.*, стр. 774.

22 *Ibidem.*

23 *Ibidem.*

24 Д. Коларић, *Кривично дело убиства*, Београд, 2008, стр. 216.

је набавио, држао и носио без одобрења надлежног органа, а затим по повратку у кафану где је било присутно више гостију оштећеном пришао са леђа и рукохватом пиштоља га ударио у потиљачни део главе наносећи му лаку телесну повреду у виду раздерно-нагњечне ране главе иза леве ушне шкољке, а када се оштећени окренуо према њему, са удаљености од 1 метра у правцу истог испалио два пројектила. Суд је утврдио казну затвора у трајању од три месеца за кривично дело из чл. 348. ст 1. КЗ и за кривично дело насилничко понашање из чл. 344. ст 2. у вези ст. 1. КЗ казну затвора у трајању од шест месеци, па је узимајући наведене казне као правилно утврђене, окривљеног осудио на јединствену казну затвора у трајању од 7 месеци, која казна је, по њиховом мишљењу, довољна и нужна да се у оквиру опште сврхе прописивања и изрицања кривичних санкција из чл. 4. ст. 2 КЗ постигне сврха кажњавања у смислу одредаба 42. КЗ. Окривљени је испалењем пројектиlima погодио два лица. По нашем мишљењу, предузетим радњама окривљени је остварио квалификаторна обележја кривичног дела убиства при безобзирном насилничком понашању, што је несумњиво утврђено из исказа окривљеног који није спорио да је непосредно пре употребе ватреног оружја имао расправу око кафанског рачуна са оштећеним у својој кафани, те да је дошло до испалења два пројектила из пиштоља марке „Взор“ калбира 7,65 мм који је набавио, држао и носио без одобрења надлежног органа, да је један пројектил погодио оштећеног у леву ногу, а други оштећеног који је седео за суседним столом. Из исказа оштећеног се утврђује да је окривљени након што је узео пиштољ најпре рукохватом пиштоља оштећеног ударио у потиљачни део главе, након чега су се ухватили у коштац, а када је окривљени од њега био удаљен један метар дошло је до испалења два пројектила, од којих га је један погодио, док се из исказа оштећеног утврђује да је критичном догађају претходила препирка између окривљеног и оштећеног, да је дошло и до физичког сукоба, међусобног гурања, након чега су се чули пуцњи из пиштоља. На основу наведених исказа оштећених, те исказа саслушаних сведока, сматрамо да је овакво понашање окривљеног учињено у контексту безобзирног насилничког понашања.

БРОЈНО СТАЊЕ И КРЕТАЊЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА УБИСТВА ПРИ БЕЗОБЗИРНОМ НАСИЛНИЧКОМ ПОНАШАЊУ И ЊЕГОВ ОДНОС СА ДРУГИМ КРИВИЧНИМ ДЕЛИМА

У периоду 2006-2012. године укупно су осуђена четири пунолетна лица за убиство при безобзирном насилничком понашању.²⁵

Правноснажно осуђена пунолетна лица, према кривичном делу и полу 2007-2012. година

Члан 114. тачка 2. КЗС	2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	жене	осуђени	жене	осуђени	жене	осуђени	жене	осуђени	жене	осуђени	жене	осуђени
Број	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	2
Укупно	-		-		1		-		1		2	

Према подацима Сектора за аналитику, телекомуникационе и информационе технологије МУП-а Републике Србије, од 2007. до 2012. године евидентирано је укупно седамнаест кривичних дела убиства при безобзирном насилничком понашању. Можемо да закључимо да је, очигледно, већи број евидентираних од осуђених, што указује, поред познатих проблема у вези са дужином трајања кривичног поступка, на могуће недоумице у судској пракси у вези са утврђивањем елемената бића овог облика тешког убиства.

²⁵ Извор: Завод за статистику Републике Србије, статистика криминалитета.

*Кривична дела убиства при безобзирном насилничком понашању
евидентирани од стране МУП-а РС у периоду 2007-2012. година*

Члан 114. тачка 2. КЗС	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Број	4	1	5	2	1	4

О односу са насилничким понашањем из члана 344. КЗ смо већ говорили. Поновићемо да је убиство при безобзирном насилничком понашању предвиђено као облик тешког убиства и зато није могућ стицај насилничког понашања и овог кривичног дела (јер насилничко понашања из члана 344. представља обележје овог дела).

Ако код учиниоца дела у односу на смрт постоји нехат, онда ће постојати стицај између нехатног лишења живота и кривичног дела насилничког понашања.

Ако је при извршењу убиства при безобзирном насилничком понашању остварено обележје једног или више других тешких убиства, нема стицаја кривичних дела, него постоји привидни идеални стицај који се решава по принципу алтернативитета (стицај квалификаторних околности). У том случају правна оцена се даје по законској одредби по којој се извршено дело најпотпуније изражава у објективном и субјективном смислу (*Пресуда ВС БиХ Кж- 958/87. од 27. јануара 1988. године*). Чињеница да је остварен још неки облик тешког убиства може бити од утицаја код одмеравања казне. У том смислу и судска пракса указује да када се код извршеног убиства стекну две квалификаторне околности, да је убиство извршено на подмукао начин и из користољубља, то представља отежавајућу околност (*Пресуда ВСС Кж. 1920/98. од 14. октобра 1999. године*).

СУДСКА ПРАКСА У ВЕЗИ СА КРИВИЧНИМ ДЕЛОМ УБИСТВА ПРИ БЕЗОБЗИРНОМ НАСИЛНИЧКОМ ПОНАШАЊУ

У одређеним случајевима у судској пракси, додуше не тако бројним, насиље није ограничено само на злостављање или лаку телесну повреду, него се често завршава са смртном последицом.

Тако, оптужени је са Н.Н. лицем извршио дрзак упад у кафић у који раније никад није долазио и где никог није познавао да би демонстрирао силу и исказао претњу, јер је његов друг пар дана раније ту добио батине. Ушавши у кафић са оружјем почео је грубо и бахато да псује и вређа присутне госте, наређујући им да легну на под, уз напомену да долази због друга. Почине да пуца увис и по зиду сале, те је тако без икаквог осећања одговорности за своје понашање угрозио живот грађана, присутних гостију у кафићу. У једном тренутку када је видео да покојни оштећени није легао на под по његовој наредби, оптужени је у правцу њега испалио један хитац и погодио га у груди, смртно га ранивши, те је услед задобијених повреда покојни брзо преминуо. Суд је оптуженог огласио кривим за убиство при безобзирном насилничком понашању. У образложењу пресуде је наведено да се оптужени потпуно очигледно понашао бахато, безобзирно, угрожавајући спокојство грађана тј. гостију и запослених у кафићу. Он је својим понашањем, демонстрирањем силе, показао да не хаје за људски живот и да грубо нарушава друштвени поредак (*Пресуда ВСС Кж. 1488/00 од 21. децембра 2000. године*).

Пресудом Вишег суда у Ваљево (К. бр. 45/13 од 25. новембра 2013. године) окр. Д.Б. је због извршења кривичног дела тешко убиство из члана 114, став 1. тачка 2. КЗ осуђен на казну затвора у трајању од 20 година, док је окр. И.М због извршења кривичног дела насилничко понашање из члана 344, став 2. у вези са ставом 1. КЗ осуђен на јединствену казну затвора у трајању од 5 година и 8 месеци (у коју казну му је урачуната и раније изречена правноснажна казна). Према окр. Д.Б. је изречена и мера безбедности одузимања предмета употребљеног за извршење кривичног дела, и то кухињски нож. Окривљени Д.Б. и И.М. су оглашени кривим што су 14. априла 2013. године, у Осечини, у стању битно смањене урачунљивости у које су

сами себе довели употребом алкохола, вршењем насиља према другом, дрским и безобзирним понашањем и злостављањем другог, значајније угрозили спокојство грађана и теже реметили јавни ред и мир. Они су током дружења у кући окр. И.М., коме је присуствовао већи број људи, без икаквог повода почели агресивно да се понашају према гостима, због чега су гости кренули да одлазе из куће. Без икаквог повода вршили су насиље према оштећеном А.А. који је већ напустио кућу окр. И.М., тако што му је најпре окр. И.М. на травњаку испред куће пришао и више пута га ударио песницом у главу, а када је оштећени А.А. пао, сео му је на груди и наставио песницама да га удара по глави. Потом је оштећеном А.А. пришао окр. Д.Б. и почео да га удара песницама по глави. Сведок Б.Б. заједно са сведоком В.В. успева да угура окр. И.М. и Д.Б. у кућу, где окр. Д.Б. из кухиње узима кухињски нож и истрчава из куће и трчећи према осталима, заједно са окр. И.М. маше ножем и говори „Како стигнем тако ћу“, због чега оштећени А.А. и оштећена Г.Г., као и остали оштећени почињу да беже. Окр. Д.Б. је сустигао оштећену Г.Г., што је видео сада пок. А.А. вратио се према сестри поставивши се између ње и окр. Дарка. Онда га је окр. Д.Б. лишио живота при безобзирном насилничком понашању, тако што је снажно замахнуо ножем који је држао у руци и оштећеног А.А. сечивом ударио у слабински предео, наневши му тешку телесну повреду опасну по живот, након чега је оштећени А.А. наставио да бежи али је после неколико пређених метара пао леђима на коловоз, када му прилазе окривљени и почињу да га злостављају, тако што га из залета, ногама на којима имају обућу шутирају по глави и телу, при чему су му нанели бројне лаке телесне повреде. Оштећеном који је још жив прилази окр. Д.Б., хвата га за косу и ножем жели да му одсече нос. Оштећена Г.Г. леже преко тела свог брата како би га заштитила, али је тад окр. И.М. почео да је удара песницама у лице, чупа је за косу, којом приликом јој је ишчупао минђушу из левог уха, наневши оштећеној лаку телесну повреду, уз претње да ће ако позове полицију завршити као и њен брат, после чега је оштећени, сада пок. А.А., услед задобијених повреда преминуо на путу до болнице. Апелациони суд у Београду, на седници већа дана 8. априла 2014. године донео је решење (Кж1 147/14) којим је укинуо првостепену пресуду и предмет вратио првостепеном суду на поновно суђење. По налажењу Апелационог суда, првостепена пресуда садржи битну повреду одредаба кривичног поступка која се састоји у томе што у истој нису наведени разлози о одлучним чињеницама које су предмет доказивања, при чему је и чињенично стање остало непотпуно утврђено због чега је укидање првостепене пресуде било нужно.

Апелациони суд у Новом Саду (КЖ 1-3594/13) укида пресуду Вишег суда у Новом Саду (К 76/13) и предмет враћа на поновно суђење првостепеном органу, јер је изрека пресуде неразумљива и противречна сама себи, разлози пресуде су противречни изреци. Пресудом Вишег суда у Новом Саду оптужени М.Д. је оглашен кривим због кривичног дела тешко убиство из чл. 114. тачка 1. Кривичног законика (КЗ) и осуђен на казну затвора у трајању од 35 (тридесетпет) година. У изреци првостепене пресуде којом је оптужени оглашен кривим, због кривичног дела тешко убиство из чл. 114. тачка 1. КЗ („Ко другог лиши живота на свиреп или подмукао начин“) се наводи да је оптужени М.Д. одређеног дана, у поподневним часовима, у свом стану у Новом Саду са умишљајем на свиреп начин лишио живота своју девојку, сада покојну оштећену тако што јој је у дневној и радној соби стана на безобзиран начин задао најмање 50 удараца песницама, стопалима и металном шипком. Употребом израза „на свиреп начин“ и „на безобзиран начин“, првостепени суд у изреци пресуде, а имајући у виду да је кривично дело правно квалификовано као тешко убиство из чл. 114. тач. 1. КЗ, губи из вида различито квалификовање тешких убистава у Кривичном законнику. Кривични законик који је важио у време извршења кривичног дела, које се као оправдана сумња ставља на терет оптуженом, а који је и данас на снази, као посебан облик тешког убиства из чл. 114. тачка 2. КЗ предвиђа и безобзирно насилничко понашање као квалификаторну околност тешког убиства, речима: „Ко другог лиши живота при безобзирном насилничком понашању“. Дакле, безобзирност, односно „безобзирно насилничко понашање“ се у овом случају јавља као законско обележје тешког убиства. Имајући у виду да је у изреци првостепене пресуде, у делу правне квалификације кривичног дела, неспорно да оптужени није оглашен кривим за наведени облик тешког убиства из чл. 114. КЗ, него само за кривично дело из чл. 114. тач. 1. КЗ, Апелациони суд је прихватио оцену из жалбе одбране да је на горе описани начин првостепени суд изреку побијане пресуде учинио неразумљивом и противречном самој себи.

Са кривичноправног аспекта „свирепост“ и „безобзирност“ представљају два различита квалификаторна обележја, због чега су и предвиђена два посебна облика тешког убиства. Првостепени суд није јасно назначио који је облик кривичног дела из чл. 114. КЗ-а учинио оптужени. Из напред наведеног, произлази да је изрека првостепене пресуде неразумљива, противречна сама себи, разлози пресуде су противречни изреци, а постоји о чињеницама које су предмет доказивања знатна противречност између онога што се наводи у разлозима пресуде о садржини исправа и записника о исказима датим у поступку и самих тих исправа или записника, тако да се ни чињенични, ни правни закључак првостепеног суда није могао испитати, па је првостепена пресуда морала бити укинута на основу чл. 458. ст. 1. ЗКП. Предмет се враћа првостепеном суду на поновно суђење, а у таквој ситуацији је и жалба Вишег јавног тужилаштва, због одлуке о кривичној сакцији, беспредметна.

Апелациони суд у Београду (КЖ 1-3606/2011) у случају оштећеног, сада покојног Бриса Татона, потврђује одлуку првостепеног суда у погледу квалификације кривичног дела, али је преиначује у погледу изречених казни. Како је у првостепеној пресуди утврђено (*пресуда Вишег суда у Београду К.бр.3012/10*) окривљени вођа навијачке групе „Алкатраз“, окривљени, један од главних организатора овог напада на француске држављане, предводник у овом нападу навијачке групе „Ребелс“ и „Гробари Врачар“, окривљени вођа навијачке групе „Иридућибили“, и остали окривљени припадници навијачке групе „Иридућибили“ били су непосредно сви заједно поред покојног Бриса Татона који је након задобијеног ударца испао из реона столова (башта кафића на Обилићевом венцу) где је седео и остао да лежи на платоу у непосредној близини степеница. Потом су га сви заједно окружили и наизменично га тукли, при чему је један окривљени у његовом правцу бацао столицу, и док се налазио у његовој непосредној близини покушао да упали бакљу. Други окривљени га је газио по лицу и шутирао по грудима. Остали су га гађали стакленим предметима и наизменично тукли, шутирали ногама обувеним у патике у пределу лица, главе и целог тела, тукли палицама које им је један окривљени поделио у теризијском пролазу, флашама које су са собом понели из парка, песницама, лактовима. Тада су сада покојном Брис Татону нанели, поред осталих бројних повреда, и тешку телесну повреду опасну по живот. Након тога су га вукли и гурајући интензивно притискали на метални део оgrade, када су га двојица-тројица окривљених из групе која га је окруживала бацила са оgrade степеништа чија је висина 4,28м, директним падом између степеништа и гараже на огољену површину земљиног тла са којом је остварио примарни контакт левом предњом страном тела и лица, када су настале повреде меких ткива леве половине главе и лица са преломима костију леве половине лица, са повредама садржаја лобањске дупље у виду нагњечине мождане коре и трауматских крварења у ткиву мозга, што представља тешку телесну повреду опасну по живот. Првостепени суд закључује да су окривљени описане радње које су наведене у изреци пресуде предузели у саизвршилаштву, а да би постојало саизвршилаштво у извршењу тешког убиства није нужно да је свако од саизвршилаца извршио све инкриминисане радње тог кривичног дела, већ је довољно да је у време извршења дела предузимао било коју радњу којом се доприноси извршењу наведеног кривичног дела, те да свако од њих жели, односно пристаје на извршење кривичног дела као своје, а што у конкретном случају јесте тако, с обзиром на предузете радње окривљених описане у изреци пресуде. Окривљени су предузимајући описане кривично-правне радње били свесни да при безобзирном и насилничком понашању могу лишити живота сада покојног Бриса Татона и на наступање ове последице су пристали, те су ово кривично дело извршили са евентуалним умишљајем као обликом кривице. Апелациони суд је после разматрања и већања преиначио првостепену пресуду и готово свим окривљенима изречене казне у првостепеном поступку умањио за пола (изречене казне су у распону од четири до петнаест година затвора). Брис Татон је страдао услед кривичног дела – тешко убиство при безобзирном насилничком понашању, које је учињено у саизвршилаштву. Одбрана је поднела захтев за понављање кривичног поступка, на који је Кривично ванпретресно веће Вишег суда у Београду одговорило доношењем решења којим се исти одбија. Против овог решења, благовремено је уложена жалба Апелационом суду у Београду. Апелациони суд у Београду донео је решење којим је укинуо одлуку Вишег суда у Београду да одбије захтев одбране правоснажно осуђених за понављање поступка и вратио на ново одлучивање. Наравно, код овог кривичног

дела се не ради само о несигурности судова приликом квалификације дела као убиства при безобзирном насилничком понашању, већ оно има политички конотацију уз изузетно велику присутност притиска јавности.

Након правно-догматске анализе одредбе тачке 2. члана 114. и анализе појединих случајева из судске праксе, потврђујемо првобитно постављену хипотезу да је примена ове одредбе у пракси ретка и проблематична. Од четири анализираних пресуде, које се односе на убиство при безобзирном насилничком понашању, три су спорне. Напомињемо да елемент бића који захтева „безобзирно“ насилничко понашање често бива тумачен на начин који подразумева хулиганско понашање, доводи се у везу са бахатим поступањем па се овој одредби, све више, прибегава у случајевима сузбијања насиља на спортским манифестацијама, тј. када се у току или након неког спортског догађаја догоди убиство.²⁶

Проблем би могао бити решен увођењем у кривично право Републике Србије још једног облика кривице који је налик на англосаксонски *recklessness*²⁷. Тада не би морало да постоји убиство при безобзирном насилничком понашању, већ би се све решавало кроз нови облик кривице који сам по себи, онако како је постављен у *common law* системима подразумева безобзирно понашање (однос учиниоца према правно заштићеном добру се изражава кроз безобзирност и крајњу немарност). Имајући у виду нашу правну традицију тешко је поверовати да ће доћи до измене у делу Кривичног законика који се односи на облике кривице. Због тога, решење треба тражити на другој страни.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

Разлози које бисмо могли навести у прилог постојања убиства при безобзирном насилничком понашању углавном су уопштени и односе се на потребу да кривичноправна заштита живота буде што потпунија тј. да постоји што целовитија заштита друштва од лица која немају обзира за мир и осећање личне сигурности других, за које живот, тело и част других лица не представљају вредности достојне поштовања.

Противници тачке 2. члана 114. истичу да је заштита потпуна јер се могу применити одредбе о обичном убиству и изрећи казна до 15 година затвора (што је у пракси најчешће и био случај у анализираним пресудама). Дилема остаје, тј. питање да ли је сразмерно тежини и околностима учињеног кривичног дела убиства, које се чини из чисте осиноности, жеље за самооштитењем, грубим ремећењем јавног реда, довољно изрећи само ону казну која се може одмерити у оквиру посебног минимума и максимума за кривично дело обично убиство.

У прилог брисању ове одредбе иде и чињеница да се њој ретко прибегава у судској пракси. Чак и у оним случајевима када је то учињено, првостепене пресуде се најчешће укидају и враћају на поновно суђење или се преиначују у делу који се односи на изречену казну. Ова одредба није ни квалитативно пуно различита од обичног убиства. Чињеница да неко врши убиство на безобзиран начин, грубо и бахато, може да буде отежавајућа околност приликом одмеравања казне.

26 Тако је и навијач ФК „Рад“ у Вишем суду у Београду осуђен на 30 година (Апелациони суд је у поступку по жалби изрекао затвора од 15 година) затвора због извршења кривичног дела убиство при безобзирном насилничком понашању. Он је заједно са осталим оптуженим лицима, који су код себе имали ножеве, шипке и каменице, ушао у воз који је саобраћао на линији Београд-Бар, да би се физички обрачунао са навијачима ФК „Вождовац“. Навијач „Рада“ Б. Х. је после уласка у воз извадио нож, оштећеног убо у врат и раме, после чега су сви саоптужени повукли ручну кочницу, зауставили воз, искочили из вагона и побегли.

27 Крајње безобзирно и немарно понашање. Више: Д. Коларић, *op. cit.*, стр. 66-75.

THE VICIOUS CIRCLE OF WAR AND PENALISATION: CAUSES OF WARTIME CRIMINALITY AND CONSEQUENCES OF THE INTERNATIONAL PUNISHMENT OF INDIVIDUALS FOR ACTS OF SYSTEMIC VIOLENCE

Dr. Axelle Reiter, LL.M, PhD¹
European University Institute

Abstract: The paper analyses the causes of wartime criminality, the specificities of this form of violence, the adverse consequences of the penalisation of violence in the SFRY in front of the ICTY, and the social reaction to international trials in Serbia and neighbouring countries.

International law is relying on criminal avenues to deal with wartime violence. Criminal law aims at determining the individual accountability of the accused for the past offences. Beside retribution, the ICTY purports to fulfil various functions, some of which are associated with transitional justice mechanisms and human rights law: rehabilitation, deterrence, the protection of society, public reprobation and stigmatisation, the fight against impunity, redress for the victims, reconciliation and contribution to the peace process. The questionable methods adopted by the ICTY in order to achieve these largely irreconcilable goals have resulted in severe violations of the rights of the accused and denial of victims' claims, as well as in undermining (rather than facilitating) reconciliation in the region. These deplorable consequences can be traced back to the hybrid nature of international criminal justice and a lack of insights into the causes of wartime criminality. Whereas penal law traditionally rejects collective responsibility, criminological studies demonstrate that international crimes are group offences and manifestations of systemic violence.

The paper examines the roots and distinctiveness of wartime criminality. It investigates the reasons why the ICTY violates fundamental rights and destabilises the process of peace and reconciliation. It scrutinises alternative options open to circumvent the difficulty of attributing individual responsibility for offences that essentially constitute acts of states. Finally, it puts forward that a switch of emphasis from penal responses to transitional justice mechanisms like truth commissions and compensatory solutions, inherited from civil liability adjudication, would help in breaking the vicious circle of war and penalisation and in preventing the resurgence of violence.

Keywords: wartime violence, international criminal law, reconciliation, transitional justice

INTRODUCTION

"Sure it's a vicious circle. It's war [...] The more I see of the war and what it does to people, the less I know about the border line between the sane and the insane. That goes for the men who do the fighting and for the others. Have you ever dreamed of killing somebody? You don't need to dream it any more - you can do it!" (Stefan Heym, *The Crusaders*, 1948)

International law is relying on criminal avenues to deal with wartime violence and past human rights abuses in post-conflict societies. The appropriateness of this approach is presumed, rather than grounded on any actual assessment of its benefits and pitfalls, and alternative means of conflict management are sidelined as a result. The need to test this uncritical assumption calls for an examination of the effectiveness of international criminal justice in meeting the aspirations of the 'international community' (that is, the international political community that has presided over the creation of international criminal tribunals) and generating the outcomes it is meant to bring about; here, focusing on the penalisation of violence in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) in front of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). **Criminal law aims at determining the individual accountability of the accused for the past offences.** It is punitive and retributive. Beside retribution, the ICTY purports to fulfil various functions, some of which are associated with transitional justice mechanisms and human rights law; namely, rehabilitation, deterrence, the protection of society, public reprobation and stigmatisation, the fight against impunity, redress for the

¹ axelle.reiter@eui.eu

victims, reconciliation and contribution to the peace process. The questionable methods adopted by the ICTY in order to achieve these largely irreconcilable goals have resulted in severe violations of the rights of the accused and denial of victims' claims, as well as in undermining (rather than facilitating) reconciliation in the region. These deplorable consequences can be traced back to the hybrid nature of international criminal justice and a lack of insights into the causes of wartime criminality. Whereas penal law traditionally rejects collective responsibility, criminological studies demonstrate that international crimes are group offences and manifestations of systemic violence.

The paper analyses the causes of wartime criminality, the specificities of this form of violence, the adverse consequences of the penalisation of violence in the SFRY in front of the ICTY, and the social reaction to international trials in Serbia and neighbouring countries. It is divided in four sections. The first clarifies the ambitions of the ICTY and how they can be realistically circumscribed, in order to provide standards against which to judge its usefulness and an operative benchmark for its success. It argues that the mandate and functions of the ICTY may be cut down to the fulfilment of three main purposes: conventional deontic justice, redress for the victims and, finally, the restoration and maintenance of peace in the region. The second examines the roots and distinctiveness of wartime criminality, the challenges posed by the penalisation of acts of systemic violence and the inadequacy of ordinary criminal law mechanisms to establish responsibility for mass atrocities. The remaining sections gauge the ICTY's effectiveness in delivering its three core aims and investigate the reasons of its failure to attain any of these objectives. It is maintained that the ICTY seriously violates fundamental rights of all individual parties to its proceedings, denies redress to the victims of wartime violence and destabilises the process of peace and reconciliation. These critical conclusions find an echo in the local population's scepticism towards the institution. Finally, the paper scrutinises alternative options open to circumvent the difficulty of attributing individual responsibility for offences that essentially constitute acts of states and advocates a switch of emphasis from penal responses to transitional justice mechanisms like truth commissions and compensatory solutions.

STANDARDS OF EFFECTIVENESS: MANDATE AND AIMS OF THE ICTY

Assessment of the success of international criminal justice in tackling wartime violence, and more specifically of the ICTY legacy, calls first for an inquiry into the aims underlying the creation of international criminal tribunals and the rationale for international criminal trials. In this light, one must then investigate what the prosecution of individuals accused of international crimes in supra-national *fora* effectively achieves, in order to determine whether they fulfil (or, as it turns out, do not fulfil) their explicit mandate and the broader expectations that the 'international community' bestows upon them.

The famed statement of the International Military Tribunal at Nuremberg, that "crimes against international law are committed by men, not by abstract entities, and only by punishing individuals who commit such crimes can the provisions of international law be enforced"² lies at the core of international criminal law and constitutes its essence. Hence, international criminal law basically regulates the international responsibility of individual actors. To this effect, Security Council Resolution 827 purports to establish the ICTY "for the sole purpose of prosecuting persons responsible for serious violations of international humanitarian law committed in the territory of the former Yugoslavia"³ However, this allegedly unique function of the Tribunal cannot be divorced from the wider context of its foundation and underlying strategic aims. The Security Council adopted Resolution 827 in the frame of its "primary responsibility for the maintenance of international peace and security" under Article 24 § 1 and Chapter VII of the Charter of the United Nations. After determining that the situation in the former Yugoslavia constituted "a threat to international peace and security", it puts forward that the prosecution of international crimes committed on its territory "would contribute to the restoration and maintenance of peace"⁴ Accordingly, the main criterion to appraise its adequacy and eventual accomplishments from a teleological perspective is its effectiveness

2 Nuremberg International Military Tribunal, *Trial of the Major War Criminals*, Part 22.

3 UN Security Council, *Resolution 827 (1993)*, 25 May 1993, UN Doc., S/25704, § 2.

4 *Ibid.*, Preamble.

in contributing to, on the one hand, the restoration of peace, the deterrence of additional violence and the cessation of military hostilities and, on the other hand, the maintenance and consolidation of peace and security in the post-conflict era;⁵ namely, its support of a lasting peace and long term stability in the region, to alleviate the risks of revival of wartime violence, (presumably) through the reconciliation of erstwhile enemies. Yet, penalisation tends to be counterproductive on both counts: the indictment and prosecution of civil and military leaders alike reduce the realistic prospects of a negotiated ceasefire and prompt settlement of the conflict,⁶ while the adversarial nature of criminal trials undermines the reconciliation process. In a nutshell, 'peace through justice' often leaves way for 'peace versus justice'.

International criminal law has an obvious punitive character; in particular, penalisation is the only official function of the ICTY. On top of this, international criminal justice claims to further serve a vast array of other goals, chiefly including the fight against impunity for extreme breaches of international rules, and the ICTY does not derogate to this more general trend. The Tribunal considers that its mandate is "threefold: to do justice, to deter further crimes and to contribute to the restoration and maintenance of peace"; in this last regard, it identifies itself "as one of the measures designed gradually to promote the end of armed hostilities and a return to normality".⁷ A supplementary purpose was eventually endorsed, that of rendering justice to the victims of international crimes.⁸ Besides, the ICTY has tried in several instances to clarify the "purposes and objectives" of the sentences which it imposes on convicted individuals. In a misguided attempt at exhaustiveness, it has lumped together "retribution, protection of society, rehabilitation and deterrence" of the accused (special deterrence) and other persons alike (general deterrence). Retribution has been renamed "just deserts", while deterrence is sometimes mentioned under the label of "prevention". In a competing account of its sentencing functions, the Tribunal emphasises "public reprobation and stigmatisation by the international community", which partakes more to the classical symbolical vision of penalisation. It also recurrently brings up the fight against impunity, the end of infractions to humanitarian rules, public information and the establishment of "truth", redress, "appeasement" for the victims and their relatives, reconciliation and contribution to the peace process in the former Yugoslavia.⁹ The goals enumerated vary from one judgement to the next and none refers to this list in its entirety. The exaggerated ambitiousness, irreconcilability and lack of ranking of the professed objectives are striking. This patchy adherence to a multiplicity of incompatible aims creates conflicts inside the penal paradigm. The ensuing confusion must be deeply deplored, regardless of the (dis-)advantages and (de-)merits of the different approaches put forward and associated criminological or penological theories.

Interestingly, the ICTY appears to be aware of the mutually exclusive character of some of its self-appointed missions. Chiefly, retribution clashes with reconciliatory objectives because it originates in revenge and retaliation. As a result, convictions mostly handed on retributive premises risk to disrupt the peace process.¹⁰ Moreover, invoking classical justifications for the prosecution of ordinary crimes in time of peace hardly makes sense in the context of wartime violence. In particular, the deterrent power of international criminal justice is doubtful. The ICTY was created before the Dayton Peace

5 M. Futamura, *War Crimes Tribunals and Transitional Justice*, pp. 3-4.

R. Kerr, "International Judicial Intervention", p. 17.

6 A. D'Amato, "Peace versus Accountability in Bosnia", pp. 500-501.

7 ICTY, *First Annual Report*, 28 July 1994, UN Doc., A/49/342; S/1994/1007, §§ 11-14.

8 ICTY, *Ninth Annual Report*, 14 Aug. 2002, UN Doc., A/57/379; S/2002/985, § 328.

9 ICTY, *Tadić (Prijeđor)*, IT-94-1-Tbis-R117, *Sentencing Judgement*, 11 Nov. 1999, §§ 7-9.

ICTY, *Karadžić (Bosnia and Herzegovina)*, IT-95-5/18-AR73.4, *Decision on Karadžić's Appeal of Trial Chamber's Decision on Alleged Holbrooke Agreement*, 12 Oct. 2009, § 52.

ICTY, *Jelišić (Brčko)*, IT-95-10-T, *Judgement*, 14 Dec. 1999, §§ 116-117.

ICTY, *Blaškić (Lašva Valley)*, IT-95-14-T, *Judgement*, 3 Mar. 2000, §§ 761-764.

ICTY, *Aleksovski (Lašva Valley)*, IT-95-14/1-A, *Judgement*, 24 Mar. 2000, § 185.

ICTY, *Furundžija (Lašva Valley)*, IT-95-17/1-T, *Judgement*, 10 Dec. 1998, §§ 288-291.

ICTY, *Delalić et al. (Čelebići Camp)*, IT-96-21-T, *Judgement*, 16 Nov. 1998, §§ 1231-1234.

ICTY, *Erdemović (Pilica Farm)*, IT-96-22-T, *Sentencing Judgement*, 29 Nov. 1996, §§ 58-60 and 64-66.

ICTY, *Kunarac et al. (Foča)*, IT-96-23&23/1-T, *Judgement*, 22 Feb. 2001, §§ 836-842.

ICTY, *Plavšić (Bosnia and Herzegovina)*, IT-00-39&40/1-S, *Sentencing Judgement*, 27 Feb. 2003, §§ 79-81.

10 ICTY, *Delalić et al. (Čelebići Camp)*, IT-96-21-T, *Judgement*, 16 Nov. 1998, § 1231.

Agreement and was already operational at the time of some of the most serious breaches of the *ius in bello* during the Yugoslav civil wars, including *Operations Flash* and *Storm* and the Srebrenica bloodbath, which seriously undercuts the deterrent value of the Tribunal. The ICTY acknowledges that deterrence, social defence and rehabilitation are problematic targets of sentencing. In the case of international crimes, the improbability of opportunities for recidivism renders the consideration of specific deterrence “unreasonable and unfair”, while reliance on general deterrence ignores that “a sentence should in principle be imposed on an offender for his culpable conduct”. In addition, social protection and the “incapacitation of the dangerous” cannot justify the ‘removal’ from society (and ensuing preventive detention) of first time offenders without criminal records and the very nature of international crimes means that they “can be committed only in certain contexts which may not arise again in the society where the convicted person, once released, may eventually settle”. Finally, the Tribunal concedes that the “rehabilitative effect” of imprisonment is controversial at best.¹¹ In effect, this signifies that international justice cannot (nor should it attempt to) promote other traditional rationales for penalisation than retribution.

Subsequently, the success of international criminal tribunals essentially depends on their ability to respect the standards of conventional deontic justice, together with their capacity to answer the broader societal concerns that presided over their creation; namely, to deliver redress to the victims and secure peace. Whereas restorative justice facilitates reconciliation, retributivism hinders the realisation of both. Besides, effective justice cannot be attained if it is marred by unfairness or breaches the substantive and procedural rights of the accused. In consequence, the ICTY was not meant to be only concerned with the punishment of the atrocities committed during the armed conflicts. It was supposed to be equally anxious to try the defendants in conformity with international human rights rules on the subject.¹² Proceedings in front of the ICTY have unfortunately failed spectacularly in all three respects, by seriously infringing basic rights of individual participants in the trials (be it accused, victims or witnesses) and destabilising the process of peace and reconciliation. They most usefully serve as a catalogue of judicial *worst* practices, to illustrate the hazards of tempering with the rule of law through adjudication, and militate for a complete reform (*voire* the abolition) of the international criminal system.

ORDINARY CRIMINAL RULES FOR EXTRAORDINARY CRIMES

International crimes are extraordinary crimes, intrinsically tied to the specific circumstances of armed conflicts or other situations of widespread societal violence. They differ radically in essence from common crimes committed in time of peace. Regrettably, international responses to wartime criminality completely overlook its causes and largely underplay its distinctiveness. The subsequent transplantation of common (or harmonised) national rules for the prosecution and punishment of ordinary crimes in front of international tribunals creates deep tensions and irresolvable problems.

From a liberal (right-based) perspective, the sole claim to legitimacy of a criminal regime is to be found in deontological or ‘desert’-based considerations.¹³ Since “punishment must respect the offender as an end in himself, as a responsible agent called to account for his wrongdoing”,¹⁴ the reproached offence results from an intentional autonomous act of the accused, whose wrongfulness excuses society’s retaliation and encroachment upon her personal rights. This conception of the object of penal justice, entrenched in the general principle of personal culpability, is widely recognised by domestic criminal systems. Unlike civil liability, criminal responsibility requires an element of *mens rea*, the intention to commit the imputed infraction; which means that the deed itself cannot be determinative of guilt in the absence of a blameworthy intent. The vast majority of national systems have adopted the concept under one form or another, often as a presumption, with the result that it most likely falls under the scope of Article 38 of the Statue of the International Court of Justice, in

11 ICTY, *Kunarac et al. (Foča)*, IT-96-23&23/1-T, *Judgement*, 22 Feb. 2001, §§ 840 and 843-844.

12 ICTY, *Tadić (Prijeđor)*, IT-94-1-AR72, *Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, 2 Oct. 1995, §§ 4 and 46. ICTY, *Delalić et al. (Čelebići)*, IT-96-21-T, *Decision on Zdravko Mucić’s Motion for the Exclusion of Evidence*, 2 Sept. 1997, § 60.

13 H.L.A. Hart, “Murder and the Principles of Punishment”, pp. 448-455.

14 G.P. Fletcher, *Basic Concepts of Criminal Law*, p. 43.

its quality of general principle of law.¹⁵ One could expect that supra-national courts would respect these basic standards when judging individuals accused of international crimes. However, they miserably fail to do so and adhere instead to policy considerations of a teleological nature. In the process, they forward extra-legal goals of a political or ideological kind, at the cost of negating peremptory legal rules, in the fashion of authoritarian models of criminal justice.¹⁶ This deplorable state of affairs is largely due to a lack of insights into international criminology and the inadequacy of ordinary criminal law mechanisms to establish responsibility for mass atrocities. Most legal orders traditionally reject the idea of collective criminal accountability, and rightly so, as a breach of the principle of personal culpability. In consequence, the willingness to perpetrate an offence cannot be alleged in the absence of a free (individual) decision of the accused; and there lies the rub. International criminal law negates the challenges that collective responsibility poses for the prosecution and punishment of individuals for grave breaches of the *ius in bello* or other international crimes.

At the national level, individual criminal responsibility targets transgression, pathological conducts and deviance from established social and legal norms. It might temporarily 'remove' from society offenders who threaten the public order and endeavours (at least theoretically) to rehabilitate and re-socialise estranged or maladjusted members of the community. In this context, retributivism and associated expressive goals are grounded in the idea that punishment is not solely meted to penalise specific breaches of the law but also to sanction a perceived moral wrong. Structurally, this common criminal law framework is completely disconnected from the realities of wartime violence and the roots of international criminality. Far from being deviant or in conflict with prevailing values, the perpetrators of international crimes are usually well-adjusted individuals with good (*voire* high) social skills, "characterised by a lack of a sense of criminal identity", who neither need reinsertion nor jeopardise the society from which they originate. After the cessation of the hostilities, they can easily integrate (and conform to) a new set of social norms and live as ordinary citizens and members of their communities for the rest of their lives. During armed conflicts, individuals commit atrocious crimes out of survival instinct or patriotism, sometimes under the perception that they are defending their own people from ethnic cleansing and possible extermination.¹⁷ They do not consider the offences morally wrong but acceptable or good. While particular actors might act for different motives (including sadism, opportunism, ambition or an innate tendency to commit crimes) and merely use their violent environment for personal purposes, most culprits are moved by loyalty to a group or a cause, trust in authority, obedience or pure conformism. Others do not even act out of their own accord and only cooperate reluctantly under pressure, intimidation, force or coercion. Their crimes cannot be comprehended if divorced from the context of collective violence in which they emerged.¹⁸

Remarkably, it is this context of extreme and boundless violence which is primarily responsible for the commission of international crimes. The brutal and fierce conditions of warfare, coupled with usual socio-psychological mechanisms, transform many hitherto undisturbed peaceable people into the willing executors or accomplices of mass scale heinous offences. The limits of sanity are radically redefined; and so are social and moral norms and imperatives. Acts normally perceived as wrongdoings (and sometimes even as evil wrongdoings) in time of peace are now considered acceptable, if not commendable. Killings and atrocities are war's usual and inevitable currency. In a nutshell, "the object of warfare is murder".¹⁹ This has a double effect on individual members of affected societies, combatants and bystanders alike. On the one hand, they get progressively and incrementally desensitised to human suffering and eventually to horrendous cruelties. On the other hand, they often feel compelled to participate in the spiral of violence that engulfs them and sometimes to take sides. More frequently than not, they either lose the rational capacity to tell right from wrong or they end up be-

15 J. Pradel, *Droit pénal comparé*, pp. 251-253.

16 W.A. Schabas, "Mens Rea and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", p. 1015.

17 A. Fichtelberg, "Liberal Values in International Criminal Law".

D. Robinson, "The Identity Crisis of International Criminal Law"; "The Two Liberalisms of International Criminal Law".

18 ICTY, *Independent Audit of the Detention Unit at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, 4 May 2006, http://www.icty.org/x/file/Press/PR_attachments/DU-audit.pdf.

F. Gaynor and M.B. Harmon, "Ordinary Sentences for Extraordinary Crimes", pp. 693-695.

18 A. Smeulers, "Perpetrators of International Crimes", pp. 240-260.

19 L. Tolstoy, *War and Peace*, Part X, Chapter 25.

lieving in the rightness of crimes.²⁰ International rules that regulate the conduct of hostilities sanction some weighting of humanitarian concerns against military necessity. This aggravates people's perception that anything will do if it serves the general war effort or belligerent imperatives. This situation is further exacerbated in civil wars and internal conflicts, characterised by a higher level of savagery, due to the proximity of the adversary. Civil wars are "designed to be criminal" and often accompanied by propaganda campaigns aimed at dehumanising and demonising antagonist groups before the actual start of ethnic cleansing operations.²¹ In this light, the enemy becomes the opponent population and, ultimately, no atrocity against this newly fabricated enemy is considered barbaric enough. Ignoring the causal link between war and unspeakable crimes does hinder any realistic possibility to curb the risks of their resurgence and bring about effective justice.

Typically, international "crimes are manifestations of collective violence and are described by lawyers as structural or system criminality". They mostly purport to obtain or keep political power and states' apparatus usually sanctions, if it does not encourage, the perpetration of international crimes. This casts the particular offenders in the part of simple (law-abiding) executioners of professed 'crimes of obedience.'²² The penalisation of specific individuals for this archetypical form of group offence constitutes a paradox. History shows that individual free will often leave way for blind submission to authority under totalitarianism and in times of war or general upheaval.²³ Because of the banality of the evils committed under extreme circumstances²⁴ and the collective dimension of international crimes, the attribution of full responsibility for these offences to ordinary citizens is not easily brought together with the retributive and symbolical or expressive purposes traditionally associated with criminal justice. Collective penalisation inherently contradicts any remotely liberal understanding of criminal justice and the core premises of human rights; namely, free will and individual responsibility for one's own *personal* actions. This leads to the wider philosophical question of how to ascribe individual accountability in totalitarian settings or even in ordinary democracies, where national residents did not choose nor necessarily agree with the actions and policies adopted by the government supposed to represent them. Unhappily, the challenge is not adequately met by any satisfactory penal alternative. Obviously, (randomly) picking a few scapegoats to bear responsibility for the actions of an entire regime similarly contradicts the ethical underpinnings of deontic justice.

On the one hand, "it fails to hold accountable the full array of people who individually are responsible for the collectivisation of atrocity" and contradicts allegations to the effect that it will end impunity.²⁵ On the other hand, the arbitrariness of such an indictment process vitiates the most basic conditions of fairness, giving rise to justified charges of partiality and undermining any claim to legitimacy of the following trials. As a matter of fact, "the need to select challenges the very concept of fair justice and retribution";²⁶ independent of the selection process' focus on the physical perpetrators who actually pulled the triggers, their commanders or hierarchical superiors, people who held certain positions of power on the basis of some sort of functional (presumed or vicarious) liability, or the master-minds who effectively planned and orchestrated the commission of the crimes under judgement. Part of the doctrine has tried to establish grades of "moral blameworthiness" and attach legal consequences to it; for example, placing all individuals belonging to the 'responsible' group or society on a descending scale, extending from the main entrepreneurs of the conflict to simple bystanders who merely failed to intervene, passing by various types of leaders, lower level perpetrators, accomplices and beneficiaries of the atrocities.²⁷ Yet, each of these options presents some problems. In particular, most of the rank-and-file might not possess the required *mens rea* to

20 H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem*.

A. Smeulers, "Perpetrators of International Crimes", pp. 238-240 and 263-264.

21 A. Fatić, *Reconciliation via the War Crimes Tribunal?*, pp. 21 and 71-73.

22 M.A. Drumbl, *Atrocity, Punishment, and International Law*, p. 33.

A. Smeulers, "Punishing the Enemies of All Mankind", pp. 971 and 973-980.

23 S. Milgram, *Obedience to Authority*.

P.G. Zimbardo, *The Lucifer Effect*, especially pp. 324-379.

24 H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem*.

A. Smeulers and W. Werner, "The Banality of Evil on Trial".

25 M.A. Drumbl, *Atrocity, Punishment, and International Law*, p. 37.

26 A. Smeulers, "Punishing the Enemies of All Mankind", p. 982.

27 M.A. Drumbl, *Atrocity, Punishment, and International Law*, p. 25.

be held personally culpable, while individuals who occupy higher social positions do not necessarily get involved in the design and preparation of the offences. Furthermore, responsibility is never to be assumed or presumed in penal matters, which nullifies attempts at making people strictly liable or accountable for international crimes on a purely functional, vicarious or other 'objective' basis.

Short of abandoning altogether the idea of individual criminal responsibility for grave violations of international norms, this leaves the original quandary without any fully satisfying solution. In effect, "international crimes can only be totally captured as state crimes" or "organisational crimes".²⁸ International crimes are considered crimes of states in three respects. Primarily, they are committed or provoked by states. Secondly, they affect other states' interests and interstate relations because of their interconnection with international peace and security and their negative impact on the consolidation of the international legal order. Thirdly, international organisations meant to represent the international community of states are responsible for their definition and the modalities of their penalisation.²⁹ One could safely construe that this supports an interstate mechanism to ascertain liability for the wrongdoings, focusing both on states and international organisations directly responsible for the atrocities committed and on those causally responsible for the outbreak of the hostilities of which wartime (criminal) violence is an intrinsic and inevitable feature. Such a solution would strike straight at the roots of international crimes, take due account of their distinctiveness and ultimately help dispelling the main concern of the 'international community' (that is, their effect on international peace and security), by tackling the whole phenomenon of wartime violence rather than a few breaches of its rules of conduct. Instead, the chosen avenue of their penalisation in front of international criminal tribunals does not provide a remedy to the broader situation of collective violence and entrusts international lawyers with the difficult task of squaring the accountability circle in relation to individual offences that essentially constitute acts of states. The ICTY has often adopted a most unfortunate way out of this conundrum.

DOING INJUSTICE: UNFAIR TRIALS AND HUMAN RIGHTS VIOLATIONS

Due to the collective (societal) character of most of the atrocities committed during armed conflicts and upheavals, international prosecutors and criminal courts have relied heavily on alternative and sometimes unorthodox doctrines to attribute personal responsibility for these offences to other actors than their direct physical perpetrators. These new modes of liability have for main purpose to lower the *mens rea* threshold required as an evidence of the criminal intent. They allow imputation of the crimes on trial to people who neither committed nor intended them, on grounds of mere negligence or even solely on account of the foreseeable character of the infractions. Since they greatly facilitate the work of the prosecutor's office, they have served as the central charge in many indictments; which poses serious legitimacy problems for the ensuing trials and casts doubts on many of the convictions eventually pronounced on these shaky foundations. Shortcomings can be identified in the absence of fair labelling, expanding definitions of crimes, sweeping modes of liability, and reticence towards traditional means of defence and causes of exoneration. The blunt denial of the possibility to invoke duress in relation to war crimes and crimes against humanity exemplifies this last point most compellingly.³⁰ Traditional modes of liability have been construed in an extravagantly extensive fashion and some of their customary constitutive elements ignored, like the 'specific direction' requirement for complicity;³¹ which conditions responsibility to a determination that the acts of the accused were specifically directed to assist the commission of crimes. In this frame, the mere provision of logistic and personnel support to allied armies led to a conviction for aiding and abetting

28 A. Chouliarias, "From Conspiracy to Joint Criminal Enterprise", pp. 548-549.

29 J.E. Alvarez, "Crimes of States, Crimes of Hate", pp. 367-368.

30 ICTY, *Erdemović (Pilića Farm)*, IT-96-22-A, *Judgement*, 7 Oct. 1997, § 19.

ICTY, *Kvočka et al. (Omarska, Keraterm, Trnopolje)*, IT-98-30/1-T, *Judgement*, 2 Nov. 2001, § 403.

31 ICTY, *Mrkšić et al. (Vukovar Hospital)*, IT-95-13/1-A, *Judgement*, 5 May 2009, § 159.

ICTY, *Milan Lukić and Sredoje Lukić (Višegrad)*, IT-98-32/1-T, *Judgement*, 20 July 2009, § 424.

ICTY, *Perišić*, IT-04-81-T, *Judgement*, 6 Sept. 2011, §§ 1580-1648.

ICTY, *Šainović et al. (Kosovo)*, IT-05-87-A, *Judgement*, 23 Jan. 2014, §§ 1617-1651.

all crimes committed by these armies.³² This was eventually corrected at the appellate level through reaffirmation of the significance of ‘specific direction.’³³ It was however dismissed again in a later case.³⁴ Equating assistance to the overall war effort with aiding and abetting the offences committed during the war criminalises the waging of war *per se*, creating a brand new crime beside those listed in the ICTY Statute.³⁵ The expansive interpretation of the doctrines of command responsibility and ‘co-perpetratorship’ promotes a conception of criminal imputation more akin to absolute liability.

Command responsibility requires some correlation between the actions of the accused superior and the crimes committed by his underlings. The ICTY has interpreted this link in a much broader fashion than customarily accepted. The resulting offence combines an *actus reus* of omission with a *mens rea* of negligence or lack of diligence, on the basis of a ‘had reason to know’ standard. It permits to condemn someone for genocide solely “as a result of his failure to carry out his duty as a superior to exercise control over his or her subordinates”, even though he did not share with them the specific intent to commit such a wrong,³⁶ which completely sets aside the *dolus specialis* traditionally required as an integral part of the crime of genocide. It does not demand a causal relation between the conduct of the commander and the actual infractions, be it in cases of failure to prevent the culpable acts or punish their authors.³⁷ A clear cut example of abusive use of the theory, “the responsibility of a superior for acts which were committed before he became the superior of the persons who committed them”, was seriously considered with mixed results.³⁸ The accused have been convicted of murder for aiding and abetting by omission and superior responsibility for their failure to protect prisoners and prevent their transfer to the custody of the perpetrator in principal;³⁹ confusing the notions of “substantial effect on the crime” and failure “to act in order to render those crimes substantially less likely”.⁴⁰ The high rank of the accused, substantial support to allied armies and the payment of salaries and other benefits to re-subordinated military personnel (seconded to a different army than that commanded by the accused) were deemed sufficient evidence of his operational control over them;⁴¹ although this finding was quashed in appeals on grounds of “reasonable doubt”.⁴² These wild hypothetical extrapolations hint at collective responsibility handed on randomly selected suspects. In fact, the ICTY definition effectively boils down to strict vicarious liability.

The concept of ‘joint criminal enterprise’, invented by the Appeals Chamber in the Tadić Case⁴³ and tellingly nicknamed ‘just convict everyone’,⁴⁴ provides an extreme example of guilt by association. Conjuring up the specificity and collective character of international crimes, the ICTY simply created the doctrine, by means of a purposive interpretation of several dispositions of its statute; contradicting the principle of legality and the obligation to strictly construe penal statutes. The notion of joint criminal enterprise is an over-inclusive catch all concept, in the literal sense of the term. It permits to convict the author of a negligible and insignificant contribution to a single offence of all the crimes

32 ICTY, *Perišić*, IT-04-81-T, *Judgement*, 6 Sept. 2011, §§ 1580-1648.

33 ICTY, *Perišić*, IT-04-81-A, *Judgement*, 28 Feb. 2013, §§ 13-74.

34 ICTY, *Šainović et al (Kosovo)*, IT-05-87-A, *Judgement*, 23 Jan. 2014, §§ 1617-1651.

35 ICTY, *Perišić*, IT-04-81-T, *Judgement*, 6 Sept. 2011, B. Moloto, Dissenting Opinion Counts 1-4 and 9-12, § 3.

36 ICTY, *Brdanin (Krajina)*, IT-99-36-T, *Judgement*, 1 Sept. 2004, §§ 711 and 717-721.

37 ICTY, *Kordić and Čerkez (Lašva Valley)*, IT-95-14/2-T, *Judgement*, 26 Feb. 2001, § 447.

ICTY, *Delalić et al. (Čelebići)*, IT-96-21-T, *Judgement*, 16 Nov. 1998, §§ 398-400

ICTY, *Perišić*, IT-04-81-T, *Judgement*, 6 Sept. 2011, §§ 138-140 and 1653.

38 While this dangerous extension of the traditional customary norms on the topic was accepted by trial chambers, the majority of the Appeals Chamber fortunately ruled it out in an authoritative decision.

Compare: ICTY, *Kordić and Čerkez (Lašva Valley)*, IT-95-14/2-T, *Judgement*, 26 Feb. 2001, § 446.

ICTY, *Hadžihasanović and Kubura (Central Bosnia)*, IT-01-47-PT, *Decision on Joint Challenge to Jurisdiction*, 12 Nov. 2002, §§ 180-202; IT-01-47-AR72, *Decision on Interlocutory Appeal Challenging Jurisdiction in relation to Command Responsibility*, 16 July 2003, §§ 37-57.

39 ICTY, *Mrkšić et al. (Vukovar Hospital)*, IT-95-13/1-A, *Judgement*, 5 May 2009, §§ 45-103.

ICTY, *Popović et al. (Srebrenica)*, IT-05-88-T, *Judgement*, 10 June 2010, §§ 1981-1991.

40 ICTY, *Mrkšić et al. (Vukovar Hospital)*, IT-95-13/1-A, *Judgement*, 5 May 2009, A. Vaz, Partly Dissenting Opinion, especially §§ 10-11 and fn 28.

41 ICTY, *Perišić*, IT-04-81-T, *Judgement*, 6 Sept. 2011, §§ 1753-1769.

42 ICTY, *Perišić*, IT-04-81-A, *Judgement*, 28 Feb. 2013, §§ 77-79 and 86-118.

43 ICTY, *Tadić (Prijedor)*, IT-94-1-A, *Judgement*, 15 July 1999, §§ 187-193 and 220.

44 M.E., Badar, “Just Convict Everyone!”.

W.A. Schabas, “International Justice for International Crimes”, p. 429.

possibly somewhat connected to it, through the prosecutor's invocation of a common plan. The accused might have neither committed the *actus reus* nor possessed the *mens rea* required for the infractions. Sometimes, she might even have had no knowledge of their occurrence. Here again, it has led to discard the *dolus specialis* required for the commission of genocide, in several instances.⁴⁵ The theory knows of no geographical, structural or temporal limitations. It can apply to an entire region (*voire* a country) and to organisations comprised of thousands of participants.⁴⁶ All accused participants in the so-called 'enterprise' are deemed to have 'committed' the reproached abuses and considered to be "equally guilty of the crime regardless of the part each played in its commission".⁴⁷ At the limits, any member of an army or civilian institution could conceivably be held accountable for the whole range of offences perpetuated by this organisation nation-wide; a result which verges on the absurd. As a mode of liability, joint criminal enterprise clearly falls short of the slimmest pretence of respect for the principle of personal culpability. Moreover, it proves equally wrong from a teleological perspective. It necessarily results in discounted convictions, which trivialise the guilt of the accused and do not vindicate the claims of the victims, and it risks generating further violence in the region; a fact the Tribunal is, incidentally, well aware of.⁴⁸

Besides, the ICTY violates basic human rights of the accused to an unprecedented extent. It has claimed a form of international 'exceptionalism' to bypass a stringent construing of the principle of legality and the ban on retroactive penalisation. It heavily resorts to *ex post facto* creation or specification of penal offences and modes of liability, as well as to reasoning by analogy, in violation of the *nullum crimen sine lege* principle. It imposes heavier sentences than allowed under domestic law and possibly under general international law, in breach of the *nulla poena sine lege* rule. Clashing decisions concerning international customs and the constant modification and update of the rules of procedure and evidence of the Tribunal generate further legal uncertainty, at the substantive and procedural levels.⁴⁹ The accused are deprived of their right to appeal in certain circumstances. In a case where a conviction for additional crimes was entered at the appellate level, the Appeals Chamber substituted its own verdict to the first instance decision and substantially increased the prison sentence, instead of sending the case back to a lower level formation for retrial and sentencing purposes.⁵⁰ Likewise, it ratifies the introduction of alternate modes of liability for the first time during appeals proceedings.⁵¹ In addition, one must deplore the striking inequality of arms between the parties to the proceedings; the admission of written summaries of witness statements drafted by prosecution investigators and adjudicated facts from previous trials;⁵² the erosion of the right to remain silent and the presumption of innocence by the introduction of a condition of 'reciprocal disclosure' of the parties files and documents;⁵³ the endorsement of judgements taken on the basis of a single uncorroborated testimony;⁵⁴ the exclusion of some accused from the courtroom and the denial of their right to

45 ICTY, *Stakić (Prijedor)*, IT-97-24-A, *Judgement*, 22 Mar. 2006, § 38.

ICTY, *Krstić (Srebrenica-Drina Corps)*, IT-98-33-T, *Judgement*, 2 Aug. 2001

ICTY, *Brđanin (Krajina)*, IT-99-36-A, *Decision on Interlocutory Appeal*, 19 Mar. 2004, §§ 5-10.

46 ICTY, *Kvočka et al. (Omarska, Keraterm, Trnopolje)*, IT-98-30/1-T, *Judgement*, 2 Nov. 2001, § 307.

ICTY, *Brđanin (Krajina)*, IT-99-36-A, *Judgement*, 3 Apr. 2007, § 422.

47 ICTY, *Stakić (Prijedor)*, IT-97-24-T, *Judgement*, 31 July 2003, § 435.

ICTY, *Krnojelac (Foča)*, IT-97-25-T, *Judgement*, 15 Mar. 2002, § 82.

ICTY, *Vasiljević (Višegrad)*, IT-98-32-T, *Judgement*, 29 Nov. 2002, § 67; IT-98-32-A, *Judgement*, 25 Feb. 2004, § 111.

ICTY, *Milan Milutinović et al. (Kosovo)*, IT-99-37-AR72, *Decision on Dragoljub Ojdanić's Motion Challenging Jurisdiction - Joint Criminal Enterprise*, 21 May 2003, § 20.

48 ICTY, *Martić (RSK)*, IT-95-11-A, *Judgement*, 8 Oct. 2008, *Separate Opinion of Judge Schomburg*, §§ 2 and 5.

ICTY, *First Annual Report*, 28 July 1994, UN Doc., A/49/342; S/1994/1007, § 16.

49 A. Reiter, "Kafka's Legacy".

50 ICTY, *Mrkšić et al. (Vukovar Hospital)*, IT-95-13/1-A, *Judgement*, 5 May 2009.

51 ICTY, *Simić et al. (Bosanski Šamac)*, IT-95-9-A, *Appeal Judgement*, 28 Nov. 2006, §§ 75 and 301.

ICTY, *Dragomir Milošević (Sarajevo)*, IT-98-29/1-A, *Judgement*, 12 Nov. 2009, §§ 279-282.

ICTY, *Krstić (Srebrenica-Drina Corps)*, IT-98-33-A, *Judgement*, 19 Apr. 2004, §§ 138-139 and 143-144.

52 ICTY, *Slobodan Milošević (Kosovo, Croatia and Bosnia)*, IT-02-54-AR73.5, *Decision on Interlocutory Appeal on the Admissibility of Evidence in the Form of Written Statements*, 30 Sept. 2003.

53 ICTY Rules of Procedure and Evidence, Nos 66 (B) and 67.

54 ICTY, *Tadić (Prijedor)*, IT-94-1-T, *Opinion and Judgement*, 7 May 1997, §§ 256 and 535-539.

self-representation;⁵⁵ the unusual length of the trials, the unacceptably long periods of detention on remand and the possibility of balancing human conditions of imprisonment against the imperatives of security and order.⁵⁶ This complete denial of the defendants' rights to personal liberty, fair trial and even physical integrity irremediably frustrates any pretention of the ICTY to deliver effective justice.

HYBRID NATURE: ABSENCE OF REDRESS AND RECONCILIATION

Criminal law looks backwards; it mostly aims at retribution for past offences and largely ignores reconciliatory considerations in practice. It is centred on the parties to the criminal trial (namely, the prosecutor and the accused or the defence) and typically downsizes the role of victims to that of third parties in the proceedings. Yet, victims want to be heard and claim some ownership of the process. International criminal law attempts to square the circle of accountability and redress for international crimes, which mostly constitute gross violations of human rights in conflict situations. As a result, it endorses the aims of **transitional justice mechanisms and human rights law. It thereby creates a hybrid regime**, which is partly punitive and partly compensatory. This is evidenced in the ICTY Statute and its rules of procedure and evidence. The rights of victims can be divided in two categories. The first group facilitates the victims' participation in the proceedings and makes possible for them to receive some form of satisfaction or reparation. Victims cannot claim any compensation in front of the ICTY, aside from the restitution of their property, and the ICTY has never ordered the restitution of stolen property. If the accused is found guilty, they may then bring an action before national courts or other competent bodies, in order to obtain reparation for the damages, pursuant to the relevant national legislation.⁵⁷ The second group of rights provides support to victims, through the creation of a victims and witnesses unit within the ICTY registry,⁵⁸ and protects them against intimidation or aggravation of their traumas.⁵⁹ In drafting its rules of procedure and evidence, the ICTY has balanced two sets of objectives: the respect of the rights of the defence and the protection of victims and witnesses, in order to enable them to testify and facilitate the trial.⁶⁰

International criminal tribunals encounter serious difficulties in securing the attendance of witnesses, because of their inability to control any given territory and the risks involved for the personal safety of those willing to testify. Such dangers are increased by the highly political context of the crimes and their close relation to somewhat unresolved ethnic tensions. The power to examine prosecution witnesses and the publicity of the trial are limited, when they conflict with the safety or the rights of victims and witnesses. Specific additional provisions are aimed at averting worsening the sufferings experienced by victims of sexual assaults and take into account the particular vulnerability of these victims when confronted with their aggressor or the memory of the attack. Unhappily, the measures adopted did not protect victims and witnesses from reprisals or further victimisation. Numerous witnesses have been killed before reaching the court, to prevent them from giving their testimony, or after they had testified, to take revenge on them. In addition, the media sometimes exercise pressure to dissuade witnesses from testifying against "what the prevailing state of mind considers proper". One solution to this dramatic problem would be to grant political asylum to endangered persons and their family. However, relocation and settlement in a third country is solely

55 ICTY, *Karadžić (Bosnia and Herzegovina)*, IT-95-5/18-T, *Decision on Appointment of Counsel and Order on Further Trial Proceedings*, 5 Nov. 2009, §§ 14-16 and 19-27.

ICTY, *Slobodan Milošević (Kosovo, Croatia and Bosnia)*, IT-99-37 / IT-02-54-AR73.7, *Decision on Interlocutory Appeal of the Trial Chamber's Decision on the Assignment of Defence Counsel*, 1 Nov. 2004, §§ 11-14.

ICTY, *Šešelj Case*, IT-03-67-PT, *Decision on Prosecution's Motion for Order Appointing Counsel to Assist Vojislav Šešelj with his Defence*, 9 May 2003, §§ 20-21; IT-03-67-AR73.3, *Decision on Appeal against the Trial Chamber's Decision on Assignment of Counsel*, 20 Oct. 2006, § 8; IT-03-67-AR73.4, *Decision on Appeal against the Trial Chamber's Decision (No 2) on Assignment of Counsel*, 8 Dec. 2006, § 19.

56 ICTY, *Blaškić (Lašva Valley)*, IT-95-14-PT, *Decision on the Defence Motion Filed pursuant to Rule 64*, 6 Jan. 1997.

57 ICTY Rules of Procedure and Evidence, Nos 105-106.

58 *Ibid.*, No 34.

59 *Ibid.*, Nos 69, 75, 79, 81-81 bis, 90, 92 bis-quinquies and 96.

60 ICTY Statute, Articles 15 and 21-22.

done in rare instances and witnesses may still refuse such a protection.⁶¹ Moreover, the ICTY and the office of the prosecutor have actively contributed on several occasions to a serious aggravation of the already dire situation of insecurity facing many victims and witnesses. The trial of leaders of the KLA, where the climate of intimidation and terrorisation was so pervasive that a retrial was ordered,⁶² provides an emblematic illustration of the dangers raised by the prevailing unawareness of the international actors involved. Instead of adequately tackling this problem, the Trial Chamber disclosed sensitive confidential information to the general public, in breach of protective measures previously adopted,⁶³ and initiated contempt proceedings against a witness for the prosecution who had repeatedly refused to answer questions out of fear.⁶⁴

In addition to their lack of concern for the risks to which they expose witnesses, international judges regularly discard the legitimate claims, motivations, allegiances and dramatic or traumatic experiences of victims, when supervising their examination or cross-examination by the parties to the trial. Aside from the serious mishandling, harsh questioning and further victimisation of vulnerable persons, during what has been described as “silencing hearings,”⁶⁵ they treat abjectly people unwilling to testify under certain conditions, be it because of threats or out of personal loyalty and patriotism.⁶⁶ Witnesses are meagrely reimbursed for their expenses and time spent testifying and completely ‘abandoned’ post-trial.⁶⁷ To sum up, the punitive character of penal law and its focus on prosecution totally sidestep the rights of the victims and witnesses. Their participation in the proceedings in front of the ICTY is purely ancillary to the interests of the prosecution and fall short of the slimmest pretence to address their concerns. The ICTY fares equally badly with respect to the peace process in Serbia and the neighbouring states and entities created by the break-up of the SFRY. The current fixation of the ‘international community’ on personal accountability and the fight against impunity hardly masks the confession of its powerlessness to stop the commission of mass violence and atrocities. It hints at a greater concern for their punishment than their prevention, at the risk of undermining the effective protection of individual rights in the process and enabling the perpetuation of the spiral of hatred. The consolidation of peace and the stabilisation of the security situation in post-conflict regions pass through a comprehensive process of catharsis, forgiveness and rapprochement of the warring groups. International criminal trials do not serve reconciliatory objectives but partake in a vicious (mutually reinforcing) circle of war and penalisation.

Their adversarial nature contributes to a widening of discords and divisiveness in the recipient societies and a continuation of the conflicts by legal means; ‘lawfare’ merely substituting warfare. This predicament also affects interstate trials attributing liability for wartime violence, like the genocide cases introduced before the International Court of Justice. Besides, the selectivity and formalism of international criminal proceedings endanger the expressive capacity of punishment. Due process requirements may distort historical records.⁶⁸ International tribunals can solely establish a judicial or legal ‘truth’ and not *the* (historical) ‘truth’; which is (and should remain) the task of historians. Moreover, individuation masks the more structural and systematic causal responsibility for wartime violence. This might explain why the ‘international community’ eagerly embraces international criminal justice. Reducing justice to the penalisation of a few individuals permits to hide discomfiting realities. It shields international organisations and foreign states that intervene in civil wars from accountability for their role in the commission of international crimes. However, the reconciliatory potential (if any) of penalisation can solely be achieved by bringing all responsible agents to answer for

61 Humanitarian Law Centre, *Spotlight on War Crimes Trials*, pp. 58-63, 69 and 134.

E. Stover, *The Witnesses War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*, pp. 113-114.

62 ICTY, *Haradinaj et al. (Kosovo)*, IT-04-84-A, *Judgement*, 19 July 2010, §§ 34, 37 and 48-49.

63 ICTY, *Haradinaj et al. (Kosovo)*, IT-04-84-PT, *Order on Disclosure of Memorandum and on Interviews with a Prosecution Source and Witness*, 13 Dec. 2006, pp. 1 and 9; IT-04-84-T, *Decision on Motion for Video-Link*, 14 Sept. 2007, § 3; IT-04-84-A, *Judgement*, 19 July 2010, §§ 41 and 48, notes 130 and 158.

64 ICTY, *Haradinaj et al. (Kosovo)*, IT-04-84-R77.1, *Order on Contempt concerning Shefqet Kabashi*, 5 June 2007.

65 M.B. Dembour and E. Haslam, “Silencing Hearings?”

66 See, for an example of the latter type: ICTY, *Slobodan Milošević (Kosovo, Croatia and Bosnia)*, IT-99-37 / IT-02-54, *Transcripts*, 19-20 Apr. 2005, pp. 38592-38597, 38605-38606 and 38615-38617; IT-02-54-T, *Order on Contempt concerning Witness Kosta Bulatović*, 20 Apr. 2005; IT-02-54-R77.4, *Decision on Contempt of the Tribunal*, 13 May 2005; IT-02-54-AR77.4, *Decision on Interlocutory Appeal on Kosta Bulatović Contempt Proceedings*, 29 Aug. 2005.

67 E. Stover, *The Witnesses War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*, p. 96.

68 M. Damaška, “What Is the Point of International Criminal Justice?,” p. 336.

their culpable actions, independent of their nationality. Obscuring the faults of international actors destroys the credibility of the judicial process and any positive impact it might have in the affected societies. The ICTY record is particularly grim in this respect.⁶⁹ The unwillingness of the prosecutor to investigate war crimes committed by NATO officials during the bombing of the FRY provides the most egregious illustration of its lack of independence and impartiality and its inability to resist political pressures. It corroborates accusations that the ICTY dispenses ‘victor’s justice’⁷⁰ and was severely condemned by the International Committee of the Red Cross, in a report that stigmatises the noticeable bias of the office of the prosecutor in favour of NATO member states and reliance on double standards.⁷¹ The flagrant disparity of treatment between the different warring factions at the level of indictment, conviction and sentencing confirms this want of integrity.⁷²

The picture of the Tribunal as an instrument of *realpolitik* at the service of imperial powers in the ‘international community’ widens the gap between the ICTY and the expectations of the SFRY population, since ‘sincerity’ matters immensely for people to accept (if not identify themselves with) charges brought against their own leadership and national heroes.⁷³ By opposition, ‘victor’s justice’ usually creates cynicism or reactionary nationalistic attitudes in the targeted population. The social perception of the ICTY in Serbia and the wider region is abysmal. According to public opinion surveys, only an extremely small percentage (less than a quarter and, in some areas, less than ten percent) of the population of the former Yugoslav republics and autonomous provinces expressed a modest level of trust in the institution, with the exception of Kosovo* and the Bosnian Federation (where it barely amounted to half of the respondents). The majority of the population in most areas overwhelmingly distrusts the Tribunal and sees it as politically motivated, partial and unfair. Even local judges and prosecutors view it as a political court that is “biased and incapable of providing fair trials” and they reject its factual findings and “record of the war”. Likewise, victims’ surveys reveal negative attitudes of dissatisfaction, mistrust and growing doubts that the ICTY is an adequate venue to try the crimes committed in the SFRY. Far from improving over time, the confidence in the appropriateness of the institution has substantially decreased after it became fully operational and started to issue convictions. Victims question its legitimacy, neutrality, procedural fairness and substantive fairness (that is, the fairness of its decisions). In contrast, confidence in the national courts has largely increased over the years and most victims indicate it as the preferred jurisdiction for the remaining cases.⁷⁴

BREAKING THE VICIOUS CIRCLE OF WAR AND PENALISATION

Far from “ending war crimes, bringing the perpetrators to justice and breaking an endless cycle of violence and retribution” as it was meant to,⁷⁵ the ICTY can be blamed for violating the rights of the accused, victims and witnesses alike, as well as for impeding the process of regional reconciliation and taking part in the vicious circle of hatred and war. Its tainted legacy militates for the abandonment of international criminal justice and the adoption of alternative adjudication strategies. In addition to the possibility of prosecution and punishment before national courts, addressing the various concerns mentioned above might involve abandoning the criminal approach or developing parallel strategies. The specificities of wartime violence and reconciliatory imperatives argue for the endorsement of transitional justice mechanisms like truth commissions and restorative justice instruments. The transitional and restorative frameworks focus on shared values in the community and repara-

69 A. Fatić, *Reconciliation via the War Crimes Tribunal?*, pp. 1-3, 9-19, 26-29, 45-56, 81-87 and 103-105.

70 ICTY, *Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia*, 13 June 2000, especially §§ 90-91. P. Benvenuti, “The ICTY Prosecutor and the Review of the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia”. A.J. Colangelo, “Manipulating International Criminal Procedure”, pp. 1425-1436.

S. Darcy, “Imputed Criminal Liability and the Goals of International Justice”, p. 393.

71 See, for large extracts of the ICRC (confidential) report: P. Hazan, *La justice face à la guerre*, pp. 219-225.

72 M.P. Scharf, “A Critique of the Yugoslavia War Crimes Tribunal”, pp. 310-311.

73 A. Fatić, *Reconciliation via the War Crimes Tribunal?*, pp. 28 and 81.

74 J. Hagan and S. Kutnjak Ivković, *Reclaiming Justice*, pp. 6-8, 50, 144 and 150-152.

E. Stover, *The Witnesses War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*, p. 38.

75 C.A. Fleischhauer, UN Under-Secretary-General for Legal Affairs, quoted in V. Morris and M.P. Scharf, *An Insider’s Guide to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, p. 334.

tion of the harm done (rather than on the punishment of wrongdoings) to promote reconciliation. Victims' narratives have a central role in this inclusive process. Truth commissions investigate the wider patterns of crimes and address impunity at the collective level. Usually, they have quasi-judicial functions, including the possibility to make recommendations concerning reparations.⁷⁶ Besides, local civil courts and tribunals can order restitution or compensation.

Victims of international crimes have recently followed two promising approaches to obtain compensation in front of domestic or hybrid courts. First, internationally wrongful acts trigger state responsibility.⁷⁷ In two cases brought up by relatives of people killed in Srebrenica, a national court judged the Netherlands liable for the fate of several individuals whom Dutchbat soldiers had evicted from their compound after the fall of the enclave.⁷⁸ The Human Rights Chamber for Bosnia and Herzegovina condemned Republika Srpska and ordered reparations on account of the fact that its "failure to make accessible and disclose information requested by the applicants about their missing loved ones constitutes a violation of its positive obligations to secure respect for their rights."⁷⁹ A second solution is to be found in more individuated compensatory and restorative mechanisms, grounded in tort law, contract and restitution.⁸⁰ In this frame, a French tribunal found Radovan Karadžić and Biljana Plavšić guilty of wartime abuses against a Bosnian family, who had fled to France after a 1992 attack of their home in Foča, and awarded some monetary compensation to the plaintiffs.⁸¹ Proceedings have also been introduced against Radovan Karadžić under the United States Alien Torts Claims Act, which permits trials before American civil courts, for compensatory and punitive damages.⁸² State responsibility, civil liability and corrective justice permit to bypass the insurmountable challenges raised by the ascription of personal responsibility for structural crimes and to compensate adequately the victims of the abuses. In addition, truth commissions and compensatory solutions, inherited from civil liability adjudication, give victims a more important place in the process and the possibility to voice their concerns and grieves in a more appropriate *forum* than a penal trial. Finally, civil processes and remedies like restitution or compensation foster reconciliation and contribute positively to the consolidation of peace and security.

To conclude, the sinister legacy of the ICTY and its inability to effectively fulfil any of its core functions commands scepticism towards the international prosecution and punishment of individuals for wartime violence. While local courts are more legitimate and better equipped to deliver effective criminal justice, the intrinsic connection between international criminality and wartime violence supports reliance on a combination of judicial and quasi-judicial avenues (including state responsibility, truth commissions and civil liability mechanisms) to help in preventing the resurgence of violence by breaking the vicious circle of war and penalisation.

REFERENCES

1. Alvarez, J.E., "Crimes of States, Crimes of Hate", *Yale Journal of International Law*, 1999, pp. 365-483.
2. Arendt, H., *Eichmann in Jerusalem*, 1963.
3. Badar, M.E., "Just Convict Everyone!", *International Criminal Law Review*, 2006, pp. 293-302.
4. Benvenuti, P., "The ICTY Prosecutor and the Review of the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia", *European Journal of International Law*, 2001, pp. 503-529.
5. Chouliariasis, A., "From Conspiracy to Joint Criminal Enterprise", in C. Stahn and L. Van Den Herik, *Future Perspectives on International Criminal Justice*, The Hague, Asser, 2010, pp. 545-582.

76 B. Mc Gonigle Leyh, *Procedural Justice?*, pp. 51-52 and 62.

77 ILC, 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the Drafting Committee on Second Reading, UN Doc., A/CN.4/L.620/Rev.1.

78 Court of Appeal of The Hague, *Mustafić*, No 200.020.173/01, & *Nuhanović*, No 200.020.174/01, 5 July 2011.

79 HR Chamber BiH, *Selimović et al. v. Republika Srpska (Srebrenica)*, 7 Mar. 2003, §§ 202-203.

80 M.A. Drumbl, *Atrocity, Punishment, and International Law*, pp. 195-196.

81 Tribunal of Grande Instance of Paris, *Kovac v. Karadžić and Plavšić*, 14 Mar. 2011.

82 New York District Court, *Doe v. Karadžić, Kadic v. Karadžić*, 1994.

United States Second Circuit, *Doe v. Karadžić, Kadic v. Karadžić*, 1995.

United States Supreme Court, *Doe v. Karadžić, Kadic v. Karadžić*, 1996.

6. Colangelo, A.J., "Manipulating International Criminal Procedure: The Decision of the ICTY Office of the Independent Prosecutor Not to Investigate NATO Bombing in the Former Yugoslavia", *Northwestern University Law Review*, 2003, pp. 1393-1436.
7. Damaška, M., "What Is the Point of International Criminal Justice?", *Chicago - Kent Law Review*, 2008, pp. 329-365.
8. D'Amato, A., "Peace versus Accountability in Bosnia", *American Journal of International Law*, 1994, pp. 500-506.
9. Darcy, S., "Imputed Criminal Liability and the Goals of International Justice", *Leiden Journal of International Law*, 2007, pp. 377-404.
10. Dembour, M.B. and E. Haslam, "Silencing Hearings?", *European Journal of International Law*, 2004, pp. 151-177.
11. Drumbl, M.A., *Atrocity, Punishment, and International Law*, Cambridge, CUP, 2007.
12. Fatić, A., *Reconciliation via the War Crimes Tribunal?*, Aldershot, Ashgate, 2000.
13. Fichtelberg, A., "Liberal Values in International Criminal Law", *Journal of International Criminal Justice*, 2008, pp. 3-19.
14. Fletcher, G.P., *Basic Concepts of Criminal Law*, Oxford, OUP, 1998.
15. Futamura, M., *War Crimes Tribunals and Transitional Justice*, London, Routledge.
16. Gaynor, F. and M.B. Harmon, "Ordinary Sentences for Extraordinary Crimes", *Journal of International Criminal Justice*, 2007, pp. 683-712.
17. Hagan, J. and S. Kutnjak Ivković, *Reclaiming Justice*, Oxford, OUP, 2011.
18. Hart, H.L.A., "Murder and the Principles of Punishment", *Northwestern University Law Review*, 1958, pp. 433-461.
19. Hazan, P., *La justice face à la guerre*, Paris, Stock, 2000.
20. Humanitarian Law Centre, *Spotlight on War Crimes Trials*, Belgrade, HLC, 2000.
21. Kerr, R., "International Judicial Intervention", *International Relations*, 2000, No 2, pp. 17-26.
22. Mc Gonigle Leyh, B., *Procedural Justice?*, Cambridge, Intersentia, 2011.
23. Milgram, S., *Obedience to Authority*, New York, Harper, 1974.
24. Morris, V. and M.P. Scharf, *An Insider's Guide to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Irvington, Transnational, 1995.
25. Pradel, J., *Droit pénal comparé*, Paris, Dalloz, 1995.
26. Reiter, A., "Kafka's Legacy", in *Međunarodna Krivična Dela: Dvanaesti Tematski Međunarodni Naučni Skup*, Belgrade, ICLA, 2013.
27. Robinson, D., "The Identity Crisis of International Criminal Law", *Leiden Journal of International Law*, 2008, pp. 925-963.
28. Robinson, D., "The Two Liberalisms of International Criminal Law", in C. Stahn and L. Van Den Herik, *Future Perspectives on International Criminal Justice*, The Hague, Asser, 2010, pp. 115-160.
29. Schabas, W.A., "International Justice for International Crimes", *European Review*, 2006, pp. 421-439.
30. Schabas, W.A., "Mens Rea and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", *New England Law Review*, 2003, pp. 1015-1036.
31. Scharf, M.P., "A Critique of the Yugoslavia War Crimes Tribunal", *Denver Journal of International Law and Policy*, 1997, pp. 305-312.
32. Smeulers, A., "Perpetrators of International Crimes", in R. Haveman and A. Smeulers, *Supranational Criminology*, Antwerp, Intersentia, 2008, pp. 233-265.
33. Smeulers, A., "Punishing the Enemies of All Mankind", *Leiden Journal of International Law*, 2008, pp. 971-993.
34. Smeulers, A. and W. Werner, "The Banality of Evil on Trial", in C. Stahn and L. Van Den Herik, *Future Perspectives on International Criminal Justice*, The Hague, Asser, 2010, pp. 24-43.
35. Stover, E., *The Witnesses War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*, Philadelphia, UPP, 2005.
36. Tolstoy, L., *War and Peace*, 1869.
37. Zimbardo, P.G., *The Lucifer Effect*, New York, Random House, 2007.

BLOODSTAINS AS THE SOURCE OF INFORMATION IN CRIMINAL INVESTIGATION OF VIOLENT CRIMES

Kristina Pokupčić¹, PhD, Lecturer, Police Academy

Josip Pavliček, PhD, Senior Lecturer of Criminalistics, Police College

Želimir Radmilović, univ. spec. crim., Head of Police Academy
Ministry of the Interior of the Republic of Croatia, Police College, Zagreb

Abstract: This article addresses the field of bloodstain analysis as an important tool for the reconstruction of violent crimes, as well as other criminal activities which produce injuries resulting in bleeding of the involved participants. Interpretation of bloodstains depends on numerous factors such as blood source, impact surface on which bloodstains can be found, as well as on the mechanisms of their formation. By analyzing measurable characteristics of bloodstains, it is possible to determine the position and other characteristics of blood source, as well as type, direction and number of blows, shots or stabs which have produced those bloodstains. The results of this kind of analysis can point to the mechanisms of bloodstain formation, as well as determine how particular bloodstains have landed on certain objects. Results of bloodstain analysis can indicate the direction of movement of the victim, the perpetrator and other objects in connection to the violent crime. Measurable characteristics of bloodstains can indicate the circumstances of a particular criminal offense by confirmation or rejection of statements of the participants, as well as help with its legal qualification. In this article it will also be stressed that proper documentation of the situation on the crime scene is a precondition to quality assured subsequent bloodstain analysis.

Keywords: bloodstains, criminal investigation, violent crimes.

INTRODUCTION AND HISTORICAL OVERVIEW

Violence itself leads to disturbance of the public and invokes a sense of insecurity in the community. The sense of insecurity is further increased if the perpetrator is not found or has evaded prosecution due to insufficient evidence or lack of evidence. The probability of the perpetrator's identification and finding evidence depends on many factors, and is most often dictated by the level of knowledge of the criminalist at the crime scene. That knowledge, as well as experience in casework enables him/her to find evidence on the victim and on the perpetrator, and to correctly interpret and document relevant facts about the offense. Since violent crimes are associated with injury and bleeding of the victim and/or the perpetrator, during criminal investigation various types of bloodstains can be found on the crime scene. Their cognitive value will depend largely on characteristics of the commission of a particular violent offense. In some cases bloodstains will be unimportant because of sufficient quantity and quality of other evidence. Sometimes they will be used to clarify some other important facts in criminal investigation, and in some cases they will be crucial for solving a particular criminal case.

Although the characteristics of blood as a liquid will not be the subject of consideration in this paper, in order to better understand bloodstains it is necessary to say a few words about the biological, chemical and physical properties of blood. Blood is defined as a liquid connective tissue that serves for transferring of substances and for the defense of the organism.² An average adult person has approximately 4.8 liters of blood (5.7 liters men and 4.3 liters women), which accounts for about 7 % of total body weight.³ A healthy adult can lose up to 30 % of its blood content, and a case of greater loss may lead to deadly consequences.⁴ Blood consists mainly of water,

1 e-mail: kpokupcic@fkz.hr

2 James, S. H., Eckert, W. G., Interpretation of Bloodstain Evidence at Crime Scenes, CRC, Boca Raton, FL, 1998.

3 James, S. H., Kish, P. E., Sutton, T. P., Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

4 Ibid.

protein, red blood cells, white blood cells and platelets, as well as nutrients and inorganic salts.⁵ In leaving the body (as gravitational drops or arterial spurt), blood will follow the laws of physics. Blood is a liquid whose physical properties determine and describe its movement, as well as characteristics of the resulting blood traces on different kinds of surfaces. Physical characteristics important for the scientific research of bloodstains are its viscosity, surface tension and relative density, adhesion, cohesion and capillarity.⁶

Due to its physical properties and the fact that blood can be found in different forms at the crime scene, it can be a valuable source of information in criminal investigation of violent crimes that can be used as evidence in the course of criminal proceedings. However, because of the dominant use of DNA analysis methods, unfortunately the analysis of morphological characteristics of bloodstains is in most countries underdeveloped or neglected. Blood pattern analysis has significantly developed in the last twenty years and actually is not a new method. The first records of systematic scientific research of bloodstains can be found in the second half of the 19th century. One of the most important on the subject of bloodstain pattern analysis is the work of Polish forensic physician Dr. Eduard Piotrowski, whose practical experiments provided important insight into mechanisms of formation of various kinds of bloodstains.⁷ In the 1930s Dr. Victor Balthazard with the colleagues studied the trajectories and patterns of bloodstains, pointing to their use in forensic medicine, which established modern scientific research in this area.⁸ The research of Herbert Leon MacDonnell with associates was mainly based on crime scene reconstruction and simulation of formation of various kinds of bloodstains which gave a new contribution to the scientific research of this field in the 1970s^{9, 10, 11}. Systematic approach to bloodstain analysis is recorded in 1983 with the foundation of the International Association of Blood Pattern Analysts (IABPA), which has in the past 20 years yielded numerous scientific researches and articles that provided further development of modern methods of bloodstain analysis for criminal investigation and in criminal proceedings. Among the national institutes it is also important to mention the Scientific Working Group for Bloodstain Analysis (SWGSTAIN), which was established by the FBI in 2002.

Amongst the literature in the field of bloodstain analysis it is important to highlight the book of Eckert and James from 1998 entitled "Interpretation of Bloodstain Evidence at Crime Scenes"¹², the book of James, Kish and Sutton from 2005 entitled "Principles of Bloodstain Pattern Analysis Theory and Practice"¹³ and the book of Bevel and Gardner from 2008¹⁴ entitled "Bloodstain Pattern Analysis with an introduction to Crime Scene Reconstruction".

Recent development of this method has led to its effective application in a number of complex criminal investigations of violent offenses. Daily application of knowledge related to natural sciences in the field of bloodstain analysis also led to further development of criminalistics. In order to better understand the role that bloodstain analysis plays in criminal investigation, this article will review some of the forms of bloodstains and their possible interpretations, in order to clarify the circumstances of a certain criminal offense. Bloodstain analysis methods, which among others use modern technology such as computer simulations will also be addressed. Pointing to the cognitive and probative value of bloodstains at the crime scene, the aim of this article is to encourage the systematic use of the possibilities of this method by the competent state authorities dealing with criminal prosecution, and also to stimulate/induce further scientific research in this field.

5 Bevel, T., Gardner, R. M., *Bloodstain Pattern Analysis*, CRC, Boca Raton, FL, 2008.

6 Raymond, M. A., Smith, E. R., Liesegang, J. The physical properties of blood-forensic considerations, *Sci Justice*, 36, 1996, 153-160.

7 Piotrowski, E., *Über Entstehung, Form, Richtung und Ausbreitung der Blutspuren nach Heibwundendes Kopfes*. K. K. Universitat, Wein, 1895.

8 Balthazard, V., Piedelievre, R., DeSoille, H., DeRobert, L., *Etude des Gouttes de Sang* Projecte. Presented at the 22nd Congress of Forensic Medicine, Paris, France, 1939.

9 MacDonnell, H. L., Bialousz, L. *Flight Characteristics and Stain Patterns of Human Blood*, United States Department of Justice, Law Enforcement Assistance Administration, Washington, DC, 1971.

10 MacDonnell, H. L., *Bloodstain Pattern Interpretation*, Laboratory of Forensic Science, Corning, NY, 1982.

11 MacDonnell, H. L., *Bloodstain Patterns-Revised*, Laboratory of Forensic Science, Corning, NY, 1997.

12 James, S. H., Eckert, W. G., *Interpretation of Bloodstain Evidence at Crime Scenes*, CRC, Boca Raton, FL, 1998.

13 James, S. H., Kish, P. E., Sutton, T. P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

14 Bevel, T., Gardner, R. M., *Bloodstain Pattern Analysis*, CRC, Boca Raton, FL, 2008.

WHO AND IN WHICH CASES CAN USE BLOODSTAIN ANALYSIS

Bloodstain analysis is a multidisciplinary field of expertise of specific skills based on criminalistics and supplemented with knowledge of basic laws of natural sciences which can be applied to blood as a liquid. These primarily natural sciences are biology, physics and mathematics, and in order to be able to systematically research bloodstains it will be necessary to have some basic knowledge in these scientific disciplines. In addition, practical experience in criminal investigation of violent crimes which include bloodstains is crucial in order to answer specific questions about the origin of bloodstains, and thus clarify the circumstances of a criminal offense. We can distinguish between the three main levels of knowledge and approaches to the analysis of bloodstains. The first level of qualification should be reached by all police officers who encounter blood traces during their police activity. Basic knowledge on bloodstains should be included in the programs of vocational training of all police officers in order to teach them how to process such traces properly on the crime scene, and also to gain some knowledge on the ways of preventing contamination and destruction of such traces. Members of crime scene investigation units, detectives and prosecutors who deal with criminal investigation of violent offenses should reach the second level of qualification. This level includes basic theoretical knowledge about the types of bloodstains, their classification and characteristics of the source of their origin, methods of documenting and the basics of interpretation of such traces. It also includes possibilities of practical application of theoretical knowledge in specific criminal cases. The highest level of qualification includes the application of advanced methods of bloodstain interpretation, the use of modern technology of crime scene documentation and data processing, as well as continuous training and specialization in relevant research centers and continuous casework. Each police system should aspire to train several such experts at the national level which would guarantee quality of using this method in practice.

Bloodstain analysis is primarily applied in the elucidation of violent crimes such as murder and bodily injury, especially those with injuries and subsequent bleeding of the participants which causes the formation of bloodstains. However, often it will not be clear at first glance whether it is actually a criminal offense or not, so bloodstain analysis can contribute significantly not only to clarification, but also to the detection of violent offenses. For example, bloodstains can be crucial in distinguishing whether it is a case of murder or suicide by a firearm (Figure 1). If this is in fact suicide, bloodstains should be present on the hand because of the back spatter, which is a result of blood droplets directed back toward the weapon^{15, 16}.

Figure 1. Back spatter on the hand of a suicide victim¹⁷

15 Karger, B., Nüsse, R., Schroeder, G., Wüstenbecker, S., Brinkmann, B., Backspatter from experimental close-range shots to the head. I. Macrobackspatter, *Int J Legal Med*, 109, 1996, 66-74.

16 Karger, B., Nüsse, R., Tröger, H. D., Brinkmann, B., Backspatter from experimental close-range shots to the head. II. Microbackspatter and the morphology of bloodstains, *Int J Legal Med*, 110, 1997, 27-30.

17 Bevel, T., Gardner, R. M., *Bloodstain Pattern Analysis*, CRC, Boca Raton, FL, 2008.

Although it might seem that bloodstains are used only in the elucidation of homicides, there are actually numerous possibilities to use the analysis of bloodstains in clarifying other types of criminal activities. Those are primarily criminal offenses during the commission of which participants are injured, and that injury is not related to the criminal offense itself, but is a random injury or a deliberate self-inflicted injury. Those can be property crimes such as robbery or burglary, during which an injury of the offender or of the victim can happen, the perpetrator can sustain injury while entering the facility or in a physical conflict with the victim, etc. Bloodstains may also be relevant in clarifying certain circumstances in traffic accidents with injuries of the participants. By using methods of bloodstain analysis the driver of the vehicle can be determined or it can help clarify some other circumstances about a car accident in collision with a pedestrian, or similar. Bloodstain analysis can also be applied to clarify the circumstances of work accidents, particularly with regard to taking safety measures.

INFORMATIONAL VALUE OF BLOODSTAINS IN CRIMINAL INVESTIGATION OF VIOLENT CRIMES

Informational value of bloodstains must be observed in the context of a particular criminal event. As previously mentioned, in some cases bloodstains will have a central role in clarifying the circumstances of the offense, sometimes their role will be secondary, and in some cases it will be completely unnecessary.

The fundamental question that must be answered by analyzing bloodstains is: "How did a particular bloodstain originate?" By finding the answer to this question valuable information about the commission of a crime can be obtained. Based on the appearance of bloodstains and their special characteristics conclusions can be drawn about mechanisms of creation of those kinds of traces. In other words, it can be determined what the offender was doing during the commission of a crime and in what order, which weapon was used and in what way, where the victim and the perpetrator were located, which was their direction of movement during the commission of the crime, and what the offender was doing after the commission of the crime. Informational value of bloodstains in criminal investigation may point to the answers of the "Seven golden" questions or the so called "Wh-questions of criminalistics.

CRIMINALISTIC AND LEGAL QUALIFICATION OF THE OFFENSE - WHAT HAPPENED?

Bloodstains at the crime scene may indicate that an offense was committed, but they also may be the result of accidents or bleeding due to some kind of illness. In all these situations, the shapes and characteristics of bloodstains can be very similar, so only the thorough analysis can distinguish the details of the criminal offense during which they have occurred. It is necessary to interpret bloodstains in relation to other traces and testimonies of the participants in the event. However, there are some bloodstains that may occur only by using certain weapons which produce characteristic shapes of bloodstains, and finding those kinds of traces on the crime scene immediately indicates that it is in fact a criminal offense, and not a suicide or an accident. For example, finding small linear projections of bloodstains, usually on ceilings and walls, caused by the centrifugal force applied on blood ejected from a bat or some similar object, will be interpreted as traces resulting from an impact with the aim of injuring or killing another person. Such traces are in literature known as ejected bloodstains or cast-offs¹⁸ (Figure 2).

The subject of the analysis may not necessarily be only visible bloodstains, and a well trained and experienced criminalist should assume that in a certain area on the crime scene there might be latent bloodstains, which the perpetrator or another person tried to clean off after the commission of a crime. Such bloodstains should be visualized by chemical reagents such as luminol, and then it would be possible to interpret the mechanisms of their formation.¹⁹

18 James, S. H., Kish, P. E., Sutton, T. P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

19 Quinones, I., Sheppard, D., Harbison, S., Elliot, D., *Comparative Analysis of Luminol Formulations*, *Can Soc For Sci J*, 40(2), 2006, 53-63.

Figure 2. Cast-off bloodstains²⁰

The absence of bloodstains may also be an important indication in criminal investigation of violent crimes. There are cases in which, with respect to other sources of information in criminal investigation bloodstains should exist, but they are not found at the crime scene. For example, let us consider a case in which the perpetrator tries to simulate self-defense, stating that the victim attacked the perpetrator with a knife in the perpetrator's apartment. Subsequent criminal investigation of that case revealed that the injuries that caused bleeding in the perpetrator's house were self-inflicted after the commission of the crime. If the perpetrator had been attacked by the victim in the victim's apartment as stated, the traces of the perpetrator's blood should be found there, so in this case the absence of bloodstains is crucial to dispute the perpetrator's testimony.

PLACE OF INJURING - WHERE DID THE CRIME TAKE PLACE?

Determining the exact location where the injury occurred is one of the most important questions to be addressed in criminal investigation of violent offenses in general and is amongst the most important information which can be obtained by bloodstain analysis. Bleeding injury leaves characteristic bloodstains depending on the force applied to the source of bleeding. Based on the shape and the arrangement of resulting bloodstains type of weapon used to inflict the injury can be determined. In addition to determining the area on which the injury took place, bloodstain analysis can also propose a sequence of events during the commission of the crime in that area.

In particular case it may also be relevant to determine whether particular injuries were caused, for example, by the front door of the apartment or at the desk in the study. When inflicting injury by striking or repeatedly stabbing the victim's body, characteristic bloodstains are formed and the offender cannot influence the position and shape of the resulting blood traces (if the perpetrator hasn't subsequently tried to remove them), which leaves authentic evidence of the dynamics of committing the crime at the crime scene (Figure 3).

20 Ibid.

Figure 3. Characteristic bloodstains resulting from impact by a bat clearly indicating the location of inflicting the injury²¹

In order to avoid or mitigate responsibility for committing a crime, perpetrators tend to propose the course of the events which suits them best. In doing so, they often forget about the incompatibility of the contents of their statements and traces which remained at the crime scene or those that should be present at the crime scene if a particular event took place the way they have presented it. So, bloodstains present characteristic group of traces at the crime scene, which can be used for evaluating the credibility of the testimonies of the participants. However, latent traces that the perpetrator or someone else tried to remove should also be taken into account.

Among the typical traces that point to the area where the injury was inflicted are the bloodstains that are formed by a weapon or other means of commission, such as previously mentioned small linear projections of blood on walls and ceilings known as cast-offs. Also, characteristic blood spatter associated with gunshots is an “aerosol-type pattern” of bloodstains produced by shooting the head or the undressed part of the victim’s body. These type of bloodstains are named forward spatter and can clearly point to the exact location of the injury (Figure 4)^{22, 23}. It is also important to mention bloodstains resulting from blows or strikes which in fact point to the precise location of the wound site, and a large volume of blood which is also a clear indication of the place where bleeding-out has occurred.

Figure 4. Forward spatter produced by firearm²⁴

21 Bevel, T., Gardner, R. M., *Bloodstain Pattern Analysis*, CRC, Boca Raton, FL, 2008.

22 Karger, B., Nüsse, R., Schroeder, G., Wüstenbecker, S., Brinkmann, B., Backspatter from experimental close-range shots to the head. I. Macrobackspatter, *Int J Legal Med*, 109, 1996, 66-74.

23 Karger, B., Nüsse, R., Tröger, H. D., Brinkmann, B., Backspatter from experimental close-range shots to the head. II. Microbackspatter and the morphology of bloodstains, *Int J Legal Med*, 110, 1997, 27-30.

24 James, S. H., Eckert, W. G., *Interpretation of Bloodstain Evidence at Crime Scenes*, CRC, Boca Raton, FL, 1998.

TIME OF INJURING - WHEN WAS THE CRIME COMMITTED?

Blood is a liquid connective tissue composed of cells, organic and inorganic substances. Changes in physical characteristics of bloodstains with passage of time occur according to specific rules of natural sciences, which should be taken into account when analyzing bloodstains. Precisely these characteristics can help conclude when a particular bloodstain was created, or the time within which certain actions took place at the crime scene.

As a relevant tool in determining the temporal sequence of events is blood's property of capillarity, blood drying and blood clotting.²⁵ Due to capillarity blood can saturate objects in contact, which can provide an estimate of time that has elapsed since it has started permeating the fabric. Evaporation of water leads to drying of blood. Drying rate depends on the volume of blood, and on some external factors such as temperature, humidity or wind. It was experimentally determined that drying of a bloodstain resulting from one drop (of 50 μm) of blood at room temperature takes about 15 minutes.²⁶ If within those 15 minutes an object contacts that bloodstain, a specific smear is formed due to partial drying of blood (Figure 5). Based on that, it can be concluded that there were subsequent actions on the bloodstains within a shorter time than is required for its drying and propose the temporal sequence of events on the crime scene. Prior to making conclusions like this, it is necessary to unambiguously determine that these changes were not produced by the police or emergency services at the crime scene.

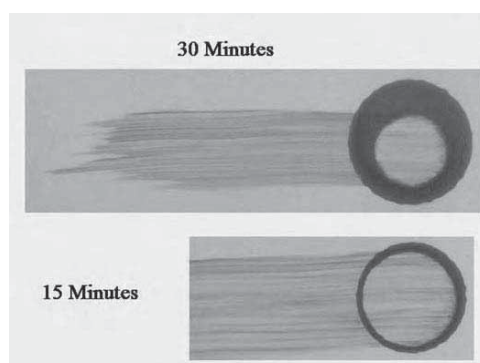

Figure 5. Drying of bloodstain²⁷

MODE OF INJURING - HOW WAS THE CRIME COMMITTED?

Bloodstains are the most valuable source of information when it comes to clarifying the way of commission of a violent crime, or the ways of inflicting particular kinds of injuries. They can indicate starting positions of the victim and the perpetrator, the dynamics of their movement at the crime scene during and after the commission of the offense. It is significant to distinguish between traces that have occurred as the result of injury from those that occurred as a result of actions by participants which were not in the function of injuring.

To clarify the dynamics of the perpetrator's action on the crime scene bloodstains that indicate the order in the time sequence of events can be especially important. Significant traces can be created by dragging objects or body parts on the bloody background which are in fact smears of preexisting stains called wipes, or by withdrawal of surfaces, objects or body parts soaked in blood by a clean surface, called swipes (Figures 6 and 7). Such traces are typically nonspecific and do not have a great informa-

25 Bevel, T., Gardner, R. M., *Bloodstain Pattern Analysis*, CRC, Boca Raton, FL, 2008.

26 James, S. H., Kish, P. E., Sutton, T. P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

27 James, S. H., Kish, P. E., Sutton, T. P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

tional value, but are in fact very important because they can indicate the direction of movement or point to the action after the injuries took place.

Figure 6. Swipe pattern²⁸

Figure 7. Wipe pattern²⁹

For the interpretation of the dynamics of events it is important to mention blank areas (or void areas), which are formed by deposition of blood on objects or body parts, with subsequent removing of those items. This way, the remaining areas, usually at the floor or at similar surfaces, outline the shape of objects that were there at the time of blood spattering. An important task during criminal investigation is to find such items on which there are bloodstains and incorporate them into the “whole image” of the crime scene. Such void areas can also be the evidence of someone’s presence on the crime scene at the time of the commission of the violent offense. Some traces such as bloody prints of body parts, especially bloody fingerprints, footprints, or means of commission can, besides information about the time sequence of events, also serve as a tool for immediate identification of the perpetrator.

MEANS OF COMMISSION - USING WHICH OBJECT WAS THE CRIME COMMITTED?

Bloodstains can indicate the type of weapon that has inflicted the injury. Resulting bloodstains and the injury itself may point to the type of used weapon (firearm, knife or bat). If there are particular characteristics of the bloodstains, it could point to a specific means of commission, so the exact knife or an axe can be identified. For instance, bloodstains near the entrance and exit gunshot wounds are

²⁸ Ibid.

²⁹ Bevel, T., Gardner, R. M., *Bloodstain Pattern Analysis*, CRC, Boca Raton, FL, 2008.

spraying droplets of blood (aerosol), which are very difficult to be mistaken for some other means of commission, but a firearm of some kind. Also, previously mentioned cast-off bloodstains can indicate the use of bats or similar weapons which are used by the perpetrator to repeatedly strike parts of the victim's body already soaked in blood.

Very important in terms of identification value are transferred bloodstains, that occur when the means of commission soaked in blood is disposed on some kind of surface, leaving a distinctive imprint of its own surface (Figure 8).

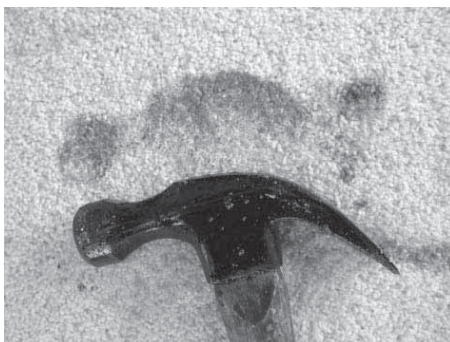

Figure 8. Blood transferred from a hammer³⁰

When interpreting bloodstains on the crime scene, the atypical ways of using certain means of commission should also be taken into account. For example, except for firing ammunition, a gun can be used as a solid object which can cause mechanical injury. In a similar way, except for using a knife for stabbing, handle of the knife can also be used for bruising, as well as wooden part of the axe.

THE PERPETRATOR AND ACOMPLICES IN THE COMMISSION - WHO COMMITTED THE CRIME?

Victim's blood on the clothes and shoes of the offender can be a very clear indication of the perpetrator being in contact with the victim. Due to volume, shape and position of bloodstains on the clothing and/or the body, it can be possible to distinguish whether those traces got on the perpetrator while providing assistance to the victim or during the commission of the crime. Small traces of blood on the left or the right side of the upper part of the perpetrator's back can indicate the use of bats or knives, because those are characteristic cast-off bloodstains which are produced by impact, as it was mentioned earlier (Figure 9).

Figure 9. Cast-off bloodstains on the offender's back³¹

30 James, S. H., Kish, P. E., Sutton. T. P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

31 James, S. H., Kish, P. E., Sutton. T. P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

Also, the presence of the so-called secondary bloodstains or satellite bloodstains on the shoes and the bottom edges of clothing may indicate that the person was standing next to the source of bleeding. Such secondary bloodstains can be created by blood dripping into a large volume of blood which creates droplets by subsequent fragmentation upon impact on the ground.

As previously mentioned, some bloodstains can be so specific that they can be used to identify the perpetrator (bloody fingerprints, bloody footprints or other objects soaked in blood). If the perpetrator was injured during the commission of the crime, those bloodstains can readily be used for his/her identification. In order to discern which traces belong to which person, prior to bloodstain analysis it is important to analyze the DNA of the bloodstains. Otherwise, bloodstain analyst could be misled to make wrong conclusions about the dynamics of the commission of the criminal offense and about participation of certain individuals in the event. This is especially important in cases when more than two persons are involved, such as multiple victims or accomplices to the perpetrator.

METHODS OF BLOODSTAIN ANALYSIS

The precondition for the subsequent successful bloodstain analysis is the quality of their documentation at the crime scene. In addition to thoroughly describing all the traces in police documentation, making sketches of the traces found at the scene, photographing and video recording as a standard way of documenting the crime scene, modern methods of documenting the crime scene with 3D laser scanner can also be used. It is very important to precisely determine the size of all blood traces, their exact positions, and their relation to other traces on the crime scene.

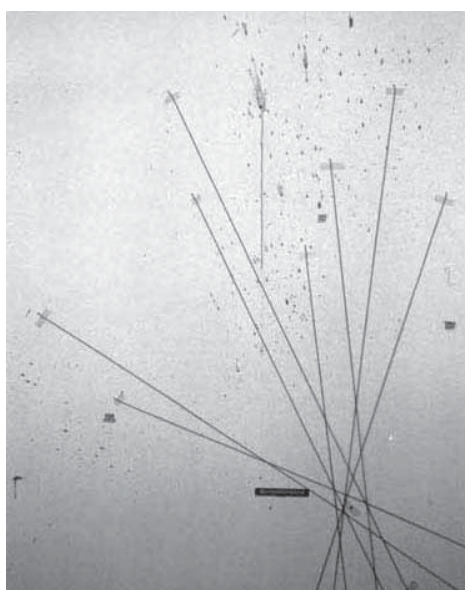

Figure 10. Area of convergence determination using black elastic cord³²

After a proper documentation of the crime scene individual and group analysis of bloodstains using basic calculations can be done.³³ Among the most used ones it is important to mention calculation of the angle of impact on different surfaces,³⁴ determining the height of the source

³² James, S. H., Kish, P. E., Sutton. T. P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

³³ Hulse-Smith, L., Illes, M., A blind trial evaluation of a crime scene methodology for deducing impact velocity and drop size from circular blood stains, *J Forensic Sci*, 52, 2007, 65-69

³⁴ James, S. H., Kish, P. E., Sutton. T. P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.

of bleeding, as well as determining the position of the source (the source of origin and the area of convergence).³⁵ In determining the position of the source of bleeding a sufficient number of small stains should be drawn through at exactly calculated angle of impact of each stain. For this method an elastic cord should be used (Figure 10).

The use of 3D laser scanner to document the crime scene has helped to obtain rapid and more accurate results of calculations considering bloodstain analysis. 3D laser scanner is in fact a measuring device primarily used in surveying and architecture, and in the last ten years is also increasingly used as a means of crime scene documentation in criminal investigation.³⁶ By using 3D laser scanner it is possible to perform extremely precise recording of the entire crime scene with all the objects and traces in a period of time shorter than half an hour, and using appropriate software the images can be converted to a virtual 3D model of the crime scene.³⁷ Special software packages that have been adapted for bloodstain analysis have been developed, which is also very useful because it considerably simplifies previously mentioned calculations. It is important to mention that the method of 3D laser scanning can be successfully used for the analysis of the so-called "cold cases", the cases which have remained unsolved for a longer period of time. The precondition to using 3D laser scanner is that basic dimensions of the location on which the crime was committed have been preserved or that the crime scene was previously documented in details.

Complete overview and bloodstain analysis is also associated with other criminalistic expertise, particularly DNA analysis and autopsy. As it was previously mentioned, prior to analyzing bloodstains, in order to determine where they are from, it will be necessary to perform DNA analysis of bloodstains samples. Bloodstain analysis is also closely related to the autopsy. It will be necessary to take into account that type of the injuries found on the victim determines the way of bleeding and formation of bloodstains, which is very important because the injuries can be linked to individual bloodstains found on the crime scene pointing to the area where they were inflicted. For example, arterial bleeding causing sinusoidal blood pattern on the wall is a clear indication that there was an injury of the artery, which should also be concluded during autopsy. In some cases, by carefully observing the resulting bloodstains also the order of inflicting injuries can be clarified. In terms of bloodstains, the valuable source of information can be in the form of blood flow on the victim itself. By carefully examining the direction of blood flow on victim's body the movement of the victim during the commission of a crime can be determined, which can also be crucial in terms of clarification of circumstances of a particular violent crime.

CONCLUSION

Although all the contents which refer to bloodstain analysis significantly exceed the scope of this article, the potential of this method in everyday police practice can be seen from the main types of bloodstains mentioned above. It is clear that this is not a method that will or the one that should be massively used in criminal investigation, but can be considered as a special tool that has its application in limited number of cases, often difficult and complex violent crimes. It should also be emphasized that the knowledge obtained by the development of methods of bloodstain analysis can be used to some extent for the analysis of traces of other liquids that are also associated with the commission of violent crimes.

Although for the purpose of this article bloodstains were divided into certain types, in order to emphasize their actual value as the source of information in criminal investigation, in terms of the real casework, all types of bloodstains at the crime scene should be viewed as a whole, taking into account the interrelationships between the individual bloodstains, but also in relation with other traces and with the testimonies of the participants. In addition to the cognitive level relevant to the criminal investigation, the analysis of bloodstains is increasingly being used as a method for purposes

35 Knock, C., Davison, M., Predicting the position of the source of blood stains for angled impacts, *J Forensic Sci*, 52, 2007, 1044-1049.

36 Moore, C. Three-dimensional models for bloodstain pattern analysis, *J Forensic Identification* 52, 2002, 183-203.

37 Buck, U., Kneubuehl, B., Näther, S., Albertini, N., Schmidt, L., Thali, M., 3D bloodstain pattern analysis: Ballistic reconstruction of the trajectories of blood drops and determination of the centres of origin of the bloodstains, *Forensic Sci Int*, 206, 2011, 22-28.

of proving in the course of criminal proceedings. In order to be even more used, a continuation of laboratory and practical research is required, which results and findings will lead to full acceptance of this method by the courts. The focus of these studies should be on the creation and adoption of standards, both in the clear definition of certain methods, and in terminological consistency with regard to the names of individual bloodstains and their individual characteristics.

REFERENCES

1. Balthazard, V., Piedelievre, R., DeSoille, H., DeRobert, L., Survey of projected bloodstains. Presented at the 22nd Congress of Forensic Medicine, Paris, France, 1939.
2. Bevel, T., Gardner, R. M., Bloodstain Pattern Analysis, CRC, Boca Raton, FL, 2008.
3. Buck, U., Kneubuehl, B., Näther, S., Albertini, N., Schmidt, L., Thali, M., 3D bloodstain pattern analysis: Ballistic reconstruction of the trajectories of blood drops and determination of the centres of origin of the bloodstains, *Forensic Sci Int*, 206, 2011, 22-28.
4. Hulse-Smith, L., Illes, M., A blind trial evaluation of a crime scene methodology for deducing impact velocity and drop size from circular blood stains, *J Forensic Sci*, 52, 2007, 65-69.
5. James, S. H., Eckert., W. G., Interpretation of Bloodstain Evidence at Crime Scenes, CRC, Boca Raton, FL, 1998.
6. James, S. H., Kish, P. E., Sutton. T. P., Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice, CRC Taylor & Francis, Boca Raton, FL, 2005.
7. Karger, B., Nüsse, R., Schroeder, G., Wüstenbecker, S., Brinkmann, B., Backspatter from experimental close-range shots to the head. I. Macrobackspatter, *Int J Legal Med*, 109, 1996, 66-74.
8. Karger, B., Nüsse, R., Tröger, H. D., Brinkmann. B., Backspatter from experimental close-range shots to the head. II. Microbackspatter and the morphology of bloodstains, *Int J Legal Med*, 110, 1997, 27-30.
9. Knock, C., Davison. M., Predicting the position of the source of blood stains for angled impacts, *J Forensic Sci*, 52, 2007, 1044-1049.
10. MacDonell, H. L., Bialousz, L. Flight Characteristics and Stain Patterns of Human Blood, United States Department of Justice, Law Enforcement Assistance Administration, Washington, DC, 1971.
11. MacDonnell, H. L., Bloodstain Pattern Interpretation, Laboratory of Forensic Science, Corning, NY, 1982.
12. MacDonell, H. L., Bloodstain Patterns-Revised, Laboratory of Forensic Science, Corning, NY, 1997.
13. Moore, C. Three-dimensional models for bloodstain pattern analysis, *J Forensic Identification* 52, 2002, 183-203.
14. Piotrowski, E., About formation, shape, direction and spreading of blood traces after head injury, University of Vienna, 1895.
15. Quinones, I., Sheppard, D., Harbison, S., Elliot, D., Comparative Analysis of Luminol Formulations, *Can Soc For Sci J*, 40(2), 2006, 53-63.
16. Raymond, M. A., Smith, E. R., Liesegang, J. The physical properties of blood-forensic considerations, *Sci Justice*, 36, 1996, 153-160.

ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА МЛАДИХ: РЕЗУЛТАТИ ЕВРОПСКИХ ИСТРАЖИВАЊА И ПОУКЕ ЗА СРБИЈУ

Проф. др Горазд Мешко¹
Факултета за варностне веде, Универзитет у Марибору

Проф. др Биљана Симеуновић Патић²
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Током последњих деценија у свету је знатно унапређено сазнање о факторима ризика и заштите у области преступништва младих, чиме су углавном идентификована тежишта превентивних активности у тој области. Ипак, на европском континенту још недостају сазнања која се тичу најбоље савремене праксе у домену превенције, а која се темеље на задовољавајућој евалуацији и која су практично употребљива и доступна стручњацима различитог профила, односно практичарима ангажованим у превенцији делинквенције. Европски пројекат под називом *Youth deviance and youth violence: A European multi-agency perspective on best practices in prevention and control* реализовао је током 2011. и 2012. године међународни конзорцијум који је чинило неколико универзитета, истраживачких институција, невладиних организација и Европски полицијски колеџ, а имао је за циљ да осветли ефекте постојећих превентивних активности кроз емпиријска истраживања у шест земаља партнера у пројекту: Белгији, Мађарској, Немачкој, Португалији, Словенији и Шпанији. Резултати наведених студија биће представљени у овом раду с циљем да послуже као пример и смернице за промишљање истраживања у тој области у Србији, која су незаобилазан корак у унапређивању одговора на насилни криминалитет младих.

Превенција малолетничког преступништва у Србији се одавно разуме, макар декларативно, као проблем чије решавање захтева мултидисциплинарни, мултисекторски и системски приступ. Оно што и даље недостаје јесу критична маса сазнања везаних за специфичне констелације фактора ризика, као и разумевање значаја методолошки коректних евалуација постојећих програма превенције. Компаративна истраживања, прикупљање релевантних емпиријских евиденција и евалуација превентивних програма услови су и основи узајамно плодноне размене на међународном плану, која ће омогућити или убрзати креирање успешне праксе превенције преступништва младих, те се у том правцу крећу и препоруке аутора за истраживаче и креаторе политика у тој области у Србији. Неопходно је избећи опасност да се забринутост због проблема насиља младих отргне у *лар нур лар*, а да се мултидисциплинарност, мултисекторски приступ и превентивни програми изроде у циљ уместо средство „системских“ настојања.

Кључне речи: насиље, малолетничко преступништво, превенција, YouPrev, Србија.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У Републици Србији је током последње деценије усмерено много академске пажње и експертског прегнућа ка модернизацији одговора казненог система на малолетничко преступништво, односно правосуђа за малолетнике, као и изградњу и унапређење мултиагенцијских механизма за заштиту деце од насиља и злостављања. Истраживањима фактора преступништва и насиља малолетника није се, пак, прилазило с једнаком пажњом и ентузијазмом. Пораст преступништва малолетника током последњих година на који указују подаци из званичних евиденција³ и поједини злочини које су учинили малолетници испољивши нарочиту

1 gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si

2 biljana.sp@kpa.edu.rs

3 Мада се не може рећи да је проблем криминалитета малолетника у Србији алармантан (рецимо, у структури популације малолетних лица од 14–17 година малолетници против којих је 2012. године поднета кривична пријава учествују са око 1.5%), може се опазити да је просечан број малолетних учинилаца кривичних дела током последњих пет година порастао за четвртину у односу на претходни петогодишњи период. Према подацима Републичког

бруталност, неупоредиво су чешће били повод за повремене ударе моралне панике и неадекватну медијску пажњу карактерисану сензационалистичким, неселективно осуђујућим и површним приступом него што су мотивисали озбиљна и опсежна истраживања у тој области. И поред тога што се у делу стручне јавности указује на то да су делинквентни хетерогена група у погледу емоционалног и когнитивног функционисања, демографских и породичних обележја и криминалне путање,⁴ у јавном дискурсу преовлађује и као да почиње опште да задовољава здраворазумско промишљање малолетничког преступништва као проблема за који је одговоран тријас „породица, школа и друштво у целини“, односно „сиромаштво“, као свепожимајући, кључни и „инкурабилни“ фактор који неумитно деморалише и сатерује у дефанзиву. Дифузија одговорности на различитим социјалним нивоима која је исход не само недовољног познавања феномена већ и својеврсне апатије, паралише адекватну реакцију и усложњава проблем.

Разуме се да су у академској заједници ваљана сазнања о факторима неке појаве срж легитимности сваког закључивања и залагања у домену превенције. Јасно је да не сме бити другачије ни у области малолетничког преступништва, где би грешке могле бити кудикамо погубније од нереаговања – методолошки коректно спроведена истраживања требало би да претходе, прате и оцене сваки превентивни захват. Добре намере и здрав резон о томе шта „не може да шкоди“ нису довољни.

Проблем превенције малолетничког преступништва уистину је крајње сложен и један је од најизазовнијих криминолошких, односно социјалних проблема. Кроз стање и трендове преступништва младих рефлектују се различити аспекти друштвеног развоја, социјалне правде и социјалне одговорности. Јасно је да су преступништво и насиље младих резултат социјалних промашаја у садашњости и предиктор будућих социјалних проблема и разуме се да је реч о проблему вредном сваког истраживачког напора. У свету је током последњих деценија умногоме унапређено сазнање о факторима ризика и заштите у области преступништва младих, чиме су углавном идентификовани контексти ка којима тежишно треба усмерити превентивне активности. Но, сложена природа преступничког понашања, генерисаног сплетом видљивих и невидљивих нелинеарних интеракција интраперсоналних ресурса у развоју с микросоцијалним и макросоцијалним окружењем, захтева више од маркирања ризичних и протективних фактора. Ефективно супротстављање овом проблему тражи врхунску и континуирану посвећеност истраживача, експерата и креатора политика у области контроле криминалитета, јер су решења још далеко. Идентификовање контекста и фактора ризика и заштите који делују унутар њега тек је почетак – откривање начина на који се дејство фактора и ефекти њихових интеракција могу контролисати, као и имплементација програма превенције утемељеног на таквим сазнањима веома је захтеван, премда не неостварив подухват. Евалуација постојећих програма превенције и размена искустава на националном и међународном нивоу почетни су кораци у том правцу и основни гарантни развоја у тој области.

С циљем да унапреди научно утемељена, употребљива и стручњацима доступна сазнања у тој области, осветљујући ефекте постојећих превентивних програма и активности у неколико земаља Европске уније, током 2011. и 2012. године реализован је пројекат под називом *Youth deviance and youth violence: A European multi-agency perspective on best practices in prevention and control (YouPrev)*. Пројекат је, кроз симултана истраживања у шест земаља партнера у пројекту – Белгији, Мађарској, Немачкој, Португалији, Словенији и Шпанији, спровео међународни конзорцијум који је чинило неколико универзитета, истраживачких институција, невладиних организација из земаља Европске уније и Европски полицијски колеџ, а пројектни коор-

завода за статистику, у Србији је у периоду од 2008–2012. године подношено у просеку 3.900 кривичних пријава против малолетника годишње, док је у периоду од 2003–2007. године тај број износио 2.990. Апсолутни пораст малолетних учинилаца је забележен како у случају имовинских тако и насилних деликата, укључујући и кривична дела против живота и тела. Уочљиво је повећање броја малолетника који врше кривична дела против јавног реда и мира, пре свега кривично дело насилничког понашања. Уз то, опажа се тренд пораста учешћа оних млађих, тј. малолетника између 14 и 15 година у структури малолетника против којих је поднета кривична пријава. Извор: РЗС (2013). *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2012, Саопштење бр. 200*, год. LXIII од 15. 7. 2013. Доступно на: <http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/06/89/SK112013715.pdf>

4 Šobot, V. i sar. (2010). *Maloletnička delinkvencija. Engrami*, 32(3), 53–61.

динатор је био Департаман за криминологију и интердисциплинарну превенцију криминалитета Немачког полицијског универзитета у Минстеру.

Студије су укључиле истраживања преступништва и превенције преступништва младих у по једној урбаној и руралној области у свакој од укључених земаља, с циљем анализе услова на локалном и регионалном нивоу у којима се спроводе контрола преступништва и превентивни програми. У прикупљању података коришћена је анкета самопријављивања девијантног и делинквентног понашања младих средњошколског узраста,⁵ као и анкетни упитници и интервјуи којима су прикупљени подаци о превенцији криминалитета и девијантног понашања младих из перспективе како експерата тако и самих адолесцената. Као инструменти су коришћени полуструктурирани упитници, с посебним фокусом на ситуацију у локалном контексту у погледу преступништва, контроле и превенције преступништва младих, односно ефикасних и неефикасних програма и мера у том домену. Поред младих и релевантних експерата на локалном нивоу (припадника полиције, правосуђа и социјалних служби), у свакој од земаља су анкетирани и експерти (истраживачи, практичари и креатори политика) на националном нивоу применом *делфи* методе – онлајн анкетни упитник је дистрибуиран у два циклуса, с циљем процене даљег развоја, антиципирања социјалних промена, односно предикције проблема преступништва младих и ефикасних мера његовог спречавања у предстојећој деценији. У трећем циклусу, *делфи* анкетни упитник је дистрибуиран на мултинационалном нивоу.

У овом раду биће представљени резултати студија спроведених у оквиру наведеног пројекта, с циљем да укажу на актуелно стање у домену превенције преступништва и насиља младих на делу европског континента, али и да послуже као пример за промишљање истраживања у тој области у Србији као незаобилазног корака у даљем унапређивању одговора на насиље младих.

ВИКТИМИЗАЦИЈА, ПРЕСТУПНИШТВО И НАСИЉЕ МЛАДИХ У ПОСМАТРАНИМ ЗЕМЉАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Анкетно испитивање школске омладине у оквиру студије *YouPrev*⁶ спроведено је у по једној урбаној и руралној области у свакој од укључених земаља,⁷ а укупно је анкетирано 10.682 ученика, који су у просеку имали 15 година. Половину испитаника у свакој од земаља чиниле су девојчице. У просеку је 3/4 испитаника живело у породицама с оба родитеља.

Свеукупно, преваленца виктимизације⁸ је била нешто виша у подузорку девојчица (52% девојчица наспрам 48% дечака је претрпело неки облик виктимизације бар једном у животу), као и у подузорку младих из урбаних средина (62.4% младих из урбаних спрам 37.6% младих из руралних области је виктимизовано најмање једном у животу). Најзаступљенији облик виктимизације је била крађа.⁹

Стопа виктимизације девојчица била је најнижа у Словенији и Шпанији, а највиша у Белгији, у којој је предњачио број испитаника које су пријавиле да су током последње године биле жртве крађе или емоционалног насиља. Стопа виктимизације дечака у Белгији

5 Коришћен је упитник развијен у оквиру првог и другог циклуса Међународне анкете самопријављивања преступништва (*International Self-Reported Delinquency Study*). Поред овог инструмента, коришћен је и инструмент који је развио Криминолошки истраживачки институт Доње Саксоније (Baier, et al., 2009), адаптиран за потребе пројекта, с посебним нагласком на питања која се тичу ставова младих о превенцији криминалитета и насиља.

6 Görgen, T. et al., Eds. (2013). *Youth deviance and youth violence: Findings from a European study on juvenile delinquency and its prevention*. Muenster: German Police University. Доступно на: <http://www.youprev.eu/internationalreport.html> (15. 4. 2014).

7 Изузетак је Белгија, у којој је у ово испитивање спроведено у три области (урбаном, руралном и полуурбаном), како би се обухватила сва језичка подручја у овој земљи.

8 Облици виктимизације о којима су прикупљени подаци укључују: крађу, сајбер злостављање, насиље у вези, злочин из мржње, напад, разбојништво и изнуду.

9 Görgen et al., Eds, *op.cit.*, str. 160–162.

и Немачкој била је генерално највиша, премда су дечази у Немачкој ређе него и у једној другој посматраној земљи били жртве разбојништва и изнуде. Дечази у Шпанији су имали највишу стопу виктимизације крађом, разбојништвом и изнудом, а најнижу стопу виктимизације злочинима из мржње и насиљем у вези.

Бежање с часова током последњих годину дана пријавило је укупно 16.7% анкетираних ученика – највише у Белгији (31%), а најмање у Словенији (8%). Чак 15% испитаника у Белгији је током последњих дванаест месеци са свих часова побегло најмање три пута. Близу половине ученика (47.5%) напало се најмање једном у животу, док је канабис користило њих 19%. Инхаланте је најмање једном у животу користило 6.4% испитаника, док се проценат респондента који су користили седативе, алкохол у комбинацији с пилулама, амфетамине, хероин, кокаин, крек, магичне печурке, халуциногене дроге, стероиде или риталин кретао од 1.6-5%. Искуство пијанства је било најраширеније у узорку мађарских ученика, док је искуство употребе канабиса највише ученика имало у Белгији и Шпанији, а најмање у Немачкој, Португалији и Словенији.

Најзаступљенији облици делинквентног понашања¹⁰ током године која је претходила испитивању били су лакши деликти: групне туче, крађе у продавници, цртање графита, ношење оружја/опасног оруђа и вандализам. Уопште, најзаступљенији су били крађа у продавници (10%) и исписивање графита (9.2%), док је најчешће вршен деликт насиља било учествовање у групној тучи (7.6%). Мали број испитаника је пријавио вршење тежих облика насиља попут напада (1.5%) или разбојништва/изнуде (0.7%).

Петина (19%) ученика из укупног узорка је пријавила вршење имовинског, а њих 8.5% вршење насилног деликта током последњих дванаест месеци. С изузетком крађе у продавници и цртања графита, све облике делинквентног понашања чешће су пријављивали дечази него девојчице – трећина дечака и четвртина девојчица је пријавила вршење најмање једног деликта током последње године. Најраширенији облик преступничког понашања је било неlegalно даунлодовање музике, филмова и игрица: 61% дечака и 52% девојчица је то учинило најмање једном током последњих дванаест месеци. Разлика у стопама делинквенције између дечака и девојчица била је нешто мања када је реч о имовинским (17.2% наспрам 13.4%) него насилним деликтима (13.2% наспрам 5.8%).

Просечна стопа преступништва у укупном узорку ученика током последњих дванаест месеци износила је 31%. У белгијском узорку, учешће оних који су извршили неки деликт достигло је 44%, док се њихово учешће у португалском и словеначком узорку кретало око 25%.

Резултати логистичке регресионе анализе су показали да су најснажнији предиктори насилничког понашања младих контакт с вршњацима склони насилном понашању, усвајање норми о „мушкости“ и често опијање. Тако се контакт с насилним вршњацима у социјално дезорганизованом окружењу, прихватање насилног понашања као нормативног за „правог мушкарца“ и ниска самоконтрола показују значајним за објашњење насилног понашања младих, док умерен утицај остварују слаб родитељски надзор, као и варијабле узраст и конзумирање канабиса.¹¹ За вршење имовинских деликата пол није значајан предиктор, а исто вреди и за дезорганизовано социјално окружење; с друге стране, контакти с девијантним и насилним вршњацима још снажније доприносе имовинском него насилничком преступништву младих. Прихватање норми и самоконтрола имају снажан ефекат на зависну варијаблу, док родитељски надзор, конзумирање алкохола и канабиса и узраст остварују умерени утицај.¹²

10 Делинквентно понашање ученика је мерено посредством 16 питања из анкете самопријављивања која су се односила на групне туче, крађу у продавници, исписивање графита, ношење оружја/опасног оруђа, вандализам, крађу од особе, препродају дроге, крађу бицикла, ношење ватреног оружја, напад, злочин из мржње, крађу из возила, провалну крађу, разбојништво, изнуду и крађу аутомобила/мотоцикла.

11 Görden *et al.*, *op.cit.*, str. 166.

12 *Ibid.*, str. 167.

ЕКСПЕРТИ О ДЕЛИНКВЕНЦИЈИ МЛАДИХ И УЧИНЦИМА ПРЕВЕНТИВНИХ ПРОГРАМА: СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Испитани експерти у земљама обухваћеним студијом *YouPrev* проблем преступништва младих махом посматрају као универзални и транзиторни развојни феномен: кршење друштвених норми и правила је део процеса одрастања, а у највећем броју случајева, оно је ограничено на кратак период током адолесценције и ретко када поприма теже облике од ситног криминалитета. Само мали број малолетника постају перзистентни преступници склони вршењу тежих кривичних дела. Поред тога што је универзалан, малолетничко преступништво је и социјално одређен феномен: утицај породице, вршњака и социјалног амбијента је врло значајан.¹³ Малолетници који постају перзистентни преступници по правилу су они на које делује више стресогених фактора: то су обично младићи с неповољним социокономским залеђем и slabим родитељским надзором, социјално маргинализовани, ниског образовања, а често су склони злоупотреби психоактивних супстанци.

Експерти су различито оценили превентивна настојања у својим државама. Усредсређеност на факторе ризика и „циљане групе“ у оквиру секундарних и терцијарних превентивних приступа посебно су наглашени у Белгији и Немачкој, па су испитаници из тих земаља указали на потребу суплементарног развијања програма примарне превенције, наглашавајући значај одговарајућих мера социјалне политике. Многи експерти су указали на то да се, у принципу, превенцији и даље придаје мало значаја, да се друштвени одговор на преступништво и насиље младих и даље примарно види кроз одговор казненог система, док превентивни програми најчешће нису добро теоријски и емпиријски утемељени, спроводе се несистематски, ретко се евалуирају и нису добро финансијски подржани. Сарадња се декларативно прихвата, али се у реалности превенција често третира као ствар само школе, само полиције или социјалних служби.¹⁴ Експерти су нарочито сугерисали потребу развијања мера ране интервенције, односно примену превентивних мера на раном узрасту усмерених ка редуковању фактора ризика и јачању протективних фактора (попут овладавања одговарајућим социјалним вештинама).

Размена искустава на националном и међународном нивоу је оцењена као прилично слаба. Према мишљењу многих експерата, за област превенције од највећег је значаја обезбедити одговарајућа финансијска средства, систематски приступити решавању проблема малолетничког преступништва и осигурати добру научну евалуацију превентивних мера и програма. Већина експерата верује да ће на криминалитет малолетника у будућности утицати демографски, технолошки и социјални процеси и промене које карактеришу савремена европска друштва. Ипак, они углавном деле мишљење да ће криминалитет малолетника у предстојећој деценији задржати своје основне карактеристике: биће раширен, али претежно епизодног карактера и чиниће га доминантно лакши деликти.

Трећи циклус *делфи* испитивања, који је за циљ имао да идентификује процене и предвиђања експерата о највећим изазовима пред европским политикама усмереним ка превенцији преступништва и насиља младих у наредним годинама, упутио је на бојазан да ће економска криза у Европи остварити дуготрајне последице како у смислу буџетских рестрикција тако и у смислу заоштравања компетитивности због смањења понуде на тржишту рада и економске поларизације становништва. Процењује се да ће, у исто време, ризик етничке сегрегације и других облика социјалног искључивања расти, док ће ниво солидарности унутар заједница опадати, што би могло имати неповољне ефекте и повећати ризик од преступништва. С друге стране, имајући у виду старење популације на европском континенту, не очекује се пораст обима малолетничке делинквенције. Претпоставља се да ће у годинама које долазе развитак информатичких технологија донекле променити лице малолетничког преступништва, па ће у порасту бити високотехнолошки криминалитет (посебно сајбер злостављање и преваре коришћењем информатичких технологија). Поред тога, очекује се и раст криминалитета повезаног са злоупотребом дрога.¹⁵ Пожељан и неопходан корак у добром правцу у области превенције преступништва и насиља младих у Европи јесте јачање

13 *Ibid.*, str. 182.

14 *Görge et al., op.cit.*, str. 184.

15 *Ibid.*, str. 172–173.

професионализма – превенција мора бити унапређена бољом обученошћу професионалаца, као и ослањањем на поуздана научна сазнања. Превентивне мере морају имати примат над пунитивним одговорима на делинквенцију младих. Оне треба да буду скројене сходно циљним групама, да укључују мере ране интервенције, да буду усмерене ка факторима ризика (попут злоупотребе психоактивних супстанци и укључености у делинквентне вршњачке групе итд.) и факторима заштите (попут добрих вештина родитељства, доброг образовања и др.), њихова ефикасност треба да се редовно евалуира, а искуства о проверено ефикасним програмима размењена. Превенција захтева мултисекторски приступ и сарадњу различитих професионалних група: полиције, школског особља, социјалних радника и др. У програме превенције треба активно укључити не само младе већ и њихове родитеље и вршњаке.¹⁶

МЛАДИ О ПРЕВЕНЦИЈИ ПРЕСТУПНИШТВА И НАСИЉУ

Резултати студије *YouPrev* показују да је четвртина укупног узорка испитаних ученика у посматраним земљама током последњих дванаест месеци била укључена у програме и активности усмерене ка спречавању насиља, док је њих 70% информисано о штетном дејству психоактивних супстанци. Врло значајан налаз истраживања је да у свим посматраним земљама млади сматрају да је утицајност школе као носиоца превентивних активности у области спречавања насиља и конзумирања психоактивних супстанци прилично слаба.¹⁷

Из перспективе младих, превенција преступништва и насиља је могућа применом мера које, рангиране од најбоље до најлошије оцењене, укључују: слушање младих о томе шта су њихове бриге и проблеми; унапређење могућности запослења; обезбеђивање доброг образовања и могућности за коришћење слободног времена; омогућавање обуке у социјалним вештинама; јасно упознавање младих с могућим последицама понашања; обезбеђивање саветовања за родитеље, и на крају, оштро кажњавање. Дакле, пунитивне приступе у одговору на насиље млади не одбацују сасвим, али их виде као мање ефикасне у односу на друге мере. Значајно је да су ови налази конзистентни дуж посматраних земаља.

Као најзначајније субјекте превентивног утицаја млади у свим укљученим земљама виде родитеље и другове/другарице, док међу професионалним групама значајном оцењују полицију, премда, генерално, утицај професионалаца сматрају осредњим или slabим. Занимљиво је да је утицај наставника и социјалних радника оцењен као најслабији.¹⁸ По правилу, што су млади уплетенији у делинквенцију њихов став о актерима и приступима превенције је негативнији.

ПРОГРАМИ ПРЕВЕНЦИЈЕ НАСИЉА МЛАДИХ У СРБИЈИ

Док, на једној страни, терцијарно превентивне мере, односно реформа правосуђа за малолетнике у Србији коју карактеришу јачање принципа дивезификације поступка према малолетницима и ширење лепезе алтернативних и мера изниклих на темељу филозофије ресторативне правде, као и корективни програми који се спроводе у институционалним условима, још не дају видљиве позитивне резултате на плану смањења поврата малолетних преступника, на другој страни су насиље и насилна виктимизација младих последњих година у стручној јавности широко препознати као проблеми на које треба реаговати, пре свега, одговарајућим мерама примарне превенције на школском узрасту.

Један од најраширенијих и најамбициознијих програма превенције насиља младих у Србији јесте УНИЦЕФ-ов програм „Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу“, који се реализује почев од школске 2005/06. године. Данас га спроводи Јединица за превенцију насиља¹⁹ Министарства просвете, науке и технолошког развоја, уз

¹⁶ *Ibid.*, str. 175–176, 184.

¹⁷ *Ibid.*, str. 168.

¹⁸ *Görgen et al., op.cit.*, str. 168–196.

¹⁹ Јединица за превенцију насиља је основана у фебруару 2012. године уз стручну и финансијску подршку УНИЦЕФ-а с циљем планирања, координације и праћења одговора Министарства просвете, науке и технолошког

стручну и финансијску помоћ УНИЦЕФ-а и у сарадњи с Министарством здравља, Министарством рада и социјалне политике, Саветом за права детета Владе Републике Србије, Заводом за унапређивање образовања и васпитања, Министарством унутрашњих послова и Министарством омладине и спорта. До сада је програмом обухваћено око 230.000 ученика 242 основне и 9 средњих школа²⁰ у око 90 места широм Србије. Програм обухвата активности усмерене ка подизању осетљивости и знања и ка промени ставова према насиљу, као и ка јачању вештина да се кроз изграђене механизме интервенције брзо и успешно реагује на насиље. Програм има четири компоненте: *истраживачку* (истраживање искустава и ставова свих у школи о насиљу, презентација резултата наставницима, деци, родитељима и локалној заједници); *едукативну* (обука школског особља о насиљу, вештинама комуникације, отвореном дијалогу између деце и одраслих, превентивној улози школских правила, позитивној дисциплини, конструктивној интервенцији, формирању унутрашње и спољашње заштитне мреже у школи); *вршњачку* (рад с вршњацима на препознавању насиља, вршњачкој заштити, изградњи узајамног поверења и смањењу насилног понашања), и *компоненту породица/ медија/локална заједница* (промоција сарадње и мобилисање јавности за изградњу савезништва и активно деловање на превенцији). Од школске 2013/14. године у оквиру овог програма реализују се и активности пројекта „Превенција родно заснованог насиља“²¹, такође у сарадњи са УНИЦЕФ-ом и уз подршку Покрајинског секретаријата за образовање, управу и националне заједнице Војводине.

Препознајући проблем дигиталног насиља који добија на значају све већом доступношћу дигиталних технологија, Јединица за превенцију насиља Министарства просвете је у сарадњи с УНИЦЕФ-ом и компанијом Теленор недавно покренула пројекат „Зауставимо дигитално насиље“, који има за циљ подизање свести ученика, наставника и родитеља о ризицима које носи употреба информатичких технологија, као и начинима заштите и реаговања у ситуацијама насиља. У оквиру пројекта је покренута кампања „Бирај речи, хејт спречи“, којом се млади позивају да шире позитивне поруке, да реагују и пријављују дигитално насиље. Сличан циљ има и програм „Превенција говора мржње на интернету“, који је у фебруару 2013. године покренуло Министарство омладине и спорта у оквиру европске кампање за борбу против говора мржње на интернету. Формиран је Национални комитет за борбу против говора мржње на интернету са задатком да креира кампању с циљем спречавања говора мржње. Актуелно, Комитет окупуља преко тридесет представника институција, омладинских и спортских организација, представника локалне самоуправе и медија. Платформа Кампање на српском језику нуди различите садржаје, од основних информација о Кампањи на националном и европском нивоу и интерактивних календара догађаја, па до онлајн саветовалишта за жртве и сведоке говора мржње на интернету.²²

У сарадњи с Министарством просвете, науке и технолошког развоја, Министарство унутрашњих послова последњих година спроводи програм „Школски полицајац“, с циљем унапређења безбедности у школама и комуникације деце с полицијом. Актуелно, у Србији је 365 полицијских службеника ангажовано у улози „школског полицајца“ у 675 основних и средњих школа.²³ Задаци школског полицајца обухватају, поред осталог: непосредно присуство на подручју школе; уочавање и откривање понашања с елементима кривичних дела и

развија и других партнера у области заштите деце од насиља у оквиру образовно-васпитног система. Задаци Јединице укључују: квалитетно спровођење програма „Школа без насиља“, пружање подршке школама које су се пријавиле за програм и управљање спровођењем програма; јачање капацитета школских управа у пружању потребне подршке школама; пружање стручне подршке у изради стратегија, подзаконских аката и успостављању мрежа с другим установама у домену превенције насиља; пружање подршке школским мрежама и модела школама како би се у превенцији насиља и реаговању на њега увела пракса размене искустава; развијање система редовног праћења и извештавања о насиљу у образовно-васпитном систему; унапређивање рада регионалних школских мрежа ради прикупљања примера добре праксе и побољшања квалитета рада у школама, и учествовање у информисању јавности и стручњака о свим релевантним активностима на плану заштите деце од злостављања и занемаривања. Више о томе на: www.mprn.gov.rs/o-ministarstvu/jedinica-za-prevenciju-nasilja.

20 Број школа обухваћених програмом чини 16% од укупног броја школа у земљи.

21 Пројекат је део програма „Интегрисани одговор на насиље над женама у Србији“, који спроводе UNDP, UN Women и УНИЦЕФ.

22 Више информација на: www.nemrznji.rs.

23 Министарство унутрашњих послова Републике Србије: http://www.mup.gov.rs/cms_cir/decaipolicija.nsf/index.html

прекршаја, као и предузимање потребних мера према учиниоцима; уочавање и спречавање асоцијалних понашања у зони школе и предузимање мера према власницима угоститељских и других објеката у зони школа ради спречавања продаје алкохолних пића малолетним лицима. У сарадњи с Министарством просвете, науке и технолошког развоја, Министарство унутрашњих послова реализује и пројекат „Безбедно детињство – развој безбедносне културе младих“, чији је циљ успостављање поверења између ученика и полиције, као и спречавање вршњачког насиља, злоупотребе психоактивних супстанци и виктимизације дигиталним насиљем. Циљана група су ученици петог разреда, а едукативне акције у оквиру програма до сада су обухватиле преко 100.000 ученика у 1.250 школа широм Србије. Одсек за превенцију наркоманије Полицијске управе за град Београд, уз подршку Скупштине града Београда и Министарства просвете, науке и технолошког развоја од 2006. године спроводи акцију „Друга је нула, живот је један“, која има за циљ подизање свести ученика четвртних и седмих разреда основних школа о штетности злоупотребе психоактивних супстанци.²⁴

Поред наведених и других програма превенције и подизања свести о насиљу и виктимизацији насиљем младих на националном нивоу, у Србији се спровode и различити програми превенције на локалном нивоу. Оно што углавном недостаје, међутим, јесу поуздани показатељи њихових реалних учинака, као и систематична размена искустава у том домену. Учинак програма који су евалуирани, попут програма „Школа без насиља“, показао се релативно незадовољавајућим. Овај програм је, наиме, евалуацијском студијом коју је спровео *Ipsos Strategic Marketing* 2009. године оцењен као делимично успешан у млађим разредима, док је успех изостао у старијим разредима основне школе – наиме, утврђено је да је у нижим разредима забележ пад како физичког тако и вербалног, психичког и социјалног насиља, док је у старијим разредима забележен пораст вербалног и социјалног насиља, при чему су остали облици непромењени у односу на почетно стање.²⁵ Програм је, према оцени евалуатора, највећи успех постигао у вези с развијањем свести о облицима насиља. Као изазови успеху програма означени су велика оптерећеност школа сличним и другим пројектима и тежа примена програма у већим школама услед мањка ресурса у наставничком колективу и компликованије организације програмских садржаја. Значајан налаз ове евалуацијске студије јесте и слаба заинтересованост и укљученост како родитеља тако и локалне заједнице у реализацију циљева програма.

О недовољној посвећености самих школа говоре и подаци из извештаја Заштитника грађана из 2011. године који је, на основу истраживања које су спровели чланови Панела младих саветника Заштитника грађана у 72 основне и средње школе у Србији, констатовао да се обавезе школа на плану спречавања насиља (да за ученике организују разговоре, трибине, дебате, обезбеде промотивни материјал о спречавању насиља и омогуће обуке о ненасилној комуникацији и стратегијама решавања проблема и вештинама алтернативног разрешења конфликта), а које проистичу из одредаба Закона о основама система образовања и васпитања (2009), Посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама (2007) и Правилника о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављавање и занемаривање (2010), не испуњавају у задовољавајућој мери. Истраживањем је, наиме, утврђено да, премда вршњачко насиље у школи чак 3/4 испитаних ученика (и то: 90% основаца и 60% средњошколаца) препознаје као проблем у својој школи, чак 60% ученика нема сазнања о томе да је њихова школа предузела иједну превентивну активност у вези са спречавањем насиља.²⁶

24 *Ibid.*

25 *Ipsos Strategic Marketing* (2009). *Evaluacija programa škola bez nasilja*. Презентација доступна на: <http://www.unicef.rs/skola-bez-nasilja.html> (18. 4. 2014).

26 Нешић, С., Јовић, Н. (2011). *Заштита деце од насиља у школама. Извештај Заштитника грађана и Панела младих саветника*, стр. 23–24. Доступно на: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/posebni-izvestaji> (19. 4. 2014).

ЗАВРШНИ ОСВРТ: ИСКУСТВА И ПОУКЕ

Упркос одређеним методолошким ограничењима студије *YouPrev*²⁷, њени налази су без сумње значајни. Они су, поред осталог, у одређеној мери оснажили поставке у савременој криминолошкој литератури које се односе на значај животних стилова младих, као контекста у којем делују како фактори ризика од преступништва и насиља²⁸ тако и ризика од виктимизације: насиље младих углавном је уперено против младих, обично оних из њиховог ближег окружења, а учиниоци и жртве насиља неретко деле сличне рутинске активности.²⁹ Следствено томе, сазнања о животним стилевима младих упућују и на простор који отвара могућност за превенцију и интервенцију. Налази указују на то да рутинске активности повезане с преступништвом и насиљем младих укључују, нарочито: злоупотребу алкохола и других психоактивних супстанци; употребу информатичких технологија; навике у провођењу слободног времена, посебно учестало посећивање ризичних места; дружење с делинквентним вршњацима и навике у вези с културолошки обликованом перцепцијом легитимности примене насиља. Специфичност животних стилова младих у одређеном културном (супкултурном) контексту онемогућава просту репликацију превентивних модела – напротив, њихово креирање мора бити утемељено на истраживању рутинских активности конкретних људи у конкретном миљеу.

У данашње време нико не би спорио да превенција насиља младих не треба да се ослања искључиво, чак ни претежно на деловање полиције и казног система – она мора да укључи и низ других актера попут родитеља, школа, социјалних служби, локалних заједница, па до ширег друштва. Разуме се да сваки од актера има својствену улогу и посебан задатак, а аналогно би требало да је структурирана и њихова одговорност. Када је реч о превенцији насиља, сувисло је становиште да превентивне активности не би требало да се фокусирају искључиво на насиље, већ и на друге облике проблематичног понашања, попут злоупотребе психоактивних супстанци.³⁰ Спектар мера превенције и контроле треба да покрије што више – од микро, до макро перспективе, тј. од непосредног социјалног окружења до макросоцијалних чинилаца; од мера примарне превенције усмерене ка младима уопште (попут превенције злоупотребе психоактивних супстанци), па до специфичних мера којима се циља на групе у ризику, као и откривене преступнике; од мера ране интервенције, саветодавног и терапеутског рада с родитељима деце с проблемима,³¹ па до оних усмерених ка рехабилитацији преступника у институционалним условима. Све те мере из широког спектра треба да буду утемељене на научним сазнањима о факторима и исходима њихових интеракција, односно на поузданим криминолошким сазнањима. Највише што криминологија може и најмање што мора да понуди у тој области јесу лонгитудиналне студије, односно истраживања жи-

27 Једно од основних органичења студије јесте питање поузданости, имајући у виду како чињеницу да узорци младих нису били национално репрезентативни тако и ниску стопу одзива респондената експерата у свим земљама (у најбољем случају, стопа одзива експерата се кретала око 20%), а последишно и неуједначену професионалну структуру узорка експерата у различитим земљама (на пример, у немачком узорку испитаних експерата доминирали су полицијски службеници, док их у белгијском, састављеном готово сасвим од социјалних радника, практично није ни било).

28 Riley, D. (1987). *Time and Crime: The Link Between Teenager Lifestyle and Delinquency*, *Journal of Quantitative Criminology*, 3(4), 339-354.

29 Види, нпр.: Pauwels, L.J.R., Svensson, R. (2011). *Exploring the Relationship Between Offending and Victimization: What is the Role of Risky Lifestyles and Low Self-Control? A Test in Two Urban Samples*, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17(3), 163-177; Tanner, J., Asbridge, M., Wortley, S. (2012). *Leisure Worlds: Situations, Motivations and Young People's Encounters With Offending and Victimization*, *Youth & Society*, 20(10) 1-23; Wikstrom, P. O., Butterworth, D. (2006). *Adolescent crime: Individual differences and lifestyles*. Collumpton, UK: Willan, и др.

30 Ribeaud, D., Eisner, M. (2006). *The 'Drug-Crime Link' from a Self-Control Perspective: An Empirical Test in a Swiss Youth Sample*, *European Journal of Criminology*, 3(1), 33-67.

31 У литератури је упућивано на значај родитељске осетљивости за развој како транзиторног тако и перзистентног делинквентног понашања, а тиме и на важност ране интервенције, саветодавног и терапеутског рада са родитељима. Утврђено је, примера ради, да су родитељи малолетника који испољавају транзиторно преступничко понашање доследно одбијали да одговоре на њихове потребе испољавајући агресивно и и одбацујуће понашање, док су родитељи деце са перзистентним антисоцијалним понашањем уз то вршили и насиље и занемаривање. Према: Milojević, S., Dimitrijević, A. (2012). *Socioemocionalni model maloletničke delinkvencije i njegove praktične implikacije*. *Engrami*, 34(4), str. 74.

вотних путања и прекретница у динамичном контексту. Сазнања проистекла из коректно спроведених лонгитудиналних студија требало би да буду темељ и окосница исто тако амбициозних и озбиљних стратегијских докумената усмерених ка превенцији преступништва и насиља младих. Истраживања животних стилова младих у оквиру ширих лонгитудиналних студија највећи је могући истраживачки допринос превенцији насиља данас младих, а сутра можда хабитуалних преступника. Ова истраживања ће бити и добар основ за калкулацију и поређење цене превенције с ценом неинтервенције, што ће јасно усмерити и учврстити решеност креатора политика у тој области.

Поуке за креаторе политика у Србији тичу се разумевања значаја евалуације, као и тога да се превенција насиља не сме свести на програме „подизања свести“ о насиљу у контекстима и од стране актера које сами млади не доживљавају нарочито утицајним. Превенција делинквенције захтева мере које дотичу индивидуална животна искуства и личне ресурсе, личне доживљаје социјалне правде, нормативног поретка у друштву и перспектива за личну афирмацију, социјалну укљученост и промоцију, као и значајне особе из окружења појединца. Превентивни програми од којих се очекује одржива ефективност треба да буду осмишљени тако да се на те личне сфере делује на начин и у облику који је пријемчив за младе, као њихове кориснике. Решеност државе да озбиљно ради на превенцији насиља подразумева и истрајност у имплементацији програма превенције иза којих стаје у њиховој ригорозној евалуацији, као и подржавању спровођења захтевних лонгитудиналних студија, чији ће резултати не само обогатити корпус научних сазнања, већ постати солидан основ за креирање адекватнијих превентивних одговора у области спречавања преступништва и насиља младих, с далекосежнијим позитивним ефектима.

Значај укључивања перспективе адолесцената у истраживању превентивних активности чији су корисници млади једнако је важна поука.³² О томе ко су за њих значајни други, с ким деле ставове и норме, шта их лично обавезује, шта им је важно, ко им је битан и коме из света одраслих заиста верују, могу знати и рећи само они сами. Та сазнања нужно обавезују на преиспитивање сваког превентивног модела, макар он био и савршено теоријски утемељен.

Најзад, премда не мање важно: студија *YouPrev* је још једна у низу која је указала на различито учешће младих у делинквенцији – док је за највећи број њих преступништво испад, транзиторни феномен одрастања, израз бунта или фаза експериментисања, мањи број малолетника постају перзистентни преступници који врше све тежа кривична дела. Најчешће, то су младићи на које делује низ стресогених фактора: они обично имају неповољно социоекономско залеђе, ниско образовање, слаб родитељски надзор, а често су склони злоупотреби психоактивних супстанци. Врхунски изазов за превентивна настојања у будућности биће не само да се допре до тих младих људи, већ и да се избегне њихова стигматизација и даља социјална маргинализација.³³ Једнако озбиљан, ако не и већи изазов биће укључивање родитеља. За очекивање је да су у времену у којем живимо, многи од њих људи оптерећени стрепњама и проблемима, огорчени породичном неслогом, скрхани економском и социјалном маргинализованашћу, или пак и сами предани конзумеризму и самозаборавању, без енергије да унапређују властиту осетљивост и респонзивност и да се подучавају о адекватним стиливима родитељства. Стога не треба губити из вида да проблем превенције криминалитета младих превазилази техничко решење ефикасне контроле – истовремено и неизбежно, оно је питање социјалног капитала и социјалне правде.

32 Види: Taefi, A., Gørgen, T., Kraus, B. (2013). Adolescents as Delinquent Actors and as Targets of Preventive Measures, *Varstvoslovje - Journal of Criminal Justice and Security*, 15(4), 439–459.

33 V. Gørgen et al., 2013, op. cit. str. 548.

ЛИТЕРАТУРА

1. Wikstrom, P. O., Butterworth, D. (2006). *Adolescent crime: Individual differences and lifestyles*. Collumpton, UK: Willan.
2. Görgen, T., Kraus, B., Taefi, A., Bernuz, M. J., Christiaens, J., Meško, G. *et al.* Eds. (2013). *Youth deviance and youth violence: Findings from a European study on juvenile delinquency and its prevention*. Muenster: German Police University. Доступно на: <http://www.YouPrev.eu/internationalreport.html>
3. Görgen, T., Evenepoel, A., Kraus, B., Taefi, A. (2013). Prevention of Juvenile Crime and Deviance: Adolescents' and Experts' Views in an International Perspective, *Varstvoslovje – Journal of Criminal Justice and Security*, 15(4), 531–550.
4. Ipsos Strategic Marketing (2009). „Evaluacija programa škola bez nasilja“ (Презентација). Доступно на: <http://www.unicef.rs/skola-bez-nasilja.html>
5. Милојевић, С., Димитријевић, А. (2012). Социоемоционални модел малолетничке делинквенције и његове практичне импликације, *Енграми*, 34(4), 71–85.
6. Нешић, С., Јовић, Н. (2011). *Заштита деце од насиља у школама. Извештај Заштитника грађана и Панела младих саветника*. Доступно на: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/posebnii-izvestaji>
7. Pauwels, L.J.R., Svensson, R. (2011). Exploring the Relationship Between Offending and Victimization: What is the Role of Risky Lifestyles and Low Self-Control? A Test in Two Urban Samples, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17(3), 163–177.
8. Ribeaud, D., Eisner, M. (2006). The 'Drug–Crime Link' from a Self-Control Perspective: An Empirical Test in a Swiss Youth Sample, *European Journal of Criminology*, 3(1), 33–67.
9. Riley, D. (1987). Time and Crime: The Link Between Teenager Lifestyle and Delinquency, *Journal of Quantitative Criminology*, 3(4), 339–354.
10. Taefi, A., Görgen, T., Kraus, B. (2013). Adolescents as Delinquent Actors and as Targets of Preventive Measures, *Varstvoslovje - Journal of Criminal Justice and Security*, 15(4), 439–459.
11. Tanner, J., Asbridge, M., Wortley, S. (2012). Leisure Worlds: Situations, Motivations and Young People's Encounters With Offending and Victimization, *Youth & Society*, 20(10), 1–23.
12. Šobot, V., Ivanović-Kovačević, S., Marković, J., Srdanović-Maraš, J., Mišić-Pavkov, G. (2010). Maloletnička delinkvencija. *Engrami*, 32(3), 53–61.

НАЧЕЛО ЛЕГАЛИТЕТА И ЊЕГОВА ПРИМЈЕНА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У СУЂЕЊУ ЗА РАТНЕ ЗЛОЧИНЕ

Академик проф. др Миодраг Н. Симовић
Правни факултет, Универзитет у Бањој Луци

Доц. др Марина М. Симовић
Факултет правних наука, Паневропски универзитет „Апеирон”, Бања Лука

Сажетак: Начело легалитета, како је прописано у члану 7 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, прије свега штити појединца од ретроактивне примјене закона који уводи ново кривично дјело или повећава казне за постојеће кривично дјело. Члан 7 такође спречава осуђивање за дјело без законске основе. Генерални обим члана 7, као утјеловљења начела законитости, Европски суд за људска права први пут је дао у пресуди у предмету *Кокинакис против Грчке* из 1993. године. У овој пресуди Европски суд за људска права је навео да члан 7 став 1 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода није ограничен на забрану ретроактивне примјене закона на штету апликанта, већ да тај члан, више генерално, садржи начело да само закон може установити постојање кривичног дјела и да само закон може прописати казну (*nullum crimen nulla poena sine lege*) и начело да се кривични закон не смије широко тумачити на штету оптуженог, нпр. аналогјом. Из овог произилази да кривична дјела морају бити прецизно дефинисана у закону. Овај услов је задовољен ако појединац из текста одређене одредбе и, уколико је потребно, уз помоћ судског тумачења, може закључити које га радње, односно пропусти чине кривим. Овакав став, односно тумачење обима члана 7 Европски суд за људска права је потврдио и знатно касније, у пресуди у предмету *Коновов против Латвије* из 2008. године. У тексту се указује да мотив за ретроактивну примјену Кривичног закона Босне и Херцеговине од стране Суда Босне и Херцеговине није била бојазан од некажњавања, већ од неадекватног кажњавања, што нас уводи у једну нову димензију, којом се бави не само право. Подржава се став да ово питање у Босни и Херцеговини може бити ријешено или оснивањем једне правосудне институције на државном нивоу која би имала коначну ријеч у тумачењу и примјени закона који се односе на предмете ратних злочина или кроз структурални дијалог свих актера у правосуђу. У сваком случају, Босна и Херцеговина се мора отргнути од паушалних рјешења и овом проблему приступити на један стратешки и свеобухватан начин.

Кључне ријечи: кривични закон, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Европски суд за људска права, ратни злочин, ретроактивност, Босна и Херцеговина.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Први услов који мора бити задовољен да би Европски суд за људска права¹ уопште разматрао повреду права према члану 7 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода² јесте услов доступности и предвидивости кривичног права, односно одредбе којом се дефинише кривично дјело за које је подносилац апликације оптужен. Само постојање кривичноправне мјере Европском суду није довољно, већ се тражи и да таква мјера буде довољно јасна, што је један од сегмента захтјева предвидивости.

Ипак, услове доступности и предвидљивости кривичног права Европски суд не тумачи рестриктивно. Тако је у ставу 36 пресуде *С. В. против Уједињеног Краљевства* из 1995. године³ Европски суд, између осталог, навео да се члан 7 Европске конвенције не може разумјети

1 У даљњем тексту: Европски суд.

2 У даљњем тексту: Европска конвенција.

3 *С. В. против Уједињеног Краљевства*, апликација број 20166/92 од 22. новембра 1995. године.

на начин да он ван закона ставља постепено појашњавање правила о кривици путем судског тумачења од случаја до случаја под условом да је развој, који је резултат тога, у складу са суштином кривичног дјела и да се може разумно предвидјети. Конкретно, у овој пресуди Европски суд је потврдио пресуде домаћих судова којим су по први пут у Уједињеном Краљевству мужеве осуђени за силовања почињена у браку. Доносећи овакву одлуку, Европски суд је напустио раније обичајно право по коме је супруг имао имунитет од кривичног гоњења за силовање супруге са образложењем да таква идеја није у складу са цивилизованим концептом брака, нити са основним циљевима Конвенције и њеном суштином, а то је поштовање људског достојанства и слободе⁴.

Европски суд је захтјев предвидљивости тумачио и у пресуди *Кантони против Француске* из 1996. године⁵, која се односила на забрану продаје љековитих производа у супер-маркетима. Након што је поновио оно што је већ рекао у пресуди *С. В. против Уједињеног Краљевства*, Суд је казао: „Дјело мора бити јасно прописано законом. Овакав захтјев је задовољен када појединац из формулације дате одредбе (члан 7) и, ако је потребно, уз помоћ тумачења суда, може знати која дјела чињења или нечињења резултирају његовом кривичном одговорношћу. [...]“.

У предмету *Песино против Француске* из 2006. године⁶ Европски суд је подсетио да обим појма предвидљивости у знатној мјери зависи од садржаја текста у питању, области на коју се односи и броја и статуса лица на које се односи. Надаље, став Суда је да ће закон задовољавати захтјев предвидљивости чак и у случају када лице које је у питању, у мјери у којој је то разумно у датим околностима, мора да потражи правни савјет да би оцијенило које нужне посљедице може да има одређена радња. С тим у вези, у овој пресуди Европски суд закључује да је то тачно посебно у погледу лица која обављају професионалну активност, која су обавезна да поступају са повећаном пажњом при обављању своје професије, те да се од њих може очекивати и посебна пажња у процјени ризика који таква радња нужно може да има за посљедицу.

У предметима *С. В. против Уједињеног Краљевства* и *Ц. Р. против Уједињеног Краљевства* из 1995. године⁷ Европски суд је утврдио да је гаранција садржана у члану 7 Европске конвенције значајан елемент владавине права и да има проминентно мјесто у систему конвенцијске заштите, што произлази из чињенице да није допуштена дерогација овога члана, према члану 15 Европске конвенције, нити у доба рата или друге ванредне ситуације. Овакав став Европског суда потврда је да су досљедна примјена начела легалитета и забрана ретроактивног важења кривичног закона гарант правне сигурности грађана.

Дакле члан 7 став 1 Европске конвенције штити појединца од арбитрарног поступка, осуде и казне. Није дозвољено кажњавање појединца тежом казном од оне која је постојала, односно била прописана у вријеме кажњавања. Ставом 2 члана 7 ове конвенције, који се односи на „суђење и кажњавање“ било ког лица за било коју радњу или пропуштање који су, у вријеме када су почињени, били кривично дјело према општим начелима права које су препознали цивилизовани народи, успостављено је изузетно одступање од општег начела забране ретроактивности установљеног у ставу 1 тог члана. *Travaux preparatoires* упућује на то да је сврха става 2 члана 7 да прецизира да се члан 7 Европске конвенције не односи на законе који су, у потпуно изузетним околностима, донесени након Другог свјетског рата, да би се казнили ратни злочини, издаја и сарадња са непријатељем, према томе, није му циљ нити морална нити правна осуда таквих закона⁸. Према томе, оба става су узајамно повезана и морају се тумачити на сагласан начин.

4 До истог закључка Европски суд је дошао и у пресуди у предмету *Ц. Р. против Велике Британије*, број 20190/92 од 22. новембра 1995. године, став 42.

5 *Кантони против Француске*, број 17862/91 од 15. новембра 1996. године, ст. 29, 31 и 34-36.

6 *Песино против Француске*, број 40403/02 од 10. октобра 2006. године, став 33.

7 *С. В. против Уједињеног Краљевства*, апликација број 20166/92 од 22. новембра 1995. године и *Ц. Р. против Уједињеног Краљевства*, број 20190/92 од 22. новембра 1995. године.

8 Haris et al., 282.

НАЧЕЛО ЛЕГАЛИТЕТА И ПРАКСА ЊЕМАЧКИХ СУДОВА У ПРЕДМЕТУ
FRITZ STRELETZ, HEINZ KESSLER И EGON KRENZ

Један од најпознатијих предмета у којима је Европски суд одлучивао о повреди људских права према члану 7 Европске конвенције је предмет Фриц Стрелец, Хајнц Кеслер и Егон Кренц против Њемачке⁹. Као високи функционери бивше Демократске Републике Њемачке (ДДР) и истакнути чланови Јединствене социјалистичке партије Њемачке (Sozialistische Einheitspartei Deutschland) они су након уједињења ДДР и Савезне Републике Њемачке (СРЊ) били оптужени за подстрекавање на убиство (у стицају). Тужилаштво их је теретило за учествовање у доношењу одлука на основу којих су издаване наредбе пограничним стражарима да пуцају на сва лица која покушавају прећи Берлински зид, некадашњу државну границу између двије Њемачке.

У поступку пред њемачким судовима (првог и другог степена) оптужени су своја дјела правдали позивајући се на Закон о државној граници по коме је незаконит прелазак границе био кажњив казном затвора од двије до осам година, те на Закон о народној полицији по коме је била дозвољена употреба ватреног оружја ради спречавања тешког кривичног дјела против суверенитета ДДР. При томе су игнорисали чињеницу да је по овом закону употреба ватреног оружја била дозвољена само као крајња мјера којој мора претходити хитац упозорења и да је када се оружје и користи, када год је то могуће, потребно заштитити људски живот. Ситуација у пракси била је сасвим друкчија. Граничари су морали поштовати наређење да по сваку цијену осигурају безбједност државне границе и да ухапсе или убију оне који покушају прећи границу, у противном могли су очекивати да тужилаштво покрене истрагу против њих.

Стога, њемачки судови нису уважили одбрану оптужених позивањем на Закон о државној граници, нити су прихватили његову интерпретацију од бившег источноњемачког режима, јер је тај режим државном праксом флагрантно кршио основна људска права, а посебно право на живот и слободу кретања. Са истим образложењем одбијена је и жалба трећеоптуженог Кренца. У погледу квалификације дјела, оба њемачка суда примијенила су Кривични закон ДДР-а, а казне су одређене по Кривичном закону СРЊ који је оцијењен блажим за учиниоце. Пресудом Окружног суда у Берлину потврђена је првостепена пресуда и изречене казне (Стрелецу пет година и шест мјесеци, а Кеслеру седам година и шест мјесеци), с тим што је овај суд дјела осуђених оквалификовао као посредно извршење намјерног убиства. За квалификацију посредног извршилаштва суд се одлучио због тога што су оптужени учествовали у доношењу одлука о граничном режиму Вијећа за националну одбрану, те су знали да ће бити доношене наредбе на основу којих су бјегунци (при покушају преласка границе) били убијани.

Након што су пред њемачким судовима Стрелец и Кеслер осуђени за кривично дјело подстрекавања на убиство, поднијели су уставну тужбу Савезном уставном суду (Bundesverfassungsgericht). У тужби су, између осталог, навели да су поступци за које су оптужени били у складу са унутрашњим правом ДДР, те да је суд другог степена *ex post facto* тумачењем повриједио начело забране повратног дјеловања закона (Rückwirkungsverbot), установљено чланом 103 став 2 Устава ДДР¹⁰.

Забрана ретроактивности, као темељ владавине права, протумачена је од стране Савезног уставног суда на начин да не смије представљати ограничење суочавању са прошлошћу и тешким кршењима људских права. Позивајући се на тзв. Радбрухову формулу¹¹, Савезни уставни суд је констатовао неусклађеност релевантних дијелова позитивног источноњемачког права са захтјевима објективне праведности и истакао да је у крајње изузетним ситуацијама сасвим оправдано да неправедни закони устукну у име објективне правде¹². У пресуди од 24. октобра 1996. године Савезни уставни суд утврдио је да у предметном случају нема повреде члана 103 става 2 Устава ДДР и начела забране повратног дјеловања закона, као једног од основних императива савременог значења начела законитости.

9 Пресуда од 22. марта 2001. године, апликације бр. 34044/96, 35532/97 и 44801/98.

10 Деренчиновић, 149 и 150.

11 Њем. *Radbruchsche Formel*.

12 У неким ранијим пресудама Савезни уставни суд се бавио проблемом „законског неправда“ (*gesetzliches Unrecht*) у другим правним гранама, али не у кривичном праву.

НАЧЕЛО ЛЕГАЛИТЕТА У ПРАКСИ ЕВРОПСКОГ СУДА У ПРЕДМЕТИМА РАТНИХ ЗЛОЧИНА

Након што је Савезни уставни суд одбио уставну тужбу, Стрелес, Кеслер и Кренц поднијели су тужбу Европском суду због повреде члана 7 Европске конвенције и у њему садржане забране ретроактивног дјеловања кривичног закона, наводећи да њихови поступци нису представљали кривична дјела у вријеме када су учињени и да за такве поступке у ДДР-у нико никада није био процесирао. Они су тврдили да су њемачки судови након уједињења *ex post facto* тумачили прописе ДДР на начин који није утемељен на судској пракси и тумачењу источноњемачких судова, те да им је стога у вријеме када су поступали по том закону било немогуће предвидјети да ће за те поступке одговарати¹³.

Доносећи одлуку у ово предмету, Европски суд се позвао на вјеру у законе који штите права човека и грађанина, полазећи од општеприхваћених начела међународног права. Суд је констатовао да та вјера нестаје онда када нека друга држава одређује законима неке радње као тешка кривична дјела док, у исто вријеме, искључује могућност кажњавања, тако што за нека дјела предвиђа искључење противправности, на који начин се тешко крше људска права у складу са општим правним начелима која признају цивилизовани народи, те да тако установљен систем *contra legem*, ипак не може опстати на дуге стазе.

Надаље, у овој пресуди Европски суд је заузео став да се подносиоци апликације не могу позивати на разлоге за искључење постојања кривичног дјела у чијем нормирању су и сами учествовали. Анализирајући унутрашње право ДДР *tempore criminis*, Суд је закључио да државна пракса тадашње ДДР, када је у питању репресивна политика очувања државне границе, под сваку цијену, без обзира на кршење права на живот као темељног права у хијерархији заштићених права, не може бити покривена заштитом члана 7 став 1 Европске конвенције нити може бити сматрана „законом“ у смислу значења те одредбе. Осим тога, овај суд је утврдио да су повријеђена и начела заштите основних људских права установљена бројним међународноправним документима, посебно Међународног пакта о грађанским и политичким правима који је бивша ДДР ратификовала, али чије је одредбе у државној пракси обилно кршила, те да стога такво поступање не може уживати заштиту члана 7 Европске конвенције којем је циљ заштита од арбитражног суђења, осуде или кажњавања.

Разматрајући историјске околности у којима је дошло до суђења апликантима, у овој пресуди Европски суд је оцијенио и да се не може осудити држава која након сукцесије или промјене политичког режима примјени или интерпретира „законске одредбе које су постојале у вријеме почињења дјела у свјетлу начела којим се води правна држава“¹⁴. На основу наведеног, Европски суд је утврдио да у предметном случају није дошло до повреде члана 7 Европске конвенције.

КОНОНОВ ПРОТИВ ЛАТВИЈЕ

У погледу кршења члана 7 став 1 Европске конвенције, из најновије праксе Европског суда значајан је предмет *Кононов против Латвије*¹⁵ од 17. маја 2010. године. Васил Кононов, подносилац апликације, као припадник совјетске армије (партизана), учествовао је у нападу на становнике једног пограничног села, које су совјетски партизани оптужили за сарадњу са окупатором. У питању је село Матзи Бати које се налази на територији данашње Латвије, која је све до 1996. године била у саставу некадашњег СССР-а. Након проглашења самосталности Латвије, Кононов је оптужен да је починио ратни злочин над становницима тог села.

Суд у Риги утврдио је одговорност *Кононова* за понашање супротно одредбама нирнбершких начела, Хашке конвенције из 1907. и Женевске конвенције из 1949. године, па је примјеном Кривичног закона из 1961. године осуђен на казну затвора од шест година. На ову пресуду жалило се и тужилаштво и апликант. Првостепена пресуда је поништена, вођена

13 Juratowich, 348 и 349.

14 Видјети параграф 81 пресуде.

15 Пресуда од 17. маја 2010. године, апликација број 36376/04.

је нова истрага и подигнута нова оптужница за исто дјело. Пред другостепеним судом у Латгалу, у октобру 2003. године, Кононов је ослобођен оптужби за ратни злочин, али је осуђен за разбојништво (члан 72 Кривичног закона из 1961. године). Поново су обје стране уложиле жалбу, па је Врховни суд укинуо ову пресуду, одбацио је апликантову жалбу, а на крају је Кононов осуђен за ратни злочин, као у првостепеној пресуди, дакле по Кривичном закону Латвије из 1961. године¹⁶ (члан 68 став 3).

У апликацији Европском суду Кононов се жалио по члану 7 Европске конвенције, тврдећи да је жртва ретроактивне примјене кривичног закона, јер дјело за које је осуђен у вријеме када је учињено (1944. године) није било прописано као кривично дјело, те да се став 2 члана 7 не може примјенити зато што дјело за које се терети не спада у његов обим. Европски суд је у својој првој пресуди утврдио да у погледу кривичног дјела које је апликанту стављено на терет нису испуњени критерији довољне доступности и предвидивости, па је нашао да је прекршен члан 7 став 1 Европске конвенције. Међутим, након поновне оцјене, Европски суд је донио друкчију одлуку. Пресудом Великог вијећа, Суд је одлучио да у овом случају ипак није дошло до кршења члана 7 став 1 Европске конвенције из разлога што је Кононов као командујући официр морао познавати законе и обичаје рата и да ни најобичнији војник не би слијепо слушао наређење којим се флагрантно крше основна људска права, заштићена не само домаћим правом, већ призната као људска права и међународним правом.

Европски суд ни у првој, нити у другој пресуди није испитивао члан 7 став 2 Европске конвенције. Ни санкције које су изречене нису за овај суд представљале показатељ ретроактивне примјене закона у погледу кажњавања. С тим у вези, Суд је ставу 212 пресуде Великог вијећа закључио да: „Уколико међународно право није са довољно јасноће прописивало санкције које се вежу за одређени ратни злочин, домаћи суд је могао, након што прогласи лице кривим, одредити казну на основу домаћег кривичног закона“. Дакле, јасан је став Суда да уколико се у некој земљи суди за злочин по међународном праву (које традиционално има слабо уређен/кодификован систем кажњавања), прихватаљиво је да санкције које се вежу уз то дјело буду у складу с постојећим системом кривичних санкција, те да као такве нису противне начелу легалитета.

КОРБЕЛУ ПРОТИВ МАЂАРСКЕ

За разлику од предмета *Кононов против Латвије*, у случају *Корбелу против Мађарске*¹⁷ Европски суд је оцијенио да је дошло до кршења члана 7 Европске конвенције. Корбели, подносилац апликације у овом случају, као војно лице је учествовао у спречавању нереда против тадашњег мађарског режима, који су се десили у октобру 1956. године. Током ових нереда неколико људи је повријеђено, а неки су и погинули. Тек након скоро 40 година од ових нереда Војно јавно тужилаштво је 1994. године против апликанта подигло оптужницу за кривично дјело злочини против човјечности. Стављено му је на терет да је као командант једног војног одреда издавао наређења, а и сам пуцао на цивиле, те да је одговоран за убиство једног побуњеника.

Прво је у мају 1995. године војни одсјек Окружног суда у Будимпешти обуставио кривични поступак против апликанта, сматрајући да кривична дјела за која је оптужен чине убиство и подстрекавања на убиство, а не злочине против човјечности и да су ова кривична дјела, чак и ако се докажу - застарјела. Тужилаштво је уложило жалбу на ту одлуку и она је поништена. Након поновног разматрања случаја Војни одсјек Окружног суда у Будимпешти поново је обуставио кривични поступак одлуком која је потврђена од апелационог одјељења Врховног суда, 5. новембра 1998. године. Након ревизије, обје одлуке су укинуте. Апликант је на крају осуђен за вишеструко убиство које чини злочин против човјечности и осуђен на пет година затвора. Судије су се позвале на члан 3 став 1 Женевске конвенције из 1949. го-

¹⁶ У члану 6 став 1 овог закона прописана је могућност ретроактивне примјене овог закона на кривична дјела против човјечности и ратне злочине, без обзира на вријеме њиховог извршења.

¹⁷ Пресуда од 19. септембра 2008. године, апликација број 9174/02.

дине. Апликант је почео издржавати казну од 24. марта 2003. године, а 31. маја 2005. године је пуштен на условну слободу

У апликацији Европском суду Корбели се жалио по члану 7 Европске конвенције, тврдећи да је да је био осуђен за дјело које у вријеме када је почињено није представљало кривично дјело. Сматрајући да дјело које је апликант починио у вријеме када је извршено није представљало кривично дјело дефинисано са довољном приступачности, Европски суд је разматрао питање предвидивости, односно могућност апликанта да предвиди да ће дјело за које је осуђен бити оквалификовано као злочин против човјечности и примијетио је да су се мађарски судови, истичући да је апликант крив, ослањали на заједнички члан 3 Женевских конвенција¹⁸. Међутим, иако је констатовано да би убиство, у смислу заједничког члана 3 Женевских конвенција, могло бити основа за доношење пресуде за злочин против човјечности, Европски суд је истакао да су потребни и други елементи да би се почињено убиство могло окарактерисати као злочин против човјечности, али да такви додатни захтјеви не произилазе из заједничког члана 3, већ из међународноправних елемената присутних у самом појму злочина против човјечности у то вријеме.

Анализирајући пресуде мађарских судова, Европски суд је утврдио да човјек за чије се убиство апликант терети, не ужива заштиту по заједничком члану 3 Женевских конвенција, из разлога што овај члан првенствено штити лица која не учествују у непријатељствима, укључујући припаднике оружаних снага који су положили оружје, а да погинули то није, јер је у вријеме погибије био наоружан и активно учествовао у побуни. Стога је Европски суд закључио да одредба заједничког члана 3 Женевских конвенција није могла бити основа за доношење пресуде против апликанта за злочин против човјечности, те да је у предметном случају дошло до повреде члана 7 Европске конвенције.

НАЧЕЛО ЛЕГАЛИТЕТА И КРИВИЧНО ЗАКОНОДАВСТВО У БИХ ПРИЈЕ РЕФОРМЕ ИЗ 2003. ГОДИНЕ

У суочавању са одговорношћу за почињене злочине учињене у рату у периоду од 1992. до 1995. године држава БиХ се определијела за судско тражење истине. У првој фази трагање за истином свело се углавном на усвајање низа законодавних аката који су преваходно за циљ имали окривљене за ратне злочине учинити доступним лицу правде и успоставити ефикасну сарадњу са Међународним кривичним судом за бившу Југославију (ICTY).

Касније долази и до првих послеријатних суђења која су се, као последица сложеног уставног уређења државе, у то вријеме одвијала искључиво на нивоу ентитета, примјеном преузетог кривичног законодавства бивше Југославије, које је постало саставни дио кривичноправног система БиХ (кроз процес „наслјеђивања” правних норми бивше Југославије). Кривични закон СФРЈ из 1976. године¹⁹, као савезни и једни закон којим су у бившој Југославији била прописана кривична дјела ратних злочина и других кривичних дјела почињених у рату или у вези са ратом, најприје је у априлу 1992. године (Уредбом са законском снагом) преузет као Кривични закон Републике БиХ²⁰. Нешто касније, на основу члана 12 Уставног закона за провођење Устава Републике Српске из 1992. године²¹ Кривични закон СФРЈ прихваћен је и као Кривични закон Републике Српске. Доношењем Закона о измјенама и допунама Кривичног закона СФРЈ²², назив Кривични закон СФРЈ промијењен је у назив Кривични закон Републике Српске.

Примјеном преузетог Кривичног закона СФРЈ, судови у ентитетима су за кривична дјела против човјечности и међународног права, као најтежу кривичну санкцију, имали могућност

18 Заједнички члан 3 Женевских конвенција представља минимум правила међународног хуманитарног права која се примјењују у свим оружаним сукобима.

19 *Службени лист СФРЈ*, бр. 44/76, 36/77, 4/84, 74/87, 57/89, 3/90 и 45/90.

20 *Објављена у Службеном листу Републике БиХ*, број 2/92 од 11. априла 1992. године.

21 *Објављен у Службеном гласнику Републике Српске*, број 21/92 од 31. децембра 1992. године.

22 *Објављен у Службеном гласнику Републике Српске*, број 12/93, касније измјене и допуне објављене у *Службеном гласнику Републике Српске*, бр. 26/93, 14/94 и 3/96.

изрећи и смртну казну²³. Анализом чланова преузетог Кривичног закона СФРЈ који регулишу питање смртне казне, могао би се извући закључак да се ова казна могла изрицати све до доношења нових кривичних закона (Кривичног закона Федерације БиХ из 1998. године²⁴, односно Кривичног законика Републике Српске из 2000. године²⁵)²⁶, те да је та могућност престала у априлу 2002. године, када је БиХ ратификовала Протокол број 6 уз Европску конвенцију²⁷, односно ступио на снагу Протокол 13 уз ту конвенцију, ратификован 7. јула 2003. године²⁸, којим је смртна казна укинута у свим околностима, те прописује да нико не смије бити осуђен на такву казну нити погубљен.

Чињеница је, међутим, да од ступања на снагу Устава БиХ смртна казна у БиХ није изрицана, нити извршавана, па је логичан закључак да је упркос слобостима домаћег законодавца да правовремено реагује на настале уставне промјене, судство прихватило чињеницу је правна забрана за изрицањем смртне казне наступила моментом потписивања тзв. Дејтонског устава БиХ (14. децембар 1995. године). Смртну казну не познаје ни Устав Федерације БиХ (донесен у марту 1994. године). Међутим, члан 11 Устава Републике Српске још увијек садржи одредбу којом је утврђено да се смртна казна може изузетно прописати и изрећи само за најтеже облике тешких кривичних дјела, иако је 2000. године ова казна избрисана из Кривичног законика Републике Српске.

Слиједом изнесеног, као датум суспензије смртне казне из кривичног законодавства послеријатне БиХ узима се датум потписивања Дејтонског мировног споразума, дакле 14. децембар 1995. године, како је потврђено и у одлуци Дома за људска права за БиХ у предмету *Дамјановић против Федерације БиХ* из 1997. године²⁹. Ипак, одређивање овог датума отвара низ питања с којима су се суочили домаћи судови у вези примјене начела легалитета (приликом суђења и одмјеравања казни за ратне злочине учињене током рата у БиХ), а на која дуго ни правна пракса, ни теорија нису имали јединствен одговор.

Након 1995. године и суспензије смртне казне, домаћи судови су се суочили са питањем која се казна примјеном преузетог Кривичног закона СФРЈ може изрећи као максимална казна за злочине почињене током рата, дакле у периоду од 1992. до 1995. године. Врховни суд Федерације БиХ је заузео став да је максимална казна за најтежа кривична дјела (након ступања на снагу Дејтонског мировног споразума) казна затвора од 15 година, док је став Врховног суда Републике Српске да је то казна затвора од 20 година.

Након одређења најтеже казне која се може изрећи за ратне злочине (примјеном преузетог Кривичног закона СФРЈ), домаћи судови су били суочени са питањем да ли је преузети Кривични закон СФРЈ блажи у односу на нове кривичне законе ентитета и Брчко Дистрикта, јер сви закони који су били на снази како током рата, тако и у послеријатном периоду (до 2003. године), када је окончана свеобухватна реформа кривичног законодавства у БиХ, прописују забрану ретроактивног дјеловања кривичног закона, уз општеприхваћен изузетак од забране ретроактивности, а то је примјена начела блажег закона (тзв. ретроактивност *lex mitior*).

Полазећи од чињенице да су кривична дјела ратног злочина била прописана Кривичним законом СФРЈ који је важио у вријеме када су та дјела извршена, ентитетски судови, као и судови Брчко Дистрикта, поштују забрану ретроактивне примјене кривичног закона и за ова кривична дјела одмјеравају казне у распону прописаном Кривичним законом СФРЈ, сматрајући овај закон блажим у односу на Кривични закон Федерације БиХ из 1998. и Кривични законик Републике Српске из 2000. године. У вези праксе судова у Федерацији БиХ, интересантно је

23 Домаћи судови су у неколико случајева изrekli смртну казну, али су чешће изрицали казне од 15 до 20 година затвора. Види Мисија ОЕБС у БиХ „Суђење ратних злочина на судовима у БиХ – Напредак и препреке“, извјештај из маја 2005. године. Преузет 9.03. 2014. са веб сајта: www.oscebih.org/Download.ad.aspx?id=54&lang=HR.

24 Објављен у *Службеном листу Федерације БиХ*, број 43/98 од 20. новембра 1998. године.

25 Објављен у *Службеном гласнику Републике Српске*, број 22/00 од 31. јула 2000. године.

26 Смртну казну не познаје ни Кривични закон Брчко Дистрикта БиХ (донесен 2000. године). Објављен у *Службеном гласнику Брчко Дистрикта*, бр. 6/00 и 1/01.

27 Протокол број 6 из 1983. године предвиђа укидање смртне казне и дозвољава њено задржавање само за вријеме рата или непосредне ратне опасности. Овај протокол (члан 2) садржи неколико захтјева које држава, чланица овог протокола, мора испунити прије него што се изрекне смртна казна.

28 Објављен у *Службеном гласнику БиХ – Међународни уговори*, број 8/03 од 30. јуна 2003. године.

29 Одлука о меритуму, број ЦХ/96/30 од 5. септембра 1997. године.

споменути да су неки од кантоналних судова примјењивали Кривични закон Федерације БиХ из 1998. године, сматрајући га блажим законом у односу на Кривични закон СФРЈ.

ОЦЈЕНА БЛАЖЕГ ЗАКОНА У ПРАКСИ ЕВРОПСКОГ СУДА НАКОН УКИДАЊА СМРТНЕ КАЗНЕ

Питањем оцјене блажег закона (након укидања смртне) казне донекле се бавио и Европски суд. Тако је у предмету *Кармо против Бугарске*³⁰ Европски суд жалбу апликанта одбио као очигледно неосновану с образложењем да се у складу са јуриспруденцијом Европског суда апликант не може позивати на повреду члана 7 Европске конвенције зато што је доживотна казна, иако није била прописана у вријеме када је извршено дато кривично дјело, очигледно блажа од смртне казне. Као и у случају *Кармо против Бугарске*, Европски суд је у предмету *Иванов против Бугарске*³¹ жалбу апликанта одбио као очигледно неосновану, потврдивши свој став да је доживотна казна очигледно блажа од смртне казне, те да изрицање ове казне, иако она није била прописана у вријеме када је извршено дјело за које је апликант осуђен - не представља повреду члана 7 Европске конвенције.

У вези са примјеном кривичних санкција за кривична дјела ратних злочина, треба поменути два предмета, и то *Колк и Кислију против Естоније*³² и *Пенарт против Естоније*³³ (апликације из 2003. године) у којим се апликанти жалили на ретроактивну примјену закона. У оба ова случаја ријеч је била о злочинима који су почињени 1949. и 1953. године, а према естонијском праву постали кажњиви тек 1994. године. Суд је утврдио да су ова дјела у вријеме почињена већ била инкриминисана по међународном праву, па је нашао да у предметним случајевима није дошло до повреде члана 7 став 1 Европске конвенције, јер су оптужени у вријеме почињења дјела знали, односно морали знати да њихово понашање представља кривично дјело, те да је примјењив став 2 члана 7 ове конвенције, који изричито предвиђа да члан 7 став 1 не утиче на суђење и кажњавање неког лица за чињење или нечињење које се у вријеме извршења сматрало кривичним дјелом према општим правним начелима која признају цивилизовани народи. У погледу казнене политике и санкција које су изrekli домаћи естонски судови, Европски суд је дао потпуну слободу Естонији, те је у оба предмета донио одлуку да су апликације неприхватљиве, без упуштања у мериторно одлучивање. Тако, у предмету *Колк и Кислију против Естоније* Европски суд наглашава да тумачење и примјена домаћег закона у начелу спада у надлежност домаћих судова, а што је примјењиво и када се домаћи закон односи на правила општег међународног права или међународних споразума.

У предмету *Налетилић против Хрватске*³⁴ апликант је проблематизовао питање блаже казне у сукобу Кривичног закона СФРЈ и Статута ИСТУ. Разматрајући апликантову жалбу по члану 7 Европске конвенције, Европски суд је примијетио да би се предметни случај, да је основан, могао разматрати у контексту става 2 члана 7 ове конвенције, прије него у контексту става 1 овог члана. Његову апликацију Европски суд је одбацио као недопуштену, јер је очигледно (*prima facie*) неоснована.

Наведени примјери одлука Европског суда потврђују да овај суд, приликом оцјене да ли је у неком случају дошло до повреде члана 7 Европске конвенције, преваходно цијени постојање кривичног дјела (било по домаћем или међународном праву)³⁵, односно критерије доступности и предвидивости. Питању адекватности кажњавања Европски суд посвећује

30 Одлука о прихватљивости, апликација број 76965/01 од 9. фебруара 2006. године. Преузето 10.03.2014. са веб сајта: www.oscebih.org/Download.aspx?id=60&lang=SR.

31 Одлука о прихватљивости, апликација број 76942/01 од 5. јануара 2006. године.

32 Одлука о прихватљивости, од 17. јануара 2006. године, апликације број 23052/04 и 24018/04. Преузето 13. 3. 2014. са веб сајта: www.trial-ch.org/fileadmin/user_upload/.../echr_kolk_and_kislyiy.pdf

33 Од 24. јануара 2006. године, апликација број 4685/04. Преузето 15.03.2014. са веб сајта: worldwidescience.org/.../galina+zemtsovskaja+mihhail...

34 Одлука Европског суда о прихватљивости, од 4. маја 2000. године, апликација број 51891/91. Преузето 15.03.2014. са веб сајта: www.vlada.hr/.../NALETILIC_51891-99_odluka.pdf

35 Види такође Одлуку Европског суда о допуствости у предмету *Бобан Шимић против БиХ*, апликација број 51552/10 од 10. априла 2012. године. Преузето 15. 3. 2014. са веб сајта: www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti?id...

мању пажњу, уз један изузетак, а то је експлицитан став Суда да је казна доживотног затвора очигледно блажа од смртне казне, те да изрицање ове казне у ситуацијама када је смртна казна укинута касније донесеним кривичним законом - не представља повреду члана 7 Европске конвенције.

НАЧЕЛО ЛЕГАЛИТЕТА И КРИВИЧНО ЗАКОНОДАВСТВО У БИХ ПОСЛИЈЕ РЕФОРМЕ ИЗ 2003. ГОДИНЕ

Важећи кривични закони у БиХ прописују да се на учиниоца кривичног дјела примјењује закон који је важио у вријеме извршења кривичног дјела (начело забране ретроактивног дјеловања кривичног закона). Такође, прописују да ће се у случају ако се кривични закон једном или више пута промијени, примјенити онај закон који је блажи за учиниоца (обавезна примјена блажег закона). Међутим, креатори Кривичног закона БиХ³⁶ су у погледу могућности ретроактивне примјене кривичног закона отишли још један корак даље у односу на дотадашњу правну традицију, прописујући у члану 4а) да чл. 3 и 4 овог закона не спречавају суђење или кажњавање било којег лица за било које чињење или нечињење које је у вријеме када је почињено – представљало кривично дјело у складу са општим начелима међународног права. Ова одредба³⁷ је, у ствари, у цијелости пренесен текст члана 7 става 2 Европске конвенције и члана 15 став 2 Међународног пакта о грађанским и политичким правима који суштински на идентичан начин правно нормирају исту материју. За разлику од Кривичног закона БиХ, ентитетски кривични закони³⁸ и Кривични закон Брчко Дистрикта БиХ из 2003. године³⁹ не садрже одредбу која би била еквивалент члану 4а) Кривичног закона БиХ, што значи да не инкорпорирају у цијелости одредбу члана 7 Европске конвенције. Разлог томе је што овим законима нису прописана кривична дјела против човјечности и вриједности заштићених међународним правом, која су садржана само у Кривичном закону БиХ.

Скоро сва кривична дјела против човјечности и вриједности заштићених међународним правом, која су прописана Кривичним законом БиХ, осим кривичног дјела злочин против човјечности, била су прописана и у Кривичном закону СФРЈ из 1976. године, и то уз одређене номотехничке разлике. Након усвајања Кривичног закона БиХ, као јединог закона којим су сада прописана кривична дјела ратних злочина, ова дјела су само пренесена на виши, односно државни законски ниво регулативе. Дакле, ради се само о прерасподјели законодавних компетенција у кривичноправној материји.

Поређењем два наведена закона, види се да је највећа разлика између њих у врсти и мјери, односно висини казне прописане за кривична дјела ратних злочина. За кривична дјела геноцид (члан 141 Кривичног закона СФРЈ и члан 171 Кривичног закона БиХ), ратни злочин против цивилног становништва (члан 142 Кривичног закона СФРЈ и члан 173 Кривичног закона БиХ), ратни злочин против рањеника и болесника (члан 143 Кривичног закона СФРЈ и члан 174 Кривичног закона БиХ), ратни злочин против ратних заробљеника (члан 144 Кривичног закона СФРЈ и члан 175 Кривичног закона БиХ), као и за кривично дјело употреба недозвољених средстава борбе/повреда закона или обичаја рата (члан 148 и у Кривичном закону СФРЈ и Кривичном закону БиХ) – Кривични закон СФРЈ прописује казну затвора у трајању од пет до 15 или 20 година затвора, уз могућност изрицања и смртне казне, а Кривични закон БиХ казну затвора најмање десет година или казну дуготрајног затвора.⁴⁰ Иста казна прописана је и за кривично дјело злочин против човјечности. Очигледно је да су казне

36 Службени гласник БиХ бр. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 и 8/10.

37 Закон о изменама и допунама Кривичног закона БиХ из 2004. године, објављен у Службеном гласнику БиХ, број 61/04 од 29. децембра 2004. године.

38 Кривични закон Федерације БиХ (Службене новине Федерације БиХ, бр. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05 и 42/10) и Кривични закон Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“ бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06 и 73/10).

39 Објављен у Службеном гласнику Брчко Дистрикта, бр. 10/03, 6/05, 21/10 и 47/11 – Пречишћени текст.

40 За разлику од Кривичног закона СФРЈ, Кривични закон БиХ не прописује кривична дјела: подстицање на агресивни рат (члан 152) – казна затвора од једне до десет година, употреба недозвољених средстава борбе (члан 148) – казна затвора најмање пет година или смртна казна и сурово поступање са рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима (члан 150) – казна затвора од шест мјесеци до пет година.

прописане Кривичним законом БиХ за наведена кривична дјела знатно пооштрене у односу на Кривични закон СФРЈ, ако игноришемо могућност изрицања смртне казне прописане Кривичним законом СФРЈ, која је с обзиром на последицу најтежа могућа казна у систему кривичних санкција.

Суд БиХ се (на основу одредбе члана 4а) Кривичног закона БиХ) определијелио за ретроактивну примјену овог закона.⁴¹ Ентитетски судови и судови у Брчко Дистрикту БиХ и након доношења Кривичног закона БиХ настављају примјењивати преузети Кривични закон СФРЈ, сматрајући га блажим законом.

Један од кључних разлога за усвајање Државне стратегије за рад на предметима ратних злочина из 2008. године⁴² било је и настојање да се ријеши питање које се односи на проблематику примјене материјалног права у предметима ратних злочина. То очигледно прати процесирање предмета ратних злочина пред судовима у БиХ, нарушава начело једнакости грађана пред законом у предметима ратних злочина у којима се суди пред различитим судовима у БиХ, а тиме и правну сигурност.⁴³

Имајући у виду и примјену члана 4а) Кривичног закона БиХ у вези са чланом 7 став 1 Европске конвенције, Уставни суд БиХ је у предмету *Мактуф* закључио да у конкретном случају питање примјене Кривичног закона БиХ не представља кршење члана 7 став 1 Конвенције, јер став 2 овог члана допушта изузетке када се ради о предметима који се тичу ратних злочина и злочина за кршење хуманитарног права које су прихватили „цивилизирани народи“, а предметни случај представља изузетак од правила из става 1 члана 7 Европске конвенције.

ОЦЈЕНА ЕВРОПСКОГ СУДА О РЕТРОАКТИВНОЈ ПРИМЈЕНИ КРИВИЧНОГ ЗАКОНА БИХ У ПРЕДМЕТУ АБДУЛАХИМ МАКТУФ И ГОРАН ДАМЈАНОВИЋ ПРОТИВ БИХ

Абдулахим Мактуф и Горан Дамјановић су у својим апликацијама Европском суду указали на повреду 7 Европске конвенције због тога што је Суд БиХ у кривичном поступку који је вођен против њих ретроактивно примјенио Кривични закон БиХ из 2003. године, сматрајући да је тај закон строжи у односу на Кривични закон СФРЈ из 1976. године који је био на снази у вријеме када су учинили кривична дјела за која су осуђени⁴⁴. С обзиром на то да се обе апликације односе на исто питање, Европски суд их је спојио и одлучио једном пресудом⁴⁵.

Пошто су казне изречене апликантима у оквирима кажњавања прописаним и Кривичним законом СФРЈ из 1976. и Кривичним законом БиХ из 2003. године, Европски суд је сматрао да стога није могуће са сигурношћу тврдити да би било који од апликаната добио блажу казну да је примјењен закон из 1976. године. Међутим, за овај суд кључно је то што су апликанти могли добити ниже казне да је примјењен тај закон. У складу с тим, с обзиром на велику вјероватноћу да би примјена Кривичног закона БиХ из 2003. године довела до изрицања строжих казни у специфичним околностима предметног случаја, Европски суд је утврдио да

41 Видјети предмет *Abdulahim Maktouf*, пресуда Апелационог одјељења Суда БиХ, Кпж. 32/05 од 4. априла 2006. године (преузето 12.03.2014. са веб сајта: hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-122716); *Горан и Зоран Дамјановић*, пресуда Апелационог одјељења Суда БиХ, број X- КЖ- 05/07 од 19. новембра 2007. године (преузето 12.03.2014. са веб сајта: www.Internationallcrimesdatabase.org/Search/Results/?...damjanovic+gora) и *Зијад Куртовић*, пресуда Апелационог одјељења Суда БиХ, број X-КРЖ-06/299 од 25. марта 2009. године (преузето 12.03.2014. са веб сајта: www.mojevijesti.ba/.../zijad-kurtovic-osudjen-na-11-g...).

42 Преузето 15.03.2014. са веб сајта: www.tuzilastvobih.gov.ba/.../drzavna_strategija_final_... Основни задатак Стратегије је покушај да *изнађе* систематски приступ проблематици рјешавања великог броја предмета ратних злочина.

43 Више о овоме: Мисија ОЕБС у БиХ, (2011). *Постизање правде у БиХ: Процесирање предмета ратних злочина од 2005. до 2010. године*, Сарајево, 19. Преузето 15.03.2014. са веб сајта: www.oscebih.org/.../osce_bih_doc_20110519095007.

44 Оба су се жалила и по члану 14 (забрана дискриминације) у вези са чланом 7 Европске конвенције и чланом 1 Протокола број 12 Европске конвенције, а Мактуф и по члану 6 став 1 Конвенције (право на правично суђење).

45 *Мактуф и Дамјановић против БиХ*, пресуда Европског суда од 18. јула 2013. године, апликације број 2312/08 и 34179/08. Преузето 11.03.2014. са веб сајта: sudovi.me/podaci/vrhs/doku_menta/1215.pdf

апликантима нису биле осигуране ефикасне мјере заштите од изрицања тежих казни – што представља повреду члана 7 Европске конвенције.

Пошто су казне изречене апликантима у оквирима кажњавања прописаним и једним и другим кривичним законом, као неоснован одбијен је и аргумент тужене стране да је обавеза адекватног кажњавања ратних злочина према међународном праву захтијевала да се у предметном случају не примијени правило о забрани ретроактивности. Конкретно, Европски суд није прихватио ни аргумент тужене стране да се принцип забране ретроактивне примјене закона и кажњавања не примјењује ако је дјело у вријеме извршења било кривично дјело према „општим правним начелима признатим код цивилизованих народа“ у смислу члана 7 став 2 Европске конвенције, сматрајући да аутори Конвенције нису имали намјеру да уведу било какав генерални изузетак од примјене правила о забрани ретроактивности, а да је члан 7 став 2 уведен како не би било сумње у законитост процесирања ратних злочина почињених у Другом свјетском рату непосредно након тог рата.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Када је БиХ одабрала пут суочавања са ратном прошлошћу, реконструктивна правда суочила се са многим тешкоћама различитог поријекла, од доктринарних до практичних, а помало и политичких, што суђења за ратне злочине у БиХ и примјену начела легалитета чини далеко сложенијим него што су суђења пред међународним судовима. Поново се показало да примјена овог начела, иако се чини неспорна и врло једноставна у датим историјским околностима, постаје врло комплексно питање. Примјена овог начела у поступцима суђења за ратне злочине почињене током рата на територији бивше Југославије вјероватно никада не би била споменута да током рата није наступила правна препрека за изрицање смртне казне која је Кривичним законом СФРЈ из 1976. године прописана за најтеже облике тешких кривичних дјела.

Потреба за пребацавањем једног дијела предмета са ИСТУ на националне судове доводи до низа легислативних промјена у земљама региона које за циљ имају омогућити ефикасно процесирање ратних злочина и на националном нивоу. С обзиром на казнену политику суда у БиХ, требало је наћи рјешење које ће заиста довести до ефикасног или боље речено адекватнијег кажњавања за најтеже облике ових кривичних дјела које је ИСТУ одлучио уступити домаћем правосуђу, укључујући и могућност кажњавања за злочин против човјечности и кажњавање по основу командне одговорности који нису били прописани Кривичним законом СФРЈ из 1976. године. Рјешење овог проблема видјело се у доношењу новог кривичног закона, па је тако усвојен Кривични закон БиХ из 2003. године којим су прописане казне компаративне казнама ИСТУ и уведени злочин против човјечности и командна одговорност. Да би се овај закон могао примијенити на кривична дјела почињена од 1992. до 1995. године, његови креатори, поред члана 4 који прописује забрану ретроактивности, уводе члан 4а), прописујући да се овај закон може примијенити не само у случају *lex mitior*, већ и у случају суђења или кажњавања било којег лица, за било које чињење или нечињење, ако је дјело у вријеме извршења, представљало кривично дјело према општим начелима међународног права. Заправо је у текст овог закона унесена одредба става 2 члана 7 Европске конвенције, којим је БиХ напустила дотадашњу правну традицију.

Очигледно је да у најновијој пракси Европског суда, у предметима који се тичу суђења за ратне злочине против човјечности овај суд све строже испитује захтјеве легалитета предвиђене чланом 7 став 1 Европске конвенције, напуштајући ранију праксу позивања на изузетак предвиђен у ставу 2 овог члана. Та пракса показала је да се овај суд искључиво бави питањем постојања кривичног дјела у вријеме почињења, било по домаћем или међународном праву, док је примјена кривичне санкције која се веже за то дјело, а према данашњој казненој политици државе, била у сваком од тих случајева неупитна. Једини услов који мора бити испуњен је да је оптужени у вријеме почињења дјела знао да његово понашање представља кривично дјело, по домаћем или међународном праву, што потврђује да и Европски суд прихвата нешто

флексибилније тумачење начела легалитета у односу на класични концепт овог начела по коме и дјело и казна морају бити прописани прије него што су примијењени у датом случају.

Пракса Европског суда развила је схватање према коме закони морају бити довољно јасни како би појединци могли регулисати своје понашање, а да би се то утврдило понекад се у кратким цртама провјерава да ли је одредба којом се дефинише кривично дјело, за које је подносилац апликације Европском суду осуђен, задовољава услове доступности и предвидивости кривичног права. Ипак, кроз своју праксу Европски суд је прихватио да без обзира на јасноћу правне одредбе у било ком правном систему, укључујући и кривично право, постоји неизбјежан елемент судског тумачења. Додатно, из самог текста Европске конвенције и праксе Европског суда произилази да су одређена одступања у примјени начела легалитета у класичном смислу била неопходан корак међународне јавности да се у име опште правде осуде починиоци тешких кршења међународног права, конкретно злочини почињени у име нацизма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ashworth A. (1995). *Principles of Criminal Law, second edition*. Oxford: Clarendon Law Series.
2. Бабић М. и Марковић И. (2011). *Кривично право, општи дио*. Бања Лука: Правни факултет.
3. Бабић М. (2011). *Међународно кривично право*. Бања Лука: Правни факултет.
4. Derenčinović D. (2001). *U povodu presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Strelitz, Kessler i Krenz protiv Njemačke*. Zagreb: Hrvatski ljetopis za krivično pravo i praksu, vol. 8, 2.
5. Dijk, P., Hoof, G. J. H. (2001). *Teorija i praksa Evropske konvencije o ljudskim pravima*. Sarajevo.
6. Haris, D., O'Boyle, M., Colin, W. (1995). *Law of the European Convention on Human Rights*. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths.
7. Juratowich, B. (2004). *Retroactive Criminal Liability and International Human Rights Law*. Oxford: The British Year Book of International Law.
8. Ovey, C., White, R. (2006). *The European Convention on human rights, 4th ed.* Oxford: Oxford University Press.
9. Пауновић, М. (1996.). *Право људских права*. Београд: Београдски центар за људска права.
10. Симовић, М., Благојевић, М., Симовић, В. (2013). *Међународно кривично право*, Источно Сарајево: Правни факултет.
11. Стојановић, З. (2008). *Међународно кривично право, четврто издање*. Београд.
12. Стојановић, З. (2006). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник.
13. Стојановић З. (2011). *Кривично право, општи дио*. Београд: Правна књига.
14. Стојановић З. (2011). *Кривично право, посебни дио*. Београд: Правна књига.
15. Шкулић, М. (2005). *Међународни кривични суд*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду – Досије.

ИЗБОРНО НАСИЉЕ И УЛОГА ПОЛИЦИЈЕ У ИЗБОРНОМ ПРОЦЕСУ

Проф. др Цане Мојаноски¹
Факултет безбедности, Скопље
Универзитет „Св. Климент Охридски”, Битољ

Сажетак: У раду се анализирају одређени аспекти односа између избора као демократског процеса и насиља на изборима и указује на то да се у савременом политичком животу земаља у транзицији, особито за време изборне кампање и на изборном дану, дешавају разни облици насиља. Теоријска аргументација је ослоњена на радове Линца, Стивена Лукса и Мишела Фукоа, а конкретизација теоријских премиса изведена на искуствима избора и изборних процеса у Републици Македонији и другим земљама. У раду се актуелизује насиље које може да буде средство за извоз демократије, као и повратно – демократија која може да буде извор насиља.

Појам „насиље“ (долази од речи „сила“) означава однос између две стране у коме једна страна употребом или самом претњом употребом силе утиче на другу страну. Светска здравствена организација под насиљем подразумева „намерно коришћење физичке снаге и моћи претњом или акцијом према самој себи, према другој особи, или према групи људи или читавој заједници, што би могло резултирати или резултира повредом, смрћу, психолошким последицама, неразвијеношћу или депривацијом.

У раду се посебно анализира положај полиције и агенција обезбеђивања за време избора и изборног процеса.

Кључне речи: насиље за време избора, демократија, полиција, обезбеђивање, политичко и изборно надметање.

УВОД

Примена насиља је у политици одувек присутна. Историја цивилизације је обележена крвавим ратовима и сукобима како између различитих војски и држава, тако и унутар једне заједнице. Постоје бројни концепти и схватања насилничког понашања. Тако се сматра да је насилничко понашање урођено, односно да је иманентно људској природи. Ремон Арон сматра да „одустајање од насиља постаје идеологија неидеократског режима“. Шпенглер сматра да је човек грабљива звер, да је суштински насилан. Дејвид Хјум каже да је „сила увек на страни подређених“. Историја поучава да ауторитарна влада може спроводити насиље, али оно углавном није дуго века. „Насиље које само себе одржава осуђено је на пропаст“, сматра Арон. Зато владар мора рачунати на подршку грађана, иначе ће бити брутално свргнут. У модерно доба то се најчешће чини путем избора².

У теоријским расправама прави се разлика између моћи и насиља. Једна од најуочљивијих разлика између њих је у томе што моћ зависи од броја увек, а насиље само до извесне тачке. Тако, када расправљамо о овим категоријама имамо у виду да насиље и моћ нису те једно исто. Наиме, правно неограничена владавина већине без устава може да се именује и као „демократија“, но она тешко може оправдати такву одредницу. Она може, без икакве употребе насиља, рецимо, при гушењу права мањине бити врло страшна, но може бити и веома делотворна при гушењу неслагања³. Хана Када Аренд говори о појму моћ (*power*), каже да то „одговара људској способности не само деловања већ заједничког деловања. Она никад није својина неког појединца, већ припада некој групи и траје само дотле док се група држи заједно“. Тако, када кажемо за некога да је у „моћи“, у ствари мислимо на његову овлашћеност, од извесног броја људи, да дела у њихово име. Сила (*force*) израз је који се обично користи

¹ cmojanoski@fb.uklo.edu.mk

² Види: Ђорђе Трикош: *Легитимитет силе и насиља у политици*, www.libek.org.rs/.../Legitimitet%20sile%20i%20nasilja%20u%20politici.pdf, стр. 1, приступљено 4. 3. 2010.

³ Аренд, Х. (2002). *О насиљу*, Види: Чулић, Ч., *Политичка антропологија – Хрестоматија*, Чигоја, Београд, стр. 164–165.

као синоним за насиље, посебно ако насиље служи као средство принуде. Насиље (*violence*) се разликује по свом инструменталном карактеру. Феноменолошки, насиље је блиско снази, пошто су средства насиља, као и сва остала оруђа, створена и коришћена ради умножавања природне снаге све док, на последњем ступњу њиховог развоја, не успеју да је замене⁴.

У овом раду изборно насиље се третира као облик кршења права избора и права непосредног остваривања власти. Изборно насиље или насиље за време избора обухвата малтретирање, грубо навређивање, угрожавање безбедности, телесно повређивање, психичко или физичко насиље изазвано или учињено од стране физичког или службеног лица, лица при вршењу службе и службених дужности. Ови облици насиља дешавају се или су у вези са изборима или гласањем. Они изазивају осећај несигурности, угрожавање или страх, и су упућени ка лицима који имају право и дужност да реализују своје гласачко право, с циљем да се изврши онемогућавање или спречавање одржавања избора или утицај на резултат гласања, чешће вршећи повреду тајности гласања. Овакав облик понашања штети демократском карактеру избора и изборних резултата и супротан је идеји и концепту да су избори и изборни резултати начин мирне сукцесије власти.

Иако је овако конципирана дефиниција појма изборног насиља или насиља за време избора непотпуна и подложна критици, може се тврдити да она обухвата елементе кривичног дела, утврђене правним актима и казнене политике земље. Наиме, дејство извршења је понашање човека које се састоји у малтретирању, грубом вређању, угрожавању безбедности, телесном повређивању, психичком или физичком насиљу које изазива осећај несигурности, угрожености или страха. Противправност, виност и кажњивост оваквих понашања изражени су у онемогућавању или спречавању одржавања избора или објављивања изборних резултата гласања или се, пак, врши повреда тајности гласања. Ово су елементи кривичних дела који се изричито предвиђају у глави XVI Казненог законика Републике Македоније. Објекат заштите су лица која имају право и дужност да реализују своје гласачко право. Субјекат кривичног дела је физичко лице или службено лице при вршењу службене дужности у вези са изборима или гласањем⁵.

ИЗБОРИ И ЛЕГИТИМИТЕТ ВЛАСТИ

Када се говори о односу између легитимитета и избора, полазимо од претпоставке да су они темељан облик легитимисања власти, и да бисмо могли констатовати да се они, кроз један дужи период, обезбеђују непосредно артикулисање грађанства и демократије као највише примењиван и најприхватљивији облик владања грађана. Избори су најприхватљивији облик мирне промене носилаца власти. Они обезбеђују миран, цивилизован начин, са поштовањем воље грађана да се врши мирна смена носилаца јавних функција, да се успостави инструмент политичке контроле оних који у одређеном периоду извршавају одређену функцију. Исто тако и да омогуће политичко надметање значајном броју политичких субјекта у земљи. Избори у парламентарним државама јављају се као арбитар у сукобима између законодавне и извршне власти. Наиме, чак и тада када влада губи поверење у парламенту, шеф државе на предлог шефа владе расписује изборе.

Но избори су без сумње превасходно демократски и политички феномен. Њих карактерише значајан број особености. Они грађанима обезбеђују учешће у вршењу државне власти и за одређен период дефинишу државну политику. Уз њихову помоћ изражава се воља грађана. Она је пресудна у одређеном периоду за одређену групу, политичку партију или савез партија, да имају доминантне позиције у државном апарату и да врше ту власт. То су разлози што се код политички организованих грађана, посебно код политичких партија, развијају посебне активности у предизборном и постизборном периоду. Примена бирачког права, права на политичко удруживање и слобода говора јављају се као инструменти за вршење политичке контроле над рад државних органа.

4 Арен, Х., *О насиљу*, цит. дело, стр. 166–167.

5 Иванов, Д. (2011). *Изборно насилство – криминалистички и криминолошки аспекти, необјавен магистерски труд*. Скопје: Факултет за безбедност.

Избори су стара институција. Гласање није уобичајена активност народа. „Један просечан човек“, како истичу Р. Роуз и И. Макалистер, „више времена потроши као потрошач, родитељ или пријатељ, него као гласач“. Грађанин се учешћем у процесу избора не опредељује само за одређену партију, коалицију или групу грађана и за њихов програм, већ и за личност (или партијског вођу) у коју има поверење. На тај начин, бирач има осећај да је поштован, да је цењен, па се зато јавља повећан ентузијазам за учешће на изборима, преко којих он постаје учесник у конституисању власти која, генерално посматрано, веома мало зависи од његовог прихватања, односно, директно од његовог учешћа. Таква позиција грађанина је од посебне важности за успешно функционисање демократије, зато што је, како истиче В. Хенис, „персонално уважавање личности или бар нешто од тога, такође неопходно да људски разум владање сматра легитимним“⁶. Али, када је владање презрено, оно је и лишено достојанства.

Периодични избори за појединца су својеврсни дијалог са влашћу, размена са политичким утицајима између њених носилаца. Учешћем на изборима, појединац, гласајући за кандидате, може да подржава владајућу партију и њену владу, или јој одузима поверење и подржава опозицију. Учешћем на изборима појачава се утицај грађана на власт. То је значајан, но не и централни проблем. Међутим, дијалог и размена између грађанина и власти трају и у периоду између избора. То добро је уочио Фридрих, формулишући закон „антиципираних реакција“, по којем политичар док је на власти прилагођава своје понашање не само прошлим, већ и будућим преференцијама бирача⁷. Због тога и укупно политичко понашање политичких представника има потребу од сталног обраћања јавности.

Избори се организују циклично. Период је различит. Он је условљен тиме за коју државну функцију или орган се ради током четири, пет или више година. Избори за представничка тела (парламент и представнички органи јединица локалне самоуправе) обично се одржавају у периоду од четири година, а избор шефа државе на пет, седам или више година. Избори, као облик непосредног изјашњавања грађана за опредељеног кандидата, јављају се, поред референдума, народне иницијативе и народног вета, као облик непосредне демократије. Воља грађана изражена на општим непосредним, фер и тајним изборима детерминише састав представничких тела и легитимише политичку концепцију или платформу за дефинисање државне политике у одређеном периоду.

О значају и садржају избора постоје бројне студије. За илустрацију ћемо указати да они за А. Кембела јесу израз систематског неповерења ка властодршцима, зато што их принуђују на периодично проверавање и контролу од стране демоса. Ј. С. Мил сматра да народ помоћу избора добија политичку моћ, односно „моћ над другима“⁸, а Т. Парсонс сматра да, кад се гласа, то значи да се активно извршава, тачније манифестира моћ. По његовом мишљењу, грађани учешћем на изборима „производе“ моћ која на тај начин престаје да буде привилегија опредељене, надарене елите. За Р. Дал народ преко избора обезбеђује своју моћ и ограничава носиоце финансијске моћи. Наиме, са изборима јача легитимитет политичке заједнице, зато што, како истичу Р. Довенс и Ј. Хјуз, учешћем на изборима појединци прихватају њене институције и симболе⁹. То, свакако, указује на примедбу Монтеѕкјеа да је са изборима „народ у демократији монарх, а другој ситуацији је поданик. Он може да буде монарх само при гласању, које је израз његове воље – воље суверена. Закон који одређује право гласа је фундаменталан за владу“¹⁰. За Робеспјера у представничкој влади нема тако важних уставних закона као што су закони који гарантују исправност избора¹¹.

Избори, као значајан друштвени процес, на миран начин решавају проблем политичке сукцесије, особито због тога што је алтернатива демократије насиље. То говори и стара ен-

6 Михаиловић, С., Гоати, В., Марковић, В., Бачевић, Љ., Џуверовић, Б., Пеган, С., Брдаревић-Вујовић, Ј. (1991). Од изборних ритуала до слободних избора, Институт друштвених наука, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, стр. 13.

7 Мојаноски, Т. Џ. (2002). Основи на општественото уредување, „2-ри август-С“, Штип, стр. 168–172.

8 Мил, Џ. С. (1988). *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, стр. 108.

9 Михаиловић, С., Гоати, В., Марковић, В., Бачевић, Љ., Џуверовић, Б., Пеган, С., Брдаревић-Вујовић, Ј. *Од изборних...*, цит. дело, 1991, стр. 17.

10 *Ibidem*, стр. 23.

11 Шкарић, С. *Уставно право, книга втора*, Унион Траде, Скопје, 1995, стр. 153.

глеска пословица: „Ми бројимо главе да их не бисмо секли“. Они као процес, како ће приметити и Н. Луман, намећу експлозивност политичких конфликта. По његовом мишљењу персонално се одређују носиоци политичких улога, а се не изражавају различити интереси на делови популације. Они кроз дијалог могу ублажавати интересне разлике и на тај начин допринети да се смање конфликти. „Посебни задатак бирача није да одлучују шта ће радити влада“, истичу А. Кембел и сарадници, „већ ко ће одлучивати шта ће радити влада“.

До сада су представљена само нека становишта о поимању избора. И елементарна анализа указује на то се ради о бројним, разноврсним и значајним погледима у вези са функцијама избора. Она се не могу свести само на селекцију носилаца политичких овлашћења, већ и на социјалну селекцију одређених социјалних група који у земљи у својим рукама држе стратешке полуге моћи. И није случајно што у парламенту нема представника доминантних друштвених група. Стога можемо закључити да избори у највећем броју случајева рефлектују сталну дистрибуцију друштвене моћи. У том контексту треба подвући да су избори јединствени легитимни основ политичке моћи, а не први неопходан услов за ту моћ. У њима се у извесној мери ствара нова моћ или се, пак, више учвршћује легитимитет постојеће моћи. Избори су свакако и механизам за трансфер разних видова друштвене моћи у легитимну политичку моћ. Пирамида те моћи се рефлектује у саставу парламента. Искуства, савремених демократских система указују да се у њима углавном налазе партијски функционери, власници, менаџери, војни функционери, земљопоседници и други представници социјалних група специфични за заједницу о којој се говори.

Избори су и простор у који и политичка елита проверава своју подршку бирача. Они у земљама са парламентарном традицијом добијају значајну подршку. Објашњење се тражи у чињеници да владајућа свест у друштву јесте свест владајућих друштвених група, а демос, у ствари, преко прихватања владајућих идеја и вредности прихвата и ту свест. Ту би требало да се тражи и објашњење за то што одређени представници политичких партија, коалиција, савеза или група добијају висок степен поверења код грађана.

На исход избора утичу бројни фактори. Најчешће се спомињу културно-историјске карактеристике друштвене заједнице у којој се одвијају избори и демократско искуство и традиција те земље. Зато и Ш. Меријам пише да „изборни процес није лек за све политичке болести. Он само може да олакша остваривање одређених знања и способности које се налазе у изборном простору. Он једино може да искористи расположиви материјал за селективни процес. То претпоставља постојање правила у мишљењу и у навикама која су прилагођена акцијама и том типу процедуре“¹².

Изборна функција је иманентна свакој партији. Она је и граница у односу на неке друге друштвене групе (интересне групе и групе за притисак или одређена удружења са политичким циљевима). Изборна функција обухвата одређен број перформанси које треба задовољити, као што су: (1) артикулација политичке воље, посебно интереса грађана, у сагласности са укупном, партијском особеношћу; (2) начин регрутовања и истицања кандидата за изборне функције; (3) „контрола“ гласова, тачније обезбеђивања „послушности“ чланства и симпатизера дате политичке партије, да гласају за њихове чланове или листе.

КАРАКТЕРИСТИКЕ БИРАЧКОГ ПРАВА

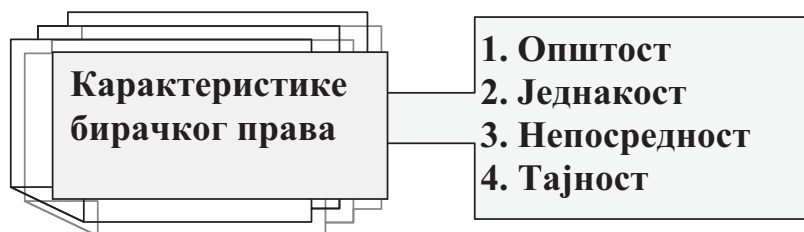
Бирачко право има више својстава¹³. Посматрано са правног аспекта, оно је објективно и субјективно. Као општа вредност савремених демократских друштава, бирачко право има следећа својства: а) општост, б) једнакост, в) непосредност и г) тајност.

Бирачко право као објективно право у себе садржи норме од правног и неправног карактера. Правни карактер норми је изражен у бројним правним актима, а неправног карактера су правила о понашању свих у изборном процесу. Ове норме углавном дефинишу политички субјекти који учествују у изборном процесу.

¹² *Ibidem*, стр. 156.

¹³ Марковић, Р., *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, стр. 271–302.

Бирачко право, као субјективно право, одређује се као збир овлашћења која грађанин поседује у поступку избора за државне органе и носиоце јавних функција, уз право и инструменте за заштиту бирачког права.

Шема 1

Општост као својство бирачког права значи могућност грађанина да бира и да буде изабран у државним органима и да врши одређену јавну функцију. Бирачко право припада свим пунолетним грађанима, држављанима земље који су пословно способни. Опште бирачко право може да буде: а) активно и б) пасивно. Активно бирачко право стиче се кад се достигне одређени узраст (18 година код нас, или 21 година у друге земље). Пасивно право најчешће је ограничавано одређеном старосном границом. На пример, у Италији се активно бирачко право стиче са 18 година, а пасивно право за сенатор са 25 година живота. За председника Италије може да се кандидује лице са напуњених 40 година живота. За избор у Представничком дому и Сенату у Америчком конгресу, право избора се стиче са напуњених 18 година, а пасивно право за тај исти представнички дом са напуњених 25 година живота. За Сенат, пак, пасивно право се стиче са напуњених 30, а за кандидат за председника са 40 година. У нашем систему активно и пасивно бирачко право се остварује са напуњених 18 година. Пасивно бирачко право једино је ограничено за избор председника Републике и потребно је да кандидат на дан избора има 40 година живота.

Општост бирачког права је ограничавана на разне начине. У историји су постојали бројни облици ограничавања као што су: а) имовински цензус; б) резиденцијални цензус; в) старосни цензус; г) класни цензус д) образовни цензус; ђ) полни цензус.

Имовински цензус је ограничавање бирачког права на основу имовинског стања и плаћања пореза. Овај облик ограничавања коришћен је у XIX веку, а у неким земљама и у XX веку. Бирачко право припадало је само онима који су били порески обвезници или су имали потребан имовински цензус. На тај начин су искључиване велике групе грађана, посебно сиромашни, радници и остали у градским срединама.

Резиденцијални цензус је облик ограничавања бирачког права на основу времена боравка пребивања, становања, у одређеној средини. То је основ да грађанин стекне право гласа. Наиме, дужина боравка, односно живљења на одређеном месту јесте основа да се стекне бирачко право. Овај тип ограничавања, особито утиче на грађане који су ангажовани као сезонска радна снага, или се налазе у ситуацији да се стално крећу у земљи, односно налазе се у стању сталног путовања.

Старосни цензус је у основи везан за остваривање пасивног права гласа и најчешће се односи за вршење одређене функције. Но, тај цензус је везиван и за остваривање, активног права. У основи, са одређеним изузецима, активно право гласа стиче се са 18 година, односно везано је за пунолетност грађанина.

Класни цензус је облик ограничавања бирачког права на основу социјалног статуса. Он је био примењиван Лењинским уставом из 1918. године, када је било забрањено да на изборима учествују грађани који су користили туђ најамни рад, трговцима, свештеницима, царинским и полицијским службеницима, као и члановима династије.

Шема 2: Ограничења општности бирачког права

Образовни цензус је био везан за степен образовања. Тако је у историји Србије Сенат 1883. године имао „три врсте чланова“: 1) чланове „по праву“, у које су спадали престолонаследник, митрополит, епархијске владике, 2) двадесет чланова које је постављао краљ, 3) чланове које су у варошима и областима бирали бирачи с 50 динара „непосредног данка“, 4) једног члана кога су бирали професори Велике школе (као колегијум)¹⁴.

Полни цензус је облик ограничавања бирачког права на основу разлика у полу. Обично су грађанке (жене) биле онемогућене да остваре своје активно и пасивно право гласа. Први пут жене стичу бирачко право у Шведској у 1869. години и у савезној држави САД Вајоминг у 1869. години. Жене у САД право избора стичу у 1920 години. По завршетку Другог светског рата, ово право постаје опште. Последња земља која уводи ово право (1984. године) јесте Лихтенштајн.

Једнакост бирачког права се односи на једнаку вредност гласова чланова бирачког тела независно од њиховог, расног, етничког и социјалног положаја, полаве припадности и степена образовања¹⁵. Једнакост подразумева да сваки човек има један глас и да глас било кога вреди једнако, односно одлучује за то ко ће у одређеном периоду извршавати одређену јавну функцију. Једнакост бирачког права се односи како на активно, тако и на пасивно бирачко право.

Насупрот једнакости, искуство изборног процеса бележи одређене облике неједнакости, изражене: а) *плуралним гласом*, б) *вишекратним гласом*, в) *породичним гласом* и г) *куријалним системом гласања*.

14 Јовановић, С. (1932). *Политичке и правне расправе, Књига друга*. Београд: Геца Кон, стр. 28–29. „Изабраних сенатора било је више него постављених. Од сенатора се тражило: четрдесет година старости, средња школа, извесна сума непосредног данка (у самом пројекту остала неодређена), која се није тражила од кандидата с факултетском спремом. Мандат како изабраних тако и постављених сенатора трајао је десет година; половина изабраних сенатора обнављала се сваке пете године; у случају распуштања Скупштине цео Сенат бирао се и постављао поново“.

15 **Конструкција с два гласа** – могућност да бирач додели два гласа: један кандидатима неке странке у изборном округу и други глас земаљској листи неке странке. **Сплитинг гласова** – промена страначке преференције (један глас добива кандидат странке која није истоветна странци за чију земаљску листу бирач гласује). **Прекомерни мандати** – у изборном саставу Њемачке; мандати које нека странка стиче изравно у изборним окрузима неке покрајине и који прелазе број мандата који јој припадају на темељу удела у другим гласовима те покрајине. **Биас** – означава повлашћивање једне странке наспрам других странака (када странка с мање гласова од друге освоји већину парламентарних мандата). **Свинг** – промена разлике у постотку удела у гласовима међу двама (великим) странкама; средња вриједност зброја постотка смањивања броја гласова једне странке и повећања броја гласова друге странке. **Види:** www.cpi.hr/download/links/hr/8772.ppt, 13. 6. 2009.

Шема 3: Видови неједнакости гласа

Плурални глас је облик бирачког права који се стиче на основу имовине, образовања или стања (броја чланова) породице. Имовинско стање је било основно правило за стицање права гласа и за то са колико ће гласова грађанин располагати. Позната су искуства (на пример у Белгији од 1893. до 1921. године) да одређен узраст носи одређен број гласова, на пример, са 25 година особа има један глас, са 35 година два гласа. Плаћање пореза је такође била основа за дефинисање броја гласова. Има искустава која говоре да и положај у породици има различиту тежину гласа. Тако, отац у породици може гласати у име свих чланова, а ако поседује имовину, такав положај омогућује му одређен допунски број гласова. Број гласова се повећавао ако је неко имао виши степен образовања итд. У историји и пракси разних земаља постојали су и други облици неједнаког вредновања гласа.

Вишеструки глас је везан за могућност да исто лице бира на више места. Тако, на пример, у Енглеској, уколико грађанин поседује имовину на више места, он има право да гласа у свим изборним јединицама у којима му се налази посед.

Породични глас је облик плуралног гласа који је био додељиван глави породице. Наиме, породица је имала толико гласова колико је имала чланова. Овај облик је примењиван у Француској у 1923. години, када је било дозвољено да отац или мајка породице гласају у име свих чланова породице.

Куријални глас је облик неједнакости, а примењује се када одређен број грађана по разним основама добија више гласова. Наиме, у изборном моделу Пруске од 1850. године грађани су били подељени у три групе, по висини пореза (највиши, виши и најнижи порез). Свака од ових група бирала је по једну трећину изабраника. Најмања група бирала је једну трећину, као и најмасовнија група бирача.

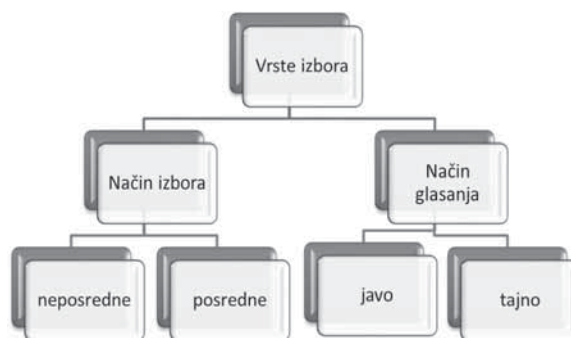
Један од облика неједнакости бирачког права је и појава изборне геометрије. То је политика укључивања одређених територија, које по очекивању владајућих снага могу да донесу изборну победу. У литератури је познат случај за изборну геометрију када је извесни Гери у држави Масачусетс конструисао изборну јединицу која је имала лик дождовника. Због тога се и изборно кројење изборних јединица назива подсмешљивим именом – **геримандеринг**¹⁶.

ПОСРЕДНИ И НЕПОСРЕДНИ ИЗБОРИ

Ако разврставамо изборе по положају грађанина у процесу избора представника за представничка тела, они су: а) непосредни и б) посредни.

Непосредни избори су облик непосредног, личног изјашњавања грађана за одређеног кандидата или листу кандидата. Значи, непосредно гласање представља материјални акт, односно акт слободног изјашњавања, тачније изражавање слободне воље грађанина. Непосредност, у суштини, искључује било какав облик посредног утицаја при избору представника. То значи и да је искључено гласање које се обавља по савременим техничким средствима (као што је интернет) и гласање поштом.

16 Мојаноски, Т. Ц.: Основи... цит. дело. стр. 170.

Шема 4: Видови избора по положају грађанина у изборном процесу

Посредни избори су облик посредног изјашњавања грађана за представнике у органима државне власти. Ови избори називају се и **делегатски избори**. Они су облик бирања одређеног органа од стране изборног колегијума или органа који има надлежност да бира, односно делегира. То значи да то није активност грађанина. Типичан пример за овакав облик избора били су делегатско-скупштински избори у Македонији, који су се спроводили сагласно Уставу од 1974. године. Наиме, грађани су бирали делегације у самоуправним и радним заједницама и у месту становања. Делегације су бирале делегате за скупштине општина, а сабори скупштине општина бирали су делегате за Собрање Републике Македоније. То је био један сложен систем избора за представнике друштвено-политичких заједница. Грађанин обично није знао, или није био у ситуацији да зна ко је његов представник у одређеном представничком телу.

Тајно гласање је облик изјашњавања грађанина који му обезбеђује потпуну анонимност. То је облик преко којег се обезбеђују анонимност и аутономност грађанина и искључује утицај државних органа или политичких партија на изражавање воље грађанина. Тајност гласања се гарантује обезбеђивањем техничких услова који ће омогућити грађанину да слободно изрази своју вољу. Наиме, то се чини на тај начин што се инсталирају боксови, прозирне бирачке кутије, или преко обезбеђивања коверата итд. На тај начин се омогућава грађанину да на што слободнији начин изрази своју вољу на изборима. Тако, сматра се да се обезбеђује: а) независност бирача у периоду гласања и се обезбеђује часност избора.

Антипод овом облику гласања је **јавно гласање**. То је облик личног и усменог изјашњавања појединца пред бирачким одбором или пред неким другим ширим телом. Овај облик гласања је оправдан грађанском храброшћу и моралном одговорношћу бирача за дати глас.

РЕГУЛАРНОСТ ИЗБОРА

Регуларност избора је претпоставка и неопходан услов за легитимност државне власти¹⁷. То значи да се изборни процес одвија сагласно уставом и законом утврђеним правилима. Регуларношћу избора обезбеђују се фер, демократски и слободни избори. То је веома сложена операција за коју потребно је испунити више предуслова: а) висок степен функционирања правне државе; б) непристрасност чланова органа који спровode изборе; в) независно судство; г) завидни ниво политичке културе субјеката који учествују у изборном надметању, д)

17 „На позив начелника вучитрнског среза око триста рудара из Трепче је организовано растеривало албанске гласаче бомбама; у Прилуку су жандарми обележавали кредом по леђима „неподобне“ гласаче при изласку са биралишта; у качаничком срезу забележена је излазност од 100% при чему су сви гласали за режимску листу док две опозиционе муслиманске листе нису добиле ниједан глас; на више бирачких места гласови су пресипани из једне у другу кутију; у дворишту албанског кандидата за председника општине експлодирала бомба дан уочи локалних избора; бирачки спискови пуни имена покојника и емиграната; присуство полицијских и пореских чиновника на бирачким местима...“ Според: Јовановић, В., Изборно насиље на југу; <http://pescanik.net/2014/01/izbornonasilje-na-jugu/>, приступљено 29. 3. 2014.

коректно понашање медија током изборне кампање, ђ) развијен механизам који ће спречити владајућу партију да злоупотреби своју позицију за бољи изборни резултат и сл.¹⁸

Регуларност избора најчешће зависи од утврђивања и доказивања бирачког права, од органа за спровођење избора и од механизма за заштиту слободу избора. То значи да регуларност обухвата све фазе изборног процеса: а) претходна фаза која се односи на припремање бирачког списка, б) спровођење избора од изборних органа и в) постизборна фаза повезана са могућношћу правне заштите слободе избора и верификације мандата од стране новоформираног представничког тела¹⁹.

Бирачки списак је јавни докуменат и подложен је контроли од стране грађана. Зато се на јавном месту истиче да грађанин може: (1) да поднесе захтев, (ако није у списку) да буде уметнут; (2) да се избрише неко ако нема такво право (иселило се, умро је и сл.) и (3) да тражи треће лице да буде уписано уколико испуњава предвиђене услове.

За спровођење регуларности избора од значаја су органи за њихово спровођење. Они треба да буду самостални и независни од државних органа. Њихова надлежност је да воде рачуна о организацији избора, о реду и дисциплини на бирачким местима, о тајности гласања и објективном утврђивању изборних резултата²⁰. Органи за спровођење избора су: а) изборне комисије (изборна комисија у изборној јединици и Државна изборна комисија) као стални органи и б) бирачки одбори као повремени органи. Најзначајнији орган за спровођење избора је Државна изборна комисија. Она контролише извршавање изборних закона, даје инструкције за рад, контролише рад изборних комисија у изборним јединицама и регистрацију предложених кандидата, објављује изборне резултате и врши друге ствари утврђене законом.

Шема 5: Органи за спровођење избора

За регуларност избора од значаја је заштита слободе избора, односно примена правних механизма за заштиту изборног права, као и субјеката што учествују у изборима. Њихова

18 „Децембарски избори из 1938. остаће упамћени по крвопролићу у вучитрнском срезу. Наиме, у гојбуљској општини извесни жандармеријски наредник је убио четворо бирача који су јавно одбили да гласају за владиног кандидата Мишу Сретеновића. Из писма реис-ул-улеме Фехима Спаха упућеног министру унутрашњих дела Корощцу сазнајемо да се ситуација отела контроли па је „у помоћ“ пристигао жандармеријски водник Бранко Јаракковић који је у масу бацио две бомбе од којих је страдало тридесетак људи. На место масакра се запутио и Коста Пећанац са пуним аутомобилом својих четника због чега је преостали народ, међу којима и посланички кандидат Шериф Воца, побегао у шуму. У акцији се укључио и срески начелник који је послао триста рудара из Трепче, предвођене кафецијом Матом Грубачем из Старог Трга, да бомбама растерују бираче наклењене Шерифу Воци. Том приликом је нестао Воцин брат Етхем, у пантинској општини је пребијен његов представник листе, док су у прилушкој општини жандарми неподобне гласаче при изласку са бирачких места обележавали кредом по леђима и потом их тукли. И Драган Тешић у својој књизи „ЈРЗ у Србији“ тврди да је том приликом 30 мештана било убијено или рањено. Занимљиво је да су краљевски намесници крајем 1939, позивајући се на члан 30 Устава, амнестирали све кривце за дела почињена у време децембарских избора 1938. У тај корпус аболираних нису улазили државни чиновници који су примали мито, страни шпијуни и војна лица.“ Види: Владан Јовановић: Изборно... *Ibidem*, стр. 5.

19 Ратко Марковић: Уставно... цит. дело, стр. 278.

20 Христова, Л., Шопар, В., Анета Јовевска, Сасајковски, С. (1999). *Парламентарни избори '98 во Македонија*, ИСППИ, Скопје, стр. 32–34.

доследна примена је у функцији демократског легитимисања изборне власти. Изборни субјекти су заштићени од органа задужених за спровођење избора, од суда и парламента²¹.

Појавни облици изборног насиља утврђени су законом. Кривични законик утврђује кривична дела против избора. Глава XVI („Кривична дела против избора и гласања“) правно регулише ову материју²².

Ако се погледају резултати о пријављеним починиоцима кривичних дела, њихов број је пет пута већи у 2008. години него у 2002. години. Слична је ситуација и са починиоцима. Наиме, њих је пет пута више у 2008. години, а у 2005. години четири пута више него у 2002. години. Бројке указују на то да се изборни процес у годинама после 2002. погоршава, односно да он добија мање демократске карактеристике.

Ако погледамо искуство са изборима у Републици Македонији у задњих десетак година, можемо констатовати да је 2008. године Агенција за електронску комуникацију повела прекршајни поступак против 28 електронских медија, за повреду члана 182, став 1, алинеја 1 и став 2 од Изборног законика Републике Македоније, које се односе на необезбеђивање равноправног представљања кандидата за посланика, политичких партија, група бирача и њихових програма. Седамнаест прекршајних пријава је достављено у Основном суду Скопље I – Скопје; 4 у Основном суду у Тетову; а по један захтев достављен је у основним судовима у Ђевђелији, Кичеву, Куманову, Велесу, Штипу и Радовишу. У том периоду од стране МУП-а покренуто је девет прекршајних поступка за дела учињена за време предвремених парламентарних избора у 2008. години. У Основном суду у Тетову поднесен је један захтев за повреду члана 186 од Изборног законика, због уништења изборних плаката (застава политичких партија). За осам прекршаја и 18 прекршилаца пријаве су поднете и судовима у Тетову, Гостивару, Куманову, Струзи и Штипу за дела учињена у току изборне кампање и на дан избора.

Табела 1: Број пријављених пунолетних особа као починиоци кривичних дела против избора и гласања у периоду од 2002. до 2008. године

година	укупно кр. дела	Познати сториоци					укупно непознати сториоци
		Укупно познати сториоци	Жене	Врсте одлуке			
				Одбачене пријаве	Заустављена истрага	Поднет тужилачки предлог	
2002	12	11	2	7	1	3	1
2003	26	26		12	1	10	3
2004	22	20		13		7	2
2005	55	55	4	19	3	33	
2006	16	15	2	2	2	11	1
2007	20	19	1		14	5	1
2008	66	66	3	7	12	47	

Извор: Државни завод за статистику

На локалним и председничким изборима у 2009. години Државна изборна комисија је поднела 147 захтева за прекршајне поступке до свих судова у Републици Македонији. Од њих два захтева за непоштовање рока за почетак изборне кампање од стране политичких партија, сагласно чл. 74 ст. 1 Изборног законика. За исте изборе поднесено је 145 захтева за прекршаје због недостављања финансијских извештаја у предвиђеном законском року сагласно чл. 85 ст. 1 и 3 Изборног законика. Од њих се 126 захтева односи на организаторе изборне кампање које нису доставиле финансијске извештаје, а 19 организаторима изборне кампање који су финансијске извештаје доставиле са закашњењем. Правоснажну одлуку је добило 86 захтева.

21 Мојаноски, Т. Ц.: *Основи...* цит. дело. стр. 166–170.

22 *Коалицијата – Сите за правично судење за правично судење*, Скопје, Декември, 2008.

У Кривичном закону Републике Македоније инкриминисано је осам кривичних дела против избора и гласања. Тако се обезбеђује кривично-правна заштита изборима као државно-правни акт и облик за остваривање права гласа грађана, а у члану 158 овог закона је инкриминисано кривично дело спровођења избора и гласања, које он врши смишљено, са употребом силе, или озбиљно прети или на други начин спречава грађанина да изрази своју вољу. Зато уколико неко онемогућава или онемогући одржавање избора или гласање, или пак онемогућава или спречава утврђивање или објављивање резултата гласања. Посебно је нормативно уређена одговорност за оне које спречавају изборе и гласање употребом оружја, експлозивним или другим опасним направама, када две или више особа, или организована група, или на подручју на две или више бирачких места, са применом насиља спречавају изборе или гласање, у том случају ради се о тежем облику кривичног дела спречавања избора и гласања²³.

И Савет за радио-дифузију је поднео 24 захтева за прекршаје, од којих 20 против 11 радиодифузера и четири захтева против операторе јавних комуникацијских мрежа. Такође поднети су и два захтева за прекршаје због емитовања плаћеног политичког рекламирања више од две трећине, односно више од десет минута на један реалан час за учесника у изборној кампањи сагласно члану 75 ст. 3 Изборног закона, 13 захтева због повреду правила за равноправни приступ у медијском представљању (чл. 75 ст. 4 Изборног закона), један захтев због емитовања плаћеног политичког рекламирања у посебним информативним програмима (чл. 76 ст. 1 Изборног закона), један захтев због емитовања плаћеног политичког рекламирања без навода да се ради за плаћени оглас и без одговарајућег и видљивог означавања као плаћено политичко рекламирање (чл. 76 ст. 2 од Изборног закона), један захтев због објављених резултата испитивања јавног мњења ван од прописаног рока (чл. 77 ст. 1 од Изборног закона) и три захтева због кршења изборне тишине (чл. 75 ст. 4 Изборног закона).

Институционални одговор повреда одредбама Изборног закона на председничким и локалним изборима у 2009. години био је ефикаснији у односу на претходне изборе. Надлежне институције побољшале су имплементацију законских одредаба у пракси. Подаци говоре да је у овом периоду поднесено више захтева у вези са повредама Изборног закона. Најслабија карика у том процесу је рад Државне изборне комисије, која није била у стању да да одговоре и да истраје у подношењу прекршаја за повреде Изборног закона²⁴.

Табела 2: Пријављени пунолетне особе по кривичног дела, врста одлуке и спол у 2011. години

Кривична дела против избора и гласања	укупно	Познати учиниоци						Укупно непознати учиниоци
		Укупно познати учиниоци	жени	врста одлуке				
				Одбачена пријава	прекинута истрага	Заустављена истрага	Поднесен обвинителни предлог	
Укупно	13	13	-	10	-	-	3	-
Спречавање избора и гласања	10	10	-	9	-	-	1	-
Повреда бирачког права	1	1	-	1	-	-	-	-
Остало	2	2	-	-	-	-	2	-

23 Кривичен законик на Република Македонија (Неофицијален пречистен текст); <http://www.pravda.gov.mk/documents/KRIVICEN%20ZAKONIK%20precasten%20%20tekst.pdf>, приступљено 10. 3. 2014.

24 Јавност и транспарентност во судските постапки од областа на изборните нередларности – финален извештај, стр. 25–27; www.all4fairtrials.org.mk/Main.../Izbori_Progres_MKD_2010.pdf, приступљено 25. 10. 2011.

Члан 178 Изборног закона је речено да за „спречавање избора и гласања; за повреду и злоупотребу бирачког права; за повреду слободе опредељивања бирача; за поткуп избора и гласања; за уништавање на изборних исправа и за извршену изборну превару, починилац се кажњава по одредбама Кривичног закона“. Изборен законик, Службен весник на Република Македонија, бр. 40 од 31. 3. 2006.

Изборни циклус у 2011. години указује да је пријављено 13 пунолетних особа. Сви су мушкарци. Од њих је десет пријављено због спречавања избора и гласања.

Табела 3: Пријављени пунолетне особе по групама кривичних дела, подносиоца кривичне пријаве, врста одлуке и начин подношења пријаве

Кривична дела против избора и гласања	укупно			Одбачена пријава		Прекинута истрага		Запрена истрага		Предлог тужиоца		Непознати починитељ	
	сè	непосредно	преко МУП-а	непосредно	преко МУП-а	непосредно	преко МУП-а	непосредно	преко МУП-а	непосредно	преко МУП-а	непосредно	преко МУП-а
Укупно	13	10	3	10	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Оштетечен грађанин	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
МУП	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Други	9	9	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Овај преглед указује да од укупно пријављених пунолетних особа за прекршаје највише је пријављено, непосредно од бирачких органа.

КАКАВ ЈЕ ПОЛОЖАЈ ПОЛИЦИЈЕ ЗА ВРЕМЕ ИЗБОРА?

Термин „полиција“ употребљава се у већини савремених језика. Корени речи налазе се у грчком и латинском језику: polis, politeia, politia. У старој Атини и другим државама античке Грчке реч polis је означавала град-државу. Од тог појма је изведен још и појам politeia који је означавао поредак, државно уређење, устав, управу и управљање државом. Појам полиције везује се и за схватање читаве унутрашње управе, односно садржаје свих будућих управних органима. У XVIII и у XIX веку са полицијом означавале су се и ствари повезане са унутрашњим пословима као што су регулација такси и пореза, различита ограничења, монопола и ексклузивних привилегија компанија итд. За време владавине Наполеона у Француској и стил администрације тога времена, термин „полиција“ је обухватао „и примену прописа о јавном здрављу и моралу, одржавању улица, подизању зграда и сл.²⁵“.

Данас реч „полиција“ означава посебну државну службу – орган државне управе који се стара о чувању јавног реда, постојећег уређења и поретка и о имовинској и личној безбедности грађана. Затим, реч „полиција“ означава делатност коју та државна служба врши, њене припаднике (полицајце) и зграду у којој је та служба смештена. Слична је ситуација и у другим језицима, где такође постоји више значења речи „полиција“. На пример, у енглеском језику *police* (полиција) има значења: 1) организоване цивилне снаге за одржавање поретка, превенцију и откривање криминалитета и извршавање закона; 2) чланова (припадника) тих снага; 3) регулација и контроле у заједници, специјално у погледу одржавања јавног поретка, сигурности, здравља, морала и сл.; 4) департмана владе задуженог за извршавање полицијских задатака, посебно оних који се односе на одржавање поретка; 5) било које групе људи који су службено задужени или запослени ради чувања реда и извршавања закона и сл.²⁶. Постоји и глаголска именица *policing* у значењу регулисати, контролисати, држати у поретку помоћу полиције или применом полицијских средстава. Слична је ситуација и у другим језицима, на пример у француском, где реч *police* значи и: а) скуп правила наметнутих људима ради успостављања владавине реда, мира и безбедности унутар групе; б) јавне снаге задужене за примену тих правила, као и чланова (припадника) тих снага. Слична значења се сусрећу и немачком (*polizei*), италијанском (*polizia*) и руском језику (*полиция*), у којима је главно значење појма полиције у организационом смислу, односно када се говори о полицији, најчешће се мисли на посебан орган државне управе чији је задатак очување безбедности и поретка вла-

25 Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*. Београд: Полицијска академија, стр. 26.

26 *Ibidem*, стр. 27.

сти. У том смислу, може се констатовати да се реч „полиција“ првенствено користи да би се означила посебно организована служба, или више служби, за одржавање јавног реда и поретка, за превенцију и репресију криминалитета и извршавање закона, као и припаднике те службе, односно тих служби²⁷.

Обезбеђивање гласачког места регулисано је чланом 102 Изборног законика Републике Македоније. Наиме, полиција је дужна да обезбеди место гласања непрекидно од 6 до 19 часова. Такође, она је дужна да и по затварању гласачког места, као и за време сумирања резултата, обезбеђује и објекат и просторије у којима је налазе место гласања и бирачки одбор. Она треба да одстрани неовлашћена лица од објекта где се гласа, као и да обезбеди бирачки одбор до предаје записника и изборног материјал општинској изборној комисији, ако је за то захтевано са стране бирачког одбора²⁸.

На основу оваквих законских захтева, за време избора, на захтев изборне комисије, Министарство унутрашњих послова припрема планове за обезбеђивање лица и изборног материјала. Број овлашћених службених лица и начин за вршење обезбеђивања је у надлежности Министарства. Одлука се темељи на извршеној безбедносној процени. Такође, овај орган је дужан да обезбеђује конвој који се организује за доставу изборног материјала.

Непосредно на дан гласања полиција је дужна да изврши обезбеђивање објекта у којем се налази бирачко место, као и да буде присутна током гласања и утврђивања резултата. Наиме, полиција не дозвољава задржавање неовлашћених лица у објекту где се налази бирачко место. Она, уколико од ње затражи бирачки одбор, успоставља ред на самом бирачком месту. На захтев надлежног изборног органа, због нарушавања реда и мира на бирачком месту, све до успостављања реда, полиција је дужна да одстрани овлашћена лица присутна на самом бирачком месту. Таква овлашћења су дата полицији и у ситуацијама када се на самом бирачком месту нарушава ред и мир од стране људи задужених за спровођење избора. Наиме, на захтев надлежног изборног органа, до успостављања уобичајене ситуације, она је дужна да одстрани са гласачког места и председника, заменика председника или члана бирачког одбора.

На дан избора, на основу претходно утврђеног плана за обезбеђивање, задатак полиције на бирачким местима јесте обављање задатака у стандардној службеној униформи, на јаван, транспарентан и функционалан начин којим се грађанима осигурава безбедност. У том смислу задатак полиције је да обезбеђује објекте у којима су смештена бирачка (у документи се говори за „гласачка“) места, у зависности од утврђене безбедносне процене. У непосредне задатке полиције на дан избора спада обезбеђивање председника, заменика и чланова Државне изборне комисије, а по завршетку, због безбедносних разлога, обезбеђује и општинску изборну комисију. У оквиру задатака за обезбеђивање бирачких места утврђено је да се оно одвија непрекидно од 6 до 19 часова, односно све до завршавања гласања.

У том смислу се уређује и то да је по затварању бирачког места, за време док се врши сумирање резултата, полиција дужна да обезбеђује објекат и просторије у којима је смештен бирачки одбор. При томе, полиција на захтев бирачког одбора је дужна да одстрани сва неовлашћена лица од објекта, као и да обезбеђује бирачки одбор све до доставе записника и изборног материјала општинској изборној комисији. Полиција, по затварању бирачког места, одстрањује сва неовлашћена лица од бирачког места и од објекта у којем је смештено бирачко место. При томе се у акту као овлашћена лица на бирачком месту се наводе: а) чланови бирачког одбора; б) чланови општинске изборне комисије; в) чланови Државне изборне комисије; г) овлашћени представници подносилаца листи; д) акредитовани домаћи и страни посматрачи; ђ) акредитовани домаћи и страни новинари и медијуми²⁹.

27 Мојаноски, Ц. Т., Кулић, В. Ж. (2012). Прилог расправи о појму полиције, полицијске професије и право политичког организовања припадника полиције. *Култура полиса*, год. IX, посебно издање 2, стр. 39–40.

28 Изборен законик, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 40, од 31. 3. 2006, члан 102.

29 *Правилник за начинот на постапување на полицијата за време на спроведување на изборите*, http://www.sec.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=236&Itemid=1303&lang=mk, приступљено 29. 3. 2014.

ЗАКЉУЧАК

Изборно насиље и изборне манипулације стари су колико и пракса избора. Они су бројни и повезани са изборним системом како у односу на обезбеђивање начела једнакости, непосредности и општости, тако и у односу на стварању услова за демократске и фер изборе, за поштовање воље грађана и остваривање циља да воља постаје основа за конституисању демократског политичког режима.

Зато је приликом реализовања избора од значаја величина изборних јединица, како по територији, броја бирача и другим особеностима државе. У изградњи изборног система велику помоћ могу пружити решења из упоредног права, али преузимање изборног система неке од демократских држава не може бити аргумент за успостављање изборног система.

Избори се сматрају основним елементом демократије. Обликовање изборних јединица је легалан начин да се утиче на резултате избора, а крађа и фалсификовање гласачких листића постају историја изборних манипулација.

Расподела мандата представља такође терен на којем се може, на легалан начин, утицати на резултате избора, лако утицај не може бити велики, у неким случајевима ипак може бити битан и пресудан.

Имајући увид у искуствима од претходно одржаних изборних циклуса у Републици Македонији, за које једна од карактеристика су изборне нерегуларности и различити облици изборног насиља, улога припадника Министарства унутрашњих послова састоји, (или треба да се састоји) у заштити права човека и слобода грађана за време изборног процеса на начин гарантовани Уставом и законима; гарантовање безбедности грађана, слободе сакупљања и других основних права повезаних са изборима и обезбеђивању слободног изражавања права гласа грађанима. За превазилажење нежељених појава и последица, посматрано са безбедносног аспекта за време изборног процеса, значајно је да Министарството за унутрашње послове да преузима различите мере и активности за њихово реализовање, које се спроведе у више фаза и то: а) мере и активности у предизборном периоду, б) мере и активности за време избора и в) мере и активности по завршетку избора.

Да би се унапредило демократски процес и смањиле могућности за повећање безбедности грађана, неопходно је да се унапреди координација између полиције и изборних органа, да се развију капацитети полиције за брз и ефикасан одговор инцидентним ситуацијама, као и појачано присуство полиције на местима где се у изборним циклусима дешавали изборни инциденти. Неопходно је активнија улога Јавног тужилаштва у истражном и тужилачком поступку, сматра се да ће довести до ефикаснијег гоњења учиниоца кривичних дела, но и далеко ефикасније обезбеђивање у коришћењу правно релевантних доказе. Неопходно је и повећање ангажованости јавних тужилаца за непосредну проверу података и сакупљања потребних обавештавања што би у доброј мери скратило период сакупљања података и одлучивања по одређеној кривичној пријави. Због обезбеђивања правно релевантних доказа за ова кривична дела, у циљу веће ефикасности, када се ради о присутности сведока, и обезбеђивању тих доказа.

Такође, при институционалном одговору на кривична дела против избора и гласања може се закључити да постоји различит степен ефикасности и динамичности у поступању надлежних органа у зависности од политичког и професионалног профила починиоца деликата. Ове појаве показују да надлежни органи су подложни снажним политичким утицајима. Зато је потребно да се комплементарни приступ продужи са јачањем професионалности и независности полиције, Јавног тужилаштва и особито судства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аренд, Х. (2002). О насиљу, *Зборник: Чедомир Чутић: Политичка антропологија – Хрестоматија*, Београд: Чигоја.
2. Јовановић, В. *Изборно насиље на југу*, <http://pescanik.net/2014/01/izbornonasilje-na-jugu/>, приступљено 29. 3. 2014.

3. Кеџмановиќ, Н. *Демократија и насиље*, www.fpn.bg.ac.rs/.../3-Prof.-dr-Nenad-Kecmanovic-Demokratija-i-nasilje.pdf, 7. 7. 2011.
4. Михаиловиќ, С., Гоати, В., Марковиќ, В., Бачевиќ, Љ., Џуверовиќ, Б., Пеган, С., Брдаревиќ-Вујовиќ, Ј. (1991). *Од изборних ритуала до слободних избора*, Институт друштвених наука, Центар за политиколошка истраживања и јавно мислење, Београд.
5. Мил, Џ. С. (1988). О слободи, Филип Вишњиќ, Београд.
6. Равлиќ, С.: *Политичке странке и корупција*, bib.irb.hr/.../523039.4_Slaven_Ravlic_Stranke_i..., приступљено 21. 12. 2103.
7. Трикош, Ђ. Легитимитет силе и насиља у политици, ww.libek.org.rs/.../Legitimitet%20sile%20i%20nasilja%20u%20politici.pdf, стр. 1, пристапено на 4. 3. 2010.
8. Јовановиќ, С. (1932). *Политичке и правне расправе*, Књига друга. Београд: Геца Кон.
9. Јовановиќ, Слободан (1922). *О држави*. Београд: Геца Кон.
10. Марковиќ, Р.: *Уставно право и политичке институције*, Службен гласник, Београд.
11. Милосављевиќ, Б. (1997). *Наука о полицији*. Београд: Полицијска академија.
12. Мојаноски, Т. Ц. (2000). *Летопис на македонската демократија*. Скопје: Пакунг.
13. Мојаноски, Т. Ц. (2002). *Основи на општественото уредување*, „2-ри Август – С” Штип.
14. Мојаноски, Т. Ц. (1996). *Социјален и политички профил на политичките партии во Македонија*. Скопје: Либер.
15. Мојаноски, Т. Ц., Кулиќ, Ж. В. (2012). Прилог расправи о појму полиције, полицијска професија и право политичког организовања припадника полиције, *Култура полиса*, год. IX, посебно издање 2.
16. Христова, Л., Шопар, В., Јовевска, А., Сасајковски, С. (1999). Парламентарни избори '98 во Македонија, ИСППИ, Скопје.
17. Шкарик, С. (2004). *Споредбено и македонско уставно право*, Скопје: Матица.
18. Шкарик, С. (1995). *Уставно право*, Унион Траде, книга втора, Скопје.
19. Шкарик, С. (1995). *Уставно право*, Унион Траде, книга прва, Скопје.
20. Изборен законик (пречистен текст) (2009). *Службен весник на Република Македонија*, бр. 32/2014.
21. *Креирање на изборни политики*, Центар за креирање политики, Скопје. 22.<http://www.srpm.org.mk/wp-content/uploads/2012/03/KreiranjePolitiki.pdf>, приступљено 10. 3. 2012.
22. *Коалицијата – Сите за правично судење за правично судење*. Скопје: Декември 2008.
23. Јавност и транспарентност во судските постапки од областа на изборните нерегуларности – финален извештај, стр. 25–27, www.all4fairtrials.org.mk/Main.../Izbori_Progres_MKD_2010.pdf приступљено 25. 10. 2011.
24. *Сторители на кривични дела во 2012* (2013). Скопје: Државен завод за статистика.
25. Правилник за начинот на постапување на полицијата за време на спроведување на изборите, http://www.sec.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=236&Itemid=1303&lang=mk, приступљено 29. 3. 2014.
26. Иванов, Д.: *Изборно насилство – криминалистичко-криминолошки карактеристики, магистерски труд*, ракопис, необјавен, архива на Факултетот за безбедност.
27. www.cpi.hr/download/links/hr/8772.ppt, 13. 6. 2009.
28. Кривичен законик на Република Македонија (Неофицијален пречистен текст), <http://www.pravda.gov.mk/documents/KRIVICEN%20ZAKONIK%20precisten%20%20tekst.pdf>, приступљено 10. 3. 2014.

GENDER-BASED VIOLENCE: UNITED NATIONS RESPONSE

Professor Snezana Nikodinovska Stefanovska¹, PhD
Faculty of Security, Skopje
University „St. Kliment Ohridski”, Bitola

Abstract: Gender-Based Violence (GBV) is “the most pervasive yet least recognized human rights abuse in the world”. It is an issue that cuts across all cultures, races, religions, and socio-economic levels. Forms of gender-based violence include rape, domestic violence, sexual assault, trafficking of women and girls, prostitution, female genital mutilation, harassment, and forced marriage. The majority of GBV cases involves women and girls but also affects men and boys.

Gender-Based Violence results in devastating consequences for the victims including physical, sexual, and mental harm and suffering. The social and psychological effects are just as traumatizing, leaving many victims feeling isolated and vulnerable. Unfortunately, legal systems and cultural norms often do not treat it as a crime, but rather as a “private” family matter. Thus, women usually do not seek help or report the violence when it happens.

Gender-Based Violence against women and girls is present during times of peace but is the most common during armed conflicts. GBV often becomes a strategy of combat by armed state and non-state actors, systematically used to humiliate, terrorize, and displace its victims. Rape is used to torment communities, force women and their families to flee their homes, and is used as a method of ethnic cleansing and genocide. These campaigns have occurred in the Democratic Republic of Congo (DRC), Sierra Leone, Rwanda, Liberia, the Balkans, Sudan, and Uganda.

The international community address GBV, in particular in the context of armed conflict and post-war environments. This paper will begin by examining the meaning of the terms/concepts: gender and gender mainstreaming as well as gender based violence. In particular, it will further examine the UN response to this issue through the SCR 1325 and subsequent Security Council resolutions 1820/2009; 1888/2009; 1889/2009 and 1960/2010 and their implementation in order to identify current issues and obstacles. Finally, the paper will attempt to assess the state of the discourse, highlighting strengths and weaknesses, as well as future trends. The overall goal must remain the full implementation of Resolution 1325 primarily, and of other significant acts of international law, throughout the United Nations system, member states, and NGOs in order to achieve women’s rights.

Keywords: gender, gender mainstreaming, gender based violence, UNSCR 1325/1820/1888/1889/1960.

INTRODUCTION

Gender-Based Violence (GBV) is a worldwide, institutionalized phenomenon, which may vary depending on a society’s social, economic, cultural and political context. It has serious consequences for the physical and mental health of victims, as well as to societal development in general. It mainly results from economic and power inequalities between sexes, customs, traditions, religious values, political instability and armed conflict. It is an issue that cuts across all cultures, races, religions, and socio-economic levels. Forms of gender-based violence include rape, domestic violence, sexual assault, trafficking of women and girls, prostitution, female genital mutilation, harassment, and forced marriage.

Gender-based violence is not exclusively a woman’s concern. The majority of GBV cases involves women and girls but also affects men and boys. It is both a cause and consequence of gender perceptions. The use of the term ‘gender-based violence’ provides a new context in which to examine and understand the phenomenon of violence against women. It shifts the focus from women as victims to gender and the unequal power relationships between women and men created and maintained by gender stereotypes as the basic underlying cause of violence against women.²

1 snikodinovska@gmail.com

2 UNIFEM Gender Fact Sheet No. 5, available at <http://www.unifemeseasia.org/Gendiss/downloads/UNIFEMSheet5.pdf>.

Gender-Based Violence results in devastating consequences for the victims including physical, sexual, and mental harm and suffering. The social and psychological effects are just as traumatizing, leaving many victims feeling isolated and vulnerable. Unfortunately, legal systems and cultural norms often do not treat it as a crime, but rather as a “private” family matter. Thus, women usually do not seek help or report the violence when it happens.

Violence against women is a persistent and universal problem occurring in every culture and social group. Around the world, at least one in every three women has been beaten, coerced into sex, or otherwise abused in her lifetime – most often by someone she knows, including a member of her own family, an employer or a co-worker. Violence against women has been called “the most pervasive yet least recognized human rights abuse in the world”. Violence against women is often known as gender-based violence because it partly stems from women’s subordinate status in society. The term “Violence against women” refers to “any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual or psychological harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or private life”³

Violence against women has been affirmed, in many human rights instruments and by human rights bodies, as a violation of the rights and fundamental freedoms of women. The conceptualization of violence against women and girls as a violation of human rights was one of the achievements of the women’s movement during the Second World Conference on Human Rights in Vienna in 1993.⁴ In March of the following year, the United Nations Commission on Human Rights set forth a resolution that integrated women’s rights within the mechanisms assuring protection of human rights. In answer to the request of women’s organizations at the Vienna conference, this Commission also named a Special Rapporteur on Violence against Women. The Special Rapporteur’s mission is to receive and investigate information on situations of gender-based violence throughout the world. Also in 1993, the UN General Assembly adopted the Declaration on the Elimination of Violence Against Women (DEVAW), which is currently the main international document addressing the problem of gender-based violence. In DEVAW, the UN offered the first official definition of gender-based violence.

Gender-Based Violence against women and girls is present during times of peace but is the most common during armed conflict. GBV often becomes a strategy of combat by armed state and non-state actors, systematically used to humiliate, terrorize, and displace its victims. The international community address GBV, in particular in the context of armed conflict and post-war environments. In armed conflict, sexual violence is a common tactic of war against civilian targets. Rape is used to torment communities, force women and their families to flee their homes, and is used as a method of ethnic cleansing and genocide. These campaigns have occurred in the Democratic Republic of Congo (DRC), Sierra Leone, Rwanda, Liberia, the Balkans, Sudan, and Uganda.

In 2000, UN Security Council Resolution 1325 called for protective measures for women and girls against gender-based violence in armed conflict. In 2008 and 2009, the UN Security Council made further steps towards ending impunity and ensuring justice for sexual crimes and acknowledged that sexual violence in armed conflict can constitute both a war crime and a crime against humanity by adopting 3 further resolutions (SCR 1820, 1888 and 1889) which should be read as an extension of the umbrella of resolutions on women, peace and security stemming from SCR 1325. In December 2010 the Security Council adopted a new resolution - SRC1960 which is a step forward in bringing justice for victims and a recognition that sexual violence is a serious violation of human rights and international law.

THE MEANING OF TERMS

Gender

To understand the gender aspects of violence there is need for clarity about terms. First is the concept of gender, which is frequently used as a synonym for one’s biological sex or a shorthand reference to women and women’s concerns. There is now abundant literature on gender as a concept and the elements inherent in gender analysis. Gender is culturally and psychologically formulated

3 UN General Assembly, *Declaration on the Elimination of Violence against Women*, A/RES/48/104, 20 December, 1993.

4 UNIFEM Gender Fact Sheet No. 5, *op.cit.*

through internalized forms of identity. It is fluid and changeable and so there is a degree of fluidity in sexual identity. Gender is biologically based but not biological and refers to “the social and cultural differences between the sexes”⁵

Here, gender refers to a social and cultural construct differentiating women and men and defining the ways in which women and men interact with each other. Gender is determined by the composite of shared expectations and norms within a society concerning appropriate female and male behaviors, characteristics, and roles. Gender and gender roles are culturally specific, learned, changeable over time, and influenced by variables such as age, race, class, and ethnicity. The literature on women and peace-building confirms that the concept of gender refers to social relationships produced by cultural, social, economic and historical processes and the various roles played by men and women.⁶

Power is a fundamental component of gender. In fact, gender has been conceived as the sexual division of power, and any major shift in power is likely to include corresponding changes in gender relations.⁷ Despite cultural variations, there is a consistent difference between women’s and men’s gender roles based in power, e.g., access to productive resources and ability to exercise decision-making authority. The power imbalance that defines gender relations influences women’s access to and control over resources, their visibility and participation in social and political affairs, and their ability to realize their fundamental human rights. These are all factors that contribute to women’s agency and empowerment.⁸

In his examination of war and gender, Goldstein⁹ identifies three overarching concepts:

- Gender is about men as much as women, especially when it comes to war;
- War is an extremely complex system in which state-level interactions depend on dynamics at lower levels of analysis, including gender;
- War casts a shadow on everyday life – especially on gender roles – in profound ways.

Gender mainstreaming

Gender mainstreaming is a term which first emerged as a concept at the Fourth Women’s World Forum held in Beijing in 1995. The Beijing forum was held in order to address women’s inequality and called for women’s empowerment. Gender mainstreaming was recognized as the primary mechanism to achieve these goals.¹⁰

While the concept is broad, gender mainstreaming generally seeks the incorporation of a gender perspective into governmental or organizational policies. Gender mainstreaming is an ongoing process with a goal of gender equality, rather than being the goal itself.¹¹ The concept derives from and is influenced by feminist theories and it was developed in order to support the theoretical analysis of a variety of concepts but especially gender equality.¹² For example Jacqui True¹³ sees

5 Reardon, B. (2001). *Education for a culture of peace in a gender perspective*. Paris: UNESCO Publishing, p.37.

6 Corrin, C. (2001). “Post-Conflict Reconstruction and Gender Analysis in Kosovo.” *International Feminist Journal of Politics*, 3(1): 78-98;

United Nations (2000). “Gender Audit of Reconstruction Programmes in South Eastern Europe.” Urgent Action Fund, California, and the Women’s Commission for Refugee Women and Children, New York.

7 Miller, E. (2001). “Gender, Power and Politics: An Alternative Perspective.” In Inger Skjelsbæk and Dan Smith, eds. *Gender, Peace and Conflict*. London: Sage.

8 See: Mazurana, D. E. and Susan R. McKay. (1999). *Women and Peacebuilding*. Essays on Human Rights and Democratic Development #8. Montreal: International Centre for Human Rights and Democratic Development; United Nations Economic Commission for Africa (ECA). 1999. “Profiles of African NGOs in Peace and Conflict Resolution: Selected Country Cases.” Addis Ababa: Economic Commission for Africa. .

9 Goldstein, J. S. (2001). *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.

10 Moser, C. & A. Moser (2005), “Gender Mainstreaming Since Beijing: A Review of Success and Limitations in International Institutions”, *Gender and Development*, Vol. 13(2), pp.11-22; Hafner-Burton, E. & M. Pollack (2002), “Mainstreaming Gender in Global Governance”, *European Journal of International Relations*, Vol.8 (3), pp. 339-373

11 See: Stratigaki, M. (2005), “Gender Mainstreaming vs Positive Action: An Ongoing Conflict in the EU Gender Equality Policy”, *European Journal of Women’s Studies*, Vol.12 (2), pp. 165-186; Daly, M.E. (2005), “Gender Mainstreaming in Theory and Practice”, *Social Politics*, Vol. 12 (3);

12 *Ibid.*

13 True, J. (2009), “Mainstreaming Gender in International Institutions” in L. Shepherd ed. *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations*, (Oxon: Routledge), pp. 191-205.

gender mainstreaming as a combination of liberal feminism, difference feminism and post-structural feminism. Just like liberal feminism, it accepts the demands for the equal representation of both women and men; like difference feminism, it accepts the differences between men and women and that these differences should be taken into account in all policy making stages, from designing a policy until its implementations with women's empowerment as the ultimate goal; and like post-structural feminism, some of the approaches of gender mainstreaming understand the diversity of some policies and try to include this diversity in the policy making process.

The United Nations officially incorporated gender mainstreaming into its policies at the substantive session of the Economic and Social Council in 1997, which gave emphasis to the need to include gender perspectives in all areas of the United Nations from economic policies to security issues. Gender mainstreaming was defined as "...the process of assessing the implications in all areas and at all levels. It is a strategy for making the concerns and experiences of women and men an integral dimension of design, implementation, monitoring, and evaluation of policies and programs in all political, economic and societal spheres so that women and men benefit equally and inequality is not perpetuated. The ultimate goal is to achieve gender equality."¹⁴

In the context of conflict and post-conflict situations, gender mainstreaming depends upon recognizing and working in response to the different experiences of women and men related to conflict and peace-building. Gender mainstreaming thus relates directly to principles associated with the elimination of gender-based discrimination. However, many of the institutional frameworks and operations of peace-building and reconstruction fail to address underlying gender roles and associated power dynamics that lay the basis for institutionalized gender discrimination. In many cases, "gender" and "gender perspectives" have become shorthand terms for women and women specific interventions. While gender mainstreaming does not replace the need for targeted, women-focused policies and programs, these should be seen as adjuncts, not a substitute.

Gender-based violence

Gender-based violence is still an emerging and developing term. Originally it was used mostly to replace the term '(male) violence against women', because the word woman refers to both individuals of the female sex and to feminine gender roles in society. Those developing the term wanted to emphasize that violence against women is a phenomenon that is related to the gender of both victim and perpetrator. Many definitions continue to focus solely on the fact that women are victims of violence: for example, the UNHCHR's CEDAW (Convention to Eliminate All Forms of Discrimination against Women) committee states that GBV is "...violence that is directed against a woman because she is a woman or that affects women disproportionately"¹⁵

However, there is a development towards extending this definition to all forms of violence that are related to (a) social expectations and social positions based on gender and (b) not conforming to a socially accepted gender-role. In this way gender-based violence is increasingly a term that connects all acts of violence rooted in some form of 'patriarchal ideology', and can thus be committed against both women and men by women and men with the purpose of maintaining social power for (heterosexual) men. This evolution of the definition can be observed in the following description:

*Gender-based violence is an umbrella term for any harm that is perpetrated against a person's will; that has a negative impact on the physical or psychological health, development, and identity of the person; and that is the result of gendered power inequities that exploit distinctions between males and females, among males, and among females. Although not exclusive to women and girls, GBV principally affects them across all cultures. Violence may be physical, sexual, psychological, economic, or sociocultural. Categories of perpetrators may include family members, community members, and those acting on behalf of or in proportion to the disregard of cultural, religious, state, or intra-state institutions.*¹⁶

¹⁴ Economic and Social Council of the United Nations 1997/2. Available at: <http://www.un.org/documents/ga/docs/52/plenary/a52-3.htm>

¹⁵ UNWOMEN, *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, General Recommendation No. 19 (11th session, 1992) available at: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recom19>

¹⁶ *If not now, when? Addressing gender-based violence in refugee, internally displaced, and post-conflict settings*, available at: <http://reliefweb.int/report/afghanistan/if-not-now-when-addressing-gender-based-violence-refugee-internally-displaced-and>

In the case of women in general, gender-based violence is a way of assuring women's inferior position in society. Violence against women, and the threat of it, is a form of gender-based violence that deprives women of their rights socially before the law becomes involved. This is one of the reasons why long-standing laws on equality of the sexes, or general legal sanctions for most forms of violence against women, have not been able to end or even significantly limit the inequality of women and men by themselves.¹⁷

Gender-based violence is violence against women based on women's subordinate status in society. It includes any act or threat by men or male dominated institutions that inflict physical, sexual, or psychological harm on a woman or girl because of their gender. In most cultures, traditional beliefs, norms and social institutions legitimize and therefore perpetuate violence against women. Gender-based violence includes physical, sexual and psychological violence such as domestic violence; sexual abuse, including rape and sexual abuse of children by family members; forced pregnancy; sexual slavery; traditional practices harmful to women, such as honor killings, burning or acid throwing, female genital mutilation, dowry-related violence; violence in armed conflict, such as murder and rape; and emotional abuse, such as coercion and abusive language. Trafficking of women and girls for prostitution, forced marriage, sexual harassment and intimidation at work are additional examples of violence against women.

Gender violence occurs in both the 'public' and 'private' spheres. Such violence not only occurs in the family and in the general community, but is sometimes also perpetuated by the state through policies or the actions of agents of the state such as the police, military or immigration authorities.

UNITED NATIONS RESOLUTION ON WOMEN, PEACE AND SECURITY

SCR1325

The first resolution on Women, Peace and Security, Security Council Resolution 1325 (SCR1325), was unanimously adopted by United Nations Security Council on 31 October 2000. SCR1325 marked the first time the Security Council addressed the disproportionate and unique impact of armed conflict on women; recognized the under-valued and under-utilized contributions women make to conflict prevention, peacekeeping, conflict resolution and peace-building. It also stressed the importance of women's equal and full participation as active agents in peace and security.

The provisions of SCR 1325 can be categorized into three pillars ("3 Ps" - protection, prevention and participation): first, the participation of women at all levels of decision-making; second, gender mainstreaming in decision making processes; and third, the protection of women from violence during and post-conflict.

Resolution 1325 stresses the fact that women play an important role in peace-building. Furthermore, it highlights the necessity to strengthen women's roles in conflict prevention and conflict resolution. The resolution calls for the implementation of women's human rights and admits the need for mainstreaming a gender perspective in peacekeeping operations. The resolution underlines that guaranteeing women's protection and participation promotes peace and security. The goal to gain a better representation of women on all levels is repeated. The resolution calls on the United Nations to provide training material on the protection, rights and particular needs of women. The resolution also urges all conflict parties to protect women and girls from gender-based violence. It points out that for the DDR process (Disarmament, Demobilization and Reintegration) it is important to take the different needs of male and female ex-combatants into account.

The UNSC Resolution 1325 was late but a very welcomed resolution in pursuit for peace. The Resolution 1325 is a comprehensive set of measures to enhance the role of women in peacemaking and peace building, and to ensure that gender issues receive full consideration in all UN programs in societies in conflict.

SCR 1820, SCR 1888, SCR 1889

The provisions of SCR 1325 were subsequently reinforced by 3 further resolutions which should be read as an extension of the umbrella of resolutions on women, peace and security stemming from

17 MacKinnon, C.A. (1987). *Feminism Unmodified. Discourses on Life and Law*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

SCR 1325. In 2008 and 2009 the UN Security Council passed Resolution 1820, 1888 and 1889. In 2008, the UN Security Council adopted the second resolution, Resolution 1820 (SCR 1820), on sexual violence as a weapon of war. It requires from countries to take special measures to protect women of any age from sexual violence in armed conflicts, to allow them access to institutions of justice, and to assist them as victims of violence. The SRC 1820 emphasizes the urgent need to increase the number of women members of peacekeeping missions.

The third and fourth resolutions, SCR 1888 and SCR 1889, were adopted in 2009 to strengthen elements of the previously adopted resolutions all focusing on the issue of sexual violence in war. SCR 1888 reinforces the provisions of SRC 1820 and urged the development of specific measures for responding to and preventing wartime sexual violence. This resolution established the office of the Secretary General's Special Representative on Sexual Violence in Armed Conflict (SGSR-SV), which oversees the unified efforts of UN agencies on the issue of sexual violence in war under the new umbrella group, UN Action (Against Sexual Violence in Conflict).

The SCR 1889 reinforces the provisions of SCR 1325 calling for women's leadership in peacemaking and conflict prevention and for development of indicators to measure the implementation of SCR 1325 both within the UN system, and by Member States. SCR 1889 is focused on post-conflict peace-building and emphasized as an urgent need: the inclusion of gender issues in all processes of recovery in post-conflict period; funding and creating programs for the implementation of activities that empower the women; establishing specific strategies in law enforcement and justice system which will meet the security needs and priorities of women or girls.

SCR1960

In December 2010, noting that sexual violence during armed conflict remains systematic, rampant, and widespread, the Security Council unanimously adopted a new resolution - SRC1960. This new resolution creates institutional tools and teeth to combat impunity and outlines specific steps needed for both the prevention of and protection from sexual violence in conflict. The Resolution is a step forward in bringing justice for victims and a recognition that sexual violence is a serious violation of human rights and international law.

Under SCR 1960, the UN established a Working Group on 'conflict-related sexual violence' for monitoring and verifying 'rape as a weapon of war.' The primary task of this group is to list armed groups who are suspected of using sexual violence as a weapon. The criteria for making it on this list are that the sexual violence perpetrated by members of the group are part of a 'methodical plan,' 'a system' and committed against an identifiable group of victims.¹⁸ The assumptions behind this approach to sexual violence in armed conflict are that: rape is primarily committed by armed groups; and that it is used strategically toward rational ends.

These resolutions on women, peace and security stress the need for better and more efficient reaction of the security sector by which women would be protected from violence in situations of armed conflict, in post-conflict peace-building, and through all stages of peace processes.

None of these resolutions is legally binding on UN member states. However, as a non-binding policy framework, they provide a normative plan that is supported on the international level and which promotes protection of women human rights in conflict and post-conflict situations, active women participation and gender perspective integration in peace processes.

THE PROBLEMATIC EVOLUTION OF UN RESOLUTIONS ON WPS

The adoption of UN Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security on October the 31 2000 was ground-breaking. This was the first time the Security Council had acknowledged the important role women should play in peace and security which was result of the leading role the NGO Working Group on Women, Peace and Security played in both drafting and lobbying for the Resolution.

¹⁸ Office of the SRSG-SV (2011). "Provisional Guidance Note: Implementation of Security Council Resolution 1960 (2010) on Women, Peace and Security (Conflict-Related Sexual Violence)." June 2011.

Despite important steps since SRC 1325 passage, governments, international organizations, NGOs, and the UN itself have failed to fully implement its provisions. On August 16 2006, the International Crisis Group presented a report at Inter Action that examines the role of women in peace building in Africa's three deadliest conflicts.¹⁹ The report found that involving women in peace processes brings a more inclusive view of security and enhances the likelihood that agreements will hold. Demobilization and reintegration of women and child ex-combatants, accountability for wartime abuses against women, demining sites where women collect firewood and water, disarming civilian populations, and ensuring reproductive health care for refugees and internally displaced persons typically fall by the wayside when women are excluded from peace talks and post conflict governments.

Many of the findings in Sudan, the Democratic Republic of the Congo and Uganda were discouraging.²⁰ Resolution 1325 is virtually unknown and unused by populations and governments, and to some extent even by women activists and UN officials in these countries. Women are largely excluded from peace processes, governments, and the formal economy. Peace negotiations often look first at granting amnesties for warring parties – men with guns forgive other men with guns for crimes against women.

Despite SCR 1325 groundbreaking nature, the transformative potential of the Resolution, has been called into question. The primary critique has been the weaknesses embodied in the language of the Resolution. For example when gender is mentioned it refers to women in particular and not to both genders.²¹ This is problematic because it can be inferred that women are naturally born peacemakers and this is why they should be included in peacekeeping and peace-building activities.²² However, characterizing women as a homogenous group of natural born peacemakers eradicating the differences among them. Furthermore SCR 1325 targets women specifically and not both genders, yet calls for gender mainstreaming. As a result the gender mainstreaming advocated by the Resolution is in danger of becoming 'women mainstreaming'.

In spite of the historical importance of SCR 1325, gender mainstreaming within peacekeeping and peace-building activities has not been an overarching success. This is because of the lack of clear understanding of the concept not only by the United Nations as an institution but also by the local governments that have tried to implement gender mainstreaming under the UN mandates.

Despite the problematic rhetoric of UN SCR 1325, gender mainstreaming surrounding UN Peacekeeping operations has not been a complete failure. Not only has women's participation in governmental positions grown in post-conflict societies but they have played important roles in decision making processes.²³ Post-conflict statistical evidence provided by the UN, shows a rise in parliamentary seats taken by women in areas where peacekeeping and peace-building activities have taken place.²⁴

In the 13 years since it was adopted, SCR 1325 has highlighted the limitations and contradictions of the international system and raised just as many questions about the role of women and gender in conflict as it sought to address. The current Women Peace and Security Agenda, represented by SCR 1325 and the subsequent resolutions passed under the banner of 'Women, Peace and Security,' provides a problematic framework for addressing violence against women.

The current UN agenda on women focuses almost exclusively on the issue of sexual violence in conflict. The use of mass rape and other forms of sexual violence by armed groups in the wars of the former Yugoslavia and Rwanda brought international attention to the issue of 'rape as a weapon of war.' The adoption of the second UN Security Council resolution on WPS, SCR 1820, was celebrated as a major achievement of feminist advocacy and the campaign of women's groups to include women's

19 <http://www.crisisgroup.org/home/>

20 http://www.huntalternatives.org/pages/84_inclusive_security_in_the_field.cfm

21 Shepherd, L. (2011), "Sex, Security and Superhero(in)es: From 1325 to 1820 and Beyond", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13(4), pp. 504-521

22 Cohn, C. (2004), "Mainstreaming gender in UN Security Policy: A Path to political Transformation?" *Working Paper No. 204*, Boston Consortium on Gender, Security and Human Rights

23 Zuckerman, E. & M. Greenberg (2005), "The Gender Dimensions of Post-Conflict Reconstruction. An Analytical Framework for Policymakers" in C. Sweetman, *Gender, Peacebuilding and Reconstruction* (Oxford: Oxfam GB); Anderlini, S. N. (2007), *Women Building Peace. What They Do. Why It Matters* (USA Lynne Rienner)

24 For more information see: United Nations Statistics Division. Available at: <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/>

experiences of war on the international agenda. SCR 1820, adopted unanimously in 2008, explicitly recognized sexual violence as a tactic of war and a threat to international peace and security. This recognition opened up the possibility of an international response, including a military intervention, under Chapter VII of the United Nations Charter for a situation in which sexual violence is used as a weapon of war and which poses a threat to international peace and security.

As a result of the attention paid to sexual violence in these wars and, more recently, the conflict in eastern Congo, we are now accustomed to hearing about “rape as a weapon of war.” This paradigm has been adopted enthusiastically by UN agencies under the WPS agenda, and by a number of advocacy and aid groups helping to respond to and combat sexual violence in conflict.

However, ‘rape as a weapon of war’ is problematic. As a way of characterizing sexual violence that occurs during times of conflict or instability, this term has served to conflate all forms of sexual violence under this singular banner. It has enabled a disproportionate amount of attention on forms of sexual violence and little distinction has been made between the different perpetrators, or between the different types of victims. The new international attention is focused on the physical extent of abuse, the number of perpetrators per victims, and the social stigma faced by victims of sexual violence.

In outlining the evolution of the WPS agenda it is clear that the disproportionate concern for ‘rape as a weapon of war’ as a distinct issue strays from the original intention of SCR 1325 and provides a problematic framework for addressing issues of women, peace and security. Instead of broadening the scope of security to all individuals, the new UN WPS agenda does not concern itself with sexual violence as a threat to women’s security. Instead, it frames sexual violence as a security issue for states.

The UN is not concerned with sexual violence as part of the continuum of violence that women and girls experience in times of insecurity – whether pre-conflict, during conflict, or post-conflict. The UN WPS agenda is only concerned with those acts of sexual violence that can be considered comparable in intent, extent and impact to any classical method of warfare. If the sexual violence perpetrated cannot be directly and causally linked to the objective of the armed group or purpose of the conflict, it falls outside of the scope of UN consideration and response.

The overreliance on this blanket term ‘rape as a weapon of war’ obscures the social relations behind this type of violence. It also reinforces the idea that war, and the different types of violence used therein, is senseless and chaotic. Sexual violence is accepted as something armed men do, without questioning how it is that this particular form of violence comes to be an available weapon of war in those instances that it does actually reflect a strategic and systematic tool.

But perhaps a bigger problem is the way in which the new WPS paradigm completely separates forms of sexual violence committed in this particular way from all the other forms of violence (sexual and otherwise) that women experience as a result of conflict and political/social/economic insecurity. The UN framework on ‘conflict related sexual violence’ divorces this type of abuse from the wider, gendered social relations that produce gender-based violence and violence against women more generally. Sexual violence is made into an object of conflicting armed groups, rather than a subject of human relations.

A 2011 study by Peterman, Palermo and Bredenkamp found that a very high percentage of the sexual violence in eastern Congo, considered to be the “most dangerous place in the world to be a woman”, was perpetrated by civilians and within marriages.²⁵ But the UN WPS framework assumes that this type of sexual violence is not threatening, risky, or socially destabilizing because it does not fit into the ‘weapon of war’ paradigm.

CONCLUSION

Gender-Based Violence is “the most pervasive yet least recognized human rights abuse in the world.” It is an issue that cuts across all cultures, races, religions, and socio-economic levels. Forms of gender-based violence include rape, domestic violence, sexual assault, trafficking of women and girls, prostitution, female genital mutilation, harassment, and forced marriage. The majority of GBV cases involves women and girls but also affects men and boys.

25 Peterman, A., T. Palermo, and C. Bredenkamp (2011). “Estimates and Determinants of Sexual Violence against Women in the Democratic Republic of Congo.” *American Journal of Public Health* 101(6): 1060-1067.

Gender-based violence is still an emerging and developing term. Originally it was used mostly to replace the term '(male) violence against women', because the word woman refers to both individuals of the female sex and to feminine gender roles in society. Those developing the term wanted to emphasize that violence against women is a phenomenon that is related to the gender of both victim and perpetrator. Many definitions continue to focus solely on the fact that women are victims of violence: for example, the UNHCHR's CEDAW (Convention to Eliminate All Forms of Discrimination against Women) committee states that GBV is "...violence that is directed against a woman because she is a woman or that affects women disproportionately".

In the case of women in general, gender-based violence is a way of assuring women's inferior position in society. Violence against women, and the threat of it, is a form of gender-based violence that deprives women of their rights socially before the law becomes involved. This is one of the reasons why long-standing laws on equality of the sexes, or general legal sanctions for most forms of violence against women, have not been able to end or even significantly limit the inequality of women and men by themselves.

Violence against women has been affirmed, in many human rights instruments and by human rights bodies, as a violation of the rights and fundamental freedoms of women. The conceptualization of violence against women and girls as a violation of human rights was one of the achievements of the women's movement during the Second World Conference on Human Rights in Vienna in 1993. Also in 1993, the UN General Assembly adopted the Declaration on the Elimination of Violence Against Women (DEVAW), which is currently the main international document addressing the problem of gender-based violence. In DEVAW, the UN offered the first official definition of gender-based violence.

The international community address GBV, in particular in the context of armed conflict and post-war environments. In armed conflict, sexual violence is a common tactic of war against civilian targets. In 2000, UN Security Council Resolution 1325 called for protective measures for women and girls against gender-based violence in armed conflict. The provisions of SCR 1325 were subsequently reinforced by 3 further resolutions (SCR1820, 1888 and 1889) which should be read as an extension of the umbrella of resolutions on women, peace and security stemming from SCR 1325. In December 2010 the Security Council adopted a new resolution - SRC1960. This new resolution creates institutional tools and teeth to combat impunity and outlines specific steps needed for both the prevention of and protection from sexual violence in conflict. The SRC1960 is a step forward in bringing justice for victims and a recognition that sexual violence is a serious violation of human rights and international law. None of these resolutions is legally binding on UN member states. However, as a non-binding policy framework, they provide a normative plan that is supported on the international level and which promotes protection of women human rights in conflict and post-conflict situations

In the 14 years since it was adopted, SCR 1325 has highlighted the limitations and contradictions of the international system and raised just as many questions about the role of women and gender in conflict as it sought to address. The current Women Peace and Security Agenda, represented by SCR 1325 and the subsequent resolutions passed under the banner of 'Women, Peace and Security', provides a problematic framework for addressing violence against women.

The UN is not concerned with sexual violence as part of the continuum of violence that women and girls experience in times of insecurity – whether pre-conflict, during conflict, or post-conflict. The UN WPS agenda is only concerned with those acts of sexual violence that can be considered comparable in intent, extent and impact to any classical method of warfare. If the sexual violence perpetrated cannot be directly and causally linked to the objective of the armed group or purpose of the conflict, it falls outside of the scope of UN consideration and response.

The UN framework on 'conflict related sexual violence' divorces this type of abuse from the wider, gendered social relations that produce gender-based violence and violence against women more generally. Sexual violence is made into an object of conflicting armed groups, rather than a subject of human relations.

REFERENCES

1. Cohn, C. (2004), "Mainstreaming gender in UN Security Policy: A Path to political Transformation?" Working Paper No. 204, Boston Consortium on Gender, Security and Human Rights
2. Corrin, C. (2001). "Post-Conflict Reconstruction and Gender Analysis in Kosova." *International Feminist Journal of Politics*, 3(1): 78-98.
3. Daly, M.E. (2005), "Gender Mainstreaming in Theory and Practice", *Social Politics*, Vol. 12 (3); Economic and Social Council of the United Nations 1997/2. Available at: <http://www.un.org/documents/ga/docs/52/plenary/a52-3.htm>
4. Goldstein, J. S. (2001). *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Mazurana, D. E. and Susan R. McKay. (1999). *Women and Peacebuilding*. Essays on Human Rights and Democratic Development #8. Montreal: International Centre for Human Rights and Democratic Development;
6. Miller, E. (2001). "Gender, Power and Politics: An Alternative Perspective." In Inger Skjelsbæk and Dan Smith, eds. *Gender, Peace and Conflict*. London: Sage.
7. Moser. C. & A. Moser (2005), "Gender Mainstreaming Since Beijing: A Review of Success and Limitations in International Institutions", *Gender and Development*, Vol. 13(2), pp.11-22;
8. Office of the SRSG-SV (2011). "Provisional Guidance Note: Implementation of Security Council Resolutoin 1960 (2010) on Women, Peace and Security (Conflict-Related Sexual Violence)." June 2011.
9. Peterman, A., T. Palermo, and C. Bredenkamp (2011). "Estimates and Determinants of Sexual Violence against Women in the Democratic Republic of Congo." *American Journal of Public Health* 101(6): 1060-1067.
10. Reardon, B. (2001). *Education for a culture of peace in a gender perspective*. Paris: UNESCO Publishing.p.37
11. . Shepherd, L. (2011), "Sex, Security and Superheo(in)es: From 1325 to 1820 and Beyond", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13(4), pp. 504-521
12. Stratigaki, M. (2005), "Gender Mainstreaming vs Positive Action: An Ongoing Conflict in the EU Gender Equality Policy", *European Journal of Women's Studies*, Vol.12 (2), pp. 165-186;
13. True, J. (2009), "Mainstreaming Gender in International Institutions" in L. Shepherd ed. *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations*, (Oxon: Routledge), pp. 191-205
14. United Nations. 2000. "Gender Audit of Reconstruction Programmes in South Eastern Europe." Urgent Action Fund, California, and the Women's Commission for Refugee Women and Children, New York.
15. Zuckerman, E. & M. Greenberg (2005), "The Gender Dimensions of Post-Conflict Reconstruction. An Analytical Framework for Policymakers" in C. Sweetman, *Gender, Peacebuilding and Reconstruction* (Oxford: Oxfam GB); Anderlini, S. N. (2007), *Women Building Peace. What They Do. Why It Matters* (USA Lynne Rienner)\
16. <http://www.crisisgroup.org/home/>
17. http://www.huntalternatives.org/pages/84_inclusive_security_in_the_field.cfm
18. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/>

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ – КРИВИЧНОПРАВНИ И КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ АСПЕКТИ

Проф. др Божидар Бановић¹

Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу

Вељко Турањанин²

Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу

Мирко Воштинић³

Више јавно тужилаштво у Краљеву

Сажетак: Насиље у породици један је од комплекснијих кривичноправних проблема. Представља негацију основних људских права и слобода, почев од права на живот до права на безбедност, која су заштићена низом међународних докумената и домаћих правних прописа. Аутори у раду анализирају овај све чешћи облик насиља (физичког, психичког, економског и сексуалног), као социјални феномен који има свој како кривичноправни тако и кривичнопроцесни аспект, тј. аспекте којим се не отклањају узроци његовог настанка, већ се само третира последица. Насиљем у породици су, пре свега, погођене жене. Да ли је наш законодавац питање кажњавања учиниоца овог дела регулисао на начин којим се постижу циљеви генералне и специјалне превенције, да ли се кривичноправним механизмом пружа адекватна заштита жртви, да ли је кривични поступак ефикасан и да ли је оправдано за кривично дело насиља у породици применити правни институт одложеног кривичног гоњења, нека су од питања којима се аутори баве у овом раду, а до одговора на њих покушаће да дођу анализом законских прописа и поступања органа гоњења и суда у конкретним случајевима.

Кључне речи: насиље у породици, узрок насиља, кривично дело, одлагање кривичног гоњења, тужилачка и судска пракса.

УВОД

Слаба храна и сиромаштво угушило је у њима песму.

А често и мужевљеви шамари, са којима се, у Банату, није штедело.⁴

Насиље у породици представља глобални здравствени и кривичноправни проблем са енормним последицама по здравље милиона жена и деце широм света, који је подстакло интересовање јавности тек последњих двадесетак година. Међутим, сама појава је знатно старија и постоји већ вековима, а може се рећи да су управо овакви поступци мушкараца спречавали жене да напусте и тако разоре породичну заједницу. Али, иако познато већ вековима, његова суштина која се састоји у наношењу зла другима, остала је непромењена, а само су се обогаћивали феноменолошки изрази ове појаве.⁵ На жалост, такво третирање жена сматрало се потпуно нормалним и природним.⁶ Када се говори о насиљу у породици, иако се највише пажње посвећује жени, не занемарује се ни насиље над дететом. Деца су тихе жртве насиља у породици, а могу се појавити као жртва или као сведок насиља. Мноштво деце школског и предшколског узраста живи у породицама у којима долази до насиља, што вишеструко штетно делује на њихово одрастање, чинећи их забринутим,

1 bbanovic@jura.kg.ac.rs

2 vturanjanin@jura.kg.ac.rs

3 vostinicmirko@gmail.com

4 М. Црњански, *Коментари поезије*, Београд, 2013, 13.

5 Р. Ковачевић, Б. Кеџман, *Личност и насилнички криминалитет*, Ревизија за криминологију и кривично право, 3/2007, 152.

6 М. Brewster, *Domestic Violence Theories, Research, and Practice Implications*, у зборнику: А. Roberts, *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies: Policies, Programs, and Legal Remedies*, Oxford, 2002, 23.

депресивним и несрећним.⁷ Сваки облик насиља над децом угрожава њихову базичну потребу за сигурношћу, поверењем и љубављу, остављајући трајне последице по њихово психофизичко здравље.⁸ До које мере се дечији проблем са насиљем у породици сматра озбиљним можемо илустровати чињеницом да су објављени савети деце која су трпела злостављање другој деци како да се носе са насиљем у породици.⁹ Запрепашћујући је податак да је, на пример, у Великој Британији, према студији изведеној 2006. године, милион деце изложено насиљу у породици,¹⁰ док су преко милион насилничких деликата у 1998. години починили бивши или садашњи партнери у заједници, при чему је у 85% случајева жртва била жена.¹¹ У Великој Британији, 1991. године 41% жена лишених живота убијене су као жртве породичног насиља.¹²

Ипак, треба споменути и то да су разматрања о насиљу у породици готово увек усмерена у правцу да мушкарац врши насиље над женом и децом. Али, и жена и мушкарац се могу пронаћи у обе улоге,¹³ па и обрнут процес може бити веома раширен. Међутим, због чињенице да мушкарац готово никад не пријављује овакво насиље, ретка су систематски спровођена истраживања овог проблема.¹⁴ Притом, заборавља се да и старе особе могу трпети насиље, а према неким подацима, између 4% и 6% популације лица старијих од 65 година трпи неки облик насиља у породици.¹⁵ То свакако не представља ништа ново, али као важан аспект породичног насиља и социјални проблем препознат је тек у последње време.¹⁶

Као најчешћи облик насиља у породици издваја се насиље над женама. На жалост, показало се да женама прети већа опасност у сопственим домовима него на улици.¹⁷ Ескалација овог типа насиља нагнала је законодавце да реагују на различитим пољима права како би покушао да га сузбије, како на унутрашњем тако и на међународном пољу,¹⁸ јер без обзира на чињеницу да ли је жртва претрпела насиље једном или више пута, њена повреда и/или траума може бити трајне природе, а томе се мора стати на пут.¹⁹ Иако се ради о проблему који постоји у свим државама савременог света,²⁰ треба имати на уму да правне норме представљају само врх леденог брега борбе против насиља у породици, у које су уткани напори бројних психолога, социолога, лекара и правника, па и социјалних радника и полицијских службеника.²¹ У ситуацијама насиља у породици, када један члан породице наступа са позиција силе и моћи, жртву може заштитити само већа и снажнија сила која ће зауздати насилника, а то је држава.²² Насиље у породици се појављује

7 A. Sterne, L. Poole, *Domestic Violence and Children: A handbook for schools and early year's settings*, London – New York, 2010, 11.

8 Н. Ханак et al., *Епидемиолошко истраживање насиља над децом у породици у Србији*, Темида, 2/2013, 76.

9 A. Mullender et al., *Children's Perspectives on Domestic Violence*, London, 2002, 233-240.

10 A. Bentovim, *Growing Up in the Climate of Trauma and Violence: Frameworks for Understanding Family Violence*, у зборнику: A. Bentovim et al., *Safeguarding Children Living with Trauma and Family Violence: Evidence-Based Assessment, Analysis and Planning Interventions*, London – Philadelphia, 2009, 14.

11 M. Brewster, *Нав. дело*, 25.

12 D. Lockton, R. Ward, *Domestic Violence*, London – Sydney, 1997, 7.

13 J. Hamel, T. Nicholls, *Family Interventions in Domestic Violence*, New York, 2007, 4.

14 A. Mullender, *Rethinking Domestic Violence: The Social Work and Probation Response*, London, 2006, 11. О једном од спроведених истраживања погледати у: E. Douglas, D. Hines, *The Helpseeking Experiences of Men Who Sustain Intimate Partner Violence: An Overlooked Population and Implications for Practice*, *Journal of Family Violence*, vol. 26, 2011, 473–485.

15 С. Јовановић, *Насиље у породици у Србији: учиниоци, жртве и друштвена реакција*, Ревивија за криминологију и кривично право, 1–2/2012, 249.

16 G. Anetzberger, *Abuse and the elderly*, у зборнику: J. Keeling, T. Mason, *Domestic Violence: A multi-professional approach for healthcare practitioners*, Maidenhead, 2008, 12.

17 A. Roberts, *Overview and New Directions for Intervening on Behalf of Battered Women*, у зборнику: A. Roberts, *Battered Women and Their Families: Intervention Strategies and Treatment Programs*, New York, 2007, 4.

18 О међународним изворима породичноправне заштите од насиља у породици видети: В. Влашковић, *Међународноправни извори породичноправне заштите од насиља у породици*, у зборнику: Б. Влашковић, *Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније*, Крагујевац, 2013, 313–326.

19 A. Roberts, *Myths, Facts, and Realities Regarding Battered Women and Their Children*, у зборнику: A. Roberts, *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies: Policies, Programs, and Legal Remedies*, 5.

20 О томе сведоче многобројне студије и књиге. Погледати у: J. Parker, P. Parker, *Domestic Violence: A Medical Dictionary, Bibliography, and Annotated Research Guide to Internet References*, San Diego, 2003.

21 В. Влашковић, *Породичноправна заштита од насиља у породици*, магистарски рад, Крагујевац, 2008, 3.

22 В. Влашковић, *О две карактеристичне услуге из домена правне заштите од породичног насиља у енглеском и аустријском праву*, у зборнику: М. Мићовић, *XXI век – век услуга и услужног права*, Крагујевац, 2013, 184.

у свим структурама друштва, културним и етничким групама, а није везано ни за један специфичан социодемографски фактор.²³ Иако је највидљивије у сиромашним слојевима становништва, оно се препознаје као проблем који прожима средњу и високу класу.²⁴

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ И НЕКЕ ЊЕГОВЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Полазећи од класификације насилничког криминалитета у две категорије – традиционалних и нових облика, насиље у породици можемо сврстати у другу категорију.²⁵ Бројне су његове дефиниције, при чему треба обратити пажњу на две детерминанте које га одређују: шта се подразумева под насиљем и шта се подразумева под породицом. Тако, једни под насиљем подразумевају само његову физичку компоненту, други укључују претње и застрашивања, док трећи не заобилазе ни акте психичке и емотивне агресије. Један од проблема који се јавља приликом одређивања насиља у породици јесте да ли оно обухвата само насиље мушкарца над женом, или и жене над мушкарцем, као и насиље између истополних партнера,²⁶ притом не заборављајући да и знатно шири круг лица може бити жртва ове врсте насиља (деца, родитељи итд.).

Према Породичном закону²⁷, под насиљем у породици подразумева се наношење или покушај наношења телесне повреде, изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу, присиљавање на сексуални однос, навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило четрнаест година живота или немоћним лицем, ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима, те вређање као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање (чл. 197, ст. 2 ПЗ-а). Без обзира на конкретан облик насиља, сматра се да је његов циљ преузимање потпуне контроле насилника над лицем над којим врши насиље.²⁸ Затим, под насиљем у породици можемо да подразумевамо свако дело физичког, психичког, сексуалног или економског злостављања, које се дешава или се десило, односно дешавало, између садашњих или бивших партнера, без обзира на постојање и форму њихове заједнице живота, родитеља и деце, као и других сродника и осталих лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези.²⁹ Дакле, из наведене дефиниције можемо да издвојимо четири основна облика насиља у породици. То су физичко, психичко, сексуално и економско насиље. Будући да у различитим гранама права ови појмови могу бити различито дефинисани, то ћемо овде покушати да дамо њихове најприхватљивије дефиниције. Тако, обједињујући кривичноправни и породичноправни појам физичког насиља, оно се дефинише као свако дрско, безобзирно и злонамерно понашање којим се угрожава живот или телесни интегритет жртве.³⁰ Сексуално насиље представља сваку повреду полне слободе и полног морала, која обухвата сваки вид деградације и понижавања на сексуалној основи, без обзира на то да ли се ради о противправној обљуби.³¹

23 J. Mildorf, *Storying Domestic Violence: Constructions and Stereotypes of Abuse in the Discourse of General Practitioners*, Lincoln – London, 2007, 30.

24 A. Roberts, *Myths, Facts, and Realities Regarding Battered Women and Their Children*, 6.

25 Ђ. Игњатовић, *Криминолошки аспект деликата насиља*, у зборнику: *Деликтни насиља*, Београд, 2002, наведено према: Р. Ковачевић, Б. Кеџман, *Нав. дело*, 152.

26 M. Brewster, *Нав. дело*, 24.

27 *Службени гласник Републике Србије* број 18/05 и 72/11; у даљем тексту: ПЗ.

28 R. Summers et al., *Domestic Violence: A Global View*, Connecticut – London, 2002, 170.

29 Слично у: В. Влашковић, *Породичноправна заштита од насиља у породици*, 13.

30 *Ibid.*, 17-18.

31 Н. Петрушић, С. Константиновић-Вилић, *Водич кроз систем породичноправне заштите од насиља у породици*, Београд, 2005, 30. Физичко и сексуално насиље су често у вези једно с другим, а према једном истраживању у трећини случајева жене које су претрпеле сексуално насиље истовремено су биле и претучене. А. Mullender, *Rethinking Domestic Violence...*, 22. Насиље које се изврши над њима најчешће брутално и понижавајуће. А. Roberts, *Comparative Analysis of Battered Women in the Community with Battered Women in Prison for Killing Their Intimate Partners*, у зборнику: А. Roberts, *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies: Policies, Programs, and Legal Remedies*, 49. Према неким подацима, у просеку 8,7 милиона жена годишње трпи насиље. А. Roberts, *Duration*

Психичко насиље представља сваки облик дрског, безобзирног или злонамерног понашања, који доводи до повреде психичког интегритета, душевног здравља и/или спокојства чланова породице.³² Коначно, под економским насиљем подразумева се злоупотреба сопствених финансијских ресурса или ограничавање приступа жртве њеним или заједничким финансијским ресурсима у циљу остваривања контроле над другим члановима породице.³³ Као облик насиља у породици спомиње се и социјално насиље, које је усмерено на изолацију жртве из друштвене средине забрањивањем излажења, виђања и контактирања са другим људима.³⁴

У законодавству Републике Србије упадљива је разлика породичног и кривичног законодавства у одређењу ко се има сматрати чланом породице. Законодавац у ПЗ-у круг чланова породице знатно шире одређује у односу на Кривични законик³⁵, у том смислу што под чланове породице подводи и лица која су живела или живе у истом породичном домаћинству, независно од тога да ли међу њима постоји било који облик сродства, као и лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, иако никад нису живела у истом породичном домаћинству. Такође, у ПЗ-у се члановима породице сматрају и сродници без обзира на врсту и степен сродства. То међутим не значи да није обезбеђена кривично-правна заштита лица која се сходно одредбама ПЗ-а сматрају члановима породице, али то нису према одредбама КЗ-а, напротив она су заштићена у кривичноправном смислу, али не подвођењем радње дела под кривично дело насиља у породици, већ кроз неко друго кривично дело, као што су лаке или тешке телесне повреде, угрожавање сигурности и слично (као што се, уосталом, у неким европским законодавствима квалификује кривично дело учињено против било ког члана породице). Притом, када је у питању појам породице у ПЗ-у, сматра се да је он екстремно преширок, због чега је у пракси неприменљив и апсурдан,³⁶ а касније у раду ћемо овај, исправан став, поткрепити и недавно донетом правноснажном пресудом.

КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Због ескалирања насиља у породици законодавци широм европског континента реаговали су прописујући одговарајуће инкриминације за такво понашање.³⁷ Кривично дело насиља у породици у Србији законодавац је регулисао чланом 194 Кривичног законика. Сматра се да ће прописивање кривичног дела насиља у породици, упоредо са кривичним делом убиства члана породице, пружити помоћ у сузбијању ове врсте насиља.³⁸ Будући да због обима рада не можемо улазити у детаљну обраду овог кривичног дела, то ћемо овде анализирати само његове основне карактеристике, посвећујући већу пажњу новијој судској пракси на овом пољу.

Кривично дело састоји се од основног, три тежа облика и посебног облика. Радња извршења основног облика састоји се у угрожавању спокојства, телесног интегритета или

and Severity of Woman Battering, у зборнику: А. Roberts, *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies: Policies, Programs, and Legal Remedies*, 65. Међутим, насиље често не остаје у оквиру породице, већ насилник малтретира женину породицу и пријатеље, поготово уколико она напусти породичну заједницу. С. McGee, *Childhood Experiences of Domestic Violence*, London – New York, 2000, 41.

32 *Ibid.*, 32.

33 В. Влашковић, *Породичноправна заштита од насиља у породици*, 24.

34 Н. Лукић, *Насиље међу партнерима – анализа карактеристика и узрока*, у зборнику: Ђ. Игњатовић, *Казнена реакција у Србији*, Београд, 2011, 270.

35 *Службени гласник Републике Србије* број 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013; у даљем тексту: КЗ.

36 М. Шкулић, *Насиље у породици: недовољно квалитетно законско решење, недоследна пракса, бројни проблеми и дилеме*, Ревизија за криминологију и кривично право, 1-2/2012, 122.

37 Међутим, кривично дело насиља у породици не постоји у свим законодавствима. На пример, немачко и енглеско право не познају ово кривично дело. У Енглеској се у оваквим случајевима тужилац ослања на друга дела против личности чији опис може да обухвати насиље у породици у конкретном случају, попут кривичних дела силовања или убиства (које је остало у покушају). Због тога се у овом законодавству предлаже инкриминисање насиља у породици као посебног кривичног дела, што може довести до ефективније истраге конкретне дела и сузбијања ове појаве. М. Burton, *Legal Responses to Domestic Violence*, Охон, 2008, 59, 67. Слично је и у Немачкој, јер је овакво понашање насилника покривено другим инкриминацијама. Н. Милошевић, *Насиље у породици (са становништва кривичног законодавства и праксе)*, у зборнику: М. Шкулић et al., *Насиље у породици*, Београд, 2009, 29.

38 Ђ. Ђорђевић, *Кривична дела насиља у породици*, Ревизија за криминологију и кривично право, 3/2007, 122.

душевног здравља члана своје породице применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, те дрским или безобзирним понашањем. За овај облик дела забрањена је казна затвора у трајању од три месеца до три године (чл. 194, ст. 1). На пример, о овом облику дела ради се у случају када окривљени уђе у собу оштећене, иначе ћерке, почне да је вуче за одећу и покушава да је удари затвореним делом шаке, а након што она побегне из собе упућује јој претње да ће је лишити живота.³⁹

Уколико је за извршење основног облика кривичног дела насиља у породици коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши, радиће се о првом тежем облику дела за које је забрањена казна затвора од шест месеци до пет година (чл. 194, ст. 2). Рецимо, када је окривљени, након што је оштећеној задао више удараца затвореном шаком у пределу главе отвореним шакама у пределу лица, па ногама по телу, а потом јој око врата обавио кабл од телефона, као средство подобно да тело тешко повреди и здравље тешко наруши, радиће се о овом облику дела.⁴⁰

Када услед неког од претходно описаних радњи извршења кривичног дела наступи тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља, или ако су учињене према малолетном лицу, учинилац ће се казнити затворском казном од две до десет година (чл. 194, ст. 3). Дакле, овде имамо три алтернативно предвиђене последице, које се огледају у наступању тешке телесне повреде, тешког нарушења здравља, те уколико је дело учињено према малолетном лицу. На пример, о овом делу радило се у случају када је окривљени угрожавао спокојство, телесни интегритет и душевно стање своје малолетне ћерке када јој је задао више удараца у пределу главе, а затим јој стезао врат уз претње, при чему јој је нанео лаке телесне повреде.⁴¹

Најтежи облик овог кривичног дела везује се за наступање смртне последице члана породице услед неке од три наведене радње, за који је забрањена казна затвора од три до петнаест година (чл. 194, ст. 4).

На крају, као посебан облик кривичног дела прописано је кршење мера заштите од насиља у породици које је суд одредио, за који су забрањене казна затвора од три месеца до три године и новчана казна (чл. 194, ст. 5). Законодавац је прописао да се ради о мерама које је суд одредио на основу закона, али притом ни на једном месту не наглашава о ком закону треба да се ради у конкретном случају. Због тога, овај став је изразито дискутабилан, будући да одређене мере произилазе из породичноправних правила,⁴² па није прикладно да њихово непоштовање буде санкционисано на овакав начин,⁴³ Овде треба обратити пажњу и на чињеницу да су кумулативно забрањене затворска и новчана казна. Такође, мере које су предвиђене ПЗ-ом нису формулисане на адекватан начин, услед чега долази до проблема у њиховој примени.⁴⁴ У вези са дефинисањем појма члана породице код овог кривичног дела, пракса је показала колебање, а што посебно долази до изражаја код његовог посебног облика. Тако, Основни суд у Крагујевцу, у недавно донетој пресуди заузео је став да окривљени може да изврши ово кривично дело према сестри с којом не живи у заједничком домаћинству, јер, са једне стране, овај облик дела може самостално да постоји, а са друге стране, ово дело је свршено кршењем било које мере заштите коју му је суд изрекао (а које су се у овом случају састојале у забрани прилажења оштећеној, као и забрани сваког дрског, злонамерног и безобзирног понашања којим се угрожава њен телесни интегритет, душевно здравље и спокојство). Стога, иако окривљени не живи са сестром у заједничком домаћинству, чињеница је да чине породицу у породичноправном смислу.⁴⁵ Међутим, Виши суд у Крагујевцу је заузео другачији, и по нама, исправнији став,

39 Пресуда Основног суда у Крагујевцу број ЗК – 665/13 од 01.11.2013. године, *необјављено*.

40 Пресуда Основног суда у Крагујевцу број ЗК – 1197/13 од 15.10.2013. године, *необјављено*.

41 Пресуда Основног суда у Крагујевцу број ЗК – 231/13 од 09.04.2013. године, *необјављено*.

42 Ђ. Ђорђевић, *Нав. дело*, 132.

43 М. Шкулић, *Основни елементи нормативне конструкције кривичног дела насиља у породици – нека спорна питања и дилеме*, у зборнику: М. Шкулић et al., *Насиље у породици*, Београд, 2009, 18.

44 М. Шкулић, *Насиље у породици: недовољно квалитетно законско решење...*, 122.

45 Пресуда Основног суда у Крагујевцу број ЗК – 1523/13 од 11.09.2013. године, *необјављено*. На дискутабилност ове законске одредбе указује и следеће. У овом предмету је првостепена пресуда укидана, али само због пропуста суда у вези са образложењем пресуде, док статус оштећене као члана породичног домаћинства није био споран. Међутим, тек новом пресудом, која је стекла својство правноснажности, окривљени је ослобођен од оптужбе из изнесених разлога.

тврдећи да сам назив кривичног дела упућује на чињеницу да појам породице треба тумачити у кривичноправном смислу. У кривичном поступку се не може утврђивати статус његових учесника применом ПЗ-а, јер се тиме долази до прешироког тумачења овог појма.⁴⁶

Уз казну затвора која се редовно изриче за ово кривично дело, кроз проучене пресуде запазили смо да није реткост изрицање обавезне мере лечења алкохоличара. Такође, често се ради о вишеструким повратницима у извршењу истог кривичног дела.

Примери из америчке праксе нам показују нам да је заблуда да се насиље над женама огледа углавном у наношењу лаких телесних повреда.⁴⁷ Напротив, многи случајеви имају за последицу смрт. На пример, према извештају ФБИ, за 32% од 3.419 жена које су лишене живота у Сједињеним Америчким Државама 1998. године, установљено је да су убијене од стране партнера, било да се ради о садашњем или бившем супружнику, било да је у питању бивши или садашњи момак.⁴⁸ Јасно је да се ради о изузетно тешком кривичном делу због вишеструких отежавајућих околности, попут злоупотребе поверења, рањивости жртве, изложености деце и сл., што представља и став енглеске Комисије за утврђивање смерница за кажњавање.⁴⁹ Уз то, на уму треба имати и чињеницу да ништа није толико болно као када су ране нанете од неког ко је иначе близак или би то требало да буде, као што је случај у породици.⁵⁰

У појединим заједницама отворено је и питање силовања у браку. Иако постоје супротна мишљења, ова појава је могућа, а енглески законодавац ју је и изричито предвидео, дајући супругама право да траже процесирање мужева због силовања.⁵¹ Међутим, сам процес доказивања на суду далеко је од једноставног. Као појава, ова врста силовања позната је већ вековима, али је не прати и успешно вођење кривичних поступака за та дела. Дуги низ година, поготово на америчком континенту, судови су одбијали могућност постојања силовања у браку, па су мужевима била остављена широка врата да се у браку понашају по својим жељама. Тек последњих година, највише захваљујући активистичким покретима жена, мењају се погледи на ову врсту насиља над женом.⁵²

Изменама и допунама Кривичног закона из 2012. године нису уважени предлози који су стигли из судава за променама у инкриминасању кривичног дела насиља у породици. Међу њима се издвајају предлози који су, пре свега, у вези са већом заштитом оштећеног лица, поготово уколико је у питању малолетник (рецимо, да забрањена казна буде од једне до осам година затвора када је основни и први тежи облик учињен према њему), а затим, предлог да се основни облик дела гони по предлогу.⁵³

ОПОРТУНИТЕТ И КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

У заштити од породичног насиља кључну улогу има јавни тужилац, јер представља једини орган који учествује у три поступка: кривичном, прекршајном и парничном, приликом одређивања мера заштите од насиља у породици.⁵⁴ Као готово незаобилазан инструмент који се користи у процесирању учинилаца овог осетљивог кривичног дела јавило се начело опортунитета. Од увођења у кривично процесно прав Србије, до тренутно заступљених решења, начело опортунитета трпело је честе измене кроз законске текстове. Као један вид оживотворења овог начела, у тужилачкој пракси, све више, заступљено је одлагање кривич-

46 Пресуда Вишег суда у Крагујевцу број Кж1-82/14 од 07.04.2014. године, *необјављено*.

47 Притом, у пракси се наглашава да угрожавање телесног интегритета код основног насиља у породици не мора да има за последицу наношење телесне повреде. Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, КЖ.1 бр. 2524/10 од 26.05.2010. године, преузето са: <http://www.kg.ap.sud.rs/nasilje-u-porodici-cl-194-st.-1-kz.html>, приступ: април 2014. године.

48 A. Roberts, *Myths, Facts, and Realities Regarding Battered Women and Their Children*, 7-8.

49 M. Burton, *Нав. дело*, 63-64.

50 М. Шкулић, *Насиље у породици: недовољно квалитетно законско решење...*, 119-120.

51 M. Burton, *Нав. дело*, 59.

52 За више о томе погледати: J. Hasday, *Contest and Consent: A Legal History of Marital Rape*, California Law Review, vol. 88, no. 5, 2000, 1373-1505.

53 М. Жарковић *et al.*, *Ка бољој заштити жртава насиља у породици: одговор правосудја*, Београд, 2012, 163-164.

54 *Ibid.*, 268.

ног гоњења, до којег долази прихватањем окривљеног да изврши једну или више законом предвиђених обавеза. За наша разматрања значајна је обавеза подвргавања психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања.⁵⁵ Насилници у породици су дуго посматрани као психотични типови личности за које не постоји третман који може да промени њихово насилничко понашање,⁵⁶ што се ипак показало као неосновано.

Законодавац је обавезу подвргавања психосоцијалном третману установио 2009. године. У моменту када је предвиђена, очекивало се да ће да буде врло ретка у пракси, будући да нема традицију у кривичном процесном законодавству Србије нити у судској пракси, али да је ипак треба примењивати (као и уговорати приликом закључења споразума о признању кривичног дела) у кривичним поступцима против оних учинилаца кривичних дела који их врше због структуре своје личности и асоцијалног понашања.⁵⁷ При томе, фактичко је питање да ли је оваквом учиниоцу потребна помоћ социјалног радника, психолога, односно, социолога.⁵⁸ Практика је, пак, показала да је ова мера на територији Србије, макар у њеном централном делу, заживела. Међутим, нити у законским прописима нити у судским пресудама није било одређено у чему се састоји ова обавеза. Прво тужилаштво у Србији које је почело са њеном применом било је Основно јавно тужилаштво у Крагујевцу, које је дилему око дефинисања и начина спровођења ове врсте третмана решило у сарадњи са Центром за социјални рад.⁵⁹ Озбиљност овог проблема је узроковала ангажовање центара за социјални рад и социјалних радника, па је постало неопходно да хитно науче више о насиљу у породици, разумеју његову озбиљност и преиспитају своје поступање, како би постигли већу ефективност и створили бољи приступ у његовом решавању.⁶⁰ Наиме, социјални радници долазе у контакт са бројним женама које трпе насиље и насилним мушкарцима, па су у бољој позицији да предузму конструктивне кораке, али и због природе свог посла могу лакше да запазе прикривене проблеме и понуде широк спектар мера практичне и емотивне помоћи.⁶¹ На иницијативу тужилаштва и Центра за социјални рад отворена је посебна канцеларија, која се искључиво бави спровођењем психосоцијалног третмана. Њихови радници су прошли обуку спроведену од стручњака из земаља у којима се ова мера успешно спроводи.⁶²

Прикупљајући статистичке податке који се тичу појединих питања везаних за кривичне пријаве поднете против лица за која постоји основана сумња да су учинили кривично дело насиља у породици за подручје надлежности Основних јавних тужилаштва у Крагујевцу, Краљеву и Крушевцу дошли смо до следећег:

55 Будући да због обима рада нећемо улазити у објашњавање других могућих обавеза које су предвиђене код одлагања кривичног гоњења, само ћемо скренути пажњу да, према новом законском решењу, јавни тужилац може одложити кривично гоњење за кривична дела за која је забрањена казна затвора до пет година или новчана казна, ако осумњичени прихвати да изврши једну или више обавеза: да отклони штетну последицу насталу извршењем кривичног дела или да надокнади причињену штету; да плати одређени новчани износ у корист хуманитарне организације, фонда или јавне установе; да обави одређени друштвено корисни или хуманитарни рад; да испуни доспеле обавезе издржавања; да се подвргне одвикавању од алкохола или опојних дрога; да се подвргне психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања; да изврши обавезу установљену правноснажном одлуком суда, односно поштује ограничење утврђено правноснажном судском одлуком (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/13 и 45/13; у даљем тексту: ЗКП; чл. 283, ст. 1. ЗКП-а).

56 A. Roberts, *Myths, Facts, and Realities Regarding Battered Women and Their Children*, 10.

57 Д. Николић, *Споразум о признању кривичног дела у новом Законику о кривичном поступку*, у зборнику: *Реформа кривичног права*, Копаоник, 2014, 176–177; Д. Николић, *Странацки споразум о кривици*, Београд, 2009, 119.

58 Д. Николић, *Споразум о признању кривичног дела у новом Законику о кривичном поступку*, 176–177.

59 Поред услуга које пружају центри за социјални рад, треба споменути и посебне услуге које лицима која трпе насиље у породици пружају локалне самоуправе и разне невладине организације и удружења, као и уточишта за жене и децу. Међутим, због свог привременог карактера, ове услуге представљају само одговор на хитну потребу да се заштите најосновнија лична добра лица која трпе насиље, те могу само ублажавати штетне последице већ учињеног насиља. Видети: В. Влашковић, *О две карактеристичне услуге из домена правне заштите од породичног насиља у енглеском и аустријском праву*, 186. У Великој Британији, активистички покрет против насиља у породици обухвата кампању и лобирање, стварање аутономних скровишта и организација за подршку, те широк спектар група које чине жене. G. Hague, A. Mullender, R. Aris, *Is anyone listening? Accountability and women survivors of domestic violence*, London, 2003, 45.

60 A. Mullender, *Rethinking Domestic Violence...*, 6.

61 *Ibid.*, 7.

62 У почетном периоду примене мере заменици Основног јавног тужиоца у Крагујевцу вршили су обуку запослених у тужилаштвима у другим околним градовима, који су почели да поступају на сличан начин.

1) укупан број кривичних пријава поднетих у току 2012. и 2013. године за наведено кривично дело Основном јавном тужилаштву у Крагујевцу износи 332, односно 389, Основном јавном тужилаштву у Краљеву 142, односно 183 и Основном јавном тужилаштву у Крушевцу 187, односно 60;

2) укупан број кривичних пријава поднетих у току 2012. и 2013. године за наведено кривично дело поводом којих је одложено кривично гоњење на подручју надлежности Основног јавног тужилаштва у Крагујевцу износи 134 (40,36%), односно 192 (49,36%), Основном јавном тужилаштву у Краљеву 26 (18,31%), односно 21 (11,48%) и Основном јавном тужилаштву у Крушевцу 9 (4,81%), односно 15 (25%);

Закључак који би се могао извести анализом прикупљених података јесте да, иако је реч о три тужилаштва која покривају приближно једнак број становника, приближно једнаку географску површину и налазе се у географски истом делу Републике Србије, постоје значајне разлике, како у примени, тако и у резултатима примене одложеног кривичног гоњења. Очигледно је да Основно јавно тужилаштво Крагујевцу предњачи у примени овог института, али је исто тако очигледно да је проценат одбачаја након што је одложено кривично гоњење низак. Процент кривичних пријава поводом којих је одложено кривично гоњење је знатно нижи на страни тужилаштва у Краљеву и Крушевцу, али је зато проценат одбачаја након што је одложено кривично гоњење знатно виши него ли у раду тужилаштва у Крагујевцу. У Крушевцу тај проценат износи чак 100%! То значи да су тужиоци у Крушевцу и Краљеву опрезно примењивали одложено кривично гоњење, вероватно само у оним случајевима где су били сигурни да ће осумњичени испунити обавезу наложу решењем, односно наредбом о одлагању кривичног гоњења. Такође, иако је тужилаштво у Крагујевцу започело *пионирски* подухват примене психосоцијалног третмана на насилнике, проценат кривичних пријава решених на овај начин није висок. Но, колико год износио, проценат успешности у примени психосоцијалног третмана је значајан, јер такав поступак не само да захтева сарадњу различитих институција, већ и сагласност осумњиченог, а ефекти његовог успешног спровођења су немерљиви.

Примена опортунитета код кривичног дела насиља у породици несумњиво је комплексна, али исто тако поставља се питање да ли је и оправдана. На основу прикупљених података уочили смо да су осумњичени обавезивани да надокнаде штету оштећеном, уплате одређени новчани износ у корист хуманитарне организације, фонда или јавне установе односно да се подвргну психосоцијалном третману (таква обавеза је наметана само од стране тужилаштва у Крагујевцу). Но, штета која настаје извршењем кривичног дела није примарно материјалне природе, она је пре свега нематеријална. Свакако да је нематеријалну штету могуће валоризовати, али се поставља питање да ли је то примарни циљ оштећеног и друштва. У тренутку када је породица угрожена насиљем неког од њених чланова циљ није да се намири нематеријална штета, већ да се породично стање поправи, те је свакако нереално очекивати да ће се на тај начин породично стање поправити. Такође, уколико се осумњичени обавезе да плати одређени новчани износ члану породице, а они при томе наставе заједнички живот, није ли он тиме новчани износ уплатио сам себи? Уплата новчаног износа у хуманитарне сврхе може имати позитивне ефекте, али никако не сме бити примаран облик опортунитета. Уколико се након извршеног кривичног дела извесно покаже да се насилник покајао, да се основано може очекивати да насиље неће поновити и да је то потврђено изјавом оштећеног, уплата у хуманитарне сврхе може се узети као подесан начин поступања по кривичној пријави. Међутим, психосоцијални третман се уз, све предрасуде и потешкоће у његовој примени, ипак узима као најподеснији облик опортунитета за наведено кривично дело. Њиме се проблем захвата дубински, лече се узроци насилничког понашања. Но, његова примена захтева координацију већег броја субјеката: тужилаштва, социјалних установа и најзад самог насилника и оштећеног. Створити предуслове за примену психосоцијалног третмана у пракси није једноставно, али треба прихватити да је то дуг процес у коме се мора истрајати, због чега су у том смислу посебно значајни резултати које је остварило Основно јавно тужилаштво у Крагујевцу. Ипак, треба бити имати на уму и да нису сви осумњичени погодни да се према њима примени психосоцијални третман. Многи негирају да су криви за учињено

кривично дело, осећају стид због третмана који треба применити према њима, не желе да промене своје лоше навике и слично.

Независно од разматрања о примени опортунитета за кривично дело насиља у породици, кривични поступак против насилника одликује низ специфичности и тешкоћа, које су пре свега у вези са односом жртве према учиниоцу, а самим тим и према кривичном поступку.⁶³ Упркос чињеници да је насиље у породици глобални проблем са несагледивим последицама, примећено је да само мањи број жртава тражи здравствену или полицијску помоћ.⁶⁴ Жртве насиља у породици често се налазе заробљене у вези са насилником комбинацијом силе, стреса, обавезе и недостатком опција, што може да произведе, и производи, последицу која се огледа у вишеструким одлажењима од насилника и враћању истом, а такво понашање професионалцима понекад може бити тешко разумљиво.⁶⁵ Затим, у пракси је неопходан бољи приступ и разумевање ситуација у којима долази до насиља, како се не би понављали случајеви у којима се дешава да насилник вербално или физички нападне жртву, а она му се супротстави, па полиција поднесе захтев за покретање прекршајног поступка и против насилника и против жртве, која буде неоправдано кажњена.⁶⁶

У пракси је честа појава да исти оштећени неколико пута пријављује насилника и исто толико се користи својим правом да не сведочи,⁶⁷ чиме најчешће насилника аболтира кривичне одговорности. На пример, имамо такав исход поступка када је оштећена поднела кривичну пријаву за ово кривично дело, јер ју је окривљени гурнуо према вратима и на степеник, а затим је ударао у пределу главе и леђа, услед чега су код оштећене наступиле лаке телесне повреде. У поступку, окривљени се бранио ћутањем, а оштећена је искористила своје право да не сведочи, при чему се није придружила кривичном гоњењу и није поставила имовинскоправни захтев.⁶⁸ Мењање исказа лица над којим је вршено насиље у породици често представља отежавајућу околност за процесирање окривљеног. На пример, имамо случај у коме је жена поднела кривичну пријаву због насиља, када је задобила повреде песницом и тањиром у пределу главе, при чему је задобила лаке телесне повреде. Међутим, у току поступка је изјавила да је само желела да се освети супругу због других жена ударивши сама себе тањиром два пута у пределу лица, а у поступку је доказано да се ради о особи која болује од штитне жлезде и пије таблете за смирење. У недостатку других доказа у овом предмету којим би се доказала несумњива кривица окривљеног, суд је донео ослобађајућу пресуду.⁶⁹ Пошто се ради о недавно завршеном кривичном предмету, још увек је непознато да ли је покренут поступак због лажног пријављивања кривичног дела.

Ипак, упркос насиљу у породици, жене не тако ретко одлучују да остану у породичним заједницама. Оне су често гоњене разлозима финансијске природе, повременим побољшањима породичне ситуације, искуствено наученом беспомоћношћу, страхом да ће је супружник лишити живота, али и страхом од ремећења односа са децом или од губљења старатељства над њима, поготово уколико се ради о њеној селидби у други град.⁷⁰ Овакви и слични разлози истовремено и онемогућавају квалитетно спровођење кривичног поступка.

63 Због обима рада овде нећемо улазити у област заштите жртве од насиља у породици у кривичном поступку. О том погледати: С. Бркић, *Заштита сведока и жртава насиља у породици у систему кривичног правосуђа*, Ревивија за криминологију и кривично право, 3/2007, 69–88.

64 A. Roberts, *Overview and New Directions for Intervening on Behalf of Battered Women*, у зборнику: A. Roberts, *Battered Women and Their Families: Intervention Strategies and Treatment Programs*, New York, 2007, 4.

65 L. Radford, N. Blacklock, K. Iwi, *Domestic Abuse Risk Assessment and Safety Planning in Child Protection – Assessing Perpetrators*, у зборнику: C. Humphreys, N. Stanley, *Domestic Violence and Child Protection*, London – Philadelphia, 2006, 171.

66 М. Жарковић et al., *Нав. дело*, 270.

67 Према одредби чл. 94. ЗКП-а, од дужности сведочења је ослобођено лице са којим окривљени живи у браку, ванбрачној или другој заједници живота, па сродник окривљеног по крви у правој линији, у побочној закључно са трећим степеном и по тазбини закључно са другим степеном сродства, те усвојеник и усвојитељ окривљеног.

68 Пресуда Основног суда у Крагујевцу број 9К – 2120/13 од 06.12.2013. године, *необјављено*.

69 Пресуда Основног суда у Крагујевцу број 3К – 2744/12 од 03.02.2014. године, *необјављено*.

70 A. Roberts, *Myths, Facts, and Realities Regarding Battered Women and Their Children*, 14.

ЗАКЉУЧАК

Иако је познато од давнина, насиље у породици је доспело у жижу јавности тек у последње две деценије. Преваходно под утицајем феминистичког покрета, законодавци широм европског континента имплементирају у кривична законодавства дела насиља у породици, али нека конзервативна, попут енглеског и немачког, држе се традиционалних форми решавања проблема кривичноправне реакције на насиље у породици у оквиру других кривичних дела. Србија припада првој групи земаља, па је почетком XXI века инкриминисала насиље у породици у оквиру истоименог кривичног дела. Међутим, поједине одредбе Кривичног законика које се односе на ово кривично дело могу се ставити под знак питања, што је пре свега случај са његовим посебним обликом, у ком долази до преплитања између кривичног и породичног законодавства. Као најпроблематичнија додирна тачка показао се појам породице, који је у ПЗ-у знатно екстензивније дефинисан него што је то случај у Кривичном законнику. Кривични поступак за дело породичног насиља одликује низ специфичности, које су у вези како са осетљивом ситуацијом у породици, тако и положајем жртве. Јавна тужилаштва у овој области примењују начело опортунитета, при чему се нарочито издваја примена мере психосоцијалног третмана, будући да се њоме лече проблеми који су довели до насилничког понашања у породичној заједници. Но, без обзира на (не)успех у примени појединих мера, заштита од насиља у породици представља област у којој треба непрестано унапређивати решења.

ЛИТЕРАТУРА

1. Anetzberger, G. (2008). *Abuse and the elderly*, у зборнику: Keeling, J., Mason, T., *Domestic Violence: A multi-professional approach for healthcare practitioners*. Maidenhead.
2. Burton M. (2008). *Legal Responses to Domestic Violence*. Oxon.
3. Bentovim, A. (2009). *Growing Up in the Climate of Trauma and Violence: Frameworks for Understanding Family Violence*, у зборнику: A. Bentovim et al, *Safeguarding Children Living with Trauma and Family Violence: Evidence-Based Assessment, Analysis and Planning Interventions*. London – Philadelphia.
4. Brewster, M. (2002). *Domestic Violence Theories, Research, and Practice Implications*, у зборнику: Roberts, A., *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies: Policies, Programs, and Legal Remedies*. Oxford.
5. Бркић, С. (2007). Заштита сведока и жртава насиља у породици у систему кривичног правосуђа. *Ревизија за криминологију и кривично право*, 3.
6. Црњански, М. (2013). *Коментари поезије*. Београд.
7. Douglas E., Hines, D. (2011). The Helpseeking Experiences of Men Who Sustain Intimate Partner Violence: An Overlooked Population and Implications for Practice. *Journal of Family Violence*, vol. 26.
8. Ђорђевић Ђ. (2007). Кривична дела насиља у породици. *Ревизија за криминологију и кривично право*, 3.
9. Hogue, G. Mullender A., Aris R. (2003). *Is anyone listening? Accountability and women survivors of domestic violence*. London.
10. Hamel, J. Nicholls, T. (2007). *Family Interventions in Domestic Violence*. New York.
11. Ханак Н. и др. (2013). Епидемиолошко истраживање насиља над децом у породици у Србији. *Темида*, 2.
12. Hasday, J. (2000). Contest and Consent: A Legal History of Marital Rape. *California Law Review*, vol. 88, no. 5.
13. Јовановић, С. (2012). Насиље у породици у Србији: учиниоци, жртве и друштвена реакција, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 1-2.
14. Ковачевић Р., Кеџман Б. (2007). Личност и насилнички криминалитет, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 3.
15. Lockton, D., Ward, R. (1997). *Domestic Violence*. London – Sydney.

16. Лукић, Н. (2011). *Насиље међу партнерима – анализа карактеристика и узрока*. у зборнику: Игњатовић, Ђ., *Казнена реакција у Србији*. Београд.
17. Mildorf, J. (2007). *Storying Domestic Violence: Constructions and Stereotypes of Abuse in the Discourse of General Practitioners*, Lincoln – London.
18. Милошевић, Н. (2009). *Насиље у породици (са становишта кривичног законодавства и праксе)*, у зборнику: М. Шкулић и др., *Насиље у породици*. Београд.
19. McGee, C. (2000). *Childhood Experiences of Domestic Violence*. London – New York.
20. Mullender A. et al. (2002). *Children's Perspectives on Domestic Violence*. London.
21. Mullender A., (2006). *Rethinking Domestic Violence: The Social Work and Probation Response*. London.
22. Николић, Д. (2014). *Споразум о признању кривичног дела у новом Законику о кривичном поступку*, у зборнику: *Реформа кривичног права*. Копаоник.
23. Николић, Д. (2009). *Странацки споразум о кривици*. Београд.
24. Parker J., Parker, P. (2003). *Domestic Violence: A Medical Dictionary, Bibliography, and Annotated Research Guide to Internet References*. San Diego.
25. Петрушић Н., Константиновић-Вилић С., (2005). *Водич кроз систем породичноправне заштите од насиља у породици*. Београд.
26. Radford, L. Blacklock, N. Iwi K., (2006). *Domestic Abuse Risk Assessment and Safety Planning in Child Protection – Assessing Perpetrators*, у зборнику: C. Humphreys, N. Stanley, *Domestic Violence and Child Protection*. London – Philadelphia.
27. Roberts A., *Comparative Analysis of Battered Women in the Community with Battered Women in Prison for Killing Their Intimate Partners*, у зборнику: A. Roberts, *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies: Policies, Programs, and Legal Remedies*.
28. Roberts, A. *Duration and Severity of Woman Battering*, у зборнику: Roberts, A., *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies: Policies, Programs, and Legal Remedies*.
29. Roberts, A. (2007). *Overview and New Directions for Intervening on Behalf of Battered Women*, у зборнику: Roberts, A., *Battered Women and Their Families: Intervention Strategies and Treatment Programs*. New York.
30. Summers R. et al. (2002). *Domestic Violence: A Global View*. Connecticut – London.
31. Sterne, A Poole, L. (2010). *Domestic Violence and Children: A handbook for schools and early year's settings*. London – New York.
32. Шкулић М. (2009). *Основни елементи нормативне конструкције кривичног дела насиља у породици – нека спорна питања и дилеме*, у зборнику: Шкулић М. и др., *Насиље у породици*, Београд.
33. Шкулић, М. (2012). *Насиље у породици: недовољно квалитетно законско решење, недоследна пракса, бројни проблеми и дилеме*. *Ревизија за криминологију и кривично право*, 1-2.
34. Влашковић, В. (2013). *Међународноправни извори породичноправне заштите од насиља у породици*, у зборнику: Б. Влашковић, *Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније*. Крагујевац.
35. Влашковић, В. (2013). *О две карактеристичне услуге из домена правне заштите од породичног насиља у енглеском и аустријском праву*, у зборнику: Мићовић, М., *XXI век – век услуга и услужног права*. Крагујевац.
36. Влашковић, В. (2008). *Породичноправна заштита од насиља у породици*, магистарски рад. Крагујевац.
37. Жарковић М. и др. (2012). *Ка бољој заштити жртава насиља у породици: одговор правосуђа*, Београд.

THE PRIVATE SECURITY SERVICES IN SLOVAKIA TO ENSURE MUNICIPAL AND STATE PUBLIC ORDER

Doc. JUDr. Jozef Metaňko¹, PhD.,
Academy of Police Force in Bratislava, Slovak Republic

Abstract: In the study, the author deals with the analysis of possibilities of private security services to ensure public order and security during major events. The basis of the study consists of the analysis of possibilities of deployment of private security services even during political events, and their legal, professional and social levels. The author confronts also the real conditions of utilisation and exploitability of such services, including the assessment of their effectiveness. He addresses the issues in terms of the theoretical knowledge as part of police science knowledge, as well as in terms of application of the theory of public order police activities. The study is a part of outputs of the GODIAC Project - HOME/2009/ISEC/182, Výsk. 171.

Keywords: private security services, function of the state, function of the municipality, security service, patrol service, detective service, monitoring system, public order

INTRODUCTION

During on-site observation within the 8th field study Project GODIAC in Slovakia - Pride parade 2012 - the researchers' attention was attracted by the fact that several units and types of police and semi-police structures were deployed there. Different uniforms, equipment, tasks and powers characterised these uniformed services. Their common objective – to ensure public order and safety of participants - enabled those various security structures to exploit their resources in their effort to achieve the goal.

The main entity performing the tasks of maintaining public order there was the Police Force, as the largest and national universal security force of the Slovak Republic. Its task in securing major events of mass character, including the political ones, is only tertiary in terms of legal regulation of the right to assembly. This force is deployed as the last one in case that the entities with the primary or secondary duty of ensuring public order and security will not or are not able to fulfil this task.

The role of the Police Force is minimal in terms of the nature of the subject of this study. In relation to the subject of this examination – the utilisation of private security services (PSS) in ensuring public order and security during major events should, according to theory of public order police activities and police sciences, guarantee, or conduct and supervise training of those parts of the PSS, which are specifically designed to ensure public order and security of participants at major events.

However, the implication of the Police Force as the main entity ensuring public order and security at major events still remains valid. This stems partly from the tasks set out in the Act on the Police Force,² and from the aforementioned subsidiary tertiary duties. Moreover, it issues from the laws regulating the right to assembly and other mass activities. As a tertiary entity it is obliged to ensure public order and security during major events even in cases when all others - primary and secondary liability structures - have not performed their obligation.^{3, 4}

¹ jozef.metenko@minv.sk

² FILÁK, J., BRÁZDA, J., BOHMAN, M., HRUDKA, J., VOPRŠAL, P., ZÁMEK, D. *Zákon o Policii České republiky s komentářem: podle právního stavu k 12.1.2009*. 1. vyd. Praha: Police history, 2009. s.14 -15

³ BÍLÝ, J., KAVAN, Š., SVATOŠ, R. et al. - *Veřejná správa a bezpečnost státu jako součást udržitelného rozvoje*, Vysoká škola evropských a regionálních studií České Budějovice, 2013, 208 s., ISBN 978-80-87472-48-4, or BÍLÝ, J., *Moc a právo v evropské politické tradici*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009. s. 383. ISBN 978-80-7380-180-9.

⁴ METAŇKO, J., *The possibility of using the private security services in Slovakia to ensure local and state public order / aut. Jozef Metaňko*. In: *The Anthology : GODIAC - Good practice for dialogue and communication as strategic principles for policing political manifestations in Europe*. - Uppsala : Kph Trycksaksbolaget, 2013. - ISBN 978-91-86791-04-9. - S. 84-91.

A municipality has a secondary responsibility in ensuring public order and security during major events, even in case when such event is taking place in its territory.⁵ In addition to the formal duties and authorizations in this regard, the municipality has on its disposal its executive branch – the municipal police. The role of a municipality and municipal police lays in the application of the right of assembly of all kinds, aimed mainly at supervision of such events, the possibility of its termination or prohibition, and in particular, at ensuring of public order and security during major events by the staff of the municipal police.⁶ Only after the municipal police fulfil their obligation using their own resources it is the Police Force's turn to perform their duties.

The organizer of the event carries the primary responsibility for ensuring public order and security during major events exploiting their own resources. It is a logical and common duty in all democratic societies, because those who organise the activity can on no reasonable grounds expect other people to cover the costs of such service. The organizers may for this purpose make use of various instruments - methods of ensuring public order and security during major events.

The organizers can do so utilising the participants of the event. This option is the least effective as the participants are not trained, nor qualified for such work, and they lack the necessary equipment and experience.

A more efficient option is to use stewards usually recruited from among the organizer's volunteers, or volunteers hired specifically for this purpose. Qualifications, preparedness, competences, equipment or experience of these stewards do not differ significantly. In order to develop the competences of this group of people, police sciences recommend at least minimum training in the form of examples of good practices and guidelines in ensuring public order and security during major events. Professional training of stewards should be guaranteed by the Police Force at organizer's costs.

Most qualified, but currently the least utilized way of ensuring public order and security during major events by the organizers, is to use the services of qualified private security agencies - PSS. It is a fully paid service under a contract on service.

Exploration of the possibility to engage PSS in ensuring public order during major events was made especially on the basis of comparison of municipal police and PSS.

CONDITIONS OF USE OF PRIVATE SECURITY SERVICES⁷

The society in its evolution has gradually developed appropriate standards of behaviour, nowadays in the form of laws and other legal norms. It also allows for the creation and operation of services which ensure protection and security of property, life and health of individuals or groups of people. One of the entities which provide this security service for legal entities and individuals is a private security agency. Regulation of relations in this field is provided by a particular law in the Slovak Republic. The law is in practical terms complemented by regulations of the Ministry of Interior. It is therefore a legitimate way of solving problems in the field of protection of property, life and health of an individual and groups of people living in a particular territory of the Slovak Republic. The law is based on a commercial basis of providing services in the field of security.

The functioning of the services under the Act on Private Security⁸ must be ensured by at least two entities, namely:

- 1) A natural or legal person having legal capacity - requiring a service, and
- 2) An agency providing service in this field – a holder of licenses (PSS – Private Security Service). Business in this area is strictly controlled and licensed by the Ministry of Interior. The

5 KRÍHA, J. - Ochrana miestnych záležitostí verejného poriadku vo svetle teritoriálnych souvislostí – aktuální edukační příležitosti a výzvy II – monitoring stavu a dynamiky dílčí součinnosti veřejnopřádkové praxe. , s. 230-232, ISSN 1214-4967 (100%), České Budějovice. In *Auspicia*, 2011, 258 s., ISSN 1214-4967

6 KRÍHA, J. - Význam součinnosti a spolupráce orgánů obce v oblasti zabezpečování místních záležitostí veřejného pořádku pro lokální prevenci kriminality, In: ZÓUBKOVÁ, Ivana, Jana FIRŠTOVÁ a kol. *Kriminologie - aktuální problémy*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2013, , 2013, s. 221 -228, ISBN 978-80-7251-395-6.

7 METEŇKO, J., HEJDA, J., *Alternativa privátneho sektora a preventívnych policajných činností*. Kap. 3.11, In: DUŠEK, J., PÁNA, L., SVATOŠ, R., a kol., *Udržiteľný rozvoj a funkce moderného státu*, 1. vyd., České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2012, 368 s., ISBN 978-80-87472-20-0, s. 263-273

8 Act No. 473/2005 Coll. paragraph 3 and 4 on private security as amended.

main precondition is that the agency must have the required theoretical knowledge and practical experience in the provision of services in the field of private security. It must be an organization that possesses basic organizational and personnel potential in order to develop and implement similar security projects.

What prevents greater use of PSS in the process of protection of property, life and health, not only of citizens, public authorities and local governments? This need is reflected especially in the situation where the state or municipality is not able to provide adequate protection of interests of a citizen, an individual, a group of citizens and legal persons. The second option is an effective "low-cost" management of the security functions of the state and municipalities.

GENERAL POLITICAL CIRCUMSTANCES

The society of this era has gradually created a service to ensure protection and security of property, life and health of the individual in our conditions. One of the bodies which provide this service for legal and private entities is also a private security agency. Regulation of the relations in this area is ensured by the Act No. 473/2005 Coll. on private security as amended, and regulations of the Ministry of Interior. Therefore, it is a legitimate way to address the issues and provide services built on a commercial basis in this area. To make this relationship closer, we need to realize that in order to create the system under the above-mentioned Act, there must exist at least two entities - the legal or private entities - eligible for legal acts and an agency providing services in this area, a holder of the license, having the necessary theoretical knowledge and practical experience with the relevant services of the private security, and which has basic organizational and staff potential for creation and implementation of similar projects.

State in a democratic society is at the forefront in organization of life and work in its territorial unit which is defined by national borders. The state is the main actor which is fully responsible for the creation of a system carrying basic attributes of legitimacy and democracy, while outwardly it maintains the character of a state unit. Depending on the type of management and organization of the state, we speak about various state organizations in terms of law: a state, a union of states, a federation, a confederation, a constitutional monarchy, etc. In terms of basic political system of governance of state bodies, we differentiate between a parliamentary state, the presidential state, the kingdom, etc. The organization of the state and the management system of state authorities determine the boundaries and capabilities of non-state structures for performance of the tasks of the state.

One of the fundamental attributes of state sovereignty is to provide internal security for citizens of the state. This role is played primarily by legal standards, such as the Constitution and constitutional laws, laws and other standards, government regulations and generally binding decrees of local authorities regulating the relations in this area. The legal and legislative role is inseparable from the task of creation of a system applying these basic documents regulating relations in the field of internal security. In order to have someone other than a citizen to have the opportunity to apply these standards of conduct and supervise their implementation, there must exist, under the auspices of the state, an authority which is by law given the competence to carry out the management, control and enforcement of security policy of the state. This is fulfilled by the primary executive branch, i.e. the government. The government in its competence determines security policy enforcement inside the country and implements the state security policy particularly by the Ministry of Interior.

The state gives a full opportunity to the citizen through the right guaranteed by the Constitution to protect their property, life and health by the standard management of protection provided by the state. It is possible to use an increased protection of persons and property which is based on a commercial level in compliance with the law and which is pursued by professionally skilled and managed security agencies. These agencies operate under commercial law, while their expertise is guaranteed by the Ministry of Interior through licensing of these entities.

Municipality

The municipality may establish its municipal police to watch over security in its territory. Municipal police powers are defined in the Act on municipal police.⁹

It follows that for the security of life, health and property of the citizens there are in addition to state authorities' two separate structures - PSS and municipal police - both of which can operate and assure security within the range of the municipality. Each of these structures has its advantages and disadvantages. Those who want to provide this service must decide, whether for economic or other reasons, about the variant that best suits them. PSS is less expensive, there is no employment relationship with the municipality, it is more flexible, operational, and liability for damages is on the party supplying the service. Sometimes, it may have a relatively wider authority than the municipal police, because they do not have only a desk job, it is all the time in the field and in touch with the citizens, and they do not exercise repression by methods applied by municipal police. If authorized by generally binding regulations, it may also perform some other tasks that initially fall under the responsibility of the municipal police. Another advantage is the fact that the funds are used in employment within the region, in the development of technology and services for the municipality, while the service is outside the care of the municipality. The activities of protection of property and persons can be revoked at any time, or expanded for an individual, resident of the municipality, a citizen. Competences under the Act¹⁰ are in relation to the client similar and, as well, similar to the citizen.

SETTING OBJECTIVES IN ORGANISING SERVICES OF PROTECTION AND SECURITY BY PRIVATE AGENCIES

The primary goal is protection of property owned by the municipality, troubleshooting of disturbances of public order, prevention and detection of illegal activities carried out by legal and natural persons in the municipality by forms and methods which mean application of the knowledge of police science in this field and using forms of managerial system of leading and organisation of a security agency. To put it in a nutshell, a municipality ordering such services knows what it is paying for and requires the contractor to comply with contractual rules. With regard to the municipal police, this option is controversial, or a problematic one, due to certain personal relationships to employees.

Especially nowadays, a secondary objective, though not a less eye-catching, is to achieve a relatively satisfactory state of security in the territory of the municipality for lower costs, in a manner at least as effective as that performed by the municipal police. The effect of the use of service for citizens and not against them should be experienced at the same time, because the service performs only activities related to prevention and acts repressively only against the violators of law. This is a disadvantage of PSS in comparison to the municipal and national polices. PSS is allowed to operate only in compliance with the Act,¹¹ and those powers are strictly related only to protection of persons and property as defined by a contract. This means that the sphere of its activities is very narrow and can lead to the increase in the legal reasons. Thus, despite the positive elements in these activities, it may not adequately address the task of general security in a larger territory. It may participate in typical police activities under the condition of cooperation with national or municipal police, where national police manages and coordinates the activities with support of other entities of cooperation in ensuring security in the given territory.

SPHERES OF ADDRESSING ISSUES IN ORGANISING SERVICES OF PROTECTION AND SECURITY

Areas of addressing issues of services of protection and security can be summarised in the options provided to the agency by the Act regulating relations in this field and they seek to fulfil

9 Act of the National Council of the Slovak Republic No. 564/1991 on municipal police as amended

10 Act No. 473/2005 Coll. on private security as amended.

11 ³ Act No. 473/2005 Coll. paragraph 3 and 4 on private security as amended.

contractual claims. The Act³ regulates relations in the development, operation and supervision of such entities by the state, and on the other hand, it provides opportunities for protection of persons and property in a more civilized way which is fully accessible to the customer. This Act regulates the provision of services in both private security, as well as the state supervision by the Ministry of Interior of the Slovak Republic (hereinafter the "Ministry"), and the exercise of control by the Police Force in the field of private security. Under this Act, the private security operates as a private security service (hereinafter "security service"), or as a technical service for protection of property and persons (hereinafter referred to as "technical service"). The above-mentioned Act does not apply to performance of activities as a security service when undertaken by a state authority for their own use, the National Bank of Slovakia, Slovak armed forces, armed security forces, rescue corps, or the guards established by law, the diplomatic mission, consular office, or local governmental body in carrying out tasks of public administration.

According to this Act, the types of security services mainly include:

- a) Guarding service,
- b) Detective service,
- c) Specialised training and consultancy.

The Act governs the operation of a security service, so that for this purpose it authorises natural and legal persons as well. If these persons have met the requirements of the Act and other regulations, they are authorised to provide security for others, or for their self-protection.

The Act further regulates the content of individual types of security services. Under this regulation a guarding service means:

- a) protection of property at a public place,
- b) protection of property at other than a public place,
- c) protection of a person,
- d) protection of property and a person during transportation,
- e) protection of transport of property and a person,
- f) ensuring the public order at an assembly place,
- g) the operation of a security system or alarm system, running their parts, assessment of a protected premise, or a protected place (hereinafter "operation of a security system or an alarm system"), or
- h) development of a plan of protection.

Under the Act, a detective service involves:

- a) search for the person,
- b) search for property,
- c) monitoring of activities of a person indoors, or in an enclosed place,
- d) obtaining information which may serve as evidence in proceedings in court or with administrative body,
- e) collecting of data on the marital status of a natural person and gathering information on acts of the natural or legal person, or their means,
- f) obtaining information in relation to the recovery, or
- g) collecting of data on offenses threatening a trade secret.

According to the Act, a detective service does not mean performance of activities if performed as part of activities under special provisions.

It is necessary to emphasise the differences in powers of PSS personnel, municipal police and national police in protection of property, life and health of people. These have not been changed for the last seven years. Consequently, it is not usual to engage these entities in common, or mixed action in protection of rights of citizens in practice, although according to the outcomes of our study it is possible. For a brief analysis it will be sufficient to compare PSS in terms of physical protection which is in its contents closest to the tasks of the municipal police.

Differences under the authority of individual organization acting in the sphere of protection and security

Private security service (further only "SBS/PSS") Authority on the territory is determined by the Orderer of the service

- Security service- only at the place of concrete guarded facility;
- Only protection of concrete person;
- Only protection of concrete person and property during transit.

b) Municipal police authority covers the territory of municipality meanwhile it fulfills the duties in the area of:

- Securing municipality public order;
- Protects municipality and citizen property from damage, destruction, loss or misuse;
- Cares about municipality environment protection;
- Ensures keeping order, cleanliness, hygiene and street hygiene;
- Performs generally binding municipality regulations levies and collects offence penalties for delicts in the block procedure stipulated by special regulation and also for traffic delicts related to security and smooth flow of traffic for disobeying the ban resulting from local traffic arrangements.

Municipality may determine further tasks to the municipal police if special laws apply.

Based on the foregoing, the task of the municipal police may be basically performed also by SBS/PSS. The question is whether SBS/PSS has adequate authorization prescribed by law in order to be able to perform the given tasks with the requested result, based on the contractual relation with municipality; since only the very concept of ensuring public order encompasses a number of areas protecting municipality citizen rights that SBS/PSS has no authorization to safeguard.

The first of the important factors are coercive means and their use. According to the Act on private security service, the coercive means are defined as material security means including an animal to be used as a weapon or the subject to halt or to restrict the features of other technical equipment. In this case, the law does not specify the concrete coercive means which may be used by SBS/PSS. This is a general formulation that means the workers of SBS/PSS can be rigged out and armed while all legal conditions are fulfilled by all legally obtainable measures.

In case of municipal police the coercive means are:

- Strokes, grips, punches and self-defense kicks,
- Tear means,
- Truncheon,
- Handcuffs,
- Service dogs.

The Act on municipal police further states under which conditions the member of Municipal police may use the coercive means. Based on the foregoing, the Act on SBS/PSS does not specifically regulate coercive means and neither regulate when SBS/PSS worker may use them. Based on this, it can be clearly derived that coercive means may be used by SBS/PSS only in accordance with conditions of necessary self-defense and extreme urgency, i.e. in the scope valid also for a common citizen.

Authorizations of SBS/PSS worker are regulated by the stated Act ¹² as regards the physical protection hence dependent on people and objects so that:

1) Person authorized to perform physical protection or an investigation may carry out the action only if interest protected by security service is infringed or threatened and only in accordance with the Act and other generally binding legal regulations;

2) Other acts requiring cooperation of the third parties may be carried out only with their agreement;

3) Persons authorized to perform physical protection according to this Act are entitled to:

12 Act no. 473/2005 Coll. on Private security service as further amended, pa. 3 a 4.

- a) Check by sight, touch or other technical means whether the person while entering or exiting the protected facility or protected site carries or wears the objects by which the illegal activity could be committed and take them away,
- b) Prohibit the access to the protected facility or to the protected site to unauthorized persons,
- c) Prohibit the access to persons carrying a weapon to the protected facility or to the protected site if the entry with weapon to the protected facility or to the protected site is forbidden,
- d) Keep entry and exit records on persons and vehicles to the protected facility or from the protected facility or to or from the protected site; for this purpose they are entitled to require the proof of identity,
- e) Record by technical means entry or exit of persons and vehicles to the protected facility or to the protected site or from the protected facility or from the protected site,
- f) Require identification of a person who is caught while committing a delict or a crime offence which relates to the performance of physical protection, or immediately after committing such a delict or criminal offence,
- g) In connection with the performance of physical activity to require proof of person's identity caught at illegal entry to the protected facility or to the protected site or proof of person's identity caught at illegal exit from the protected facility or from the protected site
- h) Check whether the one entering the protected facility or the protected site with the vehicle or exiting with the vehicle does not have in the vehicle or on the vehicle the objects or animals resulting from illegal activity related to the protected person or to the protected site or to the objects by which the illegal activity could be committed and seize them from him,
- i) For the time inevitable up to the arrival of the policemen, Military police or Municipal police, bring person to the guard post who in connection with the performance of physical protection refuses or is unable to reliably prove his identity and who was caught at committing the offence or immediately after committing the offence or caught at the illegal entry to the protected facility or to the protected site or at the illegal exit from the protected facility or from the protected site.

Upon these provisions, it is clear that SBS/PSS workers do not have a large scope of authorizations within the framework of SBS/PSS task performance based on which they could intervene as to the person fundamental rights and freedoms in accordance with the Act. Their authorizations are strictly related only to the activity or to the space agreed upon with the Orderer of the service.

On the other hand, the member of the municipal police has the authorizations related to his function performance on the territory of the whole municipality; meanwhile, the function performance of Municipal police has more significant character during the interventions related to human rights and freedoms such as § 11 authorization to open an apartment, § 12 authorization to seize a thing,¹³ § 10 authorization to require the explanation, § 8 sec.1, lett. d), check whether the detained one is not armed or does not carry a thing by which life or health may be threatened or to seize such a thing.¹⁴

The third important factor is the Institute of Public Official.¹⁵ The aim of the institute is to protect the person fulfilling the tasks of the state. Such a position is given by law¹⁶ only to the member of municipal or state police, meanwhile the member of municipal police keeps such a position only during performance of the work activity in the municipality.¹⁷ The Penal Code regulates criminal offence of the attack on the public servant¹⁸ by that certain form of protection and prevention against the attacks on public servants is ensured; and in case of such attacks the offender is punished by higher imprisonment than in case of normal body assault.¹⁹ However, from the abovementioned protection there is the sanction for abuse of public official authority which is also clear; the sanction would be automatically a part of the institute transferred to the SBS/PSS workers at the protection of public order in the municipality.

13 Act no. 564/1991 of National Council of the Slovak Republic on Municipal police as further amended.

14 Act no. 564/1991 of National Council of the Slovak Republic on Municipal police as further amended.

15 Act no. 300/2005 Coll. on Penal Code as further amended.

16 Act no. 564/1991 of National Council of the Slovak Republic on Municipal police as further amended. Act no. 473/2005 Coll. on Private security service as further amended, pa. 3 a 4.

17 Act no. 564/1991 of National Council of the Slovak Republic on Municipal police as further amended.

18 Act no. 300/2005 Coll. on Penal Code as further amended.

19 Act no. 300/2005 Coll. on Penal Code as further amended, § 155, 156.

CONCLUSION

Slovak legislation knows the problem solution to the public order protection, person and property protection also within the framework of the municipalities' autonomous position. The municipalities may for this purpose, for protection of their citizens and properties as well as municipality property use the forms and means prescribed²⁰ by laws under the strict adherence to the knowledge of police sciences during application process in practice of both legally available services carrying out the person and property protection. For the same purpose the services can be used also for keeping order during the major events.

Based on the brief analysis, the major fact should be pointed out; during the selection of relevant security service, the valid legal and expert limits and restrictions determined by the mentioned acts apply mainly for SBS/PSS. At present this fact cannot subordinate the activity of the municipal police while performing its tasks since it does have neither the authorizations nor means prescribed by law.

The use of SBS/PSS service by municipality is therefore still left at the individual level of consideration as to this service use whether for individual elements or the activities for protection of property, person and municipality area, state body and entity. Based on the foregoing, the services of municipal police are therefore not possible to be substituted by SBS/PSS services for municipality's needs.

For public order protection, person and property protection by organizers of major or large events, this restriction does not apply. The theory of police sciences also allows applying its findings at deployment of SBS/PSS for the protection of public order at such events. As taken for granted, the need of not only the purpose of the use of SBS/PSS services by municipality, but also the economic evaluation of such costs for protection should be considered. The practice is aware of such cases of selective, targeted purposeful use of SBS/PSS services by municipalities.

Due to its high, targeted purpose it cannot be regarded as a universal protection of citizen property and health by municipality but as single-purpose service to the municipality. The conviction may be expressed that it would be interesting to consider the possibility of extension of SBS/PSS authorizations and specification of coercive means within the framework of such extended SBS/PSS authorizations with their exact use only in cases, in which the municipality concluded the agreement with SBS/PSS for protection and keeping order in the municipality. These extended authorizations would solely apply during the time of task performance in the area of public order protection.

We recommend preparing the detailed analysis which extended authorizations for SBS/PSS would come into consideration because the state cannot afford to disparage the activity of other security services by subordinating the private service that performs its activity only on business basis. On the other hand, this option seems to be effective as the service for to the organizers of important events, mainly for lower costs of the Police Force.

This analysis should pay attention to the conditions of mutual cooperation between SBS/PSS and Municipality police under the circumstances in which both services are forced to cooperate at keeping the public order.

In case of legislation changes in the stated direction, there would have to be exact activity conditions of SBS/PSS workers defined in such a way, they could perform the tasks in the area of protection of municipality public order.

This legislation would allow also the formation and operation of mixed municipal police and SBS/PSS patrols; that would lead to personal increase in number of persons keeping public order in the municipality for example, during political, sport, social and other actions.

Current legislation does not prefer such cooperation and neither at practical level allows it, due to unequally divided authorizations between these two services.

This in fact means the impossibility of existence of mixed patrols of state and municipal police applies due to the same reasons; i.e., the diversity of tasks performance of individual services and in relation to that the conditions for use of coercive means and types of coercive means.

20 METENKO, J., Policaјné vedy a policaјné činnosti, výskum a vývoj metód. In., Meteňko, J., Bačíková, I., Policaјné vedy a policaјné činnosti, zborník z medzinárodnej konferencie konanej dňa 14. novembra 2007. 1. vyd. Bratislava, Akadémia PZ 2008, 108 s. ISBN 978-80-8054-449-2, EAN 9788080544492. s. 37-42.

However, in this case the importance of mixed patrols consisted of state police and municipality police is not so significant in connection to an increase of public order and municipality protection.

The amendment to the Act on municipal police,²¹ extending the authorizations of municipal police of one municipality to the other municipality on the basis of written agreement between the two relevant municipalities is in principle pointing out in the same direction.

This legal possibility of the municipality allows it the protection of municipal public order without a necessity to form its own municipal police which may save financial means; the financial means may be recalculated between the two municipalities. However, in case of municipal police with a small number of members it does not solve the problem of sudden solution of bad security situation of one of the municipalities. Such a situation in particular could be temporarily solved by use of SBS/PSS delegated with relevant authorizations.

REFERENCES

1. BÍLÝ, J., *Moc a právo v evropské politické tradici*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009. s. 383. ISBN 978-80-7380-180-9.
2. FILÁK, J., BRÁZDA, J., BOHMAN, M., HRUDKA, J., VOPRŠAL, P., ZÁMEK, D. *Zákon o Policii České republiky s komentářem: podle právního stavu k 12.1.2009*. 1. vyd. Praha: Police history, 2009. 285 s. ISBN 978-80-86477-49-7.
3. KŘÍHA, J. - Význam součinnosti a spolupráce orgánů obce v oblasti zabezpečování místních záležitostí veřejného pořádku pro lokální prevenci kriminality, In: ZOUBKOVÁ, Ivana, Jana FIRS-TOVÁ a kol. *Kriminologie - aktuální problémy*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2013. , 2013, 270 s., ISBN 978-80-7251-395-6.
4. KŘÍHA, J. - Ochrana místních záležitostí veřejného pořádku ve světle teritoriálních souvislostí – aktuální edukační příležitosti a výzvy II – monitoring stavu a dynamiky dílčí součinnosti veřejnoporačkové praxe. , s. 230-232, ISSN 1214-4967 (100%), České Budějovice. In *Auspicia*, 2011, s. 230-232, ISSN 1214-4967
5. METEŇKO, J., *Policajné vedy a policajné činnosti, výskum a vývoj metód*. In.,
6. METEŇKO, J., *The possibility of using the private security services in Slovakia to ensure local and state public order / aut. Jozef Meteňko*. In: *The Anthology : GODIAC - Good practice for dialogue and communication as strategis principles for policing political manifestations in Europe*. - Uppsala : Kph Trycksaksbolaget, 2013. - ISBN 978-91-86791-04-9. - S. 84-91.
7. METEŇKO, J., BAČÍKOVÁ, I., *Policajné vedy a policajné činnosti , zborník z medzinárodnej konferencie konanej dňa 14. novembra 2007*. 1. vyd. Bratislava, Akadémia PZ 2008, 108 s. ISBN 978-80-8054-449-2, EAN 9788080544492. s. 37-42.
8. METEŇKO, J., HEJDA, J., *Alternatíva privátneho sektora a preventívnych policajných činností*. Kap. 3.11, In: DUŠEK, J., PÁNA, L., ŠVATOŠ, R., a kol., *Udržiteľný rozvoj a funkce moderného státu*, 1. vyd., České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2012, 368 s., ISBN 978-80-87472-20-0, s. 263-273
9. Act no. 564/1991 of National Council of the Slovak Republic on Municipal police as further amended,
10. Act no. 300/2005 Coll. on Penal Code as further amended
11. Act no. 473/2005 Coll. on Private security service as further ammended
12. Ammendment no. 105/2011 Coll. of the Act no. 564/1991 on Municipal police

21 Amendment no. 105/2011 Coll. of the Act no. 564/1991 on Municipal police.

ТЕРОРИСТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА НАСИЉА АЛБАНСКИХ ЕКСТРЕМИСТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ¹

Проф. др Обрад Стевановић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др Саша Мијалковић³

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: И поред тога што је насиље албанских екстремиста на Косову и Метохији општепознати феномен дугог трајања, ставови савремених истраживача политичког насиља и појединих субјеката међународне заједнице о његовом терористичком карактеру често су противречни. С тим у вези, рад је резултат истраживања спроведеног с циљем да се анализом расположивих садржаја идентификују и научно опишу терористичка обележја тог насиља с краја XX и почетка XXI века. Резултатима тако усмереног истраживања презентованог у раду утврђене су специфичне карактеристике насиља албанских екстремиста које се, у теоријском смислу, могу сматрати неопходним и довољним конститутивним обележјима тероризма. Конкретније, потврђивањем постојања неморалности, противправности, политичког и против Републике Србије усмереног циља, застрашивања и пропаганде делом, прорачунатости и систематичности у том насиљу, потврђени су и његов терористички карактер и терористички профил „Ослободилачке војске Косова“ (ОВК) као његовог кључног носиоца.

Кључне речи: насиље, тероризам, Косово и Метохија, неморалност, политички циљ, застрашивање, пропаганда делом, систематичност примене насиља.

УВОД

Егзистирање политички и етносепаратистички мотивисаног насиља албанских екстремиста⁴ на Косову и Метохији у дугом историјском периоду неспорна је, научно верификована и општепозната чињеница. Упркос томе, његове квалификације су често противречне и крећу се од обичног „етнички мотивисаног насиља“, преко „леgitимне борбе косметских Албанаца за самоопредељење“, до тероризма и подршке спољној агресији на Републику Србију. Полазећи од тога и од научно потврђених чињеница да „нема тероризма без насиља“ и да „свако насиље није тероризам“, проблем истраживања је одређен питањем: *да ли се у насиљу албанских екстремиста на Косову и Метохији с краја XX и почетка XXI века стичу нека од неопходних и довољних обележја која то насиље чине терористичким?* Следствено томе, основна хипотеза коју је истраживањем требало потврдити или оповргнути гласила је: *Насиље албанских екстремиста на Косову и Метохији с краја прошлог и почетка овог века карактерисала су кључна конститутивна обележја тероризма.*

У трагању за одговором на питање којим је одређен проблем истраживања, у раду се анализирају теоријски извори о појму насиља, насиље као нужан елемент тероризма и тероризам као посебна врста (политичког) насиља. Конкретније, упоредно су анализирана теоријски утврђена, конститутивна обележја тероризма и емпиријски утврђена обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији. При томе, методом генерализације

1 Рад је резултат два научноистраживачка пројекта: *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* (III 47023), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а руководилац је проф. др Урош Шуваковић, и *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција* (OI 179045), чији је руководилац проф. др Саша Мијалковић.

2 obrad.stevanovic@kpa.edu.rs

3 sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs

4 О појму екстремизма више у: Савић, А., Делић, М., Илић, П. (1998). *Основи државне безбедности*. Београд: Образовно истраживачки центар РДБ МУП РС, стр. 73.

и апстракције, теоријски утврђена, неопходна и довољна обележја тероризма су сврстана и анализирана у оквиру четири групе: 1) неморалност и противправност, 2) политички циљ и усмереност против државе, 3) застрашивање и пропаганда делом и 4) прорачунатост и систематичност примене насиља.⁵ Потврђивање или оспоравање постојања тих обележја у насиљу албанских екстремиста може бити од користи за суштинско разумевање тог насиља и његових, још увек несагледиво тешких последица у људским животима и правима, у разарању имовине, деградацији животне средине и угрожавању територијалног интегритета Републике Србије и мира у региону.

ПОЈАМ И ВРСТЕ НАСИЉА

Крај XX и почетак XXI века нису донели очекивано смањење коришћења насиља као средства за остваривање најразличитијих циљева. Уместо да губи на значају, коришћење насиља је и у савременим условима један од основних проблема безбедности великог броја земаља. И данас се чини актуелним становиште појединих истраживача насиља према којима су укупно друштвено и непосредно физичко насиље у опадању, док су политичко и психичко насиље и насиље над природом у порасту.⁶ Истовремено, неки традиционални облици физичког и психичког насиља (у породици, на послу – мобинг), доспевају у средиште свеопште пажње и добијају савремене квалификације. Упркос историјској постојаности и актуелности, појам насиља није теоријски ни нормативно најјасније одређен и најчешће се поистовећује с појмовима силе и моћи.

Сила се најчешће одређује као „притисак који се над неким врши, с намером да се од њега нешто добије или да се неко приволи или присили да нешто уради што по својој слободној вољи не би урадио (...)“.⁷ Или као „примена различитих поступака и средстава да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи“.⁸ С друге стране, појам насиља се најчешће одређује као „коришћење физичке силе с циљем наношења повреда или узроковања штете људима или имовини... или принудно нарушавање слободе човека“.⁹ Упркос таквом, недовољно јасном разликовању појмова силе и насиља и упркос експлицитном навођењу појма физичке силе као конститутивног елемента насиља, појам насиља се може схватити као свака сила која делује, односно као директно коришћење сваке, а не само физичке силе. Насиљу су, дакле, за разлику од силе, потребна конкретна средства (оруђа) којима се сила употребљава претварајући се у насиље којим се постиже циљ, односно конкретан учинак.

У тако одређеним значењима, оба појма (сила и насиље) су вредносно неутрални и могу се користити за остваривање веома различитих како позитивних тако и негативних циљева. Из искуства је, такође, познато да употреба силе може бити како законита и општеприхватљива (легална и легитимна), тако и незаконита и неприхватљива (нелегална и нелегитимна). Употреба оружане војне силе у оружаном сукобима у складу с међународним ратним и хуманитарним правом, употреба ватреног оружја и других средстава принуде у обављању полицијских послова у складу са законом, као и коришћење силе у условима крајње нужде и нужне одбране, примери су законите примене силе. За разлику од тих примера, употреба силе која се не може квалификовати као насиље и коришћење силе за извршење кривичног дела (убиство, разбојништво, отмица, тероризам, изнуда, уцена) примери су незаконите и кажњиве употребе силе која се обично квалификује као насиље. Према тим одређењима, само појам силе задржава вредносну неутралност, док је појам насиља вредносно негативан, подразумева противправну и искључује закониту употребу силе.

5 Наведена обележја, као доминантна, у себи садрже и друга обележја тероризма. Упоредити са: Schmid, A., Jongman, A. (2005). *Political Terrorism*. Piscataway, NY: Transaction Publishers, str. 5–6; Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012). *Организовани криминал и тероризам*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 15; Стевановић, О. (2008). *Посебности албанског тероризма на Косову и Метохији: докторска дисертација*. Београд: О. Стевановић, стр. 33–34.

6 Упоредити: Симеуновић, Д. (1989). *Политичко насиље*. Београд: Радничка штампа, стр. 27.

7 Lalević, M. (1974). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*. Београд: Sveznanje, str. 393.

8 *Mala politička enciklopedija*. (1966). Београд: Savremena administracija, str. 719.

9 Томашевић, К. (1983). *Izazov terorizma: problemi suzbijanja terorizma u međunarodnoj zajednici*. Београд: Mladost, str. 13–15.

Насиљем се може нападати психа (психичко спокојство), тело, живот или имовина човека. Према коришћеним средствима и последицама, насиље може бити психичко и физичко. У том смислу, психичко насиље се може испољавати као претња, уцена, клевета или пропаганда, а физичко као напад физичком снагом, техничким средствима (хладним и ватреним оружјем, бомбама, експлозивним и сличним предметима и направама, авионима и другим саобраћајним средствима), хемијским, биолошким и нуклеарним средствима (тровање хране и воде за пиће), као и усмеравањем природних сила (рушење брана, система одбране од поплава и сл.). Поред наведене поделе, посебно су важне подела насиља према његовом циљу – на криминално и политичко,¹⁰ према сложености – на просте и сложене облике и према објекту – на насиље над људима, имовином и природом.¹¹ Акти насиља према људима се могу испољавати у различитим интензитетима, од претње насиљем, преко оштећивања и уништења имовине, ограничења слободе кретања и других људских права и слобода, до наношења телесних и смртних повреда (од „обичног“ појединачног криминалног, преко политички мотивисаног рањавања и убиства, до масовних злочина против људи у терористичким кампањама и/или у ратним, односно оружаним сукобима).

НАСИЉЕ АЛБАНСКИХ ЕКСТРЕМИСТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Прве идеје албанских екстремиста о коришћењу насиља у остваривању сецесије Косова и Метохије од Републике Србије појавиле су се непосредно после завршетка Првог балканског рата (1912) у којем је српска војска коначно протерала Турску с Косова и Метохије и после пет векова вратила то подручје у оквиру српске државе. Кључни носиоци тог, сецесионистички мотивисаног насиља на Косову и Метохији пре, током и после ослободилачких ратова Србије (1912–1918) и између два светска рата биле су качачке, а током и после Другог светског рата балистичке групе екстремних Албанаца. Насиље засновано на њиховој традицији, с несагледиво тешким последицама за виталне интересе Републике Србије, ескалирало је крајем XX и почетком XXI века оружаним и другим насиљем албанске екстремистичке организације под називом „Ослободилачка војска Косова“ (ОВК), уз подршку утицајнијих субјеката међународне заједнице. Статистички подаци државних органа Србије, верских и других националних и међународних организација о том насиљу албанских екстремиста само су доказ више у прилог тим, општепознатим чињеницама.

Према статистичким подацима Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Војске Југославије, у периоду од 1991. до 2004. године албански екстремисти су на Косову и Метохији извршили укупно 10.954 насилна акта (табела 1 и слика 1), који су квалификовани као терористички акти. Од тога су само 134 акта или нешто више од 1% извршени у периоду од 1991. до 1997. године (1,6 аката месечно). Током 1998. и 1999. године нагло је порастао број извршених насилних аката, тако што их је у 1998. години извршено 1.391 или око 22% (просечно 6,6 дневно), а у 1999. чак 5.492 или око 51% (просечно 15,1 дневно). Током 2000. године наоружане групе албанских екстремиста су извршиле укупно 1.028 или око 9% насилних аката, док је у наредне четири године извршено укупно 1.909 или око 17% насилних аката.

Из опуса типичних насилних аката савременог тероризма, албански екстремисти су у свом насилном деловању доминантно користили психичку силу у смислу различитих облика претњи, притисака и уцена и физичку силу у виду различитих облика напада ватреним оружјем и бомбашких напада на полицајце, војнике и грађане, на приватну, јавну и верску имовину. Нису изостале ни отмице, присилно мобилисање сународника, пресретање и злостављање путника у саобраћају, подметање експлозивних направа и изазивање пожара. Иако је насилност таквих аката доказива сама по себи, хиљаде убијених, рањених, киднапованих и несталих цивила, хиљаде уништених домаћинстава, културноисторијских и верских објеката и споменика културе, стотине хиљада прогнаних и расељених лица с Косова и

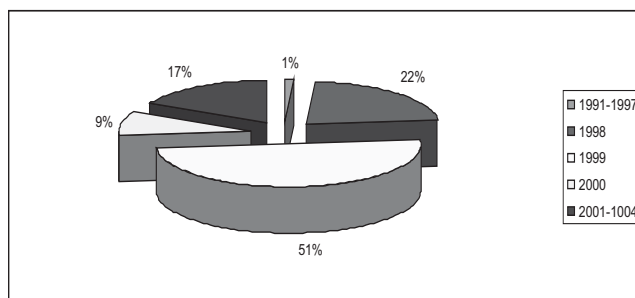
10 Типични примери криминалног насиља су убиство, разбојништво или телесна повреда, док су типични примери политички мотивисаног насиља атентат, политичко убиство, оружана побуна, тероризам или агресија.

11 Симеуновић, Д. (1989), *op. cit.*, стр 27.

Метохије објективне су, неспорне и трагичне последице таквог деловања, али и научни индикатори и докази који постојање насиља албанских екстремиста чине неспорним.¹²

Табела 1: Преглед насилних аката извршених на КиМ, од 1991. до 2004. године¹³

Период	1991–1997.	1998.	1999.	2000.	2001–2004.	Укупно
Број аката	134	2391	5492	1028	1909	10954

Слика 1: Преглед насилних аката извршених на КиМ, од 1991. до 2004. године

Ти и многобројни други подаци јасно указују на то да су се носиоци албанског екстремизма на Косову и Метохији, у остваривању великоалбанске националне идеје, чешће борили насилним него ненасилним средствима. Иако је за Албанце у Републици Србији и у СРЈ увек постојала шанса да се одреде или врате за преговарачки сто и гласачким кутијама, екстремисти из њихових редова су остали доследни насиљу као основном средству њихове политичке борбе. Доследност у томе потврдили су и крајем 1999. и током 2000. године, преношењем стратегије паравојног организовања и оружаног насиља с Косова и Метохије на територију општина Бујановац, Прешево и Медвеђа, а нешто касније и на територију Републике Македоније.¹⁴

Упркос неспорним, насилним актима и њиховим неспорним, али још несагледиво тешким последицама, насиље албанских екстремиста се, само по себи, не може квалификовати као тероризам. Разлог за то је, разуме се, једноставан и произилази из теоријски потврђене и неспорне чињенице да свако политички мотивисано насиље није тероризам, иако је политички мотивисано насиље нужни елемент тероризма. Према истраживању Војске САД, спроведеним после Вијетнамског рата, у спектру интензитета сукоба тероризам је позициониран изнад криминала, организованог криминала, нереда и побуна а испод различитих врста ратова, односно оружаних сукоба (табела 2).¹⁵ Тако одређен, тероризам је само један од видова коришћења насиља за остваривање одређених циљева и може се појавити као саставни део других видова насиља, у вези с њима, или сасвим изоловано од њих.¹⁶

Управо због тога, али и због честог оспоравања потпуности дефиниција тероризма, значајан број аутора је склон одређивању тог појма утврђивањем његових конститутивних

12 Више о последицама насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији у: Стевановић, О. (2008), *op. cit.*, стр. 315–350.

13 Извори података: 1) статистички подаци Управе аналитике Министарства унутрашњих послова Републике Србије (за нападе на грађане и припаднике полиције), 2) Терористички акти албанских терористичких група на Косову и Метохији (III–1 и III–2) и 3) злочини албанских терориста на територији АП Косово и Метохија (IV–1 и IV–2). Извор: СМПП СРЈ, Београд, 2000. (за нападе на припаднике Војске СРЈ).

14 Поучена „косметским искуством“, Република Србија је тада успела да заустави озбиљнију ескалацију тероризма на својој територији ван Косова и Метохије. Опширније о томе у: Стевановић, О., Мијалковић, С., Субошић, Д., Млађан, Д. (2012). Превенција етнички мотивисаног тероризма у Републици Србији: студија случаја „Бујановац, Прешево и Медвеђа“. *Теме*, 35(4), 1701–1717.

15 Vajt, Dž. R. (2004). *Terorizam*. Beograd: Alexandria Press, str. 16.

16 Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 172.

(неопходних и довољних), терористичких обележја. Поред насиља, у та обележја се најчешће убрајају: 1) неморалност и противправност, 2) политички циљ и усмереност против државе, 3) застрашивање и пропаганда делом и 4) прорачунатост и систематичност примене насиља.¹⁷ Иако није спорно да је насиље једно од тих обележја, остала наведена обележја чине конкретно насиље терористичким, односно тероризмом.

Табела 2: Спектар сукоба

Низак ----- Ниво конфликта ----- Висок											
Норме, обичаји, табуи	Грађ. право – прекршаји	Криминалитет	Организовани криминалитет	Нереди, немири, побуне	Т е р о р и з а м	Герилски рат	Рат ниског интензитета	Ограничени конвенц. рат	Неограничени конв. рат	Селект. масовно уништ.	Масовно уништавање
Полицијска ----- Надлежност ----- Војна											

Извор: Vajt, Dž. R. (2004). *Terorizam*. Beograd: Alexandria Press, str. 16.

НЕМОРАЛНОСТ И ПРОТИВПРАВНОСТ НАСИЉА

Термини као што су морална неприхватљивост аката; непоштовање људских живота; недужне, невинне и неумешане особе, цивили и неборци као објекти, мете или жртве напада; недискриминативан избор жртава, често се користе за објашњење појма *неморалности тероризма*. Терористи су увек нападали беспомоћне људе, због чега се тероризам често карактерише као злоупотреба недужних у служби политичке моћи коју терористи увек желе да задобију и искористе.¹⁸ У том смислу, Понтара пасивним субјектом, односно жртвом тероризма сматра „невина лица“, истичући да је тероризам „сваки акт извршен као део једног метода политичке борбе који садржи употребу екстремног насиља против невиних“.¹⁹ Давид наглашава да се терористичким понашањем нападају невини циљеви, или циљеви који немају војни интерес. Према њему, тероризам подразумева „сваки акт оружаног насиља, који (...) крши правила хуманитарног права, која забрањују употребу свирепих и варварских средстава, нападом на невинне циљеве, или циљеве који немају војни интерес“.²⁰ Стернова дефинише тероризам као „акт насиља или претњу насиљем против особа које нису борци“.²¹

Насилно деловање албанских екстремиста, било је и *неморално*, јер су мете њихових непосредних оружаних и других, насилних напада много чешће били недужни, обични грађани Косова и Метохије, него припадници српских и југословенских снага безбедности. Као што је „Арафатова моћ израсла на нишану пушака које нису биле уперене само у израелске војнике, већ још више у школске аутобусе, купце на израелским пијацама, невинне Арапе, стране дипломате и туристе“;²² тако и моћ албанских екстремиста није израсла само из директне борбе против регуларних војно-полицијских снага Србије и СРЈ, већ више из њихових насилних

17 Dimitrijević, V. (1982). *Terorizam*. Beograd: Radnička štampa, str. 122–149; Jakovljević, D. (1997). *Terorizam s gledišta krivičnog prava*. Beograd: Službeni list SRJ, str. 46–50; Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 127–128; Стевановић, О. (2008), *op. cit.*, стр. 33–34; Стевановић, О. (2012). Објекти напада и последице албанског тероризма на Косову и Метохији. У Б. Јовановић, У. Шуваковић (ур.), *Косово и Метохија 1912–2012* (стр. 754). Косовска Митровица: Филозофски факултет.

18 Више о томе у: Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 213, 297; Harmon, S. (2002). *Terorizam danas*. Zagreb: Golden Marketing, str. 13, 214.

19 Jakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 46.

20 *Ibid.*, str. 47.

21 Stern, Dž. (2004). *Ekstremni teroristi*. Beograd: Alexandria Press, str. 15.

22 Harmon, S. (2002), *op. cit.*, str. 200.

аката усмерених против невиних (недужних, неумешаних) људи (цивила, стараца, жена и деце). Ти насилни акти су укључивали насилно регрутовање; принуду на јатаковање, плаћање пореза, напуштање пребивалишта и физички рад; уцене, изнуде и претње; пресретања, отмице и прогоне, злостављања, телесна повређивања и убијања тих лица у њиховим кућама и двориштима, на имањима, јавним комуникацијама, у средствима јавног саобраћаја или у кафићима и на другим јавним местима.

Статистички подаци Министарства унутрашњих послова Републике Србије за период од 1991. до 2004. године јасно потврђују да су цивили били најчешћи објекти непосредних напада албанских терориста на Косову и Метохији. Према тим подацима, од укупно 10.954 терористичка напада на људе у наведеном периоду, убијено је, повређено или отето укупно 6.590 лица, од чега 4.922 или 74% цивила, 1.310 или 18% полицајаца и 358 или 8% војника.²³ Такви акти, независно од њиховог циља, никако се не могу морално оправдати као начин да се држави и јавном мњењу укаже на проблем или на политички циљ.

Упркос чињеници што је питање подобности права уопште, па тиме и међународног права као метода за дефинисање политичког насиља, још спорно, у више дефиниција, односно схватања тероризма уводи се или се претпоставља његово нормативно обележје изражено кроз елемент *противправности*. Тероризам се, тако, означава као кривичноправна категорија, односно као правом забрањени акт, којим се повређују или крше норме како унутрашњег националног кривичног права тако и норме међународног права. У пракси се често научни појам кривичног дела тероризма своди на његово позитивноправно значење,²⁴ чиме се тероризам одређује као оно што је тако дефинисано у националним и међународним кривичним кодексима, односно као правом забрањено дело чија су обележја наведена у његовом кривичноправном опису.²⁵

Противправност насиља албанских екстремиста из аспекта националног кривичног права, поред противправности њиховог циља који је супротан одредбама тадашњих устава СРЈ и Републике Србије и актуелног устава Републике Србије из 2006. године, доказива је прописаношћу кривичног дела тероризма у кривичноправном законодавству Републике Србије и чињеницом да су у великом броју њихових насилних аката садржани сви кривичноправни елементи тог кривичног дела. О томе довољно јасно говоре подаци Министарства унутрашњих послова Републике Србије, према којима је на Косову и Метохији, само у периоду од 1. јануара 1998. до 20. јуна 1999. године, регистровано извршење 1.492 кривична дела тероризма из члана 125 КЗ СРЈ, од чега 436 дела на штету Албанаца и 1.061 дело на штету Срба и других неалбанаца, од чега је у укупно 387 кривичних дела наступила смртна последица.²⁶

Противправност спроведене кампање насиља из аспекта међународног права доказива је изостанком како легитимности циља тако и легитимности средства тог насиља. Изостанак *легитимности циља* доказив је непостојањем објективних узрока спроведене кампање насиља, односно непостојањем доказа о колонијалном, окупационом, туђинском или тиранском режиму, против којег је насиље усмерено; прописаношћу људских и мањинских права у Републици Србији и гарантовањем њиховог остваривања према највишим стандардима међународног права; као и противправношћу циља албанских екстремиста који је у директној супротности с међународним документима којима се гарантује суверенитет, територијални интегритет и непромењивост граница суверених држава.²⁷

Изостанак *легитимности средства* се потврђује постојањем механизма мирног решавања спорова и сукоба у Републици Србији (устав, закони, избори), односно легитимних – ненасилних начина за остваривање легитимних политичких циљева, изостанком коришћења, односно бојкотовањем тих механизма од стране албанских екстремиста, криминалним и неморалним вођством и повезаношћу ОВК с организованим криминалом и

23 Детаљније о томе у: Стевановић, О. (2008), *op. cit.*, стр. 325–334.

24 Jakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 16, 43, 49, 185.

25 Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 29–30.

26 Доказни предмети Хашког трибунала, сведочење аутора, мај – јун 2005, ТАБ 76–78.

27 Та документа су, пре свих, Повеља УН, Завршни документ из Хелсинкија о непромењивости међународних граница, Резолуција СБ УН број 1244, као и други међународни документи којима се државе обавезују да се уздржавају од промена етничке структуре становништва на својим територијама.

криминално-клановским структурама на Косову и Метохији,²⁸ као и усмереношћу насиља против неумешаних и недужних²⁹ и непоштовањем међународног ратног и хуманитарног права. Чак и да је ОВК заиста била ослободилачка организација и да се борила за легитимне ослободилачке циљеве, њени оружани напади на неумешане цивиле се могу квалификовати друкчије него као терористички акти. То првенствено стога што ни легитимни циљеви не могу легитимизовати коришћење насилних средстава против неумешаних, без покушаја да се проблем реши мирним путем, односно демократским средствима.³⁰

ПОЛИТИЧКИ ЦИЉ И ПРОТИВДРЖАВНА УСМЕРЕНОСТ НАСИЉА

Поред повезаности с појмом силе, тероризам је нераскидиво повезан и с појмом политике. Политички циљ (мотив, побуда), политичка природа и политичке поруке тероризма се узимају као посебно битно, конститутивно обележје тероризма у већини научних истраживања тог феномена, упркос многобројним покушајима да се то својство насиља, из различитих разлога, искључи из нужних обележја тероризма.³¹ Професор Димитријевић истиче да се терористички акт предузима ради постизања политичког циља, Понтара сматра да тероризам представља сваки акт екстремног насиља извршен као дело једног метода политичке борбе, док Вилкинсон, претпоставља да понашање терористе треба да има у виду политички циљ.³² Суштински, политички циљ терориста чини њихово насиље политичким. Према Симеуновићу, политичко насиље подразумева директну или индиректну (латентну) примену силе у сфери политике и политичког, односно (...) над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника.³³

Највећи део научних истраживања и ставова о тероризму је потврдио и велики број држава својим ставом да тероризам треба раздвојити од класичног, па и од организованог криминала утврђивањем политичког циља (мотива, побуде) терористичких аката.³⁴ Такође, научна истраживања јасно потврђују и то да, поред тероризма, постоје и многобројни други прости и сложени облици политичког насиља, као што су: политичко убиство и атентат (усмерени ка политичару, не ка систему), диверзија, насилни протести, побуне, нереди, немири, субверзија, репресија, терор, устанак, рат или агресија.³⁵ Полазећи од тога, може се закључити да је „политички циљ насиља оно по чему се разликује терориста од класичног криминалца“.³⁶ Истовремено, може се закључити и то да свако политичко насиље није тероризам, односно да је тероризам само један од више облика политичког насиља.

Значајни истраживачи тероризма истичу да је сваки тероризам противдржавни и да је усмереност стратегијског циља терориста против државе, државне заједнице или међународне заједнице (савеза, коалиције, организације) држава, једно од кључних обележја тероризма. Независно од тога ко је носилац – активни субјекат тероризма, терористи увек имају за циљ да промене политички систем нападне државе, државне заједнице или међународне организације држава или да од њих изнуде одређене уступке. Хајамс (Huams) пасивним субјектом тероризма означава „неку владу на власти“ или саме „представнике власти“, док Давид сматра да је акт тероризма управљен против државе у њеној укупности (становништво, територија и власт), а не у једном од њених елемената.³⁷ У том смислу, тероризам се у теорији

28 Више о томе у: Мијалковић, С., Ђиновић, Р. (2008). Симбиоза организованог криминала, тероризма и политике на Косову и Метохији као изазов и претња националној и регионалној безбедности. У Ј. Ђирић (прир.), *Космет – Гордијев чвор* (стр. 167–192). Београд Институт за упоредно право, стр. 167–192, и Стевановић, О. (2008), *op. cit.*, стр. 162–167, 204–244.

29 Детаљније о томе у: Стевановић, О. (2008), *op. cit.*, стр. 41–51.

30 Само изласком на парламентарне и председничке изборе Албанци су у Србији могли бити кључни фактор од утицаја на то ко ће бити председник Републике Србије и које ће политичке странке формирати Владу Републике Србије.

31 Јakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 42–43, 45–46, 217; Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 13–15, 203, 209.

32 Стевановић, О. (2008), *op. cit.*, стр. 66.

33 *Enciklopedija političke kulture*. (1993). Beograd: Savremena administracija, str. 735–736.

34 Јakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 217.

35 *Enciklopedija političke kulture*. (1993), *op. cit.*, str. 735–736.

36 Hacker, F. (1975). *Terror*. Barcelona: Esplugas de Llobregat, str. 184; Јakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 216–218; Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 76–77.

37 Јakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 49, 177.

често декларише као рат против државе или се сврстава у средства борбе за освајање власти у државама. Такав, преовлађујући став доктрине је прихваћен у Конвенцији о спречавању и кажњавању тероризма из 1937. године,³⁸ према којој се терористички акт дефинише као „криминални чин управљен против државе (...)“. Исто становиште је прихватио и Секретаријат Генералне скупштине Уједињених нација у својој студији под скраћеним називом „Мере за сузбијање међународног тероризма“.³⁹

Упркос чврстој повезаности албанских екстремиста на Косову и Метохији с организованим криминалом, стварање „Независне Републике Косово“ и њено отцепљење од Републике Србије били су неспорни, доминантни и општепознати политички циљеви њиховог деловања у дугом историјском периоду. Тако дефинисани политички циљеви, засновани на великоалбанској националној идеји, били су јасно и нескривено усмерени против државног суверенитета, територијалног интегритета, независности, уставног поретка, права и слобода грађана као виталних вредности Републике Србије. Та два обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији су доказиви многобројним програмима, документима, памфлетима, паролама, јавним саопштењима и деловањем илегалних и легалних албанских политичких и других организација, од Прве призренске лиге и многобројних организација профашистичке, качачке, балистичке и стаљинистичке оријентације, преко Албанске академије наука, Народног покрета Косова (НПК) и Демократског савеза Косова (ДСК), до ОВК и њених представника у највишим органима садашње привремене власти на Косову и Метохији.

Противсрпска усмереност свеукупног деловања албанских екстремиста на Косову и Метохији посебно је и очигледно доказива и паролом „Косово република“, чији је политички, односно сепаратистички карактер једно од ретких питања око којег не постоји спорење између државе Србије и албанских етносепаратиста.⁴⁰ Незаконито самопроглашење независности Косова и Метохије почетком 2008. године и признање тако самопроглашене независности од стране САД и већег броја земаља ЕУ последња су и најконкретнија потврда о постојању унутрашњих и спољних политичких и против Републике Србије усмерених циљева албанских екстремиста на Косову и Метохији.

ЗАСТРАШИВАЊЕ И ПРОПАГАНДА ДЕЛОМ

Стање или атмосфера колективног страха и застрашености шире популације људи често се истиче као нужан услов да би се конкретно насиље могло квалификовати као тероризам. Такво стање се често означава и терминима као што су: стање несигурности, неповерења, дефетизма, стрепње, претње, очекивања реакције, узбуне, панике, терора, опште опасности и слично. Схватање тероризма као дела или активности усмерене ка стварању колективног страха и сејању потпуне несигурности људи врло је распрострањено међу ауторима који објашњавају тероризам као специфичан вид насиља.⁴¹ Тако Џулијард (Juillard), Левасер (Levasseur) и Димитријевић говоре о насилном понашању које изазива страх, односно застрашивање.⁴² Према њима, суштина насиља у тероризму је управо у убеђивању страхом, односно у застрашивању убијањем недужних, чиме се изазива одвратност друштва. Као врста насиља или претње насиљем, тероризам је усмерен ка сејању страха – застрашивању становништва, с циљем произвођења осећаја или атмосфере несигурности и распрострањеног стања узнемирености. Страх је есенцијална компонента тероризма, јер је готово увек битан инструмент остваривања терористичких циљева.⁴³

Изложеност грађана опасности од терористичких напада ствара осећај небезбедности, слабости, немоћи, неспокојства и неповерења у државну власт која је дужна да им осигура мир

38 Иако та конвенција није ступила на снагу, сама чињеница што је донета на међународној конференцији даје дефиницији тероризма значај прве међународноправне дефиниције.

39 Пун назив студије је „Мере за сузбијање међународног тероризма који угрожава или узима животе невиних људи или доводи у опасност основне слободе и проучавање узрока облика тероризма и аката насиља који леже у беди, фрустрираности, болу и очају, и који доводе до тога да неки људи жртвују људске животе, укључујући властите, у покушају да произведу радикалне промене“ (УН, Док. А/С 6 6/418, 1972).

40 Мијалковски, М. (1999). *Модел заштите ВЈ од тероризма: докторски рад*. Београд: ВА ВЈ, стр. 123.

41 Више о томе у: Stern, Dž. (2004), *op. cit.*, str. 16; Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 25–26.

42 Према: Jakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 48.

43 Stern, Dž. (2004), *op. cit.*, str. 94.

и безбедност. То је и циљ терориста: да акцијама насиља према недужнима привуку пажњу домаће и светске јавности и застраше је или придобију за остварење интереса и циљева које прокламују, како би јавност извршила притисак на државу да удовољи захтевима терориста.⁴⁴

Животу у страху од насилних напада албанских екстремиста био је у дугом низу година и сада је састави део свакодневице великог броја грађана Косова и Метохије. Распрострањеношћу, неселективношћу, дрскошћу, безобзирношћу и подмуклошћу бомбашких и других оружаних напада, албански екстремисти су сејали страх широм Покрајине. Разноврсност, систематичност и континуираност њихових аката, као и арбитрарност њихових носилаца у избору жртава, начина, места и времена напада, стварали су осећај опасности, претње, стрепње, несигурности, неповерења и непријатељског окружења широких размера. Свеprisутним самоограничавањем и неслободом кретања, посебно Срба и других неалбанаца ван ужег подручја њихових ентитета на Косову и Метохији, као и изостајањем повратка прогнаних грађана у своја насеља на Косову и Метохији, пре свега због реалне претње насиљем албанских екстремиста, посебно током 1998/1999. године и након повлачења полиције и Војске с Косова и Метохије, кључни су докази постојања застрашености и страха од небезбедности широких размера на том делу територије Републике Србије.

С појмовима страха и застрашивања блиско су повезани и појмови као што су: пропаганда делом, симбиоза тероризма и медија, преузимање одговорности за дело уз оптуживање за узрок, јавност дела и утицај делом на публику, насилни акт као акт комуникације и жеља терориста за публицитетом и саморекламирањем. Велики број теоретичара узима те појмове као посебна обележја тероризма, с циљем да се застрашивањем или на други начин утиче на неку публику. Убијањем невиних жртава тероризам се усмерава ка широј мети од непосредне жртве, у намери да побуди одређене јавне реакције, укључујући запрепаштење, ужас, покоравање, промену мишљења или очекивану реакцију о одређеном питању, од пуштања на слободу затворених истомишљеника до стварања нове националне државе. У том смислу, Стернова дефинише тероризам као „акт насиља или претњу насиљем против особа које нису борци, с циљем да се изврши освета, постигне застрашивање или на други начин утиче на неку публику“.⁴⁵ Тероризам је тако „синтеза рата и позоришта, драматизација најзабрањенијих врста насиља против невиних жртава и пред очима јавности, у нади да ће она изазивати стање страха, корисног за политичке сврхе“.⁴⁶

Произведеном и наметнутом тезом о „терору Београда“, угрожености људских и мањинских права на Космету и о хуманитарној катастрофи током НАТО агресије, замагљивањем истине о албанском тероризму, његовим жртвама и о борби против тероризма, албански екстремисти су коришћењем медија и пропаганде успешно интернационализовали свој проблем. Један од кључних ослонаца такве екстремистичке пропаганде била је теза о потпуној дискриминацији албанске националне мањине на Космету. Друга парадоксалност „косовског проблема“ скривана је у нетачној тврдњи албанских екстремиста да су Албанци на Космету вековима угњетавани и прогањани, иако су управо у Србији достигли највиши степен свог цивилизацијског развоја, и то у време у којем је с Космета протерано стотине хиљада Срба и Црногораца.

Упркос отвореној терористичкој побуни и свакодневним злочинима припадника ОВК током 1998. и 1999. године, албански екстремисти су, у то исто време, оптуживали српску државу и полицију због „прекомерне употребе силе“, тражећи све гласније и све упорније интернационализацију косметског питања. У томе су, као што је познато, и успели захваљујући како обезбеђеној (често и присилној) подршци становништва тако и поклапању њихових интереса с геополитичким и другим интересима великих сила. Медијску слику о странама у косметком сукобу драстично је променио шеф Верификационе мисије на Космету Вилијам Вокер, који је, поводом познатог догађаја у Рачку код Урошевца од 15. јануара 1999. године, без озбиљних доказа, пред свим светским медијима изјавио: „Почињен је злочин против човечности, одговорна је југословенска војска.“ Слика његовог сведочења о наводном масакру

44 Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 219–220.

45 Stern, Dž. (2004), *op. cit.*, str. 15.

46 Combs, C. C. (1997). *Terrorism in the Twenty-First Century*. New Jersey: Prentice Hall.

у Рачку, који је касније оспорен многобројним чињеницама, послужила је као материјални доказ неопходности да се Србија бомбардује према раније сачињеном плану те операције.

Тиме је фактички потврђено постојање својеврсног „медијског рата“ против Републике Србије, којим је насиље албанских екстремиста против српских снага безбедности, али и против недужних грађана представљено као крајње средство и оправдана алтернатива за друге, ненасилне облике политичке борбе. Њиме је, на међународном плану, најбруталније насиље албанских екстремиста „успешно“ приказано као „оправдана побуна обесправљеног албанског народа против српског режима, ради остварења њихових, наводно угрожених мањинских и људских права“. На исти начин, легалне и легитимне антитерористичке мере српских снага безбедности представљене су и прихваћене као прекомерна употреба силе и кључни узрок наводне хуманитарне катастрофе у региону, која је послужила као разлог за агресију НАТО на СРЈ и РС.

Такав спој насиља и пропаганде се показао и као делотворно средство интернационализације проблема и привлачења пажње светске јавности на стварне или декларативне узроке, мотиве и циљеве албанских екстремиста. На тај начин је вршен утицај на међународно јавно мњење, с циљем да се терористи прихвате као жртве и ослободиоци и да се Срби и српска власт као борци против тероризма „сатанизују“ и прикажу као насилници и злочинци. Истовремено, ширењем страха путем пропаганде делом, велики број грађана на Косову и Метохији доведен је у стање застрашености од будућих насилних напада, што је код њих створило утисак о неспособности српских снага безбедности да их заштите и утицало на пад њиховог поверења у актуелну власт.

ПРОРАЧУНАТОСТ И СИСТЕМАТИЧНОСТ НАСИЉА

Упркос супротним ставовима, из већине савремених дефиниција произилази закључак да тероризам није сулудо, сумануто, непромишљено или нехатно насилно деловања појединца, група или организација, нити су терористи психопате и неинтелигентне особе.⁴⁷ Према ступницима тог становишта, тероризам је веома *прорачуната* (свесна, намерна, умишљајна, промишљена, планирана) употреба насиља или претња насиљем, а многи терористи су паметни и често високо образовани људи. Они имају програм и средства прилагођавају циљевима, због чега насиље не користе насумице и без јасног плана и циља. Прорачунатим, а некада и лукавим деловањем они често успевају да придобију присталице, угрозе спољну политику или присиле владу нападнуте државе да одустане од своје политике. На тај начин, терористи често понижавају суверене владе и угрожавају односе између држава.⁴⁸ У кривичноправном смислу, прорачунатост, као конститутивно обележје тероризма, изводи се из циља или мотива, односно побуде⁴⁹ као нужног субјективног елемента бића тог кривичног дела.

Као индикатори којима се доказује постојање прорачунатости деловања албанских екстремиста могу се навести неке неспорне и општепознате чињенице, као што су: ниво организационог устројства носилаца насиља (ОВК); прорачунат избор метода и облика насилног деловања (блокаде комуникација, контрола територије, ограничавање слободе кретања, оружани напади) и селективан избор симболичних мета (полицајци, војници, представници владе, нелојални Албанци). Бојкот парламентарних и других избора и рада у државним органима Србије такође представља својеврстан доказ прорачунатог фингирања ускраћености људских и мањинских права Албанаца на Космету. Чињеница да албански екстремисти нису нападали мете у Србији ван Космета такође указује на њихово прорачунато деловање, којим су своје насилно деловање циљно позиционирали на Косово и Метохију, како би избегли оптужбе за тероризам и како би себе чвршће „ставили под заставу“ ослободилачког покрета и оправдали назив ОВК.

Поред прорачунатости, у многобројним дефиницијама тероризма наглашава се и *систематичност* (континуираност, упорност, организованост, методска потврђеност) насиља као

47 Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 298; Schelling, T. (1991). What Purposes Can 'International terrorism' Serve? U R. G. Frey and Christopher W. Morris (ur.), *Violence, Terrorism, and Justice* (str. 20–21). New York: Cambridge University Press.

48 Више у: Harmon, S. (2002), *op. cit.*, str. 16, 195–197, 214–216.

49 Jakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 213, 218–219.

његово значајно обележје. Тако се тероризам често одређује као „организовано насиље”, „оружани систем”, „систем терора” или „метод борбе” који се може користити самостално или као део ширег репертоара оружане борбе, што је у историји чешћи случај. Смисао тероризма као метода или система потврђује се и филолошком творевином термина тероризам, односно суфиксом *-isme*, којим се управо изражава појам система, односно метода.⁵¹ Метод, односно систем (стратегија) застрашивања је, према Јаковљевићу, елемент који насилне акте претвара у тероризам њиховим систематским вршењем, чиме се објективно тежи застрашивању, односно стварању климе страха.⁵² Хармон, у том смислу, наглашава да је тероризам „(...) системско убијање, сакаћење и угрожавање невиних, како би се код њих створио осећај страха ради неке политичке сврхе”.⁵³ Понтара истиче да је тероризам „сваки акт извршен као део једног *метода* политичке борбе”,⁵⁴ због чега терористички акт има потенцијал много већи од проблема закона и реда.⁵⁵

У наведеном смислу, употреба насиља или претња насиљем против непосредне жртве, односно вршење насилних терористичких дела против живота, телесног интегритета, слободе јавних служби или имовине, не служи само као средство убијања и разарања већ, пре свега, као средство преношења порука примарној мети терориста о сталној, латентној опасности, односно претњи будућим насиљем.⁵⁶ При томе, континуитет и систематичност вршења аката насиља не морају подразумевати мноштво аката, њихово једновремено извођење, просто понављање истог акта, нити понављање напада на исто правно добро. Сматра се да систематско вршење насиља постоји чак и у случају када појединац изврши само један акт уколико то значи почетак вршења више аката предвиђених терористичким планом.

Такву стратегију претње будућим насиљем, односно методску доследност и систематичност насиља албански екстремисти су остваривали континуираним деловањем, које је подразумевало да извршење једног насилног акта или сваког од њих наговештава вршење неког другог, будућег насилног акта према унапред утврђеном плану, методу и стратегији, односно обрасцу. Такво, систематско понављање насилних аката, односно њихово континуирано вршење чинило је реалност која је условљавала латентну опасност која прети и сеје страх у објективном смислу. Ти акти албанских екстремиста су понекад имали и обележја тешких кривичних дела против човечности и међународног права, били су део распрострањених, систематских напада на цивилно становништво широких размера и претежно су вршени по обрасцу дискриминације на етничкој основи.

ЗАКЉУЧАК

Политички мотивисано и против Републике Србије и бивше Југославије усмерено насиље албанских екстремиста над Србима, Црногорцима, Ромима и припадницима других етничких заједница на Косову и Метохији феномен је дугог историјског трајања. У арсеналу најразличитијих облика примене тог насиља, албански екстремисти су, уз подршку њихових међународних савезника, најчешће користили оружане нападе (напади ватреним оружјем, бомбама и другим експлозивним направама) против недужних грађана и представника органа власти и јавних служби, укључујући и Албанаце лојалне Републици Србији. У симбиози с деструктивном политичком пропагандом, застрашивањем широких размера и исказивањем грађанске непослушности, учествовали су у насилним грађанским нередима усмереним против власти и политичког уређења Републике Србије. Организовали су оружане побуне и, у пролеће 1999. године, у својству „пете колоне”, учествовали у оружаној НАТО агресији против Савезне Републике Југославије и Републике Србије.

50 Milošević M., Stajić, Lj., Petković, M. V. (1998). Neki aspekti savremenog terorizma. *Smisao*, 2(4/5), 82.

51 Jakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 195.

52 Jakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 218.

53 Harmon, S. (2002), *op. cit.*, str. 19.

54 Jakovljević, D. (1997), *op. cit.*, str. 46.

55 Wilkinson, P. (2002). *Terorizam protiv demokratije*. Zagreb: Golden Marketing, str. 231.

56 Tomaševski, K. (1983), *op. cit.*, str. 24.

На тај начин, уз спорадично коришћење ненасилних средстава, албански екстремисти су били и остали доследни коришћењу насиља као основног средства своје политичке борбе. С тим у вези, резултатима истраживања приказаним у раду потврђена је хипотеза према којој су насиље албанских екстремиста на Косову и Метохији с краја прошлог и почетка овог века карактерисала следећа, кључна терористичка обележја: 1) неморалност и противправност, 2) политички циљ и усмереност насиља против Републике Србије, 3) застрашивање и пропаганда делом и 4) прорачунатост и систематичност. Синтезом тих резултата истраживања потврђен је терористички карактер насиља албанских екстремиста у посматраном периоду и терористички профил „Ослободилачке војске Косова“ (ОВК) као његовог кључног носиоца.

ЛИТЕРАТУРА

1. Vajt, Dž. R. (2004). *Terorizam*. Beograd: Alexandria Press.
2. Wilkinson, P. (2002). *Terorizam protiv demokracije*. Zagreb: Golden Marketing.
3. Dimitrijević, V. (1982). *Terorizam*. Beograd: Radnička štampa;
4. Доказни предмети Хашког трибунала, сведочење аутора, мај–јун 2005, ТАБ 76, 77 и 78.
5. *Enciklopedija političke kulture*. (1993). Beograd: Savremena administracija.
6. Jakovljević, D. (1997). *Terorizam s gledišta krivičnog prava*. Beograd: Službeni list SRJ.
7. Lalević, M. (1974). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Sveznanje.
8. *Mala politička enciklopedija*. (1966). Beograd: Savremena administracija.
9. Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*. Београд: Криминалист-полицијска академија.
10. Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012). *Организовани криминал и тероризам*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
11. Мијалковски, М. (1999). *Модел заштите ВЈ од тероризма: докторски рад*. Београд: ВА ВЈ.
12. Milošević M., Stajić, Lj., Petković, M. V. (1998). Neki aspekti savremenog terorizma. *Smisao*, 2(4/5), 82.
13. Резолуције СБУН, број 1244, усвојена 10. јуна 1999.
14. Савић, А., Делић, М., Илић, П. (1998). *Основи државне безбедности*. Београд: Образовно истраживачки центар РДБ МУП РС.
15. Симеуновић, Д. (1989). *Политичко насиље*. Београд: Радничка штампа.
16. Статистички подаци Управе аналитике Министарства унутрашњих послова РС.
17. Стевановић, О. (2008). *Посебности албанског тероризма на Косову и Метохији: докторска дисертација*. Београд: О. Стевановић.
18. Стевановић, О. (2012). Објекти напада и последице албанског тероризма на Косову и Метохији. У Б. Јовановић, У. Шуваковић (ур.), *Косово и Метохија 1912-2012* (стр. 754). Косовска Митровица: Филозофски факултет.
19. Стевановић, О., Мијалковић, С., Субошић, Д., Млађан, Д. (2012). Превенција етнички мотивисаног тероризма у Републици Србији: студија случаја „Бујановац, Прешево и Медвеђа“. *Теме*, 35(4), 1701–1717.
20. Stern, Dž. (2004). *Ekstremni teroristi*. Beograd: Alexandria Press.
21. Терористички акти албанских терористичких група на Косову и Метохији (III–1 и III–2) и 3) злочини албанских терориста на територији АП Косово и Метохија (IV–1 и IV–2). Извор: СМПП СРЈ, Београд, 2000. (за нападе на припаднике Војске СРЈ).
22. Tomaševski, K. (1983). *Izazov terorizma: problemi suzbijanja terorizma u međunarodnoj zajednici*. Beograd: Mladost.
23. Harmon, S. (2002). *Terorizam danas*. Zagreb: Golden Marketing.
24. Combs, C. C. (1997). *Terrorism in the Twenty-First Century*. New Jersey: Prentice Hall.
25. Schelling, T. (1991). What Purposes Can 'International terrorism' Serve? U R. G. Frey and Christopher W. Morris (ur.), *Violence, Terrorism, and Justice* (str. 20–21). New York: Cambridge University Press.
26. Schmid, A., Jongman, A. (2005). *Political Terrorism*. Piscataway, NY: Transaction Publishers.

МЕНАЏМЕНТ РИЗИКОМ КАО ПРОАКТИВНА ПОДРШКА ИНФОРМАЦИОНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ

Мр Зоран Милановић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др Радован Радовановић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Време у коме живимо одликује се применом напредних информационих технологија у свим сферама живота и рада, при чему 90% информација настаје у дигиталном облику. Због ове чињенице информациона безбедност данас представља један од најважнијих аспеката целокупне друштвене заједнице. Сходно томе, рад се бави анализом и компарацијом различитих приступа процене ризика, како би се створио систем који је фокусиран на проактивно, а не реактивно деловање. У том контексту, намеће се закључак да се комбиновањем различитих стандарда и метода може генерисати оптимални оквир менаџмента ризиком за сваку организацију, а са крајњим циљем повећања нивоа информационе безбедности, елиминације узрочника грешака у систему и смањења трошкова.

Кључне речи: информациона безбедност, менаџмент ризиком, ISO/IEC 27005:2008, NIST 800-30/39, OSTAVE метод.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Функционисање и остваривање пословних циљева организације почива на сложеним информационим технологијама, које непрекидно снабдевају информацијама све нивое управљања, одлучивања и процеса рада, чиме се непрекидно повећава количина података и информација. Може се рећи да је „дигитално доба“ поставило информације и знања за основне ресурсе организације и друштва. Безбедност ових ресурса је приоритетна за очување пословних и осталих друштвених процеса.

Поступак контролисања и развијања информационог друштва нема за циљ одрицање од повољних могућности због опасности, већ да се те могућности максимално, осмишљено и контролисано користе ради добробити. Као последица технолошке иновације намеће се потреба адаптирања новим условима, правилима и могућностима примене безбедносних процедура. Ове промене нуде прилику, али носе и озбиљан ризик за све информационе ресурсе. Тај ризик претпоставља да напади на информационе ресурсе доводе у опасност стечена и будућа интелектуална добра. Опасност је и за материјална и финансијска добра, токове пословања, инфраструктурне сервисе и много тога другог. Смањење степена ризика и обезбеђења окружења потребног за постизање високог нивоа информационе безбедности захтева дефинисање проактивних процеса и примену најбоље праксе информационе безбедности.

Иначе, проблем информационе безбедности је проблем свих врста организација, без обзира на њихов облик власништва, величину или делатност. Из такве констатације произлази важност менаџмента ризиком, како би се смањили ефекти и последице одређеног нежељеног стања. Менаџмент ризиком је процес активног одлучивања којим се избегавају проблеми пре него што се појаве. Процес доношења одлука се и одвија у ризичним ситуацијама и одређеној неизвесности, што, у суштини, и представља изазов за носиоце менаџмент функција. Разлог што су ризици све занимљивији менаџменту је у томе што се њихова појава повезује с губицима. Стога, менаџмент ризиком анализира шта може да се деси и које су могуће последице, пре одлучивања шта и када треба да се уради, да би се смањило ризик на прихватљив ниво.

Озбиљност, неопходност и хитност у примени наведених стандарда и метода види се у чињеници да у земљама Западног Балкана веома мали број организација има сертификован

¹ zoran.milanovic@kpa.edu.rs

² radovan.radovanovic@kpa.edu.rs

стандард ISO/IEC 27001 – Менаџмент систем информационе безбедности, који представља основ за увођење свих осталих безбедносних стандарда, препорука и мера. Према досадашњим истраживањима, у Србији има само двадесетак организација које су увеле овај стандард, а данас званично постоји више од 100.000 привредних субјеката³ који користе информације од виталног значаја за (њихов) опстанак.

Зато у даљем тексту разматрамо идеје и тумачимо препоруке које су дате у два стандарда ISO/IEC 27005:2008, NIST 800-30 и OCTAVE методи, како би што бољом проценом ризика отпочели унапређење подршке целокупној информационој безбедности организације проактивним деловањем.

СТАНДАРД ISO/IEC 27005:2008

Овај међународни стандард препоручује смернице за менаџмент ризиком информационе безбедности (ISRM – *Information Security Risk Management*) и може се применити на све типове организација (комерцијална предузећа, владине агенције, непрофитне организације), које намеравају да управљају ризицима који би могли угрозити њихову информациону безбедност, а такође може бити примењен како на целу организацију, тако и на било који њен део (нпр. одсек, сектор, физичку локацију или било који информациони систем, појединачне аспекте контроле и сл.).

Овај стандард је заснован на системском и процесном приступу менаџменту ризиком информационе безбедности.

Системски приступ менаџменту ризиком информационе безбедности је неопходан да би се идентификовале потребе организације у вези са захтевима информационе безбедности и да би се креирао ефективан менаџмент систем информационе безбедности. Овај приступ треба да буде погодан за организационо окружење, а посебно у складу са свеукупним менаџментом предузећа. Безбедносне мере треба да се баве ризицима на ефикасан и благовремен начин, кад и где су потребне. Менаџмент ризиком информационе безбедности треба да буде интегрални део свих активности менаџмента информационом безбедношћу, и треба да се примењују оба, да би се имплементирао и применио ISMS.

Менаџмент ризиком информационе безбедности треба да буде непрекидан процес. Процес треба да утврди контекст, процени и третира ризик користећи план за третман ризика да би се имплементирале препоруке и одлуке. Менаџмент ризиком анализира шта може да се деси и које су могуће последице, пре одлучивања шта и када треба да се уради, да би се смањио ризик на прихватљив ниво.

Процес менаџмента ризиком информационе безбедности састоји се од: утврђивања контекста, процене ризика, третмана ризика, прихватања ризика, комуникације у вези са ризиком, као и праћења и преиспитивања ризика (Слика 1).

УТВРЂИВАЊЕ КОНТЕКСТА

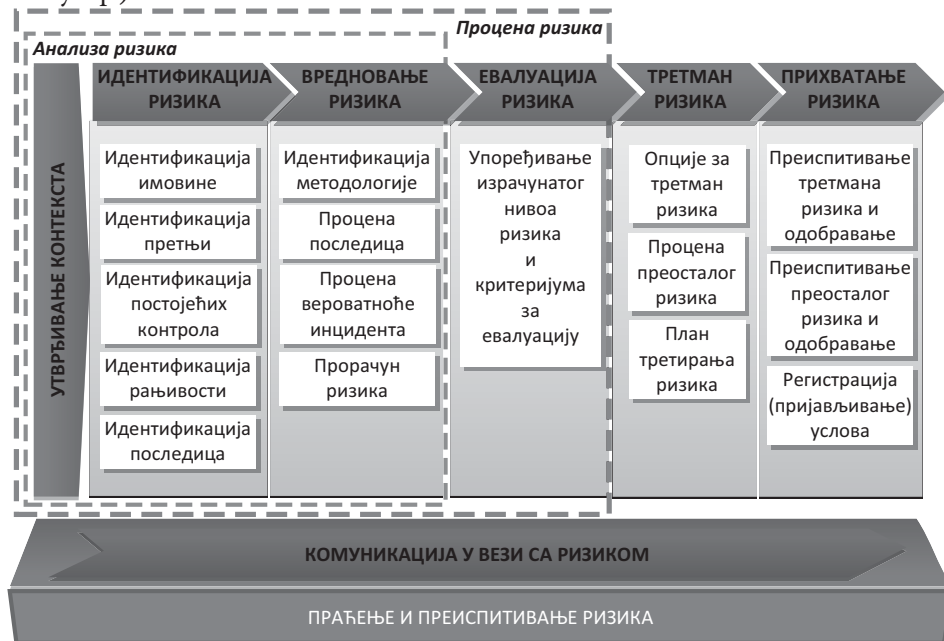
Контекст менаџмента ризиком информационе безбедности треба да буде утврђен, кроз: одређивање основних критеријума неопходних за менаџмент ризиком информационе безбедности, утврђивање прикладног поступања организације у вези са менаџментом ризика информационе безбедности и дефинисање циљева који су од суштинске важности за читав процес.

ПРОЦЕНА РИЗИКА ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Процена ризика одређује вредност информационе имовине, идентификује применљиве претње и рањивости које постоје (или могу постојати), идентификује постојеће контроле и њихов ефекат на идентификовани ризик, одређује потенцијалне последице и коначне прио-

³ Привредна комора Србије (2013.), <http://www.pks.rs/Aplikacije.aspx?aplikacija=sertifikati>

ритете изведених ризика и рангира их према критеријумима за евалуацију ризика одређених приликом утврђивања контекста.

Слика 1: Процес менаџмента ризиком информационе безбедности⁴

Процена ризика се састоји од следећих активности:

- анализе ризика која се састоји од:
 - идентификације ризика,
 - вредновања ризика,
- евалуације ризика.

АНАЛИЗА РИЗИКА

ИДЕНТИФИКАЦИЈА РИЗИКА

Сврха идентификације ризика је да се утврди шта би могло да се деси што би изазвало потенцијални губитак, као и да се стекне увид у то како, где и зашто може да се деси губитак. У том смислу се врши идентификација имовине, претњи, постојећих контрола, рањивости, и на крају, могућих последица.

Под **идентификацијом имовине** подразумева се утврђивање свега што има вредност за организацију и због тога захтева заштиту. За идентификацију имовине треба имати у виду да информациони систем представља много више од самог хардвера и софтвера и да посебна пажња треба да буде усмерена на најважнији организациони ресурс – информације.

Идентификација претњи значи утврдити све што има потенцијал да нашкоди имовини као што су информације, процеси и системи, а и самој организацији. Оне могу бити природног или људског порекла, и могу бити случајне или намерне. Такође, могу настати унутар или изван организације. Извори и случајних и намерних претњи треба да буду идентификовани, а такође треба да буду идентификоване према месту настанка и по врсти (нпр. неовлашћене

⁴ ISO/IEC 27005:2011 (2011.), Information technology – Security techniques – Information security risk management (second edition)

акције, физичка оштећења, технички откази), а затим по потреби идентификовати индивидуалне претње према генеричкој класи. То значи да нема претњи које се не прате, укључујући и неочекиване, али захтевани обим посла се ограничава.

Идентификацијом постојећих контрола треба да се избегне непотребан посао или трошак, нпр. при дуплирању контрола. Поред тога, при идентификацији постојеће контроле, провера треба да осигура да контроле раде коректно – позивањем на већ постојеће извештаје провере ISMS-а, чиме се смањује време које се троши на овај задатак. Уколико контрола не ради како се очекује, то може изазвати нове рањивости. Преиспитивања менаџмента и извештаја, такође, пружају информације о ефективност постојећих контрола.

Контроле које су планиране да се реализују у складу са плановима имплементације третмана ризика треба да буду размотрене на исти начин као и оне које су већ имплементирани.

Идентификација рањивости подразумева уочавање рањивости на нивоу организације, у оквиру процеса и процедура, менаџмента, запослених, физичког окружења, конфигурације информационог система, хардвера, софтвера или комуникационе опреме, као и оних које представљају резултат спољних утицаја.

Присуство рањивости не изазива штету само по себи, јер треба да буде присутна претња да би је искористила, али чак и она која нема одговарајућу претњу треба да буде препозната и треба да се прати због могућих промена.

Идентификација последица значи утврђивање могућих губитака ефективности, неповољних услова пословања, губитака посла, утледа, оштећења и сл. Ова активност идентификује штету или последице по организацију које би могле бити изазване инцидентним сценариом који описује претњу(е) која искоришћава одређену рањивост или скуп рањивости при информационо-безбедносном инциденту.

ВРЕДНОВАЊЕ РИЗИКА

За вредновање ризика неопходно је располагати одговарајућом методологијом на основу које се може обавити процена последица, процена вероватноћа инцидента и ниво вредновања ризика.

ЕВАЛУАЦИЈА РИЗИКА

Да би се евалуирали ризици, организације треба да упореде израчунате ризике (користећи одабране методе или приступе) са критеријумима за евалуацију ризика дефинисаних током утврђивања контекста.

ТРЕТМАН РИЗИКА ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Постоје четири опције на располагању за третман ризика:

- редукција (смањење) ризика,
- задржавање ризика,
- избегавање ризика и
- трансфер (пренос) ризика.

ПРИХВАТАЊЕ РИЗИКА ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Одлука да се прихвате ризици и одговорности за њено доношење треба да буду и званично забележени (ово се односи на стандард ISO/IEC 27001 став 4.2.1 h).

Планови за третман ризика треба да опишу како се третирају процењени ризици у складу са критеријумима за прихватање ризика. То је важно за менаџере који су одговорни за преиспитивање и одобравање предложених планова за третман ризика и резултате преосталих ризика, као и евиденцију било којих услова у вези са таквим одобрењем.

Критеријуми за прихватање ризика могу бити сложенији него само утврђивање да ли је или не преостали ризик изнад или испод одабране норме.

КОМУНИКАЦИЈА У ВЕЗИ СА РИЗИКОМ ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Комуникација у вези са ризиком је активност којом се постиже договор о томе како да се управља ризицима – разменом и/или дељењем информација о ризику између доносилаца одлука и других заинтересованих страна. Информација укључује, али није ограничена на, постојање, природу, облик, вероватноћу, озбиљност, третман и прихватљивост ризика.

Ефективна комуникација између заинтересованих страна је важна, јер може имати значајан утицај на одлуке које морају бити донете.

Заинтересоване стране ће вероватно доносити суд о прихватљивости ризика на основу њихових перцепција ризика.

ПРАЂЕЊЕ И ПРЕИСПИТИВАЊЕ РИЗИКА ИНФОРМАЦИОНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

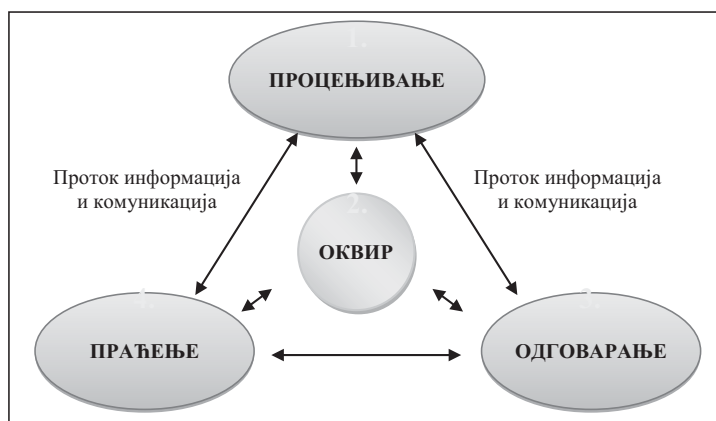
Прађење и преиспитивање ризика информационе безбедности подразумева прађење и преиспитивање фактора ризика и прађење, преиспитивање и унапређење менаџмента ризиком.

СТАНДАРД NIST 800-30/39

NIST (*National Institute of Standards and Technology* – Национални институт за стандарде и технологију) се примењује у Сједињеним Америчким Државама. Специјална публикација 800-30 – Водич за спровођење процене ризика из 2012. године и Специјална публикација 800-39 – Управљање ризиком информационе безбедности из 2011. године, представљају базна документа за менаџмент ризиком информационе безбедности.

ПРОЦЕС МЕНАЏМЕНТА РИЗИКОМ

Према Специјалној публикацији 800-39, процена ризика је кључна компонента холистичког приступа менаџмента ризиком унутар организација. Процес менаџмента ризиком обухвата четири компоненте: постављање оквира ризика, процену ризика, одговор на ризик и прађење ризика, који су илустровани на Слици 2.

Слика 2: Процена ризика у оквиру процеса менаџмента ризиком⁵

5 NIST Special Publication 800-30 (2012.), INFORMATION SECURITY, Guide for Conducting Risk Assessments, U.S. Department of Commerce.

Прва компонента менаџмента ризиком се односи на то како организација поставља оквир ризика или како утврђује контекст ризика, описујући окружење у коме се доносе одлуке засноване на ризику. Сврха ове компоненте је стварање стратегије менаџмента ризиком која се односи на то како организација намерава да процени ризик, одговори на ризик и да прати ризик, чинећи перспективу ризика експлицитном и транспарентном. Ову компоненту организација рутински користи при доношењу инвестиционих и оперативних одлука. Стратегија поставља темељ за управљање ризиком и повлачи границу за одлуке засноване на ризику.

Друга компонента менаџмента ризиком се бави начином на који организација процењује ризик у контексту постављеног организационог оквира ризика. Циљ ове компоненте је да у организацији идентификује: претње, интерне и екстерне слабости, штету која може настати у случају да потенцијалне претње искористе слабости, и на крају, вероватноћу да се штета деси. Крајњи резултат је одређивање ризика (типична функција степена штете и вероватноће да се она деси).

Трећа компонента менаџмента ризиком се бави одговорима организације на ризик који је одређен на основу резултата процене ризика. Сврха ове компоненте је да обезбеди конзистентност широм организације при одговору на ризик, у складу са организационим оквиром ризика, и то:

- развијањем алтернативних праваца деловања као одговор на ризик;
- евалуацијом алтернативних праваца деловања;
- одређивањем одговарајућих праваца деловања конзистентних са организационом толеранцијом ризика;
- имплементацијом одговора на ризик заснованих на одабраним правцима деловања.

Четврта компонента менаџмента ризиком се бави праћењем ризика током времена. Сврха ове компоненте је:

- одређивање ефективности одговора на ризик;
- идентификовање промена које утичу на ризик, а односе се на информационе системе и окружење у коме делују;
- верификовање да су планирани одговори на ризик имплементирани и да се задовољавају захтеви информационих система, проистеклих из мисије организације/пословних функција, закона, директива, регулатива, политика, стандарда и водича.

ПРОЦЕС ПРОЦЕНЕ РИЗИКА

NIST се фокусира на процену ризика као компоненту менаџмента ризиком – спроводећи процес корак по корак (Слика 3), и то:

- корак 1: припрема процене ризика;
- корак 2: спровођење процене ризика;
- корак 3: саопштавање и размена информација у вези са проценом ризика;
- корак 4: одржавање резултата процеса процене ризика.

Сваки корак се састоји из низа задатака који су детаљно објашњени и обезбеђују додатне информације при спровођењу процене ризика.

ПРИПРЕМА ПРОЦЕНЕ РИЗИКА

Припрема процене ризика подразумева утврђивање сврхе и обима процене, претпоставки и ограничења, идентификовање извора информација у вези са претњама, рањивостима и утицајима, који ће бити улаз у процес процене ризика, и на крају, утврђивање модела и аналитичког приступа процесу процене.

СПРОВОЂЕЊЕ ПРОЦЕНЕ РИЗИКА

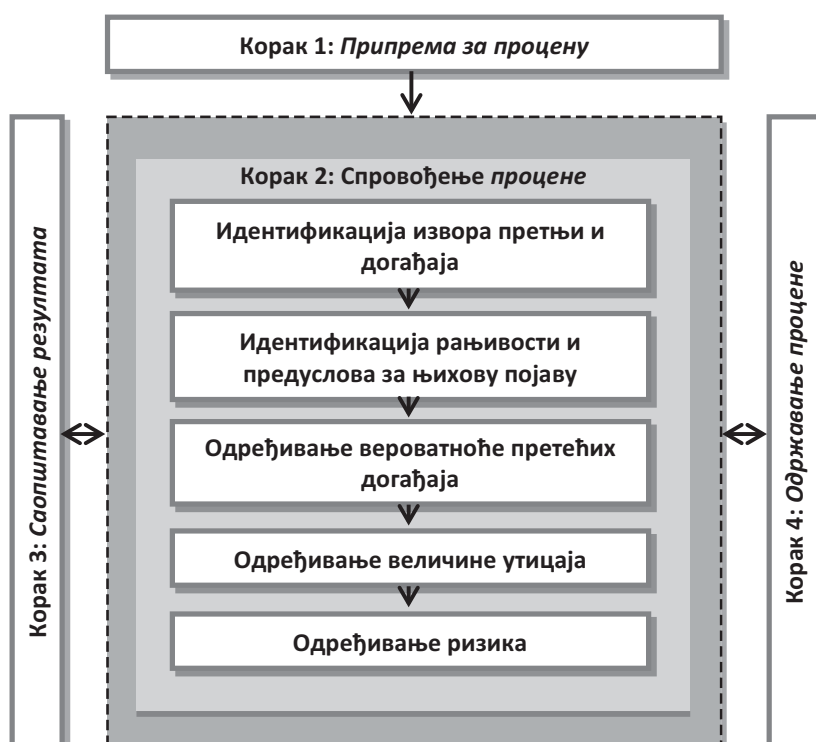
Циљ овог корака је да се направи листа могућих информационо-безбедносних ризика, рангираних по приоритетима, и као такве их презентовати доносиоцима одлука. Овај корак обухвата: идентификацију извора претњи који су релевантни за организацију, идентификацију претећих догађаја узрокованих претходно поменутих изворима, идентификацију рањивости и предуслова за њихову појаву, одређивање вероватноће претећих догађаја, одређивање величине утицаја, и на крају, одређивање самог ризика као комбинацију вероватноће да претња искористи рањивост, и утицаја овакве злоупотребе.

Идентификација извора претњи представља утврђивање злонамерних претњи, њихове способности, намере и циљане карактеристике, док за незлонамерне претње треба утврдити опсег ефеката. Када су утврђени извори претњи, могуће је дефинисати и евентуалне инциденте који су иницирани тим претњама.

Под идентификацијом или проценом рањивости подразумева се утврђивање како и колико је сваки организациони ниво подложен негативном утицају претходно идентификованих претњи.

Одређивање вероватноће и штетних утицаја претећих догађаја подразумева разматрање карактеристика извора претњи које могу изазвати те догађаје, рањивости и осетљивости заштите/контрамере које су планиране или имплементирани да предупреду такве догађаје.

Одређивање ризика од претећих догађаја подразумева разматрање утицаја који може бити резултован тим догађајима и вероватноће да ће се ти догађаји и десити.

Слика 3: Процес процене ризика⁶

6 NIST Special Publication 800-30 (2012.), INFORMATION SECURITY, Guide for Conducting Risk Assessments, U.S. Department of Commerce.

САОПШТАВАЊЕ И РАЗМЕНА ИНФОРМАЦИЈА У ВЕЗИ СА ПРОЦЕНОМ РИЗИКА

Трећи корак при процени ризика је саопштавање и размена информација везаних за добијене резултате процене. Циљ овог корака је да осигура да доносиоци одлука широм организације добију праве и правовремене информације у вези са проценом ризика, путем брифинга, извештаја и сл.

ОДРЖАВАЊЕ ПРОЦЕНЕ РИЗИКА

Циљ четвртог корака процене ризика је да осигура стални мониторинг ризичних фактора како би се уочиле било какве настале промене, да би доносиоци одлука могли да одреагују правовремено. Такође, подразумева се стално преиспитивање процеса процене ризика.

Одржавање процене ризика укључује следеће специфичне задатке: праћење ризичних фактора идентификованих током процене ризика и разумевање њихових промена, и ажурирање компонената процене ризика.

ОСТАВЕ МЕТОД

OCTAVE (*Operationally Critical Threat, Asset and Vulnerability Evaluation*) је скуп алата, техника и метода за процену информационе безбедности заснованих на ризику. Овај оквир је развијен од стране Института за софтверско инжењерство (*Software Engineering Institute of Carnegie Mellon*) кроз њихов CERT (*Community Emergency Response Team*) програм.

- 1) OCTAVE метод развијен је у три различите верзије;
- 2) OCTAVE – основни модел који се користи за велике организације;
- 3) OCTAVE-S – користи се за мале и средње организације и
- 4) OCTAVE-Allegro – који се најчешће користи за процену ризика информационе безбедности.⁷

ОСТАВЕ-ALLEGRO МЕТОД ЗА ПРОЦЕНУ РИЗИКА

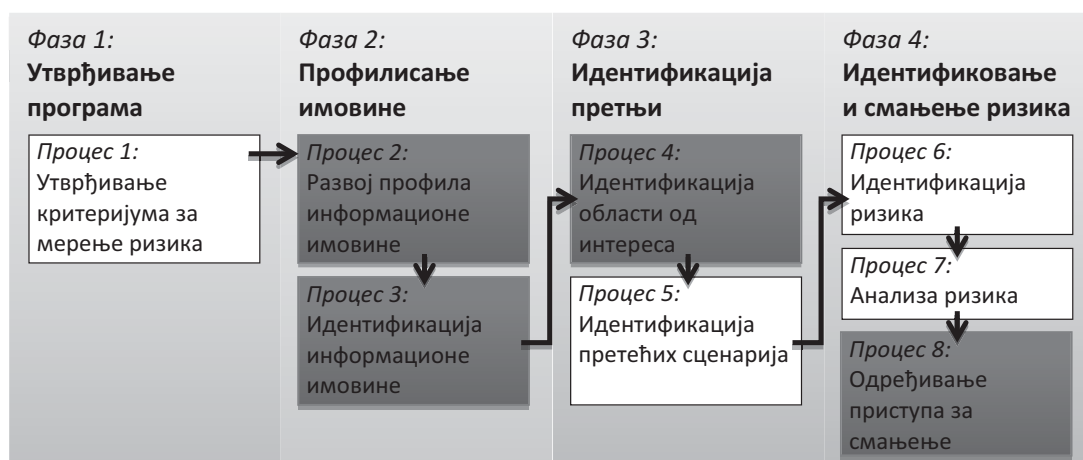
Allegro метод обухвата осам процеса који су организовани у четири фазе (Слика 4):

- фаза 1: утврђивање програма – организација развија критеријуме за мерење ризика у складу са организационим програмима;
- фаза 2: профилисање имовине – критична информациона имовина се идентификује и профилише;
- фаза 3: идентификација претњи – идентификују се претње за критичну информациону имовину у контексту локације на којој се чува, преноси или процесуира (користи);
- фаза 4: идентификовање и смањење ризика – ризик за информациону имовину се идентификује и анализира, затим се развијају приступи за смањење.⁸

Процеси који су на Слици 4 обојени тамном бојом су главни за анализирање претњи, док су светло обојени процеси кључни за спровођење комплетне процене ризика.

⁷ Mark Talabis, Jason Martin (2012.), Information Security Risk Assessment Toolkit: Practical Assessments Through Data Collection and Data Analysis.

⁸ Caralli R. A., Stevens J. F., Young L. R., Wilson W. R. (2007.) Introducing OCTAVE Allegro: Improving the Information Security Risk Assessment Process. CMU/SEI-2007-TR-012, CERT Program, Software Engineering Institute, Carnegie Mellon University, Pittsburgh, PA 15213. <http://www.cert.org/archive/pdf/07tr012.pdf>.

Слика 4: OCTAVE Allegro процес за процену ризика⁸

УТВРЂИВАЊЕ КРИТЕРИЈУМА ЗА МЕРЕЊЕ РИЗИКА

Први процес представља утврђивање скупа критеријума тј. квалитативних мера за мерење ризика и евалуацију његових ефеката на мисију организације и пословне циљеве.

Поред процене степена утицаја на одређена подручја, организација мора да препозна подручја која су најзначајнија за мисију и пословне циљеве. Одређивање приоритетних подручја се, такође, спроводи у оквиру првог процеса.

OCTAVE Allegro метод доноси скуп стандардних образаца за креирање ових критеријума у неколико утицајних области, а онда одређује њихов приоритет.

РАЗВОЈ ПРОФИЛА ИНФОРМАЦИОНЕ ИМОВИНЕ

OCTAVE Allegro методологија се фокусира на информациону имовину организације и фаза 2 почиње процесом креирања профила ове имовине. Профил представља једно информационо средство описано његовим специфичним особинама, квалитетима, карактеристикама и вредношћу. Процес профилсања обезбеђује да се јасно и конзистентно опише, да постоји недвосмислена дефиниција границе овог средства, и да су безбедносни захтеви за ово средство адекватно дефинисани. Профил за свако средство се уноси на један радни лист који представља основу за идентификацију претњи и ризика у наредним корацима.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ИНФОРМАЦИОНЕ ИМОВИНЕ

Места на којима се чува, транспортује и обрађује информациона имовина називају се контејнери. Информациона имовина се не одлаже само у контејнере унутар граница организације, већ и у контејнере који нису под директном контролом организације.

Трећим процесом OCTAVE Allegro метода се идентификују сви контејнери у којима се чува, транспортује и обрађује информациона имовина. У овом процесу тим за анализу мапира информациону имовину у свим контејнерима, одређује њихове границе и дефинише све специфичне услове у којима може бити одређен ризик.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ОБЛАСТИ ОД ИНТЕРЕСА

Процесом 4 се идентификује ризик брејнстормингом о могућим условима или ситуацијама које могу да угрозе информациону имовину организације. Ови могући сценарији се називају областима од интереса, и могу представљати претње и њихове одговарајуће нежељене исходе.

Области од интереса могу одредити претње које су специфичне за организацију и њено функционисање. Сврха овог процеса није утврђивање комплетне листе свих могућих претећих сценарија за једно информационо средство, већ да се брзо заузме став о овим ситуацијама или условима који падају напамет члановима тима за анализу.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ПРЕТЕЋИХ СЦЕНАРИЈА

У овом процесу се разматрају претећи сценарији (дефинисани у претходном процесу) до најситнијих детаља.

Овај процес, такође, обезбеђује могућности за разматрање вероватноће у описивању претећих сценарија. Вероватноћа помаже организацији да одреди који од ових сценарија је вероватнији у датом специфичном радном окружењу. Ово је веома корисно при каснијим процесима, када организација одређује приоритетне активности за смањење ризика. Међутим, зато што је често тешко квантификовати вероватноћу, посебно узимајући у обзир безбедносне рањивости и догађаје, вероватноћа се изражава квалитативно као висока, средња или ниска.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА РИЗИКА

У претходном процесу су идентификоване претње, а у овом се одређују последице по организацију ако се претње остваре. Претња може да има вишеструке потенцијалне утицаје на организацију. Нпр. поремећаји електронског пословања организације може утицати на њену репутацију код клијената као и на финансијску ситуацију. Активности укључене у овај процес обезбеђују да различите последице ризика буду сагледане.

АНАЛИЗА РИЗИКА

У седмом процесу ове процене, само квантитативна мера којом се изражава утицај претње на организацију се израчунава. Ова релативна оцена ризика произлази из разматрања на који начин последице ризика утичу на организацију, насупрот релативног значаја различитих утицајних области, и могуће вероватноће. Другим речима, ако је репутација најважнија за организацију, ризици који могу утицати на репутацију организације ће генерисати веће оцене од ризика са еквивалентним утицајима и вероватноћама у другој области. Одређивањем приоритета утицајних критеријума, организација обезбеђује да се дају приоритети ризицима у контексту са организационим програмима.

ОДРЕЂИВАЊЕ ПРИСТУПА ЗА СМАЊЕЊЕ РИЗИКА

У последњем процесу организација одређује који од идентификованих ризика захтева смањење и развија стратегију за њихово смањење. Ово се постиже тиме што се прво даје приоритет ризицима на основу релативне оцене. По одређивању приоритета, стратегија за смањење ризика се развија разматрањем вредности средства и његових безбедносних захтева, контекстера у којима се налази, као и организационог специфичног радног окружења.

ОКВИР ЗАЈЕДНИЧКИХ КОНТРОЛА

На основу претходне анализе дат је упоредни приказ наведених стандарда и методе, и то кроз организациону и техничку перспективу (Табела 1), а такође и предлог модела за заједничку примену и комбиновање наведених стандарда и методе заснован на примерима најбоље праксе (Слика 5), а са циљем унапређења информационе безбедности уз подршку ефективног и ефикасног менаџмента ризиком.

Слика 5: Оквир заједничких контрола ISO, NIST и OCTAV за најбољу праксу

Табела 1: Упоредни приказ ISO/IEC 27005:2008, NIST 800-30 и OCTAVE методе⁹

	ISO/IEC 27005:2008	NIST 800-30	OCTAVE	
Организациона перспектива	Методологија	Обухвата људе, процесе и технологију и усмерен је ка вишим нивоима менаџмента.	Бави се углавном организационим и техничким питањима. Најпогоднији је за процену технолошких ризика. Погодан је да га спроводи трећа страна.	Процес евалуације спроводе само ресурси организације, и то на радионицама на којима се износе, анализирају и консолидују одређена питања.
	Тим за процену	Наглашава важност укључивања у процену ризика и техничка лица и пословне људе.	Не ствара тим за процену.	Креира тим који се састоји од ИТ стручњака и пословних људи.
	Прикупљање информација/Комуникација	За прикупљање информација користи анкете, интервјуе, преглед докумената, и све што је наведено у организационој политици.	За прикупљање информација користи анкете, интервјуе, преглед докумената.	За прикупљање информација и доношење одлука користе се различите радионице (<i>workshops</i>).
Техничка перспектива	Људски ресурси	Укључује људске ресурсе који подразумевају како запослене, тако и добављаче и трећу страну.	Не бави се људским ресурсима.	Настоји да идентификује људске ресурсе који би могли да буду критични у погледу ИТ.
	Софтверски алати	Користи системе и алате за преглед мреже за техничку проверу усаглашености.	Ослања се на дефиницију улоге за утврђивање коришћења у сврхе тестирања.	На радионици на којој се разматрају кључне компоненте разматрају се и софтверски алати за претходно идентификоване слабости.
	Документација	ИСО 27005 документација обухвата све безбедносне контроле одредбе дефинисане у стандарду ИСО 27002.	Развија контролне листе безбедносних захтева за оперативне и техничке области и менаџмент.	Ослања се на стварање три каталога информација: каталог пракси, профила претње и каталог рањивости.

⁹ Comparison between ISO 27005, OCTAVE & NIST SP 800-30 (2013.) <http://sisainfosec.com/blog/comparison-between-iso-27005-octave-nist-sp-800-30-2/>.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – ПРЕПОРУКА

С обзиром да смо закорачили у дигитално доба, неопходно је спровести проактивну информациону безбедност и све већу пажњу придавати великом броју новонасталих ризика, кроз едукацију корисника информационих технологија, и уз примену међународних стандарда и метода који се баве овом проблематиком.

Приступу при решавању проблема информационе безбедности могу бити различити, али оно у чему се сви слажу је да су ови стандарди полазна тачка у разумевању и упознавању кључних концепата и терминологије из ове области.

Такође, опште је прихваћено да смернице менаџмента ризиком информационе безбедности играју важну улогу у управљању и унапређењу информационе безбедности у организацијама.

Из свега наведеног може се рећи да холистички приступ менаџменту подразумева прикупљање релевантних информација, изучавање и примену одређених стандарда и метода које се баве менаџментом ризика информационе безбедности, пре него што се донесе коначна одлука о нивоу и типу заштите информационог система.

Препорука аутора овог рада, како за организације, тако и за појединце који желе да сачувају и заштите своје информационо благо, је да континуирано имплементирају више наведених стандарда и метода, а не само један или неки њихов део.

ЛИТЕРАТУРА

1. Caralli R. A., Stevens J. F., Young L. R., Wilson W. R. (2007.) *Introducing OCTAVE Allegro: Improving the Information Security Risk Assessment Process*. CMU/SEI-2007-TR-012, CERT Program, Software Engineering Institute, Carnegie Mellon University, Pittsburgh, PA 15213. <http://www.cert.org/archive/pdf/07tr012.pdf>
2. Comparison between ISO 27005, OCTAVE & NIST SP 800-30 (2013.) <http://sisainfosec.com/blog/comparison-between-iso-27005-octave-nist-sp-800-30-2/>
3. ISO/IEC 27005:2011 (2011.), *Information technology – Security techniques – Information security risk management (second edition)*.
4. Mark Talabis, Jason Martin (2012.), *Information Security Risk Assessment Toolkit: Practical Assessments Through Data Collection and Data Analysis*.
5. NIST Special Publication 800-30 (2012.), *INFORMATION SECURITY, Guide for Conducting Risk Assessments*, U.S. Department of Commerce.
6. http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-30-rev1/sp800_30_r1.pdf
7. Привредна комора Србије (2013.), <http://www.pks.rs/Aplikacije.aspx?aplikacija=sertifikati>

„НАСИЉЕ НАД НАСИЛНИЦИМА“ КАО ЕЛЕМЕНТ ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ НА КРИМИНАЛИТЕТ

Проф. др Зоран Илић

Асистент Марија Маљковић
ФАСПЕР, Универзитет у Београду

Сажетак: Криминалитет се данас све више препознаје по насиљу и деструктивности. Трајна веза између људске деструктивности и делинквенције довела је до појаве насилничког криминалитета. Сукоб између друштвених опредељења и стварности – друштвене реакције прети да обесмисли или значајно успори акције на овом пољу друштвеног живота. То се посебно односи на област кривично-правног реаговања на насилнички криминалитет, посебно у области заводског третмана осуђених. Насилнички криминалитет – прави криминалитет представља појаву која у средишту има човека као насилника, жртву или сведока али и људе као јединке и као друштво који на насиље одговарају новим насиљем, као личном или друштвеном санкцијом. У питању је својеврсно „насиље над насилницима“.

Основни циљ рада представља покушај да се нашој научно-стручној и лаичкој јавности укаже на потребу преиспитивања оријентација, приступа и програма институционалног третмана насилних делинквената. У раду ће се критички анализирати битне слабости, пропусти и недостаци у организовању и деловању кривично-правног система у извршењу заводских санкција у Србији. У питању је пре свега третман насилника у институцијама социјалне контроле. Сем тога у раду ћемо изложити и нека наша истраживања која се односе на присуство насиља у третману делинквената.

Кључне речи: насиље, третман, затвор, насилници, друштвена реакција.

УВОД

Сложеност и вишезначност начина на који се насиље повезује са социјалним односима, његова масовност и садржинска разноврсност као и штетне последице на личном и друштвеном плану довеле су до развоја и формирања – стварања „нових знања“ и искустава. Данас је феномен насиља вероватно једно од најдинамичнијих подручја друштвеног развоја. Све више се говори и пише о насиљу над женама, над немоћнима, над децом, у породици, у партнерским односима, у школи, на радном месту, у локалном окружењу, на улици, у медијима, у политици! Готово да нема простора нити друштвеног окружења и односа међу људима а да нису контаминирани насилним елементима. Све се некако врти око човека и његовог понашања, човека као насилног бића и сталних настојања да се агресивност и насилни елементи ставе под контролу и буду у служби развоја и просперитета друштва. Јесмо ли у тим нашим настојањима погодили праву меру или смо мало застарили? Можда је најближи истини одговор да нема јединственог и усаглашеног става по овом питању.

Насиље је појава иманентна сваком човеку, његовој природи, друштву у свим степенима и етапама његовог развоја. Готово да нема појединца који у току свог живота и развоја није употребљавао – упражњавао силу и друге сличне елементе насилничког понашања, како према другим људима – живим бићима, тако и према стварима. То поготову ако је оно било „неопходно“ средство за очување његових интереса и егзистенције. Међутим, нужно је истаћи да се насиље у већини случајева посматра и идентификује као негативна појава – штетна за развој човека и друштва у целини. Забрињава појава евидентне толеранције коју поједина друштва, групе и појединци показују према неким облицима насилничког понашања (сексуално, насиље у породици), као и да „насиље над насилницима“ готово да и не завређује озбиљнију пажњу лаичке и стручне јавности.

Насиље – његова видљивост, уочљивост, раширеност и штетност захтева правовремену и адекватну реакцију на свим нивоима друштвеног живота. Заштита – самоодбрана и/

или кажњавање основни су правци и дилеме у реаговањима на ову појаву. У друштвеном реаговању на сцени је постделиктна – закаснела реакција која у себи у великој мери садржи репресивне елементе. Честа употреба силе и принуде према „ауторима“ насиља јасно показује да је у питању „својеврсни организовани легитимни облик насиља“ којим се насилницима наноси одређена повреда и угрожавају основна права и слободе. Два су битна елемента овог вида друштвене реакције на насилничка понашања појединаца и група: - морална основа права и последице – консеквенце овог реаговања; и „немоћ“ чинилаца да пронађу ефективније мере и облике реаговања. Казна као насилни акт у основи представља активност којом се изједначава положај реакције на насиље са извршиоцима насиља! Овакви облици реаговања могу се идентификовати на свим нивоима друштвеног реаговања, од реакције појединаца и група до реаговања институција и служби формалне контроле. Посматрано са становишта присуства агресивности и насилног акта готово да и нема битних одступања. Разлика је видљива само у погледу врсте, тежине и интензитета насилног понашања. Одговор казном – санкцијом је оштрији што је тежина и степен угрожености већи.¹

НАСИЉЕ У ЗАТВОРИМА И ТРЕТМАН НАСИЛНИКА

Криминалитет и насиље представљају појаве које, неретко иду заједно и као такве код већине људи изазивају страх и негативна расположења. Реч је о појавама које у средишту имају човека као насилника – злочинца, као жртву, али и људе који као друштво – држава одговарају новим насиљем као државном санкцијом. Пенални – институционални третман представља један од значајних инструмената – санкција којим су подвргнути извршиоци најтежих дела насилничког карактера. Институционални – затворски услови живота са елементима лишавања слободног кретања, принуде, контроле и сталног надзора у себи садрже значајне елементе насилног карактера којим се настоји прекинути са таквим понашањима и односима појединаца и институција из њиховог окружења који подстичу насилничко понашање и битно угрожавају или осујећују њихов дотадашњи развој. Насиље је значи битно обележје њиховог претходног живота, делинквентно – криминално понашање њихова последица, а институционални – затворски третман најчешће закаснели покушај да се са насиљем прекине.²

С обзиром на некадашњи ретрибутивни карактер казне, насиље се подразумевало као њен основни елемент извршења. Нису биле потребне пеналне установе да би се у њиховим оквирима акт насиља спроводио, већ је у робовласничком и феудалном кривичном праву суровост телесних и смртних казни била и више него довољна да обухвати све форме насиља. Развојни пут пенологије довео је до измена у схватању сврхе кажњавања, тако да од одмазде и ретрибуције долазимо до идеја ресоцијализације, реинтеграције и социјалне рехабилитације. Крећући се тим путем, у већини држава нестали су најсуровији облици телесног кажњавања, али се постепено проблематика са јавних тргова увукла у унутрашњост сваке пеналне установе и у многоме затворила врата за очи јавности. Насиље је оденуло друго рухо и не везује се више за сврху кажњавања, али није престало да постоји и својим последицама погађа све аспекте обухваћене појмом извршења казне лишења слободе. Насиље по неким ауторима представља најфлагрантнију манифестацију моћи, а по некима се моћ дефинише као нека врста ублаженог насиља. Клаузевићева дефиниција рата исти описује као акт насиља у ком се супарник приморава да ради онако како ми желимо.

ГЛОБАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ ДРУШТВЕНЕ КОНТРОЛЕ НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Код једног знатног броја научних радника и стручњака постоји јасно опредељење да се истински напад на криминалитет може вршити само деловањем на пољу спречавања и сузбијања малолетничке делинквенције. То је, по њима, једини ефикасни начин спречавања

1 Илић, З. (1998). Zlostavljanje dece (mladih) u vaspitnim i vaspitno-popravnim ustanovama: kako graditi nenasilne odnose. U *Nasilje nad decom* (str. 203–243). Beograd: Fakultet političkih nauka.

2 Илић, З., Žunić-Pavlović, V. (2002). Tretman i ponašanje osuđenih za krivična dela nasilja za vreme izvršenja krivičnih sankcija. U *Delikti nasilja* (str. 475–489). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

криминалитета одраслих. Има међутим и оних који сматрају да је у основи важније нападати криминалитет одраслих у смислу спречавања поврата – рецидивизма. Ипак, тешко је направити јасно разграничење између ова два правца деловања. Живот човека је један непрестани процес раста, развоја, али и „кварења“. На другој страни присутне су и озбиљне замисли и искуства усмерена ка обухватним покушајима деловања у оквиру целе заједнице – на друштвеном – државном и националном нивоу. Значи од делимичних – појединачних напада на носиоце криминалног понашања ка акцијама на државном и међународном нивоу.

Научна и стручна литература је релативно богата покушајима утврђивања модела – стратегија контроле криминалитета и девијантности уопште. Теоријски посматрано јасно се издвајају два глобална типа контроле криминалитета – тзв. „репресивна“ и стратегија „нуђења алтернатива“.

Репресивни тип стратегија контроле криминалитета више одговара тзв. „стабилизационим“ или „конзервативним“ друштвеним системима који се претежно окрећу ка елиминацији и репресији, док је стратегија „нуђења алтернатива“ ближа развојним или прогресивним друштвеним системима где се контрола остварује преко проналажења афирмативних уместо деструктивних активности. Базирајући се на претпоставци да је криминалитет највећим делом израз индивидуалних мотивација да се стекне нелегитимна предност у трци за најважнија друштвена добра, амерички криминолог Хирш³ сматра да се утврђивањем „трошкова“ или „цена“ путем кажњавања – репресије на криминалитет може утицати преко мотивационе структуре извршилаца кривичних дела. Он сматра да је најефикаснији механизам превенције криминалитета – кажњавање које се заснива на идеји што прецизније кореспонденције између оштрине казне и озбиљности учињеног дела. Позната је његова „линија затвора“ као својејерсна граница на листи репертоара казни, од оних које нису претерано застрашујуће до оних које имају потенцијално застрашујући ефекат. Као начин за одређивање „линије затвора“ Хирш уводи тзв. „мрежу осуда“. И поред њеног присуства у већини савремених кривичних законодавстава заснованих на односу тежина дела – оштрине казне, све је више оних који сумњају у позитивне ефекте застрашујуће функције казне, поготову лишења слободе – затвора.

Стратегија „нуђења алтернатива“ се базира на промени друштвено-политичког аранжмана у циљу контроле криминалитета и девијантности. Типичан пример ове стратегије налазимо код тзв. „лево реалистичке“ концептуализације контроле криминалитета, која се базира на претпоставци да социјално-политички антагонизми генеришу криминалну девијантност, пре свега капиталистичких друштава. На овим основама је и настала тзв. „теорија левог реализма“ коју су промовисали и развили британски криминолози Џон Ли и Џок Јанг⁴ у својој књизи „Шта учинити у погледу реда и закона: Криза у деведесетим годинама“. Поменимо и њихова истраживања „уличног криминала“ као и тзв. „криминалитета моћних“ у којима се развија идеја о „релативном одрицању“ као основном фактору повећања стопа криминалитета у индустријским – капиталистичким земљама крајем прошлог века.

Основна слабост ових стратегија заснованих на структурним променама друштвених односа је у недовољно јасном одговору на питање како друштвена промена доводи до нових алтернатива у односу на постојеће устројство друштва. То је посебно интересантно за земље у транзицији које пролазе пут од реалног социјализма ка либерално капиталистичким друштвеним системима и шта оваква промена нуди као алтернативу за ефективну и што је могуће мање репресивну друштвену контролу, па и контролу криминалитета. Сведоци смо честих, готово изнуђених промена у режиму и поставци законодавних и контролних институција које јасно указују да још нисмо пронашли прави пут – стратегију контроле криминалитета на нашим просторима.⁵

Значајан број савремених и прогресивних теоретичара указује на снажно присуство аболитиционистичких идеја, посебно деинституционализације као реалне могућности у друштвеној контроли малолетничког криминалитета. Суштину савременог система друштвене контро-

3 Von Hirsch, A. (1985). *Past of future crimes: Deservenders and dangerousness in the sentencing of criminals*. Manchester: Manchester University Press.

4 Lea, J. I., Young, J. (1994). *What is to be done about law and order: Crisis in the eighties*. London: Penguin Books.

5 Ilić, Z., Jovanić, G. (2009). *Kriminalitet i zavske sankcije*. U D. Radovanović (ur.), *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji* (str. 243–256). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

ле криминалитета у институционалном смислу чини трагање за алтернативама класичном реаговању на криминалитет. Неки аутори су склони да у тим настојањима, која обилују идејама „делегализације“, „децентрализације“, декриминализације и депрофесионализације, виде корене почетних настојања ка постепеном напуштању оријентације ка институционалној корективној промени која се често у литератури назива „деинституционализација“. Она се у највећој мери базира на неуспесима - критикама резултата институционалног пенолошког третирања делинквената и јасно израженом револту против институционалног – затворског типа васпитног деловања које подстиче и негује аболиционистичка криминологија.

Савремени развој система друштвене контроле је у новом миленијуму кренуо сигурним стопама ка рушењу зида између „света институција“ - заводских - затворских и света обичне јавности – друштвене заједнице. Треба рећи да је тај пут доста успорен већ присутним сазнањима да деинституционализација има низ, како теоријских тако и практичних ограничења. Увођење неформалних облика институционалне контроле криминалитета од стране заједнице, у знатном броју случајева, није довео до смањења, већ насупрот до заоштравања контроле и повећања принуде.⁶

ЕВОЛУЦИЈА НАСИЉА У ПЕНАЛНИМ УСТАНОВАМА

Иако се чак ни у средњем веку затвор не наводи као казна, увиђа се снажна нит која повезује реч затвор са својеврсним обликом суровости. Сам амбијент, који се називао затвором је био у потпуности дехуманизован. У средњем веку има неких наговештаја да је затвор служио као казна за одређене категорије људи, а издржавање ове казне на хлебу и на води указује на нову димензију насиља.

Од средњовековног мрака, нехигијене, прљавштине, слабе исхране, претрпаности, болести и зараза које су њима харале, окрутног и суровог режима, данас није остало готово ништа, али је промена режима утицала на то да када данас говоримо о овој тематици, увиђамо нове битне елементе. Објашњење за непостојање сукоба у неформалном сегменту ових установа средњег века је сасвим једноставно: поред таквих услова једина преокупација је могло бити очување сопствене егзистенције, па иако се насиље јављало међу самим затвореницима, врло је једноставно увидети разлоге и корен његовог порекла. Постаје очигледно да је омогућавање адекватних услова за живот оставило простора за сукобе међу затвореницима. Хуманизација у овој области није била довољно чврста брана да би спречила продор насиља. Преокупираност сопственом егзистенцијом доживљава метаморфозу у нарушавање егзистенције других.⁷

Очигледно је да исконска повезаност пеналних установа са појмом насиља није прекинута. Осцилације су културолошког карактера, али је водећи се извештајима разних комитета, тешко наћи установу у којој тортура није оставила свој траг. „Атмосфера страха“ присутна је у готово свим установама у свету, чак и ако искључимо допринос саме структуре затворничке популације.

Комитет за спречавање тортуре Савета Европе је у једном од својих извештаја (2006) указао на многе повреде Конвенције Савета Европе о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака чији је потписник и наша држава. Забележене су бројне жалбе на физичко малтретирање. Иако је од овог извештаја прошло готово осам година, министри правде и унутрашњих послова данас наводе да српски затвори нису места на којима се масовно крше људска права, систематично присуство тортуре се у потпуности негира, а појединачни случајеви се објашњавају прекорачењима овлашћења запослених у овим установама.⁸

6 *Ibid.*, str. 287–305.

7 Atanacković, D. (1988). *Penologija*. Beograd: Naučna knjiga.

8 Извештај Комитета за спречавање тортуре Савета Европе за 2006. годину.

ЛИШЕЊЕ СЛОБОДЕ У СРБИЈИ

Примена најстрожих мера социјалне контроле представља један од значајних показатеља целовитог сагледавања криминалитета, посебно друштвене – државне реакције у области његовог спречавања и сузбијања. Анализа која следи обухвата период од осам година (2006–2012) и заснована је на подацима и извештајима о раду Управе за извршење кривичних санкција РС.

Табела 1: Лишени слободе по категоријама у Србији (2005–2012)

Категорије лишених слободе	Године								Свега
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Осуђени	11.917	12.711	13.668	14.214	15.632	15.123	15.092	15.500	113.857
	42,6%	43,8%	45,4%	43,1%	44,6%	43,5%	39,6%	40,4%	42,8%
Притворени	9.903	10.014	10.461	12.086	11.672	11.186	11.842	11.849	89.013
	35,4%	34,5%	34,8%	36,7%	33,3%	32,2%	31,1%	30,1%	33,4%
Прекршајно кажњени	5.530	5.744	5.388	6.093	6.997	7.806	10.456	10.368	58.382
	19,8%	19,8%	17,9%	18,5%	20,0%	22,4%	27,5%	27,0%	21,9%
Остали	602	563	578	571	714	652	677	630	4987
	2,2%	1,9%	1,9%	1,7%	2,1%	1,9%	1,8%	1,6%	1,9%
Укупно	27.952	29.032	30.095	32.964	35.015	34.767	38.067	38.367	266.259
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Лишење слободе различитих категорија особа у сукобу са законом (осуђени, прекршајно кажњени, притворени и сл.) представља један од значајних показатеља казнене политике у Србији. Подаци јасно указују на следеће констатације:

Укупан број особа лишених слободе у Србији је у сталном порасту!

У посматраном периоду се годишње просечно лиши слободе више од 33000 особа – око 92 дневно. У појединим годинама пораст лишених слободе је евидентан – изнад 11000 (2006–2012). Ове тенденције стварају привид да је у Србији последњих година дошло да заоштравања казнене политике.⁹

Највећи број особа лишених слободе припада категорији осуђених на казну затвора!

У посматраним годинама је по овом основу у Србији лишено слободе више од 113000 осуђених лица, 42,8% у односу на укупан број лишења слободе. Иако је тенденција пораста броја ове категорије видљива, нису присутне значајније варијације у њиховом учешћу. Овде је нужно истаћи да је стварни број ове категорије знатно мањи због начина вођења евиденције и честих премештаја и промена статуса ове категорије током посматраног периода.

Број притворених особа у Србији је у порасту – „опасно се приближио броју осуђених!“

У посматраном периоду притворено је изнад 89000 особа, више од 11000 годишње тј. око 30 дневно. Посебан проблем за ову категорију лишених слободе представља чињеница да Србија нема одговарајуће капацитете за његову примену, па је пораст броја ових лица знатно оптеретио казнене установе које су превасходно намењене извршењу казне затвора, а не притвора. Сем тога тешко је пронаћи валидно објашњење за релативно високо процентуално учешће притворених особа у укупном броју лишених слободе (изнад 33%) поготово ако се зна да у Србији број осуђених на казну затвора благо расте, стагнира или опада (Илић, 2012).

Категорија прекршајно кажњених је уз незнатне осцилације у порасту!

Учешће ове категорије у укупном броју лишених слободе се кретало између 18 – 27% (просечно 21,9%). Карактеристичан је значајан пораст прекршајно кажњених у последње две године за готово 3000 лица.

9 Илић, З., Јованић, Г. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

ТРЕТМАН И ПОНАШАЊЕ НАСИЛНИКА У ЗАТВОРУ

Насилни криминалитет – „прави криминалитет“ привлачи посебну пажњу јавности. Осетљивост и евидентан страх од овог облика криминалитета у јавности изазива захтев за непопустљивим и оштрим поступањем према учиниоцима насилних дела. Јавност будно прати све случајеве преко медија, па и реакција мора бити промишљена, одмерена и јавно образложена.

Типичан одговор надлежних је повећање репресије. Учиниоци насилних кривичних дела се по правилу изолују – притварају и осуђују на оштрије затворске казне. Међутим, кажњавање без адекватног третмана насилника и жртве, не може елиминисати насиље, без обзира на врсту и дужину казне. Кажњавањем се оваква понашања не искорењују, већ само преносе на друго место и у друго време.

Пресудни разлози за институционализацију насилних преступника су тежина извршеног кривичног дела и опасности коју преступник представља за друштво и потенцијалне жртве. Тежа санкција не значи и потребу за интензивнијим третманом. Осим дужине санкције и евентуално строжег режима живота нема битније разлике у поступању наших установа према насилним у односу на друге преступнике. Могућности наших КПЗ су по овом питању знатно лимитиране објективним условима и низом негативних – деструктивних особина насилника. Уместо организованог третмана фокусираног на смањење деструкције и насиља код осуђених, имамо идеалне услове за ескалацију насиља и деструкције. Изразито лоша кадровска ситуација у нашим установама овоме знатно доприноси.

Када је у питању популација осуђених у нашим установама евидентан је континуирани пораст насилних преступника. Он се у неким установама са строжим режимом креће између 60% и 80%. Учиниоци насилних кривичних дела представљају посебну групу институционализованих преступника која захтева засебно изучавање и дизајнирање третмана. На основу анализе резултат евалуационих студија може се закључити да стратегије кажњавања и традиционални клинички, психијатријски приступи нису ефективни. Насилни преступници представљају веома хетерогену групу према карактеристикама личности, социјалној ситуацији, врсти и разлозима за извршење насилних дела. Оптималан правац даљег рада је креирање селективних солуција које ће се базирати на специфичностима појединих субгрупа насилних преступника, уз могућност максималне индивидуализације третмана. Осим тога, важан је и допринос акција на плану промене односа насилника са жртвом, са својом породицом, као и побољшање укупног квалитета живота породице насилника. Последњих година жртве насилничког понашања постају све активнији учесници у третману насилника. Под снажним утицајем покрета за заштиту права жртава криминалитета, установљен је читав спектар активности на овом пољу: максимална заштита жртава – сведока насиља; помоћ и подршка жртвама, право на учешће у поступку према насилнику и право на правичну надокнаду штете и сл. Осим реституције (друштвено корисни рад, новчана накнада и услуга жртви) у последње време су све актуелнији програми медијације и помирења жртве и преступника.

„НАСИЉЕ НАД НАСИЛНИЦИМА“

Анализом података, објављених у годишњим извештајима за од стране Министарства Правде Републике Србије, Управе за извршење кривичних санкција, могу се само навести инсинуације на постојање тортуре и других форми насиља, извештаји не садрже прецизније информације о насиљу од стране формалног система.

Анализа и интерпретација података који би посредно упућивали на присуство насиља у затворима у Србији, односи се на период 2005-2012. г. и тиче се употребе средстава принуде укључујући и разлоге, као и сукоба између лишених слободе у затворима у Србији. Сем тога посебно ћемо анализирати податке о структури осуђених с обзиром на врсту кривичних дела, са посебним освртом на кривична дела – са елементима насиља.

Табела 2: Структура кривичних дела осуђених лица у Србији (2005–2012)

Кривична дела	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Свега	%
Убиства	74	268	317	218	230	206	268	377	1958	3,1
Разбојништва	848	966	1189	738	805	755	800	718	6819	10,9
Силовања	208	116	166	107	113	91	109	83	993	1,6
Крађе и тешке крађе	2437	2203	2467	2198	2474	2152	1984	2201	18116	29,0
Телесне повреде	341	511	634	476	525	314	313	288	3402	5,5
Преваре	182	251	230	261	230	243	213	209	1819	2,9
Злоупотреба дрога	947	941	1174	1292	1414	1387	1638	1568	10361	16,6
Поседовање оружја и угрожавање сиг.	266	241	236	214	219	198	244	312	1930	3,1
Угрожавање саобраћаја	413	435	452	387	400	290	309	292	2978	4,8
Организовани криминал	-	-	12	7	21	49	41	59	189	0,3
Ратни злочин	-	-	9	8	13	14	10	9	63	0,1
Насиље у породици	-	-	92	317	360	355	392	422	1938	3,1
Остало	772	1163	955	1760	2219	1606	1554	1732	11761	18,8
Укупно	6488	7095	7933	7983	9023	7660	7925	8270	62377	100

Хетерогеност популације осуђених упућује на то да постоје различите категорије насилника и различите категорије жртава које могу бити изукрштане на најразличитије начине, с обзиром на то да је реч о социјално изолованој заједници, тј. да се за сваког појединца могу утврдити биолошке, психолошке и социјалне карактеристике. При утврђивању етиологије насиља међу затвореницима, биће обухваћени индивидуални фактори, међуљудски односи, фактори заједнице и социјалне и културалне норме, јер је логично да етиологија буде заснована на хетерогености, иако су неке од ових предиспозиција насилног понашања интензивније заступљене.¹⁰

Индивидуални фактори се могу лоцирати на основу структуре кривичних дела и поистоветити са одређеним склоностима личности ка вршењу кривичних дела. Историја употребе дрога у “анамнези” затвореника је снажан предиктор за насилно понашање. Он је један од водећих узрока доласка на извршење казне затвора у установама и креће се до 17% за посматрани период. Склоност ка разбојништву и крађи, убиству, силовању и телесним повредама, такође су индикатори овог етиолошког фактора, што упућује да ће се претходно насилно понашање пролонгирати и у новој средини. Највећи део осуђеничке популације у затворима Републике Србије припада овим структурама кривичних дела (55,0%). Ако томе прикључимо и извршиоце кривичних дела насиља у породици, организованог криминала, ратног злочина, поседовања оружја и угрожавања саобраћаја (око 12%), тада се може констатовати да је у осуђеничкој популацији број извршилаца кривичних дела са елементима насиља заступљен око 67%. Карактеристичан је и пораст осуђеничке популације за насиље у породици.

Остала кривична дела, која су бројчано инфериорнија, такође говоре да сама личност поседује капацитет за насиље, док нека од њих упућују на то да је личност, као таква, могућа предиспонирана жртва у односу на нову средину.

¹⁰ Плић, З., Јованић, Г. (2011), *op. cit.*

Табела 3: Употреба средстава принуде према лишеним слободe у Србији (2005–2012)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Свега	%
Издвајање и везивање	337	882	284	673	936	809	745	989	5665	65,1
Гумена палица	125	130	147	352	303	210	179	177	1623	18,6
Физичка снага	55	139	193	166	245	192	198	183	1371	15,7
Хемијска средства	16	-	17	2	5	1	-	-	41	0,5
Ватрено оружје	9	2	-	-	1	1	-	-	13	0,1
укупно	542	1153	641	1193	1490	1213	1122	1349	8713	100

Табела 4: Разлози употребе средстава принуде према лишеним слободe (2005–2012)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Свега	%
Спречавање конфликта	249	443	414	152	373	898	288	742	3559	62,7
Спречавање самоповређивања	98	130	121	142	86	124	72	86	859	15,1
Покушај напада	58	113	30	109	22	45	37	54	468	8,2
Напад на службено лице	43	24	15	70	73	86	32	27	370	6,5
Спречавање бекства	67	57	14	12	28	23	11	13	225	4,0
Уништава-ње имовине	27	34	17	16	13	37	18	34	196	3,5
Укупно	542	801	611	501	595	1213	458	956	5677	100

Укупан број принудних – насилних интервенција од стране радника заводских – затворских установа у Србији за посматрани период је релативно висок (8713). Уз мање осцилације видљив је стални пораст употребе ових средстава у последњим годинама посматраног периода. Карактеристичан је и податак да се репертоар средстава принуде свео на три. Најчешће је присутно издвајање и везивање осуђених – 65,1%, употреба гумене палице – 18,6% и физичка снага 15,7% за посматрани период. Остала средства принуде се на нашим просторима веома ретко примењују (хемијска средства 0,5% и ватрено оружје 0,1%).

Када су у питању разлози употребе средстава принуде видљив је знатно мањи укупан број разлога од употребљених средстава принуде (5677), што може да доведе у сумњу изложене податке.

Нелогичност на коју је нужно указати је смањење броја разлога по појединим годинама. Наиме, док је број интервенција растао, опадао је или стагнирао број наведених разлога за примену принудних средстава. Спречавање конфликта и спречавање самоповређивања су водеће категорије разлога (око 67%), па се може претпоставити да најнефективније оправдавају употребу издвајања и везивања и физичке силе.

Интересантни су и подаци о укупном броју дисциплинских преступа и посебно изречених дисциплинских казни осуђеним лицима током извршења казне затвора. У последње три године посматраног периода осуђени на казну затвора су извршили 13280 дисциплинских преступа (просечно 4426 годишње) што је приближно 1/3 укупне затвореничке популације. Надлежни органи установе су за ове дисциплинске преступе изrekli укупно 13209 дисциплинских казни (просечно 4403 годишње).

НАСИЉЕ МЕЂУ ОСУЂЕНИМА

Како би се стекао потпун увид у стање и могућности превенције насиља међу популацијом затвореника, неопходно је обухватити врсте насиља, саму структуру ове популације, начине на које се одређени облици насиља реализују, посматрајући их са аспекта етиологије. Као посебна категорија, у даљој анализи, биће издвојено насиље међу осуђеним и аутодеструктивна понашања, односно, насиље осуђених према самим себи – самоповређивање.

Табела 5: Сукоби између осуђених – лишених слободе у Србији (2005–2012)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Свега
Број сукоба	507	299	414	261	362	387	438	450	3118
Број учесника	1148	634	596	580	794	1154	1057	1056	7019
Лакше повреде	303	121	72	216	241	308	284	279	1824
Теже повреде	21	21	8	7	18	12	12	17	116
Обавештен МУП	63	35	39	17	16	11	26	19	226

Међуљудски односи као етиолошки фактор насиља, посебно подстицање насиља међу осуђенима је сасвим евидентан, посебно ако се у односу на њега изађе из оквира ових извештаја и размотри количина и садржај снимака који су медијским путем презентовани.

Подаци о сукобима између осуђених у затворима указује на њихово значајно присуство, како по броју евидентираних сукоба (3118) тако и по броју учесника (1824) у њима, који је дупло већи у односу на претходни (7019). У поређењу са бројем осуђених за посматране године, број осуђених који су учествовали у сукобима је око 10%. Сваки трећи учесник у сукобу је био повређен, од чега 25% лакше и око 2% теже. Сваки други сукоб осуђених имао је за последицу повреду једног осуђеног. Ови подаци посредно указују на евидентну оптерећеност заводске животне ситуације насиљем.

Феномен аутоагресивног понашања обухвата многа, врло сложена питања од којих је значајан број још увек неразјашњен, при чему су од посебног значаја однос свесног и несвесног, намерног и ненамерног, психички и соматски здравог – болесног, социјалног и антисоцијалног, аутоагресивног и хетероагресивног, те однос између апел феномена, казне и бекства. Тело са свим својим карактеристикама представља средиште и исходште самоповређивања. Самоповређивање је, поред комформизма, бекства, побуна, самоубиства и др. један од начина прилагођавања осуђених на затворске депривације. Самоповређивање понекад представља и позив у помоћ. Неко ће, рецимо, ножем „шарати“ по својој руци и онда показивати оживље, тако што ће упорно носити кратке рукаве. Оно је, свакако, и један облик самокажњавања.¹¹

Самоповређивање представља један специфичан вид аутоагресивности којим се једна болна психичка или физичка патња замењује и превазилази стварним наношењем и подношењем једне друге патње (Марић, Б. 2000). Самоповређивање је и бег од једне друге стварности тј. од учмалости живота у затвору. Осуђеник се повређује да бих променио нешто у свакодневној рутини, било шта, да бих завредео пажњу управника, лекара, да би макар на кратко изашао из затворских просторија. Самоповређивање јесте драстичан начин за то, али се ради о људима који су у поновној социјализацији, прикраћени за емотивни, чулни контакт са околином и они не могу да граде зато руше. Свако повређивање значи вапај!

Могу се разликовати класични и бизарни облици самоповређивања. У класичне облике спадају самоповређивање сечењем, гутањем, тровањем хемијским средствима и лекаментима, изазивањем опекотина, комбиновани облици, штрајк глађу. Бизарни облици обухватају инфицирање рана, драстичне облике сечења, ушивање очних капака, уста и сл., скидање већих површина коже. Због релативне доступности подобних предмета за само извршење у установама заводског типа највише се јављају самоповреде сечењем. По правилу су то повреде мускулатуре подлактице руку, претежно са унутрашње стране. Честе

11 Пић, З., Јованић, Г. (2011), *op. cit.*

су повреде врата, трбушног дела, крвних судова и осталих делова тела који су погодни за самоповређивање сечењем.

Самоповређивање гутањем разноразних предмета представља други начин извршења по критеријуму учесталости. Најчешће се гутају метални предмети који омогућавају брзу рендгенску дијагностику.

Разматрајући могући узрок недостатка сазнања из области етиологије самоповређивања, Фројд је једном приликом констатовао да су аутоагресивни нагони по својој природи неми. Већина осуђеника приписује склоност ка самоповређивању одређеној ситуацији, а не личним факторима. Ове ситуације стварају осећање беспомоћности, немоћи и изолације. Ситуације које стварају осећање неправде заједно са недостатком могућности да се ове неправде исправе, интензивирају осећање беспомоћности и слабости. Затвореници приписују овакве ситуације строгим правилима, недоследности у понашању радника службе обезбеђења, недостатку ефектних начина да се оповргну неоправдане оптужбе или спречи неправедан однос радника службе обезбеђења, страху од освете радника службе обезбеђења, ако се осуђеник обрати надлежном лицу за помоћ. Масовне казне, односно кажњавање свих осуђеника за проблем који је направило само неколико њих, су такође један од узрока осећања неправде и беспомоћности. Затвореници кажу да, ни самица ни обична ћелија, не пружају довољно приватности или простора да се изрази бес или туга.

Табела 6: Самоповређивање осуђених у Србији (2005–2012)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Свега	%
Гутање страних тела	47	72	27	64	49	38	32	74	403	15,7
Сечење	186	247	169	329	196	214	154	220	1715	66,7
Тровање	54	23	2	29	14	7	12	30	171	6,7
Ушивање усана – остало	7	69	17	62	29	21	31	45	281	10,9
Укупно	294	411	215	484	288	280	229	369	2570	100

Самоповређивање осуђених у затворима РС је мање или више евидентан проблем. Око 3% укупне популације се самоповређивало у току посматраног периода. Највише су то чинили сечењем – 67% и гутањем страних тела – 16%. Тровање је такође присутно у око 7% у односу на укупан број самоповређивања. Бодјење, ушивање усана и сл. заступљено је у око 11% случајева.

Аутодеструктивна понашања затвореника могу бити одраз различитих психичких потешкоћа са којима се човек као појединац суочава приликом лишавања слободе. Оваква понашања не морају, али и могу бити повезана са специфичним положајем у установи, који се можда интензивније одражава на психичко стање затвореника него осећање депривације слободе. Наиме, због одређених индивидуалних карактеристика, опстанак осуђених и очување телесног интегритета могу бити главне преокупације.

Како се самоповређивање често приписује одређеним условима унутар саме установе неопходно је успоставити системску сарадњу Министарства правде, Министарства здравља и Министарства за рад и социјалну политику како би се унапредио квалитет живота осуђеника. Неизоставно је и смањење броја осуђеника како затворски капацитети не би били пребукирани. Радници службе обезбеђења морају да подстичу изражавање емоција на одговарајући начин. Истраживање показује да се затворенице брже опорављају ако науче да вербално изразе свој бес, тугу и анксиозност.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Наша јавност (лаичка и стручна) мало зна колико често и у којој мери је присутно насиље односно злостављање осуђених од стране представника формалне социјалне контроле у такозваним затвореним установама у Србији, посебно у казним установама. Исповести људи који су боравили у затворима, њихова искуства и доживљаји у вези са насиљем ретко бивају доступни јавности. Колико су њихове приче достојне да буду оцењене као истините можемо просудити само уколико их посматрамо уједно и као људе који су све то заиста проживели и као особе које су починиле најтежа кривична дела, због којих су се и нашли са унутрашње стране зидова ових институција. Тек у последње време поједине невладине организације спроводе независне посете затворима и обавештавају јавност наводећи само изјаве појединих осуђених, без документовања самог злостављања. Томе се последњих година прикључује и Заштитник грађана – Омбудсман Републике Србије ангажујући се у утврђивању евентуалног постојања тортуре у затворима. Међутим, ретке су званичне потврде о постојању повреда права на неповредивост физичког и психичког интегритета човека који се налази на издржавању казне затвора. С тога на крају ове анализе истичемо једну готово јединствену Одлуку Уставног суда који је крајем прошле године утврдио по први пут повреду ових права. У питању је у јавности делимично помињан случај који се догодио 24. 12. 2011. год. у КПЗ Забели када су једног од осуђених припадници службе обезбеђења у више наврата неоправдано или прекомерно тукли. Тим поводом је утврђено да му је ускраћена лекарска помоћ и да надлежни органи нису спровели делотворну истрагу поводом његових жалби. Осим што је утврђена повреда „насилнику“ – осуђеном је додељена накнада нематеријалне штете од 1000 евра.

Укратко ћемо указати на неке од чињеница које се тичу овог случаја:

Подносилац Уставне жалбе је тврдио да је био изложен злостављању у три одвојена временска периода. Непосредно након хапшења подносилац се жалио Истражном судији да је, приликом саслушања у Полицијској станици 29. новембар у Београду 18. јула 2005. године био злостављан од стране полиције и чак описао злостављање (стављање на електрошокове, гушење стављањем кесе на главу и гурање пендрека у уста). Истражни судија и лекар Окружног затвора у Београду констатовали су да су код подносиоца након испитивања у полицији постојале извесне повреде за које је тврдио да су настале тако што су га полицајци злостављали. Ипак, државни органи нису даље поступали по овим жалбама.

Подносилац је у периоду у ком се налазио у притвору у Окружном затвору у Београду (од јула 2005. до октобра 2011. године) био изложен континуираном злостављању од стране запослених у овој установи. У вези с тим злостављањем затвореник је поднео најмање 13 притужби управнику ОЗ у Београду, директору Управе за извршење кривичних санкција и министру правде тврдећи да је био тучен, физички и психички понижаван и да му није пружена медицинска помоћ. По овим притужбама надлежни органи такође нису поступали, тј. нису ни покушали да утврде њихову веродостојност, покрену кривични поступак и евентуално казне одговорне.

Коначно, злостављање овог затвореника настављено је у VIII павиљону КПЗ у Забели, у који је премештен ради издржавања казне затвора у октобру 2011. године. Запослени у служби обезбеђења у VIII павиљону 22. децембра употребили су средства принуде како би савладали наводни отпор подносиоца Уставне жалбе и увели га у његову собу. После тога је заводски лекар констатовао одређене повреде. Приликом посете мајке и брата 24. децембра затвореник се пожалио да су га тукли и замолио их да о томе обавесте службу Заштитника грађана. Истог дана, након завршетка посете, уследило је ново злостављање у сутерену VIII павиљона КПЗ у Забели које није забележено у службеним евиденцијама нити је затвореник одведен на лекарски преглед. Стручни тим Заштитника грађана поступајући по притужби породице подносиоца посетио је КПЗ у Забели 27. децембра 2011. године и утврдио да је затвореник 24. децембра 2011. године био изложен тортуре, којом приликом су му од стране службених лица нанете телесне повреде. До данас надлежни органи нису утврдили идентитет починиоца злостављања. Коначно, основно јавно тужилаштво је 15. маја 2013. године донело одлуку да нема основа за покретање кривичног поступка.

Поводом догађаја из децембра 2011. у КПЗ у Забели, Уставни суд је нашао да је примена силе против подносиоца 22. децембра такође била оправдана али несразмерна, док је примена силе 24. децембра била неоправдана. УС је ово поступање такође квалификовао као нечовечно поступање а не мучење (сиц!). Коначно УС је утврдио да, упркос томе што су надлежни органи предузели низ радњи са циљем да утврде починиоце, истрага није била делотворна јер идентитет командира који су учествовали у злостављању још увек није утврђен.¹²

ЛИТЕРАТУРА

1. Atanacković, D. (1988). *Penologija*. Beograd: Naučna knjiga.
2. Von Hirsch, A. (1985). *Past of future crimes: Deservenders and dangerousness in the sentencing of criminals*. Manchester: Manchester University Press.
3. Гавриловић, Б. (2013). <http://pescanik.net/2013/10/veliki-korak-za-ustavni-sud-mali-za-srbiju/> (приступљено у априлу 2014. године).
4. Годишњи извештаји (2005–2012). Београд: Управа за извршење заводских санкција, Министарство правде Републике Србије.
5. Ignjatović, Đ. (2002). Kriminološki aspekt delikata nasilja. U *Delikti nasilja* (str. 259–271). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
6. Plić, Z. (1998). Zlostavljanje dece (mladih) u vaspitnim i vaspitno-popravnim ustanovama: kako graditi nenasilne odnose. U *Nasilje nad decom* (str. 203–243). Beograd: Fakultet političkih nauka.
7. Plić, Z., Žunić-Pavlović, V. (2002). Tretman i ponašanje osuđenih za krivična dela nasilja za vreme izvršenja krivičnih sankcija. U *Delikti nasilja* (str. 475–489). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
8. Plić, Z., Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
9. Илић, З. Јованић, Г. (2009) Криминалитет и заводске санкције – стварне и привидне последице казнене политике у Србији, Истраживања у специјалној педагогији, ФАСПЕР, Београд, стр. 287-305.
10. Илић, З., Јованић, Г., (2011) Затвор и/или слобода под надзором, Факултет за специјалну едукацију И рехабилитацију, Београд.
11. Kappler, V., Blunberg, M., Poter, G. (2000). The Mythology of Crime and Criminal Justice: Prospect Hights. U D. S. Elliott, D. Huizinga, B. Morse, *Self-Reported Violent*.
12. Lea, J. I., Young, J. (1994). What is to be done about law and order: Crisis in the eighties. London: Penguin Books.
13. Марић, Б. (2000). Самоповређивање осуђених лица: докторска дисертација. Београд: Дефектолошки факултет.
14. Fon Hentig, H. (1959). *Zločin – uzroci i uslovi*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.

¹² Gavrilović, B. (2013). <http://pescanik.net/2013/10/veliki-korak-za-ustavni-sud-mali-za-srbiju/> приступљено у априлу 2014. године.

ПРОБЛЕМИ КРИВИЧНОПРАВНЕ РЕАКЦИЈЕ НА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ

Проф. др Слађана Јовановић¹
Правни факултет, Универзитет Унион, Београд

Сажетак: У раду су представљени најважнији проблеми кривичноправне реакције на насиље у породици, на првом месту они који се односе на примену позитивноправних решења у пракси. Међу њима су проблем тумачења обележја „члан породице“, питање постојања једног дела или стицаја, у случају када је више чланова породице оштећено кривичним делом, избор санкције и с тим у вези оцена олакшавајућих и отежавајућих околности, веза између кривичноправне реакције и породичноправне заштите. Нарочита пажња је посвећена заштити жртве и генерално-превентивним ефектима актуелних одговора на насиље у породици, имајући у виду најновије међународноправне захтеве и препоруке. Неблаговремена, неефикасна реакција на насиље у породици се сагледава и у контексту фактора хомицидне виктимизације члана породице (на првом месту – партнера), те се с тим у вези истиче значај њеног унапређивања, нарочито у сфери мултисекторског приступа и координисаног одговора на проблем.

Кључне речи: насиље у породици, насиље над женама, насиље у партнерском односу, кривичноправна реакција, породичноправна заштита

УВОД

Кривичноправна реакција на насиље у породици у Србији је, чини се, одувек била оптерећена бројним проблемима. Тако, до 2002. године и појаве посебне инкриминације (насиље у породици, чл. 118а КЗ)² проблеми су били у вези са неадекватном применом постојећих инкриминација са елементима насиља, те прављењем разлике од стране органа кривичног гоњења и правосуђа између насиља у породици и насиља ван породице, у смислу да се насиље у породици третира као мање важно и опасно, као приватан проблем, да се нагласак ставља на очување породице и помирење учиниоца и жртве.³ Као одговор на постојеће проблеме, које су генерисале првенствено укорењене предрасуде о улогама мушкараца и жена у породици и друштву, о супремацији „јачег“ и субординацији „нежнијег“ пола, појављује се инкриминација из чл. 118а⁴. Она је послала поруку да је насиље у породици кривично дело (за које се гони по службеној дужности), али је донела и нове проблеме. Истина, они су добрим делом били ослоњени на стари и најтеже решив проблем везан за предрасуде и стереотипе који су утицали на професионалне ставове надлежних органа и тумачење инкриминације, али је и сама, недовољно одређена инкриминација стварала значајне тешкоће (проблем тумачења радње извршења у смислу да ли је за постојање дела неопходно трајање насиља; проблем тумачења обележја „члан породице“, питање постојања продуженог кривичног дела и стицаја, однос са другим делима са елементима насиља)⁵. Теорија и судска пракса нудили су одређене одговоре, а и сам законодавац је 2005. године⁶ интервенисао у погледу тумачења битног обележја дела „члан породице“ (истина неуспешно, недовољно одређено) и предвиђања

1 sladjana.jovanovic@pravnofakultet.rs

2 Закон о изменама и допунама Кривичног закона РС, „Службени гласник РС“, бр. 10/2002.

3 Детаљније: М. Лукић, С. Јовановић, *Друго је породица*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001, стр. 71-108

4 Тако се Србија укључила (могло би се рећи „из нужде“, због превелике „запуштености“ проблема) у ред мањег броја европских земаља које садрже посебну инкриминацију која се односи на насиље у породици. Видети: С. Hagemann-White, *Analytical study of the results of the 4th round of monitoring the implementation of Recommendation Rec(2002)5 on the protection of women against violence in the Council of Europe member states*, Gender Equality Commission, COE, 2014, стр. 14, <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/Docs/Analytical%20Study%20ENG.pdf>

5 Више о томе: С. Јовановић, *Правна заштита од насиља у породици*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2010, стр. 157-167.

6 Кривични законик, „Службени гласник РС“, бр. 85/2005

новог облика дела (који је направио везу са породичноправном заштитом од насиља у породици), а међу тешким убиствима појавило се убиство члана породице који је претходно злостављан. Измене од значаја за кривичноправну реакцију на насиље у породици уследиле су и 2009. године⁷ (ново, али опет проблематично тумачење „члана породице“, поштравање прописане казне, појава нове, за насиље у породици веома важне мере безбедности – забране приближавања и комуникације са оштећеним (чл. 89а КЗ), као и сличне процесне мере (чл. 136 ст. 2 ЗКП)⁸, док су 2012. године⁹ измене дотакле уређење мере безбедности из чл. 89а КЗ и условног отпуштања осуђених за квалификоване облике насиља у породици (чл. 46 ст. 2 КЗ).

Судска пракса је данас готово уједињена око става да није неопходан континуитет у насиљу за постојање дела, да конструкцију продуженог кривичног дела не треба примењивати у случајевима насиља у породици (ни када се ради о једном оштећеном лицу), али су остала дискутабилна још нека питања. О њима ће бити речи у наставку рада, а са аспекта боље кривичноправне реакције, односно боље заштите жртве, у складу са међународноправним захтевима и препорукама и имајући у виду да се у националним приступима насиљу над женама у оквирима Савета Европе (у периоду од 2005. до 2013. године) све више пажње посвећује насиљу у породици и партнерском односу¹⁰. Такође, последњи извештај Европске комисије о напретку Србије истиче да је неопходно унапредити заштиту од насиља у породици и у партнерском односу, са акцентом на координисаном приступу проблему¹¹.

ЧЛАНОВИ ПОРОДИЦЕ

Разлог инкриминације насиља у породици јесте управо побољшање (кривичноправне) заштите чланова породице, нарочито жена и деце, најчешћих жртава овог облика криминалитета. Када су у питању деца, могло би се рећи да проблема нема, а и иначе је у пракси констатовано осетљивије поступање органа кривичног гоњења и правосуђа када су питању малолетна лица на страни оштећених. Евентуално би се могло приговорити термилошкој недоследности законодавца који у одређењу чланова породице у чл. 112 ст. 28 КЗ¹² говори о деци, јер је дете, по тумачењу законодавца, лице које није навршило 14 година живота (чл. 112 ст. 8 КЗ), па би се могло поставити питање да ли би из заштите била изостављена категорија малолетника (лица која су навршила 14, али нису 18 година), као и старија деца (у смислу потомства). Чини се да је прва асоцијација, када је ова инкриминација у питању, а са децом у вези, она која се везује за малолетна лица (чији се узраст и појављује као квалификаторна околност у чл. 194 ст. 3 КЗ) о којима се родитељи старају и коју дисциплинују насиљем, али нема разлога да се ово обележје не тумачи шире, управо у смислу потомства. Други би проблем могло отворити питање да ли је законодавац мислио на заједничко потомство или заштиту, коју као чланови породице, уживају и пасторци, с обзиром на то да законодавац помиње „њихову децу“, мислећи на децу брачних, односно ванбрачних партнера, а потом говори и о „заједничком детету“, односно „детету које је на путу да буде рођено“, а које заувек везује партнере, чини их члановима породице, без обзира на то да ли су икада живели заједно. Најлогичнији одговор би био да су и пасторци чланови породице (без обзира на узраст), бар док траје заједница живота, односно живот у заједничком простору када су у питању бивши супружници и „њихова деца“.

Већи проблем постоји у вези са партнерским релацијама и заштитом партнера, тачније партнерке. Према аутентичном тумачењу заштита се пружа супрузи (било брачној или ванбрачној), али се проблем јавља када се партнерска релација оконча. Уколико пар нема заједничко дете, бивша брачна партнерка сматраће се чланом породице само ако настави

7 Закон о изменама и допунама Кривичног законика, „Службени гласник РС“, бр. 72/2009

8 Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку, „Службени гласник РС“, бр. 72/2009

9 Закон о изменама и допунама Кривичног законика, „Службени гласник РС“, бр. 121/2012

10 С. Hagemann-White, *op. cit.*, стр. 14

11 Serbia - 2013 Progress Report, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/serbia_2013.pdfстр. 44

12 Кривични законик, „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013

живот са учиниоцем „у заједничком домаћинству“. При том се поставља питање, шта је то заједничко домаћинство, а није заједница живота која карактерише брачно партнерство. Према Закону о финансијској подршци породици са децом¹³, заједничко домаћинство подразумева заједницу живљења, привређивања и трошења средстава (чл. 2 ст. 3) о чему тешко може бити речи у случају прекида брачне заједнице, нарочито ако је она престала због насиља. Штавише, лакше је замислити управо конфликтне ситуације и нове акте насиља ако ни због чега другог, оно због договора, тачније спорења у вези са заједничким живљењем (из нужде), нарочито у вези са трошењем средстава (нпр. у вези са поделом трошкова боравка у заједничком простору). Дакле, могло би бити речи само о животу у истом простору, који ће најчешће и бити поприште нових аката насиља.

У случају ванбрачних партнера, по прекиду заједништва, ни живот у заједничком простору не чини од њих чланове породице, што је основ за приговор због прављења разлике између ова два вида партнерства или пак за закључак да законодавац фаворизује брачну заједницу, што има призив патријархалног, традиционалног приступа породичности. Појачана заштита је потребна жени управо по прекиду односа, јер је већ ноторна чињеница, потврђена бројним истраживањима, да је за жену прекид партнерског односа веома ризичан у смислу интензивирања насиља (до нивоа леталног) или његовог појављивања, уколико га до тада у односу није било¹⁴. Логичније би било цео континуум насиља посматрати као једну целину, што би било могуће уколико би и поменута лица (брачни и ванбрачни партнери) били сматрани члановима породице без обзира на то да ли живе у заједничком домаћинству, односно у истом простору. На овој линији је и одредба чл. 36 Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици¹⁵, коју је Србија ратификовала¹⁶ и чије се ступање на снагу очекује.

Треба поменути и да је значајан, ако не и одлучујући допринос проблему са одређивањем круга лица која се сматрају члановима породице за потребе кривичноправне заштите дала немогућност адекватног превода појма *domestic violence*. Наиме, проблем насиља над женама није само насиље у породици код којег је нагласак на сродству и заједништву, већ је суштина проблема везана за насиље у интимној партнерској релацији (*intimate partner relation*) актуелној или бившој, што је (очигледно) тешко подвести под породичну релацију. И Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици користи појам *domestic violence* који укључује (поред насиља у породици) и насиље у партнерском односу, без обзира на то да ли су партнери живели у истом домаћинству. Једноставно решење за проблем би била промена назива инкриминације и тумачења круга лица којима се пружа заштита, мада је и у званичном преводу Конвенције задржан превод насиље у породици (за *domestic violence*). Или, још једноставније, законодавац би могао предвидети као квалификаторну околност то што се акт насиља десио у породици или у партнерском односу (уз одговарајуће тумачење појма) код постојећих инкриминација са елементима насиља¹⁷. Тако је учинио македонски законодавац чиме је решио и питање трајања насиља (јасно је потпуно да је довољан и један акт насиља, који добија тежи облик уколико је учињен у породици) и питање могућег учиниоца и пасивног субјекта.¹⁸

13 “Службени гласник”, бр. 16/2002, 115/2005 и 107/2009.

14 G. K. Kantor, J. L. Jasinski, “Dynamics and risk factors in partner violence”, у: J.L. Jasinski, L. M. Williams (ur.) *Partner violence: a comprehensive review of 20 years of research*, SAGE, Thousand Oaks, 1998. стр. 1-43; P. Tjaden, N. Thoennes, *Extent, Nature, and Consequences of Intimate Partner Violence: Findings from the National Violence against Women Survey*, National Institute of Justice, Washington, 2000, стр. 37.

15 “Насиље у породици” означава свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља до којег долази у оквиру породице или домаћинства, односно између бивших или садашњих супружника или партнера, независно од тога да ли починилац дели или је делио исто боравиште са жртвом. Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, www.coe.int/conventionviolence.

16 Закон о потврђивању Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, „Службени гласник РС“, (Међународни уговори) бр. 12/2013.

17 Слично и И. Вуковић, „Насиље у породици као кривично дело – поједини проблеми у примени права“, у: С. Панов, М. Јањић Комар, М. Шкулић (ур.), *Насиље у породици*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2012, стр. 138-139.

18 У чл. 122 ст. 21. КЗ дато је тумачење појма насиље у породици, а члановима породице се сматрају, поред родитеља, деце, супружника и друга лица у “блиском личном односу”, што одговара интимном партнерском

ВИШЕ ОШТЕЋЕНИХ – СТИЦАЈ ИЛИ ЈЕДНО ДЕЛО?

До данас је спорно како квалификовати случај у коме је више лица оштећено насиљем у породици: да ли је реч о онолико кривичних дела колико је оштећених лица или је пак посредно једно дело. Судска пракса је по овом питању и даље неуједначена. На семинарима за судије и јавне тужиоце, које је организовао Аутономни женски центар из Београда у току 2008. и 2013. године, ово питање је увек изазивало бурне дискусије и чинило се да већина учесника (нарочито представника тужилаштва) заступа став да број оштећених треба да буде опредељујући¹⁹. На овом становишту је и пресуда Врховног суда Србије Кж. I 567/06 од 5. априла 2006. према којој „постоји онолико дела у стицају колико има оштећених, јер је очигледно да је заштитни објект кривичног дела насиља у породици – члан породице, дакле одређена личност“²⁰. Ово становиште је исправно, имајући у виду да је *ratio legis* инкриминације појачана заштита чланова породице који трпе насиље, као и да насиље у породици представља напад на лично добро, те због тога не може доћи у обзир примена конструкције продуженог дела као привидног реалног стицаја.²¹ С тим у вези, поменимо став према кривичном делу разбојништва, делу имовинске природе, код којег је искључено постојање конструкције продуженог дела уколико се не ради о истом оштећеном, управо са аргументом да разбојништво подразумева и напад на лично добро²² (што је, јасно, случај и са насиљем у породици).

Међутим, према другом становишту, новијег датума (Пресуда Врховног суда Србије, Кзз. 68/2008 од 20. октобра 2008. године) и када је више чланова породице оштећено овим кривичним делом, не треба случај квалификовати као стицај можда и различитих облика насиља у породици већ само као једно дело. Аргумент је да је објекат заштите породица, а не појединац. Истина, ово дело је сврстано у групу кривичних дела против породице, али тешко да се може извести закључак да се њиме штити породица. Пре би се могло закључити да се оваквим ставом штити учинилац коме се на терет ставља само једно дело, па било оно и тежег облика (што ће најчешће бити случај када се међу оштећенима нађе малолетно лице). И да ли је умесно привилеговањем насилника штитити породицу? Овакав концепт нас враћа на старе ставове који су заговарали медијаторски приступ у случајевима насиља у породици, а све зарад очувања породице, по принципу „боље икаква (дакле и са насиљем) него никаква породица“. С тим у вези треба навести део образложења одлуке Апелационог суда у Крагујевцу (Кж1. 1974/2012. од 25. маја 2012.) у коме се пребацује нижој инстанци неутврђивање „трајног нарушавања породичних односа“ између мајке и малолетне кћерке оштећене (која је била лако телесно повређена датом приликом од стране мајке), јер је „суштина кривичноправне заштите код првметног кривичног дела управо заштита и очување квалитетних породичних односа, што је у интересу свих чланова породице, првенствено малолетне деце“. Изгледа да је аргумент о заштити породице подстакао неке судове да другачије тумаче последицу овог кривичног дела, а даје основа и за размишљање да насиље некада може бити у интересу „очувања квалитетних породичних односа“.

односу, без инсистирања на животу у истом простору када се ради о бившим партнерима. Кривичен законик „Службен весник на Република Македонија“, бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 87/07, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013.

19 Семинари организовани од стране Аутономног женског центра из Београда у оквиру пројеката „Насиље у породици – ка европским решењима“ (2008. година) и „Насиље у породици и заштитне мере“ (2013. година) <http://www.womenngo.org.rs/content/blogcategory/52/96>

20 Исте године, Окружни суд у Београду утврђује да се ради о једном делу када је окривљени извршио насиље према супрузи и своје троје деце (Кж. бр. 1723/06 од 22. јуна 2006.), док 9. јуна 2010. године на седници кривичног одељења Апелационог суда у Нишу бива усвојено схватање да „ако је окривљени према више лица извршио радње које чине кривично дело насиље у породици из чл. 194 КЗ не могу се исте правно квалификовати као јединствено нити као продужено кривично дело насиље у породици, већ ће бити онолико кривичних дела колико је оштећених“. Билтен судске праксе Апелационог суда у Београду, Крагујевцу, Нишу и Новом Саду, Београд, Интермех, 2010. и 2011.

21 Подсетимо да у случају насиља у породици не треба примењивати конструкцију продуженог дела ни у случају када се ради о једном оштећеном иако су испуњени други услови за примену ове конструкције, јер је насиље у породици дело са индиферентним бројем радњи, о чему је данас већ постигнут консензус како у теорији тако и у пракси. Тако: М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Пројурис, Београд, 2007, стр. 86.

22 И. Симић, *Кривични законик: практична примена*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 257

Тек да би се закомпликовало излагање о овом проблему и неуједначеној судској пракси, поменимо и предсуду највише судске инстанце најновијег датума (пресуда Врховног касационог суда, Кзз. 65/2013 од 26. јуна 2013. године) у којој се наводи се да је „заштитни објект овог кривичног дела члан породице” (мада проблем није било питање о којем је овде реч). А ево још једног аргумента у прилог тврдњи да је објекат заштите члан породице и да мора бити онолико дела колико је оштећених. У случају кривичних дела из исте групе (која спаја исти групни заштитни објект – породица) као што је недавање издржавања (чл. 195 КЗ)²³ или запуштање и злостављање малолетног лица (чл. 193 КЗ)²⁴ не суди се за једно дело када је више лица оштећено, већ се суди за дела у стицају. Зашто се у овим случајевима не посеже за истом аргументацијом, да је објекат заштите породица и да је „најважније очувати добре и квалитетне породичне односе, нарочито у интересу малолетне деце“?

На крају, подсетимо и на постојање решења овог проблема које је негде на средини: ако је радња предузета на такав начин (итеративна и сукцесивна радња) да указује на природно јединство дела, стицај неће постојати, с тим што се то не односи на квалификовани облик из ст. 4 када ће увек постојати стицај²⁵, односно може постојати једно дело у случају „када је радња предузета према породици као целини или према њеним члановима без опредељивања радње према неком од њих или када се не може поуздано утврдити на која лица се насилничко понашање односило и која су се од њих могла сматрати угроженим“²⁶. Имајући у виду да по правилу није тешко утврдити ко се од чланова породице сматрао угроженим, као и да се процена врши с обзиром на подобност радње да произведе осећај угрожености, не би требало да буде проблема у вези са утврђивањем колико је лица угрожено у датом случају, посебно када се има у виду контекст у коме се насиље врши. Такође, недоследност и неуједначеност у примени права постоји у вези са тврдњом да ће стицај постојати ако је више оштећених делом из ст. 4, где се као квалификаторна околност појављује смрт пасивног субјекта. Није јасно зашто би у овом случају постојао стицај, ако би се применио исти став о јединственој радњи учioniоца и породици као објекту заштите. И зашто то не би био случај и са делом из ст. 3, где се као квалификаторна околност појављује тешка телесна повреда пасивног субјекта? Овакво разликовање указује на недопустиву недоследност у тумачењу норме и има негативне последице у погледу њене правилне примене у судској пракси. Има мишљења која инсистирају на томе да нема места примени стицаја у случајевима насиља у породици ни у оваквим случајевима²⁷, што је бар доследно схватање које следи усвојени принцип.

ОДНОС КРИВИЧНОПРАВНЕ И ПОРОДИЧНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ

Веза између породичноправне и кривичноправне заштите од насиља у породици је остварена предвиђањем ст. 5 чл. 194 КЗ где је описан посебан облик дела који се састоји у кршењу мера заштите од насиља у породици које је учioniоцу суд одредио на основу закона. Закон који се помиње јесте Породични закон²⁸, а мере су предвиђене у чл. 198. ст. 2 (издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности; издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине или закупа непокретности; забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености; забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице; забрана даљег узнемиравања члана породице). У случају да нека од одређених мера буде прекршена, учинилац одговара за посебан облик насиља у породици. Овде се као проблем јавља случај када је прекршилац мере учинио истовремено и неки акт насиља према члану

23 У одлуци Окружног суда у Београду (Кж. 794/05 од 30. марта 2005.) стоји да „када учинилац не даје издржавање за своје троје деце које је дужан да издржава на начин како је предвиђено одлуком суда, ради се о три кривична дела недавања издржавања, а не о једном“.

24 У пресуди Апелационог суда у Београду Кж. И бр. 5590/11 од 15. децембра 2011. и пресуда Вишег суда у Београду К. бр. 60/11 од 6. септембра 2011. стоји да је „окривљени извршио три кривична дела запуштања и злостављања малолетног лица, тако што је своје троје малолетне деце...злостављао, принуђивао на претеран рад...”

25 З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 476

26 Ђ. Ђорђевић, „Кривичноправни аспекти насиља у породици“, *Правни живот*, бр. 9, 2007, стр. 63

27 Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, 2006, стр. 551

28 „Службени гласник РС“, бр. 18/2005

породице. Случај би се решио применом принципа супсидијаритета, у смислу да би се дело квалификовало као одређени облик насиља у породици, у зависности од самог дела (радње, остварења одређене квалификаторне околности). Проблем би могао бити једино однос са основним обликом дела, имајући у виду да је за ст. 5 прописана затворска казна исте висине као код основног облика дела, али и новчана казна кумулативно. Дакле, уколико је учињен лакши акт насиља (који улази у оквире ст. 1), учинилац би могао бити „ускраћен“ за плаћање новчане казне у одређеном износу, те с тим у вези треба размотрити примену одредбе из ст. 5 у одређеним случајевима, када је јасно да новчаним кажњавањем учиниоца неће бити угрожен оштећени. Наравно, у сваком случају када се дело квалификује као одређени облик насиља, а до њега је дошло приликом кршења изречене мере заштите од насиља у породици, суд ову околност мора ценити као отежавајућу.

Друго интересантно питање нас враћа на проблем са тумачењем појма „члан породице“. С обзиром на то да се тумачења Породичног закона (чл. 197 ст. 3) и Кривичног законика разликују, у смислу да је кривичноправно тумачење уже (нпр. КЗ не познаје лица која се налазе или су била у емотивној или сексуалној вези)²⁹ поставља се питање шта чинити у ситуацији када је мера заштите по Породичном закону одређена ради заштите лица која се не сматрају члановима породице по слову Кривичног законика, а дође до кршења мере? С обзиром на то да је норма јасна, а да је потреба за кривичноправном реакцијом и те како оправдана, треба је применити и у оваквом случају. Тако ће лица која нису чланови породице по чл. 112 ст. 28 КЗ ипак то на неки начин постати, што није баш логично, али пошто два важна законска текста која се баве истом материјом нису могла да нађу заједнички језик по питању одређења чланова породице, долази се до оваквих резултата.

Следећи проблем, о коме је било речи на семинарима са представницима правосуђа, јесте питање правоснажности одлуке којом је изречена мера заштите од насиља у породици. Наиме, у случају да нека од ових мера буде одређена, жалба не задржава извршење пресуде о одређивању или продужењу мере заштите (чл. 288 ПЗ). Утврђено је, наиме, да судови инсистирају на правоснажности одлуке којом је мера изречена, те ако она није правоснажна сматраће се да није остварено битно обележје дела. Овакав став поново отвара проблем неусклађености породичноправног и кривичноправног одговора на насиље у породици, а жртву оставља без адекватне заштите, док учинилац на неки начин поново бива привилегован, јер брз, оштрији одговор државе, односно санкција изостају. Уколико се кршење мере може подвести под неки од облика насиља у породици или неку другу инкриминацију (за случај да се не ради о члановима породице), треба поднети кривичну пријаву или тужбу, а околност да је одређена мера заштите прекршена треба ценити при одмеравању казне за дело у питању.

Веза између два облика заштите јесте и овлашћење јавног тужиоца да тужбом тражи одређивање мере за заштиту од насиља у породици, што и даље није баш раширена пракса, већ се овакво ангажовање јавног тужиоца више ослања на лични ентузијазам и бригу о жртва насиља. Нарочите похвале заслужује зрењанинско основно тужилаштво (нарочито заменик С. Јосимовић) које се не устручава да се ангажује у парничном поступку, ради заштите жртве, као и да координира локалним механизмом заштите који успешно повезује породичноправну, прекршајноправну и кривичноправну заштиту, а у фокус ставља жртву и њену безбедност³⁰.

29 Што је нарочито сматрано непримереним са аспекта тумачења „породичности“ и потреба заштите таквих лица, иако је овакво решење оправдано потребама заштите жена од партнерског насиља у ширем смислу (не само у вези са брачном или ванбрачним релацијом). Многи аутори су се нарочито бавили конструисањем проблема који би се могли јавити у примени ових решења, иако пракса таквих проблема није имала. О томе да ли су симпатије из ђачке клупе чланови породице, да ли су то проститутка и њен клијент и сл.: М. Шкулић, „Кривично дело насиља у породици“, у: С. Панов, М. Јањић Комар, М. Шкулић (ур.), *Насиље у породици*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2012, стр. 81

30 Више о томе у: М. Жарковић, Т. Шурлан, Ј. Киурски, М. Матић, С. Јосимовић, *Ка бољој заштити жртва насиља у породици*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012, 255-292

КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ

Један од проблем уочених у судској пракси је везан за околности које се цене приликом одмеравања казне. Приметно је уходано, рутинско навођење ових околности, без нарочитог образложења, што, иситна, није случај само код кривичног дела насиља у породици³¹. Тако се и даље као олакшавајуће околности наводе оне које нису примерене за ово дело, отежавајуће околности се појављују спорадично, по устаљеној шеми, док се неким не придаје посебан значај. Последње истраживање спроведено на ову тему³² показало је да се међу олакшавајућим околностима најчешће појављује „ранија неосуђиваност“, а потом „родитељство“. Судови се никада не упуштају у оцену квалитета родитељства, нити присуство детета (малолетног лица) насиљу цене као отежавајућу околност. На родитељство као потпуно непримерену околност у овим случајевима се одавно скреће пажња (чак и у периоду пре појаве инкрминације)³³. То што дете није непосредно жртва насиља, не значи да не трпи у породици коју оптерећује насиље, штавише деца која живе у оваквим породицама се сматрају жртвама (психолошког) насиља³⁴. Могло би се чак бранити мишљење да родитељство треба ценити као отежавајућу околност имајући у виду како тврдњу да су деца која живе у породицама у којима се дешава насиље или присуствују насиљу такође жртве насиља, тако и чињеницу да се насилнички модел учи, преноси са генерације на генерацију. У словенчаком Закону о спречавању насиља у породици³⁵ (чл. 4) експлицитно је наведено да се дете има сматрати жртвом и када није непосредно жртва насиља, ако живи у породичном окружењу које карактерише насиље. Родитељство се као олакшавајућа околност појављивало и у случајевима убиства партнерке – мајке детета. С тим у вези се Врховни суд и изјаснио једном приликом констатујући да „то што је оптужени отац четворо малолетне деце не може представљати олакшавајућу околност која би била разлог за ублажавање казне, иако обавеза издржавања четворо малолетне деце представља олакшавајућу околност“³⁶. У другом случају су деца сведочила о дугогодишњем физичком насиљу оца према мајци, његовој неоснованој љубомори и пијанству, а изјавили су и да им је жеља да отац никада не изађе из затвора³⁷. На срећу, како показују истраживања, подиже се свест о томе да су деца (малолетна) која присуствују насиљу, живе у породицама оптерећеним насиљем, такође жртве и да им је помоћ неопходна³⁸. Као проблематичне околности би се могле ценити и оне које се везују за однос окривљеног према суду, а које су веома честе, као што су коректно држање пред судом, које може бити и инструменталног карактера, слично као и признање и кајање (у чију се процену суд не упушта превише, у смислу да ли је искрено). Утврђено је и то да је суд мање осетљив према учиниоцима који врше насиље према родитељима у односу на оне који виктимизују партнерке, а такође „боље пролазе“ они који виктимизују актуелне партнерке³⁹. Дакле, постојећа партнерска релација је и даље, изгледа, сама по себи олакшавајућа околност и нема дубљег истраживања разлога останка жртве у вези са насилним партнером.

На срећу, констатовано је да су у анализираним пресудама много мање присутне околности као што су „брачно стање“ или „породичност“ (нема потребе за посебним образлагањем непримерности ових околности код дела насиља у породици), „старост“, „младост оптуженог“ (већ

31 Ј. Ђирић, Ђ. Ђорђевић, Р. Сепи, *Казнена политика судова у Србији*, Центар за мир и развој демократије, Београд, 2006, стр. 89-97

32 С. Јовановић, Б. Симеуновић-Патић, В. Мацановић, *Кривичноправни одговор на насиље у породици у Војводини*, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Нови Сад, 2012, стр. 90

33 М. Лукић, С. Јовановић, *op. cit.*, стр. 65

34 Committee on the Rights of the Child, General Comment No.13, The right of the child to freedom from all forms of violence, 2011, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.doc

35 Закон о sprečavanju nasilja v družini, „Uradni list RS“, br. 16/08

36 Пресуда Врховног суда Србије Кж. 744/05 од 30. Јуна 2005. и пресуда Окружног суда у Смедереву К. 79/04 од 30. децембра 2004.

37 Б. Симеуновић-Патић, С. Јовановић, *Жене жртве убиства у партнерском односу*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013, стр. 126-127

38 Видети: Р. G. Jaffe, D. A. Wolfe, M. Campbell, *Growing Up with Domestic Violence*, Hogrefe, Cambridge, 2012.

39 С. Јовановић, Б. Симеуновић-Патић, В. Мацановић, *op. cit.*, стр. 91

према случају), „једини издржавалац породице“⁴⁰, „непридруживање оштећене кривичном гоњењу“ (зашто би се ова околност и ценила као олакшавајућа, ако се придруживање гоњењу не цени као отежавајућа, а као аргумент се узима то што се поступак води у општем интересу, а не у интересу оштећеног, споредног процесног субјекта). Од (малобројних) отежавајућих околности се сусрећу „ранија осуђиваност“, „друштвена опасност дела“, „околности и побуде из којих је дело учињено“, али се врло ретко узима у обзир дужина трајања насиља, као и околност да је жртва прогањана (што врло често претходи убиству бивше партнерке).⁴¹

Са наведеним у вези, треба нагласити да је Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици поставила одређене захтеве који се тичу околности које суд мора да цени као отежавајуће (уколико већ нису обележја кривичног дела). Следе оне које су од значаја за судску праксу: 1) околност да је делом оштећен актуелни или бивши супружник/партнер/члан породице или особа која живи са учиниоцем или је учинилац злоупотребио свој положај (дакле, битна је блискост у односу учиниоца и пасивног субјекта!); О овој околности судови нарочито морају водити рачуна када се пред њима појављују лица која се не сматрају члановима породице по Кривичном законнику, али јесу или су била у некој блиској релацији; 2) околност да је дело понављано – у случају насиља у породици, понављање дела у смислу поврата се не појављује као проблем, али се самом трајању насиља не поклања довољно пажње, као ни околности да је жртва прогањана (у смислу да је учинилац по сваку цену настојао да успостави (нежељени) контакт са жртвом, па макар то били само непрестани телефонски позиви, мејлови, чекање испред посла, стана, слање поклона, цвећа, узнемиравање рођака или других жртви блиских лица, ако такве акте жртва, у склопу свих дешавања, осећа као узнемирујуће и угрожавајуће)⁴²; 3) околност да је дело учињено на штету рањиве особе (која је у тешким приликама, беспомоћна), нпр. труднице, особе са инвалидитетом, болесне или особе која живи у тешким приликама (нпр. по напуштању насилног партнера, живи сама са децом и болесним родитељима, сиромашна је и сл.); 4) околност да је дело учињено на штету детета или у његовом присуству (о чему је већ било речи).

Учиниоци насиља у породици најчешће бивају условно осуђени (у 2011. години условна осуда је била заступљена у структури изречених санкција за насиље у породици са 70%, а у 2012. години – 66%)⁴³, али се условна осуда са заштитним надзором ретко појављује, што би требало променити. Условна осуда са заштитним надзором има своје предности, имајући у виду да се осуђеном намећу одређене обавезе и да је под надзором, што је такође једна од препорука Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (чл. 45 ст. 2). Када је у питању новчано кажњавање учинилаца, Конвенција налаже утврђивање утицаја новчаног кажњавања на обавезе које учинилац има према оштећеном лицу (чл. 48 ст. 2), о чему судови изгледа воде рачуна, имајући у виду заступљеност новчаних казни у структури кривичних санкција изречених за насиље у породици (у 2012. години – 2,2%).

Нова мера безбедности – забрана приближавања и комуникације са оштећеним (чл. 89а КЗ) треба да обезбеди бољу заштиту оштећенима овима кривичним делом (као и другим делима са елементима насиља) и требало би подражати њено изрицање уз санкције које подразумевају останак учиниоца на слободи. Законодавац није предвидео могућност изрицања ове мере уз затворску казну, што би требало променити. Оно што представља проблем у вези са овом мером, јесте непредивљање начина извршења мере у Закону о извршењу кривичних санкција⁴⁴, као ни санкције за случај да буде прекршена. Тако, за разлику од дру-

40 У пресуди Окружног суда у Београду је констатовано да ово не може бити олакшавајућа околност „стога што су остали чланови породице, незапослени, у инфериорном положају у односу на окривљеног због саме чињенице да је он једни који доноси новац у кућу“. Пресуда ОСБ Кж. 842/04 од 15. априла 2004. и пресуда Другог општинског суда К. 1669/03 од 30. децембра 2003. године. И. Симић, А. Трешњев, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје*, Службеник гласник, Београд, 2005, стр. 29.

41 Б. Симеуновић-Патић, С. Јовановић, *op. cit.*, стр. 164

42 Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици поклања посебну пажњу прогањању (*сталкинг*) и тражи од држава чланица да овакво понашање инкриминишу (чл. 34).

43 Републички завод за статистику, Саопштење: статистика правосуђа, бр. 203, 19. 7. 2012. <http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/73/95/sk12122011.pdf> и Републички завод за статистику, „Пунолетни учиниоци кривичних дела, 2012“, *Билтен* бр. 576, Београд 2013.

44 „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.

гих мера безбедности које се састоје у забранама, код којих је предвиђена могућност опозива условне осуде уз коју је мера изречена, код ове мере безбедности то није предвиђено, што је велики пропуст. С обзиром на то да су се на поменути семинарима за јавне тужиоце и судије чули гласови да би онога ко прекрши ову меру безбедности требало санкционисати по ст. 5 чл. 194 КЗ, важно је истаћи да је такво размишљање погрешно, јер нити је ова мера безбедности предвиђена само за случајеве насиља у породици нити се ст. 5 може довести у везу са њом. Јасно је да се његова примена односи само на случајеве кршења мера породичноправне заштите од насиља у породици.

Треба поменути још један проблем који се јавља у сфери санкционисања учинилаца. Реч је квалификованом облику насиља у породици (чл. 194 ст. 3 КЗ) код кога се појављује узраст пасивног субјекта као квалификаторна околност, а за који је прописана казна затвора у трајању од две до десет година. Овакав распон не дозвољава изрицање условне осуде због ограничења постављеног у чл. 66 ст. 2 КЗ. Пракса је препознала следећи проблем: у случају када је дело учињено према малолетном лицу, а не ради се о тежој форми насиља, ни са аспекта радње ни последице нити сврха изрицања кривичних санкција захтева затворску казну, не постоји могућност да се избегне изрицање ове казне (која би у случају ублажавања могла бити најмање шест месеци), па и када је оцењена као очигледно неправедна у датом случају. Притисак ради избегавања санкционисања учиниоца затворском казном долази и од стране оштећених, те се пракса сналази тако што тужилаштво квалификује дело по чл. 193 ст. 2 КЗ. С тим у вези би се могло размотрити враћање старог решења (из 2005. године) према коме је казна за овај облик била прописана у распону од једне до осам година.

ЗАКЉУЧАК

Кривичноправна реакција на насиље у породици, која би требало да буде заиста последње средство заштите, непрекидно се унапређује, али још увек нису решени проблеми који представљају значајну препреку ефикасној заштити жртава. Први проблем јесте правно уређење инкриминације и тумачење појединих обележја, што би се могло превазићи реформисањем саме инкриминације, тако што би се у њене оквиру укључили и партнерски односи (што и јесте део појма *domestic violence*, који је био полазиште у креирању инкриминације, али је превод отворио пут за неслагања и полемике) или тако што би се насиље у породици и партнерском односу појавило као квалификаторна околност код већ постојећих инкриминација са елементима насиља. Овај други начин би решио и проблем неуједначеног тумачења објекта заштите који се појављује као аргумент код опредељења за стицај или једно дело у случају када је више лица оштећено насиљем у породици. Опредељење за једно дело у овом случају значи недопустиво привилеговање насилног члана породице. Наиме, *ratio legis* инкриминације је била потреба за појачаном заштитом чланова породице и строжим санкционисањем учинилаца, те постизањем адекватних генерално-превентивних ефеката. О поменутом судови морају водити рачуна и када су у питању околности које цене приликом одмеравања казне. Околности какве су „породичност“, „родитељство“, „једини издржавалац породице“ нису примерене и не шаљу одговарајућу поруку ни учиниоцу ни јавности, а генерално-превентивни учиници су и те како важни, имајући у виду распрострањеност и опасност насиља у породици. Такође, околност да се насиље догодило у присуству малолетног лица, односно да се насиље дешава у породици у којој живи малолетно лице се мора третирати као отежавајућа, као и околност везана за дужину трајања насиља, његов интензитет, прогањање жртве, што је често најважнија хомицидне виктимизације.

На крају, сетимо се да није право питање које се поставља жртви насиља зашто није напустила насилника, јер често оваква одлука представља ризик од тежег, па и леталног насиља. Право је питање шта они који се позивају у помоћ могу и морају да учине и то сви заједно, размењујући информације и по могућству расправљајући о конкретним случајевима на нивоу локалне заједнице, како би се изабрао најбољи начин заштите жртве, по узору на „зрњанински модел“ интегрисаног реаговања на насиље у породици, који се већ опробао у пракси и показао добре резултате. Да држава о томе већ размишља сведочи доношење

Општег протокола о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима, као и посебних протокола у сфери социјалне, здравствене заштите и поступања полицијских службеника.⁴⁵

ЛИТЕРАТУРА

1. Ђирић, Ј., Ђорђевић, Ђ., Сепи, Р., *Казнена политика судова у Србији*, Центар за мир и развој демократије, Београд, 2006.
2. Ђорђевић, Ђ., *Кривичноправни аспекти насиља у породици*, *Правни живот*, бр. 9, 2007, стр. 55-67.
3. Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ., *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Пројурис, Београд, 2007.
4. Hagemann-White, C., *Analytical study of the results of the 4th round of monitoring the implementation of Recommendation Rec(2002)5 on the protection of women against violence in the Council of Europe member states*, Gender Equality Commission, COE, 2014, <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/Docs/Analytical%20Study%20ENG.pdf>
5. Jaffe, P. G., Wolfe, D. A., Campbell, M., *Growing Up with Domestic Violence*, Hogrefe, Cambridge, 2012.
6. Jarić, V. (ur.) *Multisektorska saradnja – institucionalni odgovor na nasilje nad ženama*, United Nations Development Program, Beograd, 2013.
7. Јовановић, С., *Правна заштита од насиља у породици*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2010.
8. Јовановић, С., Сименовић-Патић, Б., Маџановић, В., *Кривичноправни одговор на насиље у породици у Војводини*, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Нови Сад, 2012.
9. Kantor, G. K., Jasinski, J. L., "Dynamics and risk factors in partner violence", u: Jasinski, J. L., Williams, L. M. (ur.) *Partner violence: a comprehensive review of 20 years of research*, Sage, Thousand Oaks, 1998. str. 1- 43.
10. Лазаревић, Љ., *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, 2006.
11. Лукић, М., Јовановић, С., *Друго је породица*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001.
12. Симеуновић-Патић, Б., Јовановић, С., *Жене жртве убиства у партнерском односу*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013.
13. Симић, И., *Кривични законик: практична примена*, Службени гласник, Београд, 2007.
14. Симић, И., Трешњев, А., *Збирка судских одлука из кривичноправне материје*, Службеник гласник, Београд, 2005.
15. Стојановић, З., *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2006.
16. Шкулић, М., „Кривично дело насиља у породици“, у: Панов, С., Јањић Комар, М., Шкулић, М., (ур.), *Насиље у породици*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2012, стр. 71-86
17. Tjaden, P., Thoennes, N., *Extent, Nature, and Consequences of Intimate Partner Violence: Findings from the National Violence against Women Survey*, National Institute of Justice, Washington, 2000.
18. Вуковић, И., „Насиље у породици као кривично дело – поједини проблеми у примени права“, у: Панов, С., Јањић Комар, М., Шкулић, М., (ур.), *Насиље у породици*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2012, стр. 126-139.
19. Жарковић, М., Шурлан, Т., Киурски, Ј., Матић, М., Јосимовић, С., *Ка бољој заштити жртва насиља у породици*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012.

45 Протоколи се могу наћи у: V. Jarić (ur.) *Multisektorska saradnja – institucionalni odgovor na nasilje nad ženama*, United Nations Development Program, Beograd, 2013.

ЕДУКАЦИЈА НАВИЈАЧА И ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ У ЦИЉУ СУПРОТСТАВЉАЊА ФУДБАЛСКОМ ХУЛИГАНИЗМУ¹

Др Бојан Јанковић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др Саша Милојевић³

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др Бобан Милојковић⁴

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: На последњем европском првенству у фудбалу, одржаном у Пољској и Украјини, могло се видети да фудбалски хулигани не мирују, да су се на улицама нарочито пољских градова, манифестују изливи насилничког понашања. Иако је пољска полиција предузела низ превентивних мера да до насиља не дође, хулигани из Русије, Хрватске и Пољске су се показали у најгорем светлу. Ради се о хулиганима из бивших социјалистичких држава које су се суочили са проблемом хулиганизма последњих двадесет година, за разлику од држава које су се и у дужем периоду сусретале са тим проблемом, попут Велике Британије, Италије, Немачке, Холандије. Та друга група земаља се на почетку супротстављања фудбалском хулиганизму предузела низ веома строгих репресивних мера, законодаваца, полиције, судова, али када су уочили да оне саме не могу да постигну потребан ниво безбедности, укључили су и низ превентивних мера. Те мере су обухватале пре свега едукацију и рад са младим навијачима, али и промену репресивних тактика полицијских јединица, проактивним поступањима, за које је била неопходна додатна специјализована едукација полицијских јединица.

С тим у вези, за потребе третиране тематике спроведено је истраживање ставова одређеног броја полицијских службеника Интервентних јединица Министарства унутрашњих послова Републике Србије који обезбеђују спортске приредбе. Добијени резултати указују да у Републици Србији не постоји континуирани систем едукације навијача и полицијских службеника у циљу супротстављања фудбалском хулиганизму. За решавање конкретне проблема аутори су понудили конкретне модалитете едукације на националном нивоу уз ослонац на позитивна решења у појединим европским државама.

Кључне речи: едукација, навијачи, полиција, фудбал, хулиганизам.

ХУЛИГАНИЗАМ У ЕВРОПИ И СРБИЈИ

У садашњим друштвено-економским условима обезбеђење спортских приредби као облика одређених јавних скупова један је од најкомплекснијих и законом одређених полицијских послова. Од успешности у извршењу задатака обезбеђења спортске приредбе зависи и стање јавног реда и мира – не само на спортском објекту, већ и на ширем геопростору. Нису ретки случајеви да се нарушавање јавног реда и мира на стадиону у виду хулиганизма младих, пренесе и ван њега, и често прерасте у грађанске нереде у којима долази до угрожавања личне и имовинске сигурности грађана, као и до уништења или оштећења државне и имовине грађана.⁵ При томе, хулиганизам младих нарочито је изражен на спортским приредбама међународног карактера, великим англомерацијама и у мешовитим националним срединама.

1 Рад је настао као резултат реализовања научноистраживачког пројекта Криминалистичко-полицијске академије у Београду, под називом „Структура и функционисање полицијске организације – традиција, стање и перспективе“.

2 bojan.jankovic@kpa.edu.rs

3 sasa.milojevic@kpa.edu.rs

4 boban.milojkovic@kpa.edu.rs

5 Вулетић, Ж., Илић, А., Милојковић, Б. (2009). Модел геотопографског обезбеђења употребе јединица полиције при интервенцији на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму, *Безбедност*, 50(1-2), стр. 330.

Примера ради, на последњем европском првенству у фудбалу, одржаном у Пољској и Украјини, и поред предузетих безбедносних мера и уложених великих финансијских средстава дошло је до излива хулиганског насиља, услед којег је настала материјална штета, повређено на десетине навијача и полицајаца, и смрти једног навијача. Нереди су пре свега наступили у Пољској, и њих су иницирали, и у њима учествовали, пре свега хулигани из Русије, Хрватске и Пољске. Све три државе имају проблем са хулиганизмом, и у њима су покренуте акције на превенцији настајања и сузбијања овог проблема. Међутим, хулиганизам у тим земљама је у ширем обиму настао деведесетих година 20. века, а ефикасније мере су примењене нешто касније, за разлику од држава западне Европе, где је хулиганизам раније настао, али су и раније покренуте мере против њега. Државе источне Европе, бившег социјалистичког уређења, покренуле су акције пре свега репресивног карактера, које су се односиле на доношење строжих законских норми и примену репресивних полицијских мера. Такав почетак је био и код држава западне Европе, али су оне убрзо схватиле да наведени приступ не доноси адекватне резултате.

Имајући то у виду, државе западне Европе су поред репресивних мера, укључиле и низ превентивних мера, пре свега, рад са млађим навијачима, њиховој едукацији, и промена искључивих репресивних мера полиције, односно примену нових проактивних полицијских мера на пољу супротстављања хулиганизму које укључују обавештајни рад на прикупљању информација, одржавање контакта са навијачима, истицање значајније улоге истинских љубитеља фудбала, а предуслов за такав приступ полиције је едукација полиције усмерена на решавање елаборираног проблема.⁶

Када се разматра стање у Републици Србији може се констатовати да последњи статистички показатељи указују на позитивне тенденције везане за безбедност одржавања спортских приредби, али да је Србија по параметрима још увек далеко од осталих европских држава у третираној области. У Републици Србији не постоје посебне евиденције у којима се евидентира искључиво насиље на фудбалским утакмицама, већ МУП Републике Србије обрађује статистички податке које су везани за насиље на свим спортским приредбама, али је очигледно да се највећи број насилних догађаја може везати за фудбалске утакмице. Према упоредним подацима подацима МУП-а Републике Србије за 2010 и 2009. годину⁷, у Србији је одржано је 44.748 спортских скупова што је нешто изнад њиховог броја у 2009. години (43.692), али је број случајева озбиљнијег нарушавања јавног реда на овим скуповима смањен за око 20% (са 130 на 102). У 2010. години није било случајева насилничког понашања навијача са смртном последицом, а број повређених лица смањен је за око 40% (са 192 на 119). Број интервенција полиције приликом одржавања спортских скупова је сличан у обе године (110:111), док је број кривичних дела извршених над полицијским службеницима задуженим за безбедност спортских манифестација смањен готово за половину (са 40 на 23), а број повређених полицијских службеника приликом интервенција за 65% (са 45 на 16). Због нарушавања јавног реда, прекинут је исти број спортских приредби као и у 2010. години (69).

Током посете Фудбалском савезу Србије, 2011. године, челници светске и европске фудбалске организације су нагласиле чињеницу да Србија има велики проблем са фудбалским хулиганизмом. Такође, српским домаћинима је наглашено да уколико не реше наведени горући проблем Србија ће бити искључена из свих међународних фудбалских такмичења. Испред челника српског савеза и државе постављени су бројни задаци који би се требало испунити кроз примену правних и безбедносно-сигурносних мера.⁸ Посебно су биле наглашене безбедносно-сигурносне мере које су се односиле на бољу едукацију полицијских службеника у области супротстављања хулиганизму. Такође, једна од приоритетних мера јесте ради на стимулсању превенције насиља, посебно на обавезу рада полиције на креирању боље комуникације између полиције и навијача, као и ублажавање полицијског стила (репре-

6 Milojević, S., Janković, B. (2011). *Proactive approach of the police in combat against football hooliganism*, in: Archibald reiss days – thematic conference proceedings, Academy of criminalistic and police studies, Belgrade, p. 738.

7 МУП Републике Србије (2011). *Извештај о раду МУП-а Републике Србије за 2010. годину*, Београд, стр. 5.

8 Јанковић, Б., Милојевић, С. (2011). Међународна полицијска сарадња у борби против насиља на фудбалским утакмицама, у: *Сузбијање криминала у оквиру међународне полицијске сарадње – зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем*, Тара, стр. 150.

сивног) путем јачања пријатељских односа са навијачима. УЕФА је посебно инсистирала на ставу, која су показала и неколико истраживања, да проактивни приступ полиције даје боље резултате него, раније, реактивно деловање полиције.⁹ Први пут такав профил деловања полиције примењен је, у ширим размерама, на Европском првенству у фудбалу 2000. године које је одржано у Белгији и Холандији, а на основу практичних искустава и истраживања. У сржи профила је била идеја да се према навијачима полиција понаша пријатељски, али да им се јасно стави до знања да неће толерисати било какве облике хулиганизма. Тај полицијски приступ се заснивао на препознавању потенцијално насилних ситуација и правовременим интервенцијама, док насиље не ескалира.

С тим у вези, за потребе ефективнијег и ефикаснијег супротстављања друштвено штетним и опасним понашањима на спортским приредбама у Републици Србији потребна су између осталог, стална истраживања третиране тематике на међународном и националном плану, а нарочито на изналажењу оптималног и континуираног система едукације навијача и полицијских службеника у циљу супротстављања фудбалском хулиганизму.

ЕДУКАЦИЈА НАВИЈАЧА

Насиље навијача се разликује у односу на друге криминалне активности, између осталог, и по мотиву, који је често нејасан или га није могуће са сигурношћу утврдити. За разлику од других извршилаца кривичних дела и прекршаја, који избегавају контакт са полицијом, навијачке групе насиље и недолично понашање испољавају и према припадницима полиције.¹⁰ Због специфичности фудбалског хулиганизма, веома је тешко пронаћи адекватан начин супротстављања овом феномену. Један од могућих начина јесте едукација одређених група навијача. Први корак ка успешној едукацији навијача је утврђивање структуре навијача који најчешће учествују у насилним инцидентима, како би се будући програми прилагодили узрасту и потребама одређених група навијача.

Да би се добила јаснија слика стања у Републици Србији, извршено је истраживање у којем је анонимно анкетирани одређен број полицијских службеника Интервентних јединица Министарства унутрашњих послова Републике Србије који обезбеђују спортске приредбе.¹¹ Анализом добијених одговора уочени су одређене карактеристике насиља на спортским приредбама у Републици Србији. Између осталих постављених питања, најзанимљивији одговори су добијени на питање које се односи на узраст лица која врше насиље. Полицијски службеници су се у 94% случајева изјаснили да су то лица узраста од 14 до 25 година, у 6% случајева да су то лица од 25 до 35 година. Добијени податак забрињава јер показује да су извршиоци насиља веома млади људи, са којима се најлакше може манипулисати.

Да су млади најзаступљенији у насиљу на фудбалским утакмицама, индиректно може указати и истраживање¹² у коме су учествовали припадници навијачких група „Делије“ (навијачи ФК Црвена Звезда), „Гробари“ (навијачи ФК Партизан) и „Торцида“ (навијачи ФК Нови Пазар), које не ретко учествују у насиљу повезано са фудбалским утакмицама. Чак 45,57% анкетираних навијача је био до 20 година старости, 38,52% навијача је био од 21 до 30 године и 16,91% је било преко 30 године старости. Наведено истраживање није потпуно, јер не указује колики је проценат малолетника, чланова навијачких група учествовало у насиљу на фудбалским утакмицама. Међутим, друго истраживање спроведено, такође на територији Србије, показује да су сви малолетници који су извршили кривично дело насилничког понашања на спортској приредби били припадници одређене групе навијача.¹³

9 Опширније: Adang, O., Brown, E. (2008). *Policing Football in Europe*, Politieacademie Apeldoorn.

10 Милошевић, Г., Милашиновић, С. (2011). Насиље навијачких група у Србији и криминалитет малолетника, *Теме*, Ниш, бр. 2/11, стр. 499.

11 Опширније: Јанковић, Б. (2010). Превенција насиља на спортским приредбама, *Гласник права*, бр. 3/2010, Крагујевац, стр. 138.

12 Миленовић, Ж. (2012). Образовање у функцији сузбијања насиља навијачких група на фудбалским утакмицама, *Безбедност*, Београд, бр. 1/2012, стр. 14.

13 Милошевић, Г., Милашиновић, С. (2011). Насиље навијачких група у Србији и криминалитет малолетника, *Теме*, Ниш, бр. 2/11, стр. 503.

Сва поменута истраживања указују да су млади најчешће актери у највећем броју насилних аката на фудбалским утакмицама, или догађајима везаним за њих. Процес социјализације добија специфичне карактеристике у животном добу када настаје раскорак између физичке и психичке зрелости младих људи и њихове социјалне несамосталности и зависности. То је доба између пубертета и званичног стицања пунолетства. Због тога едукација навијача мора бити усмерена према тој категорији младих, који још нису формирани ни као личности, а ни као навијачи, јер је искуство европских држава, које примењују наменске едукативне програме, показало да се они не могу применити на већ формиране навијаче.

Едукација младих је заснована на постулату да је насиље уопште, па и на фудбалским стадионима и око њих, негативни друштвени феномен, који може да доведе до деструкције друштва и дисоцијализације. Имајући у виду променљиву природу хулиганизма и специфичности локалног окружења, стручњаци неколико земаља су закључили да је неопходно укључивање социјалних радника у раду са навијачима. Едукација навијача је део оперативне превентивне политике засноване на средњорочним и дугорочним мерама. Она је део напора који се може описати као „активна социјална превенција“. Предузима се на местима где се циљне групе налазе и где има потребе за таквим приступом, промоцијом позитивне навијачке културе, у којој се истичу позитивни ставови о фудбалу: фудбал је подручје манифестовања посебног стила младих; фудбал је механизам испољавања заједништва; фудбал је најважнији културни феномен савременог доба; фудбал је средство успостављања међуљудских односа; фудбал има позитиван утицај на публику тако што се она позитивно идентификује са такмичарима и клубовима који за њу постају узором; фудбал је медиј позитивне социјализације и индивидуализације, подручје изграђивања личности, групе и друштва, подручје у оквиру којег се индивидуе одвајају од изазова социјално–патолошких и психопатолошких појава, и др.¹⁴

Основни принцип у раду са навијачима јесте активна социјална и образовна акција на терену, од стране квалификованих професионалаца, који раде на циљани начин, фокусирајући се на групе младих навијача. Ти програми не могу да се примене, на старије особе, већ формиране навијаче. Битно је да се програм стално води и развија јер се свет навијача стално мења, па се и тај програм мора такође развијати. Едукативни програми, усмерени на навијаче, могу показати праве резултате ако их је усвојила локална заједница, покренутим унутар локалног клуба или града у коме се клуб налази. Утицај тих програма је део шире превенције или других безбедносних програма имплементираних на локалном нивоу.

У пракси, едукација навијача се одвија на различите начине, углавном због тога што су навијачи различитих профила, али и због различитих испољавања хулиганизма, те је из тог разлога у свакој земљи различит начин деловања на тај проблем. Едукација навијача је флексибилан концепт, прилагођен свакој ситуацији на терену, у складу са локалним потребама и специфичним националним културама. Ти програми су највише развијени у Белгији, Немачкој и Холандији. У наведеним земљама активности предузимају тимови стручњака специјализовани у социјалном или образовном раду и који су упознати са навијачком субкултуром. Због осетљивости области у којима се спроводе активности и комплексности психо-социјалних проблема, за рад са навијачима су задужени тимови експерата. Док се неке активности предузимају на сам дан одигравања утакмице, користећи приступ заснован на ситуационој превенцији, његов главни фокус је ипак заснован на образовним и друштвеним активностима које се предузимају у периоду када се не одржавају фудбалске утакмице. Стални контакт са навијачима је веома битан у остваривању програма. Такав контакт може да се одржи путем рада на терену у стамбеним четвртима или у објектима у којима су заступљени навијачи, као што су угоститељски објекти, спортске кладионице, школе и др. Одржавајући контакт са њима, између мечева, развија се поверење између навијача и тимова задужених за имплементацију програма. Могу се чак формирати и навијачки центри, отворени током читаве недеље који нуде разне облике игара, забаве, а посебно едукативне материјале, који обезбеђују место на коме ће навијачи међусобно да се упознају. Та врста објеката обезбеђује едукацију младих навијача и њихово повлачење са улице.

14 Ковачевић, Б. (2011). Друштво, насиље и спорт, у: Насиље и спорт – зборник радова са међународног научног скупа на тему „Млади и насиље у спорту у Републици Српској – Босни и Херцеговини и обезбеђење спортских догађаја“, Бања Лука, стр. 39.

Конкретан пример рада са навијачима представља програм РАФТАН (*Police and fans against hooliganism (in football)*) – Полиција и навијачи против хулиганизма започет октобра 2004. године, финансијски подржан од стране Европске комисије.¹⁵ РАФТАН је започет окупљањем стручњака из пет земаља (Бугарска, Аустрија, Финска, Румунија и Велика Британија), и има за циљ стварање материјала за учење и обуку који за тему има побољшање превентивних мера против растућег фудбалског хулиганизма, уједињеним напорима полиције, редарских служби, навијача, невладиних организација, локалне заједнице, педагога и новинара. Заједничким снагама створени су кодекси рада са навијачима и кодекс понашања навијача. Едукација навијача одвијала се у контексту интегрисаног програма спречавања насиља навијача, јер је неусклађен приступ могао довести до контра-продуктивних резултата. Координирана сарадња између полиције и тимова који спроводе наведене програме је од кључног значаја за дугорочну политику превенције насиља на фудбалским стадионима. Иако полиција и тимови имају различите методе, циљеви су идентични: смањење насиља у фудбалу. Оба партнера морају да разумеју улоге других и њихов допринос решавању заједничких проблема, посебно на спречавању напетости на дан фудбалске утакмице. Програм је дао добре резултате у земљама у којима се спроводио.

У припремама за Европско првенство у фудбалу 2012. године, пољска полиција је, осим развијања нових стратегија сузбијања хулиганизма и нових облика едукације сопствених снага, активно учествовала и самостално спроводила превентивне програме који су били усмерени на едукацију навијача, млађе популације, ученика средњих школа.¹⁶ Примера ради, програм „Хулиган“ се спроводио кроз низ предавања припадника полиције у средњим школама, у пратњи званичника и играча различитих клубова, чији су навијачи непријатељски расположени једни према другима. Други програм који је спроводила пољска полиција назван је „Отмени навијач“, намењен је млађим разредима средњих школа. Његови главни циљеви били су смањење хулиганског понашања на стадионима повећавањем свести ученика о правном контексту тог проблема, предочавању санкција за испољавање незаконитог понашања на фудбалским утакмицама, као и промовисању не насилне, позитивне подршке својим клубовима. Програм намењен ученицима млађих разреда средњих школа назван „Ја могу да подржим ЕУРО 2012“, био је спроведен пре почетка европског првенства у фудбалу и обухватао је, између осталог, сусрете ученика, фудбалера и припадника полиције. Ученицима су играчи преносили своја осећања о насиљу на фудбалским стадионима, а припадници полиције су говорили о санкцијама које се изричу за хулиганизам на фудбалским утакмицама.

ЕДУКАЦИЈА ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА

Приликом поменуте посете челника УЕФА-е, истакнуто је да једна од најбитнијих мера у супротстављању хулиганизму, које Србија мора да предузме, јесте боља едукација полицијских службеника из третиране области, јер је одавно прошло време када је полиција просто реаговала на инциденте на фудбалским утакмицама и када је на њих реаговала искључиво репресивним мерама. Данас, полицијске јединице многих европских држава примењују модерне, проактивне тактике за чију примену је неопходно добро едуковано, опремљено и утренирано особље. Полицијски службеници који нису адекватно едуковани не могу да идентификују потенцијалне опасности и не могу да одреагују на одговарајући начин у датој ситуацији.

Први кораци ка специјализованој едукацији припадника полиције Републике Србије из области супротстављања фудбалском хулиганизму направљени су почетком 2011. године.¹⁷ Тада је, у организацији МУП-а Републике Србије, Канцеларије за пружање помоћи за размену информација ЕУ (ТАИЕКС) и Министарства унутрашњих послова покрајине Баден-Виртемберг, у Београду организован први семинар под називом „Борба против хулиганизма приликом одржавања спортских утакмица – употреба полицијске тактике“. Семинару је при-

15 Јанковић, Б. (2010). Превенција насиља на спортским приредбама, *Гласник права*, бр. 3/2010, Крагујевац, стр. 138.

16 Standing Committee (T-RV) – European Convention on Spectator Violence, 2009–2010 Annual Report of the Standing Committee, Part II – questionnaire on recent trends, Strasbourg, 2011, p. 13.

17 МУП Републике Србије (2011). Хулиганизам у спорту, *Полиција данас*, бр. 20, Београд, стр. 18.

суствовало 28 полицијских службеника – 14 припадника жандармерије и 14 полицијских службеника из подручних полицијских управа. Семинар се састојао из неколико области, а обраду тема током семинара вршили су полицијски службеници из Републике Немачке, односно покрајине Баден-Виртемберг. Обрађени су стратегијски приступи и Национални концепт приликом ангажовања полицијских службеника на фудбалским утакмицама као и концепт за покрајину Баден-Виртемберг. На почетку семинара, кроз тему „Структура и чињенице“, презентован је рад полиције Баден-Виртемберга, немачка фудбалска лига, као криминал повезан са фудбалом. У оквиру теме Национални концепт „Спорт и безбедност“ било је речи о размени информација о фудбалу, систему извештавања, смерницама за структуралну безбедност на стадионима, видео надзору и продаји алкохолних пића на стадионима, концептуалном акционом плану за фудбал у покрајини Баден-Виртемберг, локалном одбору „Спорт и безбедност“ и сарадњи са редарима. У оквиру теме „Коришћење формираних полицијских јединица у контексту фудбалских утакмица“, презентована је организација и структура, опрема и заштитна униформа, чување доказа и притворске јединице. Учесници семинара упознали су се са структуром и чињеницама о немачким хулиганима, као и појединачним акционим плановима усмереним против тих група, структуром пројеката у вези са навијачима и искуствима са пројектима у вези са навијачима, задацима и оперативним смерницама за полицијске спотере и обуком полицијских спотера, а у оквиру теме „Концепције и искуства која се тичу ризичних навијача“. Такође, обрађене су и теме „Превентивне мере полиције против ризичних навијача“ (обавезна регистрација – у полицији, налози за забрану присуства приредбама/забрана боравка, ограничења путовања, мере у вези са регулисањем пасоша, забране на стадионима – смернице које се тичу уласка на стадион), база података полицијских спотера, база података „Насилни криминалци у спорту“ и „Специфично оперативно деловање код „високоризичних утакмица“ (опис локалних акционих планова, опис тактике поступања пре и након утакмице).

Последњи део едукације односио се на теме „Специфично оперативно деловање код „високоризичних утакмица“ и „Стратегијски приступ и концепти суочавања са оперативним инцидентима који се тичу фудбалских утакмица у ЕУ“. Семинар је допринео размени добре праксе и схватању концепта борбе против хулиганизма и он је добар путоказ којим смером би требало да се едукује српска полиција.

Да би се добила јаснија слика о едукацији полицијских службеника на плану супротстављања хулиганизму у Републици Србији, аутори текста су извршили анонимно анкетирање полицијских службеника интервентне јединице Полицијске управе Смедерево (њих 75) који имају искуства у обезбеђењу већих спортских приредби – фудбалских утакмица прве лиге Србије, које су као домаћини играли фудбалери ФК „Смедерево“. Испитаници су такође учествовали у обезбеђењу свих фудбалских утакмица између ФК „Црвена Звезда“ и ФК „Партизан“, а такође су били ангажовани и на обезбеђењу Универзијаде која је одржана у Републици Србији 2009. године, Европском првенству у рукомету 2012. године и на другим великим спортским приредбама.

Анализом добијених одговора уочено је да највећи број припадника наведене јединице у МУП-у Републике Србије запослен између 10 и 15 година, а да послове у самој јединици, скоро њих 60%, обавља између 5 и 15 година. То говори да искуство овој јединици не недостаје, што је позитивно, јер је оно битан фактор успешног извршења задатака. Без обзира да ли су завршили Средњу школу унутрашњих послова (45%) или курс за полицајца (55%) сви испитаници су се изјаснили да су током школовања имали одређену обуку везану за сузбијање грађанских нереда или обезбеђење спортских приредби. Проблематично је то што након запослења у МУП-у Републике Србије, њих 89% се изјаснило да у служби нису завршили посебне курсеве или обуке за сузбијање грађанских нереда или обезбеђење спортских приредби.

Слична истраживања спроведена на територији Полицијске управе Нови Сад показују још нижи ниво оспособљености полицијских службеника.¹⁸ У том истраживању је анкетирано 100 полицијских службеника. Добијени подаци показују да је њих само 25,81% заврши-

18 Величковић, П. (2012). Утврђивање оспособљености полицијских службеника полицијске управе у Новом Саду за обезбеђење спортских манифестација повећаног ризика, *Безбедност*, бр. 1/2012, Београд, стр. 41.

ло неки од курсева за извршење обезбеђења спортских манифестација повећаног ризика, а 74,19% њих није похађало наведени вид курсева. Подаци из оба истраживања указују да у српској полицији постоји проблем када је наведени вид едукације у питању.

У државама које се већ дуже времена сусрећу са проблемом хулиганизма успостављан је стални, континуирани, систем едукације полицијских службеника. Постављени су одређени стандарди које полицијски службеници морају да испуне да би се бавили обезбеђењем фудбалских утакмица. Такав пример је Велика Британија која је имала велики проблем са хулиганима, али која је проблем свела на минимум уз помоћ широког спектра мера, између осталих и квалитетном едукацијом полицијских службеника. Наиме, полицијски службеници се, након завршене одређене полицијске школе, у служби обучавају кроз три нивоа обуке, у зависности од послова јединице у којој су запослени, почев од базичне обуке за одржавање јавног реда (ниво 3), до специјализоване обуке која је више оријентисана на одређене специфичне обуке која се користи у деликатнијим ситуацијама (ниво 1).¹⁹ Полицијски службеници који су завршили било који ниво обуке могу бити распоређени у полицијским јединицама које одржавају јавни ред, укључујући и обезбеђења фудбалских утакмица, али они који не заврше минимално други ниво обуке не могу бити упућени на задатке ван територије коју његова јединица примарно покрива. Сви униформисани полицијски службеници завршавају основни ниво обуке који обухвата основна питања о јавном реду, а такође су обучени за извршење основних тактика, као на пример основних кордона који се користе за решавање ненасилних протеста. Наведени задаци се обављају у свакодневној радној униформи у којој свакодневно обављају, рецимо патролну делатност, док се задаци постављени на другом и трећем нивоу обуке извршавају у посебним интервентним униформама, са пратећом заштитном опремом. Други ниво обуке завршавају полицијски службеници који су претходно завршили трећи ниво обуке. Тај ниво обуке обухвата додатну обуку полицијских службеника у тактикама одржавања реда на јавним скуповима, посебно на фудбалским утакмицама.

Ниво 1 обуке представља највиши степен обуке који се односи на одржавање јавног реда. Тај ниво обуке завршавају полицијски службеници који су претходно завршили други ниво обуке и имају редовне и константне тренинге, који их подсећају са темама које обухвата други ниво. Они се обучавају за додатне специјалне тактике у спровођењу јавног реда, на својој територији или као испомоћ другим полицијским јединицама, унутар своје држава или у иностранству. Полицијски службеници на првом нивоу обуке могу да буду у саставу специјалних тимова намењених за супротстављање фудбалским хулиганима, као на пример истурени обавештајни тимови за прикупљање информација или тактичке групе за подршку, или јединице за оперативну подршку.

У едукацији припадника полиције се могу користити класични методи, али се мора „хватати“ и корак са напредним технологијама. Тако је на пример, пољска полиција у припремама за Европско првенство у фудбалу 2012, осим у примени нових тактика, увела иновације и на плану едукације својих припадника у супротстављању хулиганизму на предстојећем фудбалском првенству. Пољска полиција је добила уникатни симулатор који јој је помагао да њени припадници савладају умеће спречавања и растурања хулиганских нереда током фудбалских утакмица. Симулатор се може користити и код других насилних демонстрација, као и код претњи терористичким нападима. Симулатор је сличан оном који пилоти користе да увежбају разне критичне ситуације током лета. За пољску полицију тренажер је развила Виша полицијска школа у Шћећину заједно са компанијом „Aerospace industries“, која се бави развојем симулатора и тренажера за авио саобраћај.²⁰ У неколико сала опремљених компјутерима и мониторима, пољски полицајци су увежбавали, у виртуелној реалности, вештину да савладавају разјарену агресивну масу фудбалских хулигана. Симулатор има детаљно прецизне планове градова у којима су се играле утакмице Европског првенства 2012. године. Обука је омогућила, између осталог, идентификацију грешака и недостатака у акционим плановима руководиоца полицијских операција, планова сачињених као одговор

19 Her Majesty's Chief Inspector of Constabulary (2009). *Adapting to Protest – Nurturing the British Model of Policing*, London, p. 93.

20 Како функционише симулатор може се погледати на: SDOP ETC-PZL Aerospace Ind., <http://www.youtube.com/watch?v=YaXSGZPUqbo>, 20. 2. 2013.

на кризне ситуације, тренутну реакцију система на направљене грешке, као и учење за рад у тимовима.²¹ Систем може истовремено да симулира понашање чак 15.000 особа, створи реалне услове и омогући развијање способности да полицијски службеници на креативан начин пронађу решења и донесу веома брзе одлуке у стресним ситуацијама. Истраживање и развој тог полицијског „антихулиганског” симулатора финансирало је Министарство науке Пољске и коштало је 1,8 милиона евра. Обука на овом симулатору започета је у фебруару 2012. године у Вишој полицијској школи у Шћећину, где су се иначе полицијске јединице спремале за ЕУРО 2012.²²

Презентована врста обуке има низ предности у односу на класично увежбавање на терену.²³ Број потребног људства за реализацију симулације је мањи од оног када би се вежба изводила на терену. Поред људства, овој врсти симулатора није потребно и сва пратећа опрема, моторна возила, пиротехничка средства и друга средства која се ангажују на стварним вежбама. У теренској обуци могућност повређивања учесника је веома велика, док је код симулатора готов искључена. Поред тога, опрема која се користи у теренским условима није потребна када је у питању симулатор, чиме се опрема чува од непотребног хабања, а на тај начин се штеди и финансијска средства.

Савремени трендови обуке посебну пажњу посвећују заштити животне средине, па се током симулација не користе средства која могу нанети штету њеним атрибутима. Затим, дужина трајања активности симулације најчешће је мања од теренских вежби. Време као метеоролошка појава је фактор који није могуће у теренским условима увек предвидети, али ни подесити тако да одговара условима вежбе. У симулацијама се омогућава подешавање временских услова у зависности од потребе и жеље организатора вежби.

Међутим, обука на симулатору има одређене недостатке. Ма колико да је у питању модерна технологија, она не може до краја приказати реалну ситуацију на терену. То је посебно изражено у ситуацијама када полицијски службеник зна да може бити повређен или да може изгубити живот, када је ниво адреналина веома висок и услед којег појединци могу панично реаговати. Поред тога приликом рада на симулатору често је фокус учесника симулација усмерен ка томе да беспрекорно реше ситуацију, да немају материјалних или људских губитака, што није циљ симулације. Циљ стручног оспособљавања је да се увежбају процедуре, а не да се сви проблеми реше.

ЗАКЉУЧАК

Досадашња пракса многих европских држава је показала да само предузете репресивне мере у супротстављању фудбалском хулиганizmu не могу допринети смањењу овог проблема. Превентивни рад на његовом решавању, у који су укључене различите институције и појединци, последњих година показао је веома добре резултате. То је дуготрајан посао који захтева складан и континуиран рад свих учесника. У оквиру превентивних стратегија требало би се наћи посебно место у раду са навијачима. Тај сегмент превентивног рада у Републици Србији је потпуно запостављен. Том раду се морају посветити сви сегменти друштва, посебно клубови, који чини нам се, имају велику заслугу за тренутно стање фудбала. Посебно се у борби против малолетничке делинквенције и насилног понашања младих у фудбалу, мора се успоставити синхронизовано дејство свих релевантних чиниоца: породице, школе, центра за социјални рад, полиције, тужилаштва, судија за малолетнике, здравствених установа. У том погледу, васпитни утицај образовних институција се мора интензивирати. Наставни кадар би заједно са педагошким службама требао превентивно деловати и скренути пажњу младима о неприхватљивости насиља у школи и на фудбалским утакмицама, јер се оно системом спојених судова трансферише и на остале области друштвеног живота. На жалост, у

21 Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie na Konferencji SRC11, <http://www.wspol.edu.pl/d/start/1167-wysza-szko-policji-w-szczytnie-na-konferencji-src11>, 20. 2. 2013.

22 Simulator to train Polish police for Euro 2012, <http://www.kyivpost.com/news/world/detail/113173/>, 10. 2. 2013.

23 Јуришић, Д. (2011). Компјутерске симулације као интегрални део система планирања и организације спортских догађаја, у: *Насиље и спорт – зборник радова са међународног научног скупа на тему „Млади и насиље у спорту у Републици Српској – Босни и Херцеговини и објезбеђење спортских догађаја“*, Бања Лука, стр. 409.

Србији не постоје примери рада у са навијачима, па према томе у наредном периоду један од кључних задатака шире друштвене заједнице, а посебно полиције, јесте сачињавање програма за едукацију навијача у циљу супротстављања фудбалском хулиганизму.

Такође, едукација припадника полиције који се баве проблематиком фудбалског хулиганизма представља веома битан фактор на решавању елаборираног проблема. Да би се успешно обављали наведени послови, требало би стално бити у тренингу, стално усвајати новине, како у раду своје јединице, тако и у сазнањима о понашању навијача. Међутим, као што се могло видети из истраживања, у Републици Србији не постоји континуирани систем едукације за супротстављање хулиганизму на фудбалским утакмицама. Такође, из истраживања се могло видети да велики број полицијских службеника није уопште едукован о третираној проблематици. Дакле, у полицији Републике Србије, у наредном периоду, требало би оформити континуирани систем обуке, кроз који ће морати да прођу сви припадници који су укључени у супротстављање хулиганизму на фудбалским утакмицама, припадници Жандармерије, Полицијске бригаде, али и интервентне јединице полиције које су састављене од полицијских службеника који иначе обављају редовне полицијске послове унутар полицијских испостава широм Србије. Наведени припадници би након завршене обуке добили сертификате, без којих не би могли да обављају наведене послове. Ради се о бројки од неколико хиљада полицијских службеника који су ангажовани приликом обезбеђења фудбалских утакмица. Посебно је важно да се сертификати, односно лиценца обнавља на одређени број година (нпр. 3–5 година), односно да полицијски службеници буду континуирано едуковани током читавог радног века. Све напред наведено допринеће да се хулиганизам на фудбалским стадионима, као и на улицама широм Србије, сведе у друштвено прихватљиве оквире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Adang, O., Brown, E. (2008). *Policing Football in Europe*, Politieacademie Apeldoorn.
2. Величковић, П. (2012). Утврђивање оспособљености полицијских службеника полицијске управе у Новом Саду за обезбеђење спортских манифестација повећаног ризика, *Безбедност*, бр. 1/2012, Београд, 24–55.
3. Вулетић, Ж., Илић, А., Милојковић, Б. (2009). Модел геотопографског обезбеђења употребе јединица полиције при интервенцији на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму, *Безбедност*, 50(1–2), стр. 329–354.
4. Јанковић, Б., Милојевић С. (2011). Међународна полицијска сарадња у борби против насиља на фудбалским утакмицама, у: Сузбијање криминала у оквиру међународне полицијске сарадње – зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем, Тара, 149–159.
5. Јанковић, Б. (2010). Превенција насиља на спортским приредбама, *Гласник права*, бр. 3/2010, Крагујевац, 129–154.
6. Јуришић, Д. (2011). Компјутерске симулације као интегрални део система планирања и организације спортских догађаја, у: Насиље и спорт – зборник радова са међународног научног скупа на тему „Млади и насиље у спорту у Републици Српској – Босни и Херцеговини и обезбеђење спортских догађаја“, Бања Лука, 406–416.
7. Ковачевић, Б. (2011). Друштво, насиље и спорт, у: Насиље и спорт – зборник радова са међународног научног скупа на тему „Млади и насиље у спорту у Републици Српској – Босни и Херцеговини и обезбеђење спортских догађаја“, Бања Лука, 38–46.
8. Миленовић, Ж. (2012). Образовање у функцији сузбијања насиља навијачких група на фудбалским утакмицама, *Безбедност*, бр. 1/2012, 7–24.
9. Milojević, S., Janković, B. (2011). Proactive approach of the police in combat against football hooliganism, in: Archibald reiss days – thematic conference proceedings, Academy of criminalistic and police studies, Belgrade, 737–747.
10. Милошевић, Г., Милашиновић, С. (2011). Насиље навијачких група у Србији и криминалитет малолетника, *Теме*, Ниш, бр. 2/09, 495–510.

11. МУП Републике Србије (2011). Извештај о раду МУП-а Републике Србије за 2010. годину, Београд.
12. МУП Републике Србије (2011). Хулиганизам у спорту, Полиција данас, бр. 20, Београд, стр. 18.
13. SDOP ETC-PZL Aerospace Ind., <http://www.youtube.com/watch?v=YaXSGZPUqbo>, 20. 2. 2013.
14. Simulator to train Polish police for Euro 2012, <http://www.kyivpost.com/news/world/detail/113173/>, 10. 2. 2013.
15. Standing Committee (T-RV) – European Convention on Spectator Violence, 2009–2010 Annual Report of the Standing Committee, Part II – questionnaire on recent trends, Strasbourg, 2011.
16. Her Majesty's Chief Inspector of Constabulary (2009). Adapting to Protest – Nurturing the British Model of Policing, London.
17. Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie na Konferencji SRC11, <http://www.wspol.edu.pl/d/start/1167-wysza-szkoa-policji-w-szczytnie-na-konferencji-src11>, 20. 2. 2013.

ПРЕГЛЕД МЕЂУНАРОДНОПРАВНЕ РЕГУЛАТИВЕ У ОБЛАСТИ СПРЕЧАВАЊА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Проф. др Бојан Милисављевић¹
Правни факултет, Универзитет у Београду²

Сажетак: Рад обрађује правну регулативу у области спречавања насиља у породици на међународном плану. Приступа се нормативној анализи, пре свих универзалних општих конвенција из области права човека уопште, затим анализи општих норми специфичних конвенција у области посебних облика заштите одређених категорија лица. Рад анализира велики број повезаних норми у погледу спречавања насиља у породици, њиховог међусобног односа као и праксу уговорних тела која су установљена релевантним конвенцијама. Посебна пажња је посвећена како универзалним, тако и регионалним механизмима заштите у правцу унапређења заштите свих категорија лица од насиља у породици. Указује се на неопходност унапређења свих напора у правцу повезивања међународних инструмената и прописа, са деловањем унутрашњих органа различитих држава. На крају рада се изнесе реалне могућности у циљу унапређења механизма који постоје на међународном плану.

Кључне речи: међународне конвенције, уговорна тела, заштита права жена и деце.

УВОДНИ ДЕО

Међународно право се развија у правцу што веће хуманизације и унапређења положаја појединца ма где се он налазио. Због тога су нека питања, која су типично била део унутрашње надлежности државе, сада постала регулисано правилима међународног права. Механизми заштите права појединца су бројни и веома разноврсни, као уосталом и сама права која су загарантована. У том смислу постоје универзални акти који су усвајани у оквиру Уједињених нација почев од Универзалне декларације о правима човека³, преко Пактова (Пакт о грађанским и политичким правима, Пакт о економским, социјалним и културним правима и Факултативни протокол уз Пакт о грађанским и политичким правима)⁴, Конвенција о правима детета,⁵ Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена⁶, као и допунски протокол уз њу. Овде су наведени само основни инструменти на универзалном нивоу, а поред њих постоје и релевантни регионални механизми заштите од којих је свакако за Републику Србију најзначајнија Конвенција о основним правима човека и грађанина усвојена под окриљем Савета Европе и сви протоколи уз њу. Посебну пажњу треба усмерити на Конвенцију Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици.⁷ По том основу ради и Европски суд за људска права који је већ успоставио богату праксу у погледу спречавања свих облика насиља у породици, мада су због специфичног објекта заштите најбољи механизми за деловање ипак државни органи. Република Србија је ратификовала велики број међународних инструмената који је посредно или непосредно одnose на спречавање насиља у породици, али је у протеклом периоду предузела значајне кораке ка унапређењу унутрашњег правног система заштите пре свих жена и деце од различитих видова повреде у смислу насиља у породици. Посебна пажња би требало да буде посвећена спровођењу превентивних мера у правцу спречавања насиља у породици.

Спречавање насиља у породици обухвата више различитих аспеката. Активности државе у спречавању насиља у породици не би смели да се своде на деловање у смислу кажњавања од-

1 bojan@ius.bg.ac.rs

2 Ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду.

3 Усвојено резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација број 217 од 10. децембра 1948. године.

4 Усвојено резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200А, од 16. децембра 1966. године, ступили на снагу 1976. године, видети *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, 7–71.

5 Усвојена 1989. године.

6 Република Србија је ратификовала овај акт видети: Закон о ратификацији конвенције о елиминисању свих облика дускриминације жена, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, број 11–81.

7 Усвојена 2011. године, Република Србија је ратификовала конвенцију.

говорних лица, већ би много већа пажња морала да буде усмерена на превентивно деловање у правцу уклањања узрока који доводе до насиља у породици. Неки од фактора који утичу на повећање ризика да ће доћи до насиља у породици су: низак ниво образовања, економска не-самосталност и зависност жене у породици.⁸ Поред тога насиље је много чешће у мањим, затвореним заједницама где ни код жртава насиља не постоји ни сазнање ни свест да је могуће поправити сопствени положај. Даље је сигурно да насиље у породици веома негативно утиче на одрастање и васпитавање деце која живе у таквим породицама. Деца која одрастају у таквим породицама у насилницима виде и некога ко им је узор, а ко није увек насилан већ има и дуже периоде у којима је често и веома савестан родитељ.

Међународно право је преко својих типичних механизма веома утицало на промовисању еманципације жена као једног од кључних услова за спречавање насиља у породици и тиме допринело успостављању минималних стандарда које би државе требало да предузму на овом плану. Може се навести да су најдаље у том правцу отишле европске државе које су преко Савета Европе развиле ефикасан систем заштите, пре свих жена и деце од породичног насиља на овом подручју.

ПРЕГЛЕД УНИВЕРЗАЛНИХ МЕХАНИЗАМА ЗАШТИТЕ

Приликом изградње модерне међународне заједнице учињени су велики напори да се појединац постави у центар заштите. У том правцу одмах по оснивању Уједињених нација усвојена је Универзална декларација о правима човека из 1948. године која потврђује обавезу поштовања универзално прихваћених грађанских и политичких права човека. Тако је у њој предвиђено да је свим људима зајемчена слобода и једнакост у достојанству и правима.⁹ Поред тога свим људима је једнако гарантују право на живот, слободу и безбедност личности.¹⁰ Основна и лична права која су предвиђена наведеном декларацијом касније су загарантована и додатно разрађена преко Пакта о грађанским и политичким правима. Већ на самом почетку гарантују се једнака права како мушкарцима тако и женама¹¹, што је од значаја за питање насиља у породици. У даљем тексту гарантује се право на живот¹², забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања¹³, право на слободу и безбедност личности¹⁴. Посебна пажња указује се на положај детета у овом акту¹⁵, али ће статус детета тек бити посебан објект заштите у неким каснијим инструментима. Предност Пакта као међународног инструмента била је у томе што је предвиђао неки облик заштите у погледу зајемчених права и подразумевао оснивање Комитета за права човека, које је данас доживео реформу и назива се Савет за људска права. Посебно је важан механизам заштите који је предвиђен Факултативним протоколом уз Пакт о грађанским и политичким правима и који се одвојено ратификује, а који даје право појединцима да се обрате Савету у циљу заштите права које му је повређено по Пакту.¹⁶

Као један од посредних механизма који могу да помогну у смислу спречавања насиља у породици потребно је поменути и Конвенцију против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни и поступака коју су Уједињене нације усвојиле 1984. године.

8 Видети: Australian Bureau of Statistics 1996, Women's safety, Australia, Australian Bureau of Statistics, Canberra, Australian Bureau of Statistics 2006, Personal safety survey, Australia, 2005, Commonwealth of Australia, Canberra; Barbeau, E. (2009). Best practices for the children who witness abuse program, BC Yukon Society of Transition Houses, Vancouver, Canada; Breckenridge, J., Ralfs, C. (2006). Point of contact front-line workers responding to children living with domestic violence, in Humphreys, C., Stanley, N. (eds.), Domestic violence and child protection – directions for good practice., Jessica Kingsley Publishers, London; Edleson, J. L. (1999). Children's witnessing of adult domestic violence, Journal Of Interpersonal Violence, vol. 14, issue 8, Wundersitz, J. (2010). Indigenous perpetrators of violence: Prevalence and risk factors for offending, Research and Public Policy Series, no. 105, Australian Institute of Criminology, Canberra; Zerk, DM, Mertin, P. G., Proeve, M. (2009). Domestic violence and maternal reports of young children's functioning, *Journal of Family Violence*, vol. 24, issue 7.

9 Видети члан 1 и 2, Универзална декларација о правима човека.

10 Члан 3, *Ibidem*.

11 Пакт о грађанским и политичким правима, члан 3.

12 *Ibidem*, члан 6.

13 *Ibidem*, члан 7.

14 *Ibidem*, члан 9.

15 *Ibidem*, члан 24.

16 Република Србија је ратификовала Факултативни протокол уз Пакт о грађанским и политичким правима;

Иако се овде државе обавезују да спречавају пре свега такве активности од стране органа на својој територији, државе могу бити одговорне и за неспречавање таквих активности које се догађају на њеној територији или под њеном контролом. Овакво шире тумачење потврђује и пракса у оквиру Европског суда за људска права.

На универзалном плану је после усвајања пактова дошло до рада на низу конвенција из области права човека које су се бавиле посебном заштитом одређених категорија лица. У том смислу, а у вези са спречавањем насиља у породици не би се смела заобићи Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена из 1979. године.¹⁷

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена несумњиво чини главни универзални механизам у погледу гарантовања и заштите права жена, али уједно и један од важнијих међународних инструмената у смислу спречавања насиља у породици будући да су жене најчешће жртве. Већ у преамбули конвенције истиче се јасно опредељење у погледу заштите жена од дискриминације, поштовање достојанства, равноправност мушкараца и жена, једнако учешће у јавном животу и указује се на тежак положај који оне имају у великом броју држава. Једна од првих одредаба односи се на дефиницију дискриминације жена.¹⁸ Према одредбама Конвенције државе се обавезују да ће предузети различите мере у циљу уклањања сваке дискриминације према женама тако што ће изменити све прописе у том правцу, донети неопходне прописе у циљу спречавања сваког облика дискриминације жена, тако што ће радити на успостављању равноправности мушкараца и жена.¹⁹ Конвенција предвиђа и обавезу држава да раде на остварењу активног и пасивног бирачког права, реалног учешћа у јавном животу и вођењу политике.²⁰ Гарантује се и једнако право на образовање, приступ свим врстама посла, као и посебне заштите породиља и трудница.

Посебно је регулисан положај жене у контексту породичног живота и права и обавеза који произлазе из вршења брачних дужности. Указује се на једнака родитељска права, планирање породице, једнако право на имовину што је посебно важно јер у зависности од правног система жене нису имале право на стицање и једнако коришћење имовине у браку.²¹ Нарочита пажња у Конвенцији усмерена је на поправљање положаја жене у сеоским домаћинствима, где је њена неповољна позиција посебно наглашена. Овај акт промовише потпуну једнакост мушкараца и жена у погледу стицања, као и располагања имовином што веома утиче на поправљање позиције жене и повезано је са активностима којима се посредно уклањају елементи који утичу на насиље у породици.

Права која су загарантована овом конвенцијом сама по себи представљају доказ постојања неповољне позиције које жене имају у многим друштвима. Чињеница да је овај акт усвојен и да је ступио на правну снагу ипак не може сам по себи да значајније допринесе конкретном поправљању позиције жена у великом броју држава које су веома различите по својој структури, историји, религијама, традицији, економској позицији и другим мерилима. Да би се обезбедила ефикаснија примена одредаба ове конвенције установљено је уговорно тело под називом Комитет за елиминацију дискриминације жена.²² Државе чланице конвенције предлажу лица високих моралних квалитета, а саме бирају 23 члана који учествују у раду овог органа у личном својству и не заступају интересе својих држава. Приликом избора чланова Комитета мора се водити рачуна о два критеријума: правилној географској расподели и представљању главних правних система и цивилизација. Надлежност Комитета у смислу контроле у вези примене одредаба Конвенције установљена је на основу подношења периодичних извештаја од стране држава чланица. Државе су дужне да подносе периодичне извештаје о предузимању законодавних, управних и свих других мера²³ које су предузеле у циљу извршења својих обавеза које произлазе из Конвенције, као и да изнесу и објасне све потешкоће које имају у погледу поправљања положаја жене и испуњења минималних стандарда заштите које предвиђа Конвенција.

17 Усвојена у Уједињеним нацијама Резолуцијом 34-180 од 18. децембра 1979. године, а ступила на снагу 3. септембра 1981. године.

18 Члан 1 Конвенције.

19 *Ibidem*, члан 2.

20 *Ibidem*, члан 7.

21 *Ibidem*, члан 16.

22 *Ibidem*, члан 17.

23 *Ibidem*, члан 18.

На овај начин остварује се један уобичајен систем контроле држава у погледу поштовања и испуњења обавеза из Конвенције. Овај механизам није нарочито ефикасан јер подразумева разматрање извештаја које државе подносе, а не лица којима су гарантована права по овом акту. Свакако да државе неће увек навести све чињенице које су везане за коришћење права жена, а даље мере које Комитет предузима односе се на обавештавање Генералне скупштине преко Економско социјалног савета²⁴ о пропустима одређених држава чланица. Какве ће даље мере бити предузете према државама које не поштују одредбе Конвенције зависи од Генералне скупштине, али се оне своде на политички притисак. Комитету за елиминацију дискриминације жена помажу и Специјализоване агенције Уједињених нација које могу да присуствују његовим заседањима, а од којих Комитет може да тражи неопходну стручну помоћ.²⁵

Иако су механизми који су успостављени Конвенцијом у циљу контроле над применом одредаба веома општег карактера и без јасне и директне санкције, Комитет је својим мишљењима знатно утицао на умањење разлика између држава, на увођење сличне регулативе којима се ова појава спречава у унутрашњим системима свих држава чланица. Веома је значајна и чињеница да ова конвенција представља једну од највише прихваћених конвенција под окриљем Уједињених нација. Овај акт је прихватило 188 држава што је само по себи велики допринос у погледу поправљања позиције жена у свету, али и у погледу спречавања насиља у породици.²⁶ Комитет за елиминацију дискриминације над женама је у једној својој препоруци навео да је „насиље у породици најподмуклији облик родно заснованог насиља, да спада у врсту дискриминације која озбиљно умањује могућности жена да користе своја права и слободе које имају на основу општих аката.“²⁷

На универзалном плану од значаја су и Декларација Уједињених нација о елиминисању насиља над женама из 1993. године²⁸ која препоручује државама увођење законских, административних и свих других мера за поправљање позиције жена и заштиту од сваког облика дискриминације. Тако ова декларација проширује и прецизира појам дискриминације жена и превиђа физичко, сексуално и психолошко насиље које се јавља у породици, затим физичко, сексуално и психолошко насиље које се дешава у оквирима опште заједнице укључујући силовање, сексуалну злоупотребу, понижавајући рад...²⁹ У Декларацији се само подвлаче основна права које жене имају према правилима која су већ на снази и то: право на живот, право на једнакост, право на личну слободу и сигурност, право на једнаку правну заштиту,³⁰ право на заштиту од свих облика дискриминације, право на највиши ниво физичког и менталног здравља, право на услове рада који су праведни и у корист жена³¹ и право на забрану мучења, суровог, нехуманог и деградирајућег поступања и кажњавања.³²

Као незаобилазни универзални акт који регулише положај жена на нивоу целокупне међународне заједнице, а тиме се посредно односи и на насиље у породици, намеће се и Допунски протокол уз Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена који је усвојен од стране Генералне скупштине Уједињених нација 1999. године.³³ Ово је допунски акт и он се одвојено ратификује од Конвенције уз коју је усвојен. Овај акт је ступио на снагу већ 2000. године и до данас има 104 државе чланице. Република Србија је такође чланица овог Допунског протокола.³⁴ Очигледно је да је овај акт за веома кратко време доживео велико прихватање од стране држава чланица Уједињених нација.

Допунски протокол је предвидео могућност непосредног обраћања појединаца, то јест жена, којима је повређено било које право према Конвенцији о спречавању свих обли-

24 *Ibidem*, члан 21.

25 *Ibidem*, члан 22.

26 Видети United Nations Treaty Collection, Status of Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.

27 Општа препорука Комитета број 19. из 1992. године.

28 Усвојена од стране Генералне скупштине Уједињених нација 48/104 од 20. децембра 1993. године.

29 *Ibidem*, члан 2 Декларације.

30 Све према Пакту о грађанским и политичким правима.

31 Све према Пакту о економским, социјалним и културним правима.

32 Конвенција против мучења и других сурових, нељудских или деградирајућих поступака или кажњавања.

33 Резолуција Генералне скупштине 54/4 од 6. октобра 1999. године.

34 Република Србија је постала чланица овог акта 31. јула 2003. године.

ка дискриминације жена.³⁵ Појединци се обраћају писмено и поднесци не смеју бити анонимни. Надлежност да разматра повреду права из Конвенције има Комитет за уклањање дискриминације жена и неопходно је да буду искоришћени сва унутрашња правна средства заштите³⁶ тужене државе или да се докаже њихова неделотворност.³⁷ Уколико поднесак задовољава потребне услове из члана 4 Протокола Комитет ће проследити поднесак на одговор држави која је дужна да га достави у року од шест месеци. Након разматрања одговора државе и спровођења сопствене истраге Комитет ће држави упутити одговарајуће коментаре и препоруке. О спровођењу тражених мера држава је дужна да најдуже у року од шест месеци обавести Комитет.³⁸

Допунски протокол је већ остварио значајне резултате у погледу поправљања позиције жена у различитим државама, али се не може заобићи чињеница да систем контроле који је уведен на основу овог акта није спроведен до краја. То се може закључити из најмање два разлога. Први се односи на компликовану и дугу процедуру у погледу испитивања поднеска потенцијалне жртве, која не резултира обавезним мерама од стране Комитета према држави. Други разлог се односи на чињеницу да иако нису допуштене резерве³⁹ на овај акт он сам предвиђа могућност изузимања основних чланова битних за његову примену.⁴⁰ Тако конципиран Допунски протокол, иако уводи могућност директног обраћања појединаца у приличној мери је ублажио механизме контроле и надзора који би били уобичајени у таквим случајевима као што је рецимо случај са надлежношћу Европског суда за људска права.

Од универзалних механизма заштите вредно је још поменути и Пекиншку декларацију и Платформу за акцију, акт који је усвојен на Четвртој светској конференцији о женама 1995. године. Овај акт исказује јасну решеност да се унапреди положај жена на глобалном нивоу и обезбеди потпуно коришћење свих загарантованих права која произлазе из правних аката на снази. Овај акт посебно истиче потребу забране насиља над женама које схвата у ширем смислу. Декларација посебно предвиђа и јасно разрађује стратешке циљеве које је потребно предузети у наредном периоду, а то су: предузимање интегралних мера у спречавању и елиминацији насиља над женама, проучавање узроке и последице насиља над женама и ефикасност превентивних мера, елиминисање трговине женама и пружање помоћи жртвама насиља које је узроковано проституцијом и трговином.

Као још један акт од значаја за поправљање позиције жена на универзалном плану могла би се навести и Резолуција Комисије за људска права под називом Елиминација насиља над женама.⁴¹ Наведена Резолуција у потпуности потврђује решеност да се положај жене на глобалном плану унапреди и да се ради на ефикасном елиминисању сваког облика насиља над женама ма каквог они били облика и садржине.

МЕХАНИЗМИ САВЕТА ЕВРОПЕ У ЦИЉУ СУЗБИЈАЊА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Механизам Савета Европе и рад Европског суда за људска права било је место за решавање бројних спорова који су се тицали насиља у породици. Одлуке Европског суда за људска права показале су се много ефикаснијим у погледу давања препорука за предузимање мера којима ће се спречити будући акти насиља у породици него помоћи у конкретном случају. Тако је пракса овог суда битно утицала на развијање механизма држава у смислу увођења одговарајућих мера и прописа, али и у смислу повезивања у раду полицијских, правосудних,

35 Члан 2 Допунског протокола.

36 Милисављевић, Б., Искрпљење унутрашњих правних средстава као услов за примену дипломатске заштите у међународном праву, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, број 1 из 2012, стр. 274–293.

37 *Ibidem*, члан 4 Допунског протокола.

38 *Ibidem*, члан 8 и 9 Допунског протокола.

39 Видети: Милисављевић, Б., Услови пуноважности резерви на вишестране уговоре у међународном праву, *Правни живот, часопис за правну теорију и праксу*, број 13 из 2008. године, стр. 1121–1133, Милисављевић, Б., *Резерве на вишестране нормативне уговоре у међународном праву*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2010.

40 *Ibidem*, члан 10 Допунског протокола.

41 Резолуција је усвојена на 59. састанку 23. априла 2003. године.

органа тужилаштва и центара за социјални рад као и невладиних организација. Европски суд за људска права има надлежност да контролише рад државних органа и процењује да ли је држава предузела све мере да би спречила насиље у породици, затим да ли је држава предузела одговарајући судски поступак којим ће се обезбедити поштовање људских права.

Под окриљем Савета Европе усвајани су и други акти који се односе на спречавање насиља у породици као што су Европска социјална повеља⁴², Европска конвенција о борби против трговине људима⁴³, Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања.⁴⁴

У оквиру Савета Европе тек недавно се приступило усвајању посебних правних аката који ће имати искључиво предмет спречавање насиља над женама и насиља у породици. Новом конвенцијом која ће тек ступити на снагу посебно се штите жене као најчешће жртве насиља у породици, а чињеница да је усвојена нова конвенција значи да је посебна пажња усмерена на спречавање насиља у породици. Пошто су оквиру Савета Европе⁴⁵, али и Уједињених нација рађене опсежне анализе о насиљу у породици, утврђено је да су жртве претежно жене.⁴⁶ Конвенција има укупно 81 члан и резултат је вишегодишњих преговора у оквиру експертског *ad hoc* Комитета за спречавање и борбу против насиља над женама и насиља у породици који је формиран одлуком Комитета министара Савета Европе. Као што се може видети предмет заштите овог акта је како спречавање насиља над женама, тако и спречавање других облика насиља у породици које обухвата децу и евентуално супружнике.

Услов за ступање конвенције на снагу је десет ратификација од којих најмање осам мора бити од стране држава чланица Савета Европе. У овом тренутку је пристигло девет ратификација и очекује се веома скоро ступање ове конвенције на снагу.⁴⁷ Република Србија је ратификовала ову конвенцију 21. новембра 2013. године. Већ сада се може закључити да је ова конвенција сигурно најпотпунији правни акт на међународном плану који се бави спречавањем насиља у породици и да ће сигурно кроз своју примену веома допринети битном умањењу ове штетне појаве.

Као један од основних циљева ове конвенције наведено је да се тежи спречавању појаве насиља у породици, поготово над женама и децом. Промовише се сваки облик сарадње држава и међународних организација, као и невладиног сектора у циљу уклањања оваквих кривичних дела. Временска примена Конвенције односи се како на доба мира, тако и у време оружаних сукоба. Конвенција дефинише насиље у породици као „свако дело физичког, сексуалног, психолошког односно економског насиља до којег дође у породици или домаћинству односно између бивших односно садашњих супружника односно партнера, независно од тога да ли учинилац дели или је делио домаћинство са жртвом.“⁴⁸ Из наведене дефиниције могу да се закључе неке битне чињенице. Дефиниција насиља у породици је веома широка и то у више правца. Са једне стране она обухвата не само физичко насиље, већ и сваки други облик насиља што је материјално проширење дефиниције и веома позитивна особина зато што покрива готово све могуће појавне облике насиља.⁴⁹ Други правац у коме је ова дефиниција проширила насиље у породици јесте што прихвата и насиље у нетипичним заједницама које су и ванбрачне заједнице и атипична домаћинства. На крају дефиниција из Конвенције је позитивна и зато што се односи и на понашање бившег партнера и прати његово понашање према

42 Конвенција из 1961, која је ревидирана 1996. године.

43 Конвенција из 2005. године.

44 Конвенција из 2007. године.

45 Видети Препоруку Савета Европе број 5 из 2002. године.

46 На универзалном нивоу проценти жена које су барем једном биле жртве насиља у породици варирају у зависности од поднебља, али се пењу до чак 59%, према подацима из Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, пројекат „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“, Министарство рада и социјалне политике, Београд, 2012. године.

47 Видети: Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Status of Convention.

48 Члан 3 Конвенције.

49 Оваква концепција је у складу са Општом препоруком број 19 Комитета за елиминисање дискриминације жена, али и са Препоруком Савета Европе из 2002. године.

жртви у продуженом трајању. То је оправдано јер је веома честа појава код насиља у породици да до насиља долази после протека чак и дужег периода од прекида породичног живота.

Конвенција посебно истиче значај забране дискриминације и уводи обавезу правне једнакости између мушкараца и жена.⁵⁰ Државе чланице ће то обезбедити увођењем у уставне акте и друге одговарајуће законе којима ће обезбедити ефикасну примену ових принципа. Принцип дискриминације је развијен у универзалним механизмима, али и у пракси Европског суда за људска права, где је Суд навео да није свако различито понашање дискриминација: „различито понашање је дискриминаторно ако нема разлога за такво поступање, односно, уколико такво понашање не прати легитиман циљ, то јест, ако не постоји оправдана веза у погледу реципроцитета између употребљених средстава и очекиваног циља.“⁵¹

Како би се обезбедило поштовање одредаба Конвенције државе чланице су дужне да обезбеде пре свега поштовање од стране својих државних органа поступање у складу са обавезама из акта. Стандарди приписивости који се примењују за утврђивање одговорности државе за пропуштање у деловању су у складу са опште прихваћеним правилима из општег међународног права и Нацртом правила о одговорности државе за противправне акте који је усвојила Комисија за међународно право 2001. године,⁵² као и са одговарајућом судском праксом.⁵³

Код спречавања насиља у породици стандарди приписивости су високо постављени јер није довољно да државни органи поступају као у редовним случајевима већ је неопходно да покажу повишени степен дужне пажње⁵⁴ како не би долазило до насиља у породици. Принцип дужне пажње према овој конвенцији је условљен преузимањем свих неопходних мера како би се створили услови за спречавање насиља у породици, предузимање мера да се казне лица која су извршиоци насиља, да се обезбеди ефикасна сатисфакција жртвама насиља у породици, као и да се створе услови за опоравак жртава после извршеног насиља. Посебна пажња усмерена је на обавезу спречавања понављања аката насиља у породици јер су то веома честе појаве.

Правила које ова конвенција уводи састоје се из обавезе предузимања општих заједничких мера и конкретних активности које је потребно да предузме свака држава чланица. Државе чланице су дужне да сарађују у погледу предузимања мера спречавања насиља у породици, да воде координиране политике и укључују све релевантне органе, као и све нивое власти. Посебно се државе чланице обавезују да одвајају финансијска средства како би се развили и унапредили механизми у борби против насиља у породици, али се чланице обавезују да подстичу и учешће невладиних организација и успостављају сарадњу са њима.

Активности држава састоје се у веома разноврсним задацима од којих су неки и прикупљање информација⁵⁵ о основним узрочницима породичног насиља, што би био задатак за стручне службе сваке државе, прикупљање информација о појавним облицима и врстама насиља у породици, утврђивање основних профила насилника, и остале информације које се подносе групи експерата која је као орган установљена овом конвенцијом.

50 Члан 4 Конвенције.

51 *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. United Kingdom*, Judgment, 28 May 1985, European Court of Human Rights;

52 Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001, C. Annacker, „Part Two of the ILC’s Draft Articles on Stare Responsibility“, 37 *GYBIL* 206, 1994, HP Aust, ‘Through the Prism of Diversity: the Articles on Stare Responsibility in the Light of the ILC Fragmentation Report’ 49, *GYBIL* 165, 2006, J Crawford, *The ILC Articles on State Responsibility*, Cambridge, 2002, J. Crawford, ‘Revising the Draft Articles on Stare Responsibility’ 10 *EjIL* 435, 1999, James Crawford, *The International Law Commission’s Articles on State Responsibility*, Cambridge University Press, 2002, Dupuy Pierre-Marie, *The International Law of States Responsibility: Revolution or Evolution*, *Mich. J. Int’l L.* 1989-1990, F. V. Garcia-Amador, *State Responsibility in the Light of the New Trends of International Law*, *AJIL*, Vol. 49, 3/1955, Joseph G. Starke, *Imputability in International Delinquencies*, *BYIL*, 19/1938, Jan Arno Hessbruegge, *The Historical Development of the Doctrines of Attribution and Due Diligence in International Law*, *N.Y.U. J. Int’l. L. & Pol.* 2003-2004, Przetacznik Franciszek, *The International Responsibility of United States for the Unauthorized Acts of their Organs*, 1 *Sri Lanka J. Int’l L.* 151 1989, Бојан Милисављевић, Приписивост као услов одговорности државе у међународном праву, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, број 2 из 2012.

53 *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran*, Judgment, *I.C.J. Reports*, 1980.

54 Видети члан 5 Конвенције.

55 *Ibidem*, члан 11 Конвенције.

Према одредбама Конвенције државе чланице се обавезују да ће предузимати опсежне и дуготрајне мере како би се уклонили стереотипи који су засновани на обичајима, традицији, предрасудама да су мушкарци повлашћена лица у одређеним срединама. Овакве мере предузимаће се како од стране државних органа, тако и уз укључивање удружења која се залажу за поправљање положаја жена и деце и уклањање узрока насиља у породици. У смислу спровођења мера превенције, државе чланице су дужне да у своје образовне системе уведу програме на основу којих ће моћи да едукују младе генерације о штетности насиља у породици и о забрани било какве дискриминације по било ком основу.⁵⁶

Нарочита пажња је према одредбама Конвенције посвећена пружању помоћи жртвама насиља у породици па је у том смислу потребно пружити опште мере подршке које се састоје у психолошком саветовалишту, финансијској помоћи, пружању смештаја, образовања, потребне обуке и помоћ у смислу проналаска посла.⁵⁷ Специјалне мере заштите предузимају се према деци, жртвама сексуалног насиља и увођењу сталних телефонских веза где се жртве породичног насиља могу јавити у било које доба за савет или неку врсту помоћи која им је потребна.⁵⁸

Типичне мере за имплементацију одредаба ове конвенције састоје се у изменама кривичног законодавства како би се на што бољи начин спречило насиље у породици и како би се што ефикасније водили поступци за ова дела. Државе су дужне у том смислу да формирају посебне фондове из којих ће се пружати помоћ жртвама насиља у породици, као и увођење старатељства над децом где год је то потребно. У том смислу се посебно наводи обавеза инкриминисања следећих дела: принудни бракови, психичко насиље, прогањање, физичко насиље, сексуално насиље укључујући и силовање, генитално сакаћење жена које је присутно у неким традицијама, принудни абортуси и стерилизација, сексуално узнемиравање.⁵⁹

Као једна од неопходних одредаба ове конвенције унета је у Главу осам а тиче се међународне сарадње држава чланица. Оне се обавезују да сарађују у погледу спречавања насиља у породици, пружања заштите и помоћи жртвама, обавезују се на сарадњу у погледу вршења истражних радњи, као и у погледу извршења и признавања правоснажних судских одлука, биле оне кривичне, грађанске или управне.⁶⁰

Да би обезбедило спровођење одредаба из ове конвенције предвиђено је формирање посебног тела за контролу и надзор под називом Експертска група за борбу против насиља над женама и насиља у породици. Предвиђено је да ова Експертска група броји најмање десет, а највише петнаест лица која су бирана од стране држава чланица Конвенције, али највише један из сваке државе чланице. Мандат чланова трајаће четири године уз могућност једног реизбора. Чланови се бирају уз вођење рачуна о географској припадности и посебним истицањем у области спречавања насиља у породици и залагању за развој и заштиту људских права. Чланови Експертске групе делују у личном својству и не заступају интересе државе чији су држављани.⁶¹

Деловање Експертске групе као органа за контролу и надзор замишљено је путем контроле извештаја које су државе чланице дужне да подносе према упутствима овог органа. Поред овог облика контроле овај орган врши своју надлежност и преко извештаја које му подносе невладине организације и државне организације које се брину о заштити људских права. Посебан вид контроле спроводи се преко комесара за људска права Савета Европе, Парламентарне скупштине и надлежних органа Савета Европе.⁶² Експертска група на основу самих података којима располаже усваја сопствени извештај са конкретним мерама које су усмерене на државу и достављају је свим чланицама преко Комитета чланица. Државе чланице су дужне да поступају према наводима из извештаја Експертске групе и да о томе обавештавају исту. Овај орган је овлашћен да захтева и подношење специјалних извештаја и има надлежност да шаље појединце или групе лица да непосредно изврше увих у спровођење мера које је наложио.

56 *Ibidem*, члан 14, 15 и 16 Конвенције.

57 *Ibidem*, члан 20 Конвенције.

58 *Ibidem*, члан 24 и даље Конвенције.

59 *Ibidem*, видети чланове од 32 до 42 Конвенције.

60 *Ibidem*, члан 62 и даље Конвенције.

61 *Ibidem*, члан 66 и даље Конвенције.

62 *Ibidem*, члан 68 и даље Конвенције.

Чланови Експертске групе имају одговарајуће привилегије и имунитете док обављају своје дужности и за сва дела која обављају у вршењу дужности које су им поверене одредбама ове конвенције.⁶³ Иако је надлежност основног контролног тела постављена на уобичајеној основи и не подразумева могућност обраћања жртава насиља у породици очекује се да ће по њеном брзом ступању на снагу доћи до позитивних помака у погледу спречавања насиља у породици.

ЗАКЉУЧАК

Може се закључити да су правна правила, како на универзалном тако и на регионалном плану, у погледу заштите лица од насиља у породици у новије време веома развијана. Универзалне механизме одликује блажи степен контроле у погледу примене, мада су извештаји и пракса Комитета за елиминацију дискриминације жена веома допринели поправљању њиховог положаја, а тиме и умањењу насиља у породици. Може се закључити да је Допунски протокол из 1999. године битно поправио механизам контроле и надзора у погледу поштовања правила из Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена и додели значајну надлежност Комитету да разматра појединачне представке потенцијалних жртава повреда од стране држава чланица. Несумњив проблем са овим механизмом заштите јесте непостојање императивног карактера мера у погледу одлука које Комитет усвоји у погледу појединачних повреда од стране државе.

Регионални механизми Савета Европе преко деловања Европског суда за људска права знатно су ефикасније допринеле спречавању насиља у породици. Веома значајно место већ заузима и нова Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици која ће, када ступи на снагу, свакако допринети да се на овом подручју значајно унапреде механизми заштите жртава насиља у породици и да се она негативна појава сведе на минималну меру. Већ се може закључити на основу броја потписа ове конвенције да ће у кратком року она бити у потпуности прихваћена од држава Савета Европе, што ће овом акту дати и формалну правну снагу. Иначе овај акт је сигурно најнапреднији пропис на нивоу читавог међународног права који се бави спречавањем насиља у породици и због тога има посебно место међу свим таквим прописима. Ова конвенција прихвата све успостављене стандарде у погледу положаја жена и деце на универзалном плану и сва досадашња достигнућа у погледу спречавања насиља у породици до којих је дошло активностима уговорних тела на општем међународном плану.

Овај рад је обрадио у највећем свом делу управо најновију Конвенцију Савета Европе јер је она једини целовити документ у погледу спречавања насиља у породици и зато што веома детаљно и студиозно прилази овом веома сложеном питању. Проблем насиља у породици захтева мултидисциплинарни приступ у решавању зато што се ради о јако комплексном питању у чије решавање морају да буду укључени бројни државни органи, али и стручњаци веома различитих профила. Пошто је реално очекивати да ова конвенција Савета Европе ступи на снагу у кратком року тек ће се видети прави ефекти у погледу њене примене, али се већ сада може наслутити да ће они бити веома позитивни због начина контроле у погледу примене одредаба из Конвенције од стране Експертске групе, али и због великог броја потписа потенцијалних држава чланица.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ajduković, M. (2000). *Mitovi i činjenice o nasilju nad ženom, Nasilje nad ženom u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb.
2. Aldridge, M. L., Browne, K. D. (2003). Perpetrators of spousal homicide. *Trauma, Violence & Abuse*, 4 (3).

63 *Ibidem*, члан 81 Конвенције.

3. Allegri, N. (2003). Correctional Service of Canada's response to family violence. In Johnson, H., Au Coin, K. (eds). *Family Violence in Canada: a statistical profile 2003*. Ottawa: Statistics Canada. Canadian Centre for Justice Statistics.
4. Ames, L. J., Dunham, K. T. (2002). Asymptotic justice: probation as a criminal justice response to intimate partner violence. *Violence Against Women*.
5. Annacker (1994). *Part Two of the ILC's Draft Articles on State Responsibility*, 37 GYBIL 206.
6. Bell, J., Browning, J., Hamilton, A. (1999). *Violence against women in relationships. Intervention programs for men*. Vancouver: British Columbia Institute Against Family Violence.
7. Bennett, L., Piet, M. (1999). Standards for batterer intervention programs: in whose interest? *Violence Against Women*.
8. Block, C. R. (2003). How can practitioners help an abused woman lower her risk of death? *National Institute of Justice Journal*.
9. Bodnarchuk, M. (2002). *Psychological and behavioural typologies of men who assault their female partners*. Vancouver: British Columbia Institute Against Family Violence.
10. Bomstein, R. (2006). *The complex relationship between dependency and domestic violence: Converging psychological factors and social forces*. American Psychological Association.
11. Bowen, E., Brown, L., Gilchrist, E. (2002). Evaluating probation based offender programmes for domestic violence perpetrators: a pro-feminist approach. *Howard Journal of Criminal Justice*.
12. Bowker, L. H. (1983). *Beating wife beating*. Lexington, MA: Lexington Books.
13. Carlson, B. E. (2000). Children exposed to intimate partner violence: research findings and implications for intervention. *Trauma, Violence & Abuse*.
14. Carlson, M. J, Harris, S. D., Holden, G. W. (1999). Protective orders and domestic violence: risk factors for re-abuse. *Journal of Family Violence*.
15. Cattaneo, L. B., Goodman, L. A. (2003). Victim-reported risk factors for continued abusive behaviour: assessing the dangerousness of arrested batterers. *Journal of Community Psychology*.
16. Crawford, A., Enterkin, J. (2001). Victim Contact work in the probation service: Paradigm shift or Pandora's box? *British Journal of Criminology*.
17. Cretney, A., Davis, G. (1997). Prosecuting domestic assault: victims failing courts or courts failing victims? *Howard Journal of Criminal Justice*.
18. Dupuy Pierre-Marie, *The International Law of States Responsibility: Revolution or Evolution*, Mich. J. Int'l L. 1989-1990.
19. Garcia-Amador, F. V., *State Responsibility in the Light of the New Trends of International Law*, AJIL, Vol. 49, 3/1955.
20. Faller, K. C. (2003). Research and practice in child interviewing: Implications for children exposed to domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*.
21. Gordon, J. S. (1996). Community services for abused women: A review of perceived usefulness and efficacy. *Journal of Family Violence*.
22. Griffing, S., Ragin, D. F., Sage, R. E., Madry, L., Bingham, L. E., Primm, B. J. (2002). Domestic violence survivors' self-identified reasons for returning to abusive relationships. *Journal of Interpersonal Violence*.
23. Gross, M; Cramer, E. P., Forte, J., Gordon, J. A., Kunkel, T., Moriarty, L. J. (2000). The impact of sentencing options on recidivism among domestic violence offenders: a case study. *American Journal of Criminal Justice*.
24. Hagemann-White, C. (2001). European research on the prevalence of violence against women. *Violence Against Women*.
25. Hamilton, B., Coates, J. (1993). Perceived helpfulness and use of professional services by abused women, *Family Violence*.
26. Hoyle, C. (2000). *Negotiating Domestic Violence, Police, Criminal Justice and Victims*, Oxford University Press.
27. HP Aust (2006). *Through the Prism of Diversity: the Articles on State Responsibility in the Light of the ILC Fragmentation Report'49*, GYBIL 165.

28. Crawford, J. (1999). Revising the Draft Articles on State Responsibility 10 *EJIL*.
29. James Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility*, Cambridge University Press, 2002.
30. Hessbruegge, J. A., *The Historical Development of the Doctrines of Attribution and Due Diligence in International Law*, *N.Y.U. J. Int'l. L.*, Pol. 2003–2004.
31. Starke, J. G. (1938) *Imputability in International Delinquencies*, *BYIL*, 19.
32. Milisavljević B. (2012). Pripisivost kao uslov odgovornosti države u međunarodnom pravu, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, broj 2.
33. Milisavljević, B. (2010). *Rezerve na višestranе normative ugovore u međunarodnom pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
34. Milisavljević, B. (2008). Uslovi punovažnosti rezervi na višestranе ugovore u međunarodnom pravu, *Pravni život, časopis za pravnu teoriju i praksu*, broj 13.
35. Milisavljević, B. (2012). Iscrpljenje unutrašnjih pravnih sredstava kao uslov za primenu diplomatske zaštite u međunarodnom pravu. *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, broj 1.
36. Petrušić, N. (2004). *Prava žena u porodici, Ljudska prava za žene*. Niš: Odbor za građansku inicijativu.
37. Przetacznik F. (1989). The International Responsibility of United States for the Unauthorized Acts of their Organs, 1 *Sri Lanka J. Int'l L.*, 151.
38. Woffordt, S., Mihalic, D. E., Menard, S. (1994). Continuities in marital violence. *Journal of Family Violence*.
39. Žegarac, N., Brkić, M. (1998). *Nasilje u porodici – mogućnost zaštite i prevencija, Nasilje nad decom*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

УБИСТВА КОЈА СУ ИЗВРШИЛЕ ОРГАНИЗОВАНЕ КРИМИНАЛНЕ ГРУПЕ¹

Проф. др Зоран Ђурђевић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др Ненад Радовић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Славиша Совтић

Служба за борбу против организованог криминала, МУП РС

Сажетак: Кривична дела убиства, нарочито која су извршила организоване криминалне групе представљају велику друштвену опасност. Степен планирања, број лица, место, време и средство извршења су елементи који указују да је убиство извршено од стране организоване криминалне групе. У циљу стварања објективне слике о кривичним делима убиства, аутори су у првом делу рада, дали кратак приказ података о квотама убиства у свету, укључујући и Републику Србију. У другом делу, изнете су основне карактеристике убиства извршених од стране организованих криминалних група, полазећи од мотива као критеријума класификације. Посебна пажња је посвећена убиствима повезаним са конфликтима на нарко-тржишту и уговореним, нарученим убиствима. Имајући у виду сва органичења, аутори су у закључку, извршили анализу убиства извршених од стране организованих криминалних група у Републици Србији.

Кључне речи: кривично дело убиства, врсте убиства, организоване криминалне групе,

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Насиље, убиства су увек актуелна тема, универзални феномен човечанства, карактеристика сваке фазе његовог развоја.³ Диспозиција кривичног дела убиства у нашем Кривичном законнику гласи „ко другог лиши живота“. Према општеприхваћеној семантици, то је „смрт једног човека проузрокована од стране другог човека“ (*hominis caedes ab homine*).⁴

Убиство је последица сложеног међуодноса великог спектра детерминанти. Убиства извршена од стране чланова организованих криминалних група су последица конфликта две организоване криминалне групе или једне организоване криминалне групе или њеног члана са чланом исте или друге криминалне групе или лицима, која могу али и не морају бити из преступничке средине, у вези са криминалним или свакодневним активностима. Детерминанте конфликта одражавају се у изабраном средству и начину извршења, а самим тим и у траговима на месту извршења. Кантер (Canter) истиче да тежина насиља зависи од **успостављеног интерперсоналног контакта** између учиниоца и жртве.⁵ Наведене претпоставке су полазна основа за изразу профила учинилаца, где последица представља основу за извођење закључака о успостављеном узрочном односу са жртвом у току извршења кривичног дела, а затим и о елементима профила учиниоца. Последица кривичног дела је одраз радње, тачније чињенице да ли је убиство: планирано или непланирано, извршено од

¹ Рад је настао као резултат реализације пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја који реализује Криминалистичко-полицијска академија под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура засупротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“, број 179045.

² Email: zoran.djurdjovic@kpa.edu.rs

³ Ђурђевић, З. (2008). Кривичноправни и криминалистички аспекти насилничког криминалитета (докторска дисертација). Београд: Правни факултет.

⁴ Коларић, Д. (2008). *Кривично дело убиства*. Београд: Службени гласник.

⁵ Canter, D. (1994). *Criminal shadows*. London: Harper Collins.

стране једног или више лица, од стране организоване или ad hoc формиране групе, од тога да ли је убиство извршио повратник или примарни учинилац.

Предмет нашег интересовања ће бити убиства извршена од стране чланова организованих криминалних група. Убиство у преступничкој средини је индикатор постојања конфликта и елемент за прогнозу могућих, нових убиства. Убиство је начин који чланови организованих криминалних група користе како би остварили неки свој циљ, заштитили свој материјални интерес или углед у преступничкој средини. Ту спадају и убиства којима се настоји обезбедити или сачувати превласт у сопственој криминалној групи или у конкретној преступничкој средини (жртва може бити како члан друге тако и сопствене организоване криминалне групе). Убиство може бити казна за непослушне, (повреду унутрашњих правила) или неуспешне чланове криминалне групе (неуспешно извршен посао). Организоване криминалне групе, често врше убиство као меру заштите од кривичног гоњења. Жртве оваквих убистава су лица која учествују или би могла да учествују у кривичном поступку против неког од чланова организоване криминалне групе.

Радња убиства може бити планирана и непланирана, последица ситуационих фактора насталих у извршењу другог дела. Учинилац убиства не мора нужно бити члан криминалне групе која га планира, то могу бити и чланови друге криминалне групе или појединци из преступничке средине који на захтев и одређену накнаду уместо њих врше убиство лица које представља одређену препреку, сметњу за ту криминалну групу. У односу на мотив и циљ који се убиством жели остварити, поруку која се жели послати, бира се начин, средство и место убиства.

Индикатор за оцену демократије и степена безбедности једног друштва је број кривичних дела са елементима насиља, нарочито убистава извршених од стране организованих криминалних група. Међутим, поставља се питање на који начин је могуће објективно утврдити да ли је убиство извршено од стране организоване криминалне групе и њихово процентуално учешће у укупном броју свих убистава? Неки од индикатора, који указују да је убиство извршено од стране чланова организоване криминалне групе су: нерешена убиства, код којих је тешко утврдити мотив; убиства лица која су у некој врсти везе (најчешће, породичној) са члановима криминалних група; убиство сведока сарадника или других учесника у кривичном поступку који се води против чланова организоване криминалне групе. Поред тога, на сумњу да је убиство извршено од стране криминалне групе указује и пријава nestalog лица које је претходно регистровано као учинилац кривичног дела а чије тело није пронађено. Нису ретке ситуације и покушаји да се убиство фингира самоубиством, несрећним догађајем или природном смрћу, нарочито када се врши убиство високо позиционираног члана своје криминалне групе.

КРИВИЧНА ДЕЛА УБИСТВА У СВЕТУ И СРБИЈИ

Према подацима United Nations Office on Drugs and Crime, 2010. године у свету је извршено 468.000 убистава. Највећи број убистава извршен је на подручју Африке, 170.000 или 36%, а најмање на подручју Океаније, 1.200 или 1%. од укупног броја у свету регистрованих убистава. На скали између ова два екстрема су Америка на чијем подручју је извршено 144.000 или 31%, Азија са 128.000 или 27% и Европа са 25.000 убистава или 5% од укупног броја извршених убистава⁶.

За објективну идентификацију ризика (виктимогеног, криминогеног) карактеристичног за сваки регион апсолутни бројеви нису погодни. Да би се стекла права слика о убиствима на једном подручју неопходно је њихов број посматрати у односу на број становника, односно у складу са њиховом квотом. Квота убистава на светском нивоу је 6,9. Највећа је у Африци (квота 17) на чијем подручју живи 15% светског становништва које изврши 36% регистрованих убистава у свету. Негативну корелацију има и Америка (квота 15,5) чије становништво, које чини 14% светске популације, је у анализираном периоду извршило 31% свих регистрованих убистава. Насупрот тога је Азија, са најнижом квотом (3,1), где живи 60% светске популације

6 United Nations Office on Drugs and Crime (2011). Global Study on Homicide: trends, contexts, data.

а регистровано је 27% убистава. Квоту 3.5 има Европа (11% светске популације а 5% регистрованих убистава) и Океанија (0.5% светске популације а 0.3% убистава)⁷.

Ова слика се може још прецизније приказати, с обзиром да различиту квоту убистава имају државе истог региона. Квоту убистава испод 3 има 80 држава (40%), док 35 држава (17%) има већу квоту од 20, од којих неке имају квоту 50, па чак и 80. Највећу квоту убистава имају државе Централне и Јужне Америке, Кариба и Јужне Африке, а најнижу државе Централне и Западне Европе, Северне Америке, Северне Африке, Источне Азије и Океаније. Када је у питању Европа, према подацима UNODC, највећа квота убистава на подручју Европе регистрована је у Руској Федерацији (11,2) и на Гренланду (10,5). Квоту испод 1 на подручју Европе имају: Исланд (0,3); Аустрија (0,5); Словенија (0,6); Норвешка (0,6); Швајцарска (0,7); Немачка (0,8); Шпанија (0,9); Данска (0,9); Чешка (0,9).⁸

Кривична дела убиства у државама чланицама Европске уније од 2003. до 2009. имала су тренд пада. У односу на почетак, на крају анализираних периода број кривичних дела убиства био је мањи за 25,07%. Далеко највећу квоту убистава од држава чланица ЕУ имају Литванија (9,69) и Естонија (7,30), Поред наведених, државе које имају квоту 2 и вишу су: Финска (2,23), Бугарска (2,37), Белгија (2,04), Румунија (2,02) и Уједињено Краљевство (2,17). Насупрот тога, квоту мању од један имале су: Аустрија, Словенија, Немачка и Шпанија⁹.

Тренд убистава у Републици Србији од 2006. до 2009. имао је одређене осцилације, након чега до 2012. године има тренд пада¹⁰. Највећи број убистава је регистрован 2007 (158) а најмањи 2012. (107).¹¹ Квота убистава на подручју Републике Србије у 2012 години била је 1,49.

УБИСТВА ПОВЕЗАНА СА ОРГАНИЗОВАНИМ КРИМИНАЛОМ

У зависности од циља који се жели постићи и субјекта према којем је насиље усмерено, односно које се жели убити можемо разликовати:

- 1) Насиље и убиство члана своје криминалне групе;
- 2) Насиље и убиство члана друге, конкурентске криминалне групе;
- 3) Убиства извршена у току извршења кривичног дела; и
- 4) Убиства извршена с циљем спречавања доказивања криминалних активности.

Насиље и убиство члана своје криминалне групе. Конфликт не мора постојати само између две или више криминалних група, конфликт може постојати и у оквиру једне криминалне групе. У односу на статус у криминалној групи, то могу бити убиства лидера и других високо позиционираних чланова група и убиства других чланова. Мотив убиства лидера или другог високопозиционираних члана групе је најчешће борба за превласт, преузимање или задржавање лидерске позиције. Учиниолац таквог убиства може бити како члан те групе, тако и члан неке друге групе (која пристаје да због свог интереса изврши такво убиство) или плаћени убица који не припада ниједној организованој криминалној групи али који је пристао да то уради за одређену материјалну корист. Средство извршења је најчешће ватрено оружје, како великог калибра и рафално тако и оружје мањег калибра. Нису ретки случајеви ни фингирања, где се жели приказати да је убиство извршио неко други, конкурентска криминална група, као и да је узрок смрти несрећан догађај или природна смрт.

Убиство других чланова сопствене криминалне групе је средство дисциплиновања, кажњавања недисциплинованих и непослушних. Разлог за убиство може бити неуспех у обављању послова (мексичке криминалне организације врше убиства чланова чије су пошиљке наркотика пронађене и одузете на америчкој граници), непоштовање правила понашања и дефинисаних договора у комуникацији са другим члановима и сумња да је конкретни члан сарадник полиције.

7 Ibid..

8 Ibid.

9 Eurostat, Crime and Criminal Justice, 2006-2009, 6/2012.

10 Број убистава по годинама (збирно убиство; тешко убиство; убиство детета при пророђају; нехатно лишење живота): 2006:144; 2007:158; 2008:138; 2009:146; 2010:125; 2011:121; 2012: 107.

11 Евиденције Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Насиље и убиство члана друге криминалне групе. Конфликт између организованих криминалних група настаје услед потребе да једна криминална група оствари контролу над другом, њеном територијом и пословима, а самим тим и профитом. Такав конфликт, увек доводи до обрачуна, који за последицу често има убиство више чланова обе криминалне групе.

Најчешћа стратегија која се користи у овим ситуацијама је убиство најјачег, првог у организацији (лидера). Полазна основа ове стратегије је да ће се убиством лидера најлакше унети пометња и група дезорганизовати, а самим тим и лакше преузела контрола над њеним пословима.

Учиниоци ове врсте убистава могу бити један или више чланова те криминалне групе, али се за то може ангажовати и друга криминална група или плаћени убица. Ко ће се изабрати за учиниоца зависи од циља који се убиством жели постићи, способности чланова криминалне групе да са малим ризиком од откривања изврше планирано убиство и могућности да се ангажује неко други. Начин и место извршења зависе од мотива, циља и профила мете. Уколико се жели послати порука о снази криминалне групе, нису ретке ситуације да се убиства врше на јавним местима, када више чланова са аутоматским оружјем у присуству сведока, често у току дана врше убиство. Поред тога, регистровани су и случајеви отмица, мучења, убиства и остављања тела убијеног на јавном месту. На местима где је пре убиства држано такво лице може се затећи велики број трагова који указују на мучење. Фингирање оваквих убистава нису уобичајена.

Убиства су добро планирана. План подразумева, поред начина извршења (конкретне радње сваког извршиоца) и добро разрађен начин доласка и бекства са места извршења кривичног дела. Нису ретке ситуације, да се у бекству користи више аутомобила, како би се избегла или спречила полицијска потрага. Са неким од њих се врши блокада саобраћаја изазивањем саобраћајне незгоде, тако што се аутомобили поставе у такав положај да спрече или одређено време задрже пролазак полицијских возила која се налазе у потрази за возилом у којем се налази извршилац. На такав начин извршилац убиства добија више времена за бекство, скривање или паљење возила (најчешће у гаражама стамбених зграда), односно узимање другог возила са којим се наставља бекство (у оваквим ситуацијама треба проверити све учеснике саобраћајне незгоде како би се проверило постојање везе између њих). Регистровани су и случајеви скривања у за ту намену изнајмљене станове, који се налазе на одређеној, безбедној удаљености од места извршења (најчешће у кругу од неколико километара од места извршења). На оваквим локацијама се прати реакција полиције и врши процена степена ризика за даље бекство које се предузима када евентуално предузета полицијска блокада престане.

Уколико се донесе одлука да се напусти држава, на избор пута утичу: дужина пута, број препрека на путу (полицијских патрола, контролних пунктова), могућности да им неко пружи помоћ на путу уколико их полиција лоцира; подршка приликом преласка државне границе. На избор земље у коју се одлази како би се избегло кривично гоњење утиче могућност да се обезбеди помоћ, пре свега стан у којем ће бити безбедни, аутомобили, фалсификована документа, оружја.

Убиства извршена у току извршења другог кривичног дела чији је циљ стицање материјалне добити и **убиства којима се омогућава вршење таквог кривичног дела.** У прву групу спадају убиства лица у току извршења разбојништва и разбојничке крађе, односно лица према којима је примењена сила да би се одузела или задржала у свом притежању туђа покретна ствар. Другу групу чине убиства којима се омогућава извршење другог кривичног дела. Драгана Коларић као примере овог убиства наводи убиство васпитачице у вртићу како би се киднаповало дете, убиство супруга да би се силовала жена.¹² Поред тога, у ову групу спада и убиство отетог лица за које није плаћен тражени износ или нису поштована тражена правила у току плаћања и примопредаје отетог лица. За ова убиства се користи термин „felony murder“. У складу са усвојеном поделом примарни мотив ових убистава је имовинска корист,

12 Коларић, Д. (2008). Op.cit.

док убиство представља секундарни мотив.¹³ У нашем Кривичном законнику лишење живота при извршењу кривичног дела разбојништва или разбојничке крађе, као и лишење живота из користољубља, ради извршења или прикривања другог кривичног дела представља радњу кривичног дела тешко убиство.¹⁴

Према номенклатури Џона Дагласа (Johna Douglasa) и сарадника, у зависности да ли је убиство унапред планирано, „felony murder“ се додатно класификује на „Indiscriminate“ и „Situational murder“¹⁵ (ситуационо убиство). У првој ситуацији, учинилац врши убиство како би елиминисао потенцијалне сведоке у поступку истраге, док код другог до убиства долази услед панике учиниоца.¹⁶

Indiscriminate murder. Убиство је планирано да би се за учиниоца стекли неопходни услови за успешно извршење кривичних дела чији је циљ прибављање противправне имовинске користи, односно спречило његово откривање. Жртва убиства је потенцијални сведок кривичног дела, најчешће запослено лице у објекту који је мета напада. Жртва се јавља као претња учиниоцу, да га може идентификовати у поступку истраге. То су припадници висококоризичних занимања, као што су продајци на бензинским пумпама која раде у току ноћи. Учинилац жртву (коју касније убија) користи као извор информација о месту где се крију вредни предмети (новац, злато).

Најчешћи начин извршења је употреба ватреног оружја. На месту извршења могу се наћи и трагови принуде (лисице којима је жртва везана или повез за очи) и странгулациона бразда од везивања на зглобовима руку. Највећи број учинилаца овог кривичног дела има досије, тако да у поступку истраге треба проверити начин извршења (МО).

Situational murder. Ситуационо убиство је непланирано. Убиство је резултат панике, конфузије и губитка контроле до које долази када се овакав учинилац нађе у неочекиваној и по њега стресној ситуацији. Учинилац жртву доживљава као претњу успешном извршењу кривичног дела чији је циљ прибављање противправне имовинске користи. Крађа, разбојништво или друго слично кривично дело су најчешће планирана али је убиство непланирано. До убиства долази када учинилац региструје неку за њега могућу опасност (на пример: наилазак некога, покрет жртве који учинилац схвати као отпор или покушај напада на њега). За разлику од претходне подкатеорије доста је мање доказа о интеракцији учиниоца и жртве. Жртва може бити убијена зато што је видеала учиниоца како краде аутомобил на траси својих уобичајених кретања. На то указују докази попут просуте кесе поред жртве, кључева на подлози или тело поред улазних врата (затицање учиниоца у стану или у тренутку када напушта стан са украденим предметима). Учиниоци овог кривичног дела су млађа лица, повратници, корисници алкохола или наркотика чија употреба доводи до повећања већ постојеће насилничке природе. Најчешће се као екстерни окидач за убиство јавља звоно аларма, наилазак неког лица или врисак жртве.

Убиства извршена с циљем спречавања доказивања криминалних активности. Жртва ових убистава су како лица којима су познате релевантне информације за поступак доказивања (сведоци, а пре свега сведоци сарадници) тако и лица која на било који начин учествују у поступку откривања и доказивања, почев од полицајаца, вештака, тужилаца и судија. Када су мете представници државне власти, убиство није прво већ последње средство којим се настоји спречити доказивање. Прво је корупција, чланови организованих криминалних група настоје да се што мање директно конфротирају са полицијом и другим органима државне власти. Циљ корупције је да се избегне кривична одговорност, да се добије правовремено упозорење да се против њих води истрага или да се припрема хапшење, како би се оно могло избећи.

13 Douglas, J., Burgess, W.A., Burgess, G.A. & Ressler, K.R. (2006). *Crime Classification Manual: A Standard Investigating Classifying Violent Crime*, (2th ed.). San Francisco: Jossey-Bass.

14 Кривични законик, „Службени гласник РС“, број 85/05, 88/2005., 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013, члан 114. став 1. тачке 4 и 5.

15 У тексту ћемо користити оригиналне термине како би избегли грешку у превођењу с обзиром да у нашој кривичноправној материји не постоји адекватан термин.

16 Douglas, J., Burgess, W.A., Burgess, G.A. & Ressler, K.R. (2006). *Op.cit.*

УБИСТВА ПОВЕЗАНА СА НАРКОТРЖИШТЕМ

С обзиром на своје специфичности, посебно ћемо издвојити убиства повезана са наркотржиштем. Жртва овог убиства може бити како члан сопствене тако и конкурентске криминалне групе, али и трећа лица која би могла имати значај за поступак доказивања ових кривичних дела. Убиство повезано са функционисањем наркотржишта се дефинише као убиство лица чији је примарни циљ уклонити препреку и олакшати операције везане за трговину наркотика. Жртве се у односу на мотив убиства могу класификовати у пет група: успостављање дисциплине; елиминисање информатора (сарадника полиције); спречавање крађе; спречавање повреде територије; и спречавање рада адвоката против трговине наркотика (рада органа надлежних за спречавање и сузбијање криминалитета).¹⁷

Убиство лица које је укључено у послове на наркотржишту због *прекршених правила понашања* за циљ има дисциплиновање свих који могу прекршити успостављена правила. Прекршај се може састојати у непоштовању хијерархије у доношењу одлука, непоштовању правила комуникације међу члановима групе или на неки други начин прављењу опструкција рада. *Информатор* (сарадник) је лице које је укључено у криминалне активности и које информације о недозвољеној производњи и трговини наркотицима и лицима укљученим у целокупан посао преноси полицији. *Крађа* се састоји у узимању, закидању на количини наркотика, износу добити супротно договору. Овај интерни прекршај најчешће врше дилери. Убиство може бити последица *повреде територије* од стране представника криминалне групе са којом се граничи. Обично се јавља када једна организована криминална група јача и покушава да зону свог територијалног утицаја прошири на рачун неке друге организоване криминалне групе. Жртве ових убистава у највећем броју су добро познате полицији и већ су регистровани као учиниоци кривичних дела. Последња категорија лица су они који се *боре против наркоманије*, припадници криминалистичке полиције, тужилаштва, суда и други службеници који своје активности усмеравају према сузбијању наркоманије. У ову групу улазе и сведоци, вештаци и сва друга лица која су дала неки допринос у сузбијању илегалне трговине наркотицима. Уколико се таквим убиством жели послати порука најчешће се за место извршења бира јавно место. После убиства учиниоци не уништавају трагове кривичног дела, место извршења остаје непромењено, односно радња фингирања изостаје. Најчешће средство извршења је ватрено оружје и то већег калибра укључујући и аутоматске пушке. На телу можемо наћи више рана, најчешће у пределу главе и груди. Да би се жртва повезала са наркотицима некада им учиниоци принудно дају наркотику а често услед веће количине долази до предозирања.

Посебно велики број убистава повезаних са наркотржиштем врши се у Мексику. Мексико је велики произвођач и снабдевач САД-а хероином, метамфетамином и марихуаном, али и важна транзитна земља за више од 95% кокаина продатог у Сједињеним Државама.¹⁸ С обзиром на наведене чињенице, САД су се обавезале да обезбеде 1,9 милијарду долара за обуку и опрему снага које се боре против наркоткартела у Мексику. Повећана размена информација са америчким агенцијама за спровођење закона довела је до хапшења или убистава великог броја лидера наркоторганизација. У 2009. години, мексичка влада идентификовала је 37 најтраженијих шефова криминалних група, а до краја 2011, њих 22 су били ухапшени или убијени. Упркос овим резултатима, порастао је број кривичних дела насиља извршених од стране чанова криминалних група. Наведена чињеница довела је до критика стратегије председника Калдерона и формирање мировног покрета којег предводи Javier Sicilia, мексички песник чијег сина је убила наркотбанда у марту 2011. године. Према мексичкој влади, у првих девет месеци у 2011, години, у односу на исти период у 2010, регистровано је 11% више убистава повезаних са организованим криминалом. Међутим, стопа раста је знатно нижа у односу на раст између 2009. и 2010. године, када је била скоро 60%. Мете су најчешће чланови конкурентских криминалних група, лица са њима повезана, али и припадници мексичке полиције, војске, владини званичници, новинари и цивили. Поред насиља повезаног са трго-

17 Ibid.

18 U.S. Department of State (2011). *International Narcotics Control Strategy Report (INCSR)*, March 2011, Извор:<http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2011/>.

вином наркотицима дошло је до повећања и других кривичних дела организованог криминала. Према последњим проценама, број отмица од 2007. године је порастао за 188%, оружаних пљачки за 47% а изнуда за 101%.¹⁹

УГОВОРЕНА, НАРУЧЕНА УБИСТВА

Уговорена убиства се врше за рачун и по наруџби другог. Убиство је начин за решавање конфликта, спора (проблема) између наручиоца и потенцијалне мете, жртве. Жртве наручених убистава су лица која су од стране наручиоца регистрована као препрека због које је отежано или онемогућено остварење неког његовог циља. Између извршиоца и жртве не постоји никакав конфликт, веза. У већини случајева, жртва је непозната плаћеном убици. Извршилац је лице које се слаже (мисли) и пристаје да некоме одузме живот за одређену финансијску накнаду, материјалну корист. Плаћени убица убиство врши са умишљајем, без моралних дилема и саосећања са жртвом. Наручилац убиства као и извршилац, односно извршиоци, поред појединца, могу бити групе и организације. Лезингер (Schlesinger) наводи пример професионалног убице који је за новац убио преко 100 лица.²⁰

Убиство непожељне особе је предмет договора између плаћеног убице и наручиоца убиства. Донс (Jones) истиче да су то обично неписани споразуми са особом која се слаже да за извесну суму новца или у неким случајевима неку другу вредност изврши убиство.²¹

Плаћени убица може бити независни индивидуалац или лице које се налази на платном списку неке криминалне организације. За криминалне организације, на чијем платном списку су лица која врше убиства, покретање процеса је једноставно, док други морају да успоставе контакт што представља посебно осетљиву фазу. Предмет уговора није само накнада, често је то и начин, место и време. Поред тога предмет уговора може бити и фингирање убиства, како би се приказало као природна смрт, самоубиство или несрећан догађај. Наведени елементи, нарочито они који указују на факторе ризика утичу на цену, односно накнаду.

Убиства су добро припремана тако да се жртви не оставља могућност за пружање отпора. Често се врше са дистанце из добро припремљеног, маскираног места, како би се смањила могућност за евентуално пружање отпора и откривање, као и брзо и неприметно бекство са места извршења. Учиниоци настоје да се врло кратко задржи на месту извршења. Даглас и сарадници, указују да се уговорене убице обично опредељују за заседу и брз напад усмерен да се жртви нанесу повреде на виталним органима. Најчешће постоји две до три ране, већи број повреда је реткост. Учиниоци врше убиство на систематичан и организован начин и оставља мало или нимало материјалних доказа на месту извршења кривичног дела.²²

Најчешће коришћена средства су: ватрено оружје (79,9%); нож или други оштар предмет (11,6%); експлозив (4,3%).²³ Употреба експлозивних направа је средство које се најчешће користи када је наручено убиство члана неке организоване криминалне групе. На ватреном оружју могу бити уништени бројеви, а може бити и крадено.

Тешко је извести објективан закључак о учесталости уговорених убистава због велике тамне бројке. Са друге стране, мало је истраживања која за предмет имају ову врсту убистава, самим тим не постоји усклађена методологија којом би се добили проверљиви подаци. У истраживању које је спровео Институт за криминологију у Аустралији (National Homicide Monitoring Program-NHMP) у периоду од 01.07. 1989. до 30.06.2002. године регистровано је 4.421 убиство, од којих су 163 била наручена која су за последицу имала 94 покушаја убиства и 69 убистава. Наведени подаци указују да се већи део наручених убистава завршава покушајем. Исто тако, треба имати у виду чињеницу да су од 69 убистава 34 и даље нерешена. У процесу,

19 Congressional Research Service (2012). CRS Report for Congress-Mexico: Issues for Congress, February 15, 2012.

20 Schlesinger, L., B. (2000). *Serial offenders: current thought, recent findings*. Boca Raton: CRC Press LLC.

21 Jones, F. (1995). *Paid to kill: true stories of today's contract killers*. London:Headline Book Publishing.

22 Douglas, J., Burgess, W.A., Burgess, G.A. & Ressler, K.R. (2006). *Op. cit.*

23 Mouzos, J., & Venditto, J. (2003). *Contract Killings in Australia*. Canberra: Australian Institute of Criminology. (Series: Research and public policy series; no. 53).

годишње је било седам покушаја и пет наручених убистава. Према овим истраживањима од укупног броја извршених убистава 2% су била наручена убиства.²⁴

У Шкотској, од укупног броја извршених убистава у периоду од 1993. до 2002. године регистровано је 5% наручених убистава. Иако не постоје статистички подаци о броју уговорених, плаћених убистава у САД, Лезингер истиче да постоји неколико фактора који указују да су ова убиства релативно честа, чак и да су у порасту. Чињеница на основу које Лезингер заснива своју хипотезу о порасту броја уговорених убистава је проценат нерешених убистава. Према овом аутору највећи број уговорених убистава остаје нерешен. Основу ове теорије представља пораст нерешених убистава у САД-у (од око 10% у 1960. години на 31 % у 1998. године)²⁵ Исто тако, пораст броја убистава са непознатим мотивом указује на већи број уговорених убистава. Лезингер наводи да је од свих убистава извршених 1976. године, 8,5% било груписано у категорију убистава са „непознатим мотивом“, док је у 1998. години овај број порастао на 38%.²⁶

Сличан тренд је регистрован и у другим земљама. На пример, број регистрованих уговорених убистава у Великој Британији почео је да се повећава 1960 године. Тај тренд је настављен и у наредним деценијама.²⁷ Исто тако, Лели Пол (Lally K. Poll) указује на пораст броја наручених убистава у Русији (500 документованих случајева само у једној години). Према овом аутору многи руски тинејџери сада виде вршење уговорених убистава као избор одрживе каријере.²⁸

Најчешћи мотиви уговорених убистава у Аустралији су: прекид интимне везе (19%); новац/материјални (16%); „ућуткивања сведока“ (13%), „освета“ (10%), и; сукоб на нарко тржишту (6%). Мотив није утврђен у 17% случајева.²⁹ Плаћене убице које се ангажују од стране организованих криминалних група, првенствено спадају у групу организованих, професионалних убица. То значи да је погрешно мислити и изједначавати плаћене и професионалне убице. Новац да изврше убиство узимају и извршиоци који по принципу аутоматизма не морају бити ни лица која су до тад извршила убиство.

Профил мета. Најчешће, мете наручених убистава су припадници мушког пола. Код наручених убистава која су завршена покушајем две трећине су били мушкарци а једна трећина жене. Када су у питању довршена кривична дела, однос је значајно друкчији, 94% су били мушкарци а 6% жене. Највећи проценат жртава је старости између 35 и 49 година. Лица старости између 25 и 34 године чинили су другу најчешћу старосну групу. Већина жртава извршених убистава у време убиства били су запослени (57%). Најчешћи мотив извршених убистава (где је био познат $n = 52$) је био повезан са организованим криминалом, чланством у организованим криминалним групама. Међутим, када су у питању покушаји, процентуална заступљеност мотива је друкчија, највећи број је био прекид различитих веза, ућуткивање сведока и финансијска, материјална добит.³⁰

Типологија плаћених убица. Ревич (Revitch) и Лезингер све уговорене убице деле у три опште групе: професионалце, полупрофесионалце и аматере.³¹

Највећи број **аматера** има историју криминалног понашања, у оквиру ког су манифестоване њихове психопатолошке црте. Они су регистровани као извршиоци различитих кривичних дела, укључујући и кривична дела са елементима насиља. Међутим, то не значи да су до тада вршили убиства, на шта указује велики број покушаја. Најчешће, овај тип учиниоца прихвата да изврши убиство због тешке материјалне ситуације. **Полупрофесионалне убице** имају софистициранију технику за вршење убистава у односу на аматере, али су мање стручни од професионалаца. У својим истраживањима Гибонс (Gibbons) је дошао до закључака да полупрофесионалне убице често избегавају конвенционалне вредности и напоран рад, верују да успех могу остварити вршењем убистава. Имају мањи број поремећаја личности

24 Ibid.

25 FBI Uniform Crime Reports.

26 Schlesinger, L. B. (2001). Op.cit..

27 Jones, F. (1995). Op.cit.

28 Lally, K. P. (1997, October 22). Russian kids aim to be lawyers, killers. The Seattle Times.

29 Mouzos, J., & Venditto, J. (2003). Op. cit.

30 Ibid.

31 Schlesinger, L. B. (2001). Op.cit.

у односу на аматере, али често кроз своје понашање приказују склоност ка насиљу.³² **Професионалне убице**, могу бити директно повезане са организованим криминалним групама или функционисати самостално, независно. Међутим, треба знати да то што није члан криминалне групе аутоматски не значи да не може бити ангажован од такве групе да изврши убиство. Професионални убица који је члан криминалне групе врши убиства у складу са интересима групе којој припада. Убиства су логична, припремљена и извршена у складу са циљем организације. Са друге стране, имамо извршиоце који нису чланови ниједне криминалне организације, убиства врше као „независни предузетници“ за одређену накнаду, која представља основни извор средстава за живот. Леви (Levi) истиче да је за професионалне убице вршење убистава посао или „бизнис“. Професионалне убице се у свакодневном животу понашају ненаметљиво, имају породицу, одржавају јаке везе у заједници, тачније не разликују се ни по чему од других својих суграђана. Због начина извршења, нарочито манифестованог у планирању сваког детаља, којим се смањује ризик од откривања, највећи број професионалних убица никада не бива откривен и лишен слободе.³³

Неколико фактора на месту извршења указује на степен професионализма учиниоца, а пре свега: изабран начин и средство извршења у складу са метом (жртвом), елементи анализе ризика места и времена (детаљно планирање са елементима начина решавања непланираних проблема), број остављених трагова и испољене вештине (степен специјализације) у току извршења.

Учинилац проучава жртву, њен начин живота, дневне активности, како би изабрао место, време и начин за ефикасно предузимање радње убиства. Виктимогенеза жртве је врло важан сегмент у откривању учиниоца. Врста посла и начин живота су најважнији елементи виктимогенезе. Битно је узети у обзир чињенице, не само ко је имао мотив, већ коме су све биле доступне информације битне за извршење дела?

На месту извршења у односу на степен професионализма може се наћи различит број трагова. Убице високо професионализоване остављају мали број трагова. Уколико је средство ватрено оружје, на телу се најчешће могу наћи две повреде (повреда која за своју последицу има смрт лица и друга којом се верификује-потврђује смрт). Број повреда и места на телу где су повреде нанете представљају битне индиције на основу којих се прави разлика између извршилаца који имају мотив и лично предузимају радње и извршилаца који врше уговорена, наручена убиства. Степен емотивне ангажованости код извршиоца који има мотив за убиство је већи у односу на професионалног убицу, чији је циљ управо спречавање развоја било каквих емоција према жртви. Већа емотивна ангажованост се манифестује у већем броју повреда на жртви. Такве повреде се могу наћи не само у пределу срца и главе, што је карактеристика професионалних убица, већ по целом телу (на пример, љубоморни муж који убија своју супругу, трагови на жртви тада указују на освету, тежњу да се жртва деперсонализује). Број повреда и употребљено средство су и индикатори за разликовање убистава која врше плаћене убице од убистава која су последица сукоба већег броја чланова две организоване криминалне групе. Код таквих убистава на месту извршења се може наћи већи број повреда и то повреда нанетих са мале удаљености употребом аутоматског ватреног оружја.

Нису ретке ситуације ни да предмет уговореног убиства обухвати и радњу фингирања, која би указивала на несрећан догађај (квар на систему за кочење аутомобила), самоубиство, природну смрт или на мотив који би поступак истраге усмерио на друго лице као могућег учиниоца. Ове радње додатно увећавају цену и то сразмерно ризику којем се излаже плаћени убица.

ЗАКЉУЧАК

На жалост, не можемо рећи да код нас нису регистрована убиства која су извршили чланови организованих криминалних група. Код анализе ових убистава на Подручју Републике Србије, поред наведених методолошких ограничења, дилема која се сама по себи намеће је, који временски период узети за анализу? Са једне стране, морамо узети у обзир чињеницу када су код нас усвојене прве материјалноправне, организационе и процесне законске одред-

32 Цитат према Schlesinger, L. B. (2001). Ibid.

33 Levi, K. (1981). Becoming a hit man: neutralization in a very deviant career. *In Urban Life*, 10, 47–63.

бе за сузбијање организованог криминала. Први законски акт којим је дефинисан организовани криминал, као и предвиђени посебни органи за откривање, гоњење и суђење учинилаца кривичних дела организованог криминала био је Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, који је донет 2002. године.³⁴ На крају, исте године усвојене су измене и допуне Законика о кривичном поступку којима је на другачији начин дефинисан организовани криминал³⁵. Са друге стране, без обзира коју дефиницију узели у обзир, нека од убистава извршених пре њиховог усвајања, у последњој деценији прошлог века, могу се класификовати као убиства извршена од стране чланова организованих криминалних група. У циљу објективнијег сагледавања доминантних начина вршења ових убистава предмет наше анализе биће убиства 25 лица, која се у складу са дефиницијом тренутно важећег Законика о кривичном поступку могу класификовати као чланови организованих криминалних група³⁶ извршених у последњих 24 године.

На основу наведених претпоставки можемо извести закључке о три најчешћа начина која су чланови организованих криминалних група користили у вршењу убистава: убиства аутоматским оружјем у тренутку када жртва ставља кључ у бравицу аутомобила и покушава да га стартује; убиства извршена аутоматским оружјем из аутомобила у покрету; постављање експлозивних направа испод аутомобила жртве.

У прва два начина, средство извршења је аутоматско ватрено оружје. На месту извршења се могао наћи велики број пројектила и чаура. Код првог начина, најчешће место извршења су били паркинзи испред угоститељских објеката. Мада имамо и примере да су лица сачекана испред места пребивалишта и у тренутку изласка из аутомобила да је вршено убиство. Експлозивне направе су постављане испод аутомобила. Поред тога, регистрован је и случај где је експлозивна направа била постављена поред улазних врата стана. Исто тако, регистровано је и неколико догађаја где је услед нестручности приликом постављања експлозивне направе погинуло лице које је ту направо постављало. Мето, објекти напада су били чланови супротстављених криминалних група.

Сва убиства су детаљно планирана. У извршењу је учествовало више учинилаца. Сваки учинилац је имао јасно дефинисан задатак, почев од оних задужених за праћење жртве до конкретних извршилаца убиства.

Регистровани су и случајеви убистава члана сопствене криминалне групе и полицијских службеника који су имали кључну улогу у поступку откривања, расветљавања и доказивања других кривичних дела извршених од стране криминалне групе. Мотив убиства члана сопствене криминалне групе је био спречавање доказивања. Таква лица су са њихове стране означена као најслабија карика или као могући сарадник полиције. На жалост, морамо констатовати да имамо и убиство лица које је имало статус сведока сарадника (није било у програму заштите учесника у кривичном поступку). Поред тога, имамо регистроване случајеve диспонирање и скривање леша убијеног члана криминалне групе, као и његово премештање на другу локацију како би се спречило откривање убиства.

Откривање, расветљавање и доказивање убистава извршених од стране организованих криминалних група представља тест за полицијску професију, нарочито имајући у виду глобализацију као тренд који утиче на криминалитет и повезивање организованих криминалних група на наднационалном нивоу, а самим тим и могућност ангажовања да конкретно убиство за рачун криминалне групе изврши друга криминална група или појединац из друге државе. Развојем информационих технологија олакшана је комуникација и успостављање сарадње криминалних група, која није усмерена само на вршење кривичних дела већ и на пружање заштите од кривичног гоњења. Поред сарадње, као битног фактора за доказивање ових кривичних дела неопходно је указати и на развој криминалистичко-обавештајне делатности и криминалистичко-оперативне аналитике.

34 „Службени гласник РС“, бр. 42/2002.

35 „Службени лист СРЈ“, бр. 68/2002.

36 Организована криминална група је група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи (Законик о кривичном поступку, члан 2., „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013; 55/2014).

ЛИТЕРАТУРА

1. Canter, D. (1994). *Criminal shadows*. London: Harper Collins.
2. Congressional Research Service (2012). *CRS Report for Congress-Mexico: Issues for Congress*, February 15, 2012.
3. Douglas, J., Burgess, W.A., Burgess, G.A. & Ressler, K.R. (2006). *Crime Classification Manual: A Standard Investigating Classifying Violent Crime*, (2th ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
4. Eurostat, *Crime and Criminal Justice, 2006-2009*, 6/2012.
5. Евиденције Министарства унутрашњих послова Републике Србије.
6. Ђурђевић, З. (2008). *Кривичноправни и криминалистички аспекти насилничког криминалитета (докторска дисертација)*. Београд: Правни факултет.
7. *FBI Uniform Crime Reports*.
8. Jones, F. (1995). *Paid to kill: true stories of today's contract killers*. London: Headline Book Publishing.
9. Коларић, Д. (2008). *Кривично дело убиства*. Београд: Службени гласник.
10. *Кривични законик*, „Службени гласник РС“, број 85/05, 88/2005., 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013, члан 114. став 1. тачке 4 и 5.
11. Mouzos, J., & Venditto, J. (2003). *Contract Killings in Australia*. Canberra: Australian Institute of Criminology. (Series: Research and public policy series; no. 53).
12. Levi, K. (1981). *Becoming a hit man: neutralization in a very deviant career*. In *Urban Life*, 10, 47–63.
13. Schlesinger, L., B. (2000). *Serial offenders : current thought, recent findings*. Boca Raton: CRC Press LLC.
14. U.S. Department of State (2011). *International Narcotics Control Strategy Report (INCSR)*, March 2011, Извор: <http://www.state.gov/p/inl/rls/nrcrpt/2011/>.
15. United Nations Office on Drugs and Crime (2011). *Global Study on Homicide: trends, contexts, data*.
16. *Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала*, „Службени гласник РС“, бр. 42/2002.
17. *Законик о кривичном поступку*, „Службени лист СРЈ“, бр. 68/2002.
18. *Законик о кривичном поступку*, члан 2., „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

ЕКОЛОШКО НАСИЉЕ – УЗРОЦИ, ОБЛИЦИ, ПОСЛЕДИЦЕ И ПОТРЕБА ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ¹

Проф. др Владан Јолџић²

Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

Вера Батањски³

Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

Сажетак: У времену све убрзанијег и сложенијег развоја привреде, али и пољопривреде као њеног саставног дела, сведоци смо појаве разноврсних еколошки негативних појава које погађају медијуме – воде, ваздух и земљишта – али преко њих, или директно, и све живе елементе наше животне средине, укључујући и човека. Низ ових појава представља својеврсно насиље над човеком, његовим здрављем и животом (чак и над генетском исправношћу организама) и, што треба нагласити, не само над њим. На сваком савременом друштву је да континуално прати притисак који привреда врши над животном средином и човеком, а посебно оне облике који представљају чисто насиље над нашим основним правом на здрав живот у здравој животној средини, те функционисање у одговарајућој радној средини. Његов је задатак и да све оно нежељено, негативно, а уистину насилно, адекватно инкриминише и санкционише, као и да успостави обавезе починиоцима да узроке ових појава али и њихове последице отклањају.

Кључне речи: еколошко насиље, појам, узроци, облици, последице, неопходност друштвене реакције.

УВОД

Улазећи дубље у анализу материје еколошког насиља, дужни смо да пружимо један број претходних објашњења. Не само рад који вам презентујемо, већ и научни скуп *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, умногоме представљају наставак истраживања специфичног дела класичног криминалитета, започетих ранијих деценија у оквиру делатности Института за криминолошка и социолошка истраживања, као и активне сарадње у изучавању ове материје са одговарајућим истраживачким телима и *ad hoc* радним групама Уједињених нација с почетка осамдесетих година двадесетог века. Ови напори такође су довели и до истраживања циљева и обима казнене интервенције у светлу друштвених промена. Показало се да насиље, као једна од одлика класичног криминалитета, полако али неизбежно постаје одлика још два подручја – политички оријентисаног криминала, али и оног који погађа еколошка права и вредности⁴, те да само насиље добија и нове појавне облике, умногоме различите од оних који су нам познати још од античких времена. Показало се такође да оно не погађа једну или две жртве, већ веома често њихов значајан број, изазивајући не само опасности (реалне или апстрактне), већ и такве последице, које се често не могу у потпуности, или пак уопште отклонити. Истраживања у пракси и теоријске анализе указале су на чињеницу да она најдиректније и непосредно погођена страна не мора увек да буде човек, већ да то директно и непосредно могу бити и заштићена добра (тзв. групни и појединачни објекти еколошке заштите⁵) или њихова

1 Рад презентује део ауторових резултата остварених унутар Пројекта 47011 – *Криминал у Србији, феноменологија, ризици и могућност цоцијалне интервенције*.

2 vldanj@EUnet.rs

3 vera.batanjski@gmail.com

4 Јолџић, Владан, *Еколошки криминалитет у праву и стварности*, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 1995.

5 Joldzic, Vladan, Ecology law – general part. Or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline (personal observations), поглавље 2.2.1 Development of the Ecology law Protection and the possibilities of its Systematization, стр. 137–148, *Revista Mestrado em Direito*, Osasco, ano 9, no. 1, стр. 127–169 (Brazil).

формално успостављена права, а да се то извршава својеврсним актима насиља над природним, али и радом створеним вредностима животне средине, који често чак и директно погађају човека.

Када говоримо о деликтима еколошког насиља, морамо да нагласимо да се најчешће ради о делима сложеног логичког бића, до чијег поимања се долази не само по основу самог казненог законодавства (основног или пак споредног), већ у основи, тек сагледавањем елемената низа различитих закона и њихових пратећих бланкета које уређују бројна еколошко-правна питања. Такође, и да се све значајнија маса еколошких деликата насиља извршава управо насиљем над живим елементима природе, али и да се као таква и формално, а све већим бројем норми они подвргавају санкционисању, и то не само у оквиру кривичног законодавства (основног или споредног), нормама деликата које смо назвали еколошким кривичним делима⁶, већ и еколошким привредним преступима⁷, али чак и тзв. еколошким прекршајима⁸. Као јасан егземплар и потврда реченог, може нам послужити Закон о дивљачи и ловству Републике Србије⁹ и његов члан 102 (Привредни преступи), став 1:

– тачка 2, која говори о прогањању, злостављању, намерном повређивању и узнемиравању дивљачи (а што је све супротно тачки 2, члана 22 – Забране, овог закона),

– тачка 3, која означава као деликт заробљавање и држање дивљачи у затвореном или ограђеном простору, као и намерно уништавање места за размножавање и одмор дивљачи (супротно члану 22, тачки 3),

– тачка 6, која успоставља кажњавање тровања дивљачи (што је акт супротан члану 22, његовој тачки 10),

– тачка 8, која кажњава за необуштавање лова угрожене врсте ловостајем заштићене дивљачи (а што је супротно члану 27 поменутог закона, његовом ставу 1); али и члан 105 (Прекршаји), његов став 1, тачка 1, која успоставља кажњавање физичког лица ако „зароби и држи дивљач у затвореном или ограђеном простору, намерно уништава место за размножавање и одмор дивљачи, узима јаја од дивљачи и сакупља јаја заштићених врста птица (што је све супротно члану 22, тачки 3 посматраног закона)“ – другим речима, ако актом насиља директно погађа дивљач, или могућност њеног множења или нормалног боравка, а отуда и живота и множења на погођеном ареалу (што је својеврсна аналогија радњама кривичног дела геноцида над човеком). Већ из изложених примера постаје јасно да су еколошки деликти насиља уистину много присутнији унутар законодавства Републике Србије, него што то чак и стручна јавност најчешће мисли. Треба подсетити да је само тзв. правих еколошких кривичних дела из основног и споредног кривичног законодавства Републике Србије близу 40, док је привредних преступа много више, а еколошких прекршаја заиста огроман број. Управо из овог разлога, као и због ограничености простора за излагање, пажњу ћемо усмерити тек на мањи број кривичних дела која у основи, или пак под извесним условима, могу да се посматрају као права кривична дела еколошког насиља. Оно што и у оквиру овог рада мора бити поштовано, јесте логика разликовања такозваног *заштитног објекта* од *граматичког* (објекта радње) и *нападног објекта*. У неким случајевима (али не и у свим – штавише, не може тако да буде) то је, како формално тако и у стварности, исти објект.

О ПОЈЕДИНИМ КРИВИЧНИМ ДЕЛИМА ЕКОЛОШКОГ НАСИЉА

Као што смо то у уводу нагласили, с обзиром на сложеност и димензије материје као и ограниченост простора, у оквиру овог текста пажњу ћемо усмерити тек на један број еколошких кривичних дела из тзв. основног кривичног законодавства Републике Србије (глава 24 –

6 Јолџић, Владан: *Кривична, дисциплинска и материјална одговорност за загађивање животне средине, казнена политика у области заштите у свету и код нас*, Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2007, стр. 26, 61, 83–84.

7 Јолџић, Владан; Јовашевић, Драган: *Еколошки привредни преступи (Специфичност правног система Републике Србије)*, Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2013.

8 Јолџић, Владан; Јовашевић, Драган: *Еколошки прекршаји у правном систему Републике Србије (теоријско-практички приступ)*, Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2013.

9 Закон о дивљачи и ловству, *Службени гласник РС*, бр. 18/2010.

Кривична дела против животне средине). Деликтима које можемо посматрати као кривична дела еколошког насиља, који директно или пак индиректно погађају *здравље живоотиња*, а јесу елементи главе 24 Кривичног законика¹⁰, као и деликтима из тзв. споредног кривичног законодавства, пажњу ћемо поклонити у следећим објављивањима резултата наших истраживачких напора. Кренимо извесним редом.

Члан 260 – Загађење животне средине

„Загађење животне средине”, основно кривично дело главе XXIV (*Кривична дела против животне средине*) Кривичног законика Републике Србије, припада категорији правих еколошких кривичних дела. Корени његовог формирања налазе се унутар рада проф. Јолџића, ангажованог од стране Министарства за развој, науку и животну средину СРЈ¹¹, те у резултатима објављеним у књизи *Право и животна средина*¹², у оквиру којих је аутор јасно указао на потребу казнено-правне заштите поштовања еколошких прописа и на њима заснованих одлука, односно у којима је формирано *преднацрте еколошких кривичних дела*, којима би генерално било инкриминисано кршење прописа намењених заштити животне средине, као и природе уопште. До формирања актуелне инкриминације дошло је затим захваљујући раду посебно формираних тимова, који се одвијао у неколико фаза, на Нацрту Кривичног законика СРЈ¹³, потом Нацрту¹⁴ али и самом Кривичном закону Републике Србије, као и његовој потоњој доради¹⁵. Посматрано кривично дело поседује бланкетно биће, формирано не само текстом члана 260, већ и на бази материјално-правних основа које пружају Закон о заштити животне средине¹⁶, као и Закон о заштити природе¹⁷, те читав низ њихових бланкета – подзаконских аката класе правилника.

Заштитни објект посматраног кривичног дела је, у основи, животна средина уопште, као и њени основни елементи – вода, ваздух и земљиште, али и елементи живог света (види ставове 3 и 4). Зашто га сврставамо међу кривична дела еколошког насиља? Одговор је јасан.

Сам став 1, члана 260 КЗ јасно инкриминисао загађење елемената животне средине (акт чињења) извршено противно важећим прописима. Ставом 3 (у вези са ставом 1) инкриминисано је и подвргнуто санкцијама такво загађење због ког је дошло до „уништења или оштећења и животињског света великих размера”, што значи да су инкриминисани и подвргнути казнама специфично дефинисани акти насиља над животињама. Из саме конструкције норме јасно је да се ради о:

1. кривичном делу чињења,
2. деликту извршивом вољом (намером) починиоца, али
3. не треба превидети да је законодавац подвргао инкриминисању и санкционисању и извршавање овог кривичног дела у нехату (чланом 260, ставом 4).

Упозоравамо да је законодавац ставом 5 члана 260 предвидео могућност да суд, доносећи пресуду, одреди и обавезу „учиниоцу да у одређеном року предузме одређене прописане мере заштите, очувања и унапређења животне средине”. Али само уколико изрекне условну осуду за дела из ст. 1 и 4 овог члана.

10 Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

11 Види ближе: Документ бр.: 3/3–03–005/96 од 3.07.1996, В. Јолџић: *Преднацрт главе Кривичног законика СРЈ посвећене заштити животне средине*

12 *Право и животна средина*, Београд: Удружење правника Србије: Правни факултет Универзитета у Београду, 1997; Јолџић, Владан: Поглавље V: Кривичноправна заштита животне средине – О потребним новинама у кривичноправној заштити еколошких вредности. У: *Право и животна средина*, Југословенско удружење за јавну управу, Савезно Министарство за развој, науку и животну средину, Београд: Досије: Правни факултет Универзитета у Београду, 1997, стр. 376–398.

13 *Нацрт Кривичног законика Савезне Републике Југославије*, Савезно Министарство правде (радна група за израду Кривичног законика СРЈ), Београд, јуна 1998.

14 *Нацрт кривичног законика Републике Србије*, Београд, 26. јун 2004.

15 *Закон о изменама и допунама Кривичног законика*, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009, члан 103.

16 *Закон о заштити животне средине*, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, измене и допуне у бр. 36/2009.

17 *Закон о заштити природе*, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009 и 88/2010.

Члан 261 КЗ – Непредузимање мера заштите животне средине

Кривично дело „Непредузимања мера заштите животне средине“ припада категорији *свршених кривичних дела*, истовремено *правих еколошких кривичних дела нечињења*, с обзиром да се извршава:

- *непредузимањем* прописане обавезне мере заштите животне средине, или пак
- *непоступањем* по обавезујућој одлуци надлежног органа.

Заштитни објект овог кривичног дела увек је животна средина, а такозвани *објект радње* (нечињења, тиме и произвођења последице) може бити *мера заштите*, и то: а) прописана мера заштите из области еколошког законодавства, или б) наложена мера заштите животне средине.

Анализирајући посматрани деликт, пре свега сагледавањем његове *последице* или последица, јасно је да исти може да се искаже као:

1. *кривично дело произвођења опасности* (тзв. *основни облик деликта*), што је инкриминисано ставом 1 члана 261, или пак,

2. као *кривично дело са конкретном материјалном последицом*, што је његов *тежи облик*, а што је инкриминисано ставом 3, који као последицу одређује загађење животне средине, али и отуда и могуће последице по живи свет! У овом случају, сам погођени елемент (или елементи) живог света је *нападни објект* конкретно посматраног кривичног дела.

Законодавац је јасан. На основу става 3 члана 261, уколико је услед дела (неизвршавања законских или пак обавеза по одлуци надлежног органа) из члана 261, став 1 (али и став 2) дошло до загађења инкриминисаног чланом 260 КЗ-а, учинилац се подвргава кажњавању за деликт из члана 260. То се односи и на оно загађење проистекло из конкретног *деликта нечињења* услед кога је дошло до последице или последица из става 3, члана 260, а које може да се искаже и као својеврсно насиље над здрављем и животом животиња.

Законодавац је, успостављајући кривично дело „Неизвршавања мера заштите животне средине“, одређујући могуће облике *кривице*, јасно прописао да посматрани деликт може бити извршен из *умишљаја* (што одређују ставови 1 и 3), али и из *нехата* (чл. 261, ст. 2).

Као и за кривично дело из члана 260, и за кривично дело „Непредузимање мера заштите животне средине“ такође важи да и свако законски неоправдано пропуштање извршења од стране суда наложених мера или радњи „заштите, очувања и унапређења животне средине“, јесте јасан, незаобилазан, тиме и неизбежан законски основ укидања условне осуде и превођења казне из категорије условне у безусловну казну затвора.

Интересантно је да је законодавац и за овај деликт предвидео могућност да суд наложи обавезу учиниоцу да „у одређеном року предузме одређене прописане мере заштите (чл. 261, ст. 4)“, али само уколико је подвргнут условној осуди.

Члан 262 КЗ – Противправна изградња и стављање у погон објеката и постројења која загађују животну средину

Кривично дело „Противправна изградња и стављање у погон објеката и постројења која загађују животну средину“ (из чл. 262 КЗ), такво какво га сада познајемо, има своје корене у раније важећим законима о изградњи објеката¹⁸, њиховим забранама везаним за извесне изградње, неовлашћености за њихова извршавања, као и начинима извођења, а отуда и инкриминацијама истих – недозвољених као и неправилно изведених градњи, односно у потом следујућем Закону о планирању и изградњи¹⁹, његовим члановима 149 и 150 док их садашњи истоимени закон не поседује²⁰, управо поштујући чињеницу да је задатак успостављања речених инкриминација из чланова 149 и 150 преузео Кривични законик, истовремено их усавршавајући, самом чињеницом да је у диспозицију свог става 1 јасно увео заштиту животне средине.

18 Види: Закон о изградњи објеката, *Службени гласник СР Србије*, бр. 10/1984, 37/1988, 41/1988. и 6/1989. и Закон о изградњи објеката, *Службени гласник РС*, бр. 44/1995, 44/1996. и 16/1997.

19 Закон о планирању и изградњи, *Службени гласник РС*, бр. 47/2003. и 34/2006.

20 Закон о планирању и изградњи, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009.

По својој конструкцији и логици члан 262 је:

1. *право еколошко кривично дело*,
2. *дело лоцирано у основном кривичном законодавству*,
3. *деликт бланкетне природе*, који неизбежно зависи од низа законских елемената као и њихових бланкета – подзаконских прописа, а који уређују како:
 - а) заштиту животне средине, тако и
 - б) природе, али и
 - в) градње, те
 - г) коришћења разноврсних објеката и уређаја.
4. *извршилац* је увек тзв. *службено или одговорно лице*,
5. *дело*, у свом основном облику, може бити само *умишљајно извршено*,
6. *радња деликта је алтернативно (и описно) одређена*, као противправно: дозвољавање изградње, стављање у погон, коришћење објеката или постројења, или примењивање технологије, а којима се у већој мери или на ширем простору загађује животна средина.

7. *Објект кривичног дела* припада такозваним *објектима сложене конструкције*, чији елементи се међусобно не преклапају, с обзиром да је:

- а) *заштитни објект* увек право човека на здраву животну средину,
- б) *нападни објект(и)* су сви они прописи контра којих се дело извршава, а
- в) *граматички*, тј. *објект радње* овог кривичног дела *елемент* или елементи *животне средине*, што значи – увек елементи *простора*, али, мада не и увек, и законодавством заштићени *живи елементи природе*, односно животне средине.

8. *Последица* дела се исказује:

8.1. у његовом основном облику (у ставу 1, члан 262), као *угрожавање права човека на здраву животну средину*, што му аутоматски даје карактеристику кривичног дела *конкретне опасности*, управо с обзиром на произведено загађење, али и

8.2. *кривично дело повреде објекта* – произвођења материјане последице по јасно димензионисан сепарат животне средине (чл. 262, ст. 2), при чему је *последица деликта алтернативно одређена*, али и *степенована*, услед чега је и

9. *кривично дело неизбежно степеновано* у две категорије: а) *основни*, и б) *тежи облик деликта*.

10. Отуда су и *санкције* степеноване, како *по врсти*, тако и *по мери*.

Из саме конструкције норме члана 262, став 1 (основног облика дела), јасно је да је реч о акту чињења које по логици јесте својеврсни деликт насиља (кривично дело угрожавања), такав који погађа како човека, тако и живе елементе његове животне средине, а да дело одређено ставом 2 у вези става 1 јесте акт произвођења забрањене материјалне последице – уништавања, што је сасвим логично најтежи облик насиља над било којим организмом, па и животињама.

Члан 263 КЗ – Оштећење објеката или уређаја за заштиту животне средине

Кривично дело „Оштећење објеката или уређаја за заштиту животне средине“ из члана 263 актуелног Кривичног законика такође спада у ону групу деликата дужег историјата стварања, зачетог још током деведесетих година прошлог века, са чиме је научна и стручна јавност упозната захваљујући књизи *Право и животна средина*²¹. У свом *потоњем развоју*, оно је *претрпело извесне дораде*.

„Оштећење објеката или уређаја за заштиту животне средине“ је:

1. по врсти *право еколошко кривично дело*,

21 Јолџић, Владан, Поглавље V :*op. cit.*, стр. 382.

2. еколошко кривично дело лоцирано у *основном кривичном законодавству*,
3. кривично дело *бланкетне природе*, неизбежно зависи од низа законских елемената као и њихових бланкета, који нам одређују шта се у конкретном случају сматра објектом или уређајем за заштиту животне средине,
4. *извршилац* може да буде било ко, што значи да то може, али и не мора да буде и тзв. *службено или одговорно лице*,
5. дело, у свом основном облику, може бити извршено из.:
 - а) *умишљаја* (чл. 263, ст. 1, ст. 3 и ст. 5 у вези ст. 1 и 3), али и
 - б) *нехата* (чл. 263, ст. 2 и ст 4),
6. *радња деликта* је *алтернативно* (и описно) *одређена* (чланом 263, ставом 1) као противправно: уништавање, уклањање, или на други начин чињење неупотребљивим објеката за заштиту животне средине, или пак на други начин чињење неупотребљивим уређаја за заштиту животне средине,
7. *објект кривичног дела* припада такозваним *објектима сложене конструкције*, чији се елементи међусобно не преклапају, с обзиром да је:
 - а) *заштитни објект* увек право човека на здраву животну средину,
 - б) *граматички*, тј. *објект радње* овог кривичног дела елемент или елементи објеката и/или уређаја за заштиту животне средине, а
 - в) *нападни објект(и)* су живи и неживи и живи елементи животне средине, то јест: вода, ваздух, земљиште, и *живи елементи животне средине (флора и фауна)*.
8. *последица* дела се, већ у његовом основном облику, исказује као *угрожавање права човека на здраву животну средину*, што му аутоматски даје карактеристику:
 - а) кривичног дела *апстрактне опште опасности* по право човека на здрав живот у здравој животној средини, али и,
 - б) с обзиром на произведено забрањено загађење ово је кривично дело истовремено и дело *конкретне опасности* по саму животну средину.
9. Посматрано кривично дело јесте и *кривично дело повреде објекта* – произвођења *алтернативно* и *кумулятивно* одређене *материјане последице* по:
 - а) елементе апарата и/или уређаја за заштиту животне средине (чл. 263, ст. 1),
 - б) елементе апарата или уређаја за заштиту животне средине, а из овог разлога и по *простор*, његове истовремено елементе и медијуме: *вадух, воду и земљиште* (чл. 263, ст. 3),
 - в) елементе апарата или уређаја за заштиту животне средине, а из овог разлога и по *г) простор*, његове истовремено елементе и медијуме, а путем њих и
 - д) *живе елементе животне средине* (чл. 263, ст. 5 у вези става 1 и 3), а управо дотична последица, дефинисана као уништење или оштећење животињског (или биљног) света, логички јесте насиље над живим елементом животне средине.

Члан 266 КЗ – Уношење опасних материја у Србију и недозвољено прерађивање, одлагање и складиштење опасних материја

Кривично дело „Уношење опасних материја у Србију и недозвољено прерађивање, одлагање и складиштење опасних материја“ деликт је који је дужи време поседовао, али и мењао, своју сложену материјално-правну основу²². Из овог разлога је и формиран један број норми од којих је свака понаособ, мада тек делимично, покривала проблеме које инкриминише и санкционише актуелна норма члана 266 Кривичног законика Републике Србије. Део ових правних творевина продукт су државе *предецесора* Југославије, а део саме Републике Србије. Примера ради, такву норму, која је доношењем члана 266 практично инкорпорирана у њену логичку структуру поседовао је Закон о јонизујућем зрачењу СРЈ из 1996. године²³, његов члан 45, чија је основна карактеристика да није

22 Примера ради, по основу Закона о потврђивању Базелске Конвенције о контроли прекограничног кретања опасних отпада и њиховом одлагању, *Службени лист СРЈ*, бр. 2/1999; Закона о превозу опасних материја, *Службени лист СФРЈ*, бр. 27/1990, исправка у бр. 45/1990, 24/1994. и *Службени лист СРЈ*, бр. 28/1996.

23 Закон о јонизујућем зрачењу, *Службени лист СРЈ*, бр. 46/1996.

третирао све врсте опасних материја²⁴, већ само радиоактивне. Али, ово је допуњено кривичном нормом такође из споредног кривичног законодавства, ставом 5 члана 330 Царинског закона.²⁵ Но, тек формирањем првог облика члана 266 Кривичног законика Републике Србије, као таква, ова логичко-правна конструкција је готово комплетирана и у целости транслоцирана у основно кривично законодавство. Иста је по основу Закона о именима и допунама Кривичног законика Републике Србије из 2009. логички прерађена, при чему се законодавац позабавио и поштравањем мера санкција за инкриминисане облике деликта.²⁶ Поједини елементи овог кривичног дела (не и сви) јасно могу да се диференцирају као деликти еколошког насиља, како над човеком, тако и над свеукупним живим светом. На то нам указује анализа посматраног кривичног дела (извршена за потребе Пројекта 47011).

Као што се из саме локације текста (24. глава КЗ), одмах може закључити, ради се:

1. о *правом еколошком кривичном делу* из тзв. *основног кривичног законодавства*,
2. делу искључиво извршивом из *умишљаја*,
3. деликту који поседује:
 - 3.1. више *алтернативно* одређених *основних облика* (чланом 266, ставом 1), али и
 - 3.2. више *алтернативно* дефинисаних *тежких облика* (чланом 266, ставом 3 у вези става 1).
4. *Заштитни објекти* основних облика деликта су:
 - а) пре свега животна средина, али из овог разлога и
 - б) сви они прописи који се повређују извршењем деликата из става 1 чл. 266. 3.
5. *Објекти радње су опасне материје* било које категорије (што значи и опасни отпади), што треба разликовати од *средстава за извршавање радње или радњи*, и то:
 - а) средстава превоза,
 - б) средстава за прераду опасних материја,
 - в) објеката складиштења, и
 - г) објеката за одлагање речених материја.
 - 5.1. *Објект(и) тежег категорије деликта* из става 2 члана 266 јесу:
 - а) *објект радње*: дозвола, или омогућавање, у било ком облику, да се изврши нека од противзаконитих радњи дела из става 1 члана 266,
 - б) *нападни објект*: правила службеног рада, и
 - в) *заштитни објект*: бројна а различита правила која регулишу:
 - i – сакупљање,
 - ii – превоз,
 - iii – прераду,
 - iv – складиштење, и
 - г) – одлагање свих врста опасних материја.
 - 5.2. *Објекти тежких облика тешке категорије деликта* из члана 266, става 3 су:
 - а) објекти радње или радњи (*граматички*), су материје које набраја став 1 чл. 266,
 - б) а истовремено *нападни и заштитни*:
 - i – *живи елементи животне средине* (биљке или животиње), али димензионо одређени као „великих размера“, и
 - ii – *неживи елементи животне средине*, али такође одређени димензијама: великим трошковима или дужим временом за отклањање последица.
6. Сваки од логички посебно исказаних облика посматраног кривичног дела је деликт *бланкетне природе*. У сваком конкретном случају мора бити прецизно утврђено који или које то законске и подзаконске прописе починилац повређује.

24 О врстама опасних материја види више: Јолџић, Владан: *Еколошко право – Општи и посебан део*. Пример Србије – државе у транзицији. Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2008, стр. 393

25 Царински закон, *Службени гласник РС*, бр. 73/2003.

26 Види ближе Члан 106 Закона о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009.

7. *Извршилац* сваког од посматраних облика деликта може бити било које физичко лице, али не сме да се испусти из вида да наведене радње могу да изврше и правна лица, што, у сваком конкретном случају, може и морало би да значи – одговорно лице унутар дотичног правног лица.

Специфичност норме овог кривичног дела је да законодавац није, одређујући санкције, алтернативно прописао временску или новчану казну, већ кумулативно временску и новчану! За потврду реченог довољно је само прочитати ставове 1 и 2 члана 261 (*Непредузимање мера заштите животне средине*), упоредити их са санкцијама из ставова члана 266 и све на мах постаје јасно.

Како нам пласирана анализа показује, јасно је да је само став 3 у вези става 1 и става 2 члана 266 јасно инкриминисано и санкционисано кривично дело еколошког насиља.

Члан 268 – Повреда права на информисање о стању животне средине

Кривично дело из члана 268 (*Повреда права на информисање о стању животне средине*) вуче своје корене из објављивања резултата „Пројекта израде Преднацрта Закона о основама животне средине СРЈ”²⁷. Спада у *права еколошка кривична дела*, али сматрамо недовршене конструкције, с обзиром да *не садржи* толико потребну инкриминацију (раније предложеног) тежег облика деликта: изношење неистинитих података из ког разлога није дошло до адекватне реакције, у неким случајевима и обавезне, тиме и спречавања појаве материјалне последице (алтернативно одређене): уништење биљног или животињског света у већем обиму, или на ширем простору.

Анализирајмо важећу норму.

1. *Заштитни објект* актуелне норме члана 268 је *право човека на еколошку информацију*, успостављено Уставом, чланом 74, ставом 1 и разрађено Законом о заштити животне средине²⁸, његовим члановима 42 и 62, а посебно 78 и 79, који су нормативни елементи јасни материјално правни основи за формирање анализираних кривичног дела, како га је проф. Јолџић предложио. Наиме, не сме да се превиди да су чланови: 42, 62 и 78 Закона о заштити животне средине успоставили обавезе обавештавања о опасностима по човека, живи свет и свеукупну животну средину са циљем избегавања угрожавања и/или наступања материјалних последица. А да то значи, с обзиром на важећу конструкцију члана 268, да овај сет обавеза није уопште адекватно кривичноправно заштићен!

2. *Извршилац* посматраног деликта је оно лице које основано и обавезно располаже информацијама о стању животне средине и обавезно је да их другим субјектима учини доступним. Уистину, такве информације може да адекватно прикупља и/или формира само *службено или одговорно лице*. На пример, из хидрометеролошке службе, која је задужена за праћење бројних параметара стања животне средине, не само времена, или пак служби које постоје и ван Хидрометеролошког завода Републике Србије, а такође су задужене да прикупљају, сортирају и учине доступним масу ових података, који се и не могу добити без рада са посебним, а баждареним инструментаријумом. На пример, то раде и поједине тзв. „акредитоване лабораторије“, које прате стања специфичних загађења медијума – ваздуха, воде и земљишта.

3. *Радња* извршења је *узрочно-последично и алтернативно одређена*, као:

- а) ускраћивање података (што му даје карактер *кривичног дела нечињења*), или
- б) давање неистинитих података (што му даје карактер *кривичног дела чињења*).

Али којих то података? Увек су то подаци о стању животне средине и појавама, а који су неопходни за предузимање адекватних мера заштите живота и здравља људи, који су *заштитни објект* овог кривичног дела.

4. Отуда је *објект радње* (граматички) увек еколошка информација неопходна за предузимање адекватних мера заштите живота и здравља људи од еколошки неадекватног стања животне средине или еколошки неадекватних појава унутар животне средине.

27 Јолџић, Владан, Поглавље V – Кривично правна заштита животне средине, *Право и животна средина*, стр. 393.

28 Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 145/2004. и 36/2009.

5. *Нападни објект* су сви они прописи који успостављају:

- а) право на еколошку информацију,
- б) обавезу њиховог прикупљања, и
- в) регулишу обавезе и поступке пласирања неопходних еколошких информација.

Примера ради, међу овим нормама су и сви претходно помињани чланови 42, 62, 78 и 79 Закона о заштити животне средине, јер се ово кривично дело увек извршава повређивањем прописа који се односе на еколошке информације и право располагања истим.

6. *Последица* посматраног кривичног дела је истовремено кумулативно и алтернативно одређена, а исказује се као:

- а) неадекватна процена – отуд и непредузимање неопходних мера, услед добијања непотпуних или лажних података, или
- б) неадекватна процена, због чега и предузимање неодговарајућих мера, такође услед добијања непотпуних или лажних података, односно
- в) као непоседовање било каквих података, због чега и непредузимања било којих мера неопходних за спречавање опасности по живот и здравље људи.

7. Отуда је посматрано кривично дело *право еколошко кривично дело изазивања реалне опасности*.

Законодавац је, конструишући посматрану норму, у потпуности превидео шта све може да се догоди, отуда и ваља да инкриминише и санкционише, ако ово ускраћивање података изазове *тежу последицу* или *последице*.

Члан 269 – Убијање и злостављање животиња

Идеја Кривичног дела из члана 269 (*Убијање и злостављање животиња*) зачета је још деведесетих година 20. века²⁹, као и ратификације једног броја конвенција које штите, са различитих аспеката, флору и фауну од повреда, убијања, или пак угрожавања врста, што су све облици исказивања еколошког насиља. Материјално правна основа за доношење члана 269 пружена је по више основа: законима о потврђивању поменутих конвенција, али и Закона о заштити животне средине, оном из 1991. године³⁰, те потоњем, који је наследио његове задатке, а чија је основна верзија ступила на снагу 2004, те снажно новелирана 2009. године. А још више је прецизирана у Закону о заштити природе³¹.

Тим који је радио на разради „Преднацрта Кривичног законика Републике Србије“ практично је унео, уз малу лексичку, али не и правно-логичку прераду, оба става предложена у формулацији „Уништавање флоре и фауне“ у основни текст Кривичног законика, члана 269, али је, радећи 2009. године на Закону о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије³² правилно уочио наш пропуст – да ваља инкриминисати и:

- а) организовање борби животиња, те
- б) клађења поводом ових борби, што су у суштини два одвојена логичка бића у већини савремених држава противзаконитих дела, а у једном броју њих и јасно инкриминисаних и санкционисаних.

Анализа нам показује да:

1. посматрано кривично припада врсти *правих еколошких кривичних дела*, с обзиром да штити живе елементе животне средине, односно природе, већ јесте
2. кривично дело из чл. 269 поседује градацију, од *основног облика*, инкриминисаног ставом 1, до *два тежа*, инкриминисана ставовима 2 и 3.
3. *Заштитни објект* овог кривичног дела јесу животиње (фауна), истовремено и *објект радње* и *нападни објект*, како основног облика деликта (из става 1), тако и свих тежих облика

29 Јолџић, Владан, Поглавље V – Кривично правна заштита животне средине : *op. cit.*, стр. 391–393.

30 Овај закон престао је да важи у целости тек доношењем Закона о изменама и допунама закона о заштити животне средине.

31 На пример, мада не и само – чланом 29, ставом 4 и чланом 74, ставом 2, тачком 3.

32 Види члан 107 Закона о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије из 2009.

извршења деликта. Ово га аутоматски, узимајући у обзир и радњу деликта, сврстава у кривична дела еколошког насиља!

4. Сама радња основног облика деликта је алтернативно одређена, као противзаконито:

- а) убијање,
- б) повређивање,
- в) мучење, или
- г) на било који други начин, али такође противзаконит, злостављање животиња.

4.1. Радња тежих облика деликта је такође алтернативно одређена, и то за деликт из става 2 не само логичким садржајем практично идентичним радњи (њеним облицима) из основног облика кривичног дела из члана 269, већ и димезијом или статусом. Другим речима да је дело учињено:

- а) према већем броју животиња, или пак
- б) у односу на животињу која припада посебно заштићеним животињским врстама.

4.2. Радња тежег облика деликта из става 3 члана 269 такође је алтернативно дефинисана као:

- а) организовање борбе животиња из користољубља,
- б) финансирање борбе животиња,
- в) обављање улоге домаћина борбе,
- г) организовање клађења поводом оваквих борби, и
- д) учешће у клађењу поводом поменутих борби.

5. *Последица* је, што је очигледно у основном и првом тежем облику деликта, алтернативно одређена као: убијање, повређивање, мучење животиња, или злостављање на какав други начин, при чему први тежи облик карактерише, како смо претходно навели, да је дело учињено:

- а) према већем броју животиња, или пак
- б) у односу на животињу која припада посебно заштићеним животињским врстама.

5.1. *Последица* тежег облика деликта из става 3 члана 269 не мора да се исказе као убијање, али и када не наступе ове, сасвим сигурно наступају последице повређивања примерка или примерака животиња, учесника у борби или борбама.

6. *Санкције* су за:

а) основни облик деликта алтернативно одређене као: новчана или казна затвора од законског минимума до пуне године затвора, а

б) за први тежи облик деликта такође алтернативно, као новчана или казна затвора од законског минимума до три године затвора, док

в) за било коју варијанту тежег облика деликта из става 3 казна је кумулативна и то затворска у распону од три месеца до три године затвора плус новчана.

Као што нам анализа јасно показује, законодавац је, као и ми у нашем ранијем раду, пре-видео да логички издвоји и инкриминише организовање борбе животиња које се не чини из користољубља.

ЗАКЉУЧАК

Како је тек део могућих примера показао, правна струка у сарадњи са низом других еколошком праву прибрежним, отуда и законодавство Републике Србије, посветила је пажњу формирању и развоју како инкриминација, тако и санкција еколошких кривичних дела, од којих знатан део може јасно да се издвоји и посматра као деликт еколошког насиља, уперен ка човеку и/или елементима животне средине. При томе је низ ових деликата уперен ка неком уже одређеном елементу животне средине, као нападном објекту. Али, уистину, највећи њихов део може да доведе до угрожавања или повреде човека – са отклоњивим (лака телесна повреда), или пак неотклоњивим последицама (тешка телесна повреда или дело са смртним исходом), али и до истих таквих последица по живи свет који га окружује, најчешће у одно-

су на животиње. Познато је да је већ дуго низ година насиље над животињама подвргнуто правној регулативи³³, пре свега ограничењима³⁴, па отуда и санкционисању, посебно оних чињења која се исказују као суровости³⁵ али и организовање борби животиња³⁶. Очигледно је да је и домаће законодавство следило, мада са извесним закашњењима, овај развојни пут, али не увек и у потпуности адекватно, што се показало у анализираним примерима. Отуда и наше виђење, шта је још неопходно да се учини да би третман кривичних дела еколошког насиља био адекватан и потпун. У овом закључном излагању износимо мањи број примедби, а истовремено и предлога, шта треба да се учини на плану даљег развоја основног еколошког кривичног законодавства Републике Србије, управо зарад потпунијег и квалитетнијег нормативног и практичног третмана деликата еколошког насиља. Дозволите да их изложимо.

Анализирајући члан 260 (*Загађење животне средине*) упозоравамо да је законодавац његовим ставом 5 предвидео могућност да суд, доносећи пресуду, одреди и обавезу „учиниоцу да у одређеном року предузме одређене прописане мере заштите, очувања и унапређења животне средине“, али само уколико изрекне условну осуду за дела из ст. 1 и 4 овог члана. На овакво законско решење имамо две основане примедбе:

1) да уопште није предвидео могућност изрицања ове обавезе по основу безусловне казне, како казне затвора, тако и новчане казне (а иста је могућа по основу става 1, члана 260). Пропуст је што овакво санкционисање безусловном казном није праћено и могућношћу да суд, доносећи пресуду, одреди и напред презентовану обавезу „учиниоцу да у одређеном року предузме одређене прописане мере заштите, очувања и унапређења животне средине“;

2) штавише, поменуто „предузимање одређене прописане мере заштите, очувања и унапређења животне средине“ логички не мора да значи, често и не може да значи, с обзиром на важеће ванкривично законодавство, предузимање ових радњи искључиво од стране самог осуђеног починиоца (физичког или правног лица³⁷). Исти осуђени субјект, често с обзиром на норму различитих закона, и не може бити сматран да је: а) способан, б) стручан, в) опремљен, па из ових разлога ни г) овлашћен за директно извршавање обавезе, иако му ова обавеза јесте законито успостављена, у суштини ванкривичним законским текстовима³⁸, што значи да је у обавези да ангажује оно физичко или правно лице које испуњава ове услове!

Интересантно је да је законодавац и за члан 261 (*Непредузимање мера заштите животне средине*) предвидео могућност да суд наложи обавезу учиниоцу да „у одређеном року предузме одређене прописане мере заштите (чл. 261, ст. 4)“, али само уколико је подвргнут условној осуди. На ово имамо исте примедбе као и за конструкцију члана 260.³⁹

И за члан 263 (*Оштећење објеката или уређаја за заштиту животне средине*) могу бити изнете исте оне примедбе као и за члан 260, те члан 261, ст. 4.

За члан 268 (*Повреда права на информисање о стању животне средине*) може бити изнет низ примедби и сугестија, управо да би деликти еколошког насиља били ваљаније кривично-правно третиран. Норма инкриминише само ускраћивање еколошки битних података, што значи изазивање апстрактне или конкретне еколошке опасности. Али шта ако управо ово ускраћивање података који обавезно морају да се или објаве, или на сваки други, а законит начин, учине доступним, изазове *тежу последицу*, или *последице*. А јасно је да су, управо услед ускраћивања података или давања неистинитих података у пракси, могуће и појаве радњи неадекватног чињења, или пак и нечињења, произашлих из нескривљеног погрешног

33 Започето још 1966. са *Animal Welfare Act (Laboratory Animal Welfare Act of 1966, P.L. 89-544)*, председника САД Линдона Џонсона, којим је регулисан положај и коришћење животиња у истраживањима.

34 Па тако у Швајцарској још од 1978. године са *Act on Animal Protection of March 9, 1978* (закон) и пратећом уредбом Владе *Swiss Animal Protection Ordinance* (1981).

35 Која се инкриминишу и санкционишу. Види: *Criminal Code of Canada* (R.S.C., 1985, c. C-46), секције: 445.1 – 445.7.

36 *Michigan Criminal Animal Protection Laws (June 2001)*, под: 750.49. Види са: <http://www.apainc.org/files/DDF/MI%20Cruelty%20Laws.pdf>

37 Која одговарају по основу Закона о одговорности правних лица за кривична дела, *Службени гласник РС*, бр. 97/2008.

38 Јолџић, Владан; Јовашевић, Драган: *Еколошко кривично право, међународни и уставни основи, стварност и могућности*, Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2012, стр. 183–185.

39 Види више о томе: *Еколошко кривично право, међународни и уставни основи, стварност и могућности*, Целина II, В. Јолџић, стр. 185–189.

поимања стварности од стране починилаца, које би радње биле уз доступне адекватне податке највероватније избегнуте, отуда избегнуте и следеће могуће последице:

а) загађивање животне средине (што значи и њених живих елемената), које прелази дозвољене границе, потом,

б) загађивање животне средине које је прешло дозвољене границе и то у тој мери да је за отклањање истог неопходно:

1) дуже време, или

2) велика новчана средства,

в) отклоњиву повреду здравља људи (лака телесна повреда),

г) повреду здравља људи која оставља трајне последице (тешка телесна повреда), и

д) смрт једног или више лица.

Све ово бисмо могли да посматрамо као:

а) логички јасно диференциране теже облике, или

б) алтернативно одређене теже облике инкриминсаног дела из члана 268.

Све ово су облици кривичног дела еколошког насиља, али какви реално постоје, и они би морали да буду адекватно формално, што значи законски јасно, инкриминисани и санкционисани! Али је исто тако очигледно да то законодавац Републике Србије није учинио, тј. нити инкриминисао, нити санкционисао, што сматрамо пропустом који треба исправити!

Такође је очигледно да се мора и степеновати одговорност адекватно наведеним материјалним последицама произашлим из незаконитог ускраћивања еколошке информације, односно пружања неистините информације, онда када је обавезна истинита и потпуна еколошка информација.

Анализа члана 269 (*Убијање и злостављање животиња*) показала нам је да је законодавац превидео да логички издвоји и инкриминише организовање борбе животиња које се не чини из користољубља. А и ове борбе постоје, и могу да се подведу под појам „мучење животиња“. Отуда, учествујући на актуелном научном скупу, овим путем предлагемо да се изврши допуна и „Члана 269 – Убијање и злостављање животиња“, формирањем новог, 4 става, члана 269, којим би дотична радња била инкриминисана и санкционисана!

Мишљења смо да би усвајање изнетих примедби и предлога попунило сада постојеће правне празнине које није логично попуњавати својерсном правном схоластиком.

ЛИТЕРЕТУРА

3. *Act on Animal Protection of March 9, 1978, Switzerland.*
4. *Animal Welfare Act (Laboratory Animal Welfare Act of 1966, P.L. 89-544).*
5. Документ бр.: 3/3-03-005/96 (Архив Владе СРЈ) од 3. 07. 1996, В. Јолџић: *Преднацрт главе Кривичног законика СРЈ посвећене заштити животне средине*
6. Закон о дивљачи и ловству, *Службени гласник РС*, бр. 18/2010.
7. Закон о изградњи објеката, *Службени гласник РС*, бр.: 44/1995, 44/1996. и 16/1997.
8. Закон о изградњи објеката, *Службени гласник СР Србије*, бр.: 10/1984, 37/1988, 41/1988 и 6/1989.
9. Закон о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009.
10. Закон о јонизујућем зрачењу, *Службени лист СРЈ*, бр. 46/1996.
11. Закон о одговорности правних лица за кривична дела, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 97/2008.
12. Закон о планирању и изградњи, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 47/2003. и 34/2006.
13. Закон о планирању и изградњи, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009.
14. Закон о заштити природе, *Службени гласник Р. Србије*, бр.36/2009. и 88/2010.
15. Закон о заштити животне средине, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 135/2004. и 36/2009.

16. Закон о потврђивању Базелске Конвенције о контроли прекограничног кретања опасних отпада и њиховом одлагању, *Службени лист СРЈ*, бр. 2/1999.
17. Закон о превозу опасних материја, *Службени лист СФРЈ*, бр. 27/1990, исправка у бр. 45/1990, 24/1994. и *Службени лист СРЈ*, бр. 28/1996.
18. Joldzic, Vladan: Ecology law - general part. Or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline (personal Observations), *поглавље 2.2.1 Development of the Ecology law Protection and the possibilities of its Systematization*, pp. 137–148, *Revista Mestrado em Direito*, Osasco, ano 9, n. 1, p. 127–169 (Brazil).
19. Јолџић, Владан ; Јовашевић, Драган: *Еколошко кривично право, међународни и уставни основи, стварност и могућности*, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2012.
20. Јолџић, Владан ; Јовашевић, Драган: *Еколошки прекршаји у правном систему Републике Србије (теоријско-практички приступ)*, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2013.
21. Јолџић, Владан ; Јовашевић, Драган: *Еколошки привредни преступи (Специфичност правног система Републике Србије)*, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2013.
22. Јолџић, Владан: *Еколошки криминалитет у праву и стварности*, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 1995.
23. Јолџић, Владан: *Еколошко право. Општи и Посебан део (Пример Србије – државе у транзицији)*. Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2008.
24. Јолџић, Владан: *Кривична, дисциплинска и материјална одговорност за загађивање животне средине, казнена политика у области заштите у свету и код нас*, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2007.
25. Јолџић, Владан: Поглавље V : Кривичноправна заштита животне средине. У: *Право и животна средина*, Београд : Југословенско удружење за јавну управу, Савезно Министарство за развој, науку и животну средину, Досије : Правни факултет Универзитета у Београду, 1997.
26. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.
27. *Michigan Criminal Animal Protection Laws* (June 2001), под 750.49. Види: <http://www.apainc.org/files/DDF/MI%20Cruelty%20Laws.pdf>
28. *Нацрт кривичног законика Републике Србије*, Београд, 26. јун 2004.
29. *Нацрт Кривичног законика Савезне Републике Југославије*, Београд : Савезно Министарство правде (Радна група за израду Кривичног законика СРЈ), Београд, јун 1998.
30. *Swiss Animal Protection Ordinance* (1981).
31. Царински закон, *Службени гласник РС*, бр. 73/2003.
32. *Criminal Code of Canada* (R.S.C., 1985, с. С–46), секције : 445.1–445.7.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ МОЋИ, СИЛЕ И НАСИЉА¹

Проф. др Радослав Гађиновић
Институт за политичке науке, Београд

Проф. др Младен Бајагић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Да би свестрано и критички говорили о узроцима, облицима и последицама насиља, као и о друштвеним реакцијама на тај феномен, неопходно је да се у теоријском разматрању насиља као политичког, правног и безбедносног проблема што прецизније одреди његов појам, имајући у виду и његова изворишта и разнолике облике и последице испољавања. Зато свака научна анализа тог феномена мора почети истраживањем феномена и моћи и силе, дакле, утврђивањем садржине тих појмова, као основе за свеобухватно сагледавање свих особености и специфичности самог насиља. У овом раду се у средишту анализе управо налазе појмови моћи, силе и насиља, с циљем да се утврде основни путокази за критичко сагледавање свих узрочно-последичних веза између тих феномена својствених људском друштву од његовог постанка до данас.

Кључне речи: моћ, сила, насиље, политика, друштво, безбедност, страх.

УВОД

Насиље је феномен који постоји у свим историјским епохама развоја људског друштва и представља константу друштвених односа.² Насиље, а пре свега политичко насиље, представља једну од основних карактеристика понашања појединаца, група и самих држава од њиховог настанка до данас. Већ вековима политичко насиље обележава развој друштва и држава, кроз мноштво својих различитих појавних облика. То је одлика и савременог глобализованог друштва, које се првих деценија XXI века сусреће са сложеним и, по последицама, изразито тешким облицима насиља. Да би се разумели сви аспекти насиља као изразито негативног друштвеног, политичког, коначно и психолошког феномена, неопходно је утврдити његово порекло, посебно имајући у виду да насиље није могуће спроводити без поседовања одређених капацитета моћи, односно силе, без обзира на то који су ниво и облик насиља у питању.

У условима умрежених изазова и претњи укупном развоју и благостању човека, друштва и државе и глобалног окружења на почетку XXI века, насиље се испољава и директно и индиректно, отворено и прикривено, тако да је веома тешко, готово и немогуће утврдити његово право порекло, мотиве и циљеве. Друштвене науке се од свог развоја до данас баве феноменом насиља, настојећи да пруже одговоре на питања о његовој природи и узроцима и мотивима насилног деловања на свим нивоима. У том смислу је одувек било значајно истражити односе на релацијама појединац–појединац, група–појединац, држава–појединац, држава–друштво, тлачитељ–потлачени, моћни–слаби/нејаки, посебно из угла односа између моћних и слабих држава (*strong and weak states*), држава које на основу предоминантних капацитета моћи и силе у односу на друге имају аспирације да себично намећу сопствену вољу и владају свим могућим механизмима, па и употребом претњи и применом насиљем.

Крајем XX и почетком XXI века јавио се низ научних радова о различитим врстама насиља, посебно о политички мотивисаном насиљу, где преовладавају истраживања о свим облицима

1 Овај рад је настао као резултат у оквиру интерног, научно-истраживачког пројекта „Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције“, који реализује Криминалистичко-полицијска академија из Београда, а на основу одлуке Наставно-научног већа Академије 18 број 662/1 од 29. новембра 2011. године и одобрења Министарства унутрашњих послова Републике Србије актом 01 број 2080/2011–2 од 28. фебруара 2011. године.

2 Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012). *Организовани криминал и тероризам*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 189.

криминала, тероризму као глобалној претњи безбедности, али и другим облицима и нивоима насиља које се дешава на нивоу друштва, односно унутар државе као организоване политичке заједнице, али и на међународном плану. Зато је данас незамисливо бавити се било којом темом у области социологије, савремених студија безбедности, психологије, криминалистике, криминологије, кривичног права и других научних дисциплина, а да се насиље, непосредно или посредно, не нађе у самом средишту анализе. Циљ свих истраживања је да се открију корени насиља, носиоци насиља и њихови мотиви и циљеви, и евентуално утврде механизми за његово ублажавање, коначно и искорењивање, као једног од најнегативнијих облика понашања које угрожава и разара не само голи опстанак већ и основна људска права и слободе човека. На међународном нивоу анализе, насиље се сагледава као последица успостављених односа моћи између међународних актера, у којима насиље има најчешће кључну улогу. Они који поседују моћ и они који имају монопол силе, не мислећи, притом, само на државу као носиоца тог монопола у односу на грађане, већ и на односе између држава, често прибегавају насиљу као ефикасном средству наметања воље слабима. Неопходно је нагласити да насиље није проста употреба силе, већ рад као облик људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила. У таквим условима су угрожене све универзалне људске вредности, коначно и слобода као највиши идеал. Ипак, треба се присетити чињенице да и „најјачи никада није толико јак/снажан да би заувек могао постати господар, не претвори ли своју снагу у право, а послушност у душност“.³ У овој, универзалној филозофској мисли скривени су и многи, најдубљи пориви самог истраживања феномена насиља. Моћ, сила и насиље су увек у директној узрочно-последичној вези с влашћу, која је „утолико легитимна, уколико је маса потчињених прихвата с изричитом и прећутном сагласношћу, уколико је доживљава као правремену и непристрасну“.⁴ С друге стране, нелегитимна и отуђена власт је извор силе и насиља и из ње се рађају неразрешиви односи појаве и деловања тих феномена и вредности које треба да буду одлика савременог друштва и друштвених (и политичких) односа.

МОЋ И СИЛА

Моћ, као један од кључних појмова политичких наука, науке о међународним односима и савремених студија безбедности, вишезначан је, сложен и неодређен појам, коме се често приписују различити садржаји, док се најчешће поистовећује с појмом силе.⁵ Појам моћи у друштвене науке и савремену науку о политици увео је Томас Хобс (*Thomas Hobbs*) у делу *О грађанину (De Cive)*, који сматра да је моћ државе највећа моћ, јер представља збир појединачних моћи највећег броја људи.⁶ У научној литератури постоји велики број појмовних одређења моћи, и у контексту унутрашње, и у контексту међународне политике.

Енглеска реч *power* (моћ) има широк и неодређен смисао и у политичкој теорији се користи и за означавање силе и власти (*power politics* – политика силе). Од зачетака људског друштва до модерних времена моћ се различито разуме и третира, а тим феноменом су се бавили и многи писци, попут Сун Тзуа (*Sun Tzu*), Тукидида (*Tukidydes*), Макијавелија (*Machiavelli*), Клаузевица (*Carl von Clausewitz*)⁷, Волтера (*Voltaire*)⁸ и других политичких класика. На пример, Волтер сматра да се моћ састоји у томе да моћник натера друге да делају онако како он хоће.⁹ Она постоји увек када имам прилику да потврдим своју вољу насупрот отпору других, каже Макс Вебер, подсећајући на Клаузевицеву дефиницију рата као „акта насиља да би се супарник приморао да ради онако како ми желимо. Тако сама реч рат означава моћ човека над човеком“.¹⁰

3 Ruso, Ž.-Ž. (1978). *Društveni ugovor*. Zagreb: Školska knjiga, str. 101.

4 Tadić, Lj. (1996). *Nauka o politici*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, str. 127.

5 Бајагић, М. (2012). *Међународна безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 209.

6 Гаџиновић, Р. (2009). *Политичко насиље и глобализација*. Београд: Драслар Партнер, стр. 56; Гаџиновић, Р. (2007). Примена силе у међународним односима. *Српска политичка мисао*, 14(3/4), 9–22.

7 По Карлу фон Клаузевицу „моћ представља акт силе којим се приморавају непријатељи на жељено понашање“. Упоредити: Clausewitz, K. (1993). *On War*. New York: Random House, str. 83.

8 Упоредити: Гаџиновић, Р. (2009), *op. cit.*, стр. 58.

9 Arent, H. (2002). *O nasilju*. Beograd: Alexandria Press, Nova srpska politika misao, str. 46.

10 *Ibid.*, str. 47.

Савремени развој друштвених наука је допринео даљој садржајнијој и свеобухватнијој анализи феномена моћи, тако да смо данас сведоци мноштва научних расправа о појму и битним карактеристикама моћи. Једну од најопштијих савремених дефиниција моћи дао је Роберт Дал (*Robert A. Dahl*), који сматра да је моћ однос међу људима¹¹ и да представља способност да се натера други субјект да уради оно што иначе не би урадио.¹² Дакле, моћ је „способност једне стране да утиче на понашање друге стране да уради нешто што иначе не би учинила“.¹³ Моћ је средство које пружа могућност да се утиче на понашање других актера у складу са сопственим циљевима. За већину, моћ, као и новац, инструмент је који се, пре свега, користи за постизање или одбрану других циљева, што би могло укључити престиж, територију или безбедност.¹⁴ Слично одређење моћи даје и Кенет Волц (*Kenneth Waltz*), према коме је „моћан онај ко утиче на другог више него онај на њега“.¹⁵ Рејмон Арон (*Raymond Aron*) сматра да је моћ „потенцијал који поседују човек или група да с другим људима, односно групама успоставе односе који су сагласни с њиховим жељама, тј. моћ је способност производње и разарања.“¹⁶ Макс Вебер (*Max Weber*) сматра да је моћ изглед да се, у оквиру једног друштвеног односа, спроведе сопствена воља упркос отпору, без обзира на то на чему се заснивају ти изгледи.¹⁷ Они који имају већу моћ законито теже владавини над онима који имају мању моћ. „Моћ је способност појединца, групе или државе да наметне своју вољу другоме, ослањајући се, притом, на ефикасност средстава силе у случају непокорвања.“¹⁸

Значајно је указати и на широко социолошко одређење појма моћи које је дао Ентони Гиденс (*Anthony Giddens*), по коме је моћ „способност појединаца или група да остваре своје интересе. Моћ понекад подразумева директну употребу силе, али је готово увек прати и развој идеја/идеологије која оправдава демонстрацију моћи.“ Слично томе, за Самјуела Хантингтона (*Samuel Huntington*) моћ је способност једне особе или скупине да промени понашање друге особе или скупине, а носилац моћи мора имати политичка, економска, војна, институционална, демографска, технолошка, социјална и друга средства.¹⁹ Ипак, морамо се због много разлога сложити с тим да моћ никада није својство појединца, она припада групи и постоји само онолико дуго колико та група јединствено функционише. Када се за некога каже да „има моћ“, то значи да га је извесна група људи овластила да делује у њихово име. Оног тренутка када та група од које потиче моћ нестане, „његова моћ“ такође нестане.²⁰

Као политички феномен (и појам), моћ се увек, сматра Едвин Кар (*Edvin H. Carr*), одређује као суштински елемент политике, ... јер је свака политика у одређеном смислу политика моћи.²¹ Тако је, према Квинсију Рајту (*Quincy Wright*), „свака политика у становитом смислу политика силе. У најширем смислу, сила је способност постизања циљева а политика је умешност прилагођавања средстава да би се постигли групни циљеви против опозиције других група.“²²

Према реалистичкој теорији међународних односа, моћ (и борба за моћ) је средишњи појам националног интереса, заједно с националном безбедношћу. Један од родоначелника те школе мишљења – Ханс Моргентау (*Hans Morgenthau*), помоћу моћи дефинише и сам појам националног интереса, при чему су за њега основни елементи: географија; природни извори (извори хране и сировина); индустријски капацитет; војна спремност/војна технологија, војно вођство, квалитет и квантитет оружаних снага; становништво; национални карактер; национални морал, где су одлучујући чиниоци квалитет друштва и владе; квалитет дипломатије; квалитет владе (добро уравнотежење материјалних и људских ресурса земље и

11 Dahl, A. R. (1997). *Toward Democracy: A Journey, Reflections: 1940–1997*. Berkeley: Institute of Governmental Studies Press, str. 852; Детаљније у: Pavlović, V. (2011). Моћ и политичко одлучивање. *Godišnjak*, 5(6), 87–104.

12 Dahl, A. R. (1957). *The Concept of Power*. *Behavioral Science*, 2(3), 201–215.

13 Chernoff, F. (2007). *Theory and Metatheory in International Relations: Concepts and Contending Accounts*. New York: Palgrave Macmillan, str. 148.

14 Griffiths, M., O'Callaghan, T., Roach, S. C. (2008). *International Relations: The Key Concepts*. New York: Routledge, str. 258.

15 Упоредити: Waltz, N. K. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.

16 Aron, R. (1966). *Peace nad War: A Theory of International Relations*. New York: Doubleday & Company, str. 551–600.

17 Упоредити: Гађиновић, Р. (2008). Дефинисање насиља. *Српска политичка мисао*, 15(4), 147–164.

18 Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво*. Београд: Просвета, стр. 57–58.

19 Бајагић, М. (2012), *op. cit.*, стр. 210.

20 Гађиновић, Р. (2008), *op. cit.*

21 Carr, E. H. (2001). *The twenty years crisis*. Basingstoke: Palgrave, str. 102.

22 Упоредити: Wright, Q. (1955). *The Study of International Relations*. New York: Appleton-Century-Crofts.

њене спољне политике), итд. На основу тих елемената моћи Моргентау оцењује да „ма који да су коначни циљеви међународне политике, моћ је увек непосредан циљ. Међународна политика је, као свака политика, борба за моћ... Зато је моћ општи циљ јер, ма који били непосредни политички циљеви, свака, чак и међународна политика, представља борбу за моћ.“²³ Дакле, као битан ослонац спољне политике, моћ представља својеврстан вид способности да држава наметне своју вољу ван својих граница, односно ван граница свог суверенитета, при чему се наглашавају њена релативност и, на кратак рок, повезаност са снагом којом се располаже. На дуги рок, моћ се везује за способност државе да увећа своју снагу. Моћ је, дакле, „способност државе да употреби утицај на понашање других држава или оствари контролу над њиховим акцијама, а сама манифестација моћи државе представља понашање које може утицати на промену понашања других држава, и то побуђивањем/*inducement*, саветовањем/*echoortation* или присилом/*coercion*, за шта су потребни одређени капацитети (економски, војни, итд.) и средства која одређују државу као моћну“.²⁴ И Џозеф Нај (*Joseph Nye*) види моћ државе као њену „способност да изнуди извесно понашање друге државе или субјеката према којима је моћ усмерена. Потенцијали (ресурси) државе управо почивају на њеној моћи и они, између осталог, укључују релативно велике количине ресурса, као што су становништво, величина територије, национални ресурси, економска снага, војна моћ и политичка стабилност. Моћ у међународним односима значи поседовање јаких карата у партији покера међународне политике. Ако покажете јаке карте, остали ће вероватно одустати. Наравно, ако лоше играте партију или постанете жртве блефа и преваре, још можете да изгубите или, барем, да не постигнете резултат који желите.“²⁵

Термин сила (*force*) се у свакодневном животу поистовећује са сродним појмовима као што су моћ, насиље (*violence*), рат и слично, који су, у суштини, само један облик или сегмент силе. Сила представља и природни и друштвени феномен.²⁶ Сила се у филозофском смислу дефинише као „снага, моћ, узрок кретања и промена, оно што ствара промену, принцип делатности, односно све што утиче на промену у понашању и искуству. Сила има, по правилу, метафизичке импликације, нарочито када се наглашава материјална природа психичког.“²⁷ У друштвеним, пре свега политичким наукама, сила се дефинише као способност ефективне акције одређене групе, државе и сл. Сила је, дакле, средство за наметање моћи одређеног ентитета другом ентитету. Али, да би се испољила одређена сила, неопходно је поседовање одређене моћи за ту намеру. Сила је свакако једно од константних обележја државе и међународног система у целини, без обзира на то о ком је периоду њиховог развоја реч. Сила се користи за реализацију државних интереса и циљева. Посебне и појединачне вредности или интереси постижу се применом одговарајуће врсте силе и моћи (дипломатске, политичке, економске, војне и сл.). Успешно или неуспешно испољавање једне врсте силе могу различито деловати на примену и испољавање других врста силе. На пример, успешно испољавање политичке моћи и силе доводи до решавања неких безбедносних изазова и претњи без примене оружане силе и обратно.

Сила је, према томе, продукт моћи, односно силу примењује само онај ко поседује моћ. То може бити држава која поседује моћ, односно апарат (при)силе у односу на сопствене грађане, или држава чија се спољна политика темељи на политици моћи (*power politics*), у крајњем случају и на инструменталној сили. Када је, на пример, у питању војна сила, њу успешно примењују само моћне државе. Да би оствариле своје националне интересе, моћне државе употребиће силу и као почетно и као крајње средство. Дакле, моћ је шири појам од силе, а сила је увек продукт моћи, средство за остваривање моћи, њена „ударна песница“.²⁸

23 Опширније у: Morgenthau, J. H. (1993). *Politics Among Nations: The Struggle of Power and Peace*. Boston, Mass.: McGraw-Hill, str. 113–177;

24 *Issues in International Relations*. (2008). New York: Routledge, str. 61; Упоредити: Бајагић, М. (2012), *op. cit.*, стр. 212.

25 Nye, J. S. (2002/2003). Limits of American Power. *Political Science Quarterly*, 117(4), 545–559; Упоредити: Nye, J. S. (2005). *Understanding International Conflicts*. New York: Pearson Education.

26 Arent, H. (2002), *op. cit.*

27 Вишњић, Д. (2003). *Научна израђеност теорије стратегије: докторска дисертација*. Београд: Војна академија, стр. 81–85.

28 Гађиновић, Р. (2008), *op. cit.*, 159.

НАСИЉЕ

Насиље је проблем који поступно разара човека, оно није проблем за човека, него је проблем против човека. Човек је рођен с насиљем и у насиљу које се никада не зауставља и не мирује, барем не потпуно. Нема краја насиљу као што нема краја ни слободи.²⁹ Дакле, нема крајњег (*eshatos*) у насиљу и нема есхатологије насиља, што значи да од насиља нема избављења.³⁰ Волтер дефинише насиље као „деструктивну страну силе“, а појам насилног је „ограничен у смислу деструктивног зла“.³¹ Тако схваћено насиље упућује да је сила само средство које се може инструментализовати за различите циљеве. Према Хегелу, природна основа насиља је „жудња као непревладана жеља за поседовањем (неког) објекта“.³²

У модерном добу насиље је значајно измењено, односно модификовано, преобликовано или сублимирано, али није укинута. И појединци и друштво се одувек сусрећу с различитим облицима неизбрисивог насиља против кога се тешко бори и које се тешко може искоренити као иманентно негативна друштвена појава.³³ Према Војину Димитријевићу, „насиље је прилично непрецизан термин којим се означава наношење душевног, а знатно чешће физичког бола или повреде. Насиље као социолошка и криминолошка појава је нужни противник готово свих савремених друштава, без обзира на степен њиховог друштвено економског развоја.“³⁴ Насиље се може одредити и као „незаконита употреба силе да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи, односно оно подразумева употребу принудних средстава и метода према некоме против његове воље и права, примену физичке силе према објектима и материјалним средствима.“³⁵ Насиље је екстремни облик агресије нелегитимном или неоправданом употребом физичке или психичке силе.³⁶ Оно је савремени и друштвено опасан феномен и представља опасно угрожавање живота људи, њихове психе и слободе, као и човеково угрожавање природе.³⁷ Насиље је, према Драгану Симеуновићу, „људска делатност, а сила је само средство. Насиље није проста употреба силе, већ њен рад, као облик људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила. Насиље је делатност којом неки чин, активност, радња или процес отпочињу, врше се или заустављају, односно одржавају или убрзавају, или се нека форма и суштина стварају, трансформишу или разарају насупрот вољи и интенцији остварења интереса и задовољавања потреба објекта насиља уколико је свестран, односно насупрот његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима уколико није реч о човеку.“³⁸ Као најинтензивнији и застрашујући облик насиља Симеуновић наводи терор који спроводи неко ко је доминантан, што подразумева не само имање власти већ и коришћење сваке, тренутно надмоћне позиције у људским односима. Али, као политичка категорија, терор је насиље неке и нечије политичке власти.³⁹

Насиље генерално може бити физичко и психичко, односно директно и индиректно; структурално (насиље различитих структура друштва над другим структурама) и институционално (злочини злоупотребе власти); индивидуално и колективно; масовно и пунктуално; тренутно и дуготрајно; рационално и ирационално; свесно и несвесно, итд.⁴⁰ Такође, насиље се у савременим условима свог многоструког и разноликог испољавања може класификовати као: 1) *физичко насиље* (туча и физичко злостављање, повређивање, рањавање, сакаћење, одузимање органа и делова тела, убиство – ватреним оружјем, тровањем, спаљивањем, утопљењем, гушењем итд.); 2) *психичко (емоционално) насиље* – застрашивањем, претњама, увредама, клеветама и сличним поступцима који изазивају душевну бол и патњу,

29 *Ibid.*, 149.

30 Belančić, M. (2004). *Nasilje*. Beograd: Krug, str. 9.

31 Walter, E. V. (1964). *Power and Violence*. *The American Political Science Review*, 8(2), 354.

32 Гађиновић, Р. (2008), *op. cit.*

33 Belančić, M. (2004), *op. cit.*

34 Dimitrijević, V. (1985). *Strahovlada: ogled o ljudskim pravima i državnom teroru*. Beograd: Rad, str. 16.

35 Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012), *op. cit.*, стр. 190.

36 Бошковић, М. (1999). *Криминолошки лексикон*. Нови Сад: Матица српска, стр. 202.

37 Гађиновић, Р. (2002). *Насиље у Југославији*. Beograd: Евро, стр. 21.

38 Simeunović, D. (1989). *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa, str. 21.

39 Simeunović, D. (2009). *Terorizam: opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet, str. 23.

40 Simeunović, D. (1989), *op. cit.*, str. 735–736. Упоредити: *Enciklopedija političke kulture*. (1993). Beograd: Savremena administracija.

страх, анксиозност, самопотцењивање итд. Сваки вид тог насиља за последицу има психички (душевни) бол; 3) *сексуално насиље* – присиљавање лица на проституцију, порнографију и тзв. секс-туризам, силовање као вид тзв. колатералних деликата организованог криминала итд.; 4) *економско насиље* – уништавање, оштећење или незаконито отуђење покретне и непокретне имовине физичких и правних лица, као и онемогућавање стицања легалних прихода тим субјектима, а кроз тзв. класични, економски и политички криминал; 5) *социјално насиље*, у смислу немогућности задовољења основних егзистенцијалних потреба грађана због уништавања институција „социјалне државе“ (незапосленост, криза сектора социјалног и здравственог осигурања, исцрпљивање пензионих фондова итд.); 6) *еколошко насиље* – свесно и намерно загађивање животне средине, што се одражава на физичко и душевно здравље, односно на економски статус људи и 7) политичко насиље – повезивање с различитим носиоцима политичког криминала (терористи, пучисти, побуњеници, сепаратисти и сл.) или недемократским носиоцима власти.⁴¹ Дакле, могуће одлике насиља су: претња силом и притисак; психофизичко злостављање – мучење; политичко убиство и атентат; субверзија (посебно нерад); насилни нереди и немири; тероризам; терор; герила; оружани устанак; ослободилачки, грађански и револуционарни рат; претња силом и притисак; помагање нереди и немира и туђој средини, али не и директно извођење; помагање гериле у туђој средини, али не и директно извођење; помагање устанка у туђој средини, али не и директно извођење; репресија и репресалија; насиље у дипломатији; економско насиље; оружана интервенција – агресија. Поред свих облика насиља која човека лишавају правне слободе, живота, рада и егзистенције, политичко насиље најинтензивније угрожава човека и његово биће, а још не постоје успешни начини и методи супротстављања.⁴²

Према класификацији Светске здравствене организације, постоје три категорије насиља: а) *аутодеструктивно* (самоповређивање и суицид), б) *интерперсонално* и в) *колективно*.⁴³ Када говоримо о носиоцима власти и њиховом насилном деловању, морамо знати да из угла потлачени, целокупна државна делатност носи карактер насиља, док се с гледишта оних на власти насиље третира као неизбежна принуда. Оно је очито старо колико и људско друштво, а политичко насиље постоји од када постоји политика.⁴⁴ Да би се схватила суштина насиља неопходно је указати на многе покушаје дефинисања тог феномена. Тако се насиље дефинише као „однос кроз који се повређују тело или живот особа или оштећују ствари“, „напад на личност који се састоји у наношењу ударца, повреда и других учинака који произилазе из примене физичке силе“.⁴⁵ Тед Гур (*Ted Gurr*) сматра да је кључни елемент сваког акта насиља самопотврђивање и одређује насиље као „свесну употребу физичке силе ради озлеђивања или физичког уништавања“. Према том аутору, „једино је важно да самопотврђивање постоји на било који начин: да се задовољи гнев, постигне освета, потврди понос, створи страх код других“.⁴⁶ Насиље се дефинише и као „екстремни облик агресије нелегитимном или неоправданом употребом физичке или психичке силе“.⁴⁷

У анализи насиља неопходно је разликовати насиље као акт агресивности појединца од насиља као вида друштвене активности. Нека појмовна одређења насиља изостављају чињеницу да човек може вршити насиље не само над човеком него и над природом, па и над материјалним светом који га окружује. На тај начин насиље објашњава и Васкес, по коме је насиље искључиво људска употреба силе и пратећи феномен праксиса⁴⁸, или Оребова, по којој само људи могу бити субјекти и објекти насиља.⁴⁹ Према Максу Веберу, монополом насиља организованом на највишем институционалном нивоу располажу највиши државни органи

41 Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012), *op. cit.*, стр. 192.

42 Гађиновић, Р. (2008), *op. cit.*, 152.

43 *World report violence and health*. (2002). Geneva: World Health Organization, str. 5–7.

44 Гађиновић, Р. (2008), *op. cit.*, 150.

45 *Большая советская энциклопедия*. (1926–19). Москва: Акционерное общество Советская энциклопедия. Том 19, стр. 193.

46 Gurr, E. T. (1973). *The Revolution – Social Change Nexus: Some Old Theories and New Hypotheses*. *Comparative Politics*, 5(3), 359.

47 Šeparović, Z. (1984). *Nasilje i žrtve*. *Pogledi*, 35(1), 70–71.

48 Vasquez, S. A. (1983). *Filozofija praxis*. Zagreb: Naprijed, str. 336.

49 Гађиновић, Р. (2002), *op. cit.*, стр. 18.

у оквирима важећег права или закона за одржавање, њима уређеног заједничког живљења људи. Монопол државне силе као „средства легитимне (...) насилности“⁵⁰ поседују сви политички системи независно од облика друштвеног уређења. У том смислу, „присуство насиља показује да у друштву постоје сукоби које није могуће измирити и који се зато покушавају решити насиљем. Чињеница да се у друштву насиље може спречити само насиљем показује дубоке корене насиља, који остају све док се друштво потреса дубоким сукобом интереса.“⁵¹

Свако социјално, односно друштвено насиље као практична делатност представља облик својеврсне комуникације, али не и експлицитан тип општења као што је, на пример, језик, јер је сама сила један од најопштијих облика комуникације која има функцију неке поруке или силе саме по себи.⁵² У контексту друштвеног насиља, политичко насиље, као подваријанта друштвеног насиља, може се одредити као „директна или индиректна, латентна примена силе у сфери политике и политичког, односно као директна или индиректна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника“.⁵³

Неопходно је нагласити да насиље у политици није гола принуда, али је саставни део политике и разумевања државе.⁵⁴ У теорији и пракси позната је широка лепеза насиља и насилног понашања на нивоу једне државе – насиље према самој држави и насиље према грађанима од стране државе – јер је држава, поред тога што је кључни гарант безбедности појединца и друштва, одувек и један од најдиректнијих извора њиховог угрожавања, управо кроз различите манифестације насиља, а најчешће у области политичке борбе. Наиме, политичка борба је у историји сваког друштва и државе свеприсутан феномен, који обухвата и рационалне и ирационалне, стилизоване и спонтане елементе. То значи да су политичке манифестације организовани и емотивни догађаји, који често, чак и без воље људи, садрже ирационалне погледе и понашања. Политичка борба није могућа без демократије, јер је демократија, заправо, и облик и садржај политичке борбе. Политичка борба је и размена алтернатива свим видовима политичког насиља. Пошто политичка борба увек има своје јасне политичке циљеве, они не тако ретко подразумевају и примену насиља.

НАСИЉЕ И СТРАХ

У политичком смислу, насиље се одувек користило да би се утицало на појединце, друштвене групе и друштво у целини, да би они који спроводе насиље (политички режим) приморали те појединце, групе и друштво у целини на понашање које се без насиља не би могло очекивати и десити. Зато се насиље, заједно са страхом, сматра једном од најстаријих техника за постизање политичких циљева. Страх је један од кључних садржаја сваког насиља – и физичког и психичког, без обзира на то који су коначни циљеви насиља (политички, економски и др.).

Страх је вечни пратилац човека – страх за опстанак, страх од смрти, болести, растанка, усамљености, страх од непознатог итд. Убрзаним развојем друштва и друштвених односа страх се такође усавршавао и мењао – страх од вируса (органичних и компјутерских), непознатих и неизлечивих болести, загађења човекове средине, планетарног загревања, урагана, нуклеарног рата, генетског инжењеринга, најпосле и све присутнији страх од тероризма и терориста. Да би се разумели сви аспекти страха, важно је размотрити шта је природа страха и који су његови извори. У покушају да се одговори на та питања мора се указати на чињеницу да је страх, пре свега: 1) *биолошки феномен*, док је емоција коју познајемо као страх стимуланс различитих феномена⁵⁵; 2) *страх је у генима човека* – когнитивне баријере које замрачују

50 *Ibid.*

51 *Politička enciklopedija*. (1975). Beograd: Savremena administracija, str. 623.

52 Puhovski, Ž. (1984). Sila kao komunikacijska osnova. *Pogledi*, 35(1), 37.

53 *Теорија политике*. (2002). Београд: Удружење „Наука и друштво“, стр. 152.

54 Aleksić, Ž., Milovanović, Z. (1993). *Leksikon kriminalistike*. Beograd: Vrelo, str. 166.

55 Механизам страха се налази у центру амигдала – бадемастих маса сиве материје у предњем делу темпоралног режња, „чворишта можданог точка страха“. Стимулација амигдала генерише изливе хормона стреса (*stress hormones*), укључујући и адреналин, што доводи до стања екстремне будности и лучења природног стероида

нечију способност да препозна легитимну претњу могу се наследити⁵⁶ и 3) *страх је одређен и животном, односно друштвеном средином и искуством*.⁵⁷ Према томе, страх је негативно, узнемирујуће осећање које настаје услед опажене претње. То је универзално осећање које има еволуциони значај јер омогућава преживљавање када је реч о избегавању опасности и бола. Лекари праве разлику између краткорочног акутног бола (*short-term acute pain*) и дуготрајног хроничног бола (*long-lasting chronic pain*). Слична разлика се може направити и између акутног страха (*acute fear*), који је природан и непосредан одговор на опасности које теже да нестану брзо, и *хроничног страха* (*chronic fear*), који опстаје и после престанка опасности. Према Брајану Форсту (*Brian Forst*), разумни нивои страха могу генерисати забринутост која нам помаже да развијемо кохерентне одговоре на различите опасности, пре свега, акције усмерене ка спречавању тих опасности, а затим и бављење њима када се појаве.⁵⁸ Најчешћи механизам настанка страха је класично и директно условљавање. Уколико се снажна аверзивна реакција повеже с неком неутралном дражи, она постаје условна драж која изазива условну, дакле, научену реакцију страха. Осим „уобичајених“ страхова који постоје у различитим културама, постоје карактеристични страхови у вези с актуелним ситуацијама и проблемима с којима се неко друштво суочава. На пример, у случају ратне опасности људи се плаше рата, а тамо где прете терористички напади рађају се страхови од њих.⁵⁹

Страх се често и у различитим околностима систематски користи као инструмент притиска ради остваривања различитих политичких и других интереса (заштита државног поретка и режима, постизање криминалних циљева, држање у покорности и др.). Да би страх као средство за остваривање наведених и сличних циљева био ефикаснији, обично га прати претња насиљем као додатни „аргумент“ за навођење појединаца или група на предвиђено или очекивано понашање. Уколико страх и претња насиљем не постигну жељене ефекте код циљне групе, наступа примена директног насиља као коначног средства. Тај облик комуникације између власти и поданика, моћника и слабијих, криминалаца и жртава, терориста и терорисаних представља општу закономерност, у којој варирају и усавршавају се само технике примене насиља како би та комуникација била што ефикаснија. Иако је насиље, без сумње, један од најефикаснијих типова утицаја на појединце и друштвене групе, *страх од насиља* често изазива још драматичније реакције од самог насиља, изазивајући различите психолошке последице и делујући погубније од било ког физичког притиска или насиља.

Насиље као облик „универзалне комуникације“ у друштву је вишесмеран процес. Држава располаже апаратом и инструментаријем насиља ради обезбеђивања функционисања друштва и датог облика власти, заштите заједничких интереса грађана и поретка у целини, заштите власти и њених носилаца (режима), обрачуна с онима који крше законске и друге норме, заштите имовине и људских права и слобода грађана. С друге стране, и грађани, најчешће организовано (као припадници политичких организација и сл.), почињу да користе насиље када постану сведоци и објекти кршења својих права од стране државе, када се држава или поредак налазе у опасности, када су угрожена или се масовно крше људска права и слободе, или у условима масовнијих грађанских протеста, преврата, државног удара или револуције.⁶⁰ Коначно, насиље примењују и појединци и групе „с друге стране закона“ (криминалци, терористи и др.). Све наведене ситуације могу довести до анархије или безвлашћа,

кортизола (*natural steroid of cortisol*). У тим условима срце ради убрзано и теже, нерви су напети, кожа се хлади, очи се шире да виде боље, а мозак прима поруку да је време да се делује. Упоредити: Forst, B. (2009). *Terrorism, Crime, and Public Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

56 Људи који се не боје правих претњи склонији су томе да буду убијени од стране претећих ентитета, јер захваљујући свом генетском склопу, када су изложени претњи, њихов страх се умањује или потпуно нестаје. Старост и пол су очигледни биолошки фактори који утичу на нечији ниво страха. Тенденција је да су млађи људи мање плашљиви него старији, па се они чешће понашају ризично када су у питању њихова лична и безбедност других, делом због неискуства, али углавном због инхерентних разлика између младих и старих. Зато је увек већа опасност да ће млади бити угроженији од старих. На исти начин се може анализирати и однос мушкараца и жена према опасностима и генерисању страха. Мушкарци имају тенденцију да буду агресивнији и да осете мањи страх, због чега је већа вероватноћа да ће доживети несреће и насилне повреде него жене. *Ibid.*

57 *Ibid.*, str. 305.

58 *Ibid.*, str. 301–302.

59 Упоредити: Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012), *op. cit.*, стр. 346.

60 Гађиновић, Р. (2008), *op. cit.*, 152.

темељно поремећених друштвених односа и процеса, унутардржавних насилних сукоба (етничких, верских и класних), итд. Насиље може бити ограничено унутар једне државе, или се може проширити на међународни ниво (притисци, агресија, рат итд.).

ЗАКЉУЧАК

Свако насиље је усмерено ка изазивању страха, примени силе или претње силом, а засновано је на моћи. Друштвено насиље је увек несразмеран спој рационалног и ирационалног, док је политичко насиље сврсисходна и циљна делатност у којој рационални елементи преовладавају у односу на ирационалне. Зато се политичко насиље, као појавни облик друштвеног насиља, може одредити као непосредна или посредна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника. Као динамичка друштвена категорија, политичко насиље није ништа друго до врста политичког чина, односно активности. Само политичко насиље укључује радње које нарушавају основна људска права човека, посебно права на живот, слободу и рад. Ту се, пре свега, мисли на рат, оружану агресију, унутардржавне/унутрашње насилне (класне, етничке и верске) нереде, политичке немире, претње силом, различите врсте мучења из политичких разлога, насилне политичке нереде и преврате итд. Различита истраживања узрока политичког насиља могла би се сврстати у две основне групе: *теорије условљености*, чија је полазна хипотеза да насиље као понашање није у човековој природи, будући да се човек рађа без агресивности и да тек временом одређени друштвени ставови и лична искуства условљавају код појединаца уверење о корисности насиља као средства за остварење одређених интереса, и *теорије природњености*, према којима је насиље дубоко усађено у свест сваког човека.⁶¹ Узроке насиља и политичког насиља треба најпре тражити у самој природи друштвених односа, који су одувек, па и данас, оптерећени различитим процесима и угрожени разноврсним изазовима и претњама. Наравно, и сами услови у којима се развија друштво утичу на појаву примене насиља у свим могућим варијантама.

ЛИТЕРАТУРА

1. Aleksić, Ž., Milovanović, Z. (1993). *Leksikon kriminalistike*. Beograd: Vrelo.
2. Arent, H. (2002). *O nasilju*. Beograd: Alexandria Press, Nova srpska politika misao.
3. Aron, R. (1966). *Peace nad War: A Theory of International Relations*. New York: Doubleday & Company.
4. Бајагић, М. (2012). *Међународна безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
5. Belančić, M. (2004). *Nasilje*. Beograd: Krug.
6. Бошковић, М. (1999). *Криминолошки лексикон*. Нови Сад: Матица српска.
7. Vasquez, S. A. (1983). *Filozofija praxis*. Zagreb: Naprijed.
8. Walter, E. V. (1964). Power and Violence. *The American Political Science Review*, 8(2), 354.
9. Waltz, N. K. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, Mass.: Adison-Wesley.
10. Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво*. Београд: Просвета.
11. Вишњић, Д. (2003). *Научна изграђеност теорије стратегије: докторска дисертација*. Београд: Војна академија.
12. *World report violence and health*. (2002). Geneva: World Health Organization.
13. Wright, Q. (1955). *The Study of International Relations*. New York: Appleton-Century-Crofts.
14. Гађиновић, Р. (2008). Дефинисање насиља. *Српска политичка мисао*, 15(4), 147–164.
15. Гађиновић, Р. (2009). *Политичко насиље и глобализација*. Београд: Драслар Партнер.
16. Гађиновић, Р. (2007). Примена силе у међународним односима. *Српска политичка мисао*, 14(3/4), 9–22.

61 *Теорија политике*. (2002), *op. cit.*, стр. 154.

17. Гађиновић, Р. (2002). *Насиље у Југославији*. Београд: Евро.
18. Griffiths, M., O'Callaghan, T., Roach, S. C. (2008). *International Relations: The Key Concepts*. New York: Routledge.
19. Gurr, E. T. (1973). **The Revolution – Social Change Nexus: Some Old Theories and New Hypotheses**. *Comparative Politics*, 5(3), 359.
20. Dahl, A. R. (1997). *Toward Democracy: A Journey, Reflections: 1940–1997*. Berkeley: Institute of Governmental Studies Press.
21. Dahl, A. R. (1957). The Concept of Power. *Behavioral Science*, 2(3), 201–215.
22. Dimitrijević, V. (1985). *Strahovlada: ogleđ o ljudskim pravima i državnom teroru*. Београд: Rad.
23. *Enciklopedija političke kulture*. (1993). Београд: Savremena administracija.
24. *Issues in International Relations*. (2008). New York: Routledge.
25. Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012). *Организовани криминал и тероризам*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
26. Morgenthau, J. H. (1993). *Politics Among Nations: The Struggle of Power and Peace*. Boston, Mass.: McGraw-Hill.
27. Nye, J. S. (2002/2003). Limits of American Power. *Political Science Quarterly*, 117(4), 545–559.
28. Nye, J. S. (2005). *Understanding International Conflicts*. New York: Pearson Education.
29. Pavlović, V. (2011). Моћ и политичко одлучивање. *Godišnjak*, 5(6), 87–104.
30. Puhovski, Ž. (1984). Sila kao komunikacijska osnova. *Pogledi*, 35(1), 37.
31. Ruso, Ž.-Ž. (1978). *Društveni ugovor*. Zagreb: Školska knjiga.
32. Simeunović, D. (2009). *Terorizam: opšti deo*. Београд: Правни факултет.
33. Simeunović, D. (1989). *Političko nasilje*. Београд: Radnička štampa.
34. Tadić, Lj. (1996). *Nauka o politici*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
35. *Теорија политике*. (2002). Београд: Удружење „Наука и друштво“.
36. Forst, B. (2009). *Terrorism, Crime, and Public Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
37. Chernoff, F. (2007). *Theory and Metatheory in International Relations: Concepts and Contending Accounts*. New York: Palgrave Macmillan.
38. Šeparović, Z. (1984). Nasilje i žrtve. *Pogledi*, 35(1), 70–71.

ГРАЂАНИН – ЖРТВА КОРУПЦИЈСКОГ СИСТЕМА

Проф. др Марјан Николовски¹
Факултет безбедности, Скопје
Универзитет „Св. Климент Охридски”, Битољ

Проф. др Фросина Ташевска Ременски²
Факултет безбедности, Скопје
Универзитет „Св. Климент Охридски”, Битољ

Мр Борче Петревски³
Министарство унутрашњих послова Републике Македоније

Сажетак: Корупција као феномен, данас представља једну од најозбиљнијих претњи у функционисању правног система једне савремене демократске државе: уместо владавине права (владање права и правне норме), владају појединци, руководећи се властитим лаковерним циљевима. Корупција се успоставља и исказује као облик скривене и незаконске расподеле и (зло)употребе језгра друштвене моћи државних институција. Посредством корупције, а у интеракцији са осталим механизмима партијске државе, принцип инперсонални ауторитет и моћ су приватизовани, а затим се претварају у тржишни продукт.

У том оквиру одвија се замена властитог дела политичког ауторитета и моћи у замену за материјална добара. Отуда корупција се у земљи појављује као кључни начин за остваривање одређених права у државним институцијама. Једна од основних вредности демократског друштва је поштовање основних људских и грађанских права и слободе. Корупција представља озбиљну претњу демократији, правди и људским правима, једнакости и социјалној правди. Корупција поткопава ову ситуацију и отежава економски развој земље. То је у супротности са начелом владавине права и представља директну претњу демократским институцијама и моралним основама друштва.

Кључне речи: корупција, корупцијски систем, грађанин, демократија, људска права.

КОРУПЦИЈА – РЕАЛНА ПРЕТЊА ПРАВИМА ГРАЂАНА

Можемо рећи да је корупција стални пратилац у различитим фазама у развоју државе. Успешно се прилагођава и постоји у различитим друштвено-политичким и економским системима. Посебно погодно тло за развој корупције је у економским неразвијеним земљама, земљама у транзицији, са нестабилним политичким и економским системом, где постоје озбиљне претње у кршењу људских права и слободе.

Феномен корупције омета демократски развој, прети основним и егзистенцијалним људским правима и слободи грађана, крши конкуренцију, чиме кочи економски развој земље. Корупција угрожава владавину права, и на тај начин директно угрожава демократске институције.

С обзиром на чињеницу да поштовање људских права и слобода у демократским системима представља приоритет, указујући на озбиљност шта треба предузети у управљању или смањењу корупције у свим сферама људског живота. Да би се достигао одређени степен успеха у борби против корупције потребно је неколико фактора, као што су: политички и економски услови у земљи, изражена политичка воља и изграђени систем правне радње и овлашћења специјализованих државних органа за спречавање корупције и итд.

Корупција се јавља у различитим облицима, који се могу подвргнути као конкретна корупцијска кривична дела, при томе несмемо занемарити чињеницу да сви облици

1 mnikolovski@fb.uklo.edu.mk

2 ftremenski@gmail.com

3 borcepetreviski@yahoo.com

корупције и нису кривична дела, то значи да корупција по свом садржају, прелази границу кривичног законодавства. Корупција је шири појам од кривично-правне корупције, што значи да постоје феномени који се могу окарактерисати као корупција, а да не буду кривична дела (Цотић, 2001:301).

Корупција је комплексни феномен са нејасним границама, па врло често је тешко направити разлику између починиоца и жртве. То не значи да то мора бити једнодимензионална трансакција у којој активна приморава пасивну страну: обе стране могу имати обострану корист, жртва може бити трећа особа или заједница у целини, што на неки начин представља отежавајућу околност у расветљавању тог типа кривичног дела. Постоје културни и друштвени фактори који утичу на разумевање у овој области. Давање поклона као знак захвалности или заобилазити бирократске препреке могу се сматрати прихватљивим у једној култури, у другој се сматра за неморално понашање.

Објављени резултати анкете⁴ указују да је одмах после незапошљености и сиромаштва, грађани Републике Македоније сматрају да је корупција најважније питање са којим се суочава наша земља и њени грађани.

МЕЂУНАРОДНИ И НАЦИОНАЛНИ ПРАВНИ ИНСТРУМЕНТИ КОЈИ ИМАЈУ ЗА ЦИЉ БОРБУ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ

Међународна заједница је препознала озбиљну претњу корупције, што директно утиче на најбитније вредности друштва, нарочито у почетку новог миленијума и предузима неопходне законске мере у делу законске регулативе и спровођењу успешне борбе против корупције. У том контексту усвојен је низ међународних прописа, конвенција и споразума од стране Организације Уједињених Нација, Савета Европе, Европске Уније, Међународног Монетарног Фонда и других међународних организација и тела.

Као важно средство у борби против корупције међународне заједнице поменуо бих: Конвенцију Уједињених Нација против корупције, усвојена 2003 у Мексику, и обе конвенције Савета Европе⁵, Резолуција успостављања Групе држава против корупције (ГРЕКО).

Међународна правила (конвенције, споразуми), обавезује државе потписнице, да у националном законодавству проблем корупције регулишу у складу са међународним правом, да обезбеде неопходне системе институција и правних мера за спречавање корупције и међународне сарадње у овој области.

Правни оквир националног законодавства Републике Македоније у борби против корупције је реализован 2002год. са усвајањем *Закона о спречавању корупције*⁶, допуњен и измењен неколико пута 2004 и 2008год. По примеру више држава у транзицији усвојено је и посебно антикорупцијско законодавство и извршене су адекватне измене код кривичних дела проитив службене дужности, ратификацију Конвенције Организације Уједињених Нација против корупције из 2003године, као и оснивање *Државне комисије за спречавање корупције (ДКСК)*, независног тела одговорног за спровођење мера за спречавање корупције и сукоба интереса. Сагласно са међународном законском регулативом, донете су измене постојећег Кривичног законика како и посебна законска регулатива о спречавању корупције. Та законска регулатива се у континуитету мења и надопуњује сагласно с новонасталом ситуацијом. На који начин домаћа регулатива је усаглашена с међународним обавезама држава.

4 Истраживање под називом „Корупција у Бившој Југословенској Републици Македонији“, које је спровела Канцеларија Организације уједињених нација са седиштем у Бечу, које је објавио Државни Завод за статистику Републике Македоније, www.dzsrn.com.mk, приступљено 11. 2. 2014. године.

5 Кривична конвенција у борби против корупције од 1999 године, Конвенција грађанског права – у борби против корупције од 2002 године.

6 Службени лист Република Македоније, бр. 46 и 83/2004

КОРУПЦИЈА У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

Као и у другим земљама Западног Балкана и у Републици Македонији, корупција је дубоко умешана у свим аспектима друштвеног живота. Научна и стручна јавност, међународна заједница, невладине организације и други органи и организације имају јединствене ставове о високом проценту присуства корупције и недовољну ефикасност у борби против корупције. Ове чињенице потврђују рангирање земаља по индексу перцепције корупције по невладиној организацији Transparency International⁷. Рангирање је извршено у 176 земаља и територија широм света на нивоу перцепције корупције у јавном сектору, представљен на скали од 0-100. Две трећине од 176 земаља рангираних по резултату индекса испод 50 на скали од 0 (која се сматра веома корумпираним) до 100 (који се доживљава као врло чиста т.ј. некорумпирана). Македонија је рангирана на 69-ом месту са индексом 43, што указује да је у групи испод 50 и у је групи земаља са високом корупцијом, мада је за неколико места боља у делу борбе против корупције из предходних година као и у односу са другим земаља Западног Балкана.

Убрзо након извештаја Transparency International о високом нивоу корупције у Републици Македонији, од стране Факултета безбедности у Скопљу током месеца јануара 2013 и јануара 2014, спроведено је истраживање на тему „**Ставови грађана о корупцији**”. Ово истраживање ће бити у прилогу доприноса научне мисли у утврђивању узрока и фактора који доводе до високог степена корупције, као и проналажењу одговарајућих решења за превазилажење такве ситуације.

Истраживачки поступак-примењиван је аналитичко-синтетички метод, компаративни, догматски и синтетички метод.

Инструменти за потребу истраживања припремљени су на основу:

Базе разговора: „Мишљење грађана Републике Македоније о корупцији“

Писмени упитник: „Корупција у Републици Македонији“

Саставни део инструментаријума су: Анкетарски дневник, Аналитичка табела за обраду података, Кодекс са шифрарником и Упутство о примени Базе о разговору и обезбеђење саговорника.

База о разговору и Писмени упитник припремљени су искључиво за ову врсту истраживања у форми: социо-демографске анкете, припремљене у облику анкетног листа, која укључује демографске карактеристике испитаника и опредељен број питања према којима се врши рангирање одређених појавних облика корупције или се опредељује степен корупције. Ту можемо говорити о методи сакупљања података помоћу структурираног интервјуа. Када је реч о структурираном интервјуу, свим испитаницима постављају се иста питања, припремљена према захтевима конкретне ситуације. Структурирани интервју покушава да створи што је могуће објективније услове: да сви испитаници буду испитани према истим критеријумима и свима се пружа исти временски оквир за одговарање на постављена питања.

Питања су у основи затворена, креирање скале о степену корумпираности одређених професија или институција, као и понуђени облици о рангирању форме преко које се најчешће јавља корупција.

У скупљању података било је ангажовано 83 сарадника-истраживача⁸. За обраду прикупљених података припремљен је кодекс са шифрама и модел компјутерске обраде у софтверском пакету Excel. Обрада података (шифровање и уношење у програм) је извршена од стране самих истраживача-студената. Обрада и статистички прерачуни истраживања извршени су у софтверском статистичком пакету SPSS.

Основно је при утврђивању узорка избегавати пристрасност. То се обезбеђује са применом случајности избора. Када употребљавамо појам „случајност“, пре свега, имамо на уму да се ради о пажљиво планираној активности, при чему у статистичкој маси свих јединица даје им се једнака могућност да буду изабрани.

⁷ Извештај невладине организације *Transparency International* о индексу перцепције корупције у 2012, објављен на сајту www.transparencyinternational.com.mk

⁸ Студенти треће и четврте године Факултета безбедности који изучавају предмет Организовани криминал и корупција.

У истраживању се користи вишеетапни примерак. Вишеетапни примерак је тип стра-тифицираног примерка. Он се примењује када је популација већа, а за истраживање има-мо ограничени временски и финансиски оквир. *Пр.*, *хоћемо утврдити мишљење грађана за конкретну полицијску акцију*. По случајном избору изабирамо неколико места, затим од њих опредељени број насељене целине, а избор саговорника ћемо изабрати случајно.

Циљ истраживања био је да се сагледају знања грађана о корупцији у Републици Македонији, њихов начин упознавања с корупцијом, ситуацијама у којима су грађани из-ложени корупцији, модалитети откривања, спречавања и доказивања корупције, области највише учесталости корупције и итд.

Истраживање је обухватило 117биспитаника, из 38 општина, територијално издвојених у осам региона у земљи, и то: (Скопски, Пелагониски, Североисточни, Полошки, Вардарски, Ис-точни, Југоисточни- плански регион). Избор испитаника је направљен на принципу недав-ног рођендана једног члана породице (Мојаноски, Ц. 2012:416-423). Примењен је структурни интервју (лицем у лице). Инсткрумент је структуриран у шест блокова питања.

Следећи одељак ће показати карактеристике питања обухваћених овим истраживањем.

Први сет питања односи се на демографске податке, укључујући пол, узраст, националну припадност, вероисповест, образовање, занимање, радни статус.

Други сет питања се односи на знања грађана у вези корупције. Како они схватају појам корупције, начин сазнања о корупцији, најчешће ситуације у којима су грађани изложени опасностима корупције, методе откривања (доказивања), спречавање корупције. Питања су наведена у следећој форми:

По Вашем мишљењу како је могуће ОТКРИТИ (РАЗОТКРИТИ) корупцију?(Ранг је по следећем принципу: 1-најмње, 7-највише. У сваком реду заокружен је по један број. Заокру-жен број може бити само један у било ком реду.)

1. Са пријављивањем корупцијских дела од стране појединца (грађана) са познатим идентитетом	1	2	3	4	5	6	7
2. Анонимним извештавањем о корупцијским кривичним делима од стране појединца (грађанина)	1	2	3	4	5	6	7
3. Инспекцијским надзором	1	2	3	4	5	6	7
4. Са радомнадлежних институција које се баве сузбијањем корупције	1	2	3	4	5	6	7
5. Оперативно-тактичким мерама и истражним радњама истражних органа	1	2	3	4	5	6	7
6. Посебним истражним мерама	1	2	3	4	5	6	7
7. Помоћу медија	1	2	3	4	5	6	7

Трећи сет питања у вези са специфичним искуством са корупцијом (*да ли су грађани били у стању да приме или дају мито*) у било којој ситуацији, као што је да се избегну последице извршења прекршаја, од стране државних институција да остваре своја законска права у кратком временском периоду изван законског поступка, стицање пореза на имовину у складу са скраћеним поступком, запошљавања или унапређења на послу, убрзани поступак изван регуларне процедуре, упис на факултетима или полагање испита, учешће у комисијама јавне набавке и сл.

Четврти сет питања односи се на градацију стања корупције у свакодневним ситуацијама грађана, као и превентивне и репресивне мере и радње у борби против корупције, као и облицима корупције у појединим деловима друштва.

Пети сет питања односи се на спремност и одлучност да се боримо против корупције.

У **шестом**, а уједно и последњем поглављу такође се обухватају елементи система за борбу против корупције. Разрађени су елементи улаза грађана у развој система за борбу против корупције са строгим поштовањем законских прописа, етичких норми и кодекса,

избегавајући ситуације корумпирањем, образовања и свести о корупцији, спремности да пријаве кривична дела корупције, њихово властито искуство у учешћу у активностима антикорупцијских тела, као и предлагање мера и активности за унапређење система за борбу против корупције.

АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

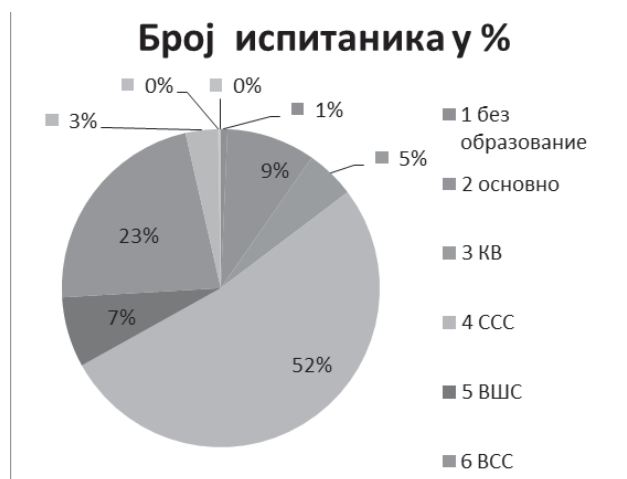
Анкетом су обухваћени пунолетни грађани на територији Републике Македоније. С обзиром на чињеницу да се ради о мултиетничкој заједници, уз присуство више етничких заједница, истраживање је спроведено на целој територији Републике Македоније, и покрива готово све етничке групе које живе у земљи. Карактеристике узорка према припадности националне заједнице у земљи показује одређено одступање у односу броја испитаника албанске етничке заједнице. То је резултат немогућности да се реализује истраживање у одређеним општинама Западне Македоније, што је имало за последицу, смањење међусобних односа код испитаника различитих етничких група, за разлику од процентуалне заступљености према званичним статистичким подацима Завода за статистику Републике Македоније. Али ипак и проценат учешћа испитаника ове заједнице даје задовољавајућу базу за извођење закључака. Субпримерак од 136 испитаника улази у групу великог примерка, он је и довољан за примену одређених мултиваријантних аналитичких поступака. У овој групи је недовољни број испитаника припадника ромске етничке заједнице. Остале групе су у оквиру приближне структуре становништва у Републици Македонији са узрастом изнад 18 година. Детаљнији преглед испитаника према националном саставу приказан је у табели бр.1.

Табела 1: Графички приказ испитаника на основу њихове етничке припадности

Националност	Број испитаника
1 Македонац	1007
2 Алабанац	105
3 Турчин	24
4 Влах	14
5 Ром	7
6 Србин	15
7 Бошњак	1
8 Друго	3
Укупно	1176

Истраживање је обухватило особе са различитим квалификацијама. Анкетирани су грађани без образовања, основног образовања, квалификовани радници са стручним образовањем, вишег и високог образовања, магистра и доктора наука. Доминантна група покривена у анкети је са средњим стручним образовањем, који и према статистичким показатељима преовладава као доминантна сила у Републици Македонији. Пропорције испитаника према образовању изгледају овако:

Табела 2: Графички приказ процентуалне заступљености испитаника према образовању

Што се тиче података о начину информисања о корупцији, највећи проценат су се изјаснили да су о корупцији информисани путем медија.

Табела 3: Начини информисања грађана о корупцији

У породици;	28
У школама;	32
Од пријатеља;	65
Из медија;	561
На радном месту;	41
На другом месту	3

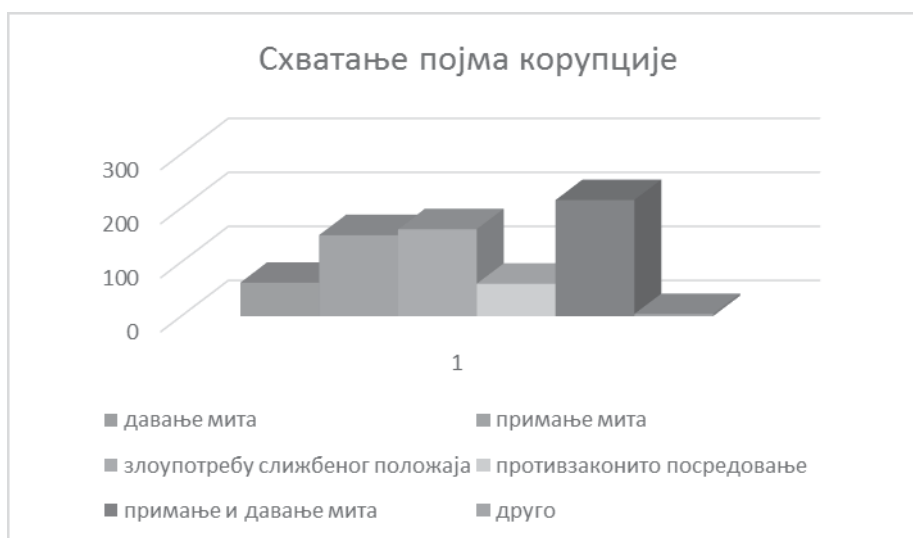

Из анализе табеле о начину информисања о корупцији, може се закључити да су више од половине испитаника информисани о корупцији из медија. Процент информација из медија је далеко већи од других начина информисања, као што су образовне институције, на радном месту, итд. Поставља се питање о објективности медија и њихова осетљивост на утицај политичке странке, појединца, организоване криминалне групе и сл. Ако је проценат субјективности медија већи, то је већа могућност да се путем корупције, повећа утицај политичке странке, појединаца или организоване криминалне групе на медије у креирању ставова о перцепцији корупције у јавности на начин који одговара заинтересованим странама и финансијера чланка о корупцији који се емитују у медијима.

На питање “**По мом мишљењу под корупције се подразумева**” (примање мита, давање мита, злоупотреба службеног положаја, противзаконито посредовање, друго) добили смо следеће индикаторе:

Табела 4: Схватање појма корупције

Давање мита	62
Примање мита	150
Злоупотреба службеног положаја;	161
Противзаконито посредовање	60
Друго	4
Примање и давање мита	215

Већина испитаника је одговорило да су примање и давање мита најчешћи облици корупције, затим следи давање мита, примање мита и злоупотреба службеног положаја. Резултати истраживања спроведеног почетком 2013 показују да међу грађанима Републике Македоније преовладава свест да злоупотребљавање службеног положаја и овлашћења су извор корупције и корупцијског понашања. Јасан показатељ да неке институције у потпуности не обављају своју функцију у области превенције корупције. Ако ту додамо и раније приказан показатељ о великом утицају медија на ставове о корупцији могу се увидети и разлози о недовољној ефикасности у борби против корупције, као и рангирање Македоније међу земљама са индексом испод 50 (тачније 43) и даље се налази у групи земаља са високом корупцијом.

Грађани сматрају да се највише злоупотребљавају овлашћења и да су те злоупотребе највећи извор корупције и коруптивног понашања. У друштвеним системима где имамо мању или

већу цензуру медија, грађанима је јасно да злоупотребавање положаја и овлашћења су у ствари најприступнији облик корупције. Колико су нам медији независни од политичког утицаја, указују Извештаји Европске комисије о напретку реформи, где су између осталих примедби и независност медија и непостојање објективног информисања. Из табеле најкоруптивније институције су политичке странке и политички лидери и налазе се на другом т.ј. на трећем месту, што само по себи говори да политички лидери као најкорумпиранији ностељи јавне функције и њихово залагање за контролу средства јавног информисања, односно пласирање оне информације које би ишле у прилогу самог политичара и његове странке. А то са своје стране представља озбиљан индикатор да одређени облици контроле државних институција не доостају, т.ј. да законски механизми не остварују контролну функцију.

Сматрам да би требало истаћи и резултате добијене на питање представљено у табели 5. *По Вашем мишљењу, у којој од следећих ситуација је грађанин изложен највећим ризиком корупције?*

(Ранг је по следећим принципом: 1-најмања, 7-највећа. У сваком реду се заокружује по један број. Заокружени број се може заокружити само једанпут у било који редослед).

Табела 5: *Изложеност грађана ризику корупције*

1. У ситуацијама када жели избећи последице извршених прекршаја (у домену саобраћаја, финансијске прекршаје и сл.)	1	2	3	4	5	6	7
2. У ситуацијама када пред органима државне управе жели да оствари своја законска права у краћем временском периоду и изван редовног поступка	1	2	3	4	5	6	7
3. У ситуацијама каде жели да оствари имовинску добит у сагласности законске процедуре али у скраћеној процедури	1	2	3	4	5	6	7
4. У ситуацијама када се тражи посао и при унапређењу на послу	1	2	3	4	5	6	7
5. У ситуацијама када жели да постигне добит (имовинску, или на други начин), или да се убрза поступак изван регуларног поступка	1	2	3	4	5	6	7
6. У ситуацијама када је потребно да се упишу на факултет и приликом полагања испита	1	2	3	4	5	6	7
7. У ситуацији за постизање одговарајућег здравственог осигурања (убрзање здравствених интервенција)	1	2	3	4	5	6	7

Пошто имамо 7 одговора на могућност изложености ризику о корупцији, сваки могући одговор може се оценити од 1 до 7, што значи да је просечна оцена је 3,75. Анализа просечних резултата је приказана у следећој табели:

Табела 6: *Анализа просека изложености грађана ризику корупције*

	Највише	Најмање	Просек
7. У ситуацији за постизање одговарајућег здравственог осигурања (убрзање здравствених интервенција)	44,41	55,59	4,98
6. У ситуацијама када је потребно да се упишу на факултет и приликом полагања испита	47,48	52,52	4,47
5. У ситуацијама када жели да постигне добит (имовинску, или на други начин), или да се убрза поступак изван регуларног поступка	52,22	47,78	4,26
4. У ситуацијама када се тражи посао и при унапређењу на послу	57,90	42,10	3,83

3. У ситуацијама када жели да оствари имовинску добит у сагласности законске процедуре али у скраћеној процедури	57,14	42,86	3,59
1 У ситуацијама када жели избећи последице извршених прекршаја (у домену саобраћаја, финансијске прекршаје и сл.)	41,27	58,73	3,53
2. У ситуацијама када пред органима државне управе жели да оствари своја законска права у краћем временском периоду и изван редовног поступка	48,28	51,72	3,34

Из анализе одговора може се видети да је највећа просечна оцена 4.98 која је добијена на могући одговор: *У ситуацији за постизање одговарајућег здравственог осигурања (убрзање здравствених интервенција)*.⁹ На другом месту са високом оценом 4,47 изложеношћу на ризик корупције су ситуације када је потребно да се упишу на факултету и полагање испита. Са оценом 4,26 оцењене су ситуације када се жели постићи добит (имовински, или на други начин), или убрзати поступак изван регуларног тока је са просечном оценом од 4,26, вема често грађани су приморани да дају мито у ситуацијама када траже посао или при унапређењу на послу, где је просечна оцена од 3,83, затим следе у ситуацијама када жели да оствари имовинску добит у сагласности законске процедуре али у скраћеној процедури са оценом од 3,59, у ситуацијама када жели избећи последице извршених прекршаја (у домену саобраћаја, финансијске прекршаје и сл.) са 3,53 и на крају са оценом 3,34 су оцењене ситуације када пред органима државне управе жели да оствари своја законска права у краћем временском периоду и изван редовног поступка.

У таквим ситуацијама грађанин практикује да нуди мито јавним службеницима (који заузврат извршавају злоупотребе службеног положаја - у вези са претходним индикатором) за реализацију постављеног циља, јер као могућност се све више практикују од стране грађана.

Резултати указују на висок проценат корумпираности државних службеника на који начин сугерише постојање институционалног организованог криминала. У овој врсти организованог криминала, организациона структура је много попустљивија што по себи подразумева попустљивији стил лидерства и дисциплине у малим али динамичним - оперативним криминалним групама.⁹

У институционалној врсти организованог криминала нема веза, повезаности, сарадње и сл. Између организованог криминала (криминалне организације, без обзира у било ком облику) на једној страни и врха државне политике с друге стране, као што то констатују више савремених аутора у свету. У овој врсти организованог криминала, сам организовани криминал потиче и организован је од стране највиших представника државе (највиши представници у институционалној хијерархији у државно-политичкој структури земље). (Лабовић, Николовски, 2010: 81).

Говорећи о институционалном организованом криминалу¹⁰ од великог значаја су резултати у табели 7, изведен из анализе одговора на питање: *“По Вашем мишљењу, у којој од следећих ситуација радник државне управе је највише иложен корупцији?”*: 1-најмање 4-највише. У сваком реду се заокружује само један број. Заокружени број се може заокружити само једном у било ком реду).

9 Организациона форма институционалног типа организованог криминала у Републици Македонија, највише одговара јадрену групу са елементима криминалних мрежа, према истраживању из Организације Уједињених Нација. Погледајте више код Мајкл Д. Лајмон и Гари В. Потер «Организованог криминала» (2009), Магос, Скопље, стр. 15-16

10 Емпириска истраживања аутра (Gardiner 1970; Chamblis 1978; Gardiner/Luman 1978; Block/Scarpitti 1985; Poter/Jenkis 1985) су открили да у неким случајевима појединци који су на позицијама од јавног поверења су уствари прави организатори криминала, односно лидри организоване криминалне групе, где и можемо говорити о институционалном организованом криминалу

Табела 7: *Ситуације у којима је радник државне управе највише изложен корупцији*

1. Управни поступак, у ситуацијама када одлучују о редовним административним тачкама;	1	2	3	4
2. Управни поступак, у ситуацијама када се решавају управних спорови;	1	2	3	4
3. Спровођење јавних набавки;	1	2	3	4
4. Ситуације у званичном поступку према рођацима и пријатељима;	1	2	3	4

Анализа просечних резултата добијена на горенаведено питање:

Табела 8: *Просечна оцена ситуација у којима је радник државне управе највише изложен корупцији*

	Најмање	Највише	Просек
4. Ситуације у званичном поступку према рођацима и пријатељима;	30,06	69,94	3,25
3. Спровођење јавних набавки;	52,71	47,29	2,70
2. Управни поступак, у ситуацијама када се решавају управни спорови;	64,59	35,41	2,18
1. Управни поступак, у ситуацијама када одлучују о редовним административним тачкама;	56,26	43,74	1,87

Највећи ризик за овај поступак на скали од 1 (нема) до 4(највећа). Резултати указују да је највећи ризик у том поступку, оцењен са просечном оценом од 3,25, ситуације у званичном поступку према рођацима и пријатељима. Корупција службеника приликом спровођења јавних набавки је оцењено са просечном оценом од 2,70, док управни поступак, у ситуацијама када се решавају управни спорови са оценом од 2,18, а управни поступак, у ситуацијама када одлучују о редовним административним тачкама са оценом од 1,87. Три од могућа четири одговора су оцењена са просеком изнад 50% корумпираност службеника што је у контексту предходно презентованих резултата и у контексту потврђивање тезе о високом проценту корумпираности службеника у јавном сектору.

Када говоримо о смањењу нивоа корупције у Републици Македонији, нагласак се ставља на превенцију или спречавање извршења коруптивних кривичних дела. Између осталих питања постављено је питање: „По вашем мишљењу, како можете зауставити корупцију“? (Оцена одговора је од 1 до 8. Са 1 се означава одговор који најмање утиче на спречавање корупције, док са 8 се означава одговор који највише утиче на спречавање корупције). Од анализе резултата, можемо закључити да по мишљењу грађана, ефикасно спречавање корупције захтева адекватну примену прописа који као одговор учествује са 16,2%, затим усвајање и спровођење антикорупцијског Кодекса, намењеног званичницима и државним службеницима који учествују са 13,7% испитаника, што опет указује на мишљење о присуству корупције међу јавним функционерима и државним службеницима, где се мора више деловати превентивно у циљу превазилажења ове ситуације

Када говоримо о смањењу нивоа корупције у Републици Македонији, акценат се ставља на превенцију односно спречавање извршавања кривичних дела из области корупције. Међу осталим питањима постављено је и питање: „Према Вашем мишљењу како се може ОТКРИТИ корупција“

Рангирање је по следећем принципу: 1-најмања, 7-највећа. У сваком реду се заокружује по једен број. Заокружени број се може заокружити само једанпут у било којем редоследу).

Табела 9: Према Вашем мишљењу, како се може ОТКРИТИ корупција?

1. Са пријављивањем корупцијских кривичних дела од стране појединаца (грађанина) са познатим идентитетом	1	2	3	4	5	6	7
2. Са пријављивањем корупцијских дела од стране појединаца (грађанина) анонимно	1	2	3	4	5	6	7
3. Са инспекцијским надзором управних органа	1	2	3	4	5	6	7
4. Са радом надлежних органа и институцијама које се баве супростављању корупције	1	2	3	4	5	6	7
5. Са оперативно-такитичким мерама и истражним поступцима органа који спроводе законе	1	2	3	4	5	6	7
6. Са посебним истражним мерама	1	2	3	4	5	6	7
7. Помоћу медија	1	2	3	4	5	6	7

Свакако да веома значајна улога у супростављању корупције је разоткривање, т.ј. како се може открити (разоткрити) корупција.

Табела 10: Анализа резултата добијених као одговор на питање како се може открити корупција

	Најмање	Највише	Просек
1. Помоћу медија	48,47	51,53	5,67
2. Са посебним истражним мерама	45,66	54,34	4,62
3. Са оперативно-такитичким мерама и истражним поступцима органа који спроводе законе	50,68	49,32	4,13
4. Са радом надлежних органа и институцијама који се баве супростављању корупције	51,53	48,47	3,87
5. Са инспекцијским надзором управних органа	52,09	47,91	3,48
6. Са пријављивањем корупцијских кривичних дела од стране појединаца (грађанина) са познатим идентитетом	49,90	50,10	3,16
7. Са пријављивањем корупцијских дела од стране појединаца (грађанина) анонимно	53,81	46,19	3,07

(Рангирање одговора је од 1 до 7). Са 1 се означава одговор који најмање утиче на спречавање корупције док са 7 се означава одговор који највише утиче на спречавање корупције). Из извршене анализе резултата, може се закључити да према мишљењу грађана, за успешно спречавање корупције велику улогу имају медији са просеком 5,67 од укупних 7 (исто тако медији су били прворангирани као одговор на питање о начину сазнања о корупцији), следећи са посебним истражним мерама за откривање корупције са просеком од 4,62, са оперативно-такитичким мерама и истражним дејствима су органи који спроводе закон са просеком 4,13, остале мере и активности (са радом надлежних органа и институција које се баве спречавањем корупције, са инспекцијским надзором управних органа, са анонимним пријављивањем корупцијских кривичних дела од стране појединаца (грађана), као и са пријављивањем корупцијских кривичних дела од стране појединца (грађана) са познатим идентитетом са просеком испод 50%, односно испод 3,5 од укупних 7.

Велики је утицај медија у откривању корупцијских кривичних дела. Поставља се питање о објективности средстава јавног информисања у земљама високе корупције. Уколико власт и институције су инволвираны у контролирању медија, (а исто тако велики је проценат корумпираности политичара и јавних службеника), то аутоматски означава слабење моћи медија у објективности информисања о заступљености корупције и адекватних мера о њеном спречавању. То значи да један од значајнијих узрока у смањењу ефикасности у борби

с корупцијом је и велики утицај државног апарата на објективност медија који су веома значајно средство у иницирању и расветљавању кривичних дела из области корупције.

Велики део поднетих кривичних пријава за кривична дела из области корупције у каснијој фази буду одбачена као неоснована, ради недостатка доказа или па се врши њихово преформулисање у мања кривична дела. Огромне потешкоће органа прогона имају у делу доказне радње. *Веома* је битно како грађани размишљају о доказивању коруптивних кривичних дела.

ЗАКЉУЧАК

Корупција представља озбиљну претњу у делу поштовање основних права и слобода грађана, нешто што представља једну од основних темељних вредности модерног демократског система. Дакле, као потенцицијална опасност која прети угрозити темељне вредности земље, корупцији се морамо спротивставити свим друштвеним снагама у свим сегментима друштвеног живота.

Из упоредне анализе направљене на основу резултата истраживања од стране *transparency international* и истраживачких резултата на којима се темељи овај рад, може се извући следеће:

– Истраживање спроведено од стране *Transparency International* користи методологију за одређивање Индекса перцепције корупције, од ранжираних 176 земаља у свету у погледу нивоа перцепције корупције у јавном сектору, са ажурираном методологијом обрачуна представљеној на скали од 0-100. Методологија се не заснива на изворним истраживањима већ на основу просечних резултата из три извора, исто тако не постоји могућност да се упореде резултати из 2012 са резултатима из претходних година, 2011 и.т.д.

– Истраживање које је спровео Факултет безбедности заснива се на структурном интервјуу преко 1176 учесника из свих крајева Македоније где су подједнако заступљени сви 8 региона и проценат етничких група према званичним подацима из Државног завода за статистику. Ово истраживење биће реализовано наредних 5 година како би могли споредити податке сваке године појединачно.

Резултати истраживања јавног мњења грађана Републике Македоније спроведена током месеца јануара 2013, указује на високи проценат корупције пре свега јавних функционера чије функције се односе на кривична дела давања и примања мита и злоупотребе службених овлашћења, грађани немају довољно аргумената који указују поверење у способност институција у извршавању законских овлашћења, и тиме постизању поштовања грађанских права и слобода, што се на неки начин не слаже у потпуности са резултатима истраживања које је спровео *Transparency International*. На тај начин, са таквим степеном заступљености корупције, директно се утиче на угрожавање темељних вредности демократског система, за који се залаже и Република Македонија као савремена-демократска држава.

Да би могли говорити о успешној борби против корупције, неопходно је предузети не само мере у погледу откривања и процесуирања кривичних дела корупције, већ и предузети мере за превенцију и изолацију корупције. Пре свега, стварање свести јавности о опасности корупције. Дугорочно за превенирање и спречавање корупције, потребно је да се утиче на опште јачање институција које гарантују демократију, као и јачање механизма за узајамну хоризонталну контролу између институција система (систем интегритета). Крајњи циљ је претварање корупције из ниског ризика и високо-профитабилне у нископрофитабилне и активности високог ризика.

Реформа јавне управе, побољшање законодавства и контроле управљања јавним финансијама је веома важна за превенцију и већи успех у борби против корупције.

Ради побољшања ситуације, и веће ефикасности у супростављању и сузбијању корупције, потребно је између осталих мера и стимулисање научних истраживања и даље дијагностичке анализе узрока и последица корупције, што је и један од циљева овог рада.

ЛИТЕРАТУРА

1. Витларов Т. (2006) *Превенција и сузбијање корупције*, Штип;
2. [www.transparentnpost.org.rs/...](http://www.transparentnpost.org.rs/)(приступљено 10.03.2014год)
3. [www.stat.gov.mk/Publikacii/15.03.2013, pdf](http://www.stat.gov.mk/Publikacii/15.03.2013.pdf)
4. Ѓонча, Љ. (2004) *Корупција, кривични дела, организиран криминал*, Тирана;
5. Добовшек, Б. (2009) *Превенција корупције*; Управа за кадрове, Подгорица;
6. Лабовић, М (2006), *Власт корумпује*, Дегама, Скопље;
7. Лабовић М, Николовски М (2010) *Организовани криминал и корупција*, Факултет безбедности, Скопље;
8. Камбовски В. Наумов П. (2002) *Корупција највеће зло и претња правној држави*, Скопје;
9. Камбовски В.(2009) *Меѓународни правни оквир за борбу против корупције*, Скопље;
10. Мајкл Д. Лајмн и Гари В. Потер (2009) *Организовани криминал*, Магос, Скопље;
11. Маневски М. (2005) *Корупција у Републици Македонија превентивних и казнене мере за спречавање*, Југореклам, Скопље;
12. Мојаноски, Ц.(2012) *Методологија безбедносних наука*, “Књига 1“, Факултет безбедности, Скопље;
13. Проески, Ј.(2002) *Закон о спречавању корупције*, Скопје;
14. Фатић, А.(2008) *Политичка корупција*, Ревизија за безбедност 12/08, Центар за безбедносне студије, Београд;
15. Цотић, МД (2001) „*Меѓународне препоруке и национална искуства у борби против корупције*“, Зборник радова Приврени криминалитет и корупције, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд;

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ СА ОСВРТОМ НА ПРИРОДУ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ИЗВРШИОЦА И ЖРТВЕ

Небојша Златић¹

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Гордана Јекић Брадајић²

Апелационо јавно тужилаштво Републике Србије

Славица Радовановић³

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Насиље у породици представља комплексно девијантно понашање и на међународном плану је препознато као друштвено опасно и неприхватљиво понашање којим се крше основна људска права и слободе. Према Породичном закону и Кривичном закону Републике Србије насиље у породици се дефинише као сваки вид психичког, физичког, сексуалног или економског злостављања које врши један члан породице према другом. При истраживању ове теме у обзир би требало узети и чињеницу да је патријархална средина, карактеристична за нашу земљу и окружење, у великој мери утицала на то да се породично насиље дуго није сматрало озбиљним обликом насиља и да је често било посматрано као друштвено прихватљиво понашање. Циљ овог рада је да образложи теоријске и нормативне оквире насиља у породици у Републици Србији и да се упоређивањем с међународним правом да један осврт на недостатке и укаже на различите облике природе односа између извршиоца и жртве у породичном насиљу. Важно је напоменути да је насиље у породици често механизам уз помоћ којег извршилац приморава жртву да буде потчињена и у подређеној ситуацији, као и да та врста насиља чешће погађа жене и децу. Због тога је важно да се у приступу проблематици насиља у породици образложи природа односа између извршиоца и жртве, односно да се утврди да ли је реч о родитељском или партнерском односу и о каквој врсти партнерског односа (момак/девојка, брачна или ванбрачна заједница, бивши супружници итд.). У раду ће бити приказани досадашњи резултати истраживања насиља у породици у Републици Србији када је реч о природи односа између извршиоца и жртве, као и усклађеност домаћег законодавства, праксе и процедура са специфичностима те врсте насиља.

Кључне речи: насиље у породици, природа односа, насиље над женама, партнерски односи.

УВОД

Насиље у породици није само широко распрострањен друштвени проблем, већ и кривично дело које захтева одлучну друштвену осуду и активности у смислу превенције, као и непопустиво друштвено неодобравање и подједнако снажан одговор правосудног система. Та врста насиља представља вишедимензионалан проблем који је, као такав, неопходно анализирати и сагледати из различитих аспеката. Тај процес свакако подразумева мултидисциплинаран приступ и интервенцију и међусобну сарадњу различитих учесника и стручњака. Дакле, тај процес захтева и едукацију ширег јавног мњења како би друштво у целини могло да преузме активну улогу, као и стручан и адекватан приступ државних органа и институција које су законом одређене као субјекти заштите (полиција, центри за социјални рад, здравствене установе и правосуђе). Такође је важно нагласити да проблем насиља у породици захтева и јачање постојећих али и стварање нових капацитета не само у оквиру институција већ свих актера који би могли допринети превенцији насиља у породици. То конкретно подразумева један усклађен и циљан однос различитих субјеката попут медија, васпитно-образовних

1 nebojsazlatic@gmail.com

2 gordana.jekic.bradajic@bg.ap.jt.rs

3 slavica.radovanovic@mup.gov.rs

установа, културних установа, невладиних актера итд. Управо је због тога важно нагласити значај домаће нормативе и њену усклађеност с међународним прописима који се директно или индиректно баве проблематиком насиља у породици.

Циљ рада је да представи и образложи теоријске и нормативне оквире проблема како у домаћем тако и у међународном праву. Такође, с обзиром на велику сложеност проблема, у раду ће се посебно анализирати различите природе односа између извршиоца и жртве. Управо је због тога неопходно осврнути се на партнерску релацију као специфичан и сложен интиман однос у оквиру кога се јавља насиље у породици. С обзиром на то да је партнерска релација, била брачна или ванбрачна, један од најсложенијих људских односа, неопходно је разумети и познавати особине тог односа уколико се бавимо проблематиком насиља у породици и насиља над женама.

НОРМАТИВНО-ПРАВНИ ОКВИР

С обзиром на то да ангажовање органа власти (надлежних служби) како у владином тако и у невладином сектору подразумева поштовање међународних и домаћих правних норми, у наставку ће пажња бити посвећена питању нормативног регулисања насиља у породици.

МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ОКВИР

Снажније развијање нормативног оквира на међународном плану који се бави дискриминацијом жена и насиљем над женама везује се за период након Другог светског рата. Један од првих међународних докумената који се осврнуо на ту тематику је Повела Уједињених нација усвојена у Сан Франциску 26. јуна 1945. године. Ипак, почетак правног регулисања људских права се везује за усвајање Универзалне декларације Уједињених нација о људским правима 1948. године. Та декларација у својој преамбули садржи и елементе од значаја за заступање, тумачење и разумевање родне равноправности. Такође, у том документу се могу наћи одредбе које указују на значај разумевања проблема насиља у породици и у партнерским односима као облике негације урођеног достојанства. У првим одредбама Декларација констатује да сваком припадају права и слободе које прописује без икаквих разлика у погледу расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког и другог мишљења, националног или друштвеног порекла, имовине, рођења или других околности (чл. 1 и 2). Занимљиво је приметити да Универзална декларација Уједињених нација о људским правима препознаје различиту природу односа када су у питању људска права, те је у тексту посебно наглашено „право да на нарочито старање и помоћ имају мајке и деца, као и то да сва деца рођена у браку или изван њега уживају једнаку социјалну заштиту“ (члан 25). Такође у том документу, за брак се каже да се може склопити само уз слободан и потпун пристанак лица која ступају у брак, а за породицу да је природна и основна ћелија друштва и да, као таква, има право на заштиту друштва и државе (члан 16).

Поред Универзалне декларације Уједињених нација требало би напоменути и Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966), Међународни пакт о економским, социјалним и културним правцима (1966), Конвенцију о уклањању свих облика расне дискриминације и друге документе који су препознали родну дискриминацију.

Поред ових докумената, на универзалном нивоу је донет и одређен број специјализованих докумената који су директно или индиректно у вези с проблематиком насиља над женама и насиља у породици. Тим документима се посебно регулишу специфична, ужа поља области људских права.

Документи Уједињених нација који се директно или индиректно баве проблематиком насиља над женама и насиљем у породици су Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена – CEDAW (1979), Конвенција о забрани тортуре и других врста мучења, нехуманог и деградирајућег третмана или кажњавања (1984), Конвенција о правима детета (1989), Декларација УН о укидању насиља над женама (1993), Пекиншка декларација

и Платформа за акцију (1995), Конвенција УН о правима особа с инвалидитетом (2006) и Миленијумска декларација (2000).

Конвенција УН о елиминисању свих облика дискриминације жена (1979) је први међународноправни инструмент који, позивајући се на одредбе већ донетих међународних докумената и наглашавајући обавезе држава чланица да обезбеде равноправност мушкараца и жена, свеобухватно гарантује заштиту грађанских, политичких, економских, социјалних и културних права жена.⁴ У том документу израз „дискриминација жена“ се користи да би дефинисао „сваку разлику, искључење или ограничење у погледу пола, што има за последицу или циљ да угрози или онемогући признање, остварење или вршење од стране жена, људских права и основних слобода на политичком, економском, друштвеном, културном, грађанском или другом пољу, без обзира на њихово брачно стање, на основу равноправности мушкараца и жена“ (члан 1). Тај документ препознаје насиље у породици и у партнерским односима што се уочава у члану 5, у коме је наглашена потреба измене друштвених и културних обичаја у погледу понашања мушкараца и жена. То се наглашава као важно у отклањању предрасуда, као и сваке друге праксе која је заснована на схватању о инфериорности или супериорности једног или другог пола или традиционалној улози мушкараца, односно жена.

Факултативним протоколом уз Конвенцију о елиминисању свих облика дискриминација жена, који је закључен 6. октобра 1999. године у Њујорку, предвиђено је да државе чланице тог протокола прихватају надлежност Комитета за елиминисање дискриминације жена да прима и разматра представке поднете од стране или у име појединаца или групе који се налазе у надлежности државе чланице, а тврде да су жртве кршења (од стране државе чланице) неког од права наведених у конвенцији.⁵ Због чињенице да Конвенција не помиње изричито насиље у породици, Општа препорука број 19 Комитета за елиминисање свих облика дискриминације жена, донета 1992. године под називом „Насиље над женама“, најпре констатује да је насиље засновано на разлици полова облик дискриминације који озбиљно умањује могућности да жене користе права и слободе на основу равноправности с мушкарцима. Тај документ под дефиницијом дискриминације датој у Конвенцији обухвата и родно засновано насиље као облик дискриминације.

Декларација Уједињених нација о укидању насиља над женама уследила је 1993. године, чиме највећа светска организација почиње систематско правно нормирање и студиозно приступање питању насиља над женама. Након тога, године 1989. усвојена је Конвенција Уједињених нација о правима детета, у којој су дефинисане одредбе које су од великог значаја за разумевање последица које насиље у породици може имати на развој детета, а тиме и обавезе државе да предузме све мере којима ће то предупредити. Пекиншка декларација и Платформа за акцију (1995) садржи посебно поглавље које третира питања насиља над женама, укључујући и насиље у породици, и даје смернице за земље чланице Уједињених нација за поступање у смислу спречавања и сузбијања насиља над женама. Сматра се да тај документ представља најобухватнији глобални политички оквир за унапређење родне равноправности, који обавезује државе чланице да развијају политике родне равноправности.

Када говоримо о регионалним међународним документима требало би поменути документе Савета Европе. Као један од својих приоритетних циљева у области људских права и равноправности полова, Савет Европе поставља борбу против насиља над женама, укључујући и насиље у породици. Управо из тог разлога, Савет Европе континуирано прикупља податке који се односе на законодавство и праксу земаља чланица у спречавању и сузбијању насиља над женама, укључујући и насиље у породици, и на основу аналитичких студија и података припрема и усваја препоруке и друге документе.

Свакако је јасно да је један од најзначајнијих докумената који се баве питањима од значаја за разумевање и решавање проблема насиља над женама и насиља у породици Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, коју је Комитет министара Савета Европе донео 7. априла 2011. године. У преамбули те конвенције се наглашава

4 *Ka boljoj zaštiti žrtava nasilja u porodici: odgovor pravosuđa.* (2011). Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, str. 17.

5 *Ibid.*

да су жене и девојчице изложене већем ризику када је насиље у питању и да су чешће жртве у родно заснованом насиљу и насиљу у породици од мушкараца. Такође, у Конвенцији се апо-строфира осуда свих видова насиља над женама и насиља у породици и указује на чињеницу да је постизање *de jure* и *de facto* неједнакости између мушкараца и жена кључни елемент у превенцији насиља над женама. Такође, Конвенција препознаје историјске неједнакости односа моћи и подсећа на то да је насиље над женама један од кључних механизма којима се жене приморавају да буду у подређеном положају. Конвенција дефинише насиље у породици као свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља у породици или у домаћинству, односно између бивших или садашњих супружника, односно партнера, независно од тога да ли учинилац дели или је делио домаћинство са жртвом (члан 3).

Требало би поменути и препоруке које се убрајају у прописе од националног значаја када је у питању проблематика насиља над женама и насиља у породици: Препорука 1450 (2000) Парламентарне скупштине Савета Европе о насиљу над женама у Европи, Препорука 1582 (2002) Парламентарне скупштине Савета Европе о насиљу над женама у породици, Препорука 2002 (5) Комитета министара Савета Европе о заштити жена од насиља, Препорука 1681 (2004) Парламентарне скупштине Савета Европе – „Кампања за борбу против породичног насиља над женама у Европи“, Препорука 1905 (2010) Парламентарне скупштине Савета Европе, усвојена у марту 2010. године, која указује на неопходност заштите деце која су сведоци насиља у породици итд.

Такође би требало нагласити да Европски суд за људска права заступа становиште да држава није дужна само да обезбеди одговарајући правни оквир за борбу против насиља у породици, већ да треба да осигура његово ефективно спровођење.

НОРМАТИВНО-ПРАВНИ ОКВИР У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

При разматрању проблема насиља у породици како са становишта нормативног и теоријског тако и из аспекта практичног поступања надлежних органа, посебну пажњу треба усмерити на чињеницу да патријархална средина, карактеристична за окружење у нашој земљи, у великој мери утиче на то да се породично насиље дуго није сматрало озбиљним обликом насиља и да је често било посматрано као друштвено прихватљиво понашање. Управо је због тога насиље у породици све донедавно било на маргинама друштвеног интересовања у Србији. Може се рећи да је први корак учињен инкриминасањем породичног насиља као посебног кривичног дела усвајањем Породичног закона 2005. године. Такође, следеће године је усвојен и Устав Републике Србије који прописује да држава јемчи равноправност жена и мушкараца и развија политику једнаких могућности (члан 15), забрањује непосредну и посредну дискриминацију на било ком основу, а нарочито на основу пола (став 3, члана 21), гарантује право на једнаку законску заштиту (став 2, члана 21), правну помоћ (члан 67), право на рехабилитацију и накнаду материјалне или нематеријалне штете проузроковане незаконитим или неправилним радом државних или других органа (члан 35). Кривичним закоником из 2005. године⁶ и Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 2009. године инкриминација насиља у породици је претрпела више измена. За успешну борбу против насиља у породици од значаја су и други закони, као што су Законик о кривичном поступку, Породични закон, Закон о јавном реду и миру, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку, Закон о извршењу кривичних санкција, Закон о полицији, Закон о оружју и муницији, Закон о равноправности полова, Закон о забрани дискриминације, Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана и Закон о заштити података о личности. Такође, од значаја су и стратегије у домену заштите права жена и спречавања насиља које су донели надлежни органи у Србији: Национални миленијумски циљеви развоја у Републици Србији из 2006. године, Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности за периоду 2009–2015. године,

6 Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 – исправка, 107/05 – исправка, 72/09 и 111/09.

Стратегија за заштиту од насиља у породици и других облика родно заснованог насиља у Аутономној покрајини Војводини за период од 2008. до 2012. године и др.

Године 2011. усвојена је Национална стратегија за заштиту жена од насиља у породици и у партнерским односима. Општи протокол садржи више задатака и визија о томе на који начин субјекти који се баве превенцијом и сузбијањем насиља над женама у породици и у партнерским односима треба да се организују.

Министарство унутрашњих послова је у фебруару 2013. године донело Посебан протокол о поступању полицијских службеника, с циљем да се стандардизују поступања којима се обезбеђује заштита жртава насиља у породици и у партнерским односима, унапреди документовање догађаја ради прикупљања релевантних доказа који ће омогућити процесуирање насилника, вршење безбедносне процене заједно с другим службама ради заштите безбедности жртве од поновљене виктимизације и унапређење мултисекторске сарадње.

Ипак, и поред постојећих нормативних аката који се директно или индиректно баве проблемом насиља у породици, важно је указати на то да у Републици Србији не постоји посебан закон о заштити од насиља у породици који би, можда, био ефикаснији механизам за заштиту жртава и кажњавање починиоца насиља у породици. Такође, оцењено је да је неопходно унапредити нормативни оквир који би требало да допринесе делотворном спречавању и сузбијању насиља у породици. Као највећи недостаци се наводе недовољно задовољавајуће дефинисање одређених појмова и проширење појединих заштитних мера. Управо се због тога у раду даје осврт на природу односа између извршиоца и жртве када је насиље у породици у питању.

ПРИРОДА ОДНОСА ИЗМЕЂУ ИЗВРШИОЦА И ЖРТВЕ КАДА ЈЕ РЕЧ О НАСИЉУ У ПОРОДИЦИ

Треба напоменути да је та врста насиља специфична јер се одвија у оквиру породице као основне друштвене групе и, самим тим, може имати последице не само за директне жртве насилног акта већ и за чланове породице који су насиљу изложени као сведоци, а тиме и за читаву заједницу. Управо због вишедимензионалности и вишесмислености појма насиља у породици неопходно је у анализирању, тражењу решења и обликовању нормативних оквира, али и судског тумачења, обратити пажњу и на природу односа између извршиоца и жртве.

Поједини недостаци законодавног уређења проблема насиља у породици могу утицати и на неразумевање природе односа између извршиоца и жртве када је насиље у породици у питању. Најпре, када говоримо о Кривичном законнику Републике Србије из 2006. године, важно је указати на одређивање појма члана породице. Имајући у виду одредбу Кривичног законика из члана 112, става 28, која предвиђа да се „чланом породице сматрају и бивши супружници и њихова деца, као и родитељи бивших супружника“, законодавац је недоследан јер у члану 128 дефинише појам члана породице, док у члану 194 говори о члану „своје“ породице. Управо та недоследност може довести до различитог тумачења закона.

У том смислу би требало напоменути да су чланови породице сви који живе у заједничком породичном домаћинству (супружници или ванбрачни партнери, сва деца која живе с њима, родитељи, браћа и сестре, тазбински сродници – свекрва, свекар, ташта, таст, усвојеници, усвојитељи, хранитељи, бивши супружници и ванбрачни партнери ако још живе заједно). Осим тога, члановима породице се сматрају и особе које имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, чак и ако те особе никада нису живеле заједно. На мере заштите из Породичног закона имају право и сви остали који су раније живели али више не живе у породичном домаћинству (укључујући и бивше супружнике или бивше ванбрачне партнере), као и особе које никада нису живеле с насилником, али су с њим биле или су још у емотивној или сексуалној вези. Као што је већ напоменуто, за прекршајну одговорност није важно у каквом су односу насилник и жртва. И поред тога што је свакако важно да кривична дела важе независно од природе односа између извршиоца и жртве, што прописује и Конвенција Савета Европе, разумевање природе тих односа може ићи у прилог ефикаснијем сузбијању те врсте насиља.

Да би се исправно и потпуно приступило решавању проблематике насиља у породици, неопходно је образложити природу односа између извршиоца и жртве, посебно због тога што је интимној партнерској релацији важно приступити с посебном предострожношћу.

Правни корпус детета је данас уздигнут на ниво правног субјекта коме припада корпус самосталних права, различитих од права родитеља и од права породице, те је оно носилац индивидуалног права на заштиту од насиља у породици. Гарант остваривања права детета је сама држава, која је овлашћена и дужна да предупреди повреду права детета и да адекватном интервенцијом спречи свако његово даље угрожавање. С циљем унапређења процесне позиције детета у свим поступцима у сфери породичноправне заштите, очигледна су три основна циља која треба остварити прописивањем поступка породичноправне заштите од насиља у породици⁷:

- обезбедити пун процесни субјективитет детету,
- обезбедити независну правну репрезентацију детета и
- омогућити да дете буде информисано о свим аспектима правне ствари, да његове аутентичне жеље и мишљења буду утврђени, размотрени, вредновани и уважени и да остваре одговарајући утицај на садржину саме судске одлуке.

КАРАКТЕРИСТИКЕ НАСИЉА ПРЕМА ЖЕНАМА У ИНТИМНОМ ПАРТНЕРСКОМ ОДНОСУ

„Партнерска релација, брачна или ванбрачна, представља један од најсложенијих и најинтимнијих људских односа који захтева прилагођавање, сталну интеракцију и промене кроз развојне процесе и кризе, размену позитивних, али и негативних емоција и деструкција.“⁸ Баш због тога, приликом дефинисања проблема насиља у породици и његовог решавања неопходно је имати на уму и то да се о интимном партнерском односу тешко говори управо због многобројних врста самозаштите, порицања и избегавања. Као основне особине тог односа Тања Игњатовић наводи универзалност, родни карактер насиља у интимном партнерском односу, разлику између партнерског конфликта и насиља, учесталост и распрострањеност насиља, трајање насиља, родне стереотипе, цикличну динамику насиља, специфичне стратегије и тактике, везу између насиља према женама и насиља према деци у породици и повећање насиља у периоду сепарације од насилног партнера.⁹

ОБЛИЦИ НАСИЉА У ПАРТНЕРСКОМ ОДНОСУ И У ПОРОДИЦИ

Насиље према женама и насиље у породици могу се испољавати на различите начине, а најчешће класификације њихових специфичних облика су физичко, сексуално, психичко и економско насиље, уз напомену да су ти облици насиља често испреплетани и да је ретко реч о само једном облику насиља.

Сексуално насиље је сексуални акт без сагласности или могућности избора жртве да да пристанак, независно од тога да ли се акт одиграо, затим сексуални акт или покушај тог акта када особа није у могућности да се сагласи или одбије учешће услед болести, инвалидитета, утицаја психоактивних супстанци, узраста, односно застрашивања, уцене или притиска, као и болан и понижавајући сексуални чин. Застрашивање, уцене или притисци на учествовање у нежељеном сексуалном акту укључују коришћење речи, гестова, предмета или оружја ради исказивања намере да се изазову бол, повреда или смрт. Када говоримо о значају природе односа између извршиоца и жртве у насиљу у породици, важно је навести да што је контекст приватнији и што је већа блискост односа између особа мања је вероватноћа да ће сексуални напад бити препознат.¹⁰

7 Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2012). *Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici*. Beograd: Autonomni ženski centar, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, str. 70–71.

8 Ignjatović, T. (2011). *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond.

9 *Ibid.*, str. 13–42.

10 Keli, L. (2003). *Vizija, inovacija i profesionalizam u radu policije u vezi sa nasiljem nad ženama i decom*. Beograd: Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu, str. 19.

Економско насиље је облик психичког насиља које подразумева неједнаку доступност заједничким средствима, ускраћивање или контролисање приступа новцу, спречавање запошљавања или образовања и стручног напредовања, ускраћивање права на власништво, присиљавање на одрицање од власништва, отуђење ствари без сагласности и друге манифестације. Последица тог облика насиља је онеспособљавање жене за самосталну егзистенцију, што се перципира и као најчешћи разлог за побуну у заједници с насилном партнерском релацијом.

Психичко насиље је понижавање жртве, контролисање њеног понашања, ускраћивање информација, посрамљивање и омаловажавање, окривљавање, изолација од пријатеља и породице, манипулација децом и омаловажавање жртве у родитељској улози, онемогућавање приступа новцу и другим добрима које утиче на ментално и емотивно стање жртве. Психичко насиље се најчешће третира као пратилац и индикатор других облика насиља и тај облик насиља у комбинацији с другим или самостално често представља средство за сламање отпора.

Физичко насиље је намерна употреба физичке силе која може да изазове бол, повреду, инвалидитет или смрт. Укључује понашања као што су гребање, гурање, чупање косе, трешење, шамарање, ударање, шутирање, грижење, дављење, убоде, наношење опекотина, физичко ограничавање, премлаћивање и убиство и друге манифестације. Важно је поменути и то да су сложеност тог догађаја и динамика односа између извршиоца и жртве веома важни, као и различити критеријуми приликом објективног процењивања тог облика насиља попут врсте, учесталости и интензитета насиља, као и критеријуми у вези с повредама.

СУДСКА ПРАКСА И ПРИРОДА ОДНОСА ИЗМЕЂУ ИЗВРШИОЦА И ЖРТВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Према статистичким подацима Министарства унутрашњих послова Републике Србије о броју кривичних дела и кривичних пријава за насиље у породици у Републици Србији у периоду од 2006. до 2013. године, може се рећи да је тај број у великој мери порастао. Број пријава 2006. године износио је 2.002, број кривичних пријава 1.965, док је седам година касније тај број порастао на 3.668 (број пријава) и 3.603 (број кривичних пријава). Број жена жртава насиља у породици у периоду од 2006. до 2013. године такође је порастао с 1.635 на 2.981. Када говоримо о старосној и полној структури оштећених физичких лица за кривично дело насиље у породици требало би нагласити да су жртве у највећем броју случајева жене од 31 до 41 године живота или од 41 до 51 године живота.¹¹

Истраживање под називом „Породичноправна заштита од насиља у породици и правосудној пракси“¹², спроведено у оквиру пројекта „Насиље у породици – ка европским решењима“, дало је резултате наведене у даљем тексту.

Подаци о односу између тужиље/тужиоца и туженог/тужене у испитиваном узорку показују да је доминантан облик насиља у породици партнерско насиље – насиље према брачном супружнику (35,2%) и ванбрачном партнеру (16%), односно према бившем брачном супружнику (29%). У разматраном узорку, између извршиоца и жртава у време покретања поступка примећена је релативно велика фреквенција предмета у којима се као жртве појављују младић/девојка (2%) и бивши младић/девојка (0,2%).

Поред партнерског односа, најзаступљенији је родитељски однос (отац/мајка су жртве у 10,6% предмета, док су син/ћерка жртве у 4,6% предмета). Такође, нису претерано ретки ни случајеви насиља према браћи и сестрама (2,4%).

Поред горе наведеног, битно је указати и на чињеницу да се као најопаснији учиниоци партнерског насиља често јављају и сами припадници полиције.¹³

11 Подаци Управе за аналитику Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

12 Истраживање је спроведено у периоду од 1. марта до 1. јуна 2009. године, а истраживачки узорак је чинило 287 парничних предмета општинских судова обухваћених истраживањем.

13 Шире у: Wetendorf, D. (2000). *The impact of police-perpetrated domestic violence*. U D. C. Sheehan (ur.), *Domestic Violence by Police Officers* (str. 375–382). Washington DC: U.S. Department of Justice.

Према званичним подацима Министарства унутрашњих послова, у Србији је од јануара 2010. до априла 2013. године шездесет осам полицијских службеника извршило кривично дело насиља у породици, што представља 0,57% од укупног броја извршилаца кривичног дела насиља у породици. Против свих преступника су поднете кривичне пријаве. У педесет осам случајева (85%) кривичног дела насиља у породици које су починили полицијски службеници примењена је сила, тј. физичко насиље, док су у осталим случајевима примењивани вербално насиље, претње итд. У педесет случајева (73%) насиље је извршено над супругом, при чему су се у десет случајева припадници полицијске службе понашали насилнички и над децом. У седам случајева је насиље извршено над бившим и невенчаним супругама.¹⁴

Ако се упореди природа односа између жртава и извршилаца насиља у породици у процесуираним кривичним делима насиља у породици, запажа се да је релативно мањи проценат предмета у којима се родитељи појављују као тужиоци у парницама за заштиту од насиља које над њима врше њихови потомци, тј. деца у односу на проценат кривичних предмета у којима се родитељи појављују као жртве насиља извршеног од стране потомка. Отац/мајка појављују се као жртве у 10,6% парничних предмета, док се број потомака као извршилаца кривичног дела насиља према родитељима јавља у 17% случајева. У први мах би се могло очекивати да стање буде управо обрнуто, имајући у виду да родитељи нису склони вођењу кривичног поступка против своје деце и да у случајевима насиља које над њима врше њихова деца пре траже одређивање породичних мера заштите од насиља у породици као мање рестриктивних. Међутим, треба имати у виду да се кривично дело насиља у породици гони по службеној дужности и да су јавни тужиоци и судије посебно „осетљиви“ на насиље које потомци врше према својим родитељима, много више него када је реч о партнерском насиљу.¹⁵

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Насиље у породици као изузетно девијантно понашање привлачи пажњу различитих стручњака и предмет је истраживања различитих дисциплина попут социологије, криминологије, права, психологије и других научних дисциплина. И поред тога што га је релативно тешко дефинисати на универзалном нивоу управо због његове свеобухватности, може се рећи да је насиље у породици сваки вид физичког, сексуалног, психичког или економског злостављања које врши један члан породице према другом члану породице, без обзира на то да ли такво понашање правни прописи инкриминишу и да ли је извршилац насиља пријављен органима гоњења.

Као што је већ напоменуто, за прекршајну одговорност није важно у каквом су односу насилник и жртва. И поред тога што је свакако важно да кривична дела важе независно од природе односа између извршиоца и жртве, што прописује и Конвенција Савета Европе, разумевање природе тих односа може ићи у прилог ефикаснијем сузбијању те врсте насиља. Наиме, насиље у породици је посебна врста насиља јер се одвија у оквиру породице као основне друштвене групе и, самим тим, може имати последице не само за директне жртве насилног акта већ и за чланове породице који су насиљу изложени као сведоци, а тиме и за читаву заједницу. Такође, приликом дефинисања проблема насиља у породици и његовог решавања неопходно је имати на уму и то да се о интимном партнерском односу тешко говори управо због многобројних врста самозаштите, порицања и избегавања.

Да би исправно и потпуно приступили решавању проблематике насиља у породици, неопходно је образложити природу односа између извршиоца и жртве. Неопходно је имати знање о карактеристикама насилног односа, посебно у партнерским везама као специфичним и најсложенијим људским односима. Карактеристике те врсте насилног односа од значаја су за потпуно и правилно сагледавање и разумевање понашања жртве и извршиоца насиља и начина њиховог реаговања у току поступка и у самој расправи. Може се рећи да је од изузетне

14 Наведено према: Дан, А. (2013). *Partnersko nasilje sa službenom značkom: pripadnici policije kao učinioci partnerskog nasilja u Srbiji*. Beograd, str. 2.

15 Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2010). *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*. Beograd: Autonomni ženski centar, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, str. 54.

важности да суд узме у обзир природу односа између извршиоца и жртве и карактеристике тих односа приликом извођења и оцене доказа.

Дакле, управо због вишедимензионалности и вишесмислености појма насиља у породици неопходно је у анализирању, тражењу решења и обликовању нормативних оквира, али и судског тумачења, обратити пажњу и на природу односа између извршиоца и жртве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Đan, A. (2013). *Partnersko nasilje sa službenom značkom: pripadnici policije kao učinioci partnerskog nasilja u Srbiji*. Beograd.
2. Ignjatović, T. (2011). *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond.
3. *Ka boljoj zaštiti žrtava nasilja u porodici: odgovor pravosuđa*. (2011). Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije.
4. Keli, L. (2003). *Vizija, inovacija i profesionalizam u radu policije u vezi sa nasiljem nad ženama i decom*. Beograd: Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu.
5. Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2010). *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*. Beograd: Autonomni ženski centar, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
6. Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2012). *Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici*. Beograd: Autonomni ženski centar, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
7. Wetendorf, D. (2000). The impact of police-perpetrated domestic violence. U D. C. Sheehan (ur.), *Domestic Violence by Police Officers* (str. 375–382). Washington DC: U.S. Departement of Justice.

TO WHAT EXTENT CAN ENHANCED RISK COMMUNICATION INFLUENCE THE REDUCTION OF VIOLENCE IN SCHOOLS – MACEDONIAN EXPERIENCE

PGDip. Jure Rejec, Researcher¹
University of Leicester, UK

Dr. Sc. Nikola Dujovski, Assistant Professor²
Faculty of Security, Skopje Republic of Macedonia

Abstract: Violence in schools recognizably presents a complex social problem in a global context regardless of fluctuations of rates and categories. So said, it also creates an enduring challenge to the educational environment in the Republic of Macedonia. In light of the complex and multi-faceted nature of violence it is evident that individual efforts will not be sufficient to counter these harmful forces. Instead, action and commitments are required by the Government and stakeholders at all levels of decision making: local, national and international. Such a perspective is also recognized by the World Health Organization. However, often the lack of Governmental support and sometimes an absence of a firm national policies to address safety in schools leaves local authorities on their own in search of solutions harnessing their initiatives, experience and expertise.

This paper will discuss experience gained throughout the pilot project implemented in the municipality of Kumanovo, the Republic of Macedonia (hereafter RM), which took place in the years 2011/2012. Doing this the paper will address theoretical propositions for introducing mechanisms for reduction of violence in schools throughout enhanced risk communication between institutions and pupils.

Keywords: risk communication, violence, pupils, secondary schools.

INTRODUCTION INTO THE RESEARCH PROBLEM

While school violence is not a new phenomenon and countries across the world provide reports on different levels of violence,³ the Republic of Macedonia⁴ has paid limited attention to the subject in the past years with limited research activities. Until recently official documents that have tackled the development and improvement of educational system formulated the area of related concern as “problems with discipline”.⁵ Efforts of improvements were foremost in the direction of introducing video surveillance systems and private security agencies to foster safety of schools⁶ at the beginning of 2008 in most of the schools around the country.

Nevertheless, following some recent violent incidents in schools, the Association for Safety Research and Education (ASRE) of the RM conducted a research among students,⁷ reporting disconcerting results and urging for design and implementation of preventive programs. According to ASRE survey among 500 secondary-school students countrywide, applying random sampling method, 65 percent of students saw violence as the main safety-related problem in schools. Roughly 48 percent of respondents said they felt safe at school. When asked which the most serious safety concerns were they faced in schools, 61 percent answered physical assaults, 64 percent small thefts,

1 jure.rejec@gmail.com

2 ndujovski@gmail.com

3 Smith 2003;

4 The total population of the RM as of 2002 census is 2,022,547 inhabitants. In terms of ethnic composition, 1,297,981 inhabitants of the RM are Macedonians (64.18%), 509,083 are Albanians (25.17%) and 77,959 are Turks (3.85%). There are also 53,879 Romas living in Macedonia as well as 35,939 Serbs, 9,695 Vlachs and some other ethnic groups (source: <http://www.stat.gov.mk/pdf/SG2010/03.%20Naselenie.pdf>). The country was notably marked by the armed conflict between Macedonians and ethnic Albanians in 2001.

5 State Education Inspectorate 2010

6 Utrinski Vesnik 2008

7 The educational system of the Republic of Macedonia recognizes secondary-school students between ages of 15 to 18 years. Secondary-school education in Republic of Macedonia is mandatory by the Law on Secondary School Education.

vandalism 58 percent, and 66 percent of respondents saw carrying of weapons as one of the main concerns regarding safety in schools. As a result of the same research the ASRE reported that 92 percent of students believe that the authorities focus closer attention to safety in schools only after some major incidents have had occurred.⁸

In the 2009/2010 school year a total number of secondary-school students stood at 94,284.⁹ Therefore, the above findings provide a sample of 0.53 percent of the total secondary school population in the country. Due to the lack of information on responsiveness, sex, age, territorial division and ethnical background of interviewees these findings might be questionable. Application of a random sampling method for the survey might be well justifiable due to a reasonable total figure of students, although, given the ethnic composition in the country, where Macedonians present a majority in most of the regions (and vice versa where ethnic Albanians are in majority), marginalized/minority groups may have been overrepresented and the results, in particular for ethnic minorities, might have been influenced by different expectations and experiences of deprivation and frustrations they bring into schools.¹⁰ Therefore, internal validity may have been threatened by sampling bias¹¹ and further efforts are required in order to comprehend the causal links and the level of violence that threatens the educational environment in RM.

PURPOSE AND JUSTIFICATION

Whatever the validity of the results presented in the introduction, it opens a sound area for a research that this paper will demonstrate. The data collected from observations illustrated are specific to the problem under consideration and provide ample reasons for moving towards scientific research.¹² Whilst at institutional level a certain degree of recognition of existence of school violence in the RM was demonstrated (though limited attempts made to counteract the phenomenon), the students' beliefs that violence in schools presents a serious problem which is repeatedly neglected by the institutions reveal a major misconception of school related risks between the decision makers (institutional level) and the risk bearers (students).

Understanding how violence in schools is resolved by the community is of significance as violence in schools affects not only the learning achievements of students, but it can also undermine the democratic values and education for citizenship.¹³ Without appropriate action against violence by the community leaders, "children will experience dual standards inside and outside their schools and will not be able to apply the lessons learnt".¹⁴

In light of the above there should be no doubts that addressing and further studying school violence has to be placed high on the societal agendas. This leads to the main purpose of this proposal, which is establishing a relationship between school violence and communication of related risks between the stakeholders concerned; or how better informed risk communication could contribute to improved school safety.

LITERATURE REVIEW

For the sake of better understanding the proposal's topic, some academic and theoretical concepts were reviewed. However, during the research conducted throughout digital libraries and the World Wide Web, the authors of this study were not able to identify any literature that provides empirical evidence of direct correlations between risk communication and violence theories related to safety of schools. Therefore, the exploratory reading was structured into two separate categories: school violence literature and risk communication literature. There is a body of literature on both listed

8 Nova Makedonija 2011

9 State Statistical Office 2011

10 Smith 2003: 17

11 Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 5-12

12 *Ibid*

13 Smith 2005

14 Gittins 2006: 5

concepts and for the purpose of this study the two will be interlinked in order to establish the relevance between effective risk communication and possible decrease of violence in schools. Due to limitations in terms of available size for this paper, only some key findings are provided within the sections below.

a) Risk communication:

The discipline of risk communication, its study and practice is considered as relatively new and on the rise within most of relevant literature since publication of the 1983 Royal Society report. According to Royal Society the discipline emerged from “basic risk perception research to public policy and decision making, as well as the process of risk management”.¹⁵ The major area of concern for most of the risk communication theorists is the “dialogue, or rather the lack of it, between expert and lay folk”.¹⁶ In simple terms, the risk communication approach to risk management can be explained as the process “characterized by openness, consultation and dialogue. Officials and business people ask the public what they think, and modify their risk management strategies or decisions accordingly”.¹⁷

From a brief reference of the discipline it is the notion of “expert” and “lay folk” (or public) that it is worth taking some closer attention. A little, if any literature on risk communication considers juveniles in the context or process of risk communication. The authors of this study acknowledge that dealing with juveniles is being covered by a set of specific disciplines. However, in the context of risk management and more specifically, risk communication, distinction between juveniles and adults within the category of non-experts or lay folk is somehow blurred, if exists at all.

According to Longman Dictionary of Contemporary English¹⁸ the adjective “lay” is defined as: “not trained or knowing much about a particular profession or subject.” Therefore, in the context of school violence where juveniles are the major recipients of violence related risks, they should not be excluded from the risk management process. Quite the contrary, they should be given opportunity to be actively involved in exchange of information and opinions about risks to which they are exposed.

b) School violence:

Defining violence seems to be open to many debates. Nonetheless, widespread used definition is one of the World Health Organization which defines violence as “the intentional use of physical and psychological force or power, threatened or actual, against oneself, another person, or against a group or community that either results in or has a high likelihood of resulting in injury, death, psychological harm, maldevelopment, or deprivation”.

The word violence has different linguistic origins and can be interpreted differently. Children in particular interpret violence in different ways depending on their age, culture and their language.¹⁹ A significant problem of schools when dealing with violence according to Remboldt²⁰ lays in “a lack of a clear, all-encompassing and universally acceptable definition of violence - one that all students and educators can understand, accept, and use to identify or recognize violent incidents when they occur or when they are about to occur”. Therefore, it is important that both policies of acceptable and non-acceptable forms of behaviour are accordingly communicated and defined mutually by the entire (school) community, with strong emphasis on the involvement of students.

ORGANIZATIONAL SETTING, AIMS AND OBJECTIVES

Organisational setting for a research, although the situation presented above mainly illuminates the problem at national level, this study aims to be framed into regional context. Data should be collected through a survey among teachers located in secondary schools on municipal level.

15 Royal Society 1992, 118

16 Irwin, 1989; Wynne, 1989; cited in Institute of Lifelong Learning 2006, Module 2: 1-9

17 Institute of Lifelong Learning 2006, Module 1: 28

18 1995: 797

19 Smith et al. 2002, in Smith 2006: 12-13

20 1994: 15

Active participation of students in the development of safe school environment may result not only in decreased level of violence, but it can also provide an opportunity for the students to learn to take part in democracy. As Boulding²¹ puts forward, “mass media programmes about the right to a happy and secure childhood and to a happy and secure retirement cannot substitute for the actual experience of frank and honest confrontation between generations when perceptions, needs and interests differ, in a context of mutual acceptance of responsibility for each other.” Despite the fact that there is evidence of positive outcomes of the active participation of students in creating school policies, there are still many countries like RM where these good practices are being somewhat neglected.

Research objectives of the study might be defined as follows:

- 1) To explore effectiveness of risk communication theory in addressing violence in schools.
- 2) To determine the ongoing strategies for addressing violence in schools and their effectiveness.
- 3) To find out if relationships between the level of violence and the perception of violence depend on effective communication of violence related risks.

THEORETICAL PERSPECTIVES AND CONCEPTS

Since the aim of this study drives to determine possible effects of risk communication on decreasing the level of school violence, the theoretical framework chosen for this study is risk communication theory. In order to be able to resolve any type of health, safety or environmental controversy, an effective communication becomes of critical importance.²² However, high concern situations involving risks evoke strong emotions and therefore create substantial barriers to effective communication.²³ Therefore, risk communication as a communication theory body provides insight into how crisis and high concern situations alter the usual rules of communication.²⁴

According to Fischhoff²⁵ the risk communication is based on four theoretical models that describe how risk information is processed, how risk perceptions are formed, and how risk decisions are made. While it is suggested that these models provide the foundation for effective risk communication in high concern situations, this paper will build around the first and the former, namely the risk perception theory and the trust determination theory. Covello et al.²⁶ suggest that there are at least 15 (emotional) perception factors that can alter risk perception in varying degrees of magnitude, which can also play a large role in determining levels of concern. Considering the perception factors, particularly in the periods of multiple violent incidents backed with intense media attention, students might have easily intensified the perception of risk. This might have also been a dependent variable that would explain high violence scores reported by the students in RM. On the other hand, the provision of surveillance equipment and security companies in schools might have affected risk perception of institutional level in a sense that sufficient measures were taken to address the violence. Covello et al. suggests that for researching risk perception one needs to collect and evaluate empirical information obtained through surveys, focus groups, or interviews about stakeholder judgments of each of the risk perception factors. As shared understanding of interested or affected parties regarding stakeholder perceptions and the expected levels of concern are important for effective risk communication strategies,²⁷ findings about identified risk areas can be then communicated to all stakeholders concerned.

A joint feature in all risk communication strategies is the need to establish trust.²⁸ Covello frames such a model into a trust determination theory. The essence of the theory lays in precondition of established trust in order to be able to achieve goals like education and consensus building. Important observation in this regard was made by Chess, who maintains that perceptions of trust are decreased by actions or communications that, among others “...indicate also insensitivity by risk management

21 1979: 89

22 Slovic 1987; cited in Covello et al. 2001: 3

23 Fischhoff 1995; cited in Covello et al. 2001: 3

24 US National Research Council 1987, in Covello et al. 2001: 3

25 Fischhoff 1995, cited in Covello et al. 2001: 5

26 2001: 6

27 Ibid

28 Slovic 1999; cited in Covello et al. 2001: 8

authorities to the need for effective listening, dialogue, and public participation; unwillingness to acknowledge risks; unwillingness to disclose or share information in a timely manner; and irresponsibility or negligence in fulfilling risk management responsibilities.”

By combining the elements of the two theories, the conceptual framework can be developed. The framework aims to interpret that the higher the level of effective communication and information exchange of violence related risks, the higher the possibility that violence in schools will decrease.

RESEARCH METHODS

The position of such a study would be interpretive or phenomenological, where data would be collected through qualitative interviews. Therefore, instead of testing pre-defined hypotheses, focus would be given to identify important patterns and themes in the data collected and then contextualized in the frame of risk communication theory.

The study would be guided by the process of inductive reasoning; it would start from specific information and then move towards general conclusions.²⁹ Strategy for the study would be a combination of exploratory research and problem-solving research. Exploratory research is considered as a valuable mean to find out what is happening; to seek new insights; to ask questions and to assess phenomena in a new light.³⁰ As the authors aim to investigate the ongoing communication between students and institutional representatives about physical threats in schools, an exploratory approach is found by this authors particularly useful.

On the other hand, a feature of problem-solving research is that it starts out with a practical problem from the real world and then applies the available knowledge and intellectual resources to solve the problem.³¹ Based on the results of such a study, the school administration and the community representatives should be given suggestions on essential extra-curricular activities and safety prevention strategies successfully implemented across the international arena. Above all, such a study might provide advice on application of risk communication process as highly appropriate solution for decreasing violent incidents in schools throughout the collection and analysis of data.

To develop an understanding that encompasses all instances of the process under investigation, with a focus on negative cases,³² the purposive sampling method could be employed. Purposively selected teachers that have had a recent or the strongest experience with violent incidents should be identified for an interview on voluntary basis with assistance of school directors and with support of the local self-government, which is assumable hierarchically in charge of school management. Once identified, their responsiveness should not be threatened because of the high interest of the teachers to enhance non-violent behaviour of students. It is acknowledged that findings cannot be generalised to a broader population. Although, multi-ethnic structure of municipality such as in RM, and representativeness in terms of urban and rural area in schools provide a sound possibility for proposition that such a study would develop ground to enable generalization of results to a wider population.³³ Also, the authors assume that readers should be able to generalize subjectively the findings to their own personal experience.³⁴

The type or the method chosen should be unstructured interviews. In order to obtain spontaneous, in depth information rather than a rehearsed position³⁵ about a set of circumstances that affect patterns of violent behaviour, emphasis on open-ended questions the method applies is identified as most valuable by the authors of this study.

As the essence of this method requires relatively flexible setting, an interview guide will be needed to keep control of the interview. According to Lofland³⁶ a set of “puzzlements” will be designed based on known problematic issues this study will look upon. This will also serve to avoid (or at least

29 Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 9-7

30 Robson 2002, cited in Saunders et al. 2003: 96

31 Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 9-9

32 Denzin and Lincoln 2005: 378

33 Punch 1998, cited in Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 5-21

34 Stake 2005, cited in Denzin and Lincoln 2005: 378

35 *Ibid*:15

36 1971; cited in Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 6- 15-16

minimise) the effects of the interviewer. Before sorting the puzzlements into piles that are subject related and ordering them in a form of an outline, the professionals with educational background should be consulted to minimize the influence of the authors' cultural endowment.³⁷

Furthermore, Thompson's³⁸ thirteen steps should be followed to plan and conduct the interviews. This approach would provide smooth delivery and ensure that most significant issues are not overlooked. In order to avoid (or at least minimize) the main problems associated with unstructured interviews, as that of validity and interviewer bias, the interviews could be tape-recorded to enable scrutiny during the analysis. An advice provided by Merton and Kendal³⁹ could be valued for delivery of interviews: "(1) Guidance and direction from the interviewer should be at minimum; (2) The [participant's] definition of the situation should find full and specific expression; (3) The interview should bring out the value-laden implication of the response."

After completion of each interview the process of transcribing and analysis of data should start in order to avoid accumulation of data without preliminary analysis. The analysis of data in particular should receive significant attention to ensure that data collected from the sample are useful and their meaning well understood.

For the purpose of such a study a verbatim transcription should be carried out by the authors, with every respondent's word transcribed and formatted into line numbers. Main disadvantage of this approach is the tardiness of the process. However, it would provide important and close familiarization with the data, which should help to start making connections and identifying analytical themes. This in particular is being recognized by Gilbert as a key to successful qualitative analysis in order to be able to devise a practical system that enables rigorous comparison between interviews while retaining the context of data within each interview.⁴⁰ The crux of analysis should be performed through the method of paper based indexing and coding of data.⁴¹ As this study would seek to contextualize the phenomenon of school violence into risk communication theory, categories from data should be developed using 'coding up' approach.⁴² Codes, also defined as "tags or labels for assigning units of meaning to the descriptive or inferential information compiled during the study"⁴³ should be assigned in semantically meaningful units; i.e. words, phrases, sentences or paragraphs; while the decision what to code should be guided by contextual meanings that can be framed into risk communication theory.⁴⁴

For better guidance and consistency and for subsequent application of codes to data, a code book should be created following the four components approach provided by Neuman.⁴⁵ Furthermore, after categorisation an 'open paradigm' method⁴⁶ could be used to systematically and accurately analyse the data. First the data would be fused (open coding) and relationships within recognized (axial coding). Finally, the data would be framed into risk communication theory (selective coding) in order to reach conclusions.⁴⁷ By following the presented methods it is foreseen that conclusions could be framed into risk communication theory in the context of a firm solution to address (and decrease) threats of physical violence in schools.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The risks surrounding the successful implementation of such a study are estimated as low. The aim of the study is not to confront the findings presented by official (state) research findings, but rather to provide solutions to tackle an already identified problem. The participants should be made

37 Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 6-16

38 1978, cited in Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 6- 16-20

39 1946; cited in Gilbert 2008: 260

40 Gilbert 2008: 259

41 Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 7-11

42 Gilbert 2008: 334

43 Miles and Huberman 1994; cite

d in Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 7-12

44 Gilbert 2008: 335

45 2000; cited in Gilbert 2008: 341

46 Glaser and Strauss 1967; cited in Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 7-12

47 Strauss and Corbin 1998; cited in Institute of Lifelong Learning 2003, Module 3: 7-12

aware that their names will be hidden under pseudonym in an order familiar only to the researcher, and that tape-recordings will be deleted after completion of transcription. Therefore, and beside the fact that full confidentiality of the interviews will be guaranteed, the participants shall not be expected to demonstrate any reluctance or constraints in the way that might challenge a hierarchically superior structures. The participants should be also offered to review transcripts in order to reaffirm their answers. Therefore, it is of belief that participation and the nature of answers would be presented in a truthful manner.

Nonetheless, possibility should be taken into consideration that some participants may become distressed or feel threatened by being interviewed "on the record".⁴⁸ In such a case the author could apply an alternative approach in a form of notes taking. Although the method is considered less reliable, it would serve the purpose of gathering qualitative data on the subject investigated. Language barriers should also be taken into consideration. It could be expected that ethnic Albanian part of the sample might prefer the answers to be provided in Albanian language. In such case, and in order to maintain confidentiality, consent should be negotiated for researcher to seek clarifications and probing questions in (official) Macedonian language, while for transcribing the records a translation service would be hired. Alternatively, interviews could be conducted through an interpreter. Although experience says that such a problem is unlikely to occur, it must be considered since it could affect smooth collection and analysis of data. Overall, following the principles of problem-solving research approach, it is expected that valuable data should be extracted throughout the study, which would provide opportunities for the authors to advice or design creative solutions to address school violence in RM. However, it needs to be recognised that further research in this area is of essence in order to examine more holistic approach to address the problem. Experimental design and use of quantitative research methods would be highly desirable in the event that concrete processes of risk communication be introduced in educational spheres. This approach would further provide empirical evidence of effectiveness of the theoretical framework that such a study would provide.

REFERENCES

1. Boulding, E. (1979) *Children's rights and the wheel of life*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
2. Chess, C., Salomone, K.L., Hance, B.J., Saville, A. (1995) Results of a national symposium on risk communication: Next steps for government agencies. *Risk Analysis*; 15(2):115-125; in Covello, V.T., Peters, R.G., Wojtecki, J. G., Hyde, R. C. (2001). *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, Volume 78, No. 2, pg. 382-391.
3. Denzin, N. K., Lincoln, Y.S. (2005) *The SAGE handbook of qualitative research*, California: Thousand Oaks.
4. Fischhoff, B. (1989) Helping the public make health risk decisions; in Covello, V. T, McCallum, D. B., Pavlova, M. T., eds. *Effective Risk Communication: The Role and Responsibility of Government and Nongovernment Organizations*. New York, NY: Plenum Press; 111-116
5. Fischhoff, B. (1995) Risk perception and communication unplugged: Twenty years of progress. *Risk Analysis*; 15(2):137-145, in Covello, V.T., Peters, R.G., Wojtecki, J. G., Hyde, R. C. (2001). *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, Volume 78, No. 2, pg. 382-391.
6. Gilbert, N. 2008, 'Researching Social Life', Sage Publications Ltd.
7. Gittins, C. (2006) 'Introduction', *Violence reduction in schools – how to make a difference*, A Handbook: 5-10; Belgium: Council of Europe.
8. Institute of Life Long Learning (2006) MSc in Risk, Crisis and Disaster Management, Module 1.
9. Institute of Life Long Learning (2003) MSc in Risk, Crisis and Disaster Management, Module 3.
10. Miles, M.B. and Huberman, A.M. (1994) *Qualitative Data Analysis: an Expanded Sourcebook* (2nd edn), London: Sage; in Institute of Life Long Learning (2003) MSc in Risk, Crisis and Disaster Management, Module 3.

48 Gilbert 2008: 258

11. National Research Council (1989) *Improving Risk Communication*, Washington, D.C.: National Academy Press.
12. Nova Makedonija (2011) Државата заборава на сигурноста на учениците, available online at: <http://www.novamakedonija.com.mk/NewsDetal.asp?vest=41311853556&id=9&setIzdanie=22256> (accessed on 13 June, 2011).
13. Remboldt, C. (1994). *Solving violence problems in your school: Why a systemic approach is necessary*. Minneapolis, MN: Johnson Institute.
14. Robson, C. (2002) *Real world research: A resource for social scientists and practitioner researchers*, (2nd Ed); Oxford: Blackwell; in Saunders, M.N.K., Lewis, P. & Thornhill, A. (2003) *Research methods for business students*, (3rd Ed); Harlow: FT Prentice Hall.
15. Royal Society (1992) *Risk: Analysis, Perception and Management*, Report of a Royal Society Study Group, London: The Royal Society.
16. Slovic P. (1987) Perception of risk, *Science*; 236:280-285; in Covello, V.T., Peters, R.G., Wojtecki, J. G., Hyde, R. C. (2001). *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, Volume 78, No. 2, pg. 382-391.
17. Slovic, P. (1999) Trust, emotion, sex, politics, and science: Surveying the risk-assessment battlefield. *Risk Analysis*; 19(4):689-701; in Covello, V.T., Peters, R.G., Wojtecki, J. G., Hyde, R. C. (2001). *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, Volume 78, No. 2, pg. 382-391.
18. Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. and Liefvooghe, A. (2002). "Definitions of bullying: a comparison of terms used, and age and sex differences, in a 14-country international comparison", *Child Development*; 73, 4, 1119-1133; in Gittins, C. (2006). *Violence reduction in schools – how to make a difference*, A Handbook; Belgium: Council of Europe.
19. Smith, P.K. (2003) *Violence in schools: the response in Europe*. London and New York: Routledge Farmer; in O'Moore, M. & Minton, S.J. (2006) 'Making the school environment safe', *Violence reduction in schools – how to make a difference*, A Handbook: 79-94; Belgium: Council of Europe.
20. Smith, P. K. (2005) 'Violence in Schools: A European Perspective', *Organization for Economic Co-operation and Development, School Safety and Security Lessons in Danger*: p. 137. OECD Publishing.
21. Smith, P.K. (2006) 'Tackling violence in schools: a European perspective', *Violence reduction in schools – how to make a difference*, A Handbook: 11-21; Belgium: Council of Europe.
22. State Education Inspectorate (2010) *Quality of Educational Process in the Primary and Secondary Schools in the Republic of Macedonia 2009/10*: p. 16; available online at: http://www.worldlearning.org/WLID_documents/Quality-of-education-process-in-Macedonia.pdf (accessed on 26 June, 2011).
23. State Statistical Office of Republic of Macedonia (2011) available online at: http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto_en.aspx?id=5 (accessed on 17 June, 2011).
24. Strauss, A.L. and Corbin, J. (1998) *Basics of Qualitative Research – Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (2nd edn), London: Sage; in Institute of Life Long Learning (2003) *MSc in Risk, Crisis and Disaster Management*, Module 3.
25. Thompson, E.P. (1978) *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford: Oxford University Press; in Institute of Life Long Learning (2003) *MSc in Risk, Crisis and Disaster Management*, Module 3
26. Utrinski Vesnik (2008). Средните училишта се штитат со агенции за обезбедување, available online at: <http://www.utrinski.com.mk/?ItemID=5CD3BEA0198CCE4CBE83516D12249C7> (accessed on 18 June, 2011).
27. World Health Organization, *Health Topics, Violence*. Available online at: <http://www.who.int/topics/violence/en/> (accessed on 20 July, 2011).

INSURGENCIES AND POTENTIAL IMPACTS ON SEE SECURITY

Assistant Professor Krunoslav Antoliš¹, Ph.D.

Ministry of the Interior of the Republic of Croatia, Police Academy, Police College

Abstract: Ongoing insurgencies in the SEE region are to a large extent incited by ineffective management as a result of ignorance and inability of politicians to accept changes in the ways of managing the authorities. Crisis which has globally affected the world, has a particular impact on the economy of a large number of South-East Europe countries. Numerous weaknesses, corruption being the biggest among them, contribute to the aggravating of the situation opening the space to vulnerability that is misused by criminal and other groups who see their chance in it. Riots which are verbally directed to the authorities of the SEE countries due to their criminal, corruption, nepotism, etc., so characteristic for SEE region today, must not be overlooked as a significant security warning. Yet, the riots are frequently related to particular extreme groups which can and most probably want to misuse quite justified dissatisfaction of people in order to achieve their often immoral and even terrorist goals. The connection between some official structures dissatisfied with their position in the society who want to radicalize the situation by such riots in order to gain their goals is not ruled out, which can lead to the worst possible scenarios. Of course, the impact of particular interest groups should not be neglected, either, which in the SEE countries rule the politicians coming from any of the parties and who, due to the fear of losing the position are in panic and to whom the people in the street could help disguise their real roles and further remaining, i.e. hold on the power.

Keywords: security, insurgency, criminal, corruption, extremism, terrorism.

INTRODUCTION

Discussion on Establishing Ideological Prerequisites for Recruiting Terrorists in South-East Europe includes three parts. The first part is our personal view of global situation concerning ideologically-based global terrorism and main directions of its activities. The second part is focused on the region of South-East (SE) Europe and the problems in the region which should be observed and analyzed in order to prevent establishing current and future prerequisites for the development of ideological grounds for terrorism. And finally, the third part deals with Wahhabism as one of likely interpretations of Islam which in the region of South-East Europe could be ideological platform for terrorism and even for recruiting future terrorists.

GLOBAL SITUATION & IDEOLOGICALLY-BASED TERRORISM

Contemporary world, as I see it from the view of global terrorism today, is divided into three groups of states. The first group includes the states of Western democracies; the second group comprises unstable states, and the third, the so-called rogue states which are actually the source of contemporary ideologically-based terrorism. In order to obtain an appropriate and integral insight in the problem of fighting terrorism, I hold that we must focus our attention on multi-level structure of the main problems. The problems can be related to each of the groups of states, or as the common problem of particular pairs of the states or as the common problem of all the states in the world, i.e. a terrorist act.²

Warning: The presented model is a developing one, which at this stage is not meant to define all parameters of the problem, but should clearly define the basic concept based on a limited number of carefully selected examples. For example,³ a particular problem in the states of Western democracies

¹ kantolis@fkz.hr

² Antoliš, K.: "Management of Corporate Security in the radical extremist environment", in the book: Management of Corporate Security – New Approach and Future Challenges, pp. 129-139 CIP: 005-922-1, ISBN 978-961-92860-7-4, March, 2013. Ljubljana, Slovenija,

³ http://www.nypdshield.org/public/SiteFiles/documents/NYPD_Report-Radicalization_in_the_West.pdf; accessed on November 21, 2012.

is the problem of internal enemy marginalized for years, although the US Constitution recognizes the same problem as quite likely to arise.⁴ What are possible consequences of marginalizing this problem illustrates the case of England and the terrorist attack on the London underground committed by English citizens (Pakistani immigrants' children).

The main problem in unstable states which are favorable ground for terrorism is corruption and organized crime. Many of them are faced with this problem with growing need for imposing sanctions on them, especially in Europe where the European Commission is trying to bring a decision on fighting corruption. The situation is similar at national levels where corruption is recognized as a big problem to be eradicated, first by creating legal preconditions that should be followed by concrete actions of the responsible state authorities.

PROBLEM OF GOVERNANCE IN TRANSITION COUNTRIES

I would like to start by identifying the problems in governing the countries in transition since they have not learnt and/or their political elite do not want to learn how to solve problems in the manner the developed Western countries do that.

The politicians in the Western countries first identify the problems and forward them to scientists and experts to find a solution to them. After that, the experts often offer proposals, namely, give several solutions leading to the goal, of course, under certain conditions. Then the politicians choose one solution which they regard the most suitable with respect to the political context and implement it, which along with taking into consideration particular conditions leads to the solution of the problem.

On the other hand, after identifying the problem, the politicians in transitional countries think it over, make a decision how to solve it and only if the issues are multiple and cannot be solved, they ask scientists and experts to justify them scientifically and professionally, which is often a mission impossible. That is the reason why high quality and world acknowledged scientists and experts in transitional countries are not politically "suitable" as they do not want to accept the role contradictory to the principles of science and their profession.

Numerous unsuccessful transformations which the countries in transition are going through are best illustrated by the present model according to which the experts should justify (scientifically and professionally) the so-called "profound messages of politicians" which unfortunately, are the final words on the issue.

"Change for change's sake", "all that used to be was wrong", and similar platitudes are not inventions of the contemporary politicians, since a part of today's politicians are only the clones of the politicians of former regimes and systems, but only the same old ones recycled to be used again in the fight for power and tend to be covered up by the so-called "non-postponable changes", and their understanding of politics is not in the service of people and the country but for them, politics is in the function of their preserving and/or taking the power and their narrow party interests.⁵

History has proved that evolutive processes have always contributed far more to civilizations than the revolutionary ones and more often than not, the evolutive changes are longer lasting and financially more profitable than the concept of destruction and reconstruction of something similar that is frequently even worse than what we had before, especially with regard to the achieved social values, moral norms and standards which cannot be reached overnight but include processes that last for many years.

The examples proving the above mentioned are numerous, especially the problem of privatization of national wealth that resulted in "legalized" enrichment of individuals who as minority usurped the right for privatization by plundering their own fellow-countrymen explaining it by the necessity due

4 http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/empowering_local_partners.pdf; accessed on September 22, 2011.

5 Antoliš, K. et al: "Old habits and dynamic business environment in transition countries", in the book: Corporate Security – Open Dilemmas in the Modern Information Society, pp. 169-177. CIP: 005.922.1, ISBN 978-961-92860-9-8, Ljubljana, march 2014, Slovenija,

to transition from socialism to capitalism additionally justifying it by platitude about the need for original accumulation of capital.⁶

Yet, the problem is that if such politics without understanding the role of science and profession lasts for a longer period of time, it will badly affect the people. Politicians want to stay in power as if in panic, although on a daily basis they are losing the ground under their feet; interestingly enough, even then they do not want to change themselves.

The reasons for preserving this fossilized concept of governing the country are all the benefits it provides, especially the benefits from the period after the fall of the Berlin Wall. The very same politicians in transition countries who used to rule there according to the communist and socialist principles have taken advantage of the transition for their personal enrichment and plundering of their own people, through privatization and transformation of state and public property into private property.

Today, they are not able to find the way how to rule the country and enjoy the wealth they plundered since they are called both by their own people and by the international community as they do not know how to manage the plundered wealth. Governing and management are not synonyms. Management is something that these politicians believe they are competent for, and hold, to the regret of their own people, that if they were not, they would not govern the country, while those who are competent in management (scientists /experts) are not given a chance, as promoting and addressing personnel issues in state administration is still conditioned by party suitability.

Justifying this by the thesis that if the scientists and experts were those who should rule then they would be in power, but they are not. And due to their not understanding the difference between managing and governing, it is people of the countries in transition, but also associations those countries enter that are badly affected. Unfortunately, those associations hold that harmonization of legal norms is crucial for their success, which sadly is not true but could be best expressed mathematically that the norms are necessary but not enough. It is best illustrated by the fact that numerous laws have been changed and new passed by the parliaments in the transition countries while at the same time being shaken by economic and many other crises and their debts bigger than ever before.

WAHHABISM AS IDEOLOGICAL PLATFORM FOR TERRORISM

What the so-called rogue states, which directly support terrorism, have in common is their deep involvement in education and training of the terrorists including inevitable development of the theory of ideologically-based terrorism, which causes and defines the moment for action, deploying all resources required to prepare and execute terrorist act at global location. Non-governmental Islamist organizations are a particular problem that can be found at the cross-section of the two groups of states whose financial and logistic capacities are often used in preparation and execution of terrorist acts. Particular attention should be paid to religious infrastructure, i.e. religious institutions which under the influence of the Wahhabi interpretation of Islam slowly but increasingly are becoming an instrument providing support to forthcoming ideology connected with terrorism. There is also oil as unavoidable energy resource of the modern world which should serve to the so-called rogue states as the means to enable a successful fighting against Western states. Concerning the above mentioned, ideologically-based terrorism is aimed at two basic directions as follows: religious battle directed against unstable states and materialistic battle basically directed against Western states. The first one is achieved through general media campaigns, press, and ideological activities, for example in the families of the victims of war in Bosnia and Herzegovina (B&H), exerting pressure from the view of religious Puritanism, compromising Islamic believers, or by targeted infections.

MEDIA – CHECKS AND BALANCES

The media is a sensitive area of checks and balances. At all times the freedom of media must be protected yet one must accept that with these freedoms as such comes risk. The media is at the core of

⁶ Antoliš, K.: "Intellectual capital and critical national infrastructure", Proceedings of the international scientific/professional conference: New Threats and Critical National Infrastructure", pp. 7-15. CIP: 853091, ISBN 978-953- 161-276-0, Zagreb, September 2013, Croatia

information transfer between the events unraveling at certain political hot spots and the communities that are interested in these events, interpretation is always the key. When a media house attempts to portray a certain event in a biased way, in order to follow a specific line, this may incite enmity within a specific cultural community. Within the context of reporting of conflicts within the Islamic world such portrayals of Islam as an aggressive, terrorist prone ideology only assists in the projection of the West by radicals⁷ as fundamentally anti-Islam. In many ways there has been a misinterpretation by the West of what type of media actually suits the fundamentalist, a misinterpretation that may lead to the steps that may unwittingly assist the radicals' cause.⁸

What they seek:

- A polarization of media interpretation of the conflict in what one could call the “CNN syndrome”;

- That the polarization creates a political climate whereby a negation of Western responsibility for the regional instability creates the space in which isolation and frustration gives rise to radicalization of the population; and,⁹

- Radicalization that leads to enhanced political awareness of one's cultural marginalization and eventually to political mobilization against the dominant culture that is now viewed as incompatible with the fundamental premises of the religion in question.

What they do not seek:

- The move toward acceptance of *Al Jazeera* and the balanced argument it can represent;

- That the West come to see what a true opportunity *Al Jazeera* provides for spreading of their own ideological point of view; and,

- Means to show how a liberal interpretation of democratic representation can accommodate, and protect, Islam in a world facing globalization.

The move toward community TV and radio in the West as an alternative to commercial TV and radio has given a voice for many communities, be they national minorities or religious groupings, to express a public voice.¹⁰ What I would consider of significance for such groups would be fostering of tolerance within their broadcasts. The better ways of doing this would be a strict application of broadcast standards that encompass strong anti-discriminations as this would:

- Ensure that both the majority and the minority voice is presented an overall respect for difference to be respected;

- This respect for difference would enforce a tolerance in methods of communicating thus creating space for more liberal voices of a religious community to emerge;

- This would create a path of ascendancy for a more liberal line of a religious community into the position of “legitimate” voice of the community at once isolating the radicals from their own potential recruiting base and simultaneously providing channels for upward movement for ambitious members of the said religious community.

One of the greater problems faced by Internet organizations worldwide is the ability of the Internet to replace much of the established media as a primary information source. For those people who already feel marginalized then the mainstream media no longer is able to represent to them a source of unbiased media. Hence, many radical religious groups or political organizations use the Internet as a means of information distribution about so called truths. Policing this is almost impossible. Even an attempt to create space in the established media only allows for a legitimization of a cause that in another time or place would be considered peripheral. The space created in this cyber-world has in fact created a virtual community that can communicate either openly or in code with confidence that only in a few cases can their message be blocked. Even in the case of a specific site being blocked another site may be opened immediately at another portal address that can continue to spread the message. Most terrorists are educated and know the reasons behind the initial invention of the Internet by the US Administration as a means of ensuring the continued communications in

7 <http://www.thefreedictionary.com/radicalism>; accessed on September 19, 2012.

8 [http://en.wikipedia.org/wiki/Radicalism_\(historical\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Radicalism_(historical)) ; accessed on November 10, 2012.

9 http://ec.europa.eu/home-affairs/policies/terrorism/terrorism_radicalisation_en.htm; accessed on September 10, 2012.

10 www.huridocs.org/2011/09/call-to-action-for-civil-society-organisations-working-against-hate-crime-in-europe; accessed on January 10, 2012.

case of a loss during the Cold War, which would see the USA occupied. With this in mind terrorist organizations have utilized this technology to ensure a coordinated effort to inform about or incite to political action target groups.

There is a need for the continued monitoring of such websites and determining whether or not the groups behind the sites are linked to pre-existing social and cultural organizations in order to determine:

- Whether there is a radicalization of the group under surveillance;
- If so, what seems to be the target group;
- How to deal with the organization through either continued surveillance or possible infiltration;
- Moves to form counter sites that enable for a moderate voice to be expressed through then support of high ranking religious officials.

The infiltration of the Taliban in Central Bosnia as a direct result of the Homeland War in Bosnia and Herzegovina has left multiple problems for security communities in the region:

- The base problem of bringing the local population closer to the ideas of Wahhabism due to the perception commonly held that the West left them to be slaughtered whilst these Jihadists sacrificed their lives and freedoms to ensure not only logistic but also military support;
- The subsequent radicalization of the local community where a new autochthonous European population base is created for any future spread of their revolutionary ideology;
- Finally, the creation of sleeper cells or individual terrorists who can be activated at any given time to undertake a terrorist attack whilst in the meantime they are busy sowing the seed for the future radicalization of the entire region.

The families of war victims bring about two major streams of problems:

- Firstly, they allow for the space in which Islamic organizations can move into and begin assisting the local communities, hence given these groups local legitimacy directly due to their social welfare activities such as providing medical assistance, education and working opportunities for widows and children of the war;
- Secondly, they provide a platform for the legitimization of these groups through the trust gained working within these communities. Allowing for a new formal education to occur aimed specifically at children who are either orphans or who lost a father fighting in the war. Within these structures the organization's radical wing becomes the parent substitute demanding similar loyalties as once felt and found within the clan or family.

How to deal with these is complicated. At the core would be a tying of philanthropic and economic development strategies. It is known that many of the Muslim NGOs and humanitarian organizations, for example, will not work with non-Muslim communities hence the ability to utilize such Catholic organizations such as Caritas, which has in its charter to assist all people, no matter what their religious or ethnic background enables the West to be portrayed in a better light. Also the ability of other humanitarian organizations to assist in the economic redevelopment, similar to, though at a much smaller scale of, the Marshall Plan used throughout Central Europe at the end of World War II could be of great use in forcing communities to work together and hence see points of commonality rather than difference.

SOUTH-EAST EUROPE & WAHHABISM

Globally, the advantages of SEE region are as follows: ecologically preserved environment with the resources of safe water, good natural conditions for organic farming and development of tourism. Within European context, SE Europe has its importance regarding the following infrastructure resources: oil pipelines, gas pipelines, electric power supply, etc. SE European market is a new challenge to European but also to the world capital investments.¹¹

11 Antoliš, K.: *Cyber terorizam i kritična nacionalna infrastruktura*, Proceedings of the international scientific/professional conference: "The War on Terror After 10 Years", ISBN 978-953-161-269-2, str. 15.-25., Zagreb, 17. - 19. april 2012, Croatia

I want to stress the importance of safe water, accessible to all people as the world priority issue. The UN in Rome warned that in 2025, two thirds of the world population would face the problem of shortage of water supply. The FAO Director General in Rome, Jacques Diouf underlined that FAO was “deeply concerned” since 1.2 billion people were living in the areas affected by scarcity of safe water and that 500 million people more would be faced with the same issue very soon. Access to safe water as well as peace among the states situated along the lakes and rivers have direct impact on fighting the famine by which 850 million people are hit. More than five million people are short of drinking water in China’s South-Western province of Sichuan as a result of a worsening drought. Water shortages have affected 5.5 million people, 6.3 million livestock and 560,000 hectares of crop land across the province.

SE Europe has its weaknesses such as corruption and organized crime, inefficiency of government administration, insufficient capital investment, poverty, and threat of renewal of conflicts within/between religious communities and among national communities. Religious extremism and terrorism are present to some extent, encouraged by the activities of some religious sects which are involved in recruiting, preparing and training of the terrorists in the camps.¹²

These weaknesses represent partly the threats to SE Europe, but also to Europe in a broader sense¹³ and even the world.¹⁴ In a number of SE European states, the process of growing poverty as a consequence of collapse of the remaining socialist economy and economic migrations is obvious. Economic problems of newly-built states but also those in transition are still the cause of real threat of renewal of conflicts in this region. This gives the space to religious extremism and ideologies which take advantage of terrorism in achieving their goals. In a number of SE European states people are still persecuted for various reasons: national, religious, political, etc. This resulted in forced migrations (ethnic cleansing). Migrations have brought new problems, one of them the problem of integration into the new society (in Europe and the world), primarily cultural and religious.

What I want to give focal point to in this article is Wahhabism and its impact on stability in SE Europe.¹⁵ Wahhabis are present in Islamic communities in the following states: BiH, Serbia (Sanjak), Montenegro, Kosovo and Macedonia. Particular attention should be paid to their unacceptable extremist activities against moderate traditional Muslims of civil orientation and non-Muslim believers and nations. Due to integral and objective presentation of the situation, it is important to inform on reactions of the Islamic community regarding Wahhabism and on the need to define relations and role of the government administration and civil society in finding a solution to the problem.

As for the question which way to go further, the following civic options can be chosen: Islamic Community must seize cultural and social scene of Bosnia. It has to regain the trust among younger generations. The most responsible people from the Community should be talking more with young people and other believers, not only flirting with politicians and people from the show business and culture. All religious and cultural side-effects currently existing in Bosnia and Herzegovina including Wahhabism, should be pushed back by the Islamic Community. If younger Muslim generations in Bosnia and Herzegovina are offered a better paradigm of Islam for the 21st century, then there would be no place left for the Wahhabi rampage.¹⁶

This approach was the basic concept of the Declaration of European Muslims which was issued in August 2005. It was first presented at the London Conference of Islamic Forum of Europe in August 2005.¹⁷ The Declaration of European Muslims presented in the Islamic Center in Zagreb calling for institutionalization of Islam in Europe saying that the Muslims are fully committed to European values and want to be a part of European life and progress. Cerić expressed his regret over the terrorist acts committed throughout the world claiming that nobody can accept killing on behalf of Islam.

12 Antoliš, K.: “Law approach to radicalism & extremism in SE Europe”, International scientifically-practical conference «Socially-legal, gender and political aspects of counteracting of extremist activity», Kemerovo, 28-29 November 2011, Russia

13 http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_2777_text; accessed on August 20, 2011.

14 http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/malmstrom/news/archives/2013/01/20130128_en.htm; accessed on January 29, 2013.

15 Antoliš, K. et al: “The Legitimatization of the Wahhabism Threat of Religious Challenge for South-East Europe”, 8. Slovenski dnevi varstvoslovja, Varnost v sodobni družbi groženj in tvegaj, Bled 30 maj – 1 junij 2007. Slovenija

16 <http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=43107> ; accessed on August 20, 2011.

17 <http://www.islamicforumeurope.com/live/ife.php?doc=articleitem&itemId=272>

The demands for development of Islamic schools, political freedom, liberalization of immigration policy and protection from widespread Islamophobia are addressed to the ambassadors accredited in Croatia where the Muslims enjoy their full rights. He wanted to tell the European Muslims that they should have “European goal” which is a new peace of Westfalia - an agreement according to which Catholicism, Protestantism, Islam and Judaism are European religions which should live together in peace and tolerance. Addressing to the Muslims in the world, Cerić stressed the need for the Muslims to elaborate their “original idea of globalization” contrary to the stigma of “global terrorism” they are bearing today, calling them to “change a bad image of Muslims into a good one”, especially the part referring to their religion.¹⁸

Religious tolerance in SE Europe, particularly expressed in Croatia, will always tend to be proportional in relation to the strength of Islamic Community in fighting Wahhabism, above all due to its intolerance towards other religious communities. Owing to the great trust in the Islamic Community, particularly the Community in Croatia, Croatian state enables erecting new religious buildings in Rijeka and Split.

FOREIGN TERRORIST FIGHTERS

In recent years, South-East Europe has become a significant transit, but unfortunately the recruiting area for terrorism. Since this is a global problem, this was discussed at the Meeting of the GCTF “Foreign Terrorist Fighters Initiative”, which was held 19-20 February 2014 in The Hague, examining the potential threats of FTFs with positions of national and regional perspectives and international perspective.

As a key open questions are the following: Returning FTFs, Detecting and Stopping Travel by FTFs, Detecting and Countering Facilitation of FTFs.

Among other things the following is pointed out: the “Foreign Terrorist Fighters” (FTF) challenge has gained greater salience in the last year due to the large number of FTFs traveling to train and fight with terrorist organizations; the threat that FTFs pose not only to their countries of origin but also to transit countries and new theaters of conflict; the value of international organizations, such as Interpol, in sharing information about FTFs to enable interdiction during travel; the importance of effective government communications strategies; the need to develop and deploy additional tools for identifying and interdicting FTF travel; the increasingly important role of the internet and social media in the facilitation of FTFs, especially those who self-radicalize; the value of community engagement, community-oriented policing, and other “whole-of-society” approaches to countering violent extremism (CVE) in dealing with the FTF challenge; the applicability of existing and planned GCTF framework documents to the challenge of FTFs.¹⁹

CONCLUSION

As mentioned above, it is evident that fighting against establishing ideological prerequisites for recruiting terrorists in SE Europe, requires defining the principles for the Plan of actions against such activities. To achieve the goal, I think that the plan should primarily deal with the following: establishing inter-religious dialogue, law-based state (for all citizens) USS of SE Europe, legal preconditions for investment programs for improving economy of USS of SE Europe, efficiency of the state apparatus in USS SE Europe, with professional and political assistance of the international community to solve the problems where they have arisen.

¹⁸ <http://panbosnjak.com/2012/04/12/bosnjaci-moraju-napraviti-svoju-mapu-puta/>

¹⁹ http://www.thegctf.org/documents/95472/0/14Mar19_Summary_Opening+Meeting+of+FTF+Initiative_19-20+Feb+2014+The+Hague.pdf, accessed on February 29, 2014.

REFERENCES

1. Antoliš, K. et al: "Old habits and dynamic business environment in transition countries", in the book: Corporate Security – Open Dilemmas in the Modern Information Society, pp. 169-177. CIP: 005.922.1, ISBN 978-961-92860-9-8, Ljubljana, March 2014, Slovenija
2. Antoliš, K.: "Intellectual capital and critical national infrastructure", Proceedings of the international scientific/professional conference: New Threats and Critical National Infrastructure, pp. 7-15. CIP: 853091, ISBN 978-953-161-276-0, Zagreb, September 2013, Croatia
3. Antoliš, K.: "Management of Corporate Security in the radical extremist environment", in the book: Management of Corporate Security – New Approach and Future Challenges, pp. 129-139 CIP: 005-922-1, ISBN 978-961-92860-7-4, March, 2013, Ljubljana, Slovenija
4. Antoliš, K.: Cyber terorizam i kritična nacionalna infrastruktura, Proceedings of the international scientific/professional conference: "The War on Terror After 10 Years", ISBN 978-953-161-269-2, str. 15.-25., Zagreb, 17- 19 April 2012, Croatia
5. Antoliš, K.: "Law approach to radicalism & extremism in SE Europe", International scientifically-practical conference «Socially-legal, gender and political aspects of counteracting of extremist activity», Kemerovo, 28-29 November 2011, Russia
6. Antoliš, K. et al: "The Legitimatization of the Wahhabism Threat of Religious Challenge for Southern Eastern Europe", 8. Slovenski dnevi varstvoslovja, Varnost v sodobni družbi groženj in tvegaj, Bled 30 maj – 1 junij 2007. Slovenija
7. http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/malmstrom/news/archives/2013/01/20130128_en.htm; accessed on January 29, 2013.
8. <http://www.thefreedictionary.com/radicalism>; accessed on September 19, 2012.
9. [http://en.wikipedia.org/wiki/Radicalism_\(historical\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Radicalism_(historical)) ; accessed on November 10, 2012.
10. http://www.nypdshield.org/public/SiteFiles/documents/NYPD_Report-Radicalization_in_the_West.pdf; accessed on November 21, 2012.
11. http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/empowering_local_partners.pdf; accessed on September 22, 2011.
12. http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_2777_text; accessed on August 20, 2011.
13. http://ec.europa.eu/home-affairs/policies/terrorism/terrorism_radicalisation_en.htm; accessed on September 10, 2012.
14. www.huridocs.org/2011/09/call-to-action-for-civil-society-organisations-working-against-hate-crime-in-europe; accessed on January 10, 2012.
15. <http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=43107> ; accessed on August 20, 2011.
16. <http://www.islamicforumeurope.com/live/ife.php?doc=articleitem&itemId=272> accessed on August 20, 2010.
17. <http://panbosnjak.com/2012/04/12/bosnjaci-moraju-napraviti-svoju-mapu-puta/> accessed on August 20, 2012.
18. http://www.thegctf.org/documents/95472/0/14Mar19_Summary_Opening+Meeting+of+FTF+Initiative_19-20+Feb+2014+The+Hague.pdf , accessed on February 29, 2014.

АНАЛИЗА ПРЕСУДА ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО ПОСРЕДОВАЊА У ВРШЕЊУ ПРОСТИТУЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Ивана Радовић

АСТРА – Акција против трговине људима, Београд

Проф. др Дарко Маринковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Циљ рада је утврдити на који начин се члан 184 Кривичног законика Републике Србије, који прописује кривично дело посредовања у вршењу проституције, имплементира у судску праксу. Анализа је извршена на основу четрдесет пресуда донетих за кривично дело посредовања у вршењу проституције, које су доставили основни, виши и апелациони судови с целе територије Републике Србије. Иако је реч о члану Закона чији је циљ сузбијање сексуалног рада санкционисањем посредника, анализа пресуда указује на то да се он у пракси често користи и за кривично гоњење самих секс радница или као супституција за процесуирање кривичног дела трговине људима. Од укупног броја анализираних пресуда, дванаест пресуда апелационих суда је изузето из анализе због немогућности да се повежу с првостепеним пресудама основних суда. Четрнаест пресуда је донето против лица која се могу квалификовати као макрои или организатори сексуалног рада, у две пресуде је реч о посредовању у вршењу проституције с јасним елементима принуде, три пресуде су донете након што је у првобитној оптужници кривично дело трговине људима преквалификовано у кривично дело посредовања у вршењу проституције, четири пресуде се односе на посредовање у вршењу проституције малолетне особе, док су у четири пресуде саме сексуалне раднице идентификоване као активни субјекти кривичног дела из члана 184 КЗ и осуђене за посредовање у вршењу проституције.

Кључне речи: проституција, посредовање у вршењу проституције, анализа пресуда, судска пракса, Кривични законик Републике Србије.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Сексуална експлоатација је најчешћи облик трговине људима како у Србији тако и у свету. До увођења кривичног дела трговине људима у наше кривично законодавство 2003. године¹, жртве сексуалне експлоатације су, као такве, у пракси ретко препознаване. Најчешће су прекршајно осуђиване у складу са Законом о јавном реду и миру² због „одавања проституцији“ или према Закону о кретању и боравку странаца³ због нелегалног боравка на територији Републике Србије, пошто су у највећем броју случајева у питању биле стране држављанке⁴. Невладина организација АСТРА је своје прво истраживање о пракси Прекршајног суда у Београду, када је реч о препознавању жртава трговине људима међу сексуалним радницама, спровела још 2003. године у сарадњи с Удружењем судија за прекршаје⁵. Од 2003. године почиње да се развија судска пракса за кривично дело трговине људима, али се и даље примећује недостатак

1 Члан 1116 Кривичног закона Републике Србије, *Службени гласник СРС*, бр. 26/77, 28/77 – испр., 43/77 – испр., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90; *Службени гласник РС*, бр. 16/90, 26/91 – одлука УСЈ, бр. 197/87, 75/91 – одлука УСРС, бр. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002 – испр., 80/2002 – др. закон, 39/2003 и 67/2003.

2 Закон о јавном реду и миру, *Службени гласник РС*, бр. 51/92, 53/93, 67/93 и 48/94.

3 Закон о кретању и боравку странаца, *Службени лист СФРЈ*, бр. 56/80, 53/85, 30/89, 26/90 и 53/91; *Службени лист СРЈ*, бр. 24/94, 28/96 и 68/2002; *Службени гласник РС*, бр. 101/2005 – др. закон, 109/2007 – др. закон.

4 *Трговина људима у Републици Србији: извештај за период 2000-2010*. (2011). Београд: Астра – Акција против трговине људима, стр. 105–108.

5 *Истраживање праксе органа за прекршаје у Београду и вежи проституције и (i)legalne миграције као појава иза којих се крије могућа трговина људима*. (2003). Београд: АСТРА, Удружење судија за прекршаје РС, <http://www.astra.org.rs/izdanja/izvestaji-i-studije/istrazivanje-prakse-organa-za-prekršaje-u-beogradu-u-vezi-prostitucije-i-ilegalne-migracije-ka-pojava-iza-kojih-se-krije-moguca-trgovina-ljudima-2003/>.

знања и/или сензибилитета у једном делу правосуђа за препознавање и кривично гоњење тог кривичног дела, због чега се елементи сексуалне експлоатације пренебрегавају, а трговина људима изједначава с добровољним сексуалним радом, чак и када су у питању малолетне особе. Као да је реч о некаквој судској повластици, те се трговци људима процесуирају и кажњавају за кривично дело посредовања у вршењу проституције.

Иако је у науци кривичног права данас доминантно схватање да проституција, сама по себи, не треба да буде кривично дело, ипак је одређене делатности у вези с њом нужно санкционисати. У том контексту, ни међународноправни документи не забрањују проституцију када су у питању пунолетна лица, истичући да одређене активности које јој доприносе ипак треба санкционисати.⁶ У већини случајева, као и у нашем КЗ, то се чини инкриминацијом посредничких делатности које доприносе испољавању проституције.⁷

Подаци анализирани у раду прикупљени су у оквиру истраживања „Право изнад свега – истраживање законодавства и судске праксе у случајевима сексуалног рада и трговине људима“, које су током 2013. године спровеле организације АСТРА – Акција против трговине људима и ЈАЗАС – Југословенска асоцијација за борбу против сиде. Циљ истраживања је био да се утврди правосудна пракса када су у питању кривично и прекршајно гоњење сексуалног рада, као и капацитет судија – кривичних и прекршајних – да у предметима који се односе на сексуални рад препознају евентуалне елементе трговине људима и да на одговарајући начин поступе према жртвама. У ту сврху су анализирани све пресуде Прекршајног суда у Београду, донете у складу с чланом 14 Закона о јавном реду и миру (одавање проституцији) током 2011. и 2012. године, све пресуде основних, апелационих и виших судова на целој територији Републике Србије, изречене у истом периоду за кривично дело посредовања у вршењу проституције – члан 184 Кривичног законика Србије, као и интервјуи са сексуалним радницама, жртвама трговине људима и судијама Дежурне службе Прекршајног суда у Београду.

Циљ рада је да се утврди на који начин се члан 184 Кривичног законика Републике Србије⁸, који прописује кривично дело посредовања у вршењу проституције, имплементира у судску праксу. Закључци донети у раду резултат су анализе извршене на основу четрдесет пресуда донетих за кривично дело посредовања у вршењу проституције, које су доставили основни, виши и апелациони судови с целе територије Републике Србије. Захтеви за достављање пресуда упућени су судовима на основу Закона о приступу информацијама од јавног значаја⁹.

ЧЛАН 184 КЗ КРОЗ ПРИЗМУ ЧЛАНА 388 КЗ

Према КЗ, инкриминација из члана 184 састоји се од основног и квалификованог, односно тежег облика. Основни облик дела прописује да ће се онај ко наводи или подстиче другог на проституцију или учествује у предаји неког лица другоме ради вршења проституције, или ко путем средстава јавног информисања и других сличних средстава пропагира или рекламира проституцију, казнити затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном. Квалификаторна околност која основном облику дела даје већу тежину, па тиме и строжије прописану казну, јесте чињеница да се посредовање у вршењу проституције врши према малолетном лицу, у ком случају је забрањена казна затвора у трајању од једне године до десет година и новчана казна. Обавезно прописивање и изрицање новчане казне, уз затворску, комплементарни су мотиву извршења, односно чињеници да је посредовање у вршењу проституције у основи лукративни деликт.

6 У тој области посебан значај има Конвенција за спречавање трговине људским бићима и експлоатације туђе проституције (*Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others*), коју су донеле УН 1949. године, док је у погледу проституције малолетних лица од посебне важности Факултативни протокол о продаји деце, дејој проституцији и дејој порнографији (*Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography*), који су уз Конвенцију о правима детета (*Convention on the Rights of the Child*) донеле УН 2000. године.

7 Стојановић, З. (2012). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник, стр. 549.

8 Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

9 Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010.

И поред тога што је реч о члану закона чији је циљ сузбијање сексуалног рада санкционисањем посредника, тј. макроа, он се у пракси често користи и за кривично гоњење самих сексуалних радница које се удружују да би безбедније и лакше могле да раде, или као супституција за процесуирање кривичног дела трговине људима ради сексуалне експлоатације.

У последњем наведеном случају могу се разликовати две ситуације:

1) догађај се од самог почетка не препознаје (идентификује) као кривично дело трговине људима, већ као посредовање у вршењу проституције и

2) током поступка покренутог због кривичног дела трговине људима долази до његове преквалификације у кривично дело посредовања у вршењу проституције, због тога што тужиоци и судије, на основу расположивих чињеница, не препознају да је реч о кривичном делу трговине људима, или пак, препознају да је реч о том делу, али немају довољно доказа за кривично гоњење, због чега прибегавају правној преквалификацији чињеничног стања у кривично дело посредовања у вршењу проституције, ношени мишљу да учинилац не избегне кажњавање.

Из нормативног, а тиме и практичног аспекта, посебну пажњу захтева однос одредби члана 184, става 2 са чланом 388, ставом 2 КЗ. Првопоменути став је у супротности са сврхом прописивања члана 184, а то је санкционисање посредовања у добровољном сексуалном раду. Наиме, питања правне верификације и релевантности добровољности у проституцији на озбиљном су испиту када је реч о малолетним лицима, тј. особама које нису навршиле осамнаест година, дакле и лицима млађим од четрнаест година (деца у кривичноправном смислу). Када је реч о деци, добровољност свакако не долази у обзир. С друге стране, члан 388, став 2 КЗ предвиђа да ће се учинилац за дело трговине људима учињено према малолетном лицу казнити и када није употребио силу, претњу или неки други од начина извршења наведених у ставу 1, с циљем, између осталог, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације. Када се та одредба доведе у везу с одредбом члана 184, става 2 произилази логичан закључак да она негира постојање квалификованог облика дела посредовања у вршењу проституције. То значи да случајеве посредовања у вршењу проституције малолетног лица треба третирати као кривично дело трговине људима у смислу члана 388, става 2 КЗ. Другим речима, став 2, члана 184 треба брисати.

АНАЛИЗА ПРЕСУДА ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО ПОСРЕДОВАЊА У ВРШЕЊУ ПРОСТИТУЦИЈЕ

У периоду 2011–2012. године предмете у вези с кривичним делом посредовања у вршењу проституције нису имали основни судови у Чачку, Крушевцу, Пожеги, Врању, Параћину, Ужицу, Лозници, Кикинди, Прокупљу, Сомбору, Нишу, Новом Пазару, Пожаревцу, Пироту, Пријепољу, Зајечару, Ваљево, Зрењанину и Косовској Митровици.

Иако поступање по члану 184 КЗ не спада у надлежност виших судова, они постају судећи у случајевима преквалификације дела из члана 388 КЗ – кривично дело трговине људима, у члан 184 КЗ – кривично дело посредовања у вршењу проституције, тако да су њихове пресуде и одговори такође били од значаја у анализи предмета рада. Од виших судова, у периоду 2011–2012. године, ниједан предмет нису имали судови у Лесковцу, Суботици, Пожаревцу, Пироту, Сремској Митровици, Крушевцу, Шапцу, Панчеву, Сомбору, Крагујевцу, Смедереву, Косовској Митровици, Ужицу, Новом Пазару, Јагодини, Краљеву, Нишу, Зрењанину и Чачку.

Пресуде и одговоре, за потребе истраживања, доставили су и апелациони судови, при чему Апелациони суд у Нишу није доставио копије пресуда, већ је само дозволио увид у судске списе, док је Апелациони суд у Новом Саду доставио број вођених поступака, уз упућивање на вршиоца функције председника суда ради добијања посебне дозволе за непосредан увид у списе. Треба напоменути да је овај апелациони суд, у првој фази истраживања, доставио анонимизирани пресуде.

У четири пресуде су саме сексуалне раднице идентификоване као активни субјекти кривичног дела из члана 184 КЗ и осуђене за посредовање у вршењу проституције.

Реч је о три пресуде Основног суда у Новом Саду и једној пресуди Првог основног суда у Београду¹⁰. У тим предметима су оптужене само женске особе, међу оштећенима (укупно пет особа у четири пресуде) појављује се један мушкарац, док у једном предмету није било оштећених. Сведоци су били присутни само у једном предмету и то две (од три) оштећене и један клијент оптужене. У једном предмету је кривично дело откривено тако што се полицијски инспектор представио као клијент, док у осталим предметима није било образложено како је дело откривено.

У свим предметима у питању су биле сексуалне раднице које су живеље и/или радиле заједно с оштећенима. Све оптужене су сексуалне услуге рекламирале посредством средстава информисања, у штампи или на интернету. Две оптужене су, осим оглашавања, изнајмљивале стан (у коме су пружале сексуалне услуге, налазиле клијенти и с њима уговарале послове како за себе тако и за оштећене) и покривале све трошкове везане за сексуални рад, да би заузврат од оштећених узимале проценат зараде (50%). У једном предмету оптужена је живеља у ванбрачној заједници с оштећеним, који се такође бавио сексуалним радом, док је навођење на проституцију утврђено када је она, без накнаде, једног свог клијента препустила оштећеном.

У једном предмету није било оштећене, тј. сексуална радница је оптужена да је за саму себе посредовала у вршењу проституције тако што је објављивала огласе у којима се рекламирала за сексуалне услуге. У образложењу те пресуде се каже: „Радња извршења основног облика кривичног дела посредовања у вршењу проституције из члана 184, става 1 Кривичног законика прописана је алтернативно. Прво су у поменутом члану наведене радње подстрекивања на проституцију које се састоје у навођењу или подстицању другог на проституцију. Затим се, као радња извршења основног облика, прописује помагање у вршењу проституције које се састоји у учествовању у предаји неког лица другом ради вршења проституције и, на крају, као последњу, алтернативно прописану радњу извршења основног облика, законодавац је предвидео пропацирање и рекламирање проституције посредством средстава јавног информисања и других сличних средстава.“¹¹

Таква одлука суда је у најмању руку необична, чак се може рећи и проблематична. Наиме, кривично дело предвиђено чланом 184 КЗ, према сврси прописивања (која се огледа и у његовом називу), односи се на санкционисање посредовања у вршењу проституције, те, иако се један његов елемент односи на рекламирање проституције, оно је искључиво намењено санкционисању посредника и макроа (у улози којих се могу наћи и саме сексуалне раднице), а не самих сексуалних радница за пружање својих сексуалних услуга. Такво тумачење произилази из чињенице да је за сузбијање сексуалног рада, тј. одавања проституцији, предвиђен члан 14 Закона о јавном реду и миру¹², где се, према изјавама судија за прекршаје с којима је разговарано, одавање проституцији тумачи као професија, као намера да се неко бави проституцијом, као свака конклюдентна радња која указује на намеру да се неко бави проституцијом, у шта се, свакако, убраја и оглашавања сопственог сексуалног рада. Осим тога, противно је логици и здравом разуму да се једна особа кривично гони за радњу која је у функцији остварења друге радње од стране тог истог лица (рекламирање сексуалних услуга и проституција), при чему та, друга радња подлеже нижем степену одговорности и кажњавања (прекршајна одговорност). Није јасно на основу којих критеријума је суд одлучио да се сексуална радница, која се самостално бави сексуалним радом а због чега подлеже прекршајној одговорности, за рекламирање тог истог сексуалног рада санкционише кривично.

Осим признања оптужених, као докази у тим предметима су коришћени објављени огласи, мобилни телефони и СИМ картице, као и СМС поруке (у једном предмету). У само једном случају телефон и картица су одузети применом мере безбедности одузимања предмета. У једној од пресуда се наводи: „Имајући у виду да је окривљена употребљавала описани мобилни телефон да би ступала у контакте с другим лицима ради извршења кривичног дела и

10 Основни суд у Новом Саду, К–2012/2011 (Апелациони суд у Новом Саду, Кж. 1–3930/2011); Основни суд у Новом Саду, К–3368/2011; Основни суд у Новом Саду К–3820/11; Први основни суд у Београду, 17 К–4984/2012.

11 Основни суд у Новом Саду, К–3368/2011.

12 Закон о јавном реду и миру, *Службени гласник РС*, бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – др. закон и 85/2005 – др. закон.

да постоји опасност да се наведени телефон поново употреби за извршење кривичног дела, неопходно је изрицање мере безбедности одузимања предмета.^{13, 14}

Кондоми се не помињу као доказ, нити се одузимају мером безбедности, што је значајна разлика у односу на праксу прекршајних судова приликом гоњења сексуалних радница. Све оптужене сексуалне раднице су признале дело које им је стављено на терет, при чему је једна од њих с тужилаштвом склопила *споразум о признању кривице*.

Две оптужене су осуђене на условне казне (четири, тј. шест месеци затвора, условно на две године), а две на пет, тј. осам месеци затвора, уз новчане казне у распону од тридесет до педесет хиљада динара. Изречене затворске казне су већином испод законом прописаног минимума.

Као олакшавајуће околности при одмеравању казне суд је узимао неосуђиваност (3), признање кривице (3), чињеницу да је оптужена породична жена и/или мајка малолетне деце (2), младост оптужене (1), кајање и жаљење због учињеног кривичног дела (2). Само је једној оптуженој претходна осуђиваност узета као отежавајућа околност.

Увидом у пресуде Прекршајног суда у Београду утврђено је да оштећене, које су се бавиле секс радом уз посредовање оптужене у поступку који је вођен пред Првим основним судом у Београду, нису истовремено прекршајно гоњене за одавање проституцији у складу с чланом 14 Закона о јавном реду и миру.

Четири пресуде су се односиле на посредовање у вршењу проституције малолетне особе.

Реч је о одговорности у складу с чланом 184, ставом 2 КЗ. Пресуде су донели Основни суд у Новом Саду (две пресуде), Основни суд у Бору и Први основни суд у Београду.¹⁵ Занимљиво је да се два предмета, иако је било речи о пресудама донетим у периоду 2011–2012. године, односе на дела учињена у време важења Кривичног закона СРЈ, тј. Основног кривичног закона¹⁶ (став 2, члана 251) – једно дело је било учињено 1997. године и друго у периоду 2002–2004. године. Треба напоменути и да једна од те две пресуде још нема својство правноснажности.

У два предмета су оптужени мушкарци, у једном мушкарац и жена, а у једном три жене које су се и саме бавиле сексуалним радом. Оштећене су четири малолетне девојке, узраста петнаест (2) и седамнаест година, док се за једну оштећену у пресуди не наводи узраст. У једном предмету је првобитно било још шест пунолетних оштећених, које су касније искључене из поступка, пошто је у делу оптужнице који се односио на њих наступила апсолутна застарелост.

У контексту трговине људима, најзанимљивији је предмет Основног суда у Новом Саду¹⁷ који још није правноснажно пресуђен, а предметни догађај се, према оптужници, догодио 1997. године. Према наводима из предмета, првооптужени је у Украјини и Молдавији проналазио девојке које су биле примораване да се баве проституцијом у локалу другооптужене, уз одузимање докумената и ограничавање слободе кретања, док су оптужени узимали сав новац које су девојке на тај начин зарађивале. Случај је откривен током полицијске рације. С обзиром на чињеницу да у време извршења тог дела трговина људима није била предвиђена КЗ (мада је постојало дело заснивања ропског односа и превоза лица у ропском односу – члан 155 Кривичног закона СРЈ, тј. Основног кривичног закона), за њу се није ни могао водити поступак, али је нејасно зашто су првостепеном пресудом изречене казне од две године, односно

13 Апелациони суд у Новом Саду, Кж. 1–3930/2011.

14 Питање је колико је мера безбедности одузимања предмета у том случају рационална, с обзиром на то да се мобилни телефон као средство комуникације, за незначатна новчана средства, легално може набавити у великом броју продајних објеката. Сама мера добија на значају само у случају да су у мобилном телефону (његовој интерној меморији) или на СИМ картици која се налази у њему садржани важни бројеви телефона и други контактни подаци од значаја за пружање сексуалних услуга, тако да одузимањем телефона и/или СИМ картице особа остаје без података помоћу којих ступа у контакте с клијентима или другим лицима.

15 Основни суд у Бору К-61/10 (Апелациони суд у Београду, Кж. 1 2842/12); Основни суд у Новом Саду, К-24457/2010; Основни суд у Новом Саду, К-24528/2010 (Апелациони суд у Новом Саду, Кж. 1 3900/11); Основни суд у Новом Саду, К-24457/2010 (Апелациони суд у Новом Саду, Кж. 1 1392/11); Први основни суд у Београду, 4К-2/2012.

16 Кривични закон СРЈ; Основни кривични закон, *Службени лист СФРЈ*, бр. 44/76, 36/77 – испр., 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90 – испр. и 54/90; *Службени лист СРЈ*, бр. 35/92, 16/93, 31/93, 37/93, 41/93, 50/93, 24/94 и 61/2001; *Службени гласник РС*, број 39/2003.

17 Основни суд у Новом Саду, К-24457/2010.

једне године и два месеца затвора. Такође, не може се разумети ни став Апелационог суда у Новом Саду¹⁸, који је 2011. године, у време када је правосуђе морало бити упознато и сензибилно за проблем трговине људима, укинуо пресуду, прихвативши жалбу одбране да је првостепени суд морао да покуша да обезбеди присуство оштећене и сведокиња, а не да чита њихове исказе дате у полицији. Притом треба имати у виду две чињенице: прва је да су оштећена и сведокиње дале исказ 1997. године, након чега су протеране из земље уз забрану уласка на период од годину дана, док Апелациони суд очекује да се оне појаве и сведоче тринаест година касније, а друга је да читав поступак траје тринаест година и због чињенице да је првооптужени годинама био у бекству и да се није одазивао на позиве суда, да би на крају био изручен из Босне и Херцеговине као оптужени у два поступка за посредовање у вршењу проституције.

Што се тиче осталих предмета, у једном од њих¹⁹ постоје недвосмислени елементи кривичног дела трговине људима, иако је поступак вођен за кривично дело посредовања у вршењу проституције, о чему у прилог говори чињеница да је оптужени оштећену на превару одвео у други град, где је она веровала да ће упознати популарног певача, без икакве намере и идеје да ће се бавити сексуалним радом, а да је, према изјави сведока, „оптужени рекао да жели да прода оштећену“. Ако се врбовање, обмана (која је као начин извршења ирелевантна пошто је реч о малолетној особи) и покушај сексуалне експлоатације, који чине биће кривичног дела трговине људима из члана 388 КЗ, тумаче као радње извршења посредовања у вршењу проституције, поставља се питање дефиниције трговине људима и оправданости њеног постојања у српском кривичном законодавству. Другим речима, очигледно је да је суд погрешно, у корист учиниоца, протумачио и подвео чињенично стање под кривичноправну норму.

У остала два предмета у којима су оштећене малолетнице, реч је о сексуалном раду који је започет уз сагласност оштећених, ако се уопште може говорити о сагласности петнаестогодишњакиња с том врстом рада, док је њихов даљи боравак у миљеу проституције обезбеђиван физичким и психичким насиљем и претњама (како се наводи у пресуди: „мртва си“, „чувај маму“, „ако то не урадиш, она је мртва“²⁰).

Један случај је откривен у полицијској рацији, у два случаја су саме оштећене, тј. мајка оштећене и човек који је наводно требало да купи девојку, обавестили полицију, док за један случај нема података како је ланац трговине људима прекинут.

У једном случају је оптужен лажни послодавац, у једном ванбрачни супруг, а у два познаник/познанице оштећене.

Што се тиче изречених казни, за дела процесуирана сходно члану 251 ранијег Кривичног закона СРЈ, оне се крећу од једне до две године затвора, при чему је Апелациони суд једну осуду ублажио с једне године затвора на десет месеци условно, а за поступке започете у складу с чланом 184, ставом 2 КЗ казне су три, шест и седам месеци затвора уз новчану казну од десет хиљада динара по особи у једној пресуди, тј. једна година затвора у другој.

Три пресуде су донете након што је у првобитној оптужници кривично дело трговине људима преквалификовано у кривично дело посредовања у вршењу проституције.

У питању су пресуде Вишег суда у Неготину, Вишег суда у Зајечару и Основног суда у Шапцу.²¹ Једна од тих пресуда је одлуком Апелационог суда²² преиначена из посредовања у вршењу проституције у обљубу над дететом из члана 180 КЗ.

Према мишљењу истраживача, такве пресуде су проблематичне јер указују на непостојање свести међу судијама и тужиоцима о проблему трговине људима, као и о непознавању и неразумевању тог кривичног дела, упркос многобројним едукативним програмима који су о тој теми организовани и реализовани.

18 Апелациони суд у Новом Саду, Кж. 1 1392/11.

19 Основни суд у Бору, К–61/10.

20 Први основни суд у Београду, 4К–2/2012.

21 Виши суд у Неготину, 3К–31/2011 (Апелациони суд у Београду, Кж. 1 6029/11); Виши суд у Зајечару, К–178/10 (Апелациони суд у Београду, Кж. 1 5223/11); Основни суд у Шапцу, 5К–735/2010.

22 Апелациони суд у Београду, Кж. 1 6029/11.

Оптужени су у свим предметима особе мушког пола – њих четворица, док су оштећене женског пола, тј. две пунолетне особе и пет малолетница (укључујући две особе млађе од четрнаест година).

Кривична дела која су предмет пресуда извршена су у следећим периодима: једно дело у периоду 2008–2009. године, друго током 2009. године и треће у периоду 2005–2007. године. Дела су вршена у трајању од неколико месеци до две године. Оптужени су осуђени на казну затвора од две и по године и новчану казну од сто хиљада динара (једна пресуда), на новчану казну од сто хиљада динара (друга пресуда), док је један оптужени првобитно осуђен на казну од шест година затвора и новчану казну од сто педесет хиљада динара (трећа пресуда), да би Апелациони суд, уз преквалификацију у друго кривично дело, казну преиначио на две године и три месеца затвора.

Што се тиче радњи извршења кривичних дела у предметним пресудама, у једном случају је била реч о сексуалној експлоатацији жене која је радила као конобарица у кафани оптуженог и која је добровољно ушла у сексуални рад, али је у њему остала због своје зависности од хероина, тако да јој окривљени није давао новац који је зарађивала бавећи се сексуалним радом, већ хероин. Тај окривљени је већ био осуђиван за кривично дело посредовања у проституцији.²³

У другом случају²⁴ у питању је била страна држављанка којој је окривљени платио пут у Србију, а након доласка обавестио да ће се бавити сексуалним радом. У том предмету посебно је било занимљиво то што су окривљени негирали извршење кривичног дела, да би затим сами предложили да се дело преквалификује из трговине људима у посредовање у вршењу проституције. Чињеница да је оштећена препозната као жртва трговине људима и смештена у сигурну кућу, што се и наводи у пресуди, није узета у обзир приликом преквалификације дела.

У трећем предмету²⁵ су све оштећене биле малолетне. Апелациони суд је, између осталог, нашао да оптужени не може да буде осуђен за посредовање у вршењу проституције јер су се две малолетнице од пет малолетних оштећених већ бавиле проституцијом, те није могао да их наводи на проституцију, док се у образложењу одлуке експлицитно каже да су се малолетне оштећене од раније бавиле проституцијом у виду заната, што је неприхватљиво ако се зна да је реч о шеснаестогодишњим девојчицама. И у пресуди првостепеног и у пресуди Апелационог суда такође се детаљно образлаже зашто дело не може бити оквалификовано као трговина људима, при чему се не доводи у питање правна ваљаност *добровољности* коју исказује малолетна особа (то се доводи у питање само код две оштећене, које су у кривично-правном смислу означене као деца), док се хероинска овисност не признаје као злоупотреба тешких прилика оштећених. Посебно се истиче да су све оштећене биле добро материјално збринуте за свој узраст и да су се проституцији одавале да би куповале хероин, иако се не препознају као зависнице него као кориснице.

У две пресуде је било речи о посредовању у вршењу проституције с јасним елементима принуде.

Те пресуде су донели Први основни суд у Београду²⁶ и Основни суд у Суботици²⁷. Једно дело је извршила двочлана група у периоду 2008–2009. године, а друго у периоду 2004–2006. године. Оштећене су четири сексуалне раднице – по две у предмету. У оба случаја окривљени су проналазили клијенте преко огласа, уз обезбеђивање превоза и простора за рад. У једном случају, оптужени су наплаћивали услуге од клијената, при чему су зараду делили на пола, док је у другом случају оптужени оштећеној узимао сав новац. Један случај је откривен када се полицијски службеник појавио у улози клијента. Елементи принуде се могу наћи у исказима оштећених који су наведени у пресудама, на пример: „Када је [оштећена] изашла из затвора, одлучила је да престане да то ради, али је [оптужени] рекао да му дугује хиљаду двеста евра и да из посла може да изађе када му врати новац, тако да је она морала опет да се бави проституцијом.“ „Дуг од хиљаду двеста евра је вратила и претплатила, а онда је он наставио

23 Основни суд у Шапцу, 5К–735/2010.

24 Виши суд у Зајечару, К. 178/10 (Апелациони суд у Београду, Кж. 1 5223/11).

25 Виши суд у Неготину, 3К–31/2011 (Апелациони суд у Београду, Кж. 1 6029/11).

26 Први основни суд у Београду, 33К–4519/10.

27 Основни суд у Суботици, 4К–663/10.

да измишља нове дугове.²⁸ „А уколико нису хтеле да раде за њега викао је на њих, говорећи им да то морају чинити, док је [име оштећене] претио да ће је истући ако не буде радила за њега.“²⁹ „Док је од [име оштећене] узимао цео износ, а када је [име оштећене] одбила да ради за њега претио јој је ножем, говорећи да ће јој одсећи усне или уши.“³⁰ „Када је хтела да се извуче, није било никакве шансе, тада би [првоокривљени] претио да ће је удавити, вређао је, викао, да се бојала да ће наудити њеном детету.“³¹ „Да је претио [име оштећене] да ће је исећи, убити, кидати јер је она крива што немају шта да једу.“³² (Цитати из пресуда.) Две оштећене су исказ дат истражном судији измениле на главном претресу, али у оба случаја су претходно навеле да су им оптужени претили. „(...) Додала је да је срео на ходнику њу и [име друге оштећене] пре саслушања и рекао им да не говоре истину, већ да кажу да раде саме за себе и да их је он тог дана возио, али да није знао где.“³³ „Да је претио [име оштећене] да ће јој исећи дете и да би она то морала да гледа.“³⁴ (Цитати из пресуде.)

Двоје оптужених су осуђени на новчане казне у износу од по триста хиљада динара – један оптужени у стицају с наношењем лакших телесних повреда, док је један оптужени осуђен на казну затвора у трајању од шест месецу, условно на две године.

Квалификација дела у две претходно наведене пресуде је неприхватљива. Понављамо, сврха прописивања кривичног дела посредовања у вршењу проституције је санкционисање посредничких делатности у добровољној проституцији оштећених. Уколико учинилац примењује принуду према оштећеним и експлоатише њихов рад, елеменат добровољности се искључује, уз квалификацију предметног догађаја у кривично дело трговине људима.

*Четрнаест пресуда је донето против лица која можемо квалификовати као макрое или организаторе сексуалног рада.*³⁵

Пресуде су донели основни судови у Београду (6), Крагујевцу (3), Новом Саду (2), Суботици (1), Лесковцу (1) и Вршцу (1). У два случаја је радња посредовања извршена 2006. године, у два 2007. године, у три 2008. године, у четири 2009. године, а у три случаја 2010. године. Пресуде су донете 2011. и 2012. године.

Као окривљени у тим поступцима појављује се двадесет једна особа – осамнаест мушкараца и три жене. Ни у једном случају жене нису самостално деловале као организатори, већ заједно с једним мушкарцем или с више њих. У осам предмета окривљени су деловали појединачно, у пет предмета по двојица, док је у једном случају било речи о групи од три особе. У три предмета је оптужени макро био у вези с оштећеном секс радницом, а у једном је секс радница била у вези с макроовим рођаком. У предметима у којима је веза између оптужених и оштећених била чисто пословна, у четири случаја су оптужени организовали посао тако да су секс радницама проналазили клијенте преко огласа и обезбеђивали им простор за рад, да би зараду делили на пола. У два случаја оптужени нису имали сталну сарадњу с оштећенима, већ би их звали када би наишли на особу спремну и заинтересовану да плати за сексуални однос. У два случаја су оптужени помагали пријатељима: у једном је оптужени, на некомерцијалној основи, упознао секс радницу са заинтересованим клијентом – својим рођаком, док се посредовањем у вршењу проституције није бавио као занатом; у другом је оптужени приведен док је у колима чекао своју другарицу да изађе из стана клијента, такође

28 Први основни суд у Београду, 33К-4519/10.

29 Основни суд у Суботици, 4К-663/10.

30 *Ibid.*

31 *Ibid.*

32 *Ibid.*

33 Први основни суд у Београду, 33К-4519/10.

34 Основни суд у Суботици, 4К-663/10.

35 Основни суд у Крагујевцу, 1К-8433/10; Основни суд у Крагујевцу, 4К-1419/10 (Апелациони суд у Крагујевцу, Кж. 1-1335/12); Основни суд у Крагујевцу, К-734/10 (Апелациони суд у Крагујевцу, Кж. 1-79011); Први основни суд у Београду, 2К-3999/12; Први основни суд у Београду, 18К-6126/2010; Први основни суд у Београду, 43К-3298/2011; Први основни суд у Београду, 4К-20108/2010; Први основни суд у Београду, 20К-18202/2010 (Апелациони суд у Београду, Кж. 1 4212/11); Први основни суд у Београду, 42К-2890/10; Основни суд у Новом Саду, К-2222/2010; Основни суд у Новом Саду, К-2742/2010 (Апелациони суд у Новом Саду, Кв. 1243/12); Основни суд у Вршцу, КВ-672/2010 (Апелациони суд у Новом Саду, Кж. 1 2719/11); Основни суд у Лесковцу, 6К-1831/2010; Основни суд у Суботици, 5К-13/10.

на некомерцијалној основи. У два случаја су оптужени обезбеђивали физичку заштиту оштећенима или су им, поред тога, „изнајмљивали“ део тротоара на коме су стајале и нудиле своје услуге, уз обавезу да свакодневно плаћају за „заштиту“.

У овим поступцима се на страни оштећених налази двадесет једна сексуална радница – у десет случајева само по једна, у два случаја две, у једном случају три и у једном случају њих четири. Из три пресуде се може видети да су оштећене сексуалне раднице паралелно биле прекршајно кажњене за одавање проституцији – сва три пута у Београду. Укрштањем пресуда Прекршајног суда у Београду и Првог основног суда у Београду нису уочена поклапања која би указивала на праксу паралелног вођења прекршајних и кривичних поступака. Међутим, овај податак није индикативан јер се сексуални рад прекршајно гони у скраћеном поступку, док је за доношење кривичне пресуде за посредовање у вршењу проституције често потребно и неколико година, односно знатно дуже време. Иако су обрађиване и прекршајне и кривичне пресуде донете у периоду 2011–2012. године, ниједна кривична пресуда се не односи на радње извршене након 2010. године. С друге стране, ако се упореди податак о броју прекршајних (двеста тринаест пресуда Прекршајног суда у Београду у периоду 2011–2012) и кривичних пресуда (седам пресуда Првог и Другог основног суда у Београду у периоду 2011–2012) које су донете у двогодишњем периоду, може се приметити да је знатно више прекршајних пресуда, тј. поступака који су вођени против сексуалних радница, него кривичних пресуда против макроа, иако је самим прописивањем посредовања у вршењу проституције као кривичног дела препозната већа друштвена опасност делатности посредовања у односу на одавање проституцији, које је предвиђено као прекршај.

Сексуални рад који је предмет пресуда за кривично дело посредовања у вршењу проституције одвијао се у за то изнајмљеном стану у седам случајева, на улици у шест случајева (у два случаја на локацијама на којима је познато да се обавља сексуални рад) и у једном случају у кафани оптуженог. У три предмета је дело откривено тако што се полицијски службеник представио као клијент.

Одлуку у тим предметима суд је доносио на основу исказа сведока, исказа оштећених, у једном случају је међу доказима био и оглас, у једном предмету је тражено мишљење вештака, у три предмета је приложена пресуда прекршајног суда за одавање проституцији оштећене, у једном предмету је приложен извештај лекара, у једном исказ полицајца, у једном листинг позива с мобилног телефона, у шест предмета потврда о привремено одузетим предметима – најчешће мобилним телефонима. Ако направимо поређење с прекршајним поступцима за одавање проституцији, можемо закључити да се у кривичном поступку докази против макроа много детаљније изводе и да се по правилу саслушавају сведоци, било директно, било читањем претходно узетих исказа, што је реткост у прекршајном поступку. Оптужени су у пет случајева признали кривично дело које им је стављано на терет.

Олакшавајуће околности које је суд узимао у обзир приликом одмеравања казне укључују кајање због извршеног дела (6), коректно држање пред судом (6), признање извршења дела (5), ранију неосуђиваност (4), чињеницу да је оптужени породичан човек и отац, тј. породична жена и мајка (4), чињеницу да је окривљени незапослен и без прихода (2), породичне прилике оптуженог (2), чињеницу да су оптужени релативно млади људи (2) и чињеницу да је оптужени човек у озбиљним годинама (1). У једном случају суд није нашао олакшавајуће околности. Сличне олакшавајуће околности се наводе и у прекршајним пресудама за одавање проституцији.

Што се тиче казни, највећи број оптужених је осуђен на условне казне, самостално (6) или у комбинацији с новчаним казнама (2). Најчешћа казна је шест месеци затвора, условно на једну годину (1), две (3) или три године (2). Најтежа досуђена казна је дванаест месеци затвора, условно на три године. У два случаја у којима су досуђене и условна казна затвора и новчана казна, у питању су били износи од десет хиљада, односно двадесет хиљада динара. Ти износи су вишеструко мањи у поређењу с два предмета у којима је досуђена само новчана казна – двеста хиљада и двеста педесет хиљада динара. Подсећања ради, за прекршај одавања проституцији није могуће изрећи ни условну ни новчану казну. Шест особа је осуђено на затворске казне у трајању од два месеца до једне године, у просеку нешто више од седам месе-

ци. У три предмета су оптужени – њих четворица, ослобођени оптужби. Занимљиво је да је један оптужени два пута ослобођен кривице за посредовање у вршењу проституције.³⁶ Реч је о једином оптуженом у предметима обухваћеним истраживањем који се појављује у више од једног предмета и у оба је ослобођен оптужби.

Дванаест пресуда апелационих судова је изузето из анализе.

Разлог је немогућност њиховог повезивања с првостепеним пресудама основних судова, односно из достављених другостепених пресуда није било могуће извући податке потребне за истраживање с обзиром на то да су у њима разматране само евентуалне битне повреде одредаба кривичног поступка, одлуке о кривичној санкцији, повреде кривичног закона итд. Тим пресудама је у седам случајева потврђена првостепена пресуда, у четири случаја је она икинута, док је у једном преиначена.

КРАТКА РЕКАПИТУЛАЦИЈА

У више од половине анализираних пресуда, донетих у складу с чланом 184 КЗ у периоду 2011–2012. године, није реч о *правом* посредовању у вршењу проституције, што подразумева подстрекавање и помагање пунолетних(м) особа(ма) у добровољном сексуалном раду, већ се њима осуђују: 1) саме сексуалне раднице због рекламирања својих услуга; 2) лица која насилно подводе жене које, због насиља или претњи насиљем, немају могућност да безбедно престану да се баве проституцијом; 3) лица која сексуално експлоатишу малолетне девојке, и 4) лица која су препозната као извршиоци кривичног дела трговине људима, чије су радње у некој фази судског поступка преквалификоване у кривично дело посредовања у вршењу проституције.

Претходно наведена пракса има вишеструко негативне последице.

1) Ако нису на одговарајући начин идентификоване, већ се третирају као оштећене у кривичном делу посредовања у вршењу проституције, стварне жртве трговине људима немају приступ различитим облицима и програмима помоћи који у нашој земљи постоје за жртве трговине људима, због чега је отежан и успорен процес њиховог опоравка и (ре)интеграције. Што је још важније, оне су и даље изложене повећаном ризику да поново постану жртве трговине људима.

2) Малолетне особе, односно према КЗ малолетна лица – особе до осамнаест година, које се јављају као оштећене кривичним делом из члана 184, става 2 КЗ добијају *етикету* проститутки и такође остају ван система помоћи која је предвиђена и која им је неопходна као жртвама сексуалне експлоатације. Такво стање ствари узрокује неадекватна и неусклађена одредба става 2, која предвиђа посредовање у вршењу проституције малолетне особе као квалификовани облик дела посредовања у вршењу проституције. Поменути став је у супротности са сврхом прописивања члана 184, а то је санкционисање посредовања у *добровољном* сексуалном раду. Наиме, питање правне верификације и релевантности добровољности у проституцији на озбиљном је испиту када је реч о малолетним лицима, тј. особама које нису навршиле осамнаест година, дакле и лицима млађим од четрнаест година (деце у кривичноправном смислу). С друге стране, члан 388, став 2 КЗ предвиђа да ће се учинилац за дело трговине људима учињено према малолетном лицу казнити и када није употребио силу, претњу или неки други од начина извршења наведених у ставу 1, с циљем, између осталог, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације. То значи да случајеве посредовања у вршењу проституције малолетног лица треба третирати као кривично дело трговине људима (став 2, члана 388 КЗ). Другим речима, став 2, члана 184 треба брисати.

3) Особе које се баве сексуалним радом и које се кривично гоне за посредовање у вршењу проституције због рекламирања својих услуга или удруживања с другим сексуалним радницама, стављају се, санкционисањем тих радњи које су суштински у функцији вршења проституције, у неповољнији положај у односу на примарно дело, тј. само одавање проституцији, које се прекршајно санкционише уз знатно блаже запрећене казне.

36 Основни суд у Крагујевцу, 4К-1419/10 (Апелациони суд у Крагујевцу, Кж. 1-1335/12); Основни суд у Крагујевцу, К-734/10 (Апелациони суд у Крагујевцу, Кж. 1-79011).

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон о јавном реду и миру, *Службени гласник РС*, бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – др. закон и 85/2005 – др. закон.
2. Закон о кретању и боравку странаца, *Службени лист СФРЈ*, бр. 56/80, 53/85, 30/89, 26/90 и 53/91; *Службени лист СРЈ*, бр. 24/94, 28/96 и 68/2002; *Службени гласник РС*, бр. 101/2005 – др. закон, 109/2007 – др. закон.
3. Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010.
4. *Istraživanje prakse organa za prekršaje u Beogradu u vezi prostitucije i (i)legalne migracije kao pojava iza kojih se krije moguća trgovina ljudima*. (2003). Beograd: ASTRA, Udruženje sudija za prekršaje RS, <http://www.astra.org.rs/izdanja/izvestaji-i-studije/istraživanje-prakse-organa-za-prekršaje-u-beogradu-u-vezi-prostitucije-i-ilegalne-migracije-kaopojava-iza-kojih-se-krije-moguća-trgovina-ljudima-2003/>
5. *Конвенција за спречавање трговине људским бићима и експлоатације туђе проституције (Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others)*.
6. Кривични закон Републике Србије, *Службени гласник СРС*, бр. 26/77, 28/77 – испр., 43/77 – испр., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90; *Службени гласник РС*, бр. 16/90, 26/91 – одлука УСЈ бр. 197/87, 75/91 – одлука УСРС бр. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002 – испр., 80/2002 – др. закон, 39/2003 и 67/2003.
7. Кривични закон СРЈ: Основни кривични закон, *Службени лист СФРЈ*, бр. 44/76, 36/77 – испр., 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90 – испр. и 54/90; *Службени лист СРЈ*, бр. 35/92, 16/93, 31/93, 37/93, 41/93, 50/93, 24/94 и 61/2001; *Службени гласник РС*, број 39/2003.
8. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.
9. Стојановић, З. (2012). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник.
10. *Trgovina ljudima u Republici Srbiji: izveštaj za period 2000-2010*. (2011). Beograd: Astra – Akcija protiv trgovine ljudima.
11. *Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography)*.

ФУДБАЛСКИ НАВИЈАЧИ У СРБИЈИ И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА КЛУБУ

Мр Божидар Оташевић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Циљ овог истраживања је био да се испита однос фудбалских навијача према клубу за који навијају и према члановима своје и других навијачких група. Истраживање је спроведено методама испитивања навијача и анализом садржаја службених докумената и референтне литературе. Реализовано је техником анкетирања, упитником који садржи 33 питања, на узорку од 268 навијача прволигашких фудбалских клубова „Црвена звезда“, „Партизан“ и „Рад“, током одржавања фудбалских првенстава у Србији 2011. и 2012. године. Резултати истраживања указују да се посета испитаника утакмицама свог клуба кад игра на домаћем терену и кад је у гостима статистички значајно разликује ($\chi^2 = 194,215$; $df = 1$; $p=0,000$). Истраживањем је утврђено да се велики број испитаника дружи са другим члановима навијачке групе, док се појединци друже и са члановима других навијачких група. Ово потврђују и страна криминолошка истраживања у којима се истиче да се малолетници и млађа пунолетна лица расно, етнички и локално организују, и склони су удруживању у групе које се темеље на војничком схватању хијерархије, послушности и потчињености вођама.

Кључне речи: спорт, клуб, навијање, насиље, навијачке групе.

УВОД

Насиље на спортским приредбама, и из њега изникла супкултура, један је од најзначајнијих, ако не и најзначајнији феномен младих у последњој деценији у Србији. Тај феномен присутан је, у већој или мањој мери, у овом или оном облику, у свим државама насталим распадом бивше СФРЈ. Навијачки супкултурни стил следе стотине младих који навијање сматрају својом битном, а многи од њих и кључном животном прекупацијом и начином живота.

Најекстремније групе и појединци су љубав према спорту и клубу заменили насилним испољавањем негативних емоција, што не само да нема никакве везе са спортским надметањем, већ је потпуно супротно са основним премисама на којима се спорт заснива.

Прво југословенско истраживање „навијачког племена“ код нас, које је спровела у Загребу истраживачка група (Жељко Бузов, Иван Магдаленић, Бењамин Перасовић и Фурио Радин)¹, показало је да „нека мишљења о насиљу на нашим стадионима треба преиспитати, а потребе због којих навијачи долазе на стадион треба детаљно изучити“. Раније су навијачи долазили да гледају, уживају и навијају, а већ осамдесетих година се јавља агресивна поткултура генерације која сматра да је на губитку и да су њени припадници изгубили дан ако се нису потукли.

Оно што навијачку поткултуру одваја од остале публике је висок степен аутономије. Она постоји због себе, што сведоче и транспаренти које носе са собом. На њима доминирају имена навијачких група, а не клуба за који навијају. Сам ток утакмице, колико год да је неизвесан, за разлику од обичне публике, хулигане нужно не интересује. Њихов „програм“ одвија се независно од догађаја на терену: пиротехника и припремљена сценографија ће у сваком случају бити употребљена. Пораз или победа могу једнако послужити као оправдање за насилничко понашање на градским улицама. Они све мање реагују на позитивне импулсе, „леп гол“, „добра акција“, „ефектан потез“, „фер понашање“ и друго, а више на „негативне импулсе“ – груба игра, на пример. Предмет идентификације није у толикој мери клуб, већ „ми група“, која основу сваког постојања и деловања види у супротстављању „онима тамо“.

Навијачка поткултура је „супкултура у којој високо место заузимају елементи колективне солидарности, изразите територијалности и егзалтиране мушкости.“² То су карактеристи-

1 Buzov, Ž., Magdalenic, I., Perasovic, B., Radin, F. (1989) Navijačko pleme, poseban separat časopisa Pitanja, br. 1. RZ RK SSOH, Zagreb.

2 Vrcan, S. (1990) Sport i nasilje danas u nas, Naprijed, Zagreb, стр. 78.

ке својствене свим екстремним навијачким групама. Колективна солидарност изражена је на три начина: визуелно, акустично и насиљем. Визуелни начин је изражен кроз коришћење разних навијачких реквизита (заставе, шалови, транспаренти) који на одређени начин „униформишу“ једну навијачку групу и стварају од ње својеврсну „навијачку војску“. Акустички солидарност се изражава заједничким певањем и скандирањем, што код појединца у групи производи осећај заштитености и моћи коју он не може сам поседовати. Солидарност се изражава и кроз насиље које је лако оствариво у свим облицима активне гомиле. „Појединац у гомили губи појам немогућности“.³ У име солидарности навијачи су у стању учинити нешто што иначе не практикују у свакодневном животу, тако да је насиље једна од основних карактеристика навијачке поткултуре.

Навијачка поткултура пружа могућност младим људима да на одређени начин савладају кризу идентитета. Идентитет навијачке групе чини оно на чему се она базира, а што најчешће доводи до екстрема у комуникацији са свима који тој групи не припадају. Насиље је увек примећено, о њему се прича у јавности, оно је у медијском простору, и управо та чињеница указује на закључак да ови млади на овај начин остварују какву-такву друштвену еманципацију.⁴ Тиме се постиже жељени циљ и од осећаја да су „нико“ стичу утисак да су „неко“, чиме навијачка поткултура решава кризу идентитета и осећај социјалне укључености.

МЕТОДОЛОГИЈА

Циљ овог истраживања је био да се испита однос фудбалских навијача према клубу за који навијају. Истраживање је експлоративног карактера и добијени резултати ће тек у наредним годинама омогућити реализовање прецизније конципираних и усмерених експликативних истраживања. Иначе, морамо поменути и то да је овај рад само део резултата који су добијени знатно ширим истраживањем етиологије, феноменологије и последица навијачког хулиганизма у Републици Србији које је спроведено у периоду од марта 2011. до децембра 2012. године. Остали резултати истраживања биће приказани у другим научним радовима.

У истраживању је примећено више научних метода за прикупљање и обраду научних података. За прикупљање података примењене су методе *испитивања* и *анализе садржаја* одређених писаних извора. У случају испитивања, примењена је техника *анкетирања*. Као инструмент је коришћен упитник сачињен од 33 питања која су структурисана у две целине: прва група од 15 питања односи се на *опште податке о испитанику*, док се други сет од 17 питања тиче *односа испитаника према клубу за који навија, односно према навијачкој групи чији је члан*. Најзад, последњим, отвореним 33. питањем, испитаницима је остављена могућност да, по жељи, истакну још нешто што сматрају важним за тему истраживања, уколико то није обухваћено претходно постављеним питањима.

За потребе овог рада анализирана су нека основна социо-демографска обележја навијача. Те резултате укрстили смо са подацима из друге групе питања, од којих су за нашу тему најбитнија следећа: Када сте почели да навијате за Ваш клуб? Колико сте година тада имали? Колико дуго навијате за Ваш клуб / колико дуго сте члан навијачке групе? Колико често идете на утакмице када Ваш клуб игра на домаћем терену? Колико често идете на гостујуће утакмице Вашег клуба? Да ли се и ван утакмица дружите са осталим члановима Ваше навијачке групе? Да ли се дружите са навијачима других навијачких група?

Анкетирање је спроведено у четири етапе: 1) пролеће-лето 2011; 2) јесен-зима 2011; 3) пролеће-лето 2012. и 4) јесен-зима 2012. Ове етапе одговарају пролећним и јесењим деловима фудбалског првенства у Србији. Поред аутора овог рада, као анкетари навијача неких од навијачких група ангажовани су и припадници Министарства унутрашњих послова који добро познају навијачку сцену и извесне вође поменутих навијачких група.

Испитивање је извршено на узорку од 268 навијача. Анкетом су обухваћене навијачке групе три фудбалска клуба чија су седишта и стадиони у Београду, и то: ФК „Црвена звезда“,

3 Le Bon, G. (2001) *Psihologija gomila*, Globus, Zagreb, стр. 47.

4 Брашин, О. (2011) *Насиље у спорту као медијски спектакл*, у: Д. Вејиновић (ур). *Насиље и спорт*, Европски дефендологија центар, за научна, политичка, економска, социјална, безбедоносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бањалука, стр. 137.

ФК „Партизан“ и ФК „Рад“. Навијачи су анкетирани у типичним ситуацијама спровођења навијачког ритуала, на стадионима поменутих клубова.

У типичним ситуацијама спровођења навијачког ритуала, успостављање поверења између екстремних навијача и истраживача и безбедност анкетара имали су предност над вишим нивоима научног сазнања. То је подразумевало избегавање бројнијих, деликатнијих или веома детаљних питања у анкети. Анкетом су обухваћени они навијачи који су били доступни и који су показали спремност да буду анкетирани, при чему није било могућности да истраживачи значајније утичу на структуру узорка. Сматрали смо и да су овакав обим и структура узорка испитаника репрезентативни, јер 268 навијача чини око 10% укупног броја регистрованих насилних и потенцијално насилних навијача (у Србији је регистровано око 3000 таквих навијача).⁵ Стога се овакав узорак може сматрати адекватним и довољним за валидно закључивање.

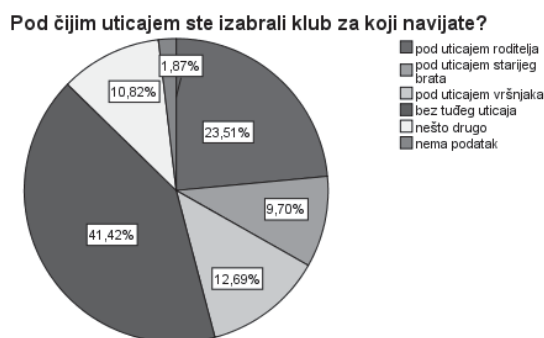
Навијачке групе ФК „Црвена звезда“ и ФК „Партизан“ изабране су као навијачке групе које имају највише симпатизера и највише регистрованих екстремних навијача, док је навијачка група ФК „Рад“ изабрана као најзатворенија навијачка група чији су навијачи посебно склони испољавању насиља према полицији и другим навијачким групама. Да бисмо проверили услов хетерогености узорка, предмет анализе биле су и улога испитаника у навијачким групама (вођа навијача, члан језгра навијача или члан-симпатизер и навијач који није ангажован у навијачкој групи), и социо-демографска обележја навијача.

Даље, извршена је анализа садржаја извесних докумената државних органа, и то: периодични извештаји Министарства унутрашњих послова Републике Србије о раду за 2010, 2011, 2012. и 2013. годину и анализа садржаја научних чланака који су објављени у референтним научним часописима.

За обраду података коришћени су стандардни информатички програми. У периоду март 2011-децембар 2012. године вршен је унос података у за то припремљену матрицу, у класичном Excel формату. За аутоматску статистичку обраду овако припремљених података коришћен је стандардни IBM SPSS Advanced Statistics 20.0. пакет. Поступак обраде података подразумевао је коришћење расположивих статистичких техника с обзиром на врсту података из упитника. Реч је о дескриптивној статистици, хи-квадрат тесту и утврђивању корелације између варијабли преко коефицијента контингенције.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Резултати овог истраживања су показали да је највише испитаника изабрало опцију да навија за свој клуб без туђег утицаја (41,42%), а скоро четвртина (23,51%) је почела да навија за свој клуб под утицајем родитеља. Више је навијача (12,69%) који су почели да навијају за свој клуб под утицајем вршњака, него оних који су почели да навијају под утицајем старијег брата (9,70%) (Графикон бр. 1).

Графикон 1: Дистрибуција испитаника према томе ко је утицао на избор клуба

5 Оташевић, Б. (2010) Урбано окружење и насиље у спорту, *Безбедност*, 52, (3), стр. 272.

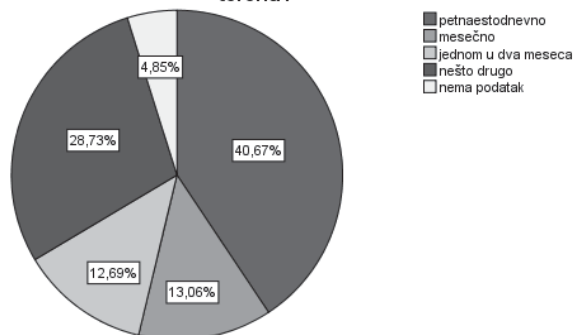
Половина испитаника за свој клуб навија између 10 и 20 година уназад, а чланови су навијачке групе између 4 и 10 година. Екстремно дуго за клуб навијају 4 испитаника, од чега су 3 активни чланови навијачке групе.

Први одлазак на утакмицу испитаника из Београда био је у просеку са $11,23 \pm 4,191$ година, из других места у Србији са $14,01 \pm 3,754$ година, а испитаника рођених у некој другој држави са $9,33 \pm 4,755$ година. Испитаници који су рођени у неким другим местима у Србији у просеку су статистички значајно касније отишли на прву утакмицу од испитаника који су рођени у Београду ($t = 4,859$; $p = 0,000$) или некој другој држави ($t = 3,861$; $p = 0,000$).

Испитаници чији родитељи навијају за неки клуб отишли су на прву утакмицу у просеку са $10,50 \pm 4,323$ година, а испитаници чији родитељи не навијају ни за један клуб на прву утакмицу отишли су у просеку са $13,11 \pm 4,076$ година. Ова разлика је статистички значајна ($t = 4,796$; $p = 0,000$).

Највећи број испитаника (40,67%) присуствује утакмицама једном у петнаест дана (увек када њихов клуб игра на домаћем терену), њих 13,06% иде на утакмице једном месечно, 12,69% иде једном у два месеца, 4,85% испитаника није одговорило на постављено питање, док је њих 28,73% у групи „нешто друго“ (Графикон бр. 2).

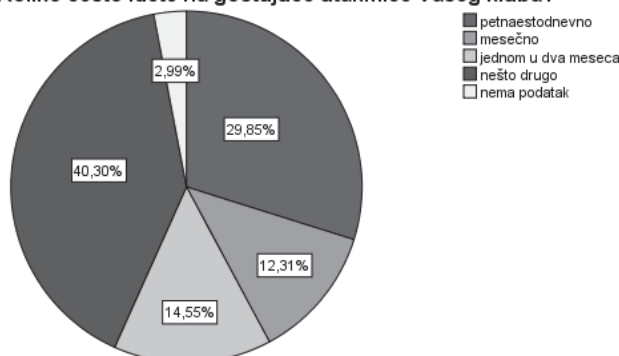
Кoliko често идете на утакмице када Ваш клуб игра на домаћем терену?

Графикон 2: Дистрибуција испитаника према присуству утакмицама на домаћем терену

На гостујућим утакмицама, петнаестодневно (тј. увек) присутно је 29,85% испитаника, месечно иде њих 12,31%, једном у два месеца 14,55%, док 2,99% испитаника није одговорило на постављено питање. Највећи проценат испитаника (40,30%) налази се у групи „нешто друго“ (Графикон бр.3).

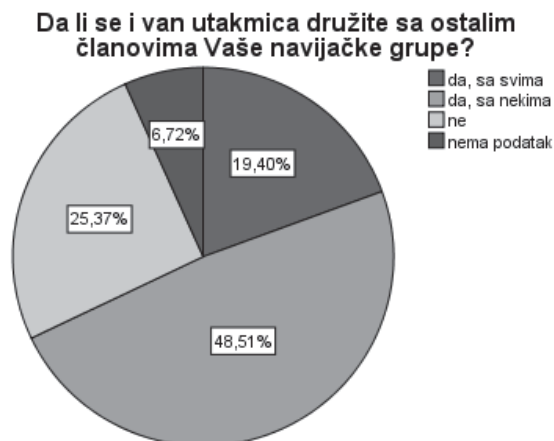
Кoliko често идете на гостујуће утакмице Вашег клуба?

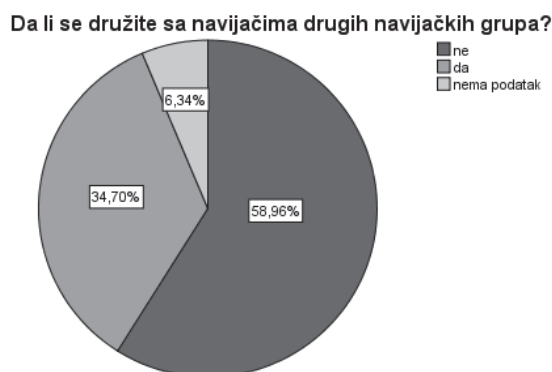
Графикон 3: Дистрибуција испитаника према посети утакмицама на гостујућем терену

Посета испитаника утакмицама свог клуба кад игра на домаћем терену и кад је у гостима статистички се значајно разликује ($\chi^2 = 194,215$; $df = 1$; $p=0,000$).

Из Графикана бр. 4. видимо да се 19,40% испитаника дружи са свим члановима навијачке групе и ван утакмица, њих 48,51% се дружи само са неким, док њих 25,37% се уопште не дружи ван утакмица, а 6,72% није дало одговор на постављено питање.

Графикон 4: Дистрибуција испитаника у односу на дружење са осталим члановима њихове навијачке групе ван утакмица

Графикон 5: Дистрибуција испитаника у односу на дружење са члановима других навијачких група

Статистички значајно је мање испитаника који се друже са навијачима других навијачких група (34,70%) од оних који се не друже (58,96%) ($\chi^2=40,736$; $df=1$; $p=0,000$), 6,34% испитаника није дало одговор на постављено питање.

ДИСКУСИЈА

Највећи број испитаника (40,67%) присуствује утакмицама једном у петнаест дана (увек када њихов клуб игра на домаћем терену), њих 13,06% иде на утакмице једном месечно, 12,69% иде једном у два месеца, 4,85% испитаника није одговорило на постављено питање, док је њих 28,73% у групи нешто друго (Графикон бр. 2). На гостујућим утакмицама петнаестодневно (тј. увек) је присутно 29,85% испитаника, месечно иде њих 12,31%, једном у два месеца 14,55%,

док 2,99% испитаника није одговорило на постављено питање. Највећи проценат испитаника (40,30%) налази се у групи нешто друго (Графикон бр. 3). Без обзира на то да ли клуб за који навијају игра на домаћем терену или гостује, значајан је број испитаника који су у категорији нешто друго, где се посебно могу издвојити одговори типа „на утакмице идем кад имам слободног времена“ или „на утакмице идем када имам новац да купим карту“.

У једном истраживању које је спроведено у Хрватској,⁶ половина анкетираних чланова навијачког језгра „Торциде“ је одговорило да средства за то издвајају из џепарца, од властите месечне зараде одласке на утакмице финансира њих 18,9%, док се њих 13,2% изјаснило да повремено ради и од те зараде финансира навијачке активности. Ваља напоменути да се у том истраживању 17% анкетираних чланова језгра „Торциде“ изјаснило да финансијска средства за навијачке активности прибавља на неки други начин, и то у распону од просјачења, до крађа и препродаје дроге.

За нека будућа истраживања насиља на спортским приредбама ваљало би утврдити како данас навијачке групе у нашој земљи финансирају своје навијачке активности, посебно ако се зна да упркос забранама које постоје у позитивном законодавству наше земље навијачи несметано уносе пиротехничка средства на стадионе. Ватромети, који су саставни део навијачког ритуала на нашим највећим стадионима, за једну утакмицу коштају по неколико десетина, па и стотина хиљада евра. Владин Савет за борбу против насиља у спорту закључио је да су фудбалски клубови главни кривци за проблеме које праве њихови навијачи јер, како је наведено, постоји спрега екстремних навијача са управама клубова, које том везом остварују своје често противзаконите интересе. Примера је много, а репрезентативан је када се приликом привођења хулигана, за браниоце ангажују увек исти људи који су и правни заступници самих клубова. Ово питање је интересантно посебно из разлога што смо полукриминалну активност вођа и чланова најужег језгра навијачких група истакли као њихово веома битно обележје. Медији у Србији веома често истичу да није никаква тајна да су вође навијача „Црвене звезде“ и „Партизана“ „обасуте“ разним привилегијама и да су навијање претворили у неку врсту професије. Неки од вођа навијача баве се препродајом фудбалера, неформално утичу на политику клубова или су чланови управних одбора клубова и других клупских тела и за то добијају новац. Интересантно је да су поједине вође навијача уједно и власници бутика који се обично налазе у просторијама клуба и у њима се могу купити навијачки реквизити и различита спортска опрема са обележјима тог клуба.

Посета испитаника утакмицама свог клуба кад игра на домаћем терену и кад је у гостима се статистички значајно разликује ($\chi^2 = 194,215$; $df = 1$; $p=0,000$), 40,67% увек присуствује утакмицама које њихов клуб игра на домаћем терену, док њих 29,85% стално иде на гостовања. Ово питање је интересантно стога што већи углед у навијачкој групи имају они навијачи који путују на гостовања и ангажују се у другим активностима навијачке групе, од оних који то раде повремено или не раде уопште. Посебан углед и брже напредовање у хијерархији навијачке групе имају они који показују већу спремност да учествују у нередима навијача када иду на гостујуће утакмице и они који су у сваком тренутку спремни да потврде своју припадност. У таквим ситуацијама мање је битно да њихов клуб победи, колико да њихова група буде активна у сукобу са противничким навијачима, а то може бити и ако клуб изгуби утакмицу. Хероји су они који су измислили адекватну псовку, повредили противничког навијача, бацили бакљу на противничке играче или полицију... Ови сукоби се дешавају ретко док траје утакмица, у првом реду због контроле полиције која посебну пажњу поклања раздвајању једне навијачке групе од друге. Карактеристично је да је навијачка група која бодри свој клуб на страни малобројнија, па домаћи навијачи ту предност настоје преокренути у своју корист, не задовољавајући се тиме да буду бучнији од гостујућих навијача, него настоје и физички да се обрачунају са њима. Пракса МУП-а Србије познаје случајеве када су се такви сукоби договарали неколико дана пре одигравања утакмице, најчешће путем интернета или других средстава комуникације. Имајући то у виду, полиција посебно контролише гостујуће навијаче, често небирајући средства како би онемогућили њихов контакт са домаћим хулиганима. Екстремни навијачи у Европи изигравају такве мере полиције тако што на

6 Lalić, D. (1993) Torcida – pogled iznutra, AGM, Zagreb, стр. 121.

утакмице иду у мањим групама са својим аутомобилима, носе скупу одећу, те до самога стадиона не показују своје шалове и друга навијачка обележја. Али, то не значи да су они мање склони насилничком понашању од других екстремних навијача. Малобројне гостујуће навијачке групе у граду одигравања утакмице често покушавају саме да иницирају сукобе.⁷ Навијачи се често свете због батина које је неко од њих добио за време одигравања прошле утакмице, и то на својеврстан неселективан начин, тј. било ком навијачу противничке екипе, с обзиром на то да је до правих криваца немогуће доћи. Тиме се насиље између различитих навијачких група све више продубљује, јер се на свакој следећој утакмици очекује сличан реванш због претрпљених батина и понижења. Због свега наведеног, групне туче међусобно супротстављених навијачких група представљају посебан предмет пажње истраживача/криминолога.

Важан је резултат по коме се 19,40% испитаника дружи са свим члановима навијачке групе и ван утакмица, док се њих 48,51% дружи, али само са неким члановима (Графикон бр. 4). Са члановима других навијачких група дружи се њих 34,70% (Графикон бр. 5). Ови подаци потврђују да се навијачи међусобно друже и у данима када се не играју утакмице.

За разумевање насиља у вези са спортским приредбама веома су важна и криминолошка истраживања која за предмет изучавања имају удруживање малолетника и млађих пунолетних лица у групе, које су склоне криминалном и насилном понашању. У криминолошкој литератури истиче се да се малолетници и млађа пунолетна лица расно, етнички и локално организују, да су склони удруживању у групе које се темеље на послушности, војничком схватању хијерархије и потчињености вођама. Млади су у оквиру групе агресивнији и спремнији да изазову нереде и насиље него њихови вршњаци који нису организовани.⁸ Чланови таквих група су изразито криминално активни управо из разлога што су окружени „пријатељима“ који поседују дебео криминални досије. Боравком у таквом окружењу, новим члановима се отварају велике могућности и шансе за извршење нових кривичних дела. Неки аутори наводе да су основне карактеристике насилничких криминалних група: назив, вођа групе, унутрашња хијерархија, локација деловања, кодекс (правила) понашања, иницијација, одбрана части и репутације.⁹

Сличне карактеристике, али везане за насилничке фудбалске групе, наводи Spaaij. Он истиче да је фудбалски хулиганизам феномен који има више страна и треба да буде истраживан у његовим различитим социјалним и историјским контекстима. Али независно од тога могу се уочити неке упадљиве сличности у конструкцији идентитета хулигана у различитим националним и локалним контекстима. По њему, шест карактеристика одређује идентитет фудбалских хулигана: јаке емоције, потенцирање мушкости и снаге, територијална идентификација, индивидуално и колективно потенцирање на репутацији, осећај солидарности и припадности, потенцирање на суверенитету и аутиномији.¹⁰ Наше истраживање несумњиво потврђује наводе које су изнели наведени аутори у овом истраживању.

Фудбалски навијачи у тренуцима дружења веома велику пажњу посвећују својој иконографији коју припремају за будуће утакмице. Том приликом они настоје да буду што атрактивнији, јер повећањем броја навијачких реквизита истичу своју групну припадност. Тада долази до надметања између разних навијачких група, својеврсног такмичења, ко ће од њих направити што већи број атрактивних транспарената, користити више застава, шалова, и слично. Свако гостовање за припаднике „навијачког племена“ представља изузетно важан догађај, као и прилику за групну и личну афирмацију, због чега на гостујућим утак-

7 О томе говори М.Б. навијач фудбалског клуба „Рад“: „Када кренемо на гостовање превише пијемо, па изгубимо меру. Кад стигнемо у град где наш клуб игра, сви нас провоцирају – домаћи навијачи, полиција, сви... Нажалост, међу нама има доста навијача који иду на утакмице да би се иживљавали. Неки појединци мисле да ће се лакше доказати ако се дивљачки понашају. И баш они почињу фрку.“ Навијачи који полазе на те утакмице важе за „тврде момке“ у групи, и као такви често исказују спремност да учествују у сукобима.

8 Earle, R. (2011) Boys' zone stories: Perspectives from a young men's prison. *Criminology and Criminal Justice*, Vol (11), No 2. стр. 135.

9 Bouchard, M., Spindler, A. (2010) Groups, gangs, and delinquency: Does organization matter? *Journal of Criminal Justice*, Vol. (38), No.5. стр. 922.

10 Spaaij, R. (2008) Men Like Us, Boys Like Them, Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism, *Journal of Sport and Social Issues*, Vol. (32), No. 4. стр. 375.

мицама полазе опремљени са већим бројем транспарената и других навијачких реквизита. На транспарентима се много више истиче припадност навијачкој групи, него приврженост самом клубу, најчешће се исписују имена навијачких група, често уз знак фудбалског клуба. Анализом садржаја натписа, симбола и знакова исписаних на тим транспарентима могуће је разликовати четири типа порука, и то: оне које се односе искључиво на навијачку групу, оне које се односе искључиво на фудбалски клуб, оне које се тичу комбинације порука везаних за навијачку групу и клуб и оне које се односе на различите политичке теме. Специфичност навијачке иконографије садржана је и у томе да фудбалски навијачи користе велики број на први поглед неспојивих симбола које, спроводећи своје колективне ритуале, претварају у више-мање заокружену целину.

ЗАКЉУЧАК

Резултати истраживања показују да је највише испитаника изабрало да за свој клуб навија без туђег утицаја, а да њих половина за свој клуб навија између 10 и 20 година уназад и чланови су навијачке групе између 4 и 10 година. Скоро половина испитаника присуствује утакмицама једном у петнаест дана (увек када њихов клуб игра на домаћем терену), док трећина њих увек иде на гостујуће утакмице свога клуба. Ово питање је интересантно из разлога што већи углед у навијачкој групи имају они навијачи који путују на гостовања и ангажују се у другим активностима навијачке групе, од оних који то раде повремено или не раде уопште. Посебан углед и брже напредовање у хијерархији навијачке групе имају они који показују већу спремност да учествују у нередима навијача када иду на гостујуће утакмице и они који су у сваком тренутку спремни да потврде своју припадност. У таквим ситуацијама мање је битно да њихов клуб победи, колико да њихова група буде активна у сукобу са противничким навијачима, а то може бити и ако клуб изгуби утакмицу.

Оно што навијачку поткултуру одваја од остале публике је висок степен аутономије. Она постоји због себе, што сведоче и транспаренти које носе са собом. На њима доминирају имена навијачких група, а не клуба за који навијају. Сам ток утакмице, колико год да је неизвесан, за разлику од обичне публике, хулигане нужно не интересује. Њихов „програм“ одвија се независно од догађаја на терену: пиротехника и припремљена сценографија ће у сваком случају бити употребљена. Пораз или победа могу једнако послужити као оправдање за насилничко понашање на градским улицама.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барашин, О. (2011) Насиље у спорту као медијски спектакл, у: Д. Вејиновић (ур.) Насиље и спорт, Европски дефендологија центар, за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бањалука, стр. 130-143.
2. Bouchard, M., Spindler, A. (2010) Groups, gangs, and delinquency: Does organization matter? *Journal of Criminal Justice*, Vol. (38), No.5. стр. 921-933.
3. Buzov, Ž., Magdalenić, I., Perasović, B., Radin, F. (1989) *Navijačko pleme, poseban separat časopisa Pitanja*, Zagreb.
4. Earle, R. (2011) Boys' zone stories: Perspectives from a young men's prison. *Criminology and Criminal Justice*, Vol (11), No 2. стр. 129-143.
5. Vrcan, S. (1990) *Sport i nasilje danas u nas*, Naprijed, Zagreb.
6. Lalić, D., (1993) *Torcida - pogled iznutra*, AGM, Zagreb.
7. Le Bon, G. (1989) *Psihologija gomila*, Globus, Zagreb.
8. Оташевић, Б. (2010). Урбано окружење и насиље у спорту. *Безбедност*, 52, (3), стр. 267-281.
9. Spaaij, R. (2008) Men Like Us, Boys Like Them, Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism, *Journal of Sport and Social Issues*, Vol. (32), No. 4. стр. 369-392.

РАЗУМЕВАЊЕ НАСИЉА: ЛУЦИФЕР МЕЂУ НАМА¹

Др Зорица Мршевић²
Институт друштвених наука, Београд

Сажетак: У овом тексту презентирана је анализа седам тематских целина: структурално/културално насиље, „дозвољеност“ мржње, Луцифер синдром, стокхолмски синдром, синдром научене беспомоћности, Ђеновезе синдром и заташкавање појава насиља са позиција моћи. Тим анализама се омогућује боље разумевање функционисања општих механизма насиља у Србији и његове уградње у друштвене токове. Ових седам механизма функционисања насиља својим дејством доприносе кристализацији, стабилизовању насиља дубоко унутар самих друштвених и институционалних структура, због чега је тешко супротставити му се институционалним мерама креираним да примарно буду реакција на индивидуално почињено насиље. Од велике важности и стратешког значаја је зато уочити механизме уградње насилних модела у темељне друштвене структуре у Србији. Циљ овог рада је да допринесе бољем разумевању узрокавања и функционисања насиља у нашем друштву, јер са тим разумевањем расте могућност креирања адекватне правне и друштвене реакције на насиље, институционалног и индивидуалног супротстављања насиљу, пораста друштвене и индивидуалне отпорности на насиље, доприноси се бољем медијском извешавању о случајевима насиља и увиђа се да насиље уграђено у друштвене структуре директно узрокује и индивидуално почињено насиље.

Кључне речи: разумевање насиља, структурално/културално насиље, „дозвољеност“ мржње, Луцифер синдром, стокхолмски синдром, синдром научене беспомоћности, Ђеновезе синдром.

СТРУКТУРАЛНО И КУЛТУРАЛНО НАСИЉЕ

У готово целокупном јавном дискурсу, поготово политичким, друштвеним, медијским, и економским, популарним али и стручним анализама, под појмом насиље најчешће се подразумева означавање само физичког, индивидуалног, персонално циљаног насиља, при чему се углавном превиђа постојање оквирног, структуралног насиља³. Потребно је уочавање да осим тог највидљивијег, директног насиља, где постоје идентификабилни и насилник, починилац, и његова конкретна жртва или жртве као актери насиља, постоји и тзв. структурално насиље. Структурално насиље, наиме, представљају систематски начини на који постојеће друштвене структуре систематски наносе трајне штете појединим групама људи, спречавајући их да задовоље своје основне егзистенцијалне потребе, нпр. маргинализујући и дискриминишући их. Ту нема појединца као непосредног, индивидуалног актера који га чини, ту се као узрочници насиља налазе друштвени и економски односи, системи, и институционалне структуре који нису увек разумљиви, видљиви и препознати као узрочници насиља. Због тог почетног превида, ни последице се не идентификују као насиље, превиђа се да нпр. структурално, економско насиље и те како производи жртве, које узрокују специфичне организационе или друштвене структуре или, једноставно речено, услови живота.

Превиђање структуралног насиља дешава се највише зато што су ти односи обично устаљени, чак најчешће и законски и морално легитимни, и због тога перципирани као тешко промењива датост. Али у данашњем транспарентном свету, нпр. богати и начини њиховог богаћења више нису непознаница сиромашнима и изгубили су повластицу да све поричу⁴.

1 Овај текст је настао као део пројекта на коме је ауторка ангажована: Друштвене трансформације у процесу европских интеграција – мултидисциплинарни приступ, који је финансиран од стране Министарства за науку и технолошки развој у периоду 2011-2014, бр. III 47010.

2 Zmrsevic@idn.org.rs

3 Персонално насиље постоји када се жртве и починитељи могу сасвим јасно дефинисати. То је насиље типа „један на један“, са идентификабилним странама починиоца насиља и жртава.

4 Мојси Доминик, 2012, Геополитика емоција, Како културе страха, понижења и наде утичу на обликовање света, Clio, Београд, стр. 27.

Као последица, легитимитет неолибералних капиталистичких друштвених односа се све више и све чешће доводи у питање, као један од јасно идентификованих домена дуготрајно присутног структуралног насиља, које се може означити појмом једног од савремених теоретичара насиља, Етијена Балибара, „кристализовано, стабилизовано друштвено насиље“⁵. И када се уместо мноштва предуслова појединачног чина насиља уочи њима надређено постојање општег стања насиља, долази се до неминовног песимистичног закључка да је то стање из којег не знамо како, или чак и не можемо изаћи. Та немоћ у коју смо запали постала је једним од предуслова, једном од форми репродукције и ширења структуралног насиља, пошто је иманентна моћ сваког облика насиља баш та, да се шири ако није спречено или бар спутано и редуковано. Насиље у свим својим формама, нпр. рат, агресија, расизам, политички мотивисана репресија, економска доминација, угрожавање сигурности, брутално разбуктавање или тињајућа претња насиљем или насиљима, данас су често само индиректна последица тога незнања.

Будући да се структурално насиље не може једноставно укинути, нити преко ноћи променити, лако прихватимо идеју апстрактног и симболичког ограничавања његовог утицаја потискивањем у сферу асоцијалног, појединачног нелегалног чина. Тиме се постиже симболично ограничавање насиља на само оно што је јасно видљиво, и законски као такво одређено, препознато и у одређеној мери, савладиво. Тиме се изнова перпетуира непрепознавање структуралног насиља, а са њим и насиље само.

По познатом норвешком савременом теоретичару насиља и пацифисти, Јохану Галтунгу,⁶ који је проучавао диференциране облике насиља, под манифестним формама структуралног насиља се подразумева нарочито институционализовани расизам, сексизам, етноцентризам, адултизам, национализам, хетеросексизам, елитизам, а ту су и екстремне манифестације либералног капитализма (ауторкино питање, а да ли само тог облика капитализма?), као што су институционална корупција, масовна незапосленост, дуготрајна рецесија, дужничка криза, који се сви у узрочном смислу заснивају заправо на неправедној подели друштвене моћи и богатства.

Резултат је друштвено конфликтни амбијент у коме су појава страха и одсуство поверења распрострањени на обе стране: и на страни оних који су профитери постојећих друштвених структура, а не само оних који су њима маргинализовани и дискриминисани. У животима многих настаје страх, они се плаше своје околине, несигурне и небезбедне садашњости, могућности сопствене виктимизације, и streпе да њихова будућност буде још опаснија. Из тог страха и неповерења, једни могу да, плашећи се да изгубе свој повлашћени положај и привилегије, настоје да учврсте постојећи систем, санкцијама, репресијом, строгим законима, легалном, па ако треба, макар и нелегалном силом. Друга страна, пак, може да прибегне побуни као начину мењања за њих неиздржљиво безизлазне ситуације. Могуће је и стање које Балибар назива трајном побуном, тј. реалност постојања активности оних који се у било којем виду буне против неједнакости и угњетавља, ослањајући се и оправдавајући политиком људских права⁷. Али, осим тих екстремних могућности које су такође у структурном домену, сасвим извесно долази и до вршења дела директног, индивидуалног насиља. Такође, видљиве последице структуралног насиља су, поред и мимо узроковања директног насиља, и повећани ниво смртности, трајни инвалидитет, темељно нарушавање здравља, образовна осујећеност, немогућност социјалне покретљивости и лишавање материјалних добара свих старосних и полних категорија на страни оних који се налазе на друштвеном дну у поређењу са много нижом смртношћу, инвалидношћу и осујећеношћу оних који су изнад, што је врло слично последицама директног, физичког, персоналног насиља.

Галтунг упозорава да је, паралелно са структуралним насиљем, потребно такође идентификовати и тзв. културално насиље, под којим појмом се подразумевају идеологије, уверења, традиције и разрађени културни системи којима се оправда постојање структуралног насиља

5 Balibar Etienne, 2011, *Nasilje i civilnost*, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb. стр. 15.

6 Galtung J., A Theory of Conflict. <http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20>

Пристаљено 16. априла 2014.

7 Балибар, *op. cit.* стр. 14.

као неизбежног, који омогућују и оправдавају како персонално, тако и структурално насиље⁸. Илустративан је пример баскијског национализма као оправдања за акте насиља према наводним „издајницима“ националних интереса, кога наводи Асурменди⁹. Интересантно, још је и Маркс указивао да се насиље може тако чврсто укоренити и у друштвеним структурама и односима, да путем државног и друштвеног поретка продире у политичке и социјалне односе. Та повезаност је, по њему, настала из првобитне акумулације и процеса експропријације произвођача, или како би рекла Роза Луксембург, из „блата и крви“ капиталистичких односа, и наставила се током читаве политичке историје капитала и његове владавине над друштвеним односима, подједнако у виду „деспотизма фабрике“ или у виду „резервне армије“ (масовне незапослености), што су два пола пролетерског стања¹⁰.

Структурално/културално и директно насиље су у високом степену међузависности, јер структурално насиље неизбежно производи конфликте и врло често директно насиље, укључујући и породично и расно насиље, прерастајући у уличне немуре, вандализам и хулиганизам, злочине мржње, тероризам, геноцид, етнички, расно и религиозно обојене конфликте, грађанске и међдржавне ратове. Игнорисање или равнодушност према структуралном насиљу савремених друштвених и економских односа равно је етички недозвољивом одсуству емпатије, што је, пак, са своје стране, по истакнутом теоретичару насиља Сајмон Барон Коену¹¹, једно од главних мотивационих узрока насиља свих врста¹².

СИНДРОМ ДОЗВОЉЕНЕ МРЖЊЕ¹³

Овај синдром означава појаву и постојање толерисане, прихватљиве мржње према неким групама људи, упркос постојању значајних, снажних механизма друштвене осуде, санкционисања и одбацивања мржње. Пре свега, закони забрањују и санкционишу говор мржње као вид јавног испољавања мржње и дискриминације. Све монотеистичке религије сматрају љубав за највишу вредности и проповедају љубав, налажући је својим верницима као дужност¹⁴. И она елементарна пристојност подразумева издржавање од испољавања мржње у свакодневном понашању и комуникацији. Деца се одмалена уче да не смеју да мрзе своје родитеље, браћу и сестре, другаре, васпитачице у вртићима, наставнике у школама¹⁵. Психологија са своје стране врло јасно указује да је мржња деструктивно емоционално стање које неповратно троши емотивну енергију и које представља извор и деструкције, али и самодеструкције.

Иако мржња није друштвено прихватљива, поставља се питање да ли ипак постоји дозвољена мржња (нарочито према неким, тзв. непопуларним мањинама, Ромима, ЛГБТ особама, азилантима, Кинезима)? Деци стварно не дозвољавају да мрзе своје родитеље, браћу и сестре, али преусмеравају њихов бес, агресију и фрустрације до којих нормално долази услед забрана у васпитном процесу, у другим правцима који се сматрају прихватљивим. Тако се јавља „дозвољена“ мржња према „Циганима“, полицији, „педерима“, просјацима, Јеврејима, а често и према многим другим који су различити. Тако се рађа механизам „дозвољености“

8 Galtung J., A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence. <http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22>. Приступљено 16. априла 2014.

9 Асурменди Микел, *Идентитет и насиље*, Библиотека 20. век, Београд, стр. 24.

10 Балибар, *op. cit.* стр. 17.

11 Опомињући на опасност од ескалације насиља коме се нико не супротставља, аутор сматра да то обичним људима одузима све што је људско лако их увести у злочин, чиме се, по њему, отварају врата масовно почињеном насиљу и уништењу великог броја људских живота. Или, како он каже, „Пут до Аушвица био је поплочан равнодушношћу“.

12 Барон-Коен Сајмон, 2012, *Психологија зла*, Цлио, Београд, стр. 24.

13 Мршевић З., 2013, „Равнодушни према насиљу“, *Политика* 18.09. 2013.

14 Hodžić Bilal, 2010, *Nedolična ljudska svojstva – Mržnja*, 21 januar.

http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=8102:nedolina-ljudska-svojstva-mrnja&catid=31&Itemid=605 Приступљено 20 априла 2014.

15 Љубомора деце према браћи и сестрама, 27 јануар 2009.

http://porodicniklekar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=331:ljubomora-dece-prema-brai-i-sestrama&Itemid=54 Приступљено 20. априла 2014.

мржње, као вентил и мета наших фрустрација, негативних емотивних набоја, животних недаћа, пораза и страхова¹⁶. Резултат механизма „дозвољене“ мржње је успостављање трајне, мада често притајене мржње, која може да делује целог живота испољавајући се повремено као ирационално окривљавање група изложених мржњи за многе личне и друштвене проблеме. Притајена мржња може да се испољава кроз индивидуално и групно насиље према појединцима из група и целим групама које је „дозвољено“ мрзети. Научена „дозвољеност“ мржње узрокује нетолеранцију, друштвено искључивање, агресивност, друштвено конфликтне амбијенте и насиље¹⁷. „Дозвољена“ мржња почиње често само као безазлена, васпитна, педагошка и психолошка појава пролазног карактера, али њени брутални плодови су и те како друштвени и трајни.

ЛУЦИФЕР СИНДРОМ¹⁸

Луцифер синдром је појам којим се објашњава како „добри“ људи постану „зли“, тј. како под околностима које створи макро или чак и микро друштвени системи, сасвим нормални, иначе неагресивни и ненасилни појединци, постају насилни, спремни да почине брутална, чак садистичка дела.

Филип Зимбардо је ту трансформацију назвао Луцифер синдром/ефекат после „Стандфорд затворског експеримента“¹⁹ кога је он осмислио и којим је руководио. У њему је учествовала група од 24 добровољца који су коцком подељени у две групе: „стражаре“ и „затворенике“. Важно је напоменути да су сви они били обични студенти, клинички здрави, без икаквих индикатора психопатије. Експеримент се одвијао у „затвору“, за ту прилику организованог у подруму универзитета. „Затвореници“ су доведени на начин лажног хапшења, добили су униформе са бројевима ради аутентике, и како би се креирао утисак понижења. „Стражари“ су добили само једну инструкцију: да раде шта год сматрају да је потребно да би одржали ред у „затвору“. Истраживачи су у току истраживања посматрали догађаје путем камера и нису се мешали. Планирано је да експеримент траје две недеље, али је прекинут после само шест дана због запањујућих ефеката које истраживачи нису предвидели. „Затвореници“ и „стражари“ су се, наиме, толико уживели у своје улоге, да су први постали стварне жртве, а други су испољили изненађујуће садистичко и насилничко понашање. На самом почетку „затвореници“ нису превише озбиљно схватили наређења „стражара“. Исмевали су их, настојали да задрже своју индивидуалност. Међутим, убрзо су уследиле физичке казне, присилни склекови, батинање, на шта је као реакција избила побуна међу „затвореницима“ – затворили су се у своје ћелије, блокирајући врата креветима. Уследила је брутална одмазда. „Стражари“ су развалили врата „ћелија“ апаратима за гашење пожара, скинули „затворенике“ до голе коже, тукли их и тако брутално и садистички кажњавали, да је одлучено да се експеримент прекине. Питање ко је „зао“ после овог експеримента замењено је питањем какве треба да буду околности које ће просечну, нормалну особу навести да чини насилна дела. Застрашујући закључак после Станфорд затворског експеримента је да је готово свако, под одређеним околностима, способен да чини зло, ако постоје околности које неким људима дају превелику моћ без надзора и одговорности за почињена дела²⁰. Такви услови су рецепт за злостављање и насиље, као да Луцифер, односно притајено зло постоји у свима нама да би се активирало у за то погодним околностима.

Зимбардова сазнања о људској природи потврђује и један други експеримент који је осмислио Стенли Милграм²¹. У том експерименту добровољци су спремни, само зато што ауторитет то тражи, давали другим „добровољцима“ (а заправо тренираним глумцима) „смртонос-

16 Мршевић З., 2014, „Ајдахо – против дозвољене мржње“, *Политка*, 12. 05.2014.

17 Петровић И., „Медији охрабрују говор мржње?“ *Deutsche Welle*.

18 Zimbardo Ph., *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*, Random House, 2008, www.LuciferEffect.com

19 The Stanford Prison Experiment, 1971. <http://drphil.com/slideshows/slideshow/6012/?id=6012&showID=1529>

<http://lucifereffect.com/> Приступљено 6. фебруара 2014.

20 A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment Conducted at Stanford University

<http://www.prisonexp.org/> Приступљено 6. фебруара 2014.

21 The Milgram Experiment. <http://www.simplypsychology.org/milgram.html> Приступљено 6. фебруара 2014.

не електрошокове“. Сви добровољци су добили писмене услове експеримента по којима они морају да следе сва упутства експериментатора и да ће ако одбију, бити одстрањени из експеримента пре његовог краја и тиме изгубити свој хонорар од 20 долара, који ће добити само они који у експерименту остану до краја. Информисани су такође и да они не носе никакву одговорност за евентуалне последице. По један добровољац је био смештан у просторију из које је кроз стаклени зид посматрао реакције особе којој је требало да даје „електрошокове“ уз помоћ команди поред које је јасно било истакнута листа колика волтажа изазива мали, велики и неидржљив бол, привремена и трајна оштећења мозга и ткива, и коначно, смрт. Они нису знали да је с друге стране само глумца који глуми да прима непостојеће електрошокове. Експериментатори су захтевали постепено повећање волтаже, а добровољци су могли да посматрају запамагање, болне реакције и агонију особа које им ништа нису скривиле, а којима су они по наредби експериментатора задавали електрошокове све веће волтаже. Две трећине добровољаца је спремно испунило и ту последњу команду која је значила „смрт“ особе с друге стране.

Хана Арент образлаже да је зло профилисано кроз системе управљања и уводи појмове: „баналност зла“ и „радикалност зла“ који су послужили као водећи у истраживању модерног тоталитаризма²². Баналност зла значи да вршење насиља не захтева никакву посебну злобу нити поквареност, склоност садизму и доминацији над другима, већ само дубок недостатак мишљења и расуђивања појединца који добровољно учествује у активностима криминалног система, а себе сматра ослобођеним било какве одговорности за своје поступке због хијерархијског устројства и због важећих закона²³. Стога, тамо где је режим злочиначки, злочиначки карактер извршиоца је непотребан, потребни су само његова послушност и покоравање закону. Радикално зло је појам којим се дефинише појава широке распрострањености прихватања државног насиља у коме су сви слојеви немачког нацистичког друштва јавно и у потпуности саучествовали у нацистичким злочинима. Тако је дошло до нацистичких злочина таквих застрашујућих размера које није подстакла ратна нужност. Навдно, нацистички режим је могао да опстане, па можда и да добије рат, и без те огромне административне машинерије масовног убијања у којој су биле запослене не само изабране, садистичке убице, већ читав народ, у којој је свако био или жртва или убица-аутомат који маршира преко лешева других²⁴.

СТОКХОЛМСКИ СИНДРОМ²⁵

Стокхолмски синдром је појам који означава ситуацију емотивног зближавања насилника и жртве, која услед те лојалности може чак да одбија да сарађује са људима који покушавају да јој помогну, активно их омета у томе и стаје на страну насилника, усваја његов вредносни систем и почиње да на ситуацију гледа његовим очима („ми против њих“). Термин је настао након пљачке банке и отмице талаца у Стокхолму августа 1973. године, када су четворо радника банке, три жене и један мушкарац, држани као таоци пет дана. Након ослобађања, примећено је њихово необично понашање: они су се активно супротстављали полицији, одбијали да сведоче против отмичара, чак посећивали отмичаре у притвору, тако да се чак јавила сумња да су неки од њих можда прикривени, унутрашњи саучесници пљачкаша²⁶. Понашање које се описује под овим термином може се јавити у свакој трауматској ситуацији у којој долази до пролонгиране директне комуникације починиоца и жртве. До појаве овог синдрома долази тако што насилник врло често свесно манипулише жртвом и намерно до-

22 Мршевић З., 2013, *Светионици – женски ликови између заборава и узора*, Покрајински завод за равноправност полова. Нови Сад, стр 16-20.

23 . Духачек Д., 2009, „Тумачења Хане Арент – Роршахов тест за интерпретаторе/ке“, *Годишњак Факултета политичких наука*, вол. 3, бр. 3, стр. 107-125, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

24 Arendt Hannah, *Conception of Citizenship*, Stanford Encyclopedia, 2006-2014. <http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>

25 Klein Christopher, 2013, *The Birth of "Stockholm Syndrome" 40 Years Ago*

http://en.wikipedia.org/wiki/Bystander_effect Приступљено 1. марта 2014.

26 Доказано је у истрази ипак, да нико од талаца није био саучесник и да је њихова кооперативност са пљачкашима резултат појаве лојалности жртва са насилницима, што је у теорији добило назив Штокхолмски синдром.

води до зближавања и сарадње. Такође, и сама жртва настоји да себи олакша положај зближавајући се са насилником, изазивајући његово сажаљење, настојећи на тај начин да избегне, одложи или ублажи насиље над собом, па и могуће убијање²⁷.

Млада жена из Аустрије, Наташа Кампуш, била је киднапована на путу до школе када јој је било десет година и била утамничена све до своје осамнаесте године, када је успела да искористи прву прилику отмичареве непажње и побегне²⁸. У својој аутобиографској књизи „3096 дана“ описује управо свесне облике манипулације од стране насилника. Он јој је нпр. објаснио да је киднаповео да би је предао једној опасној криминалној банди, али да се предомислио јер му је било жао због њене могуће судбине у рукама тих криминалаца, и да зато морају да се заједно скривају у страху од њихове освете. Током њеног заточеништва и тоталне изолације у подруму његове куће, смењивали су се периоди бруталног физичког и сексуалног насиља са периодима у којима је третирао као своју љубавницу и равноправну партнерку, куповао јој поклоне и угађао на разне начине. У ситуацијама породичног насиља такође је познат феномен „меденог месеца“, тј. период након батина када злостављач жали због тога што је урадио, куне се да неће више, и жртву обасипа великом пажњом. Жртва осуђује насиље које је он починио над њом, али се дуго држи уверења да се насиље неће поновити, и показује доста разумевања за наводне слабости самог насилника.

По неподељеном ставу јавности, једина здрава реакција жртве према злостављачу је мржња, жеља за осветом и презир. Свако оправдање које жртва налази за насилника представља за већину људи „доказ“ да ту у ствари и није било насиља. Веома је лако безрезервно мрзети неког ко чини зло дело, али је потребна веома здрава и снажна особа да раздвоји човека од његових поступака. Још је већа снага потребна да тако сагледамо неког ко је зао према нама самима. Такође, треба знати и да мржња према насилнику ретко мотивише на бег. Када мрзимо, оног кога мрзимо видимо као далеко моћнијег него што јесте, а себе као много мање моћне. Таква перцепција паралише.

Људи очекују од жртве да бежи, тражи помоћ, супротставља се, брани се, ако треба погине бранећи се. Ако то све није случај, онда се сматра да је она прихватила насиље. А ако указује на људске особине насилника, још горе, она је саучесник, а не жртва. То црно-бело виђење света типично је за перципирање стварности од стране оних који нису преживели насиље. Наташа Кампуш и многе друге жртве дијагнозе стокхолмског синдрома су се сусреле са драстичном променом у реакцији јавности након показивања разумевања према отмичарима. Њено виђење отмичара као комплексног људског бића који је имао и добрих страна, веома је узнемирило јавност, која је почела да сумња да је уопште и била киднапована и силом држана годинама затворена, већ су почели у њој пре да виде девојку лошег морала одбеглу од родитеља ради препуштања разврату са много старијим човеком. Та иста јавност која је изражавала огромну љубав, солидарност и бригу према њој непосредно по њеном бекству од отмичара, почела је показивати отворену мржњу након њене изјаве да жали због његове смрти и суза којим је реаговала на ту вест, чињенице да носи његову слику у новчанику и да је наставила да живи у његовој кући²⁹. Отмичар се, наиме, бацио под воз када је открио да је Наташа побегла, не сачекавши полицију и не желећи да се суочи са законским последицама свога дела. Наташа Кампуш је зато касније покушала да објасни да зближавање са отмичарем није ни болест, нити „доказ“ да ту није било насиља. Формирање заштитне чауре која ствара илузију нормалности унутар насилног оквира злочина је нужна стратегија преживљавања у безизлазној ситуацији – и много је ближа стварности од уопштене категоризације злочинаца као крволочних звери и жртава као беспомоћне јагњаци од које друштво тешко одступа. Разумевање, па и лојалност и солидарност које жртва има према насилнику, је нешто што њој

27 Stockholm Syndrome – Causes, Symptoms, Cases and Treatment

<http://www.primehealthchannel.com/stockholm-syndrome-causes-symptoms-cases-and-treatment.html>

<http://www.history.com/news/stockholm-syndrome> Приступљено 1. марта 2014.

28 Отмичар Волфганг Приклопил кога су медији описали као монструма, држао је заробљену у подруму у својој кући у Штрасхофу поред Генсерндорфа у Јужној Аустрији. Када је схватио да је Наташа побегла, не желећи да се суочи са заслуженом казном, извршио је самоубиство скоком под воз.

29 Тањуг, 2013, Наташа Кампуш открила да је током осам и по година заточеништва била и силована, *Блиц*, 18. 02. 2013. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/368334/Natasa-Kampus-otkrila-da-je-tokom-osam-i-po-godina-zatocenstva-bila-i-silovana>.

помаже да психолошки преживи у незамисливо тешким условима. Такво виђење стварности жртви је потребно и након престанка насиља и избављања из руку насилника. Ми немамо право да јој то одузмемо својим олаким негирањем постојања насиља у ситуацији несхватања постојања стокхолмског синдрома.

СИНДРОМ НАУЧЕНЕ БЕСПОМОЋНОСТИ³⁰

Синдром научене беспомоћности означава појаву осећаја личне немоћи до које доводе ситуације у којима наше активности не утичу на оно што нам се догађа. По савременим криминолошким схватањима, насиље је често резултат синдрома беспомоћности, и то како насилника (због претходног живота испуњеног неуспесима и промашајима), тако и жртава (неспособних да се одупру насиљу)³¹. Осећај беспомоћности резултира код неких депресијом, што је вид аутодеструкције, а код других насиљем као деструкцијом према спољњем свету ради повраћаја самопоштовања и контроле над сопственим животом. Депресија је љутња коју појединац усмерава ка себи када омаловажава себе као безвредну особу. Насиље је љутња коју појединац усмерава ка жртви када је омаловажава као безвредну особу³². Експериментима се доказује појава не само код људи, него чак и код животиња, нпр. код сисара, да услед виšekратне осујећености постају беспомоћни. Најпознатији су експерименти проф. Мартина Селицмена³³ о настанку синдрома научене беспомоћности (са псима, пацовима) и људима изложеним буци.

Први експеримент. Пас затворен у кавезу добијао је електрошокове од којих је у прво време покушавао да побегне премештањем по кавезу. Када шокови нису престајали, где год се кретао, престао је да реагује и само је лежао на поду, цвилећи беспомоћно на ударе струје. Када су отворена врата кавеза, он је наставио да лежи без покрета, па и када је склоњен цео зид кавеза, јер је на основу претходног искуства стекао уверење да се мењањем положаја његова ситуација неће променити. Тек када су му експериментатори помогли да изађе из кавеза, повратио је уверење да се од непријатних удара струје може побећи.

Други експеримент. Експериментатори су држали новорођене пацове у шакама све док није престало њихово копрцање шапицама. Када су одрасли извршен је експеримент са мерењем дужине пливања одраслих пацова. Једна група одраслих пацова стављена је у бурад са водом без могућности да изађу. Они су се одржавали на површини око 24 часа када су почињали да тону. Били су спасени и касније су поново подвргнути истом експерименту. Имајући искуство да се пливање исплати, сада су остајали на површини просечно чак 72 часа када би од замора тек тада почели да тону. Али када су у исту такву ситуацију стављени пацови који су по рођењу стекли искуство онемогућавања покрета шапа, тонули би одмах, без покушаја да се одрже на површини воде. Разлика између одустајања одмах и одустајања после три дана борбе за живот је импресивна као разлика између живота и смрти коју чини синдром научене беспомоћности.

Трећи експеримент. Две групе људи биле су изложене пола сата буци. Група А имала је могућност да буку искључе налажењем праве комбинације дугмади на тастатури коју су имали на располагању. Група Б је имала исту тастатуру, али њихова дугмад нису производила искључење буке. После недељу дана експеримент је поновљен. Сада су обе групе имале само два дугмета на располагању, од којих је притисак на једно искључивало буку. Понашање две групе се разликовао. Људи из прве групе су одмах искључили буку користећи понуђену дугмад. Људи из друге групе нису ни покушавали да употребе понуђену дугмад, под утиском претходног искуства да немају могућност искључивања буке. Али ипак, сваки трећи из групе беспомоћних није подлегао беспомоћности од излагања буци – само му је требало дуже време да се одлучи на акцију, а сваки десети од оних који нису били излагани буци

30 Селицмен М., 2008, *Научени оптимизам*, Завод за уџбенике – Београд, стр. 27.

31 Learned Helplessness is a feeling that you can't control events and circumstances in your life.

<http://www.the6healthyhabits.com/learned-helplessness.html> Пристуљено 29. априла 2014.

32 The Discovery of Learned Helplessness. <http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm>

Пристуљено 20. априла 2014.

33 Селицмен, *op. cit.* стр. 108

без могућности да је искључе је био беспомоћан у ситуацији суочен са лако приступачном могућношћу решења. Из тога произлази јасан закључак да неки људи одустају лако, а неки други уопште не одустају.

Закључак је да они изложени макар и краткотрајној беспомоћности лако и (пре)брзо одустају већ у првим следећим животним искушењима, док они који немају то искуство не одустају ни лако ни брзо од тражења решења. Што је дуже и интензивније искуство немогућности промене непријатних ситуација, то су већи изгледи да ће доћи до развитка беспомоћности. Поставља се питање, ко одустаје лако, а ко не одустаје никада? Лако одустају песимисти, они који за сваки проблем реагују размишљајући, „ја сам за све крив, то је тако у мом животу одувек, никада ми то (ништа) не успева, покварим све чега се латим“. „Мени ће увек бити лоше“, централни је став песимиста којим се садашњи проблеми пројектује на будућност и на све нове ситуације. Особе које имају песимистичан стил објашњавања лоших догађаја имају највеће изгледа да доживе нове животне неуспехе који ће их онда још више учврстити у њиховом осећају беспомоћности и песимизма.

Живот наноси исте тешкоће, поразе, губитке и трагедије оптимистима и песимистима без разлике, али оптимисти их боље преброде. Песимисти због свог песимизма не истрајавају пред изазовима и стога још чешће доживљавају неуспехе. Песимисти се заглибе у поразу који виде као перманентан и первазиван, (п)остају депресивни и беспомоћни веома дуго, јер је за њих сваки пораз застој. Недељама и месецима не покушавају да почну поново, а ако почну и најмањи нови застој, баца их у још дубље стање беспомоћности. Потенцијалне самоубице снажно верују да ће њихова садашња несрећа трајати заувек и да ће прожимати све што раде и да једино смрт може да прекине њихове патње. Песимистичан стил објашњења састоји се од елемената персоналног, са поруком, то је моја грешка, перманентног, са поруком, то је тако стално, одувек и увек ће бити тако, первазивног, са поруком, то је тако у свим аспектима мога живота. Перманентно песимистичан стил постоји ако се о лошим догађајима мисли у терминима, „увек, никада, свуда“, као о нечем трајном и непроменљивом. Узроци научене беспомоћности су уверење да су наше акције узалудне и додатни су узрок даљих поразу, неуспеха, губитака, губљења контроле над сопственим животом³⁴.

Насупрот томе, централна вештина оптимизма лежи у промени деструктивних порука које упућујемо себи када доживимо неуспехе које живот носи са собом. Промена песимизма у оптимизам спречава појаву депресије, анксиозности и насилничког понашања. Техникама јачања личне контроле и слабљења беспомоћности можемо да се одучимо од песимистичких уверења и да стекнемо вештине оптимистичког сагледавања неуспеха, јер знамо и када су таленат и жеље јаки, упркос томе, до неуспеха долази онда када недостаје оптимизма.

Пораз и неуспеси као догађаји изван наше контроле доводе све до осећаја беспомоћности, али оптимистички стил објашњавања зауставља дуготрајну беспомоћност, а песимистички стил је јача. Оптимисти, дакле, код себе боље спречавају развитак осећаја беспомоћности, и поврх тога, они постижу боље резултате у школи, на послу, у политици, у спорту, бољег су здравља, учесталије побеђују на изборима. Оптимизам и способност усправљања на ноге после неуспеха је кључ академског и сваког другог професионалног успеха. Начин на који размишљамо о свом здрављу мења наше здравље, наш имуни систем боље функционише ако смо оптимисти. Оптимизам производи успех, јер оптимизам ствара одлучност и истрајност. Тачно је да оптимизам понекад искривљује реалност, док је песимисти често виде тачно и реалистично, али баш у тим ситуацијама, оптимизам је снажна и ефикасна одбрана од лоше реалности. Научена беспомоћност се „лечи“ искуствено, показивањем да акције делују и учењем да се другачије мисли о томе шта је био разлог сопственог неуспеха. Избор и контрола продужавају живот, а беспомоћност уништава и беспомоћног и оне око њега.

Остаје питање да ли је људска слабост песимистичког размишљања само лоша навика неких појединаца или је она иманентна људском роду уопште. Чињеница је да смо наш ментални склоп и начин размишљања наследили од наших предака. Поетски речено, ми смо „тмурна деца леденог доба“³⁵ када су сурове климатске промене замало збрисале људски род са

34 Научена беспомоћност је осећај немања контроле над догађајима и околностима у свом животу.

35 Селицмен, *op. cit.* стр 215.

лица планете Земље, и многи сматрају да је управо то порекло наших егзистенцијалних страхова и песимистичких прогноза будућности. На то генетско наслеђе колективног несвесног сећања на искуство убиствених страхаота леденог доба надовезује се чињеница садашњости, да је ово. генерално оцењујући, доба меланхолије. Наиме, људи рођени данас имају 10 пута већу вероватноћу да ће оболети од депресије него људи рођени пре 20 или 50 година. Током последњих 40 година, наиме, свуда је глобално нагрижена вера у бога, нацију, друштво и проширену породицу и, услед тога, знатно се похабао заштитни духовни оклоп људског рода.

Важно је имати у виду да је у савременом животу огроман број људи добио значајну могућност избора и самим тим личну контролу сопствених живота. Беспомоћност се може научити, али се може и одучити, беспомоћност идентификована као узрок насиља, може се знатно редуковати и на личном и на друштвеном плану.

ЂЕНОВЕЗЕ СИНДРОМ³⁶

Ђеновезе синдром је термин којим се означава феномен пасивности, равнодушности посматрача, сведока насиља који ништа не чине да помогну жртви. Дефинисан је у социјалној психологији шездесетих година двадесетог века по Кити Ђеновезе – жртви убиства пред 38 пасивних сведока. Она је убијена ножем на домак своје куће у Њујорку, у нападу који је трајао око пола сата, за које време се она активно борила за свој живот, вриштала и позивала у помоћ³⁷. Већина пасивних сведока из околних зграда су немо посматрали или барем чули њене позиве у помоћ и нису реаговали, све док један није повикао, „Доста више, пусти ту жену“, после чега се убица уплашио и побегао. Ни тада сведоци нису одмах позвали полицију и хитну помоћ, и жртва, чији је живот можда још увек могао да буде спасен благовременом интервенцијом, је искрварила. Можда би овај догађај, као многи слични, прошао незапажено да „Њујорк Тајмс“ није две недеље после догађаја посебно писао о нереаговању сведока, указујући да би њен живот био спасен само да је неко повикао раније, или позвао полицију телефоном, као и да је раније позвана хитна помоћ, пре него што је жртва искрварила. Тиме је скренута пажња јавности на проблем пасивних посматрача. Мишљења о узроцима су била различита – отуђеност у урбаним срединама, навикнутост на насиље и криминал, недостатак емпатије, колективно морално посрнуће, општа дехуманизација. Ситуација постојања више пасивних посматрача злочина и насиља је тада дефинисана као „дифузија или дисперзија одговорности“, јер када има више посматрача, могуће је да они резонују оправдавајући своје нереаговање: „зашто ја, нисам ја најпапетнији, неко други ће свакако позвати полицију, или је то већ урадио“. Осипа се и осећај терета одговорности, јер су људи склони да своје нечињење оправдају нечињењем других.

Друштвена норма налаже да помогнемо. Али с друге стране, ако помогнемо, сами можемо да се изложимо опасности: насилници могу да се окоме на онога ко покуша да макар вербално одбрани жртву. Постоји опасност од изложености и психичком насиљу (урлање, псовке, претње) од стране насилника, напад саме жртве (да одобровољи насилника), осуда других посматрача што се „меша у туђе приватне односе“ из гриже савести што се сами не усуђују да реагују. Посматрачи су често и сами у стању високог психолошког стреса, што може бити окидач физиолошки индуковане блокаде. Понекад ситуацију и не препознају као ургентну. Углавном се поводе за реакцијом других, потребно им је увек да неко реагује први, па ако изостане пример почетне акције, сви остану пасивни, као блокирани сопственом пасивношћу.

Ако умешати се и помоћи није понашање које доноси социјално признање, пасивно посматрање постаје учестало до редовности. Зато су ретки примери претходног позитивног искуства. Пасивно посматрање је још увек у свести људи третирано као социјално „прихватљиво“ понашање, а насиље као „приватни“ проблем између насилника и жртава. Постоји висок степен толеранције на насиље, а низак степен друштвене солидарности са онима који су изложени насиљу. Резигнираност и неповерење у институције такође доприноси

36 Santos Alex, 2008, The Genovese Syndrome: When Nobody Helps, February 13. <http://www.neatorama.com/2008/02/13/the-genovese-syndrome-when-nobody-helps/#!EX6FL> Pristupljeno 20. aprila 2014.

37 Ђирић Ј., 2010, „Ђеновезе синдром“, *Страни правни живот* 1/2010, Београд, стр. 135.

пасивности посматрача: „ништа се не може променити“, полиција „зна се“ неће интервенирати док туча траје, кривичне се пријаве „ионако никада“ не процесуирају и нико не буде санкционисан, јер су криминалци „увек повезани“ са политичарима и сл.

Многи, ипак, одлуче да ризикују и помогну и то се углавном дешава ако верују да ће њихов гест наићи на одобравање у својој средини; уколико процени да жртва припада његовом социјалном кругу; уколико жртва директно усмери поглед ка некоме. Супротно од групе пасивних посматрача је активна локална заједница, ангажована на разне начине против насиља у својој средини³⁸. Реаговање локалне заједнице је базирано на схватању о неприхватљивости насиља и одговорности свих да допринесу његовом сузбијању. Један од сигурних начина превенције готово свих облика насиља, од породичног и вршњачког, до уличног вандализма и хулиганског, је сведочење о постојању насиља. Учињен је први корак када су људи свесни постојања насиља и негативних последица и спремни су о томе и да говоре ако су упитани. Али, спремност на следећи корак, у виду сопствене иницијативе да се жртви помогне, ретко постоји, и због тога појединачних случајева насиља и њихових последица има више и драстичнији су.

МОЋ НЕГИРАЊА, НЕГАЦИЈА МОЋИ

Моћ негирања постојања насиља је типично понашање за све друштвене структуре које поседују друштвену моћ. То су, пре свега државне институције, али и цркве и религијске заједнице, политичке партије, војска, полиција, медији, школски систем, па затим и породица, појединци на позицијама личне и институционалне моћи. И у личним односима, онај који доминира по било којим основама, тј. ко има више моћи од других, између осталих моћи које поседује, има и ту моћ да негира постојање насиља. Понашање негације насиља типично је за сваки центар моћи, за сваку групу, институцију или појединца који поседује доминантно више друштвене моћи у односу на друге групе и индивидуе. Највећу моћ имају државне институције, зато је негација насиља њима највише својствена³⁹.

Листа оног што се негира са позиција моћи не обухвата само насиље. Негира се најчешће постојање насиља, али и постојање дискриминације, непоштовање закона, корупције, социјалне неправде, ружне прошлости или ружних епизода прошлости. Типичан пример негирања насиља је нпр. да су од милион жена које су затражиле медицинску помоћ због повреда које су им нанели мужеви или партнери, лекари на исправан начин идентификовали повреде као резултат злостављања само у 4% случајева⁴⁰.

Моћ негирања насиља је заправо моћ заташкавања, и оно се може уочити у поступању институција доста често, јер оне имају моћ да дуго и упорно негирају и само постојање насиља, али уједно и моћ да негирају постојање своје моћи која негира насиље. На евентуално питање зашто постоји то заташкавање, зашто држава преко својих институција негира насиље, одговор је најчешће да тиме оправдава сопствену неефикасност, или још горе, недостатак политичке воље да делују, или што је најгоре, постојање неких у њеној институционалној структури који имају интереса/користи да се друштвено негативне појаве дешавају.

Могу се идентификовати неколико врста негација према степену негирања: потпуна негација, умањивање, одрицање постојања средстава и одрицање сопствене одговорности.

Први ниво негације садржи основни став: „Ту нема никаквог проблема“. Заснива се на природној људској несклоности да се поверује да се непријатне или страшне ствари уопште дешавају. То је потпуна негација. Пример⁴¹: у Србији нема расизма. Људи су можда само мало нервозни због незапослености и сиромаштва, па у појединим, изолованим случајевима реагују конфликтно, али расизам као такав не постоји. Могући изговори су, статистиком се

38 Мршевић З., 2013, „Равнодушни према насиљу“, *Политика*, 18.09. 2013.

39 Kendra Cherry, What Is Learned Helplessness? The Discovery of Learned Helplessness

<http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm> Приступљено 4 маја 2014.

40 Stark Evan, Flitcraft Anne, 1996, *Women at Risk: Domestic Violence and Women's Health*, SAGE Publications, Incorporated.

41 Одговор је илустративно формулисан иронично, и не представља став ауторке о конкретном проблему.

може све доказати, то је сензационализам медија, живот није увек леп и угодан, мени се такве ствари никада нису десиле, то они провоцирају, и сл.

Други ниво негације садржи основни став: „ОК, ту заиста постоји проблем, али он свакако није баш толико значајан и не може да нам сада буде приоритет“. Заснива се на људској склоности ка улепшавању стварности. То је став умањивања. Пример⁴²: породично насиље постоји, али тога је далеко мање него што се то представља у неким медијима и свакако је претерано говорити о мушком насиљу над женама, као да су одједном сви мушкарци насилници, а све жене жртве, кад знамо да има и жена које злостављају своје мужеве. Могући одговори: људи воле да претерују, ништа се ту стварно није десило, он се само шалио, он то није стварно мислио, људи који се воле, свађају се и мире.

Трећи ниво негације садржи основни став: „Ту заиста постоји проблем, али ту се не може ништа посебно предузети“. Заснива се на људском осећању немоћи да се супротстави злу. То је став одрицања постојања ефикасних средстава. Пример је умањивање насиља везаног за спорт. Могући изговори су: агресивност и насилност су саставни делови људске природе, можда можемо да ублажимо последице али нема шансе да би могли да га потпуно спречимо, не будимо наивни, живимо у стварности, спорт је друштвена вредност по себи, навијачи су само мало претерали овога пута⁴³.

Четврти ниво негације садржи став: „Да, то је озбиљан проблем, али шта ја могу ту да учиним?“ Заснива се на људској склоности да се сматра непозваним и ненадлежним да решава проблеме. То је став одбијања/избегавања сопствене личне одговорности. Пример је свака ситуација бирократског одбијања овлашћених институција да поступају. Могући изговори су⁴⁴: можда постоје решења, али нисам ја за то овлашћен, неко други ће се већ побринути да реши тај проблем, зашто се обраћате мени, то није мој посао, идите код њих, они треба тиме да се баве, ми смо независна институција.

СРБИЈА: НАЈНОВИЈИ ПРИМЕРИ

Приликом илустровања функционисања неких од поменутих синдрома у поједним конкретним случајевима разних врста насиља у Србији, намерно нисмо бирали примере ни по типичности нити по драстичности, они нису широко јавно дискутовани, већ је једини критеријум био да су се десили или да су о њима медији извештавали недавно, тј. у време завршека овог текста (сви у марту 2014). То указује на њихову свакодневност и обичност у нашој стварности, тј. да презентирани синдроми нису само теорија која се можда дешава другима, на неком другом месту, већ је редовни део наше сваконевице, сада и овде у Србији.

„Дозвољена“ мржња јавља се као проблем попут негативног односа друштва према геј популацији али и сензационалистичког начина који користе медији и који погодује том да се мржња према ЛГБТ заједници и даље генерише, истакао је Милан Антонијевић, директор Јукома . У тој ситуацији жртве не верују да ће бити заштићене ни приликом пријављивања напада полицији, а ни током суђења⁴⁵.

Луцифер синдром јавља се код свемоћних послодаваца који неометани ни законским санкцијама, нити моралном осудом околине, постају све бахатији и насилнији према запосленима. Жртве мобинга најчешће не пријављују послодавце из страха од отказа, и на тај корак се одлуче тек када добију отказ. Мобинга има не само код приватника, већ и у јавним предузећима, а посебно учестало када се мења власт и са њом управе у тим предузећима⁴⁶.

Елементи стокхолмског синдрома уочљиви су у случају мужа који је присиљавао супругу на проституцију, а која га све то време није пријавила у страху од његовог насиља, већ је до откривања дошло тек када је продао једном професионалном макроу. Пред Вишим судом

42 Одговор је илустративно формулисан иронично, и не представља став ауторке о конкретном проблему.

43 Пример је илустративно формулисан иронично, и не представља став ауторке о конкретном проблему.

44 Изговори су илустративно формулисани иронично, и не представљају став ауторке о конкретном проблему.

45 Ј.Д. 2014, „Милан Антонијевић, директор Јукома, о правним потешкоћама ЛГБТ популације у Србији“, *Данас*, 17. март, стр 10.

46 С.А. 2014, „Епидемија мобинга у Новом Саду: Малтретирање јефтиније од отказа“, *Блиц*, 02.03. 2014.

у Београду почело је суђење окривљеног Роберта Радосављевића кога оптужница терети да је по доласку у Београд, уз претње и батине терао супругу да се свакодневно проституише у парку поред Економског факултета за 1.000 до 2.000 динара по муштерији. Када је постао незадовољан „пазаром“, продао је супругу Призренцу Ђогају⁴⁷.

Милосав К. (61) из Смедерева убио је невенчану супругу Живадинку Пауновић (63), са којом је живео у ванбрачној заједници 35 година, са више удараца држаљом секире у спаваћој соби у кући у којој су живели као подстанари. Инспекторима је испричао да су се често свађали⁴⁸. И из те изјаве, али и из чињенице да до породичних убистава никада не долази изненадно, јасно је да је овај случај трагично финале вишедеценијског породичног насиља. Случај недавног фемцида у Смедереву, дакле, само је један у низу сличних примера деловања синдрома научене беспомоћности, који је жртву спречавао да предузме одлучујуће кораке много пре тоталне и леталне ескалације породичног насиља.

Ђеновезе синдром којим се означава пасивност посматрача, готово је редовни пратилац сваког насиља, поготово оног које се десило на јавном месту. После свађе тинејџера у Јагодини у недељу 22. марта после поноћи испред кафеа „Ибис“, убијен је Лазар Јовичић (17), ученик другог разреда Музичке школе у Нишу, иначе веома талентован млади музичар. Све се то догађао у маси тинејџера који су стајали испред кафеа „Ибис“⁴⁹, од којих тешко да је постојао и један без мобилног телефона, са кога је могао да позове помоћ.

ЗАКЉУЧАК

Готово да у сваком индивидуалном насилном чину, уз разумевање механизма насиља, можемо да идентификујемо дејство, чак не само једног, већ често више истовремених поменутих синдрома. Код насиља у породици, на пример, може да се уочи стокхолмски синдром (лојалност оне која трпи насиље према насилнику), када се често дешава повлачење пријаве за породично насиље, одбијање сарадње са полицијом када дође да интервенише и сл. Сведоци насиља у породици ретко позивају полицију, нити реагују ма на који начин, иако су често свесни постојања чак вишедеценијског насиља на свега пар метара од њих у суседном стану. Код оне која трпи породично насиље врло је често постојање синдрома научене беспомоћности, услед чега се тешко одлучује да напусти насилника и покрене законске процедуре за његово санкционисање и развод брака. Код случајева мобинга (малтретирања на послу), такође се често може уочити деловање синдрома научене беспомоћности (жртва се тешко одлучује да пријави малтретирање), Ђеновезе синдрома (колеге су свесне постојања мобинга, али не реагују), стокхолмског синдрома (лојалност према насилнику) и сл. Код спортског насиља може се уочити синдром заташкавања и умањивања озбиљности случајева насиља, Ђеновезе синдром пасивних посматрача, стокхолмски синдром лојалности жртва према нападачима које чак и у случајевима покушаја убиства изјављују „да не знају ко и зашто“ их је напао, и сл. Код случајева каменовања ромских насеља, на делу је синдром дозвољене мржње на страни нападача, синдром научене беспомоћности код нападнутих који не верују да би пријављивање таквих случајева могло да доведе до санкционисања нападача, синдром заташкавања на страни локалних органа власти и медија који не желе да се њихова средина представи као поприште расистичких конфликата, и сл.

Само са разумевањем друштвеног оквира као сцене насиља, уз разумевање појединих синдрома као делова насилног сценарија, можемо да разумемо само насиље и креирамо адекватне друштвене политике против њега. Јер, насилници нису нека садистички зла, луциферска бића, необичних, тешко схватљивих психичких особина, који ирационално и изненадно почине насилна дела. Када погледамо поједине случајеве насиља поменуте у овом тексту, можемо да стекнемо утисак да су „Луцифери“ око нас, али можда и у нама самима, да нису ни чудни, тешко схватљиви, па ни ирационални, често чак ни зли. Само ми нисмо увек свесни механизма узроковања и функционисања насиља. Или, ако би по аналогији са моралним

47 И.П. 2014, „Терао супугу да се проституише за 1.000 динара“, *Вечерње новости*, 17. март.

48 Илић Ј., 2014, „Смедерево: Жену убио дршком од секире“, *Данас*, 11. март.

49 Г. Ј., 2014, „Ножем пресудио младићу“, *Вечерње новости*, 24. март.

скептицизмом⁵⁰, сковали појам криминолошког скептицизма, то би био став уздржавања (бекства) од дубљег залажења у анализу и разумевање насиља услед бојазни препознавања самих себе и тамних страна сопствених личности.

ЛИТЕРАТУРА

Књиге

1. Arendt Hannah, *Conception of Citizenship*, Stanford Encyclopedia, 2006-2014. <http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>
2. Асурменди Микел, *Идентитет и насиље*, Библиотека 20. век, Београд.
3. Balibar Etienne, 2011, *Nasilje i civilnost*, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb.
4. Барон-Коен Сајмон, 2012, *Психологија зла*, Слио, Београд.
5. Добријевић А., Младеновић И., 2013, *Разлози и нормативност*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд.
6. Мојси Доминик, 2012, *Геополитика емоција, Како културе страха, понижења и наде утичу на обликовање света*, Слио, Београд
7. Мршевић З., 2013, *Светионици – женски ликови између заорава и узора*, Покрајински завод за равноправност полова. Нови Сад. http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Svetionici_Z_Mrsevic.pdf.
8. Селицмен М., 2008, *Научени оптимизам*, Завод за уџбенике – Београд.
9. Stark Evan, Flitcraft Anne, 1996, *Women at Risk : Domestic Violence and Women's Health*, SAGE Publications, Incorporated.
10. Zimbardo Ph., *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*, Random House, 2008, www.LuciferEffect.com.

Чланци

11. Ђирић Ј., 2010, „Ђеновезе синдром“, *Страни правни живот 1/2010*, Београд, стр. 135.
12. Г. Ј., 2014, „Ножем пресудио младићу“, *Вечерње новости*, 24. март.
13. Духачек Д., 2009, „Тумачења Хане Арент – Роршахов тест за интерпретаторе/ке“, *Годишњак Факултета политичких наука*, вол. 3, бр. 3, стр. 107-125, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.
14. И.П. 2014, „Терао супугу да се проституише за 1.000 динара“, *Вечерње новости*, 17. март.
15. Ј.Д. 2014, „Милан Антонијевић, директор Јукома, о правним потешкоћама ЛГБТ популације у Србији“, *Данас*, 17. март.
16. Илић Ј., 2014, „Смедерево: Жену убио дршком од секире“, *Данас*, 11. март.
17. Мршевић З., 2013, „Равнодушни према насиљу“, *Политика* 18.09. 2013. <http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Ravnodusni-prema-nasilju.lt.html>
18. Мршевић З., 2014, „Ајдахо – против дозвољене мржње“, *Политка*, 12. 05.2014. <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Ajdaho-protiv-dozvoljene-mrznje.sr.html>
19. Петровић И., „Медији охрабрују говор мржње“, *Deutsche Welle*. <http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=10&idSubSek=104&id=50&status=drugi>
20. С.А. 2014, „Епидемија мобинга у Новом Саду: Малтретирање јефтине од отказа“, *Блиц*, 02.03. 2014.
21. Тањут, 2013, „Наташа Кампуш открила да је током осам и по година заточеништва била и силована“, *Блиц*, 18.02.2013. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/368334/Natasa-Kampus-otkrila-da-je-tokom-osam-i-po-godina-zatocenistva-bila-i-silovana>

⁵⁰ Добријевић А., Младеновић И., 2013, *Разлози и нормативност*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, стр 124 и 158.

Интернетски извори

22. The Discovery of Learned Helplessness <http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm> Приступљено 20. априла 2014.
23. Galtung J., A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence <http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22> Приступљено 16. априла 2014.
24. Galtung J., A Theory of Conflict <http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20> Приступљено 16. априла 2014.
25. Hodžić Bilal, 2010, Nedolična ljudska svojstva – Mržnja, 21 januar. http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=8102:nedolina-ljudska-svojstva-mrnja&catid=31&Itemid=605 Приступљено 20. априла 2014.
26. Kendra Cherry, What Is Learned Helplessness? The Discovery of Learned Helplessness <http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm> Приступљено 4. маја 2014.
27. Klein Christopher, 2013, The Birth of “Stockholm Syndrome,” 40 Years Ago http://en.wikipedia.org/wiki/Bystander_effect Приступљено 1. марта 2014.
28. Learned Helplessness is a feeling that you can't control events and circumstances in your life <http://www.the6healthyhabits.com/learned-helplessness.html> Приступљено 29. априла 2014.
29. Ljubomora dece prema braći i sestrama, 27 januar 2009 http://porodicnilekar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=331:ljubomora-dece-prema-brai-i-sestrama&Itemid=54 Приступљено 20. априла 2014.
30. The Milgram Experiment <http://www.simplypsychology.org/milgram.html> Приступљено 6. фебруара 2014.
31. Santoso Alex, 2008, The Genovese Syndrome: When Nobody Helps, February 13 <http://www.neatorama.com/2008/02/13/the-genovese-syndrome-when-nobody-helps/#!EX6FL> Приступљено 6. фебруара 2014.
32. A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment Conducted at Stanford University <http://www.prisonexp.org/> Приступљено 6. фебруара 2014
33. The Stanford Prison Experiment, 1971. <http://drphil.com/slideshows/slideshow/6012/?id=6012&showID=1529> <http://lucifereffect.com/> Приступљено 6. фебруара 2014.
34. Stockholm Syndrome – Causes, Symptoms, Cases and Treatment <http://www.primehealthchannel.com/stockholm-syndrome-causes-symptoms-cases-and-treatment.html> <http://www.history.com/news/stockholm-syndrome> Приступљено 1. марта 2014.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.6(497.11)(082)

316.624(497.11)(082)

343.285(497.11)(082)

НАУЧНО-стручни скуп са међународним учешћем

Насиље у Србији - узроци, облици, последице и друштвене реакције (2014 ; Тара) Зборник радова. Том 1 / Научно-стручни скуп са међународним учешћем Насиље у Србији - узроци, облици, последице и друштвене реакције, Тара, 21-23. октобар 2014. године ; [главни и одговорни уредник Драгана Коларић]. - Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2014 (Београд : Гласник). - VI, 381 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-7020-285-6

а) Насиље - Србија - Зборници
COBISS.SR-ID 207689996